

TÜBA **TÜBA-AR**
Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

22 2018
ISSN: 1301-8566

ANKARA

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Sayı: 22
Volume: 22
2018

TÜBA Arkeoloji (TÜBA-AR) Dergisi
TÜBA-AR uluslararası hakemli bir dergi olup TÜBİTAK ULAKBİM (SBVT) ve Avrupa İnsani Bilimler Referans İndeksi (ERIH PLUS) veritabanlarında taranmaktadır.

TÜBA Journal of Archaeology (TÜBA-AR)

TÜBA-AR is an international refereed journal and indexed in the TUBİTAK ULAKBİM (SBVT) and The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS) databases.

Sahibi / Owner:

Türkiye Bilimler Akademisi adına
Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR
(Başkan / President)

**Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Managing Editor**

Prof. Dr. Ahmet Nuri YURDUSEV

**Basın ve Halkla İlişkiler
Press & Public Relations**

Asiye KOMUT

Grafik Tasarım / Graphic Design
Fatih Akın ÖZDEMİR

**TÜBA-AR İletişim Asistanı
Communication Assistant**

Cansu TOPRAK

Baskı: Ses Reklam Paz.Tur.San.Tic.Ltd.Şti.

Tel: 0.312 215 62 00

Sayı: 22/2018 (750 adet)

Basıldığı Tarih: 2018

ISSN: 1301-8566

**TÜBA-AR Yazışma Adresi
Correspondence Address**

TÜBA İstanbul Ofisi
İTÜ Maçka Yerleşkesi
Yabancı Diller Yüksek Okulu 34367,
Maçka-İSTANBUL
Tel: 0212 219 16 60
Faks: 0212 225 20 66
E-posta: cansu.toprak@tuba.gov.tr

**Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences**

Piyade Sokak, No: 27, 06690
Çankaya- ANKARA
Tel: 0312 442 29 03
Faks: 0312 442 72 36
www.tuba.gov.tr
E-posta: tuba-ar@tuba.gov.tr

© Türkiye Bilimler Akademisi, 2018
© Turkish Academy of Sciences, 2018
(All rights reserved.)

Bu derginin tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz, CD ya da manyetik bant haline getirilemez.

(Kaynağı belirtilmemiş görseller, makalelerin yazarlarına aittir.)

TÜBA-AR YEREL VE SÜRELİ BİR YAYINDIR

Kapak Fotoğrafı
Maraş 17 Steli Ön ve Arka Yüzleri,
MÖ 10. Yüzyıl
Kahramanmaraş Arkeoloji Müzesi
Hasan PEKER

**TÜBA-AR
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ ARKEOLOJİ DERGİSİ**

TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yıllık olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar, Türkiye Bilimler Akademisi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI VE YAYIN İLKELERİ

TÜBA-AR dergisi ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmadan arkeoloji ve arkeoloji ile bağlantılı tüm alanlarda yapılan yeni araştırma, yorum, değerlendirme ve yöntemleri kapsamaktadır. Dergi arkeoloji alanında yeni yapılan çalışmalara yer vermenin yanı sıra, bir bilim akademisi yayın organı olarak, arkeoloji ile bağlantılı olmak koşuluyla, sosyal bilimlerin tüm uzmanlık alanlarına açıktır; bu alanlarda gelişen yeni yorum, yaklaşım, analizlere yer veren bir forum oluşturma işlevini de yüklenmiştir.

Dergi, arkeoloji ile ilgili yeni açılımları kapsamlı olarak ele almak için belirli bir konuya odaklanmış yazıları “dosya” şeklinde kapsamına alabilir; bu amaçla çağrılı yazarların katkısının istenmesi ya da bu bağlamda gelen istekler Yayın Kurulu tarafından değerlendirir. Kazı ve yüzey araştırmaları da dahil olmak üzere, yeni yorum ve açılım getirmeyen, yalnızca malzeme tanıtımı içeren, ön rapor niteliğindeki yazılar dergi kapsamının dışındadır. Kültür tarihi açısından önemli bir yenilik getiren önemli buluntular “haber” olarak dergiye kabul edilebilir. Yazarlar dergiye makale gönderdiklerinde, söz konusu yazının daha önce, çeviri olarak bile başka bir yerde yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

**TÜBA-AR
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES JOURNAL OF ARCHAEOLOGY**

TÜBA-AR is an internationally referenced journal, published annually by the Turkish Academy of Sciences (TÜBA). Decisions related to the publication policy, the coverage, and the contents of the journal are admitted by the Editorial Board, formed by the Council of the Turkish Academy of Sciences.

COVERAGE AND PUBLICATION PRINCIPLES OF THE JOURNAL

Principally, the TÜBA-AR journal covers all recent studies, comments, evaluations, and methods in archaeology, and in adjacent areas related to archaeology, without limitation to any periods or geographic regions. In addition to studies carried out in the field of archaeology, as a publication organ of an academy of science, the journal is open to all professional fields of the social sciences, provided that they are related to archaeology; it has also undertaken the function to create a forum covering recent interpretations, approaches, and analyses developing in these fields.

The journal may feature writings focused on a specific subject as a “file” in order to comprehensively cover new initiatives related to archaeology; and to this end, the Editorial Board decides whether contributions of invited writers are required, or evaluates any requests received in that context. Articles that do not introduce new interpretations and initiatives, but are rather in the form of a preliminary report containing only introductions to materials, including archaeological excavations and surface researches, are out of the scope of the journal. Important findings introducing significant innovations in terms of the cultural history can be accepted as pieces of “news”. When writers send articles to the journal, they are deemed to have agreed and undertaken that the article in question has not been published in any other journal, including its translations into any languages, and that it has not been submitted to any other journal for publication, including its translations.

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Kurucu (Founder)

Prof. Dr. Ufuk ESİN

Onursal Yayın Kurulu (Honorary Members of The Editorial Board)

Prof. Dr. Refik DURU - Prof. Dr. Veli SEVİN

Prof. Dr. Harald HAUPTMANN - Prof. Dr. Önder BİLGİ

Yayın Kurulu Başkanı (Editor in Chief)

Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ

Editörler (Editors)

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU

Doç. Dr. Harun ÜRER

Dr. Öğr. Üyesi Dr. Haydar YALÇIN

Prof. Dr. Gocha R. TSETSKHLADZE

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Gülsün UMURTAK

Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT

Prof. Dr. Engin AKDENİZ

Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL

Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI

Prof. Dr. Şule PFEIFFER-TAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Dr. Fethi Ahmet YÜKSEL

Dr. Öğr. Üyesi Dr. Aslıhan YURTSEVER BEYAZIT

Danışma Kurulu (Editorial Advisory Board)

Tarihöncesi Arkeolojisi (Prehistory)

Prof. Dr. Harun TAŞKIRAN

Prof. Dr. Metin KARTAL

Doç. Dr. Bahattin ÇELİK

Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi (Protohistory and Near Eastern Archaeology)

Prof. Dr. Aliye ÖZTAN

Prof. Dr. Gülsün UMURTAK

Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU

Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM

Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT

Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT

Prof. Dr. Engin AKDENİZ

Prof. Dr. İbrahim Tunç SİPAHİ

Prof. Dr. Vasıf ŞAHOĞLU

Prof. Dr. Özlem ÇEVİK

Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI

Dr. Öğr. Üyesi Dr. Aslıhan YURTSEVER BEYAZIT

Dr. Öğr. Üyesi Dr. Çiğdem MANER

Klasik Arkeoloji (Classical Archaeology)

Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU

Prof. Dr. Turgut HACI ZEYREK

Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY

Prof. Dr. Gül IŞIN

Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ-ÖĞÜN

Prof. Dr. Gürcan POLAT

Prof. Dr. Ralf von den HOFF

Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM

Prof. Dr. Sümer ATASOY

Doç. Dr. Veli KÖSE

Doç. Dr. Daniş BAYKAN

Karadeniz Arkeolojisi (Black Sea Archaeology)

Prof. Dr. Gocha R. TSETSKHLADZE

Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ

İran – Orta Asya Arkeolojisi (Iran – Central Asia Archaeology)

Prof. Dr. Aiman DOSSYMBAYEVA

Doç. Dr. İbrahim ÇEŞMELİ

Doç. Dr. Anıl YILMAZ

Doç. Dr. Farshid IRAVANI GHADİM

Türk - İslam Arkeolojisi (Turkish - Islamic Archaeology)

Prof. Dr. Bozkurt ERSOY

Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ

Prof. Dr. Kenan BİLİCİ

Dr. Olcay AYDEMİR

Doç. Dr. Harun ÜRER

Dr. Öğr. Üyesi Dr. Rüstem BOZER

Ortaçağ Arkeolojisi (Medieval Archaeology)

Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ Doç. Dr. Lale DOĞER
Prof. Dr. Ayşe AYDIN Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP
Prof. Dr. Osman ERAVŞAR Doç. Dr. Emel Emine DÖNMEZ
Doç. Dr. Ferudun ÖZGÜMÜŞ Dr. Öğr. Üyesi Dr. Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU

Sualtı Arkeolojisi (Underwater Archaeology)

Yrd. Doç. Dr. Hakan ÖNİZ

Eskiçağ Tarihi (Ancient History)

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR Dr. Öğr. Üyesi Dr. Bülent ÖZTÜRK
Prof. Dr. Turgut YİĞİT Dr. Öğr. Üyesi Dr. Salih KAYMAKÇI
Prof. Dr. Turhan KAÇAR Dr. Öğr. Üyesi Özlem SİR GAVAZ
Prof. Dr. Mustafa ADAK

Hititoloji (Hittitology)

Prof. Dr. Aygül SÜEL
Doç. Dr. Hasan PEKER

Mısırbilim (Egyptology)

Doç. Dr. Hasan PEKER

Arkeojeofizik (Archaeogeophysics)

Prof. Dr. Selma KADIOĞLU Dr. Öğr. Üyesi Dr. Fethi Ahmet YÜKSEL

Arkeojeoloji (Archaeogeology)

Prof. Dr. Yusuf Kağan KADIOĞLU

Arkeometalurji (Archaeometallurgy)

Prof. Dr. Ünsal YALÇIN

Arkeozooloji (Archaeozoology)

Prof. Dr. Vedat ONAR Doç. Dr. Levent ATICI

Arkeobotanik (Archaeobotanic)

Doç. Dr. Evangelia PIŞKİN

Antropoloji (Anthropology)

Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL Doç. Dr. Ömür Dilek ERDAL
Prof. Dr. Ayla Sevim EROL

Sosyoloji (Sociology)

Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN

**Kültürel Mirasın Korunması / Koruma Amaçlı Planlama
(Protection of Cultural Heritage / Protection Planning Policies and Approaches)**

Doç. Dr. Kübra CİHANGİR ÇAMUR

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Şevket DÖNMEZ Sunu / <i>Presentation</i>	8
Muammer İREÇ Temelsiz Bir Lokalizasyon Önerisi Olarak Tismurna-Smyrna Özdeşliği	11
<i>The Identification of Tismurna-Smyrna as A Fallacious Localization Proposal</i>	
Farshid IRAVANI GHADİM The Role of Domestic Animals in the Life of Eurasian Nomadic Warrior Groups in Light of Recent Archaeological Evidence	19
<i>Yeni Arkeolojik Çalışmaların Işığında Avrasyalı Göçebe/Savaşçı Toplumların Hayatında Evcil Hayvanların Rolü</i>	
Bekir ÖZER Pedasa'dan Erken Demir Çağ Başlarına Ait Mezar Platformları ve Urne Pithoslar	35
<i>Pedasa Platform-Graves and Pithos Urns from the Beginning of Early Iron Age</i>	
Ahmet DENİZHANOĞULLARI - Mehmet GÜRİÇİN - Hasan PEKER Kahramanmaraş'tan Hieroglif Luvice Yeni Bir Stel: Maraş 17	57
<i>A New Hieroglyphic Luwian Stele from Kahramanmaraş: Maraş 17</i>	
Hatice ERGÜRER Gövezli Tepesi Höyük Demir Çağı Seramikleri	63
<i>The Iron Ages Pottery from Gövezli Tepesi Mound</i>	
S. Yücel ŞENYURT - Atakan AKÇAY Topada Yazıtına Farklı Bir Bakış: Geç Hitit Döneminde Orta Anadolu'da Güç Dengeleri	95
<i>A Different Viewpoint for Topada Inscription: Balance of Power in Central Anatolian Late Hittite Period</i>	
Hülya BULUT Pedasa Athena Kutsal Alanı Arkaik Dönem Fayans Adak Sunuları	119
<i>Archaic Faience Votiv Offerings Found in the Sanctuary of Athena in Pedasa</i>	
Şevket DÖNMEZ Amasya – Oluz Höyük Ateşgedesi ve Erken Zerdüşt Dini Kutsal Alanı	145
<i>Amasya – Oluz Höyük Atashkadah and the Early Zoroastrian Sanctuary</i>	

Mona SABA	
First Evaluation of Haoma Culture in Oluz Höyük	161
<i>Oluz Höyük'te Haoma Kültürünün İlk Değerlendirmesi</i>	
Erdal POLAT	
Kentrites'ten Teleboas'a Dönüş Yolu: Anabasis	173
<i>Return Route from Kentrites to Teleboas: Anabasis</i>	
Özden ÜRKMEZ	
Kyme'de Urne Olarak Kullanılmış Dionysos - Silenus Kabartmalı Bronz Hydria	183
<i>Dionysos-Silenus Anaglyphic Bronze Hydria Used as An Urn in Cyme</i>	
Emre TAŞTEMÜR	
Antik Cam Fırınları ve Anadolu Örnekleri	203
<i>Ancient Glass Furnaces and Anatolian Examples</i>	
Hüseyin Sami ÖZTÜRK - Ezgi Demirhan ÖZTÜRK - Haralambos NİKOLAYİDİS - Adem GÜNDÜZ	
Nikaia'dan Yeni Yazıtlar VII	231
<i>New Inscriptions from Nikaia VII</i>	
TÜBA-AR Genel Yazım Kuralları	244

EDİTÖRÜN NOTU

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi TÜBA-AR, 22. Sayısı ile birlikte 2018 yılının ilk cildini yayınlamış bulunmaktadır. Ağırlıklı olarak Kızılırmak Havzası ve Kuzey-Orta Anadolu kültürlerini tanımlayan yazıların yer aldığı 22. Sayı, Demir Çağı ile ilgili makaleler konusunda da zengin bir içeriğe sahiptir. Öntarih Dönemi (Protohistorya) ile başlayan Anadolu'nun tarihsel sürecinde Hattiler ile karakterize olan Kızılırmak Havzası ve Kuzey-Orta Anadolu'da sonraki dönemlerde Asur (Assur) Ticaret Kolonileri, Eski Hitit Krallığı, Hitit Büyük Krallığı, Karanlık Çağ, Phryg Krallığı ve Tabal Kent Devletleri ile Akhaimenid İmparatorluğu dönemlerini yaşamıştır. Kızılırmak Havzası toplumları bilinen tarihin hiçbir döneminde Batı kültürlerine yakın olmamışlar, Batıdan gelen kültürel etkileri samimi olarak benimsememişlerdir. Bölge Assur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan itibaren (MÖ 1950) yüzünü daima doğuya çevirmiştir. Hitit egemenliğinde bile bu özelliğini koruyan bölge, Demir Çağı'nda Phryg kültürü etkisine girse de, Tabal, Kaşku, Tuhana ve Malidiya krallıklarıyla Doğu ile olan ilişkilerini kesintisiz olarak sürdürmüştür. Bu durum Akhaimenid İmparatorluğu Dönemi'nde de devam etmiştir. Bu arkeolojik ve tarihsel gerçeklikler 22. Sayıdaki makalelerin ortak noktası olarak belirmektedir.

22. Sayımızı nitelikli bir şekilde yayınlamamızda büyük emeği olan TÜBA Başkanı Prof.Dr. Ahmet Cevat Acar ile Editör, Yayın ve Danışma kurullarındaki değerli hocalarıma ve meslektaşlarıma teşekkürlerimi sunuyorum. 22. Sayının teknik ve bürokratik işlerini başarı ile tamamlayan Asiye Komut, Fatih Akın Özdemir ve Cansu Aktaş'a çok teşekkür ederim. Bizans ve Osmanlı arkeolojisi ile sanat tarihi konularında çok değerli eserler kaleme almış olan kıymetli hocamız Prof. Dr. Semavi Eyice'yi kısa bir süre önce kaybetmiş olmanın üzüntüsünü yaşıyoruz. Kendisini rahmet ve saygıyla anıyoruz.

Arkeolojik kazıların sonsuza kadar devam etmesi dileği ile.

Prof. Dr. Şevket Dönmez
TÜBA-AR Yayın Kurulu Başkanı

EDITOR'S NOTE

TUBA-AR, Turkish Academy of Sciences Archaeology Journal, has published the second issue of 2018 with its 22nd volume. The 22nd volume with its articles defining Kızılırmak (Halys) Basin and North-Central Anatolian cultures also has a rich content on the articles related to the Iron Age. In the historical process that started with the Protohistory of Anatolia, Halys Basin and North-Central Anatolia which characterized with the Hatti culture later lived through the Assyrian Trade Colonies, Hittite Old Kingdom, Hittite Great Kingdom, Dark Age, Phrygian Kingdom, Tabal City States and Achaemenid Empire periods. Societies of Halys Basin has never been close to the Western cultures through the history and never sincerely adopted the cultural influences coming from the west. Since the onset of the Assyrian Trade Colonies Period (1950 BC), region has always turned its face to east. Even though the region which kept this characteristic even in the Hittite sovereignty, got under the influence of the Phrygian Culture, kept its relations with the east through the Tabal, Kašku, Tuhana and Malidiya kingdoms. This situation has continued through the Achaemenid Empire Period. These archaeological and historical realities should be considered the common point for the articles in the 22nd volume.

I would like to thank Prof. Dr. Ahmet Cevat Acar, Chairman of Turkish Academy of Sciences and the esteemed mentors and colleagues of the Editorial, Publication and Advisory boards whose help enabled us to successfully publish the 22nd volume. I would also like to thank Asiye Komut, Fatih Akın Özdemir and Cansu Aktaş for successfully concluding the technical and bureaucratic work on the 22nd volume. We commemorate our esteemed mentor Prof. Dr. Semavi Eyice, whom we have recently lost, with mercy and gratitude. Prof. Dr. Semavi Eyice has written valuable works on Byzantine and Ottoman art history and archaeology.

With the wish of archaeological excavations to last forever.

Prof. Dr. Şevket Dönmez
TÜBA-AR Chairman of the Editorial Board

TEMELSİZ BİR LOKALİZASYON ÖNERİSİ OLARAK TİSMURNA-SMYRNA ÖZDEŞLİĞİ

THE IDENTIFICATION OF TISMURNA-SMYRNA AS A FALLACIOUS LOCALIZATION PROPOSAL

Makale Bilgisi

Başvuru: 06 Şubat 2017

Hakem Değerlendirmesi: 24 Mart 2017

Kabul: 10 Nisan 2018

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.22.001

Article Info

Received: February 06, 2017

Peer Review: March 24, 2017

Accepted: April 10, 2018

DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.22.001

Muammer İREÇ *

Anahtar Kelimeler: Smyrna, Tişmurna, Tarihi Coğrafya, Orta Tunç Çağı, Orta Anadolu

Keywords: Smyrna, Tişmurna, Historical Geography, Middle Bronze Age, Central Anatolia

ÖZET

Anadolu Arkeolojisi ve Hititolojinin iki öncü ismi E. Akurgal ve S. Alp Smyrna sözcüğünün bir yer adı olarak, Kültepe'de ele geçen Asurca metinlerde Tişmurna olarak geçtiğini öne sürmüşlerdir. Onlara göre zaman içerisinde -ti önekini yitirerek Smurna'ya oradan da Smyrna'ya dönüşen bu yer adı, kentin MÖ 2. binde bilindiğini göstermektedir. Bugün birçok arkeolog, kent tarihçisi, mimar tarafından kullanılan bu bilgi, bugün içinde olduğumuz internet çağından ötürü son derece yayılmış durumdadır. Fakat ses benzerliğinden hareketle kurulmuş bu eşitliğin esasında tarihsel bir karşılığı yoktur. Tişmurna Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Orta Anadolu'da yer alan bir yerleşimdir ve Hellenlerin Smyrna'sı ile hiçbir ilişkisi bulunmamaktadır. Bu makalede, Orta Anadolu ticaret ağında küçük bir rol oynadığı Asurca metinlerden anlaşılan Tişmurna'nın lokalizasyon önerilerine kısaca değinilecek; daha sonra tarihi coğrafya ile ilgili son araştırmalar, arkeolojik veriler ve yazılı kaynaklar kullanılarak doğru bilinen bir yanlış haline gelmiş Tişmurna-Smyrna eşitliğinin geçerliliği sorgulanacaktır.

* Araş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tınaztepe Kampüsü/İzmir. E-mail: muammer.irec@deu.edu.tr

ABSTRACT

The two pioneers of Anatolian archaeology and hittitology, E. Akurgal and S. Alp suggested that the word Smryna as a toponym derived from Tišmurna that occurs in Assyrian texts found in Kültepe. According to them, the prefix –ti was dropped in time, this toponym turned into Smurna and from there to Smyrna. This indicates that the city was known in the 2nd Millenium BC This knowledge has been used by many archaeologists, local historians and architects, it is also very common because of the internet age we are experiencing today. However, this identification which was established based on similarity in sound actually has no historical value. Tišmurna is a settlement in Central Anatolia during the Assyrian Colony Period and it has no relationship to Greek Smyrna. In this article, the localization proposals for Tišmurna which has a minor role in the Central Anatolian Trade Network according to the Assyrian texts will be briefly mentioned; then the validity of Tišmurna-Smyrna identification which becomes a fallacy will be examined by using recent studies on the historical geography of Anatolia, archaeological data and written sources.

Anadolu arkeolojisinin en üretken isimlerinden biri olan Ekrem Akurgal İzmir sözcüğünün kökeni ile ilgili “Eski Çağ’da Ege ve İzmir” kitabında şu tespitleri yapmaktadır: “...Smyrna sözcüğü Yunanca olmayıp, Ege yöremizdeki birçok yer adı gibi Eski Anadolu kökenlidir. Nitekim MÖ 2. binin başlarına ait Kayseri’deki Kültepe yerleşmesinde elde edilen metinlerde Tišmurna diye bir yer adına rastlanmaktadır. Tišmurna ’daki “ti” Sedat Alp’ın belirttiği gibi bir ön ek olup şahıs ya da yer adına işaret etmektedir. Anlaşılan Hellenler ya da onlardan önce Bayraklı Höyüğü’nde oturanlar ön eki atmışlar ve asıl adın kendisini “Smurna” sözünü kullanmışlardır. Böylece kent büyük bir olasılıkla MÖ 3000 ya da en geç MÖ 1800 sıralarında Smurna adı ile anılıyordu”¹ Akurgal’ın tespitini dayandırdığı isim olan Sedat Alp konuyla ilgili olarak “Smyrna’daki urna Eski Anadolu dillerine ait bir ek olmalıdır. Smyrna Koloni çağı tabletlerinden tanınan Tišmurna ’yı anımsatıyor. Tišmurna daki Ti elemanı eski substrat bir dile ait örnek olabilir. Bu düşünce doğru olduğu takdirde Eski İzmir’in Hitit Çağı’ndaki adının Tišmurna olması olasıdır”². E. Bilgiç –urna ile biten yerleşim adlarını incelerken, bu ekin “güney-batı Anadolu yerli kavimlerinde” yer adı olarak görüldüğünü ve bugünkü Smyrna da varlığını korumaya devam ettiğini yazmaktadır³. Bilgiç’in mukayese yapmak için yazdığı bu filolojik görüşleri, Akurgal ve Alp tarafından dönüştürülerek kullanılmıştır. Tišmurna-Smyrna eşitliği bu iki ismin ortak hipotezi olarak zaman içerisinde bir kabule dönüşmüştür. İçinde bulunduğumuz ve bilgiye ulaşmanın son derece kolaylaştığı İnternet Çağı’nda bu kabul internet sitelerinden, İzmir’in geçmişi ile ilgili her türlü yayında kendine yer bulmaktadır. Birkaç örnek sıralanırsa; Kültür Bakanlığı’nın İzmir ile ilgili internet sayfasında Tišmurna-Smyrna eşitliği “İzmir Sözü’nün Kökeni” başlığı altında verilmekte, Akurgal’ın ifadeleri tekrar edilmektedir⁴. Panaztepe’de bulunan kurşun külçe/ağırlığı yayınlayan A. Erkanal, Tišmurna-Smyrna eşitliği önerisine değinerek “Bayraklı-Tepekule’nin metinlerde geçen Tišmurna ile bağdaştırılması olasıdır”⁵ ifadesini kullanır. E.T. Tulunay mitik kahraman Pelops’u

incelerken; “Bugün Anadolu’da pek çok kentin adı, Yunan öncesi yerli dillere aittir; en iyi bilinen ör. Tišmurna =Smyrna=İzmir’dir”⁶ demektedir.

Fakat bu denli yayılmış olan bu kabulün esasında bilimsel bir geçerliliği yoktur. Bu hipotezi ortaya atan isimlerin “otorite” olarak görülmelerinden olsa gerek, bu eşitliğe bugüne kadar çok az şüpheyile yaklaşılmış ve pek sorgulanmamıştır. Hatta yaygın bir kabul gördüğü için bir “Galat-ı meşhur” haline gelmiştir. Bu makalede “doğru bilinen bir yanlışa dönüşmüş” Tišmurna-Smyrna özdeşliği tartışılacak, Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Orta Anadolu merkezli yerleşim ve yaşam ağının bir parçası olan Tišmurna’nın kendi karakterine vurgu yapılacaktır. MÖ 2. binyılın başlarında İzmir’in durumu ile ilgili arkeolojik veriler değerlendirilerek, Tišmurna-Smyrna özdeşliğinin geçersizliği üzerinde durulacak ve artık kullanılmaması önerilecektir.

ASUR TİCARET KOLONİLERİ ÇAĞI’NDA TİŠMURNA

Anadolu’nun yazıyla tanışmasını sağlayan Asur Ticaret Kolonileri ya da Karum Çağı’nda tüccarlar, ticari malların olduğu kentlere gitmekte ya da bölgedeki küçük kentlerin sakinleri Kaniš gibi merkezlere mallarını götürerek Asurlu tüccarlara satmaktaydılar⁷. Tabletlerde bu ticaret ağında yer alan fakat bugün yeri tam olarak saptanamamış çok sayıda yerleşimin ismi geçmektedir. Metinlere göre Kaniš’in kuzeyinde ve batısında Tawiniya, Tuhpiya, Washaniya, Ulama, Durhumit, Kuburnat, Hanaknak, gibi ticari merkezler yer almaktadır. Tišmurna ’da sayılan bu kentlerin ilişki ağı içerisinde yer alan kentlerden birisidir. Fakat Tišmurna ismi daha çok Kaburnat, Hanaknak ve Durhumit yerleşimleri ile ilişkili metinlerde geçmektedir⁸.

Tišmurna ifadesi Asurca 33 metinde geçer ve bu atıflar sıklıkla bakır ya da yün ticaretiyle ilişkilidir⁹. Örneğin bir

<i>Durhumit</i>	9	<i>Šinahuttum</i>	1
<i>Hahhum</i>	1	<i>Taviniya</i>	1
<i>Hanaknak</i>	2	<i>Timelkiya</i>	1
<i>Hattum</i>	1	<i>Tuhpiya</i>	2
<i>Hattus</i>	3	<i>Ulama</i>	1
<i>Kuburnat</i>	2	<i>Wahšušana</i>	4
<i>Purušhaddum</i>	5	<i>Zimišhuna</i>	2

Tablo 1: Tismurna ile Birlikte Anılan Yerleşimler. / *Toponyms mentioned with Tišmurna.*

¹ Akurgal 1993: 44. Benzer şekilde; Akurgal 1994, 12.

² Alp 2000: 50.

³ Bilgiç 1946: 390.

⁴ <http://www.izmirkulturturizm.gov.tr/TR,72613/genel-bilgileri.html> (Erişim Tarihi 25.11.2016).

⁵ Erkanal 2006: 11.

⁶ Tulunay 1998: 107.

⁷ Michel 2011: 318.

⁸ Barjamovic 2011: 276’deki tablodan hareketle hazırlanmıştır.

⁹ Tišmurna özellikle kırmızı yün konusunda uzmanlaşmış bir merkezdir. Metinlerden hareketle yaklaşık 4000 kg yün sağladığı hesaplanmıştır. Lassen 2010: 168.

“Tişmurna’nın günümüz İzmir kentiyle ilgisi olmadığı, aynı adı taşıyan Anadolu’da başka kentlerin de var olduğu düşünülebileceği” sonucuna varmaktadır¹⁷. M. Darga, Tişmurna -Smyrna-İzmir eşitliği konusunda sorgulayıcı bir yaklaşım gösteren tek kişidir. Görüşlerini Fransız asurbilimci C. Michel’den bir temellendirme yaparak sunmakta Tişmurna-Smyrna eşitliğini inandırıcı bulmadığını belirtmektedir¹⁸. Darga, Tişmurna’nın lokalizasyonu için çevresinde olduğu Durhumit kentinin yerinin tayin edilmesinin kritik olduğunu vurgulamakta, kendisine en yakın önerinin Alişar-Sivas hattının güneyindeki bölge olduğunu yazmaktadır. Buna ek olarak yerleşimin Malatya-Elazığ arasında bakır cevherinin çıkarıldığı Ergani-Maden’den çok uzakta olamayacağını düşünmektedir¹⁹.

Koloni Çağı’nın tarihsel coğrafyası ile ilgili literatür Tişmurna’nın Ege Bölgesi ile herhangi bir ilişkisinin olmadığını yansıtmaktadır. Eğer sadece ses benzerliğinden hareketle bu eşitlik kabul edilmişse, metinlerde Tişmurna ile birlikte adı geçen komşu yerleşimleri de Batı Anadolu’ya taşımak ve bunlarla ilişkili yer isimleri aramak gerekecektir. Bu durum başlı başına bu önerinin çıkmazına işaret eder. Tişmurna bir yer adı ve yerleşim olarak bütünüyle “Koloni Çağı ekolojisine” uygundur dolayısıyla Akurgal başta olmak üzere diğer bilim insanların ihtimal verdiği ya da kabul ettiği Tişmurna-Smyrna eşitliği herhangi bir şekilde mümkün görünmemektedir. Hititolog A. Ünal Eski Anadolu dilleri konusunda eğitimi olmayan Akurgal’ın böyle bir öneri de bulunmuş olmasının kabul edilebilir olmadığını, bildiği diller dahilinde de ti önekiyle yer ismi türetildiğini görmediğini belirtmektedir²⁰. Tişmurna-Smyrna eşitliğiyle ilgili bir diğer önemli husus sadece Türkiye’de kabul görmüş/görüyor olmasıdır. Mevcut literatür herhangi bir şekilde bu eşitliğe yer vermemektedir. Örneğin Barjamovic, Tişmurna’yı incelerken Smyrna eşitliğine değinmemekte, ne Akurgal’a ne de Alp’e vurgu yapmamaktadır²¹.

Tişmurna ile eşitlenen Bayraklı-Tepekule’nin MÖ 2. binyılın başlarındaki durumu ile ilgili arkeolojik veriler son derece kısıtlıdır. 1948-1949 yılları arasında höyükte sınırlı bir alanda yapılan kazılarda elde edilen veriler Akurgal tarafından bir ön rapor olarak yayınlanmıştır²². Cumhuriyet Tanrıver tarafından 2014 yılında yetkin bir ekip ve projeye başlatılan yeni dönem Bayraklı-Tepekule kazıları kapsamında, Tepekule’nin Akurgal tarafından öne çıkarılmış, Hellen Dönemi kenti imajının gölgesinde

kalan, 2. bin tabakaları araştırılmaya başlanmıştır²³. Şimdiye kadar MÖ 2. bin yılın ilk çeyreği ile ilgili höyükten elde edilen veriler yetersiz olsa da, yukarıda metinlerden yola çıkarak çizilen çerçevede yer alan, metal ve yün ticareti ile ön plana çıkan, Tişmurna ile Tepekule arasında hiçbir ilişki olamayacağı açıktır. İzmir’in Bornova ilçesinde yer alan Yassitepe’de, Tepekule’ye benzer bir şekilde zayıf bir mimari ile birlikte Orta Tunç Çağı’na tarihlenen çanak çömlekler bulunmuştur. Derin, çanak çömleklerin formlarını ve teknik özelliklerini gözeterek Tepekule, Ayasuluk, Beycesultan vb. gibi yerleşimlerle paralellik kurmakta ve Yassitepe OTÇ tabakasını MÖ 1900-1800 yıllarına tarihlemektedir²⁴. Mevcut veriler ışığında OTÇ’nda Ege’nin en önemli merkezi olan Girit ile ilişki kurabilecek herhangi bir buluntunun olmamasından dolayı Derin, höyüğün “İç Ege Kültürleri” ile yakın bir ilişki içerisinde olduğunu vurgulamaktadır²⁵. Bu çıkarımlar dikkate alındığında, çevresindeki merkezlerle birlikte bir Orta Anadolu yerleşimi olan Tişmurna’nın arkeolojik olarak hiçbir şekilde İzmir ile ilişkilendirilemeyeceği yine kendini gösterir.

Bir toplumsal hafıza aracı olan ve bilgi aktarımını sağlayan yazıyla, MÖ 2. binyılın başlarında İzmir ve genel olarak Batı Anadolu henüz tanışmamıştır. Asurlu tüccarların bu dönemde bölge ile herhangi bir ilişki kurduklarına dair bir kanıt yoktur. Bugüne kadar Batı Anadolu’da hiçbir çivi yazılı tablet bulunamamıştır. Batı Anadolu’nun kıyı kesimlerinde yaşayan insanların, bu dönemde bir yazı sisteminden haberdar olabileceklerine dair tek kanıt Miletos’tan gelmektedir. Kentin OTÇ tabakalarında ele geçmiş çanak çömlek parçaları üzerinde yer alan bazı kazıma işaretlerin, Linear A yazı sistemine ait olduğu önerilmektedir²⁶. Bu öneriler kabul edildiğinde Miletos ve Girit uygarlığı arasında yazı üzerinden bir ilişki kurulması mümkün olabilir. Fakat söz konusu işaretler Linear A’ya ait olsa da olmasa da Batı Anadolu’nun yazı bilmeyen bir coğrafya olduğu kanısını değiştirecek bir delil olarak görülemezler. Bölge farklı yazı sistemlerini kullanan ve bilgiyi yönetebilen Ege ile Orta Anadolu uygarlıkları arasında kalmıştır. Orta Anadolu’da Asurlu tüccarların ilişki içerisinde oldukları yerleşimlerde yaşayan insanların çivi yazısını öğrenmeye yönelik bir girişimlerine dair henüz herhangi bir veri yoktur²⁷. Benzer bir durumun başta İzmir ve çevresi olmak üzere Batı Anadolu için herhangi bir yazı sistemi fark etmeksizin geçerli olduğu söylenebilir. Yazı sayesinde belirli bilgilerin, yer isimlerinin kuşaklar boyunca aktarılması, bir bellek yaratılması söz konusu değildir.

¹⁷ Doğer 2006: 65-66.

¹⁸ Darga 2009: 238.

¹⁹ Darga 2009: 237.

²⁰ A. Ünal ile e-mail aracılığıyla yapılan görüşme.

²¹ Barjamovic 2011: 276-280

²² Akurgal 1950: 1-51.

²³ Erdem 2016: 27-28

²⁴ Derin 2015: 205.

²⁵ Derin 2015: 205.

²⁶ Niemeier 1999: 87-99; Del Frio/Niemeier/Zurbach: 2015: 1-22.

²⁷ Michel 2011: 327.

Dolayısıyla Akurgal'ın ifadesiyle "Hellenler ya da onlardan önce Bayraklı Höyüğü'nde oturanların" Tişmurna sözcüğüne ulaşması, bu sözcüğün bir yerleşim adı olarak sosyal hafızalarında yer edinmesi yazısız bir coğrafya olduğu için mümkün değildir. OTÇ'ndan itibaren Tepekule sakinlerinin hatta Batı Anadolu'daki diğer insanların Tişmurna kelimesinden haberdar olmadığı bile söylenebilir²⁸. Nitekim Geç Tunç Çağı'nda bölge ile ilgili Hitit tabletlerinden elde edilen bilgiler bu savı destekler. MÖ 15. yüzyılda Hitit Kralı II. Tuthaliya'nın yıllıklarına göre kral; İzmir, Manisa ve Aydın illeri başta olmak üzere kabaca Ege Bölgesi'ni karşılayan Arzava, Seha ve Hapalla isimlerinin geçtiği bir seferden dönerken, kendisine düşmanlık eden bazı ülkeler ile savaşır. Bu ülkeler aslında Assuva krallığına bağlı yerleşimlerdir ve metinlerde 22 tanesinin adı geçmektedir. Assuva ülkesinin söz konusu dönemde İzmir'in kuzeyinde, genel olarak Kuzeybatı Anadolu'da olduğu düşünülmektedir²⁹. İzmir'e yakın bu bölgede adı geçen yer isimlerinin hiç biri Tişmurna ile benzerlik göstermemektedir hatta -urna ile biten bir yerleşim ismine dahi rastlanmaz. Konuyla doğrudan alakalı kayıtlardan biri II. Murşili'nin (MÖ 1321-1295) Arzava seferidir. Kralın yıllıklarında otoritesini tanımayan Arzava Kralı Uhha-ziti üzerine yürüdüğü, ele geçirdiği kentler ve Batı Anadolu'yu fethederek küçük bağlı krallıklara böldüğü anlatılmaktadır³⁰. II. Murşili önce bugün Ayasuluk tepesi olduğu iddia edilen Apasa kentini ele geçirmiş³¹ daha sonra R. Meriç'in Bademgediği Tepe ile eşitlemek istediği Puranda'ya gitmiştir³². Yıllıklarda ayrıca Miletos ile eşitlenen Milavanda kentinin de adı geçmektedir. İzmir sınırları içerisinde ve yakınında yer alan bu yerleşimler ile anlaşılacağı üzere Tişmurna arasında bir benzerlik yoktur kendisine de bu metinlerde rastlanmaz. Akurgal'ın ifade ettiği -ti öneki atıldığında elde edilen Smurna'yı andıran bir isme de yıllıklarda rastlanmaz. Görünüşe göre Hititler İzmir körfezine uğramamışlardır. Bu durum Tepekule ve çevresinde ilgilerini çekecek bir gücün olmadığı şeklinde yorumlanabilir³³.

Daha yalın haliyle mevcut yazılı kaynaklar dahilinde, Karum Çağı'na ait Tişmurna kendini Geç Tunç Çağı'na taşıyamamıştır çünkü İzmir'e, Ege coğrafyasına ait değildir. Bu yüzden bu yerleşim adının Tişmurna'dan

"bir şekilde" Smyrna'ya dönüşmesinin, yazı ile takip edilebileceği bir tarihsel gerçeklik, bir süreç söz konusu değildir. Darga'nın "Tişmurna ile Smurna/Smirna, Ege şehrinin aynı kökten geldiğini, etimolojik benzetmelere dayanarak, nazari olarak dahi algılamak, yukarıda sunduğumuz yazılı verilerin ışığında, kanımızca pek de inandırıcı gelmiyor"³⁴ ifadesi durumun en yalın özetidir.

SONUÇ

Akurgal ve Alp tarafından önerilmiş ve bugün bir kabule dönüşmüş Tişmurna-Smyrna eşitliği; birbiri ile bir bağı olmayan iki yerleşim adının sadece ses benzerliğine dayanarak ilişkilendirilmesinden doğmuştur. Tişmurna, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (MÖ 1950-1750) Orta Anadolu merkezli ticaret ağının aktörü ve mekânı olan bir yerleşimdir. Bazı öneriler olsa da yerleşimin bugün tam olarak nerede olduğu henüz tespit edilmemiştir. Asurlu tüccarların tuttuğu kayıtlarda yün ve metal ticareti açısından öne çıkan bu ticari merkezin bugün İzmir Bayraklı'daki Tepekule ile hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Yeni kazılarla daha verimli bir şekilde araştırılmaya başlanan Tepekule'nin ikinci binyıl tabakalarına ait veriler arttıkça, bu eşitlikten bağımsız bir şekilde kentin geçmişi ile ilgili daha sağlıklı çıkarımlar yapılabilecektir. "Bu eşitsizlik" esasında Smyrna'nın erken tarihi ile ilgili araştırmaların azlığından ve Akurgal tarafından yapılan yayınlardan sonra, güncellemelerin yapılmamasından kaynaklanmaktadır.

1960'lı yıllarda L. Binford'un öncülüğünde başlayan Yeni Arkeoloji akımının temel prensiplerinden biri hipotezlerin test edilebilirliğinin ön plana çıkarılması ve bilimsel kanıların araştırmacının saygınlığı ya da otoritesinden ötürü kabul edilmemesidir³⁵. Tişmurna-Smyrna meselesi tam olarak bu prensibe bir aykırılık örneğidir. Yaratılan bu yanlış bilgi bugün internetin getirdiği hızla ciddi bir şekilde yayılmıştır. Bu tespit basit bir Google araması yapılarak herkes tarafından doğrulanabilir. Bu kabulün yanlış olduğu gerçeğinin aynı şekilde yayılıp yayılmayacağını da zaman gösterecektir.

TEŞEKKÜR

Bu makalenin ilk taslağını okuyup beni yönlendiren değerli hocalarım Prof. Dr. Ersin Doğer ve Yard. Doç. Dr. Ahmet Uhri'ye, konu ile ilgili görüşlerini büyük bir içtenlikle paylaşan Prof. Dr. Ahmet Ünal'a, kaynak konusunda yardımlarını esirgemeyen çalışma arkadaşlarım Araş. Gör. Hakan Göncü, Araş. Gör. Bora Ertüzün'e sonsuz teşekkürler.

²⁸ Akurgal, Kültepe metinlerinde yer alan Tişmurna'nın bugünkü İzmir kenti olup olmadığı konusunda aslında kuşkuludur. Bu yüzden aynı adı taşıyan birkaç kentin daha var olabileceğini düşünmektedir. Akurgal 1993, 44. Bu durum zayıf bir ihtimal olarak kabul edilebilir olsa bile Tişmurna-Smyrna önerisi artık bir kabule dönüşmüştür.

²⁹ Alparslan 2002: 26.

³⁰ Beckman/Bryce/Cline 2011: 10-45.

³¹ Büyükkolancı 2008: 41-55.

³² Meriç/Öz 2015: 609-626

³³ Hitit metinlerindeki yokluk ve Tepekule'nin önemli bir merkez olmaması vurgusu daha önce Doğer tarafından da yapılmıştır. Doğer 2006: 66.

³⁴ Darga 2009: 238.

³⁵ Renfrew/Bahn 2012: 41.

KAYNAKÇA

- AKURGAL, E. 1950.
“Bayraklı Kazısı Ön Rapor”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi VIII/1-2: 1-51.
- AKURGAL, E. 1993.
Ege Batı Uygarlığının Doğduğu Yer. İzmir.
- AKURGAL, E. 1994.
Eski İzmir I: Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı. Ankara.
- ALP, S. 2000.
Hitit Çağı’nda Anadolu: Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar. Ankara.
- ALPARSLAN, M. 2002.
“Artukka: Assuwa Ülkesi ve Lokalizasyonu”, Anadolu Araştırmaları XVI: 23-34.
- BARJAMOVİĆ, G. 2011
A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period. Kopenhag.
- BECKMAN, G/ BRYCE, T/CLINE, E. 2011
The Ahhiyawa Texts. Atlanta.
- BİLGİÇ, E. 1946
“Anadolu’nun İlk Yazılı Kaynaklarındaki Yer Adları ve Yerlerinin Tayini Üzerine İncelemeler”, Belleten 39: 381-423.
- BÜYÜKKOLANCI, M. 2008.
“Selçuk Ayasuluk Tepesi (Eski Efes) “Apasas” mı?”, Batı Anadolu Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar Sempozyumu (Eds. A. Erkanal / S. Günel /U. Deniz). Ankara: 41-55.
- DARGA, M. 2009.
“İzmir-Smyrna-Tiğmurna Eşitliği Hakkında Görüşler”, Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı’na Adanmış Bir Hayat: Altan Çilingiroğlu’na Armağan (Eds. H. Sağlamtimur / E. Abay / A. Erdem / A. Batmaz / F. Dedeoğlu / M. Erdalkıran / M. Bilge Baştürk / E. Konakçı). İstanbul.
- DEL FREO, M. / NİEMEİER, W. D. / ZURBACH, J. 2015.
“Neue Inschriften und Zeichen der Linear A-Schrift aus Milet”, Kadmos 54: 1-22.
- DERİN, Z. 2015.
“İzmir Yassitepe Höyüğü Orta Tunç Çağı Yerleşimi”, Mustafa Büyükolancı’ya Armağan (Eds. C. Şimşek / B. Duman / E. Konakçı). İstanbul: 203-214.
- DOĞER, E. 2006.
İzmir’in Smyrna’sı: Paleolitik Çağ’dan Türk Fethine Kadar. İstanbul.
- ERDEM, A. 2016.
“İzmir Bayraklı Höyük’te Prehistorik Çalışmalar-2015”, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler 41: 27-28.
- ERKANAL, A. 2006.
“Panaztepe’de bulunan Kurşun Külçenin / Ağırlığın Madencilikte Yeri ve Önemi. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 23: 1-20.
- LASSEN, W. A. 2010.
“The Trade in Wool in Old Assyrian Anatolia”, Jaarbericht Ex Oriente Lux 42: 159-179.
- MERİÇ, R/ ÖZ K. A. 2015.
“Bademgediği Tepe (Puranda) Near Metropolis”, NOSTOI, Indigenous Culture, Migration, Integration in the Aegean Islands Western Anatolia during the Late Bronze Early Iron Ages (Eds. N. C. Stampolidis / Ç. Maner / K. Kopanias). İstanbul: 609-626.
- MICHEL, C. 1999.
“Durhumid, son commerce et ses marchands”, Marchands Diplomates et Empereurs, Etudes sur la civilisation mesopotamienne offertes a Paul Girelli (Eds. D. Charpin / D. Collon). Paris: 253-273.
- MICHEL, C. 2008a
“Nouvelles donnees de Geographie Historique Anatolienne d’apres des Archives Recentes de Kültepe”, New Perspectives on the Historical Geography of Anatolia in the II and I Millennium B.C. (Ed. K. Strobel). Florence: 235-252.

MICHEL, C. 2008b.

“La Correspondance des Marchands Assyriens du XIXe s. av. J.-C. De l’archivage des Lettres Commerciales et Privees”, *Topoi Supplement 9*. Lyon: 117-140.

MICHEL, C. 2011

“The Karum Period on the Plateau”, *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*. Oxford: 313-336.

NIEMEIER, W. D. 1999.

“A Linear A Inscription from Miletus (Mil Zb 1)”, *Kadmos 35*: 87-99.

RENFREW, C/ BAHN, P. 2012.

Archaeology: Theories, Methods, and Practice. New York.

TULUNAY, E. 1998.

Pelops’un Gizemi: Antik Kaynaklara Göre Tunç Çağı’nda Anadolu’dan Yapılan Göçler ve Olympia Zeus Tapınağı Tasvir Programı Hakkında Yeni Görüşler. İstanbul.

THE ROLE OF DOMESTIC ANIMALS IN THE LIFE OF EURASIAN NOMADIC WARRIOR GROUPS IN LIGHT OF RECENT ARCHAEOLOGICAL EVIDENCE

YENİ ARKEOLOJİK ÇALIŞMALARIN IŞIĞINDA AVRASYALI GÖÇEBE/SAVAŞÇI TOPLUMLARIN HAYATINDA EVCİL HAYVANLARIN ROLÜ

Makale Bilgisi

Başvuru: 15 Mayıs 2018

Hakem Değerlendirmesi: 15 Mayıs 2018

Kabul: 9 Haziran 2018

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.22.002

Article Info

Received: May 15, 2018

Peer Review: May 15, 2018

Accepted: June 9, 2018

DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.22.002

Farshid IRAVANI GHADİM *

Keywords: Eurasian Nomadic Warrior Groups, Environmental Crises, Pastoral Subsistence, Environment, Animal Diversity

Anahtar Kelimeler: Avrasya Göçebe Savaşçı Grupları, Çevresel Krizler, Pastoral Geçim, Çevre, Hayvan Çeşitliliği

ABSTRACT

A mobile group of stockbreeders who in the 4th millennium BC inhabited the steppes of northern Caspian Sea was apparently forced to undertake far-distance migrations in search of better pastures by the environmental crises of the 2nd millennium BC. These migrations had tremendously significant historical implications and brought about several innovations. With the expansion of nomadic pastoralism, new form of human-animal interaction in virtue of particular physical and behavioral characteristics and capabilities of livestock was developed and began to lay the basis for economic, social and class systems as well as art style of the respective communities. Given the nomadic character of their life, there still remain several questions about the culture of the Eurasian nomadic warrior groups, and the present work, building on case studies, attempts to examine the impacts of the environment and fauna diversity on and the role of animals in the subsistence system and the art as well as the social systems and classes of these groups.

* Associate Professor Dr., Department of Archaeology Faculty of Conservation Art University of Isfahan, E-mail: iravanline@au.ac.ir

ÖZET

MÖ 4. binyılda kuzey Hazar denizi çevresinde ki düzlüklerde yerleşmiş olan göçebe hayvan yetiştiricisi insan grupları anlaşıldığı kadarı ile MÖ 2. bin yıldaki yaşanan çevresel felaketlerden kaçmak ve daha iyi otlaklar bulmak amacı ile uzun mesafeli göçler yapmak zorunda kalmışlardır. Bu göçlerin tarihi açıdan olağanüstü niteliktedirler vardır ve bir kaç yeniliği barındırırlar. Pastorik göçebeliğin genişlemesi ile, hayvan-insan etkileşiminde belli bazı değişiklikler olmaya başlamış ve hayvancılığın da gelişmesi ile ilgili kültürlerde ekonomik, sosyal ve klas sistemlerinin temelleri atılmış dolayısı ile yeni sanat tarzları gözlenmeye başlamıştır. Hayatlarının göçebe karakteri göz önüne alındığında, Avrasyalı göçebe/savaşçı grupların kültürleri ile hala bazı cevaplanmamış sorular vardır. Bu çalışma, vak'a incelemelerine dayanarak, çevre şartlarının, faunanın ve hayvanların bu kültürlerin geçim sistemleri ve sanat başta olmak üzere sosyal düzen ve klas yapısı üzerinde ki etkilerini incelemeye çalışacaktır.

INTRODUCTION

Archaeological enquiry into the structure of life of the Eurasian nomadic warriors, who had been moving along the Eurasian steppe belt, the Caspian Sea littoral steppe, northern Urals, the Black Sea region, northern/southern Caucasia, and northwest Iran and profoundly affected the ancient East, will demand extensive studies on the economic, social, ritual and cultural aspects of these people by analyzing their remaining material culture.

In light of the results from published studies, one may presume that the subsistence of the Eurasian nomadic warrior communities was strictly contingent on environmental factors in the 4th and 3rd millennia BC but it became predominated by nomadic pastoralism in the 2nd and 1st millennium BC. Livestock underpinned their diet, and they also obtained part of their other necessities such as clothing from animal products such as skin, wool, bone and horn. Thus, pastoralism could be regarded as a certain type of economic activity that called for annual migrations and triggered the introduction of a certain lifestyle that involved using horses and portable dwellings.

In such a culture, stocks represented a valuable property and capital for their owners, and the necessity to safeguard them resulted in the development of fighting skills among these tribes. Apart from their material value, animals, particularly horses, were also offered as sacrifices in this culture. The spiritual value of animals for these people hints at a logical relation between animals and their beliefs, a relation which eventually gave rise to an art style where objects were typically represented by stylized animal forms.

GEOGRAPHICAL LOCATION

Geographically speaking, the Eurasian steppe is bordered by the Mongolian plains on the east, the East European forests and the Siberia on the north, Hungary on the west, the Black Sea region and Caucasia on the south, and the Caspian Sea, the Aral Sea and the vast Central Asian deserts on the southeast¹. The steppe constantly served as a belt and natural corridor in the wave migrations of various nomadic and semi-nomadic tribes².

The periodical climatic changes resulted in the population shift and changing borders in the steppe from the 4th millennium BC onwards³. Generally featuring

a continental climate⁴, the steppe splits itself into two climatic sub-zones: the regions to the west of the Ural Mountains with a moderate continental climate, and those to the east of the massif where a continental climate dominates⁵. Great rivers such as Danube, Dnieper, Don, Volga, Ural, Amu Darya, Syr Darya, Ob, Irtysh and Yenisei run across the steppe, forming natural boundaries between various ethnicities⁶.

BACKGROUND

The northern steppes of the Caspian Sea, between the Lower Volga and the southern Urals, were apparently home to a mobile group of stockbreeders in the fourth millennium BC who shared cultural and physical characteristics with the populations of the steppes of south Siberia and those of the Altay Mountains⁸. This pastoral group is generally described as the Afanasevo culture. The bearers of this culture were hunters and stockbreeders and used kurgan-type burials⁹. Based on the results from excavation at the Kuyum Kurgan¹⁰, these people are supposed to have been among the first to domesticate horse¹¹, camel and cattle in the Eurasian steppe¹².

In the early 2nd millennium BC, the steppe is said to have been inhabited by two ethnic groups, namely Andronovo and Srubna¹³, who would gradually dominate the entire steppe between 1500-1300 BC and establish themselves at a dominant position¹⁴.

⁴ Kuzmina 2007: 146

⁵ Bendrey 2011: 2

⁶ Yablonsky 2003: 3-4

⁷ Archaeometric analyses of the finds from Sukhanikha belonging to the Afanasevo culture have suggested a date between 3700-2500 BC for this culture (Svyatko/Mallory/Murphy/Polyakov/Reimer/Schulting, 2009: 24).

⁸ Yablonsky 2003: 2

⁹ The kurgan burial tradition consists of burial mounds or barrows with simple pit, stone-pit or chamber tomb graves framed by an embankment beneath the burial mound, and it literally denotes "the protector of burial" (Iravani Ghadim 2011: 191). Some of the characteristics of the kurgan burial type, such as stone embankments, heaps, stone burial and even their distribution continue in the so-called Kromlech graves. Structurally, kurgans fall in the megalithic burial category.

¹⁰ Kozshin 1970: 93-189

¹¹ The sites attributed to the Afanasevo culture have yielded horse skeletons with impressions of bits on their jaws, which point at their taming for riding (Kozshin 1970: 93-189).

¹² Okladnikov 1990: 80

¹³ The Srubna culture may be divided into the two sub-phases of Sabotinovka and Belozersk (Khanazor 1982: 55-56).

¹⁴ Karlovsky 2002: 64; Kuzmina 2007: 151-220

¹ Bashilov / Yablonsky 2000: 9; Bendrey 2011: 2

² Olkhovskiy 2000: 33

³ Yablonsky 2003: 3

In the early 2nd millennium BC, the Eurasian steppe¹⁵ for the first time saw innovations in the economy of the Andronovo people¹⁶ that laid the foundations for nomadism and played a major role in the development of nomadic lifestyle there. Digging deep wells to obtain water in deserts, using light and portable houses, widespread application of wheeled vehicles pulled by tamed cattle and horses, invention of durable dairy products such as cheese and kumis, long-distance migrations across the steppe thanks to the enhanced bridles¹⁷, and the invention

of animal style art are among the major general traits of this culture.

The Animal Style typifying the Eurasian nomadic warrior groups was developed in the Andronovo culture. It is distinguished by its emphasis on animal motifs. That these motifs remained in use for almost three millennia may logically testify to their link to the lifestyle and belief systems of these tribes. Beyond its decorative aspect, the style conferred a certain meaning on the relevant objects, which could be viewed as an upshot of the way of life marked by hunting, herding and nomadism. Based on the available evidence, bone was presumably the earliest medium for this art¹⁸.

Prompted by the drying up of the steppe and the ensuing environmental crises¹⁹, the early 2nd millennium BC witnessed ample population replacements all over the Eurasian steppe²⁰, which occasioned the introduction of pastoral nomadism, enhanced transportation, and the beginning of bronze exploitation and bronzeworking. Thus began the first phase of the migrations of Andronovo populations²¹. In the late 2nd millennium BC, a second severe environmental crisis (extreme fall in temperature) in the steppe sparked off even farther migrations in search of affluent grasslands²². Results of zooarchaeological analyses on skeletal materials suggest a rise in the population of horses and sheep in this period, a fact that may be related with the ongoing crisis. The nutritional requirements of these animals would obliterate the need for storing fodder during winter²³.

Many archaeologists and physical anthropologists maintain, drawing on the evidence at hand, that the migratory wave of the late 2nd and early 1st millennia BC entailed long drawn out southwards journeys from the steppe to the Central Asia, northern India,

¹⁵ The steppe covers the steep lands to the west of the Urals up to the Yenisei, the Taiga region to the north and the mountainous area of Tian Shin and Pamir up to the wadies and deserts of the Central Asia to the south (Kuzmina 2000: 121; Lambberg-Karlovsky 2002: 66).

¹⁶ Since the adherents of the Indo-European migration theories have failed to reach a consensus on the Indo-Europeans' region of origin, some theorists such as Wahle try to offer southern Russia as a viable alternative (Hakelberg / Wahle 2001: 199–310). Trying to substantiate this stance, M. Gimbutas brought forth the Kurgan Culture hypothesis, claiming that these migrants had their roots in the northern Caspian Sea up to the northern Black Sea Basin and South Russia (Gimbutas 1956: 241). Kuzmina proposes the Volga-Ural Region or, by extension, South Russia in this regard (Qasimov 2013: 182), citing some ethnic and historical evidence to support his proposition of southern Ural as the motherland of the Indo-European people. He maintains that the Indo-European texts such as the Rigveda and Avesta reflect the Andronovo culture. He regards the lack of reference in the Rigveda to the use of potter's wheel as an evidence of the production of the Andronovo ceramics by the Indo-Europeans as they are invariably handmade (Karlovsky 2002: 64). Chernetsov considers the Petrov culture as the earliest component of the Andronovo culture, conferring an Indo-European identity to the Alakul and Fedorovo cultures (Chernetsov 1973: 12). The archaeological evidence however casts a doubt on the above positions in that the distribution of the Andronovo ceramics suggests that South Turkmenistan (the Merv oasis) was the southern extreme of the culture, and no evidence of the latter is hitherto known from Afghanistan, Iran and the Indian Subcontinent. Thus, the southward migrations of the Andronovo culture appears as an unviable assumption. Also, as we will discuss later, in light of the inscription from the Issyk kurgan (Akishev 2001: 389–395; Amanjolov 2003: 218–219) in Kazakhstan, assigned to the Proto-Altaic groups, and the mummified burials attested at Ukok and Pazyryk kurgans (Polosmak 1994: 80–130), the attribution of the kurgan burials to Aryans and Indo-European groups by Gimbutas appears to be inapt, and the association of kurgan burial with these groups is unrealistic. Further, regarding the migrationist theories invocation of the Rigveda and Avesta in linking the Indo-Europeans to the Andronovo culture, it is worthwhile to note that these texts both admit the Indo-European identity as essentially having been built on linguistic and ritual, and not necessarily on ethnic, grounds. People who offered sacrifices in the specified manner and to deities, and recited traditional hymns were regarded Aryans; otherwise they would be called the "Dasyu" (Witzel 1995: 109). Thus, the term Aryan was not an ethnic designation but was of linguistic and religious nature. The Dasyu was the name given to those who disrupted the man-deities cycle. Given the above propositions and because of their use of kurgan burials, horse, chariot, handmade pottery related to the material used by the Eurasian nomads and their use of animal bones to make tools, which finally gave birth to the so-called "animal style," as well as the subsistence economy and the diet diversity underpinned by stockbreeding, in this paper the Andronovo culture is described as a branch of the Eurasian Nomadic Warrior groups.

¹⁷ Kuzmina 2007: 148–155

¹⁸ Schefold 1938: 65–66

¹⁹ Paleogeographic studies suggest the increased drought particularly in the eastern parts of the steppe as one of the reasons responsible for these replacements, following which vast groups began to move so as to find green pastures for their flocks (Bashilov / Yablonsky 2000: 9).

²⁰ The Catacomb, Koban and Sredny Stog cultures are thought to have been formed as part of westward migrations of the Eurasian nomadic groups. The studies suggest that their subsistence system consisted of agropastoral economy, and the relevant excavated weapons are reminiscent of the migrating Eurasian nomadic culture (Tarhan 1979: 358–364).

²¹ Kuzmina 2007: 220

²² Bashilov/Yablonsky 2000: 9

²³ Vinogradov/Epimakhov 2000: 242; Kuzmina 2000: 121–122; Bokovenko 2005: 21.

Caucasia and northwest Iran²⁴. The excavated contemporary bridles testify to the steppe's population ability to ride horse and cover such considerably long distances. Spread of equestrianism in the steppe was a major advance of the 2nd millennium BC that happened thanks to the invention of a new type of snaffle bridle. Widespread use of horses for riding enabled these groups to overcome the crisis by virtue of a new type of economy that relied on stockbreeding through taking flocks to far-lying pasturage, a practice that furnished them with new food resources and contributed to the growth of flocks²⁵.

Now, the stocks became a sort of property, thus the need to protect them. This pushed the communities towards belligerency, and their subsequent demands called for new, more effective weapons²⁶.

In the late 2nd and early 1st millennium BC, the nomadic life made the majority of the steppe's population specialized stockbreeders, and the earliest Iron Age in the Eurasian steppe is marked by the boom of stockbreeder communities²⁷. The period saw the arrival in the steppe of the Karasuk culture²⁸, which in turn heralded the appearance of iron use in the region.

At that time, many nomads left their settlements to embark on constant migrations in search of new grazing²⁹, thus in the 8th and 7th centuries BC the specialized herders would set the course of main historical, political and ethnic developments of the steppe³⁰.

In this period, the nomads gradually acquainted themselves with the Eurasian steppe and objects made of iron came to common use. In the first stages we witness a rapid growth in the social expansion of nomadic communities, who would finally set up a defined social network. By that time, numerous nomadic cultures, among them Cimmerian, Scythian, Tagar, Massagetae and Sarmatian, had appeared

in the region³¹. Increased movements as a result of economic, social and climatic changes precipitated between pastoral nomads and sedentary inhabitants of the steppe's margins intensified clashes, which were majorly for grazing land and seasonal migration trails³². As clashes increased, warriors with a high social status emerged so as to safeguard the resources, and they later attained a particularly significant power and status in the communities.

In light of textual evidence and archaeological data, some groups of the Eurasian nomadic warriors had undertaken a westward direction in the course of these punctuated wave migrations. Among these were³³ the Cimmerians³⁴, the Scythians³⁵, the Sarmatians and the

³¹ Bokovenko 2005: 22

³² Kent Hanks 2003: 77

³³ Bokovenko 2005: 31

³⁴ Cimmerians were one of the Eurasian nomadic warrior tribes who were attacked by the Scythians when the environmental crisis arose in the steppes because of their rich pastures, and they were shooed away to the northern flanks of the Caucasian mountains. Thus, the Cimmerians intruded into southern Caucasus, northwest Iran and Anatolia. At the same time, the Scythians also moved southwards and penetrated northwest Iran (Bokovenko 1996: 98). In 714 BC they went beyond the Urartian borders to occupy Kummuh, Meluddu, Tabal, Subria and Hubusna. Mita, ruler of Musku, united the Assyrian king Sargon II due to the arisen unrests. In the wake of this alliance, Sargon II engaged in a battle in 705 BC in favor of Musku in the Tabal region, in which he was killed, and no mention of Musku was made in later written sources. This triumph took the Cimmerians to the Black Sea littorals and the Sinop region. They then launched campaigns lead by Dugdamme against the Phrygians and pillaged Sard after Gyges was assassinated. The successors of Gyges entered into alliance with Assyria after the Cimmerians attacked them anew, but the Cimmerians again occupied Sard in 638 BC. With the death of Dugdamme in wars against Cilicia, the Cimmerian power began to decline. In 500 BC, some of the Cimmerians colonized the Antandros region and the remaining were divided in two groups. The first group settled Hungry and the second the Crimean Peninsula. In light of the available historical evidence, the tribes were recorded as Gimirai in the Assyrian sources, Gimiraya in the Torah, and Kymmerio in the ancient Greek (Macgween 1996: 173).

³⁵ In 774 BC, Argishti I claims in his annals that he has extended his political borders up to Iskigulu. On a stone inscription of Argishti I located near the Kanlica village on the Arpa Cay river, the Scythians are described as "the rider tribes" (Çilingiroğlu 1994: 72-73). In Asarhadon's annals of 679 BC, the Assyrian king defeats the Scythian ruler Ispakai in western Iran (Luckenbill 1968: 517; Çilingiroğlu: 1994: 104). Based on the regional developments, the Urartian king Rusa II (685-645 BC) as part of a political decision permits Sagastara, ruler of Iskigulu, to use the Urartian territory in his way to the Mannaeian kingdom. This would have been both to remain safe from the Scythian despoli and to build an alliance between Mana and the Scythians against the common enemy, Assyria (Luckenbill 1968: 517; Tarhan 1979:335-369). To secure the region against the Scythian threat, Rusa II commenced construction projects of which one may refer to Qala Siyah, Qala Dokhtar, Dana-lu, Oghlan Qala and Songhor in Iran and Ayanis, Adel Cavaz and

²⁴ Excavation at Kurgan 13 of Tu Ali Sofla in the northwest Iran yielded two (bronze-bone) horse bits with the horse burial attributable to the Early Scythian culture.

²⁵ Bashilov/Yablinsky 2000: 9; Kuzmina 2007: 358; Iravani Ghadim 2011: 191-192; Iravani Ghadim 2014: 87-88.

²⁶ The late second millennium BC deposits all over the Eurasian steppe have yielded innumerable kurgans and weapons belonging to the Eurasian nomadic warrior groups (Kuzmia 2007: 358).

²⁷ Bashilov/Yablonsky 2000: 9

²⁸ Grakov 1971: 43-45

²⁹ Kent Hanks 2003: 57

³⁰ Bashilov/Yablonsky 2000: 9

Massagetae³⁶, who may be considered as the inheritors and successors of the Andronovo tribes³⁷.

These groups shared a similar lifestyle and have come to known as the Eurasian nomadic warriors of the late 2nd and early 1st millennium BC³⁸

THE ROLE OF ANIMALS IN THE LIFE OF EURASIAN NOMADIC WARRIOR GROUPS

In the late 2nd millennium BC, in response to the harsh environmental and climatic disaster and temperature downfall, nomadic pastoralism emerged in an attempt to protect the flocks. The new system quickly spread across the steppe. The subsistence of these nomads depended in any aspect on animals, in particular stocks, as animal products including milk, meat and cheese represented the primary, and in certain circumstances, perhaps the only food resource for them³⁹. Animals and related products such as skin, bone and horn also supplied their other necessities, among them being clothing. In light of the archaeological works within the Black Sea cultural sphere, the steppes on the Caspian Sea littoral, northern Urals and northern Caucasia, and based on the garment

and textile remains excavated from settlement and burial sites in the region, wool fibers were in use in the steppe by the latter half of the 3rd millennium, and wool became the major fiber for textile production there from then on⁴⁰. Thus, textile production is identified as one of the economic activities of the Eurasian nomadic groups. Spinning and textile manufacturing served to produce not only daily life supplies but also artworks. Textiles manufactured of sheep wool were found in Pazyryk Kurgans 4 and 5 in Altay and the Noyon Uul Kurgan⁴¹ in Mongolia. Judging by the knot type, the use of carmine pigment⁴² in dyeing, the tattoos on the mummies rendered in the animal style attributed to the Eurasian nomads, and analysis of the assemblage of small finds from the graves of the Kurgans 4 and 5 in Pazyryk as well as the suggested date of 300 BC, the carpets excavated from the latter graves may be safely attributed⁴³ to the Scythians⁴⁴.

Also, the Andronovo people employed fur, animal skin and wool in making their clothes, and farm animals in particular horses used in transportation and migration played a significant role in annual migrations, people transportation and controlling flocks on horseback as was required by the need to guard herds in the course of migration.

Kef Kalasi in the Lake Van Basin (Çilingiroğlu 1994: 105-107). In 673 BC, Iskarpai, the ruler of Iskigulu, dies. His successor, his son Partatu, proposed marriage to Asarhadon's daughter. No written sources have thus far corroborated the intermarriage, but Partatu's attack to the Median tribes who were enemies of Assyria lends support to it (Olmstead 1964: 424). However, the alliance of the Scythians and the Medians in 645 BC forced Sarduri III to enter into a military alliance with the Assyrian Assurbanipal in 640 BC (Çilingiroğlu 1994: 104). Drawing on the excavated evidence, the Scythians were responsible for the fires and destruction that occurred at Toprak Qala and Cavus Tepe in the reign of Rusa II. The confederation formed of the Medians, Babylonians and Scythians brought about the fall of Assyria and the conquest of Ninava. These tribes are called Asguzai and Iskuzai in the Assyrian sources, Skythai in the ancient greek sources (Diakonof 1985: 96), Isguzulu in the Urartian sources (Çilingiroğlu 1994: 72-73, 105), Askez in Torah (Tarhan 1969: 145) and Saka in the Achaemenian sources. In the inscription of Darius the Great, these tribes are described under three different titles of "Saka tigrakhauda," "Saka tiay para daray," and "Saka haumavaraga" in three different geographies (Herrman: 1993: 158).

³⁶ According to Herodotus, the Massagetae were nomadic tribes whose subsistence system mainly hinged on herding but they also practiced fishing on the Araxes banks (Herodotus 1998: 216).

³⁷ Kuzmina 2007: 206

³⁸ Olkhovskiy 2000: 36

³⁹ There is no doubt that in the late Bronze Age the Andronovo populations used dairy products and were familiar with their processing. Remains of cheese have been identified within a vessel at the Kipel settlement site. Cheese represented a major and necessary invention for the nomadic tribes and the mountainous herding economy when they had no access to their herds for a long while, and by then they had learned how to make kumis (Kuzmina 2007: 147-149).

In the late second and early first millennium BC, the human-animal interaction took a new form. Now, animals, besides their contribution to everyday life, came to represent emblems of power, fame and ethnic and cultural identity of the community or the tribe⁴⁵. At the time, alongside cultural, social and ideological transformations, we witness the prevalence of certain animal patterns in artworks, which have come to known as the Scythian art⁴⁶.

⁴⁰ Shishlina et al. 2000: 109-110

⁴¹ Minyaev 2010: 182-186

⁴² The crimson color in the large carpet and the felt from Pazyryk Kurgan 5 was dyed using *Scleranthus perennis* L. or *Perennial knawel*, a pigment deriving from Polish cochineal that is an insect living as a sessile parasite on the roots of *Scleranthus perennis* L. The region of origin of this pigment is Ukraine and eastern Poland (Böhmer/Thompson 1991: 30-36; Balakina 2006: 54-60), and it is said that the Scythians presumably learned the dyeing technique from the Ukrainian culture and transferred it to Eurasia.

⁴³ Artamonov 1969: 232-241; Dalley 1991: 118; Shishlina/ Golikov/ Orfinskaya, 2000: 109-110.

⁴⁴ Surveys and excavations by the Finnish archeologists, and the comparison of the Pazyryk, Ukok, Berel, Katandar, Tuva, Bike, Basadar and Tuekta kurgans attest to the Scythian sovereignty over the region from 2000 BC to 800 BC (Bourgeois/Bourgeois/ Cammaert/Decler/Langohr/Mikkelsen/Huele 1999: 309-311).

⁴⁵ Kent Hanks 2003: 60

⁴⁶ Stylized animal motifs, apart from their decorative aspect, reflected the ideology of the nomadic tribes. However, since the respective art style was developed in the late second and early first millennium BC by the Scythian people in the western Eurasian

Thus, given the vital role of animals and the particular lifestyle of these groups that involved hunting, herding and nomadism, animals also entered the religious ideology⁴⁷ and beliefs of the Eurasian nomads, with the majority of the excavated kurgans yielding animal remains—either as complete or partial skeleton—as sacrifices. Ritual burial of animals in separate graves was a common practice among the regional population. In earlier periods, animals were buried complete, a fact that attested to their importance for those communities⁴⁸; later on, however, apparently for economic reasons, the tradition of sacrificing animals together with human body came to the fore⁴⁹. The major offered animals were horses, sheep, goats and bulls.

HORSE

Horse was such an immensely influential factor in the ancient world that the theories dealing with its domestication have even oriented themselves towards politics and nationalism. The earliest positions were advanced by European and Russian linguists and ethnoarchaeologists, who aimed at propagating Indo-European tribes as the first people to domesticate horse by building their arguments on linguistic theories.

In the same vain, German linguists, such as Victor Hehn (Deichgraber/Hen, 1969: 236-238), Agust Schleicher, Wilhelm Koppers, Sigmund Feist, Otto Schrader⁵⁰ and E. Wahle⁵¹, have reckoned the Indo-Europeans to be the first horse tamers. Repeating the same position, Gordon Childe sees the horse as the characteristic animal of the Indo-European tribes⁵². However, the theorists of this school have not yet reached a consensus on the motherland of these tribes. While Gustaf Kossinna regards the central Europe as their region of origin, E. Wahle considers it to be the southern Russia⁵³. Endorsing E. Wahle's view, Marija Gimbutas presents the Kurgan Culture theory in 1956, claiming that the northern Caspian Sea Basin up to the northern Black Sea region and the southern Russia were the original land of the Indo-Europeans. She goes on to make out a case that the Indo-Europeans were the first to domesticate horse

by attributing the Kurgan culture and the horse burial tradition in kurgans to these tribes⁵⁴, a view also shared by the Irish historian James Patrick Mallory⁵⁵. On the other hand, other theorists, among them being V. V. Ivanov and T. V. Gamkrelidze, hold that the Indo-Europeans and the Aryans had their roots in the Asia Minor comprising the southeastern Anatolia, North Syria, northwest Iraq and the northern Fertile Crescent. In this context, V. Sarianidi suggests that the original land of the Indo-European tribes was the ancient East, and that the horse was first domesticated in the Minor Asia and Syria. Whereas, Kuzmina is of the opinion that the Volga and Ural regions or, in a more general terms, the southern Russia was the homeland of the Indo-Europeans, in particular their eastern branch who first domesticated horse⁵⁶.

After describing the language and homeland of the Indo-European groups as horse tamers, particular cases were presented by the scholars of this school to complement the theory. Thus, Gamkrelidze, Zaybert and Ivanov raved about the excavated instances from Botay in Kazakhstan as the earliest known skeletons of the domesticated horse while ascribing the site to the Indo-Europeans.

In this respect, closer examinations have made it clear that in these ascriptions, based whether on linguistics, migration theory or site attribution, the archaeological approach has practically been disregarded because of their failure to make use of archaeological and archaeometric findings. However, the proponents of this school still attempt to corroborate the theory in terms of linguistics and migration theory; thus, Kuzmina sees the presence of some horse-related terminology in Rigveda as the main evidence in favor of the claim that the Indo-Europeans first managed to domesticate horse. However, one should note that the picture provided from the Aryans in Rigveda is specific to the geographical region of Pakistan, India and the surrounding areas and not their homeland. In addition, no terminology related with horse taming has so far been identified in Rigveda and the existing terms only deal with the physical appearance of horses⁵⁷. Kuzmina's theory may be rejected by the works carried out by the Canadian linguist Kathrin Susanne Krell. She believes that no terminology connected with horse domestication is as yet known in the Aryan language. So, it follows that crediting Aryans with the domestication of horse drawing on linguistic theories was not logical. It is noteworthy that according to the inscription excavated from Issyk Kurgan⁵⁸ in Kazakhstan that was attributed to the Proto-

steppe, it is generally designated as the Scythian art (Bashilov/Yablonsky 2000: 10).

⁴⁷ According to Herodotus, the Massagetae offered horse sacrifices to the sun god (Herodotus 1998: 216).

⁴⁸ Of the best examples of complete animal burials in the Bronze Age are the complete horse bodies at Sintahsta and Utyovka 6 where animals were buried separately (Popova 2009: 310).

⁴⁹ Bley 2000: 130

⁵⁰ Qasimov 2013: 180.

⁵¹ Hakelberg/Wahle 2001: 199-310.

⁵² Childe 192: 221.

⁵³ Hakelberg/Wahle, 2001: 199-310.

⁵⁴ Gimbutas 1956: 241.

⁵⁵ Qasimov: 2013: 182.

⁵⁶ Qasimov: 2013: 182.

⁵⁷ Qasimov: 2011: 35-46.

⁵⁸ Akishev: 2001: 389-395; Amanjolov: 2003: 218-219.

Altay tribes and the identification of mummified bodies at Ukok and Pazyryk kurgans⁵⁹ that can by no means be related to the Indo-Europeans, attributing kurgan burials to the Indo-European groups by Marija Gimbutas appears to be unacceptable, as well. Also, ascription of the Botai culture by Qamkrelidze, Zaybert and İvanov to the Indo-Europeans was rejected by Asko Parpola, who on the basis of his investigations claims that the Botai population and culture cannot be related with any known language family⁶⁰. Anthony David works suggest that the Botai culture was developed from the Afanasevo culture⁶¹. Similarly, A. V. Dybo contends that in the Altaic languages several terms dealing with horse riding, domestication and raising are found, while the Indo-European language family simply includes words about the physical characteristics of horses⁶². Through pursuing Dybo's investigations, Diger concludes that the homeland of the Proto-Altay groups was plains and that of the Indo-Europeans was mountains, pointing out that the trouser and kneecaps identified in the graves attributed to the Proto-Altaic tribes were suitable for horse raising and riding, while no related items have yet been identified among the Indo-Europeans, though they are found even in the Iron Age North Europe⁶³. Note that A. Y. Şetenko's works suggest that horse was never used by the Indo-Europeans and Aryans in ritual services and no archaeological data attest to such usage, and the inferences made by Y. Y. Kuzmina, T. V. Qamkrelidze and V. V. İvanov from hymns 162 and 163 of Rigveda 1 were products of intentional false translation of the text by Western translators. Also, A. Y. Şetenko maintains that the Indo-Europeans that entered India were not mounted. M. Dyakonov argues that the population of the ancient East used horse before the arrival there of the Aryans and the latter migrated from Asia to Europe without horses⁶⁴. Archaeological, archaeometric and ethnographic studies have led Mario Alinei to the belief that horse domestication and the kurgan burial form that was generally widespread in Eurasia (northern Caspian Sea and northern Black Sea basins), northwest Iran and Caucasia belonged to the nomadic warrior groups of Eurasia, a branch of which includes the Proto-Altaic tribes with their agglutinative language⁶⁵. The inscription found in the Issyk kurgan in Kazakhstan lends support to this claim⁶⁶. Of the earliest evidences of human-animal relations one may refer to the oil residual found within the ceramic vessels

from Botay, which demonstrates the use of horse milk⁶⁷. Also, fragments of horse bits made of zygomatic bone were identified by D. Teleginin in Dereivka kurgans and attributed to the Sredniy Stog and the Archaic Scythian culture in terms of archaeometric analyses and radiocarbon determinations⁶⁸.

However, they would have gained a far better insight into the problem by adopting an approach that involved: 1) analyzing the changes in the skeleton and teeth of domesticated horse, 2) establishing the geographical distribution of tamed horse in regions where no wild horse has so far been recognized, and 3) studying the archaeological sites with indications of relationship between human and horse.

Osteological studies suggest that horse was for the first time domesticated in the fourth millennium BC in the southern plains of Russia and the Eurasian steppes by the Eurasians, and that the practice of breeding and using horse was dissipated from this to other regions⁶⁹. The finds from the two sites of Botai in Kazakhstan and Dereivka in Ukraine, both dating from the fourth millennium BC, corroborate the claim⁷⁰. What laid the foundations for horse breeding⁷¹ were the presence of wild horses, the knowledge required for its taming, and the need for food; and horse was allegedly primarily used as a food resource. To Bökönyi, the first stage of horse taming involved its use as food resource to provide meat and milk, and the slaughtered horse remains deriving from several sites attest to the claim⁷².

Horse, as stated above, was used first for food in the fourth millennium BC, for pulling carts in the early third millennium BC, for riding in the late third and early second millennium BC, and finally in battles in the first millennium BC⁷³.

In the second millennium BC, horse was the animal of choice for the Eurasian population⁷⁴. Mares were used for reproduction and obtaining milk, while stallions afforded labor and meat⁷⁵. By the late second millennium BC, horse represented a major factor, a status symbol and an exceptionally significant emblem of power or prestige display for cavalrymen and social groups⁷⁶.

⁵⁹ Polosmak: 1994: 80-130.

⁶⁰ Asko, 2012: 287-298.

⁶¹ David: 2007: 264-265.

⁶² Dybo: 2013: 69-92.

⁶³ Qasimov: 2013: 182.

⁶⁴ Qasimov: 2013: 182.

⁶⁵ Alinei: 2003: 12-17.

⁶⁶ Akishev: 2001: 389-395; Amanjolv: 2003: 218-219.

⁶⁷ Travis: 2008: 38.

⁶⁸ David: 2007: 213-215.

⁶⁹ Kuzmina 2010: 118

⁷⁰ Levine 2005: 7

⁷¹ Horse raising was represented on a silver amphorae from Chertomlyk kurgan (Artamonov 1966: 226-229).

⁷² Kuzmina 2000: 118

⁷³ Kent Hanks 2003: 41, 245, 246

⁷⁴ Bley 2000: 136

⁷⁵ Žukauskaite 2009: 34

⁷⁶ Kent Hanks 2003: 100

In the first millennium BC the Scythians held such reverence for horse that the latter became part of their identity in that a stone inscription of the Urartian king Argishti I near Kanlica refers to the Scythians as “horse riding tribes”⁷⁷.

In the Afanasevo and, later, Andrenovo⁷⁸ cultures, horse skeletons with imprint of bridle on their jaws have been recorded, indicating their use in equestrian purposes⁷⁹.

In the late 4th and early 3rd millennia BC Eurasia, human bodies were buried alongside a series of sacrificed animals, and on the whole complete horse skeletons are quite rare in the contemporaneous burials. Since the late third millennium BC, horses were usually buried with chariots and in the late second⁸⁰ and early first millennia BC they tended to be deposited as complete animals⁸¹ in harness alongside human bodies in kurgans⁸² after they were killed by a blow on forehead.

The horses recorded in kurgans are said to generally range from 170 to 185 cm in stature. They had a slender body and narrow feet and were for the first time identified in 1897 excavations in Ukraine and, subsequently, in Russia, Turkmenistan, Kazakhstan and northwest Iran⁸³.

GOAT

Among the nomadic warrior Eurasian tribes, goat was one of the common animal offerings, and the Altayans offered

goats to powerful spirits⁸⁴. Goats are stronger and more agile when compared to sheep. In the second millennium BC, the Andronovo raised goats⁸⁵. The evidence from kurgans proves goat raising as a main characteristic of the nomadic warrior groups of Eurasia, and goat has been attested among the sacrificed animals⁸⁶ in kurgans.

SHEEP

Sheep can handle harsh winters and the paucity of grass in desert steppes. Long travels not only do not harm it but also may improve its health. Sheep is of utmost importance to herders because it can be exploited once it is two years old. In addition, it may find grazing in snow covered fields, as is the case with horse. Though sheep breeding is attested as far back as the fourth millennium BC in the Afanasiro culture, the Eurasian nomadic warriors began to base their subsistence pattern in the late second millennium BC on stockbreeding⁸⁷, and the new system revolved mainly around herding sheep as it did not require fodder storing for winter. In the late second millennium BC, along with the herding economy based on annual migrations, we encounter a rise in sheep population together with horses in the flocks of the nomadic communities⁸⁸. Sheep burials are known from all kurgans belonging to these nomads, and the animal is regarded as an integral part of their subsistence economy⁸⁹.

BULL

Bull can breed all year round and is not affected by the change of seasons. In the ancient East, it epitomized power and strength. Remains from kurgans have proved bull raising as a main feature of the Eurasian nomadic warrior group's culture and also the bull itself as a sacrifice in kurgans⁹⁰.

⁷⁷ Çilingiroğlu 1994: 72-73

⁷⁸ In the Sintashta kurgan that belongs to the Andrenovo culture horse burial was identified (Kuzmina 2000:118-125).

⁷⁹ Kozshin, 1970: 93-189

⁸⁰ In Kurgan 13 of Tu Ali Sofla a rare instance of sacrificed horse skeleton lacking skull was identified dating from this period.

⁸¹ Levine/Bailey/Whitwell/Jeffcott 2000: 126; Levine 2005: 7

⁸² In the kurgans of Kuyum and Kurot (Kozshin 1970: 93-189), Nartan (Kerefov 1986: 33), Kirgi (Esaian 1976: 101; Brentjes 2000: 322-324), Trialeti (Gogadze 1972: 103), Aruch (Areshian/Kafadarian/Simonian/Tiratsian/Kalantarian: 1977: 77-93), Sappar-Kharaba (Narimanishvili 2010: 320), Shamkirchai (Museyibli 2008: 6-7), Lchashen (Kushnareva 1997: Fig 66; Sagona 2013: 282), Ryzhanovka (Chochorowski 2000: 41-46), Pazyryk (Artamonov 1969: 232-241; Dalley 1991: 118; Shishlina/Golikov/Orfinskaya 2000: 109-110), Arzhan (Čugunov/Parzinger/Nagler 2003: 113-162), Kostromskaya (Artamonov 1966: 18-22; Galanina 1980: 26), Tsatsa (Bley 2000: 129), Elizavetovskaya (Galanina 1980: 26), Ulsky (Yablonsky 2010: 129), Berel II (Bourova 2005: 1; Yablonsky 2010: 129) and Tu Ali Sofla (Iravani Ghadim 2014: 86-93) horse skeletal remains as sacrifice animal have been recorded.

⁸³ Based on the remaining bones, the horse recorded in Kurgan 13 of Tu Ali Sofla in northwest Iran had a stature of ca. 178-180 cm, with its feet measuring 110 cm.

⁸⁴ Lymer: 2000 312.

⁸⁵ Goat was recorded in the Hripunovo and Chistolebyazh burials of the Andrenovo culture (Kuzmina 2007: 148).

⁸⁶ Bones of goats offered in sacrifice are known from Kurgan 1 in Shamkirchai (Museyibli 2008: 9), Chernaya (Kent Hanks 2000: 24), Kurgans 1, 4, 7, 8, 9, 13 at Tu Ali Sofla and Jafar Abad (Iravani Ghadim 2011: 191-197).

⁸⁷ Masson/Merpert 1982: 238

⁸⁸ Bökönyi 1974: 21

⁸⁹ Sheep skeletal remains as offerings come from the kurgan of Sappar-Kharaba (Narimanishvili 2010: 320), Shamkirchai Kurgans 1 and 2 (Museyibli 2008: 9), Tgemplara Kurgan 9 (Shatbrashvili/Nikolaishvili 210: 198), Chernaya (Kent Hanks 2000: 24), the kurgans in Tu Ali Sofla and Jafar Abad (Iravani Ghadim 2015: 92-93; Iravani Ghadim 2013: 217-234) and Elizavetovskaya (Galanina 1980: 26).

⁹⁰ Cow skeletal material as sacrifice were identified in the kurgans of Kuyum and Kurot (Kozshin 1970: 93-189), Trialeti (Gogadze 1972: 103), Kirgi (Esaian 1976: 101; Brentjes 2000: 322-324),

CAMEL

In the eastern Eurasian steppe there are arid regions such as Karakum, Kizil Kum, Talki Makan, and Gobi deserts, where breeding camel as a strategic animal was vital. While horse endowed movement to the Eurasian culture, camel is the symbol of tranquility in the culture. It is supposed that the Amu Darya and Syr Darya Basins, western Kazakhstan and southern Urals were the main camel habitats of Eurasia, and that camel arrived in the western Volga and northern Black Sea basin in the first millennium BC through the Sarmatian migrations⁹¹. Studies have identified camel among the sacrificed animals in kurgans⁹².

CONCLUSIONS

The nomadic stockbreeders who in the fourth millennium BC occupied the northern steppes of the Caspian Sea, between the Lower Volga river and southern Ural Mountains, underwent population shifts due to environmental crises culminating in famine and were forced to undertake even longer migrations in the second millennium BC in search of greener pastures as a result of extreme temperature drop. These movements had tremendously significant impacts, enabling the culture to promptly expand throughout the steppe from the Ural ranges up to Altay. The process of shifting to nomadism was not consistent across the steppe. Though in the Eurasian steppe and the neighboring regions these mobile nomads are variedly tagged as Afanasevo, Andronovo, Catacomb, Karasuk, Tagar and Tashtyk, Sredny Stog, Srubna, Scythian, Cimmerian, Sarmatian, Massagetae, and Koban from the late fourth millennium BC through the late first millennium BC, they share considerable similarities in racial, social, economic, ritual and cultural aspects.

In the second millennium BC, the Eurasian steppe witnessed innovations in the Andronovo culture's economy that played a crucial role in the formation of nomadic lifestyle in the steppe. Many archaeologists and physical anthropologists, in light of the major elements of the remaining material cultural such as snaffle horse bits as a hallmark of this culture, maintain that equestrianism started a growing trend in this period and long-distance

southwards travels in search of grazing to the Central Asia, northern India and northwest Iran happened. In the earliest Iron Age, the steppe experienced a boom in the number of herder communities, who were migrating in a specialized manner to find fresh pastures. With the expansion of the mobile communities, innumerable cultures, among them being the Cimmerians and Scythians, emerged in the Central Asian steppes. The rise in horse and sheep populations and enhanced skills in handling horse while riding, as was required by taking care of the herd in the course of migration, turned the population of the Eurasian steppe to nomadic and quasi-nomadic warriors. In the first millennium BC, increased migrations caused by several reasons triggered intensified clashes between the nomadic tribes from the one hand and the pedantry groups inhabiting the margins of the steppe from the other. Archaeological data from kurgans testifies to this view.

Small finds from the kurgans as the architectural structures of these nomadic tribes have shed some light on their social, economic, ritual and cultural sophistication. Osteological-faunal data and objects made from these materials as a main component of the dataset excavated from these burials, beyond unveiling aspects of the subsistence economy and diverse dietary patterns of these tribes, attest to their awareness of the surrounding environment and their understanding of the significance of animals beyond their mere economic value, an understanding that eventually culminated in the development of animal style art.

Presence of horse and, in general, raising animals such as sheep, goat and cattle, enhanced horse bridles, building kurgan burials furnished with sacrifices, and occasional horse burials and chariots in the graves are but some of the major general traits of the Eurasian nomadic tribe's culture. Deposition of animal skulls in graves is another burial pattern of this culture. The high diversity of animal skulls ritually deposited in kurgan burial contexts is widely known.

Aruch (Areshian/Kafadarian/Simonian/Tiratsian/Kalantarian:1997: 77-93), Sapar-Kharaba (Narimanishvili 2010: 320), Shamkirchai (Museyibli 2008: 6-7), Lchashen (Kushnareva 1997: Fig 66), Chernaya (Kent Hanks 2000: 24) and Tu Ali Sofla (Ira-vani Ghadim 2011: 191-192).

⁹¹ Moon Ja 2006: 38-51

⁹² Camel as offering is reported from the kurgan of Shumaevo (Morgunova/Khohlova 2006: 315).

PEFERENCES

- AKISHEV, K. A., 2001.
“Issyk script and runic writing”, *Ancient Türkic civilization: monuments of writing*. Almaty: 389-395.
- ALINEI, M., 2003.
“Interdisciplinary and Linguistic Evidence for Palaeolithic Continuity of Indo-European, Uralic and Altaic Populations in Eurasia, with An Excursus on Slavic Ethnogenesis”, Expanded version of a paper read at the Conference Ancient Settlers in Europe, Kobariid, 29-30 May. Forthcoming in “Quaderni di Semantica” 26: 12-17.
- AMANJOLOV, A., 2003.
“Mektep.” History and Theory of Ancient Turkic Script, (Eds. Almaty, Areshian, G / K. I. Kafadarian / A, Simonian / G, Tiratsian / A. Kalantarian / E Kuzmina., 1977).
“Archeologičeskije Issledovanija v Ashtaraskom i Nairiskom Raionach Armjanskoi SSR”. *Vestnik Obščesvennikcha uk* 4: 77-93.
- ARESHIAN, G/K, KAFADARIAN/ A, SIMONIAN/ G, TIRATSIAN/A, KALANTARIAN, 1977.
“Arkheologičeskije Issledovaniya v Ashtaraskom i Nairiskom Raionakh Armyanskoi SSR”. *Vestnik Obshchesvennikh Nauk* 4: 77-93
- ARTAMONOV, M.I., 1966.
Sokrovishcha Skifskikh Kurganov v Sobranii Gosudarstvennogo Ėrmitazha Praha. Leningrad.
- ARTAMONOV, M.I., 1969.
The Splendor of Scythian Art: New York.
- ARTAMONOV, M.I., 1972.
Istoriia khazar, Gosudarstvennyi Ėrmitazh (Russia); Sankt-Peterburgskii gosudarstvennyi universitet. Filologičeskii fakul'tet.
- ASKO, P., 2012.
“The Problem of Samoyed Origins in the Light of Archaeology: On the Formation and Dispersal of East Uralic (Proto-Ugro-Samoyed)”, *Per uralis ad Orientem: iter polyphonicum multilingue: festschrift tillägnad Juha Janhunen på hans sextioårsdag den 12 februari 2012/ ed. by T.Hyytiäinen et al.* Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura, 2012.-xxvii, 542 p.: ill. (Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia Mémoires de la Société finno-ougrienne; 264).
- BALAKINA, G. G./VASILIEV, V. G./KARPOVA, E. V./MAMATYUK, V/MOLECULAR, H., 2006.
“Spectroscopic Investigations of the Red Dye Obtained from an Ancient Pazyryk Textile”, *Dyes Pigments* 71: 54-60.
- BASHILOV, V. A./YABLONSKY, L. T., 2000.
“Some Current Problems Concerning the History of Early Iron Age Eurasian Steppe Nomadic Societies”, *Kurgans, Ritual Sites, and Settlements Eurasian Bronze and Iron Age. Part I. Eurasian Archaeological Theory, Bar international series 890*. Oxford: 9-12.
- BENDREY, R., 2011.
“Some Like It Hot: Environmental Determinism and The Pastoral Economies Of the Later Prehistoric Eurasian Steppe”, *Pastoralism Journal. Research, Policy and Practice*, 1/8.
- BLEYL, K. J., 2000.
“Sintashta Burials and Their Western European Counterparts”, *Kurgans, Ritual Sites, and Settlements Eurasian Bronze and Iron Age. Part III. Interpretations of Eurasian Archaeology. The Bronze Age. The Eurasian Steppes. BAR International Series 890*. Oxford: 126-134.
- BÖHMER, H./ THOMPSON, J., 1991.
“The Pazyryk Carpet: A Technical Discussion”, *SOURCE: Notes in the History of Art (Ars Brevis Foundation)* 10/4: 30-36. Retrieved 8 October 2014.
- BÖKÖNYI, S., 1974.
History of Domestic Mammals in Central And Eastern Europe. Translated by LiLi Halapy, Akademiai Kiado, Budapest.
- BOKOVENKO, N. I., 1996.
“Asian Influence on European Scythia”, *Ancient Civilisatation from Scythia to Siberia*, 3/1: 97-119
- BOKOVENKO, N. A., 2000.
“The Origins of Horse Riding and the Development of Ancient Central Asian Nomadic Riding Harnesses”, *Kurgans, Ritual Sites, and Settlements: Eurasian Bronze and Iron Age. Part IV. The Iron Age. Bar International Series 890*: 304-310.
- BOKOVENKO, N. A., 2005.
“Migration of Early Nomads of the Eurasian Steppe in A Context of Climatic Changes”, *Impact of the Environment on Human Migration in Eurasia, Series IV: Earth and*

- Environmental Sciences – Vol. 42, Chapter 3, Edited by Marian Scott and Andrey Yu Alekseev and Ganna Zaitseva, Kluwer Academic Publishers New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow: 21-33.
- BOURGEOIS, I./BOURGEOIS, J./CAMMAERT, L./DECLEIR, H./LANGOHR, R. / MIKKELSEN, J. / HUELE, W Van., 1999.
“Multidisciplinary Archaeological Research in the Sebyste Valley 1996-1997 (Kosh-Agash Region, Altai Republic)”, *Eurasia Antiqua* 5: 295-389
- BRENTJES, B., 2000.
“Hirsche und Andere Tiere in den Grabritualen der Armenischen Bronzezeit”, *Iran and the Caucasus* 3/4: 321-324
- BOUROVA, N., 2005.
“Horse Remains from the Arzhan-1 And Arzhan-2 Scythian Monuments”, *Impact of the Environment on Human Migration in Eurasia, Series IV: Earth and Environmental Sciences Vol. 42. Chapter 4.* (Eds. M. Scott/A. Yu Alekseev/G. Zaitseva). Kluwer Academic Publishers New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow: 323-332.
- ČUGUNOV, K./ PARZINGER, H./ NAGLER, A., 2003.
“Der skythische Fürstengrabhügel von Aržan 2 in Tuva”. *Vorbericht der russisch-deutschen Ausgrabungen 2000-2002. Eurasia Antiqua* 9: 113–162.
- CHOCHOROWSKI, J., 2000.
“Problems of the Chronology of the Great Ryzhanovka Kurgan”, *Geochronometria* 19: 41-46
- CHERNETSOV, THUS. V N., 1973.
Argues for an Ugric substrate among the Andronovo tribes and a specific Indo-Iranian identity for the Alakul tribe. *Stokolos*
- CHILDE, V.G., 1926.
The Aryans: A study of Indo-European origins. New York: Alfred A. Knopf
- ÇILINGIROĞLU, A., 1994.
Urartu Tarihi. Bornova
- DALLEY, S., 1991.
“Ancient Assyrian Textiles and the Origins of Carpet Design”, *Iran XXIX*: 117-135.
- DAVID, W.A., 2007.
The Horse, the Wheel and Language: How Bronze-Age Riders from the Eurasian Steppes, Shaped the Modern World.
- DEVEDZHIAN, S, G., 1981.
Lori-Berd I. Izdatel'stvo AN Armyanskoy SSR. Yerevan
- DEICHGRABER, K/ HEHN, V., 1969.
“Neue Deutsche Biographie” (NDB). Band 8, Duncker & Humblot. Berlin: 236–238
- DIAKONOF, I. M, 1985,
“Media,” *The Cambridge History of Iran* 2. The Median and Achaemenian Periods (Ed. I. Gershevitch). London: 36-148.
- DYBO, A., 2013.
“Language and Archaeology: Some Methodological Problems. 1. Indo-European and Altaic landscapes”, *Russian State University for the Humanities (Moscow). NO 5(106)*
- ESAIAN, S.A., 1976.
“Drevnyaya Kultura Plemen Severo-Vostochnoi Armenii”: III–I tys. Done. Yerevan: Akademiya nauk Armianskoe. Yerevan.
- GALANINA, L.K., 1980.
Kurdzipskij kurgan. Leningrad
- GIMBUTAS, M., 1956.
“The Prehistory of Eastern Europe. Part I: Mesolithic, Neolithic and Copper Age Cultures in Russia and the Baltic Area”. *American School of Prehistoric Research, Harvard University Bulletin No. 20.* Cambridge, MA: Peabody Museum.
- GOGADZE, E., 1972.
Trialetis Qorghani Kulturi Periodizatsia da Genezisi [Periodization and Genesis of Trialeti Barrow Culture. Tbilisi (in Georgian)]
- GRAKOV, B., 1971.
Scythians. Moscow.
- HAKELBERG, D/ WAHLE, E., 2001.
“Deutsche Vorgeschichte als Geschichtswissenschaft. Der Heidelberger Prähistoriker” Ernst Wahle im Kontext seiner Zeit, in: Heiko Steuer (Hrsg.), *Eine hervorragend nationale Wissenschaft. Deutsche Prähistoriker zwischen 1900 und*

- 1995 (Berlin/New York 2001) 199-310 (Ergänzungsbande zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, 29).
- HERODOTUS., 1998.
“The Histories”, translation by Robin Waterfield, with notes by Carolyn Deward, p. 613, notes on 1: 201-16.
- HERRMANN, A., 1993.
“Die Saken und der Skythenzug des Dareios”, Beihefts zur Archiv für Orientforschung I: 157- 170.
- IRAVANI GHADIM, F., 2011.
“Jafar Abad VIII. Kurgan Kazıları, Kuzeybatı İran”, Karadeniz’den Fırat’a Bilgi Üretimi. Önder Bilgi’ye Armağan Yazıları (Eds. A. Öztan/Ş. Dönmez). İstanbul: 191-216.
- IRAVANI GHADIM, F., 2013.
“Excavations in Jafar Abad: Preliminary Report of Kurgan No V” Güneş Karadeniz’den Doğar. Sümer Atasoy Armağanı/Lux ex Ponto Euxino. Studies Presented in Honour of Sumer Atasoy (Ed. Ş. Dönmez). Ankara: 215-234.
- IRAVANI GHADIM, F., 2014.
“Jafar Abad Kurgan No IV”, Scripta:Essays in Honour of Veli Sevin A Life Immersed in Archaeology (Ed. A. Özfirat). İstanbul: 87-106.
- IRAVANI GHADIM, FARSHID, 2015.
“Jafar Abad Kurgans Excavations (2010 Season)”, International Symposium on East Anatolia-South Caucasus Cultures. Erzurum: 89-111
- KARLOVSKY, L., 2002.
“Archaeology and Language: The Indo-Iranians”, Current Anthropology 43/1: 63-88
- KENT HANKS, B., 2003.
Human-Animal Relationship in the Eurasian Steppe Iron Age: An Exploration in to Social, Economic and Ideological Change. Thesis Submitted to the Faculty of Archaeology and Anthropology for the Degree of Ph.D, Department of Archaeology, Cambridge, England.
- KEREFOV, B.M., 1986.
Novie pogrebal’nye komplekxy skifskovo vremeni v Kabardino-Balkapii II Novie materialy po arkheologii TsentraVnovo Kavkasa v drevnosti i srednevekov’ye (“New Funeral Complexes of the Scythian Time in the Karbardino Balkaria ,” New Materials Concerning Archaeology of the Central Caucasus in Antiquity and Middle Ages Ordzhonikidze
- KHANAPOV, A. M., 1982
“The Dawn of Scythian History”, Iranica Antiqua XVII: 49-63
- KOZSHIN, P., 1970.
“O psaliach is afanasievskih mogil”, Sovetskaya Archeologiya 4: 189–93
- KUSHNAREVA, K., 1997.
The Southern Caucasus in Prehistory. Philadelphia.
- KUZMINA, E., 2000.
“The Transition from Early Urbanism to Nomadism”, Kurgans, Ritual Sites, and Settlements Eurasian Bronze and Iron Age, Part III. Interpretations of Eurasian Archaeology The Bronze Age The Eurasian Steppes. Bar International Series 890: 118-125.
- KUZMINA, E., 2005.
“Domestication and Early History of the Horse”, The Domestic Horse: The Origins, Development, and Management of its Behaviour (Eds. D.S. Mills/S.M. McDonnell). Cambridge: 5-22.
- KUZMINA, E., 2007.
“The Origin of the Indo-Iranians”, Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series, Vol.3. Boston.
- LEVINE, M. A./BAILEY, G. N./WHITWELL, K. E./JEFFCOTT, L. B., 2000.
“Palaeopathology and Horse Domestication”. Human Ecodynamics and Environmental Archaeology (Eds. G. Bailey/R. Charles/N. Winder). Oxford: 123–133.
- LEVINE, M. A., 2005.
“Domestication and Early History of the Horse”, The Domestic Horse: The Origins, Development, and Management of its Behaviour (Eds. D.S. Mills/S.M. McDonnell). Cambridge: 5-22
- LUCKENBILL, D.D., 1968.
Ancient Records of Assyria and Babylonia, I- II. New York.
- LYMER, K., 2000
“Petroglyphs and Sacred Spaces at Terekty Aulie, Central Kazakhstan”, Kurgans, Ritual Sites, and Settlements:

- Eurasian Bronze and Iron Age, Part IV. The Iron Age, Bar International Series 890. Oxford: 311-321.
- MACGUEEN, J. G., 1996.
The Hittites and Their Contemporaries in Asia Minor. London.
- MASSON, V.M., / MEREPERT, N. IA., 1982.
Eneolit SSSR. (Arkheologiya SSSR) 359pp. 99 plates, maps. Lrg. 4to. Buckram. D.j. Moskva (Izdatel'stvo "Nauka").
- MINYAEV, S. S., 2010.
Interpretation of Some Finds from Noyon Uul. Ancient Cultures of Eurasia. St-Petersburg.
- MUSEYIBI, N., 2007.
"Hasansu Kurgan Report at Kilometer Point 399 of Baku-Tbilisi-Ceyhan and South Caucasus Pipelines Right of Way", Azerbaijan National Academy and Ethnography: 1-37.
- MUSEYIBI, N., 2008.
"Long Report Excavations of Shamkirchai Kurgan 3", Azerbaijan national academy and ethnography: 1-21.
- MORGUNOVA, N. I./ KHOKHLOVA, O.S., 2006.
"Kurgans and Nomads: New Investigations of Mound Burial in the Southern Urals", Antiquity 80: 308, 303-317.
- MOOM-JA, K., 2006.
"A Study on the Scythian Buckle", Journal of Fashion Business 10/6: 38-51
- NARIMANISHVILI, G., 2010.
"Trialeti in the 15th and 14th centuries BC", Rescue Archaeology in Georgia: Baku-Tbilisi-Ceyhan South Caucasian Pipelines.
- OKLADNIKOV, A.P., 1990.
"Inner Asia at the Dawn of History", The Cambridge History of Early Inner Asia. Cambridge: 41-96
- OLKHOVSKIY, V. S., 2000.
"Ancient Sanctuaries of the Aral and Caspian Regions. A Reconstructions of Their History", Kurgans, Ritual Sites, and Settlements. Eurasian Bronze and Iron Age. Part III. Archaeological Excavations. BAR International Series 890. Oxford: 33-42.
- OLMSTEAD, A.T., 1964.
History of Assyria. Chicago.
- POPOVA, L. M. S., 2009.
"Blurring the Boundaries, Foragers and Pastoralists in the Volga-Urals Region", Social Complexity in Prehistoric Eurasia, Monuments, Metals and Mobility, Part 3: Frontiers and Border Dynamic (Eds. K.H. Brayan/K. Lindluff). Cambridge: 295-320.
- POLOSMAK, N., 1994.
"A Mummy Unearthed from the Pastures of Heaven", National Geographic?: 80-103.
- QASIMOV, P., 2011.
"Cənubi Qafqazın eneolit və tunc dövrü kurqan mədəniyyətinin etno-genetik interpretasiyasında Riqveda məlumatlarından istifadə metoduna dair", Azərbaycan arxeologiyası 14/1: 35-46
- QASIMOV, P., 2013.
"Atın əhliləşdirilməsi probleminin arxeologiya, paleozoologiya, dilçilik və d. elm sahələrinin təmasında müasir durumu", Azərbaycan arxeologiyası və etnografiyası 2: 176-194
- TRAVIS, J., 2008.
"Trail of Mare's Milk Leads to First Tamed Horses", Third International Symposium on Biomolecular Archaeology, Science 17/322: 368. no. p. 368
- SAGONA, A., 2013.
"Wagons and Carts of the Trans-Caucasus", Tarhan Armağanı. İstanbul: 277-297.
- SCHEFOLD, K., 1938.
"Der skythische Tierstil in Siidrussland," Eurasia Septentrionalis Antiqua XII, Helsinki pp. 1-78
- SHATBERASHVILI, Z/ SHATBERASHVILI, V/ NIKOLAISHVILI, V., 2010.
Bronze Age Burials at Tqemlara, Rescue Archaeology in Georgia: Baku-Tbilisi-Ceyhan South Caucasian Pipelines.
- SHISHLINA, N.I/ GOLIKOV, V.P/ ORFINSKAYA, O.V., 2000.
"Bronze Age Textiles of the Caspian Sea Maritime Steppes", Kurgans, Ritual Sites, and Settlements.

Eurasian Bronze and Iron Age. Part III. Interpretations of Eurasian Archaeology. The Bronze Age. The Eurasian Steppes BAR International Series 890. Oxford: 109-117.

SVYATKO, S.V./MALLORY, J.P./MURPHY, E.M./POLYAKOV, A.V./REIMER, P.J./Schulting, R. J., 2009.
“New Radiocarbon Dates and A Review of the Chronology of Prehistoric Populations from the Minusinsk Basin, Southern Siberia, Russia”, *RADIOCARBON* 51/1:

TARHAN, M.T., 1969.
“İskitlerin Dini İnanç ve Adetleri” *Tarih Dergisi* 23: 147-170

TARHAN, M.T., 1979.
“Eskiçağ’da Kimmerler Problemi”, VIII. Türk Tarih Kongresi. Cilt I. Ankara: 355-369

VINOGRADOV, N. B/ Epimakhov, A.V., 2000.
“From A Settled Way of Life to Nomadism Variants in Models of Transition”, Kurgans, Ritual Sites, and Settlements: Eurasian Bronze and Iron Age. Part IV. The Iron Age. BAR International Series 890. Oxford: 240-246.

WITZEL, M., 1995.
“Regvedic History: Poets, Chieftans, and Politic”, In the Indo-Aryans of Ancient South Asia: Language, Material Culture and Ethnicity (Ed. G. Erdosy): 307-352.

YABLONSKY, L.T., 2003.
“The Archaeology of Eurasian Nomads”, *Archaeology*, Vol. 1 Institute of Archaeology, Russian Academy of sciences, Moscow: 221-244.

YABLONSKY, L.T. 2010.
“New Excavations of the Early Nomadic Burial Ground at Filippovka (Southern Ural region, Russia)”, *American Journal of Archaeology* 114: 129-43

ŽUKAUSKAITĖ, J., 2009.
“Images of Horse and Horse Man in Corded Ware Culture Studies”, *Archaeological Baltica* 11, Klaipėda University Institute of Baltic Sea Region History and Archaeology: 32-36.

PEDASA'DAN ERKEN DEMİR ÇAĞ BAŞLARINA AİT MEZAR PLATFORMLARI VE URNE PİTHOSLAR

PEDASA PLATFORM-GRAVES AND PITHOS URNS FROM THE BEGINNING OF EARLY IRON AGE

Makale Bilgisi

Başvuru: 28 Nisan 2017

Hakem Değerlendirmesi: 27 Şubat 2018

Kabul: 10 Nisan 2018

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.22.003

Article Info

Received: April 28, 2017

Peer Review: February 27, 2018

Accepted: April 10, 2018

DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.22.003

Bekir ÖZER *

Anahtar Kelimeler: Karia, Pedasa, Kremasyon, Pithos Mezar, Fibula, Erken Demir Çağı

Keywords: Caria, Pedasa, Cremation, Pithos Burial, Fibula, Early Iron Age

ÖZET

Karia bölgesinde son yıllarda sayısı artan kazı ve araştırmalar Geç Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağı'na geçiş süreci, Erken Demir Çağı mezar mimarisi, hediyeleri ve ölü gömme geleneği hakkında önemli veriler sağlamaktadır. Bu kültürel süreçlere ait taş tümülüsler ve mezar platformları, Leleg Yarımadası üzerindeki belli başlı mezar yapıları arasında yer alır.

Bugünkü bilgilerimiz, dikdörtgen planlı mezar platformlarının MÖ 12. yüzyılın başlarından Arkaik Dönem'in içlerine kadar kullanıldıklarını göstermiştir. Doğal zemin üzerine inşa edilmiş platformlar, içleri taşlarla doldurulmuş taş duvarlarla sınırlanmışlardır. Bu taş dolgu içerisinde yer alan dörtgen tasarlanmış sandık/kutu mezarlar; yakma işleminden sonra toplanan kül ve kemiğin bırakıldığı küçük mimari birimlerdir. Pedasa ve Asarlık'ta kazısı yapılan MÖ 12. ve 11. yüzyıla tarihlenen platformlarda, sadece kremasyon gömü ile karşılaşmıştır. Araştırılan örneklerden anlaşıldığı kadarıyla, platformların bazılarında merkezi konumda bir yerde urne amaçlı kullanılmış pithoslar ortaya çıkarılmıştır. Mezar Platformu 1'de, pithosun platformun merkezinde yer alması, bunların platformun inşa edilmesine sebep olan bireyin gömülmesi amacını taşıdığını düşündürmektedir. Ancak, Platform 2'de ortaya çıkarılmış olan pithosun platformun ilk gömüsü olmaması, bu yorumun her zaman geçerli olmadığını da gösterir. Platformların uzun kullanım süreci, inşa evrelerinde taş dolgu içerisine bırakılan seramiklerden oluşan adaklar ve taş dolgu içerisinde dağınık parçalar şeklinde gözlenen seramik buluntular, bu mezar tipini kullanan toplumun ölü kültü ve inancına verdiği önem ve aile mezarı olarak kullanılmalarıyla ilişkilidir.

Pithoslarla ilişkili mezar buluntuları arasında yer alan kaseler MÖ geç 12. yüzyıldan 10. yüzyıl başlarına kadar Ege'de birçok yerde benzerleri bulunabilen tek kulplu kaselerin yerel Kariyalı temsilcileridir. İki boğumlu asimetrik yay fibulalar ise

* Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kötekli, Muğla, E-posta: bekirozer@mu.edu.tr

Karia bölgesinde oldukça sık karşılaşılan bir tipin üyesidirler. Mezar 1, buluntuları arasında yer alan bir küpeden dolayı bir kız çocuk/adolescent, Mezar 13 ise buluntuları arasında yer alan kılıç/kama parçasından dolayı muhtemelen bir erkek çocuk/adolescent ile ilişkilidir.

Pithosların urne amaçlı kullanılması, Demircihüyük örneklerinden bilindiği gibi, Orta Tunç Çağı Anadolu kültürlerinden itibaren izlenen, Geç Tunç Çağı'nda ise, kremasyon geleneğindeki artış ile Batı Anadolu'da (Troia, Ulucak) ve Girit'te (Olous) karşılaşılan bir uygulamadır. Karia urne pithosları Batı Anadolu ve karşı adalarda MÖ 10. yüzyıl ile sayıları artan urne geleneğinin, aslında kesinti olmadan devam eden bir Geç Tunç Çağı geleneği olduğunu da belgelemektedirler.

Pedasa urne pithoslarının içerisinde yer aldığı platformlar, taş dolgu içerisinde yer alan mezarlarıyla, MÖ 12. yüzyıl Argos bölgesi tümülüsleri özellikle Chania tümülüsü ile benzerlik göstermektedir. Argos tümülüslerinde kremasyon artıkları urne içerisinde, Pedasa ve Asarlık'ta ise doğrudan sandık/kutu mezarlara bırakılmaktadır. Pedasa ve Asarlık mezarlarından ele geçen MÖ 12. yüzyıla tarihlenen buluntuların, Geç Hellas III C döneminin karakteristik özelliklerine sahip olması, bölgenin Egeli kimliğini, materyal kültürü ile belgelemektedir. Leleg Yarımadası platformları ve Argos tümülüsleri, çağdaş Ege kültürleri ile kıyaslandığında kremasyonun temel gömü şekli olması ve seramik buluntulardaki ortaklıkları ile benzer özellikleri tekrar ettirmektedirler. Verilerdeki bu ortaklık Ege göçleri, göçün yönü ve muhtemel kaynağı ile ilgili yeni bir tartışmayı beraberinde getirmiştir.

ABSTRACT

Recent archaeological research and excavations undertaken at Caria provide significant information regarding the transitional stage from Late Bronze Age to Early Iron Age as well as funerary architecture, burial customs and offerings of Early Iron Age. Throughout this cultural process, stone tumuli and platform-graves appear to be the major grave structures in Lelegian peninsula.

Considering current information, we can safely say that rectangular platform-graves were in use starting from the beginning of 12th Century BC towards the mid-Achaic period. Platform-graves constructed on ground were encircled by a framing enclosure filled with rubble. Burial cists were small rectangular units embedded in rubble containing clusters of cremated remains. Excavated Pedasa and Asarlık platform-graves dating back to 12th and 11th centuries BC contain solely cremation burials. It seems that in some platform-graves there is a centrally placed pithos used as an urn. The arrangement of platform-grave 1 with a centrally positioned single pithos urn suggests that the structure was actually built for the deceased whose cremated remains were placed in it. However, it is not always the case since the pithos urn in platform grave 2 is not the earliest burial in the platform. Long term usage of the platform graves, ceramic grave goods placed in the rubble fill during the construction phase and ceramic sherds scattered in the fill must be the reflections of burial traditions of the community using the platform graves as family graves with strong signs of importance paid to grave cult and ancestor veneration.

Among the grave goods are ceramic bowls; Carian examples of single handled bowls which is a typical form in the Aegean from late 12th to the beginning of 10th centuries BC. Asymmetrical arched fibulae with two tubular beads are among the typical fibula form common in Caria. Grave 1 must be related to an adolescent/female with its earring and grave 13 must belong to an adolescent/male with its sword/dagger.

The use of pithos as cremation urn appears in Middle Bronze Age Anatolian cultures such as Demircihüyük examples. It can also be followed in Western Anatolia (Troia, Ulucak) and Crete (Olous) along with the increase of cremation in the Late Bronze Age. Carian pithos urns attest that cremation urn practice was actually a continuous Late Bronze Age tradition without any interruption with increasing numbers observed in Western Anatolia and nearby islands starting from 10th century BC.

Pedasa platform-graves containing pithos urns show close resemblance to Argos tumuli from 12th century BC, specifically Chania tumulus in regard to its arrangement with graves placed in a rubble fill. In Argos tumuli cremated remains were placed in an urn whereas in Pedasa and Asarlık they were deposited at burial cists. It is clear that the region has a strong Aegean identity in terms of material culture as Pedasa finds from 12th century BC reflect characteristic features of Late Helladic III C period. The platform-graves of Lelegian peninsula and Argos tumuli show close resemblance in terms of cremation being the main burial type and common features in ceramic finds compared to contemporary Aegean cultures. These similar patterns might bring new discussions on the possible routes and sources on mobility in the Aegean.

GİRİŞ

Karia'da, Leleg Yarımadası üzerinde yer alan Pedasa, yapı tipleri ve ölü gömme geleneğinde Erken Demir Çağı ve Arkaik Dönem'de yerel kimliği en iyi yansıtan verileri sağlayan yerleşimlerin başında gelir. Taş tümülüsler, mezar platformları, surlar, teras duvarları ve çiftlik (compound, oval, apsidal ya da dörtgen planlı) evleri, bu belirgin yerel kimliği yansıtan yapılar arasında yer alırlar. Bu yapılar, merkezde yer alan sitadelin etrafındaki tepeler ve yamaçlar üzerine dağılmış durumdadırlar. Özellikle sitadelin güney ve güneybatısındaki tepeler ve yamaçlar, nekropol dokusu oluşturan mezar yapıları, mezar grupları ve tekil mezarların yoğunlaştığı yerlerdir (Res. 1).

Taş tümülüsler, Çam Tepe, Sivriçam Tepe ile Elmadağ arasındaki tepeler üzerinde, bir nekropol oluşturacak yoğunlukta inşa edilmişlerdir¹. Mezar platformları, Sivriçam Tepe'nin modern yerleşime doğru uzanan batı yamaçları üzerinde, büyük bir nekropol görünümü verecek şekilde konumlanmışlardır². Bunlar dışında, tepeler üzerinde yer alan tümülüslerin arasında tekil örneklerle, birkaç örnekten oluşan küçük gruplara ya da Pedasa teritoryumunda yine bir veya birkaç örnekten oluşan platformlara rastlanmaktadır³.

Mezar Platformları

Mezar platformları arazinin topoğrafik şartları göz önüne alınarak, zemini anakayanın oluşturduğu yamaçlar üzerine inşa edilmişlerdir. Tüm yönlerden taş duvarlarla sınırlandırılan dörtgen planlı platformlar genellikle doğu-batı ya da kuzey-güney doğrultulu olarak araziye yerleştirilmişlerdir⁴ (Res. 1-3). Duvarların arasında oluşturulan taş dolgunun içerisinde sandık/kutu mezarlar yerleşiktir⁵. Dörtgen tasarlanmış sandık/kutu mezarlar, yakma işleminden sonra toplanan kül ve kemiğin bırakıldığı, Paton'un tanımlaması ile ostotheke olarak isimlendirilebilecek küçük birimlerdir⁶. Platformlardaki mezar sayısı, bugüne kadar araştırılan örnekler göz önüne alındığında, platformun boyutuna ve kullanım

süresine bağlı olarak 3 ile 15 arasında değişmektedir. Bazı platformların hemen yanlarına yapılan eklentilerle büyütüldükleri ve bu eklentilerde sayıları 5-6 olabilen mezarlar olduğu görülmüştür⁷. Oldukça sınırlı sayıda olmakla birlikte, taş dolgusu içerisinde sadece bir mezara sahip platformlar da belgelenmiştir⁸.

Sandık/kutu mezarların tabanında genellikle plaka bir taş bulunmaktadır. Bu mezarların sınırlarını, yanlarda dik yerleştirilmiş plakalar veya altta dik, üstlerde yatay yerleştirilmiş ince taşlar tanımlar. Mezarlar, boyutlarına göre oldukça büyük olan tek parçadan oluşan kapak taşları ile kapatılmışlardır. Bazı örneklerde, bu kapak taşlarının üzerinde yassı taşlardan döşeme bulunmaktadır.

Mezar platformlarının bazılarında, mezar odasını andıran bir mimari düzenlemenin içerisine bırakılmış olan ve urne amaçlı kullanıldığı anlaşılan pithoslarla karşılaşmıştır (Res. 10). Sandık/kutu mezarların esas mezar birimi olduğu platformlarda, urne pithosların da bir veya iki örnekle temsil edildikleri görülmektedir. Bu çalışmada, biri kaçakçılar tarafından tahrip edilmiş, diğeri kazı ekibi tarafından ortaya çıkarılmış 2 urne pithos, ölü gömme geleneği ve buluntuları çerçevesinde tanıtılmaktadır.

Platform 1, Mezar 1 (PDS07MP1G1) (Res. 2, 4-8)

Platform 1, Sivriçam Tepe'nin modern yerleşim Konacık'a doğru uzanan ve üzerinde çok sayıda platform bulunan batı yamacı üzerinde, yamacın kuzey orta bölümünde yer almaktadır (Res. 1-2). 8.80 x 3.98/95 m. ölçülerindeki Platform 1, doğu-batı doğrultulu olarak araziye yerleştirilmiştir. Platformun yerleştirildiği arazi, alanın batı ve kuzeyinde kod kaybederek devam eder. Platformda, 2007 ve 2008 yıllarında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda kaçak kazılarla tahrip edilmiş olan ve bu çalışmanın konusunu oluşturan Mezar 1 ve tahribattan korunmuş Mezar 6 ve 10 ortaya çıkarılmıştır⁹.

Mezar 1, platformun güney kenarına yakın konumlanmış olarak yapının orta bölümünde yer alır (Res. 2). Mezar odası doğu-batı doğrultuludur. Gömü çukurunun batı kısmını kapatan kapak taşları, karşılıklı olarak yerleştirilmiş ve birbiri üzerine bindirilmiş plakalardan oluşur. Bu taşlar, mezarın üzerinin karşılıklı olarak yerleştirilmiş ve birbiri üzerine bindirilmiş plakalar ile kapatılmış olabileceğine işaret etmektedir¹⁰. Mezarın batısında, yaklaşık 0.30 m.

¹ Radt 1970; Özer 2009: 274-276; Gümüş 2012: 180-185; Gümüş 2013; Diler 2016.

² Özer 2009: 276-278; Özer 2011: 331-332; Özer 2014: 536-538; Diler 2016.

³ Özer 2015: 352-353.

⁴ Özer 2011: Res. 11; Özer 2014: Res. 8A, 9A; Özer 2015: Res. 11; Diler 2016: 464.

⁵ Platformların taş dolguları büyük oranda dağılmış durumdadır. Doğal yüzey üzerindeki taş dolgu kalınlığı yaklaşık 0.70-1.30/1.40 m. olabilmektedir.

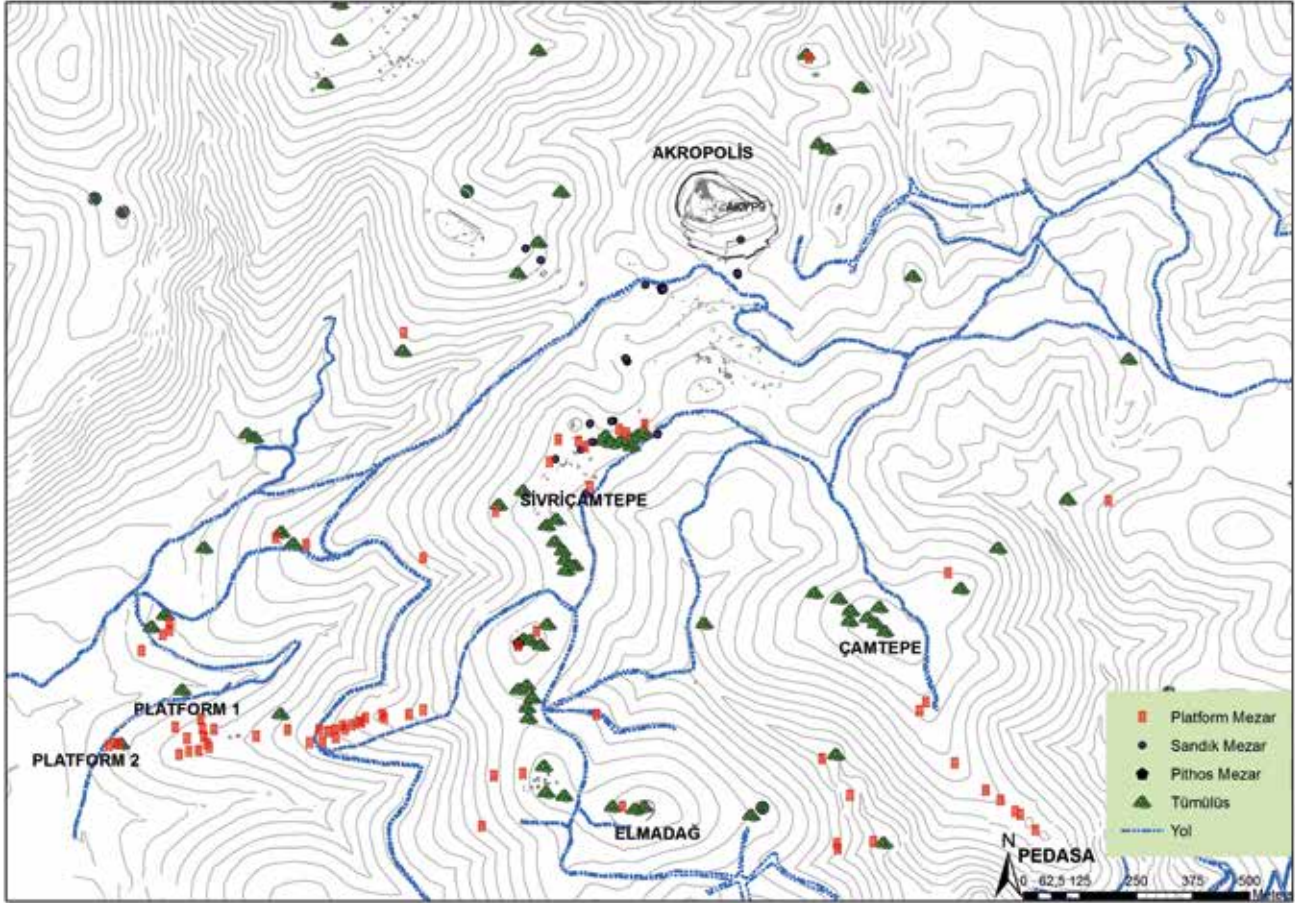
⁶ Paton 1887: 69, 73, Fig. 16; Paton/Myres 1896: 243-244, Fig. 17-18; Diler 2015: 4, Fig. 10. Asarlık, nekropolis düzenlemesi, mimari planlama ve ölü gömme gelenekleri bakımından Pedasa ile benzer verilere sahip önemli bir Erken Demir Çağı yerleşimidir.

⁷ Özer 2011: Res. 11; Diler 2016: Fig. 29.

⁸ Özer 2014: Res. 8A.

⁹ Özer 2009: Res. 12 (Mezar 1); Özer 2011: Res. 12 (Sol, Mezar 6 hediyesi).

¹⁰ Bu durum mezarın batı kenarında belgelenmiştir. Platformlardaki mezarların, çok az sayıda örnek dışında genellikle bir plaka taştan kapakları bulunmaktadır. Dolayısıyla Mezar 1'in geri kalan bölü-

Resim 1: Pedasa Teritoryumu, Tümlüs ve Platformlar / *Pedasa Territorium, Tumuli and Platforms*

Resim 2: Platform 1 ve Pithos Odası (Mezar 1), (*Pedasa Kazı Arşivi*) / *Platform 1 and Pithos Chamber (Grave 1) (Pedasa Excavation Archive)*

kalınlığında korunmuş olan taş dolgu, platformlarda mezarların üzerini kapatan taş dolgunun kalınlığı konusunda fikir vermektedir¹¹. Kazı çalışması öncesi, mezarın içerisinde

münün büyük bir yassı taşla kapatılmış olması mümkündür.

¹¹ Taş dolguların kapak seviyesinden itibaren, 0.50-1.00 m. yüksekliğinde korunduğu izlenmektedir.

kaçakçı tahribatı sonrasında tekrar taş ile dolduğu ve bazı taşların kapak taşlarının parçası olabilecek özelliğe sahip yassı ve büyük parçalardan oluştuğu görülmüştür (Res. 4). Bu taşlar kaldırıldıktan sonra, üst kısımda yonga taşlı olan kırmızı kahverengi killi, bölgenin doğal toprağı özelliğine sahip toprak tabakası kazılmıştır. İçerisinden çok sayıda

Resim 3: Platform 2 ve Pithos Odası (Mezar 13) / Platform 2 and Pithos Chamber (Grave 13)

Resim 4: Platform 1, Mezar 1, Kazı Öncesi / Platform 2, Grave 1, Before the Excavation

Resim 6: Mezar 1, Kazı Sonrası / Grave 1, After the Excavation

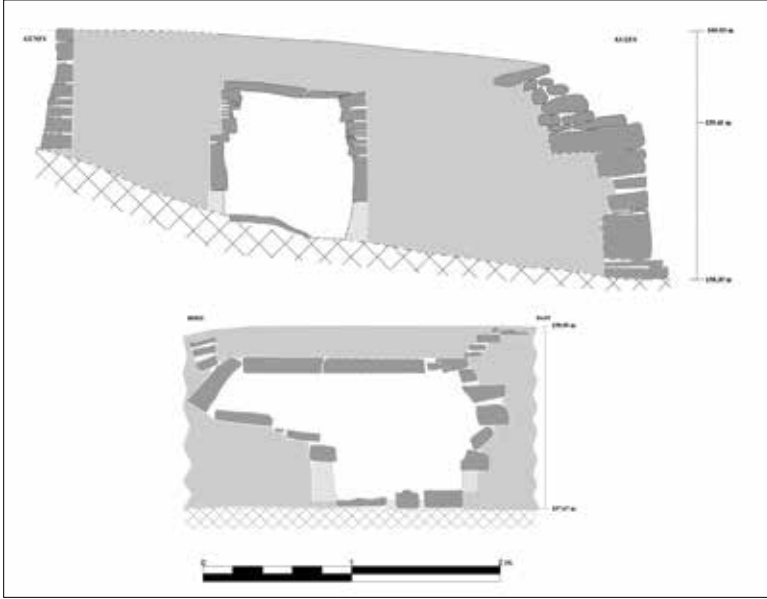

Resim 5: Mezar 1 İçi, Dağınık Pithos Parçaları / Inside the Grave 1, Scattered Pithos Fragments

pithos parçası (Res. 5, 18) ele geçen bu toprak tabakası, güneye doğru yükselen anakaya zemine ulaşılmaya kadar devam etmiştir (Res. 6-7).

Pithos yerleştirmek amacıyla dönük olarak, platform içerisinde oluşturulmuş olan mezar odasını (Res. 7)

sınırlandıran uzun yan duvarların, kısa kenarlardan birini tanımlayan batı duvara göre daha özenli işçiliğe sahip olduğu görülmektedir. Kaçakçı tahribinden dolayı doğu duvar iyi korunmamıştır. Mezarın kuzey duvarı 0.72 m yüksekliğinde korunmuştur ve alttaki anakaya zemin ile duvar arasında yer alan 0.25 m kalınlığındaki toprak tabakası üzerine inşa edilmiştir. Güney duvarı ise, 0.68 m. yüksekliğinde korunmuştur ve altta anakaya zemin üzerinde yer alan 0.17 m kalınlığındaki toprak tabakası üzerinden yükselir. Her iki duvar örgüsünün tabanında yer alan taşlar büyük boyutludur ve dik olarak yerleştirilmişlerdir. Duvar örgüsünde, üst kısımlarda ince plaka taşlar kullanılmıştır ve bunlar yukarıya doğru mezar odasını daraltacak şekilde, içe doğru kaydırılarak örülmüşlerdir. Mezar tabanında, taş örgünün başladığı kesimde 0.86 m olan genişlik, kapak taşlarının oturduğu koddan 0.65 m ölçülmüştür. Mezar odasının doğu-batı uzunluğu, doğu duvarın kaçakçı tahribine uğramasından dolayı tam olarak ölçülememiştir. Yine de, gömü çukurunun uzunluğu 1.10 m'den az, 1.30 m'den fazla olmamalıdır.

Resim 7: Mezar 1, Kesitler / Sections of Grave 1

Resim 8: Mezar 1, Buluntular / Contents of Grave 1

Kaçakçılar tarafından belki de defalarca tahrip edilmiş olan mezar odasında gerçekleştirilen çalışmalar sırasında, gömü amaçlı kullanılmış olan pithos parçaları dışında, küçük boyutlu çift kulplu monokrom kase, bronz fibula ve bronz küpe olası mezar hediyeleri (Res. 8) olarak ele geçtiler. Ayrıca kırmızı killi toprak içerisinde, küçük kırıklar şeklinde korunabilmiş, oldukça az miktarda yanmış kemik parçaları ile karşılaşmıştır. Mezar hediyeleri arasında yer alan küpe ve kemik parçalarının korunma durumu, Mezar 1'in bir kız çocuk/adolescent ile ilişkili olduğuna işaret etmektedir.

Platform 2, Mezar 13 (PDS09MP2G13) (Res. 3, 9-17)

Platform 2, Sivriçam Tepe'nin modern yerleşim Konacık'a doğru uzanan ve üzerinde çok sayıda platform bulunan batı yamacı üzerinde, yamacın batı uç noktasında, nekropoliste izlenen son platformdur (Res. 1, 3). 17.50 x 6.40 m ölçülerindeki platform 2, kuzey-güney doğrultulu olarak araziye yerleştirilmiştir. Yerleştirildiği yamaçta kuzey, batı ve güneyde arazi kod kaybederek devam eder. Platformda 2009 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda, kaçak kazılarla tahrip edilmiş olan 8 adet ve tahribattan korunan 4 adet mezar belgelenmiştir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Mezar 13, kazı ekibi tarafından ortaya çıkarılmıştır¹².

Mezar 13, platformun doğu kenarına yakın konumlanmış olarak, yapının yaklaşık orta bölümünde yer alır (Res. 3). Platformun taş dolgusunun yaklaşık 0.40/0.55 m altında, kuzeyde 0.90 x 0.80 x 0.12/0.6 m, güneyde ise 0.60 x 0.40 x 0.08/0.4 m ölçülerinde, 2 kapak taşı ile kapatılmış mezar odasıyla karşılaşmıştır (Res. 9-10). Bu kapak taşları üzerine, daha küçük yassı taşların bir döşeme oluşturacak şekilde yerleştirildiği görülmüştür (Res. 16). Kapak taşları kaldırıldıktan sonra, altta ağız kısmı kuzeye doğru bakan ve mezar odası tabanına yatık olarak yerleştirilmiş bir pithos ortaya çıkarılmıştır (Res. 10-18).

Kuzey-güney doğrultulu mezar odası, tabanda 1.23 x 0.70 m ölçülerinde ve 0.74 m yüksekliğindedir (Res. 15, 16). Mezar odasını kuşatan duvarlar doğrudan doğal anakaya zeminin üzerinden başlamaktadır. Bindirme tekniğinde bir duvar örgüsüne sahip mezar odası, kapağın oturacağı zeminde daralmakta ve genişlik 0.48 m olmaktadır. Mezar 11'in yapımı sırasında mezarın taban taşı ve batı duvar örgüsü Mezar 13'ün üzerine taşırılmıştır ve dolayısıyla Mezar 13'ten sonraki bir döneme ait olmalıdır. Mezar 11'in örgüsünü oluşturan taşlar zaman içerisinde kayarak pithosun kırılmasına sebep olmuşlardır (Res. 10-16).

¹² Mezarların numaralandırması, kazı kronolojisi çerçevesinde yapılmıştır. Platformun doğusunda yer alan eklentisinde ikisi tahrip edilmiş, üçü kazı ekibi tarafından ortaya çıkarılmış toplam 5 adet mezar belgelenmiştir. Pithosun, kazı sırasında çekilmiş bir resmi ve hediyesi kase için bkz. Diler 2016: 464, Fig. 31 ve 32; Özer 2011: Res. 12 (sağ).

Resim 9: Platform 2, Mezar 13, Kapak Taşları / Platform 2, Grave 13, Cover Stones

Resim 12: Pithos İçi, Yonga Taşlar ve Kemirgen Yuvası / Inside the Pithos, Stone Chippings and Rodent Nest

Resim 10: Mezar 13, in-situ Pithos / Grave 13, in-situ Pithos

Resim 13: Mezar 13, Buluntular / Contents of Grave 13

Resim 11: Mezar 13, Tek Kulplu Kase (in-situ) / Grave 13, One Handle Bowl (in-situ)

Mezar odasının, içerisine yerleştirilen pithosun boyutu ve formuna göre inşa edildiği görülmektedir (Res. 15, 16). Doğal anakaya zeminin hemen üzerinde, pithosun karın çapına göre bir yatak oluşturulmuş, pithosun dibini, bu yatağın güneyinde iki sıra taş ile oluşturulan

taş sırasının üzerine oturtulmuştur. Büyük bir yassı taş, pithosun boynu için zemin oluşturacak şekilde yatay olarak yerleştirilmiştir. Benzer düzenleme Mezar 1 için de geçerlidir. Pithosun ağız kısmı korunmamıştır. Yuvarlak olarak yontulmuş 0.23 m çapında bir taş (Res. 11), boynun iç kısmına yerleştirilerek kapak işlevi görmüştür. Bu kapak dışında dik olarak yerleştirilmiş 2 yassı taş ve daha kalın üçüncü bir taş ile pithosun ağız kısmının kapatılmış olduğu, mezar odasının kuzey duvarı ile pithos boynu arasının, düzensiz taşlarla doldurulduğu görülmüştür (Res. 10).

Kazı çalışması sırasında, pithosun boynunun hemen batı kenarında, dik olarak yerleştirilmiş tek kulplu kase ile karşılaşmıştır (Res. 11, 13)¹³. Pithos içerisinde gerçekleştirilen çalışmada, Mezar 11'in taşlarının

¹³ Diler 2016: 465, Fig. 32.

Resim 14: Mezar 13, Kremasyon Kemikleri / Grave 13, Cremated Bones

Resim 15: Mezar 13, Pithos Kaldırıldıktan Sonra / Grave 13, After Pithos Removal

kayması sonucu pithosun kırılmasından dolayı, içerisine küçük boyutlu yonga taşların biriktiği ve bu taşların üzerindeki boşluğun küçük çalı çırpy ile yapılmış bir kemirgen yuvasına ev sahipliği yaptığı görülmüştür (Res. 12)¹⁴. Pithosun içerisinde, karın kısmının tabanında iki parça halinde korunmuş bronz fibula, demir bir fibulaya ait iğne parçası ve muhtemelen kılıç ya da kama parçası olabilecek iki adet küçük boyutlu demir parçası (Res. 13) bulunmuştur. Bu buluntularla birlikte, oldukça az sayıda olduğu dikkat çeken yanmış kemik parçaları ele geçmiştir (Res. 14). Dolayısıyla pithosun urne amaçlı kullanıldığı anlaşılmıştır. Mezar hediyeleri arasında yer alan demir kılıç/kama parçaları ve kemik parçalarının korunma durumu Mezar 13'ün bir erkek çocuk/adolescent ile ilişkili olduğuna işaret etmektedir.

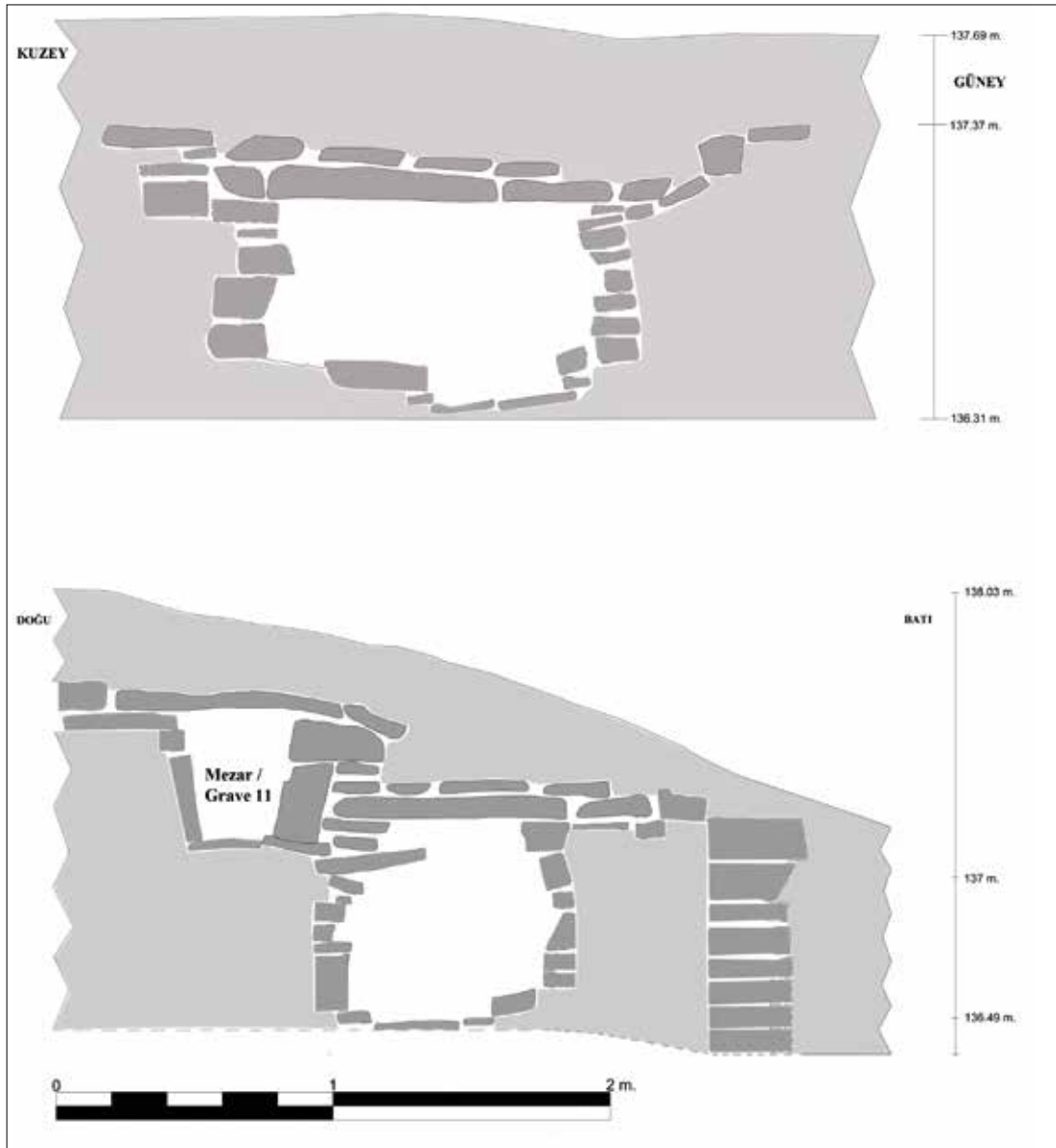
Mezar 13'te sadece pithosun yerleştirilmesi amacı taşıyan mezar odası yapılmamış, platformun taş dolgusu içerisinde, mezarın batısında 2.10 m uzunluğunda

ve 0.80 / 0.70 m yüksekliğinde, kuzeyinde ise 1.20 m uzunluğunda 0.75 / 0.65 m yüksekliğinde kuşatma duvarları örülmüştür (Res. 16-17). Mezarın batı sınırını tanımlayan duvarın taşları, batıda yer alan Mezar 7'nin kapak taşları üzerine oturmaktadır. Kronolojik olarak sıralamak gerekirse Mezar 7, platformun bu noktasındaki belki de platformdaki ilk mezardır, arkasından Mezar 13 ve sonrasında Mezar 11 yapılarak gömüler gerçekleştirilmiştir.

Mezar 1'in tabanında kazılan kıvil killi, pithos parçaları ile karşılaşılın toprak içerisinde pithos parçaları ile doğal anakaya zemin arasında bir kase, bronz fibula ve bronz küpe ile karşılaşılmasıdır. Mezar 13'te gerçekleştirilen kazılar, bu buluntuların pithos mezar ile olası buluntu ilişkisinin anlaşılmasını sağlamıştır. Mezar 13'ün kazı verileri doğrultusunda, doğruluğu kesin olmamakla birlikte, kasenin pithosun dışına omuz ile ağız arasında bir konumda, fibula ve küpenin ise pithos içerisine bırakılmış olduğu söylenebilir. Urne pithoslar ile bağlantılı mezar buluntularının benzer olması, özellikle fibula ve kase ortaklığı, bu mezar tiplerinde ortak mezar hediyelerinin kullanıldığına işaret eden verilerdir.

Pithosların yerleştirildiği mezar odalarının mimari düzenlemeleri de benzer özelliklere sahiptirler: Mezar odasını yanlardan sınırlandıran duvarların üst taşları, gerilerine yerleştirilmiş olan yassı taşlarla birlikte, kapak taşları için taban oluşturmaktadır. Uzun yan duvarlar daha özenli örülmüştür ve kapak koduna doğru daralmaktadır. Pithosun dip kısmı gerisindeki kısa kenarın daha özensiz taşlarla sınırlandırıldığı, doğal yüzeyin hemen üzerindeki tabanda ise, pithosun karın kısmı için bir yatak oluşturulduğu, ağız boyun kısmının taş döşeli zemine yerleştirildiği ve ağız kısmındaki kısa kenarın aynen diğer kısa kenar gibi daha özensiz taşlarla sınırlandırıldığı görülmektedir.

¹⁴ Platformlarda ortaya çıkarılan mezarlarda sıklıkla bu yuvalar ile karşılaşmaktadır.

Resim 16: Mezar 13, Kesitler / Sections of Grave 13

BULUNTULAR

Kaseler (Res. 8, 11, 13)

Kaseler, her iki mezarda ortaya çıkarılmış ortak gömü hediyeleri arasında yer alırlar. Mezar 1'de ortaya çıkarılmış olan kase, gövde ortasından çıkan ve gövdeye yakın yerleştirilmiş iki, Mezar 13'ün hediyesi olan kase ise, gövde ortasına diagonal olarak yerleştirilmiş dış doğru uzayan bir kulba sahiptir (Res. 8, 13). Mezar 1 buluntusu kase, yüksek olmayan konik kaidelidir. Mezar 13 buluntusu kase ise daha yüksek konik kaidelidir ve kaide dış kenarında ince bir plastik banda sahip olduğu görülmektedir. Bu farklılıkları dışında ağız, gövde, kaide çapları ve ağız ve gövde profilleri ile benzer özellikleri paylaşmaktadırlar. Her iki kase, derin yarı küresel

gövdeleri, dışarıya doğru açılan ağızları, iç bükey devam eden gövde profilinin kulp altında dönüş yaparak kaide ile birleşmesi gibi ortak profil özelliklerini tekrar etmektedirler. Yavaş çark yapımı ve bezemesiz olan kaselerin, profil olarak ilişkilendirilebilecek en yakın benzerleri Sub Myken tek kulplu¹⁵ ve çift kulplu¹⁶ derin kaseleri ve Erken ve Orta Protogeometrik Dönem'e tarihlenen tek kulplu kaseler arasında karşımıza çıkmaktadır¹⁷.

Mezar 1 buluntusu kase, iki kulba sahip olmasından dolayı derin kaseler ile ilişkilendirilebilir. Ancak kulp ve kaide farklılığı dışında, Pedasa kaseleri form özellikleri ve

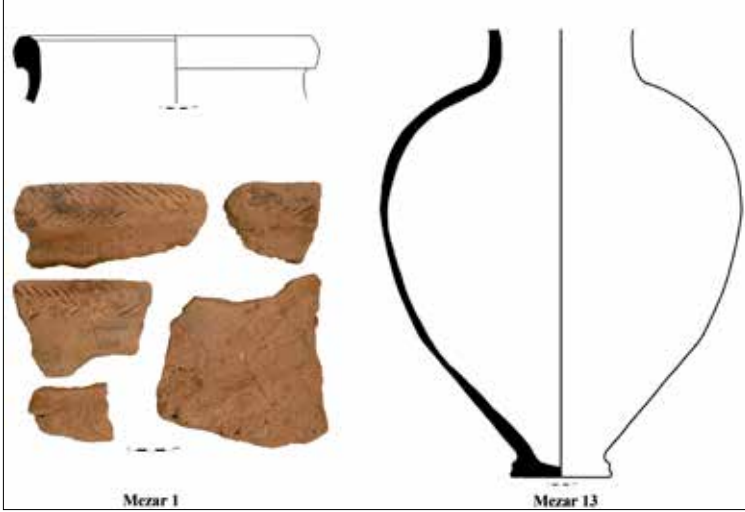
¹⁵ Mountjoy 1986: 199, Fig. 268; Ege'nin farklı bölgelerinden çok sayıda örnek için bkz. Mountjoy 1999.

¹⁶ Mountjoy 1986: 200, Fig. 269; Mountjoy 1999.

¹⁷ Lemos 2002: 27 vd., Fig. 12.10, 13.3, 7-8, 14.3, 15.10, 29.2.

Resim 17: Mezar 13'ü Batıdan Kuşatan Duvar / West Surrounding Wall of Grave 13

Resim 18: Mezar 1 ve 13 Pithosları / Pithoi of Grave 1 and 13

bezemesiz olmalarıyla neredeyse birbirlerinin eşidirler. Mezar 13 buluntusu kase, kulbun dikey değil diagonal olarak yerleştirilmiş olması ile profil benzerliğine sahip olduğu Sub Myken Dönemi'ne ait tek kulplu kaselerden farklılaşmakta, ancak Geç Hellas III C ve Sub Myken form repertuarında karşılaştığımız benzer kulp yerleştirmesine sahip kase örneklerinden dolayı, bilinen bir uygulamanın farklı bir vazo formunda karşılaştığımız yerel bir temsilcisi olduğu anlaşılmaktadır¹⁸. Sub Myken ve Protogeometrik Dönem'e ait benzer ya da yakın profile sahip tek kulplu kase serilerinde, kulp ağızdan başlamakta gövde ortası ile birleşmektedir¹⁹. Pedasa kasesi, gövde ve kaide profili ile MÖ geç 12. yüzyıldan 10. yüzyıl başlarına kadar benzerleri bulunabilen tek kulplu kaselerin yerel bir temsilcisi olmalıdır.

¹⁸ Boysal 1969: Taf. XXXV 1-2 (Çömlekçi); Popham/Schofield/Sherratt 2006: 187-188, Fig. 2.16, 13-14 (Lefkandi); Thomatos 2006: Fig. 1.368, 369 (Kos).

¹⁹ Mountjoy 1986: Fig. 268; Çok sayıda örnek için bkz. Lemos 2002.

Geç Hellas III C ve Sub Myken seramik tiplerinin yerel örneklerinin Ege coğrafyasında birçok bölgede oldukça sık görülmesi²⁰ ve ortak form ve bezeme geleneğinin Erken Demir Çağı²¹ içlerinde devam etmesi, yerel örneklerin kronolojik sınırları belirlenemediğinden dolayı, iyi kontekst verisine sahip olunmayan buluntuların ait olduğu kültür döneminin kısa zaman aralıkları şeklinde belirlenebilmesini oldukça güçleştirmektedir. Pedasa kaseleri, dışa açılan ağız ve içbükey gövde profilleriyle, MÖ 11. yüzyıl başlarından itibaren Ege kültür bölgelerinde sıklıkla karşılaşılan tek kulplu kaselerin²² form özelliklerini takip etmekte, konikleşmiş kaideleriyle ise, MÖ 11. yüzyıl sonları belki en geç 10. yüzyıl başlarına tarihlenen tek kulplu kaselere daha yakın oldukları görülmektedir²³. Pedasa urne pithoslarının hediyesi kaseler, birçok bölgede yerel tipleri ile uzun zaman karşılaşılan formun, Sub Myken ve Erken Protogeometrik Dönem serileri arasında daha yakın benzerlerini buluyor olmamızdan dolayı, muhtemelen MÖ 11. yüzyıla, daha çok yüzyılın ikinci yarısına ait olmalıdırlar.

Fibulalar (Res. 8, 13)

E. Caner, Anadolu fibulaları ile ilgili çalışmasında 19. yüzyıl sonlarında Asarlık'ta Paton tarafından gerçekleştirilen ve buluntuları British Museum'a götürülen mezar kazılarında ortaya çıkarılmış olan Tip II a ve d grupları altında incelemiş olduğu fibulaları, Karia üretimi olarak yorumlamıştır²⁴. Son yıllarda Karia'da artan kazı ve araştırmalar Caner'in sınıflandırdığı fibula tiplerine ait çok sayıda yeni örneğin ortaya çıkarılmasını sağlamıştır²⁵.

Mezar 1 ve 13'te ortaya çıkarılmış olan fibulalar, yay bölümünü sınırlandıran iki boğum, yay bölümünde

²⁰ Desborough 1964; Mountjoy 1999; Mountjoy 2009.

²¹ Desborough 1952; Desborough 1972; Snodgrass 2000; Lemos 2002.

²² Desborough 1954: 98, Pl. 11, 437 (Kerameikos); Styrenius 1962: Taf. 7, 3645, 3650, 3651, 3654, 3656, Taf. 8, 3643, 3644, 3646, 3652, 3653, 3655 (iki ve tek kulplu örnekler, Salamis); Morricone 1965-1966: 280, Fig. 320 (yatay tek kulplu, Kos); Desborough 1972: Pl. 9, alt orta (Mykenai); Gercke/Naumann 1974: 17-18, Abb. 4, 7 (Tiryns); Voigtländer 1986: 21, Abb. 9, B (iki kulplu ve konik kaideli, Miletos); Sipsie-Eschbach 1991: 168-169, Taf. 57, 6, Taf. 59, 4 (Iolkos); Jacob-Felsch 1996: 23-24, 26, 153, Taf. 5 ve 40, 292 (iki kulplu, Kalapodi);

²³ Forsdyke 1925: 212, Pl. XVI, 1105 (yatay kulplu, Asarlık Mezar C); Lemos 2002: 28-29; Malakasioti/Tsiouka 2011: 611, Fig. 7 sol (Voulakalyva, Halos).

²⁴ Caner 1983: 28, 30.

²⁵ Asarlık, Pedasa, Belentepe ve Hüsamlar kazılarında Caner Tip II d ile ilişkili çok sayıda yeni buluntu ele geçmiştir.

yuvarlak kesitli olmaları, çift halkalı spiralin boğumun hemen kenarından başlaması, diğer boğumdan iğne yuvasına uzanan kol kısmının dörtgen kesitli olması ile benzer özellikleri paylaşmaktadırlar. Mezar 1 buluntusu fibula, boğumlarının daha yuvarlak ve dışa taşkın olması, boğumlar üzerindeki kazıma çizgiler ve yay bölümünün ortaya doğru daha belirgin bir şekilde şişkinleşiyor olması ile, yatay ve kazımasız boğumları ve yay bölümünün ortada daha az şişkinleştiği Mezar 13 buluntusu fibuladan farklılaşmaktadır. Ayrıca Mezar 13 buluntusu fibula daha küçük boyutludur.

Her iki fibula, yukarıda sıralanan form özelliklerinden dolayı Caner Tip II d (Caner no. 7-13) grubu içerisinde yer alırlar²⁶. Bu grup içerisinde yer alan dokuz fibuladan altısı Asarlık'tan, Paton kazıları buluntusudur ve tamamı mezarlardan ele geçmiştir²⁷. Bayraklı buluntusu 12A örneği dışında kalan iki örnekten biri Çömlekçi'den (Caner no. 7), diğeri Beçin'den (Caner no. 13) gelmektedir ve yine mezar buluntularıdır.

Caner'in Tip II d grubuna yakın form özelliği gösteren asimetric fibulaların Ege ve Akdeniz coğrafyasında oldukça geniş bir yayılım alanına sahip olduğu görülmektedir. Pedasa ve Asarlık fibulaları ile ilişkili örneklerle Vergina²⁸, Voulakalyva²⁹ (Halos), Lefkandi³⁰, Attika³¹, Skyros³² ve Kameiros³³ gibi merkezlerde karşılaşılr. Kıbrıs'ın ise, benzer fibulaların çok sayıda ele geçtiği önemli bir kaynak bölge olduğu görülmektedir³⁴. Benzerlik kurulan fibulalar ile Leleg Yarımadası fibulaları arasındaki temel fark, yay ile iğne arasının Kıbrıs buluntuları başta olmak üzere daha geniş olmasıdır.

Bugünkü arkeolojik veriler doğrultusunda, asimetric fibulaların en geç, MÖ 12. yüzyılın sonlarından itibaren Kıta Yunanistan'da kullanılmakta olduğu görülmektedir³⁵. Pedasa örnekleri ile ilişkili Sub Myken Dönem'e tarihlenen Kerameikos Mezar 42³⁶ ve Mezar 108³⁷ buluntusu fibulalar, Caner'in de belirttiği gibi,

form özellikleri bakımından Pedasa fibulaları ile ilişkili gruptan daha erken örnekler olmalıdırlar³⁸. Serinin ilk örneklerinde boğumlar henüz standart şeklini almamış ve iğne yuvasına uzanan ön kol, boğumdan itibaren genişleyen bir forma dönüşmemiştir. Pedasa örnekleri ile tipin ilk örnekleri arasındaki benzerlik, asimetric olmalarının yanı sıra, spiralin hemen boğumun kenarından başlıyor olmasıdır.

Caner, Tip II d asimetric fibula grubunun Sub Myken ve Protogeometrik Dönemler'de kullanıldıklarını önermiştir. Pedasa örnekleri ile ilişkili iki boğumlu asimetric fibula tiplerinin Akdeniz dünyasında MÖ 11. yüzyıl ile 9. yüzyıl arasında kullanım gördükleri kabul edilmektedir³⁹. Pedasa fibulaları, Kerameikos Mezar 42, Mezar 108 ve Lefkandi Skoubris Mezar 43 buluntusu fibulalara göre belirginleşmiş olan boğumları ve iğne yuvasına doğru genişleyen ön kol bölümleri ile, daha gelişmiş form özelliklerini tekrar ederler⁴⁰. Tip olarak yakın olan diğer benzer fibulalar Protogeometrik Dönem'e tarihlenen mezar kontekstlerinden ele geçmiştirlerdir. Pedasa örnekleri ile ilişkilendirilebilecek Lefkandi buluntusu asimetric yay fibulalar, Kıbrıs'ta geliştirilen ve Ege'ye aktarılan bir form olarak yorumlanmıştır⁴¹. İki boğumlu asimetric yay fibulalar, Karia coğrafyasında Erken Demir Çağı başlarından MÖ 9. yüzyıla kadar oldukça sık görülmektedir. Pedasa örnekleri, ele geçtikleri mezarların diğer buluntuları olan kaseler için önerilmiş olan MÖ 11. yüzyılın ikinci yarısına ait olmalıdırlar. Benzer fibulalar için genellikle önerilmiş olan MÖ 11. ve 10. yüzyıllara ait oldukları şeklinde kabul edilmiş olan tarih aralığı, Pedasa örnekleri için önerilen tarih aralığını desteklemektedir.

Her iki mezarda birer tam örnek olarak ortaya çıkarılmış olan fibulaların kullanım amacı, gömülen birey ile ilişkili birer gömü hediyesi veya kişisel eşya olmanın yanı sıra, yakma alanından toplanan kül ve kemiğin taşındığı bez torbaların ağzını kapatan bir iğne işlevini de görmüş olabilecekleri şeklinde de açıklanabilir. Platformlarda yapılan kazılarda, bazı sandık/kutu mezarlarda bazen sağlam, bazı durumlarda küçük parçalar halinde fibulalar ile karşılaşılmaktadır. Bu fibulaların da, kül ve kemik taşınan bez torbaların ağzını bağlamak için kullanılmış olmaları mümkündür.

²⁶ Caner 1983: 29-31, Taf. 1-2.

²⁷ Paton 1887: 77; Carstens 2008: 77, Fig. 22.

²⁸ Radt 1974: 125, 141, 144, Taf. 38, 25.

²⁹ Malakasioti/Tsiouka 2011: 612, Fig. 8.

³⁰ Catling/Catling 1980: 238-240, Pl. 167.I.10-11, Pl. 248, 5-8; Popham/Lemos 1996: Pl. 67, 6, Pl. 69 (alt sol).

³¹ Smithson 1961: 173, Pl. 27, 58 (Nea İonia).

³² Vlavianou-Tsliki 1998: 129, Pl. 42, 703 (boğumun spiralden uzak olduğu bir örnek)

³³ Jacopi 1933: 356, Fig. 84, 1.

³⁴ Giesen 2001.

³⁵ Catling/Catling 1980: 237; Bouzek 1985: 157-159; Ruppenstein 2007: 218 vd.

³⁶ Catling/Catling 1980: 237; Mountjoy 1995: 60, Fig. 79; Ruppenstein 2007: 218.

³⁷ Desborough 1964: Pl. 21; Snodgrass 2000: Fig. 80; Ruppenstein 2007: 218.

³⁸ Caner 1983: 30-31.

³⁹ Bouzek 1985: 157-159; Pare 2008: 87-90; Lemos 2002: 111-112; Giesen 2001: 102-109; Pare 2008: 90.

⁴⁰ Catling/Catling 1980: 237, Pl. 247, 18.

⁴¹ Ege'den Kıbrıs'a geçtiği ve tekrar geri geldiğiyle ilgili tartışma için bkz. Catling/Catling 1980: 237.

Diğer Buluntular (Res.8, 13)

Bronzdan yapılmış küpeler Erken Demir Çağı başlarına ait mezarlarda karşılaşılan mezar hediyeleri arasında yer almaktadırlar. Yüzük veya saç halkalarına göre mezar kontekstlerinde daha az sayıda temsil edildikleri görülür. Mezar 1 buluntusu küpe, Pedasa'da da mezarlarda oldukça az sayıda ele geçen örneklerden biridir⁴². Mezar 13'te pithos içerisinde bulunmuş olan demir parçalarının korunma durumları, ait oldukları nesnenin tanımlanabilmesine olanak vermemektedir. Söz konusu demir parçalarının kılıç ya da kama parçası olmaları mümkündür⁴³. Pedasa'da kazısı gerçekleştirilen platformlarda zaman zaman küçük parçalar şeklinde mezarlara bırakılmış demir ya da bronz parçalar ile karşılaşılmaktadır. Parçaların ele geçme durumları, bilinçli olarak küçük parçalar şeklinde mezarlara bırakıldıklarına işaret etmektedir.

URNE PİTHOS GELENEĞİ

Ege kültürlerinde kremasyonun ortaya çıkması ve yaygınlaşması, arkeolojinin temel ilgi alanlarından biri olarak güncelliğini korumaktadır⁴⁴. Kremasyondan geriye kalan kalıntıların bir kap içerisinde saklanması/gömülmesi, Geç Neolitik Dönem'den itibaren uygulama bulmuş bir gelenektir⁴⁵. Genel tercih, kremasyon kül ve kemiklerinin gömülmesi için farklı boyutta kapların kullanılmasıdır⁴⁶. Pithos gibi büyük kapların urne amaçlı kullanımı Orta Tunç Çağı'nda sınırlı sayıda örneklerle Anadolu kültürlerinde belgelenmekte⁴⁷, Geç Tunç Çağı'nda ise Ege'nin farklı alt kültür bölgelerinde sayısı gittikçe artan uygulama bulunduğu görülmektedir⁴⁸. Batı Anadolu'da kremasyonun İlk Tunç Çağı III Dönemi'nde uygulama bulmuş olduğunu, Afyon Kaklık mezarlığından bir urne belgeler⁴⁹. Orta Tunç Çağı'nda urneler, Afyon Bayat ilçesi Dede Mezarı, F8 mezarında⁵⁰ ve Eskişehir Demircihüyük gibi merkezlerden bilinmektedir⁵¹. Demircihüyük, bazı pithos mezarlarda inhumasyon gömülerin üzerine bırakılmış yanmış kemik parçaları bulunmuş olmasıyla, pithosların urne amaçlı kullanıldığı örnekleri sağlamıştır⁵².

MÖ 2. binin ikinci yarısı ile birlikte, Batı Anadolu kıyısı ve yakın geri bölgelerde kremasyon gömülerin sayısında dikkat çeken artışın olduğu görülmektedir. Pithos içerisine urne bırakma uygulaması Beşiktepe⁵³ ve Troia⁵⁴, inhumasyon gömü barındıran pithoslara ikincil gömü olarak kremasyon kemikleri bırakılma alışkanlığı Troia, pithosların urne amaçlı kullanılması geleneği Troia ve Ulucak'ta karşımıza çıkmaktadır⁵⁵. Pithos içerisine bırakılmaları dışında, urneler Beşiktepe'de sandık mezar ve mezar evi olarak isimlendirilmiş olan yapı içerisine⁵⁶, Panaztepe'de tholos mezarlar ve platformların içerisine⁵⁷, Bakla Tepe'de Ege/Myken tipi bir oda mezar içerisine bırakılmışlardır⁵⁸.

Pithosların urne amaçlı kullanılması Geç Minos III A ve B Dönemleri'nde Girit Olous nekropolünde görülmektedir⁵⁹. Girit ve Güney Ege dünyasında inhumasyonun esas gömü şekli olduğu Geç Tunç Çağı'nda, kremasyonun bir mezarlıktaki en önemli gömü şekli olması, Olous kremasyonlarının genel manzaranın dışında sıra dışı bir merkez olarak yorumlanmasına sebep olmuştur. Burada, pithoslar dışında küvet formlu üç lahit, urne amaçlı kullanılmıştır.

Bugünkü bilgilerimiz doğrultusunda pithosların urne amaçlı olarak kullanılması Olous örneklerinden sonra tekrardan, uzun bir kronolojik kopukluktan sonra Asarlık ve Pedasa'da karşımıza çıkmaktadır⁶⁰. Her iki merkezde gerçekleştirilen kazı ve belgeleme çalışmaları, mezar platformlarında kül ve kemik bırakılmak için oluşturulmuş sandık/kutu mezarlar dışında, bazı platformlarda daha büyük yapılmış mezar odası olarak isimlendirilebilecek mimari birimlerin, pithos yerleştirmek amacı taşıdığını göstermiştir. Asarlık'ta tipik bir mezar platformu olan Mezar O'da, bir mezar odasında ortaya çıkarılmış pithos ile ilişkili üzengi kulplu kap, Sub Myken'den Protogeometrik Dönem'e geçiş aşamasına tarihlenmiştir⁶¹.

Bu çalışmada mezar buluntularından yola çıkılarak Pedasa urne pithosları için MÖ 11. yüzyılın ikinci yarısına ait oldukları önerilmiştir. Pedasa ve Asarlık nekropolislerinde bazı platformlarda karşılaşılan urne

⁴² Erken Demir Çağı başlarına ait küpeler için bkz. Catling/Catling 1980: 248; Lemos 2002: 117, 127.

⁴³ Demir kılıç ve kamalar ile ilgi genel bilgi için bkz. Lemos 2002: 117-120

⁴⁴ Stampolidis 2001; Thomatos 2006: 17-177; Jung 2007; Lochner/Ruppenstein 2013; Mohr 2015: 56-57, 111 vdd.

⁴⁵ Ekmen 2002: 26.

⁴⁶ Thomatos 2006: 152, 170-177; Jung 2007; Ruppenstein 2013; Mohr 2015: 56-57;

⁴⁷ Seeher 2000:181.

⁴⁸ Jung 2007; Ekmen 2012: 30.

⁴⁹ Topbaş/Efe/İlaslı 1998: 35, Mezar 15.

⁵⁰ Üyümez/Koçak/İlaslı 2008: 406-407, Res. 9 ve 11.

⁵¹ Seeher 2000: 181. Tunç Çağı'nda Anadolu'da kremasyonun görüldüğü diğer merkezler için bkz. Ekmen 2012.

⁵² Seeher 2000: 181, 225-227.

⁵³ Basedow 2000: 15-35; Basedow 2002; Jung 2007: 218-219.

⁵⁴ Jung 2007: 218.

⁵⁵ Abay/Sağlamtimur/Özkan 2000: 361.

⁵⁶ Basedow 2000: 46.

⁵⁷ Akyurt 1998: 21; Günel 1999: 26; Erkanal 2008; Jung 2007: 219.

⁵⁸ Özkan/Erkanal 1999: 14-16.

⁵⁹ Kanta 2001.

⁶⁰ Paton 1887: 74; Diler 2016: 464, Fig. 31.

⁶¹ Desborough 1964: 254; Snodgrass 2000: 67, 237; Caner 1983: 28-29. Bu mezar ve buluntularının güncel verilerle tekrar değerlendirilerek Geç Hellas III C Dönemi içerisine tarihlendirilmesi ile ilgili tartışma için bkz. Özer/Özer 2017.

pithosların genellikle bir platformda tekil örnek olarak uygulama bulunduğu görülmektedir. Bu platformlarda ortaya çıkarılan mezarların kül ve kemik bırakılmak için tasarlanmış taş örgülü sandık/kutu mezarlar olduğu dikkate alındığında, bazı platformlarda urne pithoslara yer verilmiş olması dikkat çeker. Platform 1'de, pithos için tasarlanmış olan oda, toplam üç mezara sahip platformun ortasında, merkezi bir konumda yer alır. Platformdaki Mezar 6'ya ait buluntu ve platforma yapılmış olan eklentideki mezarların buluntuları MÖ 10. ve 9. yüzyıllara aittir⁶².

Platform 2'de ortaya çıkarılmış olan urne pithos için de aynen Platform 1'deki gibi yaklaşık olarak benzer bir konum seçilmiş ve pithos için oluşturulmuş mezar odası, batı ve kuzeyde taş duvarlar ile sınırlanarak platform içerisindeki konumu belirginleştirilerek basit bir parselizasyon yapılmıştır. Platformdaki mezarlar, büyük oranda tahrip edilmiş olmakla birlikte, platformun kendisi ve eklentisindeki mezarlara ait buluntular MÖ 11. yüzyıl ile MÖ erken 7. yüzyıl arasına tarihlenmektedir. Mezar 1'in, platformdaki ilk mezar olduğunu konumu ve buluntuları göstermektedir. Mezar 13'ün platformun ilk mezarı olmadığı, mezarı batıdan kuşatan duvar taşlarının sandık/kutu Mezar 7'nin kapağı üzerinden başlıyor olmasından anlaşılmaktadır.

Mezar 13'te ortaya çıkarılmış olan pithosun, platformda gerçekleştirilen ilk gömü ile ilişkili olmaması, urne pithosların platformlara yerleştirilen ilk mezar olduğu ve belki de platformun inşa edilmesine sebep olan ilk gömünün pithos içerisinde gerçekleştirildiği şeklinde bir yorumun, urne pithos içeren her platform için geçerli olamayacağına işaret etmektedir⁶³. Pedasa nekropolislerinde inşa edilen ilk platformlarda urne amaçlı kullanılmış pithoslar var mıydı sorusuna henüz verilebilecek geçerli bir cevap bulunmamaktadır. Pedasa'da kazısı gerçekleştirilen MÖ 12. yüzyıla ait platformlarda dağınık parçalar şeklinde pithos parçaları ile karşılaşmış, ancak yerinde bir pithosun varlığını kanıtlayan mezar belgelenmemiştir. Pedasa örnekleri ve Asarlık Mezar O dikkate alındığında, inşa edilen ilk platformlardan itibaren bu mezar yapılarında sembolik amaçlı, sayısı bir, belki iki adet urne pithos yerleştirme geleneğine rastlanılmaktadır. Pithosların içerisinde bir kremasyondan geriye kalmış olan kalıntılara ait oldukça sınırlı sayıda yanmış kemik parçasının bulunması, gerçekleştirilen gömünün olası sembolik anlamı ile örtüşür⁶⁴. Güncel veriler, Pedasa'da platform mezar

yapıları ve kremasyonun MÖ 12. yüzyılın başları ile başladığını ve kremasyonun tek başına esas gömü geleneği olduğunu göstermektedir. Geleneğin ve mezar yapı tipinin daha önceki dönemlere ait kanıtları veya MÖ 7. yüzyıldan sonra devam ettiğine dönük veriler, Pedasa ve Asarlık'ta henüz belgelenmemiştir⁶⁵.

Pithos içerisinde kremasyonun görüldüğü Orta Tunç Çağı Demircihüyük mezarları, Anadolu Tunç Çağı kültürlerinde yaygın gömü şekli olan pithos gömü geleneğine adapte olmuş örneklerden oluşmaktadır⁶⁶. Geç Tunç Çağı'nda ise Batı Anadolu kıyısı ve yakın geri bölgelerde, Troia, Beşiktepe, Panaztepe, Bakla Tepe, Müsgebi⁶⁷ mezarlıkları verileri daha çok merkezde kremasyonun yaygınlaştığını göstermektedir. Panaztepe, Bakla Tepe ve Müsgebi örneklerinde, Ege/Myken tipi mezar odalarında urneler gözlenirken, Troia ve Beşiktepe'de pithos içerisinde urneler; Troia ve Ulucak'ta urne pithoslar görülür.

Kremasyonun adalar ve Kıta Yunansitan'da Myken kültürel süreci içerisindeki varlığı, mezar odaları içerisine bırakılmış olan urneler veya mezar odaları tabanında belgelenmiş dağınık yanmış kemik parçalarından anlaşılmaktadır⁶⁸. Geç Hellas III C ile birlikte kremasyon geleneğinde artış gözlenir⁶⁹. Atina ve Lefkandi mezarlıkları MÖ 11. yüzyıldan itibaren kremasyon geleneğinin oldukça yaygın uygulama bulunduğunu gösteren kanıtları sunmaktadırlar⁷⁰. Girit ise, Geç Tunç Çağı içerisinde Olous ve Geç Minos III C Dönemi'nde Pezoulos Atsipadhes örneklerinden de anlaşılabileceği üzere, Troia örneklerinde de olduğu gibi, kremasyondan arta kalanların pişmiş toprak kaplarla gömülmesi bakımından benzerlik göstermektedir⁷¹. Pedasa ve Asarlık urne

⁶⁵ Pedasa'da bugüne kadar belgelenmiş 80 civarında platform bulunmamaktadır. Bunların yaklaşık yüzde onu araştırılmıştır. Madnasa örnekleri, yapı tipinin Arkaik Dönem içerisinde devam ettiğini gösteren veriler sağlamıştır. Prof. Dr. A. Diler'e ve Dr. Ş. Gümüş'e bu verileri paylaştığı için teşekkür etmek isterim.

⁶⁶ Seeher 2000: 181, 225-227; MÖ 2. bine tarihlenen diğer örnekler için bkz. Ekmen 2012: 33.

⁶⁷ Boysal 1967: 8; Jung 2007: 220; Carstens 2008.

⁶⁸ Jung 2007: 215-216; Ruppenstein 2013: 185-187.

⁶⁹ Thomatos 2006: 170-171; Jung 2007: 216-218; Ruppenstein 2013; Lagia/Papathanasiou/Malakasioti/Tsiouka 2013: 201-201; Piteros 2001; Palaiologou 2013.

⁷⁰ Lemos 2002: 186-187; Ruppenstein 2013.

⁷¹ Girit, Geç Minos III C Dönemi'nde çok sayıda merkezde kremasyon geleneğinin belgelendiği önemli bir merkez olarak dikkat çeker. Girit'teki merkezlerin listesi için bkz. Ruppenstein 2013: Fig. 2. Pezoulos Atsipadhes urnelerinin nekropolis dokusu oluşturan yoğunluğu "Urnfield cemetery" olarak yorumlanmasına sebep olmuştur. Konu ile ilgili tartışma için bkz. Agelarakis/Kanta/Moody 2001: 76. Anadolu'da ise MÖ 2. bine benzer şekilde yorumlanabilecek Arıbaş, Ilıca ve Osmankayası (Ekmen 2012: 34-36) gibi daha çok sayıda mezarlık alanı bulunur. Konu ile ilgili tartışma için bkz. Snodgrass 2000: 189.

⁶² Özer 2011: 331-332, Res. 12.

⁶³ Merkezi konumda olmamakla birlikte, Platform 2'de, ciddi şekilde tahrip edilmiş olan ikinci bir pithos belgelenmiştir.

⁶⁴ Mohr 2015: 56. Mezarlarda ortaya çıkarılmış kremasyon kemiklerinin oranları ile ilgili tartışma için bkz. Lagia/Papathanasiou/Malakasioti/Tsiouka 2013.

pithosları Tunç Çağı Ege kültürlerinde karşımıza çıkan, ancak kronolojik bakımdan oldukça erken dönemlere giden uygulamanın, Erken Demir Çağı başlarında özel tasarlanmış yeni bir mezar yapısı içerisinde devam ettiğini gösteren veriler sağlamaktadır. Platformlardaki urne pithos uygulamasının kültürel bağlantılı/ilişkili olduğu kültür bölgesinin neresi olduğunu söyleyebilmek henüz mümkün görünmemektedir.

SONUÇ

Pedasa urne pithosları, pithos gömü geleneğini, daha önceki dönemlerde kullanan bir toplumun bu eski geleneği devam ettiren sembolik uygulaması olarak açıklanabileceği gibi, özellikle çocuklar için kullanılan pithosların yine çocuk bir bireyin kremasyon artıklarının gömülmesi amacına dönük kullanılmış olabileceği şeklinde de yorumlanabilir. Pedasa ve Asarlık'ta, urne pithosları kullanan toplum, MÖ 12. yüzyılda bölgeye göç etmeden önce pithosları gömü amaçlı kullanmakta mıydı?⁷² Platform yapı tipi ve kremasyon uygulamasının bu toplumun geçmişinde ne kadar geriye gittiği sorusu da henüz cevapsız kalmaktadır. Yukarıda tartışıldığı gibi urne pithoslar platformlarda gerçekleştirilen ilk gömü ya da ilk gömülerden biridir. Platformlardaki diğer kremasyonlar sandık/kutu mezarlarda karşımıza çıkar ve Erken Demir Çağı'nın başlarında pithoslar dışında urne kullanma alışkanlığı gözlenmez. Urne pithoslar, platformun sahibi ailenin ilk gömü kimin için ise, o kişinin nezdinde uzun geçmişe sahip bir geleneği devam ettirme çabası/alışkanlığı olarak mı görülmelidir? Platformların uzun kullanım süreci, inşa evrelerinde taş dolgu içerisine bırakılan seramiklerden oluşan adaklar ve taş dolgu içerisinde dağınık parçalar şeklinde gözlenen seramik buluntular, bu mezar tipini kullanan toplumun ölü kültü ve inancına verdiği önemle ilişkilendirilebilir⁷³. Dolayısıyla platformlardaki urne pithoslar, platform sahibi ailenin geçmiş ile kurduğu bağ ve bu bağın kurulmasını güçlendiren aile bireyi ile bağlantılı olmalıdır.

Büyük bir mezar yapısı içerisinde uygulama bulmuş bir mezar olması ile Pedasa urne pithosları, çağdaş kültürlerin uygulamalarından ayrılmakta⁷⁴, sınırları belirli bir gömü alanı içerisinde yer alması ile Argos tümülüslerinde, taş dolgu içlerinde açılan çukurlara yerleştirilmiş olan

urneler ile benzer özellikleri paylaşmaktadır⁷⁵. MÖ 12. ve 11. yüzyıla tarihlenen Chania tümülüsünde yuvarlak bir duvar ile sınırlandırılmış alanın içerisindeki taş dolgu, urnelerin yerleştirildiği bölmelere ev sahipliği yapmaktadır. Leleg Yarımadası'nda ise, yine duvarlarla sınırlanmış yürüme zemini üzerine inşa edilmiş dörtgen planlı platformlarda, yakma alanından toplanan kül ve kemik kalıntıları doğrudan sandık/kutu mezarlara bırakılmakta, pithoslar dışında Argos urneleri ile çağdaş urnelere rastlanmamaktadır. Asarlık'ta Argos Chania tümülüsü gibi yuvarlak planlı mezar çevirmeleri tanımlanmıştır. Dörtgen planlı platformlara göre oldukça az sayıda olduğu belirtilen bu mezar yapıları, içerisine kül ve kemik bırakılmış olan sandık/kutu mezarlara ev sahipliği yapmaktadır⁷⁶. Leleg Yarımadası platformları ve Argos tümülüsleri, kremasyonun temel gömü şekli olması ve seramik buluntulardaki ortaklıkları ile benzerdirler. Yukarıda tartışıldığı gibi, kremasyon, Geç Hellas III C Dönemi'nde Kıta Yunanistan'da oda mezarlarda oldukça sınırlı sayıda belgelenmiş olan urneler ve doğrudan mezar odası zeminine bırakılmış yanmış kemik parçaları ile sınırlı uygulama bulmuştur. Argos tümülüsleri ile Leleg Yarımadası platformlarındaki benzerlikler Ege göçleri, göçün yönü ve muhtemel kaynağı ile ilgili yeni bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Argos tümülüslerinde kremasyonun temel gömü şekli olarak uygulama bulmuş olması, çağdaş Ege/Myken tipi oda mezarları kullanan Myken toplumundan kendilerini ayırmak isteyen yabancı bir topluluğun işareti olarak yorumlanmıştır:

R. Jung⁷⁷, Argos tümülüslerinde karşılaşılan kremasyonu İtalya ile kurulan ilişkiler sonucunda zanaatkar ya da savaşıcı gibi grupların İtalya'dan Argos'a göçü ile bağlantılı görmekte, F. Puppenstein⁷⁸ ise Myken toplumundan kendini ayıran yabancı ya da farklı soydan gelenlerle ilişkilendirmekte, tümülüs ve kremasyon kullanımını Güney Sırbistan, Kosova ve Bosna Hersek'teki Tunç Çağı kültürleriyle bağlantılı görmektedir. H. Palaiologou ise Chania tümülüsü ve kremasyon uygulamasını saraylar sisteminin çökmesinden sonra ortaya çıkan istikrarsız ortamda, belli bir grubun tercih ettiği mezar yapısı ve gömü geleneği olarak kabul etmektedir⁷⁹. Argos tümülüsleri çağdaş Güney Ege kültürlerinde benzerleri henüz bilinmeyen ve sadece MÖ 12. yüzyıl ortalarından 11. yüzyıl başlarında kullanılmış mezar yapıları olarak tanıtılmışlardır. Leleg Yarımadası platformları ise, Argos tümülüsleri ile

⁷² Diler (Diler 2016: 465-466), Pedasa platformlarının MÖ 12. yüzyıla ait buluntu sağlamasını, bölgeye adalardan yapılan göç ile bağlantılı görmektedir.

⁷³ Özer 2014: 538, Res. 9c; Özer 2015: 353, Res. 12.

⁷⁴ Tümülüslerdeki taş dolguların gömü amaçlı kullanılmış büyük pithosları barındırması Orta Hellas ve Erken Myken Dönemi Kıta Yunanistan örneklerinden bilinmektedir. Konu ile ilgili bkz. Dickinson 1994: 222, Fig. 6.6; Cavanagh/Mee 1998: 26, 30, 44.

⁷⁵ Piteros 2001: Thomatos 2006: 151-152; Palaiologou 2013.

⁷⁶ Paton 1887:73

⁷⁷ Jung 2007.

⁷⁸ Ruppenstein 2013.

⁷⁹ Palaiologou, Kuzey İtalya bağlantısını da olasılık olarak kabul etmekte, Chania tümülüsünü kullanan topluluğu Myken yaşam tarzını benimsemiş bir topluluk olarak görmektedir. Palaiologou 2013.

çağdaş ve devamında çok daha uzun süre kullanılmış ve kullanım gördüğü süreçte kremasyon geleneğinin devam ettirildiği mezar yapılarıdır. Argos tümülüslerini inşa ederek kullanmış olan topluluğun kimliği ile ilgili yorumları, herhangi bir etnik kimlik tanımlamasına gidilmeden, Leleg Yarımadası'nda platformları kullanan toplumun köken sorununa uyarlamak gerekirse, göç sonucu bölgeye gelmiş bir topluluk, ön plana çıkan daha kabul edilebilir bir açıklama gibi görünmektedir. MÖ 12. yüzyıl ile 10. yüzyıl arasında kullanılmış platformlar ve bu mezar tipinin henüz bölgede Tunç Çağı içlerine giden daha erken tarihli örneklerinin bilinmemesi ve kremasyonun temel gömü şekli olması, göç olasılığına işaret eden verilerin başında gelir⁸⁰.

İçerisinde çok sayıda mezar barındıran dörtgen planlı platformların yanı sıra, Pedasa'da yuvarlak bir çevre duvarı ile sınırlandırılan taş dolgu içerisinde oluşturulmuş olan mezar odasına yerleştirilmiş urne pithoslar belgelenmiştir⁸¹. Küçük bir tümülüs olarak görülebilecek bu mezar yapılarında sadece bir pithos bulunur. Tekil pithos mezarların taş sıraları ile çevrenmesi Tunç Çağı Anadolu⁸² kültürlerinden de oldukça iyi bilinmekte ve farklı dönemlerde⁸³ farklı kültürlerde uygulama bulduğu görülmektedir⁸⁴.

⁸⁰ Pedasa'da detaylı bir şekilde araştırılan 6 platformdan elde edilen buluntular, bunlardan üçünün MÖ 12. yüzyılda, diğer üçünün ise MÖ 11. ve 10. yüzyılda kullanılmakta olduğunu ve devam eden süreçte kullanımlarının devam ettiğini göstermiştir. Benzer veriler Asarlık için de geçerlidir ve tüm bu veriler MÖ 12. yüzyılda bu yeni mezar tipi ve kremasyon geleneğini kullanan toplumun kitlesel yer değiştirmesine işaret etmektedir.

⁸¹ Diler 2016: 465, Fig. 34.

⁸² Milas Müzesi tarafından Keramos kırsalında yürütülmekte olan Belentepe ve Hüsamlar kazıları, İlk Tunç Çağı'na tarihlenen pithos mezarların ortaya çıkarılmasını sağlamıştır. Bu pithos mezarlar, pithosların toprağa oturduğu koda kadar inen, bazı durumlarda özenli yerleştirilmiş taşlar ile çevrenmişlerdir. Ağız kısımlarının ise bir mezar odasının girişini andırıcısına özenli bir şekilde örülmüş taşlarla vurgulandığı görülmektedir.

⁸³ Geç Tunç Çağı'nda Panaztepe'de pithos mezarlar için dikdörtgen planlı mimari düzenlemeler tasarlanmıştır. Konu ile ilgili olarak bkz. Akyurt 1998: 21; Erkanal 2008: 73 vd. Taşlarla düzenli bir şekilde çevrenmiş MÖ 8. yüzyıla ait İasos'tan bir örnek için bkz. Mohr 2015: 52, Abb. 60.

⁸⁴ Kronolojik farklılık ve coğrafi uzaklığın bir kenara bırakılması durumunda merkezde yer alan bir pithosun yuvarlak çevre duvarı ile sınırlanması ve sonrasında sandık mezarların taş dolgu içerisine yerleştirilmesi uygulaması Erken Hellas Dönem'de Leukas'tan oldukça iyi bilinmektedir (R Mezarları). Burada tümülüs olarak tanımlanmış mezar yapılarında inhumasyon gömü içeren pithoslar yerleşiktir. Bazı örneklerde mezarın inşa edilmesine sebep olan bireyin yakıldığı ve kremasyon alanının üzerine tümülüslerin inşa edildiği, bir örnekte kremasyon artıklarının pithos (Mezar R4) içerisine bırakıldığı görülmektedir. Urne içerisinde kremasyon (Mezar R13E) ise oldukça sınırlı uygulama bulmuştur. Orta Hellas Dönemi'ne tarihlenen ve aile mezarı olarak tanımlanmış olan mezar yapısı (Mezar F) ise dörgen planlıdır ve içerisinde inhumasyon uygulanmış sandık mezarlar bulunmuştur. Konu ile ilgili detaylı tartışma için bkz. Cavanagh/

Pedasa ve Asarlık urne pithoslarının Batı Anadolu ve yakın adalarla sınırlı coğrafyada karşılaştığımız Erken Demir Çağı başlarına ait, erken tarihli urneler oldukları anlaşılmaktadır⁸⁵. Pithosların Erken Demir Çağı içerisinde İasos⁸⁶, Teichiussa⁸⁷, Kale Tepe⁸⁸, Samos⁸⁹ ve Khios'ta⁹⁰ urne amaçlı kullanıldıkları ancak sınırlı sayıda örneğin tanıtıldığı ve bunların da MÖ 9. yüzyıl ile MÖ 6. yüzyıl arasında ait oldukları görülmektedir⁹¹. Urne amaçlı kullanılan diğer kap formlarının MÖ 10. yüzyıldan itibaren görülmeye başlandığı ve zamanla yaygınlaştığı çok sayıda merkezin verileriyle belgelenmiştir⁹².

Bu çalışmada tanıtılan fibulalar ve kaseler, Güney Ege coğrafyasında kullanım görmüş olan genel yaygın tiplerin yerel üretim Kariyalı temsilcileri olarak yorumlanmıştır. Platform 1'de ortaya çıkarılan pithosun ağız dış kenarında kazıma ile yapılmış balık kılıcı bezemesi (Res. 18), en yakın ve yaygın kullanım gördüğü merkezin Girit olması nedeniyle iki bölge arasında materyal kültüründeki ortaklığı belgeleyen kültürel eleman olarak dikkat çekmektedir⁹³. Bezeme şemasının Geç Minos III C ve Protogeometrik Dönem'de oldukça yaygın kullanılması, Pedasa urne pithosları için önerilmiş olan tarihi destekler⁹⁴.

Bir kap içerisinde kremasyon artıklarının toplanarak gömülme uygulamasının Geç Tunç Çağı örneklerinden Pedasa ve Asarlık örneklerinin ait olduğu zaman dilimine kadar olan süreçte Batı Anadolu'da nerelerde görüldüğü bugün için cevapsız kalan bir sorudur⁹⁵. Söz

Mee 1998: 17-18; Kilian-Dirlmeier 2005.

⁸⁵ Kremasyon geleneği ve uygulama şekli ile ilgili kronolojik süreç ve tartışma için bkz. Mohr 2015: 111 vdd.

⁸⁶ Berti 2007: 440; Mohr 2015: 336-337.

⁸⁷ Voigtländer 2004: 149-151; Mohr 2015: 330.

⁸⁸ Hommel 1967: 162; Mohr 2015: 321-322.

⁸⁹ Mohr 2015: 223.

⁹⁰ Mohr 2015: 216. Pithoid amphoranın urne amaçlı kullanılıp kullanılmadığı net değildir.

⁹¹ Girit'te ise, Erken Demir Çağı başlarından itibaren mezar odaları içerisine bırakılmış urne pithoslar gözlenmektedir. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Callaghan/Coldstream/Musgrave 1981: 142 vdd. Mezar odası içerisine urne bırakma geleneğine Erken Demir Çağı Karia kültürlerinde, özellikle Leleg Yarımadası'nda, tümülüslerde MÖ 10. yüzyıldan itibaren karşılaşılmakta, mezar odaları inhumasyon mezar ve urnelere ev sahipliği yapmaktadır. Konu ile ilgili olarak bkz. Paton 1887: 68 vd.; Carstens 2008: 75 vd.; Gümüş 2012: 180 vd.; Mohr 2015: 352 vd.

⁹² Mohr 2015: 56-57.

⁹³ Christakis 2005: 28-29, Pl. 12, b, c.

⁹⁴ Wallace 2013: 107-108, 110, 116, Fig. 3, KCM3, Fig. 6, LGC2, Fig. 9, KK8, KKNC1. Benzer bezemeye sahip farklı merkezlerden çok sayıda örnek için bkz. Nowicki 2000.

⁹⁵ Özkan/Erkanal 1999: 14-16; Erkanal 2008. Bakla Tepe ve Panaztepe, MÖ 12. yüzyıla tarihlenen urnelerin ortaya çıkarıldığı merkezler olmaya aday yerleşimlerdir. Bu merkezler, Batı Anadolu kremasyon ve urne geleneği ile ilgili birçok soruya cevap verebilmemizi olanak veren verileri sağlamıştır.

konusu zaman diliminde (MÖ 12. yüzyıl) inhumasyon temel gömü şekli olmakla birlikte, Rhodos ve Kos gibi merkezlerde⁹⁶ Ege/Myken tipi oda mezarlarda sınırlı sayıda da olsa urnelere rastlanmaktadır. Pedasa ve Asarlık platformlarında ise MÖ. 10. yüzyıla kadar urne pithoslar dışında urne kullanıldığını gösteren veri henüz bilinmemektedir⁹⁷. Leleg Yarımadası'nda kremasyonun belgelendiği ilk uygulamalarda pithoslar dışında urne kullanılmamakta, kül ve kemik kalıntıları doğrudan sandık/kutu mezarlara bırakılmaktadır⁹⁸. Pedasa'da da urne kullanımı aynen diğer Ege kültür bölgelerinde olduğu gibi MÖ 10. yüzyıl ile birlikte artmakta, ancak yine de çok sayıda sandık/kutu mezarın yanında son derece sınırlı uygulama bulunduğu görülmektedir.

Pedasa ve Asarlık urne pithosları Geç Tunç Çağı'nın sonlarında Batı Anadolu kıyısı başta olmak üzere sayısı artan kremasyon gömü uygulamasının Erken Demir Çağı geçiş dönemindeki temsilcileri ve urne amaçlı kullanılmış kapların Geç Hellas III C Dönemi ve hemen arkasından gelen sürecin ilk örnekleridir. Karia urne pithosları Batı Anadolu ve karşı adalarda Geç Tunç Çağı sonlarında sınırlı sayıda merkezde gözlenen ve MÖ 10. yüzyıl ile sayıları artan urne geleneğinin, aslında kesinti olmadan devam eden bir Ege Geç Tunç Çağı geleneği olduğunu da belgelemektedirler.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmada tanıtılan buluntuları yayınlamam konusundaki özendirici tavrı ve desteğinden dolayı Pedasa kazı başkanı Prof. Dr. A. Diler'e, çizim ve resimleri yayına hazırlayan Araş. Gör. P. Ulusoy'a (MA), Pedasa ve çevresindeki kalıntıları haritalama çalışmalarını yürüten ve Res. 1'i hazırlayan Dr. Ş. Gümüş'e, özeti çevirisini yapan Ö. Ş. Özer'e (MA) ve kremasyon kemikleri ile ilgili verdiği bilgiden dolayı antropolog O. Açar'a teşekkürlerimle. Konu ile ilgili yayın araştırması, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün olanaklı kıldığı ve 2014 yılında Atina Şubesi'nde gerçekleştirilen kütüphane çalışması ile mümkün olmuştur. İlgili kurum ve çalışanlarına teşekkürler.

⁹⁶ Morricone 1965-1966: 30-31, 202 vd.; Thomatos 2006: 170-171; Jung 2007: 217; Ruppenstein 2013.

⁹⁷ Henüz her iki merkezde daha erken dönemlere ait yerleşim izine rastlanmamıştır. Yukarıda da tartışıldığı gibi, bugün için Pedasa ve Asarlık'ta ortaya çıkarılmış olan mezarlar aynı zamanda bu yerleşimlerdeki en erken tarihli arkeolojik verileri oluşturmaktadır.

⁹⁸ Sandık mezarlara doğrudan bırakılmış kremasyon artıkları ve pithosların urne amaçlı kullanıldığı çağdaş veriler Koukos'tan bilinmektedir. Koukos mezarları sınırları tanımlı bir mezar yapısı içerisine yerleşik olmamaları ile Leleg Yarımadası örneklelerinden ayrılmaktadır. Konu ile ilgili bkz. Carington-Smith 2003.

BULUNTU KATALOĞU

Platform 1, Mezar 1 Buluntuları

Pithos Parçaları (Res. 18)

PDS.27.09.07.BN.MP1.G1

Ağız çapı: 45.2 cm/Korunan yükseklik: 9.6 cm.

Hamur: Reddish yellow (5 YR 6/6), Reddish brown (5 YR 5/4) / Öz: Brown (7.5 YR 4/2).

Ağız bölümüne ait ikisi birleşen dört parça ve küçük parçalar halinde korunmuş gövde parçaları.

İki kulplu kase.(Res. 8)

PDS.28.09.07.BN.MP1.G1.1.

Ağız çapı: 7.2 cm/ Yükseklik: 5.8 cm/ Kaide çapı: 3.4 cm.

Hamur: Reddish yellow (5 YR 6/6) / Astar: Light reddish brown (5 YR 6/4)

Ağız kenarından bir bölüm ve kulplardan biri dışında tamdır.

İki Boğumlu Bronz Fibula (Res. 8)

PDS.27.09.07.BN.MP1.G1.2

Uzunluk: 6.5 cm/ Yay uzunluğu: 3.7 cm.

Spiral bölümü ve iğne dışında tamdır. Boğumlar üzerinde insize çizgiler.

Bronz Küpe (Res. 8)

PDS.27.09.07.BN.MP1.G1.3

Halka çapı: 1.7 cm.

Tamdır.

Platform 2, Mezar 13 Buluntuları

Pithos (Res. 18)

PDS.23.07.09.BN.MP2.G13

Boyun çapı: 26.4 cm/ Karın çapı: 66 cm/ Yükseklik: 82.4 cm; Dip çapı: 17.8 cm.

Hamur: Reddish yellow (7.5 YR 6/6) / Öz: Grayish brown (10 YR 5/2), brown (7.5 YR 4/2) / Yüzey: light brown (7.5 YR 6/4), brown (5/4).

Tek Kulplu Kase (Res. 13)

PDS.23.07.09.BN.MP2.G13.1.

Ağız çapı: 7.6 cm/ Yükseklik: 6.6 cm/ Kaide çapı: 3.4 cm.

Hamur: Reddish yellow (5 YR 6/6) / Astar: Light reddish brown (5 YR 6/4). Tamdır.

İki Boğumlu Bronz Fibula (Res. 13)

PDS.23.07.09.BN.MP2.G13.2

Uzunluk: 4.2 cm/ Yay uzunluğu: 3 cm/ Genişlik: 2.7 cm.

İğne yuvası ve iğne ucu dışında tamdır. Birleşen iki parça.

Demir Fibula İğnesi Parçası (Res. 13)

PDS.23.07.09.BN.MP2.G13.3

Korunan uzunluk: 4.9 cm/ Çap: 0.3/0.6 cm.

Demir Parçaları (Res. 13)

PDS.23.07.09.BN.MP2.G13.4

Parça 1: Korunan uzunluk: 3.9 cm/ Korunan genişlik: 1.8 cm/ Korunan kalınlık: 0.1/0.8 cm.

Parça 2: Korunan uzunluk: 1.7 cm/ Korunan genişlik: 1.4 cm/ Korunan kalınlık: 0.1/0.4 cm.

KAYNAKÇA

ABAY, E./ SAĞLAMTİMUR, H./ ÖZKAN, T. 2000.

“Ulucak Höyük Kazıları 1998”, 21. Kazı Sonuçları Toplantısı-1. Ankara: 359-370.

AGELARAKIS, A./ KANTA, A./ MOODY, J. 2001.

“Cremation Burial in LM IIIC–Sub Minoan Crete and the Cemetery at Pézoulos Atsipadhes”, Πρακτικά του συνεδρίου «Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου», Ρόδος, 29 Απριλίου – 2 Μαΐου 1999 (Ed. N. X. Stampolidis). Athens: 69–82.

AKYURT, İ. M. 1998.

M.Ö. 2. Binde Anadolu’da Ölü Gömme Adetleri. Ankara.

BASEDOW, M. 2000.

Beşik-Tepe: das spätbronzezeitliche Gräberfeld. Studia Troica. Monographien, Band 1. Mainz am Rein.

BASEDOW, M. 2002.

“Cemetery and Ideology in the West Anatolian Coastal Region”, Mauerschau. Festschrift für Manfred Korfmann (Eds. R. Aslan / G. Kastl / S. W. E. Blum / F. Schweizer / D. Thumm). Remshalden/Grunbach: 469-474.

BEAN, G. E./ COOK, J. 1955

“The Halicarnassus Peninsula”, The Annual of the British School at Athens 50: 85-171.

BERTI, F. 2007.

“La necropoli geometrica dell’agora di Iasos”, Frühes Ionien. Eine Bestandsaufnahme, Panionion-Symposion Güzelçamlı 26. September-1. October 1999, Milesische Forschungen 5 (Eds. J. Cobet / V. von Graeve / W-D. Niemeier / K. Zimmermann). Mainz am Rhein: 437-446.

BOUZEK, J. 1985.

The Aegean, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations in the Second Millennium B.C. Studies in Mediterranean Archaeology 29. Göteborg.

BOYSAL, Y. 1967.

“Karya Bölgesinde Yeni Araştırmalar”, Anadolu 11: 1-29.

BOYSAL, Y. 1969.

Katalog der Vasen im Museum in Bodrum I, Mykenisch-Protogeometrisch. Ankara.

CALLAGHAN, P. J./ COLDSTREAM, J. N./ MUSGRAVE, J. H. 1981.

“Knossos: An Early Greek Tomb on Lower Gypsadhes Hill”, The Annual of the British School at Athens. Vol. 76: 141-165.

CANER, E. 1983.

Fibeln in Anatolien I, Prähistorische Bronzefunde XIV, Band 8. München.

CARINGTON-SMITH, J. 2003.

“Echoes of a Mycenaean Past at Koukos, Sykia”, 2nd International Interdisciplinary Colloquium on the Periphery of the Mycenaean World, 26-30 September 1999, Lamia (Eds. N. Kyparissi-Apostolika / M. Papakonstantinou). Athens: 243-252.

CARSTENS, A. M. 2008.

“Tombs of the Halikarnassos Peninsula-The Late Bronze and Early Iron Age”, Halicarnassian Studies V (Ed. P. Pedersen). University Press of Southern Denmark: 52-118.

CATLING, H. W./ CATLING, E. A. 1980.

“Objects in Bronze, Iron and Lead”, Lefkandi I. The Iron Age (Eds. M. R. Popham / L. H. Sackett / P. G. Themelis). British School at Athens, Supplementary Vol. 22. London.

- CAVANAGH, W./ MEE, C. 1998.
A Private Place: Death and Prehistoric Greece, Studies in Mediterranean Archaeology, Vol. 125. Jonsered.
- CHRISTAKIS, K. S. 2005.
Cretan Bronze Age Pithoi, Traditions and Trends in the Production and Consumption of Storage Containers in Bronze Age Crete. Pennsylvania.
- DESBOROUGH, V. R. d'A. 1952.
Protogeometric Pottery. Oxford.
- DESBOROUGH, V. R. d'A. 1964.
The Last Mycenaeans and Their Successors, An Archaeological Survey c. 1200-c. 1000 B.C. Oxford.
- DESBOROUGH, V. R. d'A. 1972.
The Greek Dark Ages. London.
- DICKINSON, O. 1994.
The Aegean Bronze Age. Cambridge University Press.
- DİLER, A. 2006.
"Pedasa Geç Protogeometrik Dönem Tümülüsü ve Leleglerde Ölü İnancı", Anadolu Arkeolojisi Katkıları: 65. Yaşında Abdullah Yayıncı'ya Sunulan Yazılar (Ed. T. Takaoğlu). İstanbul: 109-131.
- DİLER, A. 2009.
"Tombs and Burials in Damlıboğaz (Hydai) and Pedasa: Preliminary Report in the Light of Surface Investigations and Excavations", Die Karer und die Anderen. Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin 13. bis 15. Oktober 2005 (Ed. F. Rumscheid). Bonn: 359-376.
- DİLER, A. 2015.
"Agricultural Land Use in Lelegian Termera: Change in Settlement Model in Agricultural Landscape", Antikçağ'da Doğu Akdeniz'de Zeytinyağı ve Şarap Üretimi, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 17-19 Kasım 2011 Urla-İzmir (Eds. A. Diler / A. K. Şenol / Ü. Aydınoglu). İzmir: 1-30.
- DİLER, A. 2016.
"Stone Tumuli in Pedasa on the Lelegian Peninsula. Problems of Terminology and Origin", Tumulus as Sema. Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC (Eds. O. Henry / U. Kelp). Berlin/Boston: 455-473.
- EKMEN, H. 2012.
"Yeni Veriler Işığında Başlangıcından M.Ö. II. Binin Sonuna Kadar Anadolu'da Yakarak Gömme (Kremasyon) Geleneği", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 5/1. Haziran: 23-49.
- ERKANAL, A. 2008.
"The Late Bronze Age Cemeteries of Panaztepe", Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kùltürleri Üzerine Yeni Araştırmalar (Eds. A. Erkanal-Öktü / S. Günel / U. Deniz). Ankara: 69-90.
- FORSDYKE, E. J. 1925.
Catalogue of the Greek and Etruscan vases in the British Museum. London.
- GERCKE, P./ NAUMANN, U. 1974.
"Tiryns Stadt 1971/1972", Αρχαιολογικά ανάλεκτα εξ Αθηνών VII/1: 15-24.
- GIESEN, K. 2001.
Zyprische Fibeln, Typologie und Chronologie. Jonsered.
- GÜMÜŞ, Ş. 2012.
"Akropol Batı Tümülüsü", A. Diler / B. Özer / H. Bulut / Ş. Gümüş, "Pedasa, 2010", 33. Kazı Sonuçları Toplantısı-4. Ankara: 180-185.
- GÜMÜŞ, Ş. 2013.
Pedasa Leleg Tümülüsleri (Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). Aydın.
- GÜNEL, S. 1999.
Panaztepe II, M.Ö. 2. Bine Tarihlendirilen Panaztepe Seramiğinin Batı Anadolu ve Ege Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi. Ankara.
- HOMMEL, P. 1967.
"Funde von der Oberburg", Panionion und Melie, Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, 23. Ergänzungsheft (Eds. G. Kleiner / P. Hommel / W. Müller-Wiener). Berlin: 133-166.
- JACOB-FELSCH, M. 1996.
"Die spätmykenische bis frühprotogeometrische Keramik", Kalapodi I (Ed. R. C. S. Felsch). Mainz am Rhein: 1-213.
- JACOPI, G. 1933.
"La Stipe Votiva", Clara Rhodos VI/VII. Rodi.

JUNG, R. 2007.

“Δως’ μου φωτιά”. Woher kamen die Brandbestattungen der spätbronzezeitlichen Ägäis”, *Between the Aegean and Baltic Seas. Prehistory across Borders. Proceedings of the International Conference Bronze and Early Iron Age Interconnections and Contemporary Developments between the Aegean and the Regions of the Balkan Peninsula, Central and Northern Europe*, University of Zagreb, 11–14 April 2005, *Aegaeum* 27 (Eds. I. Galanaki / H. Tomas / Y. Galanakis / R. Laffineur). Liège: 215–230.

KANTA, A. 2001.

“The Cremations of Olous and the Custom of Cremation in Bronze Age Crete”, *Πρακτικά του συνεδρίου «Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου»*, Ρόδος, 29 Απριλίου – 2 Μαΐου 1999 (Ed. N. X. Stampolidis). Athens: 59–68.

KILIAN-DIRLMEIR I. 2005.

Die bronzezeitlichen Gräber bei Nidri auf Leukas. Ausgrabungen von W. Dörpfeld 1903-1913. Mainz.

LAGIA, A./ PAPATHANASIOU, A./ MALAKASIOTI, Z./ TSIΟΥKA, F. 2013.

“Cremations of the Early Iron Age from Mound 36 at Voulokalyva (ancient Halos) in Thessaly: a bioarchaeological appraisal”, *Cremation burials in the region between the Middle Danube and the Aegean, 1300–750 BC. Proceedings of the international symposium held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 11th–12th, 2010* (Eds. M. Lochner / F. Ruppenstein). Wien: 197-219.

LEMOS, I. S. 2002.

The Protogeometric Aegean, The Archaeology of the late Eleventh and Tenth Centuries BC. Oxford.

LOCHNER, M./ RUPPENSTEIN, F. 2013.

Cremation Burials in the Region Between the Middle Danube and the Aegean, 1300–750 BC. *Proceedings of the International Symposium Held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 11th–12th, 2010*. Wien.

MALAKASIOTI, Z./ TSIΟΥKA, F. 2011.

“Ζητήματα ταφικών πρακτικών στα νεκροταφεία της Εποχής του Σιδήρου στην περιοχή της αρχαίας Άλου, θέση «Βουλοκαλύβα»”, *The “Dark Ages” revisited: acts of an international symposium in memory of William D.E. Coulson University of Thessaly, Volos, 14-17 June 2007* (Ed. A. Mazarakis Ainian). Volos: 609-623.

MOHR, E-M. 2015.

Eisenzeitliche Nekropolen im westlichen Kleinasien, Struktur und Entwicklung zwischen dem 9. und 6. Jh.v. Chr., Byzas 21. İstanbul.

MORRICONE, L. 1965-1966.

“Eleona e Langada: Sepolcreti della tarda Età del Bronzo a Coo”, *Annuario della Scuola archeologica di Atene e delle missioni italiane in Oriente Vol. XLIII-XLIV: 5-311*.

MOUNTJOY, P. A. 1986.

Mycenaean Decorated Pottery: A Guide to Identification. Göteborg.

MOUNTJOY, P. A. 1995.

Mycenaean Athens. Jonsered.

MOUNTJOY, P. A. 1999.

Regional Mycenaean Decorated Pottery. Rahden/ Westfalen.

MOUNTJOY, P. A. 2009.

“LH III C Late: An East Mainland-Aegean Koine”, *LH III C Chronology and Synchronisms III. LH III C Late and the Transition to the Early Iron Age. Proceedings of the International Workshop Held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23rd and 24th, 2007, Veröffentlichungen der Mykenischen Kommission 30* (Eds. S. Deger-Jalkotzy / A. E. Bächle). Vienna: 289-312.

NOWICKI, K. 2000.

Defensible Sites in Crete c. 1200-800 B.C. (LM IIIB/IIIC Through Early Geometric) *Aegaeum* 21. Eupen.

ÖZER, B. 2009.

“Güneydoğu Nekropolü Çalışmaları, Batı Nekropolü Çalışmaları”, A. Diler / B. Özer / Ö. D. Çakmaklı Baran / S. Türkoğlu, “Pedasa 2007”, 30. Kazı Sonuçları Toplantısı-3. Ankara: 274-278.

ÖZER, B. 2011.

“Batı Nekropolü ve Gebe Kilise’de Yapılan Çalışmalar”, A. Diler, “Pedasa-2008/2009”, 32. Kazı Sonuçları Toplantısı-4. Ankara: 331-333.

ÖZER, B. 2014.

“Batı Nekropol-MP 5, MP 6”, A. Diler, B. Özer, H. Bulut, Ş. Gümüş, G. Adıgüzel, Ö. Kasar, N. S. Eryılmaz, M. Çur,

- “Pedasa 2011-2012”, 35. Kazı Sonuçları Toplantısı-3. Muğla: 536-538.
- ÖZER, B. 2015.
“Çam Tepe Kuzeydoğu Yamaç, Mezar Platformu”, A. Diler, B. Özer, M. Çur, A. Yaman, “Pedasa 2013”, 36. Kazı Sonuçları Toplantısı-3. Ankara: 352-353.
- ÖZER, B./ ÖZER, Ö. Ş. 2017.
“Asarlık Paton Tomb O: Some Observations on Funerary Practices of Lelegian Peninsula in 12th century BC and the Arrival of Newcomers”, *Colloquium Anatolicum* 16: 139-162.
- ÖZKAN, T./ ERKANAL, H. 1999
Tahtalı Barajı Kurtama Kazısı Projesi. İzmir.
- PARE, C. 2008.
“Italian Metalwork of the 11th-9th Centuries BC and the Absolute Chronology of the Dark Age Mediterranean”, *A New Dawn for the Dark Age? Shifting Paradigms in Mediterranean Iron Age Chronology*, Proceedings of the XV World Congress, Lisbon, 4-9 September 2006 (Eds. D. Brandherm / M. Trachsel). Oxford: 77-101.
- PALAIIOLOGOU, H. 2013.
“Late Helladic IIIC Cremation Burials at Chania of Mycenae”, *Cremation Burials in the Region Between the Middle Danube and the Aegean, 1300–750 BC*. Proceedings of the International Symposium Held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 11th–12th, 2010 (Eds. M. Lochner / F. Ruppenstein). Wien: 249-279.
- PATON, W. R. 1887.
“Excavations in Caria”, *Journal of Hellenic Studies* 8: 64-82.
- PATON, W. R./ MYRES, J. L. 1896.
“Karian Sites and Inscriptions”, *Journal of Hellenic Studies* 16: 188-271.
- PITEROS, X. 2001.
“Ταφές και τεφροδόχα αγγεία τύμβου της ΥΕ ΙΙΙΓ στο Άργος”, *Πρακτικά του συνεδρίου «Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου»*, Ρόδος, 29 Απριλίου – 2 Μαΐου 1999 (Ed. N. X. Stampolidis). Athens: 99–120.
- POPHAM, M. R./ LEMOS, I. S. 1996.
Lefkandi III: the Toumba Cemetery: The Excavations of 1981, 1984, 1986 and 1992-4. British School at Athens.
- POPHAM, M. R./ SCHOFIELD, E./ SHERRATT, S. 2006.
“The Pottery”, Lefkandi IV : the Bronze Age, the late Helladic IIIC settlement at Xeropolis (Ed. D. Evely). Athens/London: 137-231.
- RADT, W. 1970.
Siedlungen und Bauten auf der Halbinsel von Halikarnassos. Istanbuler Mitteilungen Beiheft Beiheft 3. Tübingen.
- RADT, W. 1974.
“Die früheisenzeitliche Hügelnekropole bei Vergina in Makedonien”, *Beiträge zu italienischen und griechischen Bronzefunden* (Ed. H. Müller-Karpe). *Prähistorische Bronzefunde Abteilung XX*. München: 198-147.
- RUPPENSTEIN, F. 2007.
Die Submykenische Nekropole, Neufunde und Neubewertung, Keramikos Band XVIII. München.
- RUPPENSTEIN, F. 2013.
“Cremation Burials in Greece from the Late Bronze Age to the Early Iron Age”, *Cremation Burials in the Region Between the Middle Danube and the Aegean, 1300–750 BC*. Proceedings of the International Symposium Held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 11th–12th, 2010 (Eds. M. Lochner / F. Ruppenstein). Wien: 185-196.
- SEEHER, J. 2000.
Die Bronzezeitliche Nekropole von Demircihöyük-Sarıket. Tübingen.
- SIPSIE-ESCHBACH, M. 1991.
Protogeometrische Keramik aus Iolkos in Thessalien. Berlin.
- SMITHSON, E. L. 1961.
“The Protogeometric Cemetery at Nea Ionia, 1949”, *Hesperia* 30: 147-178.
- SNODGRASS, A. M. 2000.
The Dark Age of Greece: An Archaeological Survey of the Eleventh to the Eight Centuries BC. Edinburgh.

STAMPOLIDIS, N. X. 2001.

Πρακτικά του συνεδρίου «Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου», Ρόδος, 29 Απριλίου – 2 Μαΐου 1999. Athens.

STYRENIUS, C-G. 1962.

“The Vases from the Submycenaean Cemetery on Salamis”, *Opuscula Atheniensia* 4: 103-123,

TOPBAŞ, A./ EFE, T./ İLASLI, A. 1998.

“Salvage Excavations of the Afyon Archaeological Museum, Part 2: The Settlement of Karaoğlan Mevkii and The Early Bronze Age Cemetery of Kaklık Mevkii”, *Anatolia Antiqua* VI: 21-94.

THOMATOS, M. 2006.

The Final Revival of the Aegean Bronze Age, A case study of the Argolid, Corinthia, Attica, Euboea, the Cyclades and the Dodecanese during LH IIIC Middle. Oxford.

ÜYÜMEZ, M./ KOÇAK, Ö./ İLASLI, A. 2008.

“Afyonkarahisar/Bayat İlçesi Dede Mezarı Orta Tunç Çağı Nekropolü 2006 Yılı Kazıları”, 29. Kazı Sonuçları Toplantısı-2. Ankara: 403-416.

VLAVIANOU-TSLIKI, K. 1998.

“Protogeometric Graves on Skyros. Contribution to the PG Pottery”, *Αρχαιολογικόν δελτίον* 53, 1998A: 113-146.

VOIGTLÄNDER, W. 1986.

“Milets Beziehungen zur Argolis in späthelladischer Zeit”, *Milet 1899-1980, Ergebnisse, Probleme und Perspektiven einer Ausgrabung Kolloquium Frankfurt am Main 1980*, (Ed. W. Müller-Wiener). *Istanbuler Mitteilungen Beiheft* 31. Tübingen: 17-34.

VOIGTLÄNDER, W. 2004.

Teichiussa, Näherung und Wirklichkeit. Rahden/ Westfalen: 2004.

WALLACE, S. 2013.

“Citadel and City-State. Insights from Surface Ceramics into Sociopolitical Change in Protogeometric Through Archaic Crete”, *Kreta in der geometrischen und archaischen Zeit, Akten des Internationalen Kolloquiums am Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung Athen 27.-29. Januar 2006* (Eds. W.-D. Niemeier / O. Pliz / I. Kaiser). *Athenaia* 2. München: 103-131.

KAHRAMANMARAŞ'TAN HİYEROGLİF LUVİCE YENİ BİR STEL: MARAŞ 17

A NEW HIEROGLYPIC LUWIAN STELE FROM KAHRAMANMARAŞ: MARAŞ 17

Makale Bilgisi

Başvuru: 15 Mayıs 2018

Hakem Değerlendirmesi: 15 Mayıs 2018

Kabul: 9 Haziran 2018

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.22.004

Article Info

Received: May 15, 2018

Peer Review: May 15, 2018

Accepted: June 9, 2018

DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.22.004

Ahmet DENİZHANOĞULLARI *

Mehmet GÜRİÇİN ** - Hasan PEKER ***

Anahtar Kelimeler: Geç Hitit Krallıkları, Gurgum, Muwizi, I. II. ve III. Larama, Anadolu Hiyeroglif Yazısı, Luvice
Keywords: Late Hittite Kingdoms, Gurgum, Muwizi, Larama I, II and III, Anatolian Hieroglyphs, Luwian

ÖZET

Bu yazıda 25.11.2017'de Kahramanmaraş'ta bulunan Hiyeroglif Luvice yeni bir stel (MARAŞ 17) hakkında ilk değerlendirmeler ele alınacaktır. Ayrıca şimdiye kadar yayımlanmış yazıtların yanı sıra MARAŞ 17 (Muwizi, I. Larama'nın oğlu) ve MARAŞ 16 (III. Larama, Humamita'nın oğlu) üzerinde yapılan incelemeler sonucunda yaklaşık 300 yıllık dönemin tam bir Gurgum kral listesi oluşturulmuştur.

* Kahramanmaraş Arkeoloji Müzesi Müdürü. E-posta: ahmet-denizhan@hotmail.com

** Kahramanmaraş Arkeoloji Müzesi, Uzman. E-posta: aslan4601@gmail.com

***Sorumlu Yazar. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü, Hititoloji Ana Bilimdalı Öğretim Üyesi. E-posta: hasan.peker@istanbul.edu.tr

ABSTRACT

In this article, the first considerations about a new Hieroglyphic Luwian stele (MARAŞ 17) that was found in Kahramanmaraş on 25.11.2017 will be discussed. Moreover, as a result of the inspections made on MARAŞ 17 (Muwizi, son of Larama I) and MARAŞ 16 (Larama III, son of Humamita) as well as the inscriptions published up to now, a complete list of Gurgum kings was established for a period of 300 years.

25.11.2017 tarihinde Kahramanmaraş ili Onikişubat İlçesi, Pınarbaşı Mahallesi'nde (Sümbüllü Mevkii) Onikişubat Belediyesi tarafından yapılan yol çalışması sırasında Anadolu Hiyeroglif Yazılı bir stel bulunmuştur¹. 01.05.2018 tarihinde Müze Müdürlüğü'nün daveti ile H. Peker Kahramanmaraş Müzesi'nde belgeleme çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Stelin nihai edisyonu öncesinde bilim camiasına tanıtılması Anadolu Demir Çağı çalışmaları açısından önem arz ettiği için, yeni ve eksiksiz bir kronoloji ile bu makale kaleme alınmıştır.

Üstü yuvarlatılmış, ön yüzü düz, yazılı arka yüzü yarı dairesel bazalt stelin bir kaideye yerleştirilebilmesi için altında bir geçme (tenon) vardır, ancak kırıktır. 127 cm. yüksekliğinde, 40 cm. enindeki stelin ön yüzünde ayakta duran sağa doğru bakan, etekleri saçaklı uzun elbiseli, germiş olduğu yay ile, belinde bir hançer, başı açık ve ucu kıvrık ayakkabılarla bir erkek tasvir edilmiştir. Muhtemelen sade bir av sahnesinde tasvir edilen kişi aynı zamanda yazıtın yazarı olmalıdır. Bu nadir ikonografinin en yakın örnekleri Arslan Tash/Khadatu² ve GÜRÇAY³ stellerinde karşımıza çıkmaktadır. W. Orthmann'ın Arslan Tash 2 için *Sph. II* dönemi tarihlendirmesi MARAŞ 17 için de tam uygundur. Bu dönem eserleri aynı zamanda Karkamış'ta Katuwa'nın eserleri ile çağdaştır. Stelin arka yüzünde sağ üst kenarda başlayan ve sağ alt kenarda sona eren altı tam ve bir 1/4 satır yazıt yer almaktadır. Satır çizgileri ve işaretler kabartma tekniğiyle yapılmış, *á*, *ma*, *mu*, *ta* gibi işaretlerin anıtsal formları kullanılmıştır. Satır yüksekliği 13-15,5 cm., satır uzunluğu 93-104 cm. arasındadır. MARAŞ 17 hem stilistik açıdan hem de yazıtın yazarı dolayısıyla MÖ 10. yy'ın son çeyreğine tarihlendirilmelidir⁴.

MARAŞ 17 üzerinde yapılan ilk incelemede yazıtın yazarı Muwizi olarak tespit edilmiştir. Bu stel Muwizi'ye ait ilk ve tek eser olmakla birlikte, Gurgum kralı yazıtları içerisinde altıncı örnektir⁵. MARAŞ 8'e⁶ benzer şekilde, Muwizi kendini, (I.) Larama'nın oğlu, (I.) Muwattalli'nin torunu, Astuwaramanza'nın

torununun oğlu olarak tanıtmaktadır. Yazıtın içeriği Muwizi'nin Adana ve Hilika kentlerini de içeren icraatıdır. Yazıtın yazarının soyunun yer aldığı giriş kısmı ve çevirisi şu şekildedir:

MARAŞ 17 (Res. 1)

1. §1 [EGO...] *mu-wa/i-zi-sa lara-ma-si-sá* |FILIUS-
mu-wa/i-za-sa mu-wa/i-ta-li-si-i-sá |FILIUS.NEPOS-
si-i-sa

2. *á-sa-tú-w[a/i+ra/i]]-ma-za-si-sá* FILIUS.NEPOS-
kwa/i-la-sa

‘[Ben] Muwizi, (I.) Larama'nın oğlu, (I.) Muwattalli'nin torunu, Astuwaramanza'nın torununun oğlu.

Müzedde MARAŞ 17 belgeleme çalışmaları sırasında sergideki yazıtlı boğa heykeli (MARAŞ 16) de değerlendirmeye alınmıştır. MARAŞ 16'nın yazarı kendisini Humamita'nın oğlu, Larama'nın torununun oğlu, Larama olarak tanıtmaktadır. Yazıtın yazarının soyunun yer aldığı giriş kısmı ve çevirisi şu şekildedir:

Resim 1: MARAŞ 17, Ön Yüz ve Yazılı Arka Yüzü. / MARAŞ 17, Front and Inscribed Back.

¹ Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürü Ahmet Demir, Kurul Üyeleri Prof. Dr. Kutalmış Gökay ve Ahmet Beyazlar'a teşekkür ederiz.

² Orthmann 1971: 480, pl. 4

³ Marchetti/Peker 2014

⁴ MARAŞ 17 için burada önerilen tarihlendirme, Katuwa'nın H. Peker tarafından MÖ. 10. yy'ın son çeyreğine tarihlendirmesini de desteklemektedir (Peker 2016: 47 vd.).

⁵ Kronolojik sırayla Gurgum kralı yazıtları: MARAŞ 8 (I. Larama), MARAŞ 17 (Muwizi), MARAŞ 4 (II. Halparuntiya), İSKENDERUN (II. Larama), MARAŞ 1 (III. Halparuntiya), MARAŞ 16 (III. Larama).

⁶ Hawkins 2000: 252 vd.

MARAŞ 16⁷ (Res. 2)

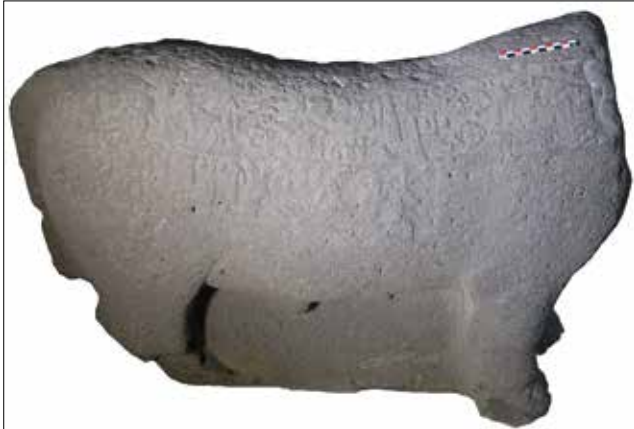
1. §1 EGO ¹*lara-ma-sá* [(“IUDEX”) *tara/i-wa/i-ni-i-sà*
|*ku+ra/i-ku-ma-wa/i-ni-sà*(URBS) REX-*ti-sá ní-nu-tú-sa*
^[1]*hu-ma-mi-ta-si-sa*⁸ |FILIUS-*mu-wa/i-za-sá*

^[1]*lara-ma-si-sa* L273-*pa-li-sa* [|FIL]IUS.NEPOS

‘Ben (III.) Larama, yönetici, Gurgumlu kral, NINUTU⁹, Humamita’nın oğlu, esirgenen¹⁰ (II.) Larama’nın torununun oğlu.’

I. Muwattalli’nin oğlu I. Larama ve II. Halparuntiya’nın oğlu II. Larama’dan farklı olarak Humamita’nın oğlu III. Larama’yı Gurgum tarihinde Tarhulara’nın öncülü olarak önermekteyiz.

Yeni bulunan stelin üzerindeki yazıtın (MARAŞ 17) ve yine şimdiye kadar bilinmeyen bir (III.) Larama’ya (bkz. Tablo) ait boğa heykeli üzerindeki yayımlanmamış yazıtın (MARAŞ 16) nihai yayını yazarlar tarafından hazırlanmaktadır.

Resim 2: MARAŞ 16, Yazıtlı Boğa Heykeli. / MARAŞ 16, Inscribed Bull Statue.

KAYNAKÇA

HAWKINS, J.D. 2000.

Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, I. Inscriptions of the Iron Age. Berlin-New York.

MARCHETTI, N./PEKER, H. 2014.

“A Stele from Gürçay near Karkemish”, *Orientalia* 83/2: 182-188, TAB. XV-XVI.

ORTHMANN, W. 1971.

Untersuchungen zur späthethitischen Kunst. Bonn.

PEKER, H. 2016.

Texts from Karkemish I. Luwian Hieroglyphic Inscriptions from The 2011-2015 Excavations. Bologna.

⁷ Bir tam ve bir 1/2 satır yazıtta satır çizgisi ve işaretler kabartma tekniğiyle yapılmış, *á, ma, mu, sà* gibi işaretlerin işlek formlarına karşın *ta* işaretinin anıtsal formu kullanılmıştır.

⁸ *ní-nu-tú-sa* ^[1]*hu-ma-mi-ta-si-sa* yazılışında şahıs adı determinatifi L380 işaretinin olmadığı varsayılırsa, düşük ihtimalle (III.) Larama’nın babasının adı Ninutushumamita olarak da önerilebilir.

⁹ Bilinmeyen bir sözcük, muhtemelen yazarın ünvanı olarak kullanılmış olmalıdır. Diğer bir ihtimal için bir önceki dipnota bakınız.

¹⁰ Tanrı(lar) tarafından esirgenen/korunan, bkz. Peker 2016: 17.

Tablo: Demir Çağı Gurgum Kralları. / *Kings of Gurgum in the Iron Age.*

AH KAYNAKLAR*	GURGUM**	ASSUR
MARAŞ 8 MARAŞ 17	Astuwaramanza (1010)	II. Aşšurrabi (1012-972)
MARAŞ 8 MARAŞ 17	I. Muwattalli (985)	II. Aşšurrešişi (971-967)
MARAŞ 1 MARAŞ 8 MARAŞ 17	I. Larama (960)	II. Tiglathpileser (967-935)
MARAŞ 1 MARAŞ 4 MARAŞ 17	Muwizi (935)	II. Aşšurđan (935-912)
MARAŞ 1	I. Halparuntiya (910)	II. Adadnirari (911-891)
MARAŞ 1 MARAŞ 4	II. Muwattalli <i>Mutalli</i> (885)	II. Tukultininurta (891-884)
MARAŞ 1 MARAŞ 4	II. Halparuntiya <i>II. Qalparunda</i> (860)	II. Aşšurnasirpal (883-859)
MARAŞ 1 MARAŞ 16 İSKENDERUN	II. Larama <i>Palalam</i> [?] (835)	III. Šalmaneser (858-824)
MARAŞ 1	III. Halparuntiya <i>III. Qalparunda</i> (810)	V. Šamšiadađ (824-811)
MARAŞ 16	Humamita (785)	III. Adadnirari (811-783)
MARAŞ 16	III. Larama (765)	IV. Šalmaneser (783-773)
	<i>Tarhulara</i> (745)	III. Aşšurđan (773-755)
		V. Aşšurnirari (755-745)
		III. Tiglathpileser (745-727)
		V. Šalmaneser (727-722)
	<i>Mutallu</i> III. Muwattalli [?] (-711)	II. Sargon (722-705)

* Koyu renkle belirtilen Anadolu Hiyeroglifi (AH) yazıtın yazarı, takip eden sütunda yer alan Gurgum yöneticisidir.

** Tarihler yaklaşıktır. İtalik adlar Assur kaynaklarında geçmektedir.

GÖVEZLİ TEPEŞİ HÖYÜK DEMİR ÇAĞI SERAMİKLERİ

THE IRON AGES POTTERY FROM GÖVEZLİ TEPEŞİ MOUND

Makale Bilgisi

Başvuru: 22 Şubat 2018

Hakem Değerlendirmesi: 05 Mart 2018

Kabul: 10 Nisan 2018

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.22.005

Article Info

Received: February 22, 2018

Peer Review: March 05, 2018

Accepted: April 10, 2018

DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.22.005

Hatice ERGÜRER *

Anahtar Kelimeler: Gövezli Tepesi, Höyük, Demir Çağı, Seramik, Yüzey Araştırması

Keywords: Gövezli Tepesi, Mound, Iron Ages, Pottery, Survey

ÖZET

MÖ 1200'lerde Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışı ve akabinde gerçekleşen Geç Tunç Çağı'nın sonlanması, Anadolu'da Demir Çağlar olarak isimlendirilecek bir dönemin sayfalarını aralamıştır. Tunç Çağı'ndan tamamen farklı bir kültürel sürecin yaşandığı bu dönemin, dinamiklerinin anlaşılmasında seramiklerin incelenmesi yoluyla edinilecek bilgiler oldukça önemlidir. Bu bağlamda yapılan bu çalışmayla, hala birçok bilinmeyene sahip Orta Anadolu Demir Çağı'na katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Söz konusu çalışmada Demir Çağ özelliği gösteren seramikler evrelerine göre ayrılarak kendi dönemi içerisinde değerlendirilmiştir. Güvenilir stratigrafiye sahip yerleşimlerdeki benzer örnekler yoluyla yapılan karşılaştırmalar bölgeler arası etkileşim ve ilişkilerin anlaşılmasında yol gösterici olmuştur. Ayrıca yapılan karşılaştırmalar, seramiklerin kronolojik çerçevesinin belirlenmesi ve özellikle yerleşimdeki Erken Demir Çağ (EDÇ) seramik geleneğinin, Orta Anadolu için önerilen seramik kültür bölgelerinden hangisiyle bağlantılı olduğunun anlaşılmasında belirleyici olmuştur.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, E-posta: h-ergurer@yandex.com
Yüzey araştırmaları Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Dr. Öğr. Üyesi Ercan Aşkın başkanlığındaki bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir.

ABSTRACT

The destruction of the Hittite Empire in 1200 BC and the ending of the Late Bronze Age followed the pages of a period to be called Iron Age in Anatolia. The information to be obtained through the examination of the ceramics is very important in understanding the dynamics of this period when the Bronze Age is experiencing a completely different cultural process. With this work done in this context, it is aimed to contribute to the Iron Age of Central Anatolia, which still has many unknowns. In this study, ceramics showing Iron Age characteristics were evaluated according to their phases and evaluated during their period. Comparisons made through similar examples in sites with reliable stratigraphy have led to understanding interregional interactions and relations. In addition, the comparisons have been decisive in determining the chronological frame of the ceramics and in particular understanding of the Ceramic tradition of the Early Iron Age (EIA) in the settlement, which is suggested for Central Anatolia.

GİRİŞ

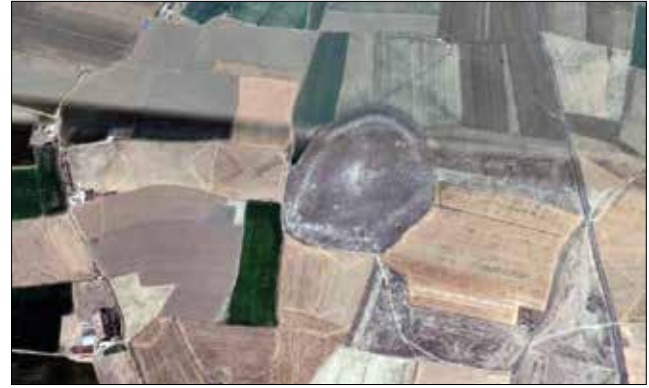
2016 yılının Haziran ayı içerisinde, Karaman ve Mut İlleri Yüzey Araştırmaları projesi kapsamında gerçekleştirilen çalışmalar sırasında, Karaman ili Ayrancı ilçesine bağlı Kavuklar Köyü'nün, yaklaşık 2,5 km kuzeybatındaki Gövezli Tepesi olarak bilinen höyük (Res. 2), gerek ebatları gerekse Demir Çağı'na ait zengin çanak çömlek buluntularıyla dikkati çekmiştir. Yaklaşık olarak 450x370 m. ölçülerindeki höyük, birkaç tepeden oluşan yayvan bir görünüme sahiptir (Res. 1). Karadağ'ın 43 km kuzeydoğusunda kalan yerleşim, verimli bir ova üzerinde, İç Anadolu'yu Kilikya'ya bağlayan önemli yolların kavşak noktasında yer almaktadır.

Höyük ilk kez 1987 yılında S. Güneri'nin bölgede gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiştir¹. Güneri, höyüktan toplanan seramikler yoluyla yerleşimin hem MÖ II. Bin hem de I. Bin yılda iskâna sahne olduğunu ortaya koymuştur². Nitekim höyük üzerindeki araştırmalarımız sırasında ele geçen Tunç Çağlar'a ait boyalı ve boyasız seramiklerin³ varlığı, S. Güneri'yi destekleyen önemli bulgulardır (Res. 3). Diğer yandan asıl çalışma konumuzu oluşturan Demir Çağı'na ait seramiklerin sayıca çokluğu ve her bir evreyi temsil eden seramiklerin varlığı, höyüğün MÖ I. Bin'de önemli bir merkez olabileceğini düşündürmektedir.

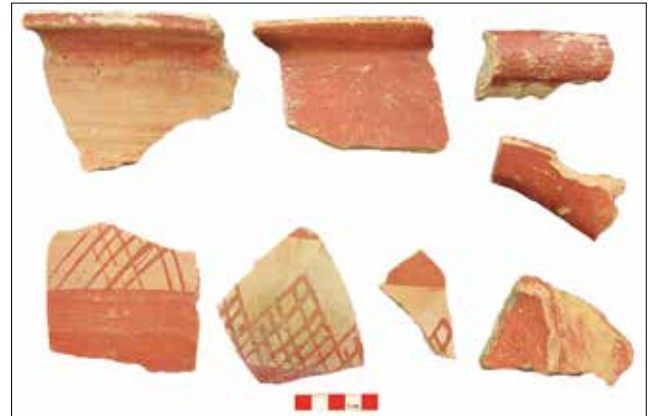
Höyük üzerinde yapılan incelemelerde Demir Çağı'na özgü toplam 300 parça seramik ele geçmiştir. Ancak, benzer form, hamur ve dönem özelliği gösteren seramiklerin sayıca fazlalığı, yalnızca 138 parça seramiğin değerlendirmeye alınmasını mümkün kılmıştır. Yapılan incelemelerde seramiklerin %97'sinin çark, %3'ünün ise el yapımı olduğu gözlenmiştir. Çoğunluğunu orta ve ince nitelikli mallar oluşturmakla birlikte kaba nitelikli mallarda mevcuttur⁴. Hemen hemen tüm seramikler kum, taşçık, kireç ve ince bitki katkıdır. Ancak az sayıda örnekte şamot ve kuvarsa rastlanmaktadır. Seramiklerin fırınlanma atmosferlerinde iki tekniğin ağırlıkta olduğu gözlenmektedir. İlki, pişirme esnasında fırına yeterli oksijen girişinin sağlanarak, kil içerisindeki karbon minerallerinin tümüyle yanması sonucu hamur kesitinde düzenli renklenmenin görüldüğü "Oksidasyon/Yükseltme"⁵, diğeri ise yeterli oksijen girişine rağmen, kil içerisindeki organik maddelerin fırınlama esnasında tamamen çıkmaması ve bu nedenle kesitte gri öz

Resim 1: Gövezli Tepesi Höyük Genel Görüntü / General Image of Gövezli Tepesi Mound

Resim 2: Gövezli Tepesi Höyük Uydu Görüntüsü / Satellite View of Gövezli Tepesi Mound (Google Earth)

Resim 3: Gövezli Tepesi Höyük'ten Ele Geçen Tunç Çağı Seramikleri / The Bronze Age Potteries from Gövezli Tepesi Mound

oluşumun izlendiği "Tamamlanmamış Oksidasyon" olarak isimlendirilen tekniktir⁶. Redüksiyonlu/İndirgenmiş⁷ ortamda fırınlanmış gri mallar ise sadece üç örnekle temsil edilmektedir (Lev. 9/ e, i; Lev. 11/i).

¹ Güneri 1989:103.

² Güneri 1989:103, Res. 38.

³ Benzer örnekler için bkz: Fischer 1963: Taf. 16/177-181, Taf. 18/158, Taf. 23/260-263; Taf. 114/995.

⁴ Mal gruplarını belirleyici faktörler konusunda detaylı bilgi için bkz: Ergürer 2016a: 102-110.

⁵ Rye 1981: 25; Ökse 2012: 42.

⁶ Rice 1987: 345.

⁷ Fırına yeterli oksijen girişi sağlanamadığı için kildeki karbon mineralleri tümüyle yanmadan kalmakta ve oksijen hamurun iç kısımlarına kadar ulaşamayarak seramiğin rengini kırmızı yerine gri veya siyaha dönüştürmektedir. Bu işlem ise "redüksiyon (indirgeme)" olarak isimlendirilmektedir. Shepard 1985: 216.

ERKEN DEMİR ÇAĞ (EDÇ) SERAMİKLERİ

Bilindiği gibi, Anadolu'da Hitit İmparatorluğu'nun MÖ 1200 dolaylarında yıkılışı Tunç Çağı'nın sonlanmasına ve Demir Çağı olarak isimlendirilecek yeni bir kültürel sürecin başlamasına neden olmuştur. Sosyal ve politik bir reformun yaşandığı bu dönemin izleri Orta Anadolu Bölgesi'nde Gordion, Boğazköy, Kaman Kalehöyük, Porsuk ve Çadır Höyük gibi Demir Çağ merkezlerinde, yıllardır süregelen sistematik kazılardan elde edilen bulgularla anlaşılabilmektedir⁸. Özellikle yerleşimlerin materyal kültürüne ait buluntular, bölgenin Demir Çağı'ndaki kültürel oluşumu ve etkileşim alanını görmemize olanak sağlamaktadır. Bu nedenle yukarıda bahsi geçen güvenilir stratigrafi ve mimariye sahip anahtar yerleşimler, çalışma konumuzu oluşturan yüzeyden toplanmış Demir Çağı seramiklerinin değerlendirmesi ve dönemlerinin tespitinde oldukça önem arz etmektedir.

Değerlendirilmeye alınan Demir Çağı seramikleri arasında EDÇ dönem özelliği gösteren toplam 8 parça seramik bulunmaktadır (Lev. 1). Oldukça az örnekle temsil edilen söz konusu dönem seramiğinde hem el (Lev. 1/ a-d) hem de çark yapımı (Lev. 1/ e-h) örnekler mevcuttur. Her iki teknikte üretilmiş kaplarda, katkı boyutu 1-2 mm arasında değişmekte ve orta nitelikli mal özelliği sergilemektedir. Bu dönem el yapımı seramiklerin tümünde yüzey uygulamasında perdah göze çarparken, çark üretimi kapların çoğunlukla düzgünleştirilmiş (smoothed)⁹ yüzeyli oldukları anlaşılmaktadır.

El yapımı EDÇ seramikleri içerisinde çanaklar (Lev. 1/ a-b), sığ çanak/tabak (Lev. 1/ c) ve çömlek türü (Lev. 1/ d) kaplar yer almaktadır. Çanaklarda iki farklı form tipi ile karşılaşılmaktadır. Bunlardan ilki, dışa düz çekilerek kalınlaştırılmış ağız kenarlı ve keskin gövdeli (Lev. 1/ a), diğeri ise yarı küresel gövdeli, hafif dışa çekilmiş ağız kenarı, içe eğik kalınlaştırılmış formlardır (Lev. 1/ b). Sığ çanak/tabak formu sivriltilmiş, dik üçgen ağız kenarlı yapılmışken (Lev. 1/c), çömlek türü kap hafif dışa çekik, basit ağız kenarlıdır (Lev. 1/d). Söz konusu tüm bu kapların gerek form gerekse hamur özellikleri açısından en yakın benzerlerini Boğazköy Büyükkaya EDÇ erken (MÖ 1180-1125) ve geç evre (MÖ 1050-900) seramiklerinde görmek mümkündür¹⁰.

Gövezli Tepesi'nde ele geçen çark yapımı EDÇ seramiklerinde ise "S" profilili omurgalı çanaklar (Lev. 1/e-g) açık formulu kapların tek tipini oluşturmaktadır. Geç Tunç Çağı'nda oldukça sevilen ve çok sayıda üretilen bu tür çanaklarda genellikle ağız iç veya dış kısmına uygulanan kırmızı boya ve/veya yüzeyde perdah uygulaması yaygındır¹¹. Öte yandan Lev. 1/e-g örneklerine bakıldığında yüzeyin sadece düzgünleştirilerek (smoothed) bırakıldığı herhangi bir astar veya perdah izine rastlanmadığı görülmektedir. Bu yönüyle Lev. 1/e-g örneklerinin Kaman Kale Höyük IId1-3 (MÖ 1200-800)¹² ve Porsuk IV (MÖ 1100-850)¹³ tabakaları ile paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır. Höyük'ten sınırlı sayıda EDÇ seramiği ele geçmesine rağmen, yukarıdaki karşılaştırmalar sonucu elde edilen veriler, seramik geleneğinin bu dönemde hem Kızılırmak'ın doğu kesimi, hem de güneyi ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

ORTA DEMİR ÇAĞ (ODÇ) SERAMİKLERİ

Çalışma kapsamına alınan toplamda 138 parça seramik üzerinde yapılan incelemeler, bu seramiklerden 57'sinin ODÇ dönem özelliği yansıttığını göstermektedir. Hem boyalı hem de boyasız örneklerin bulunduğu bu döneme özgü seramikler, tamamen çark yapımıdır. Yüzeyde astar ve perdah uygulamasının yanı sıra düzgünleştirilmiş (smoothed) yüzeyli seramiklerde mevcuttur. Hamur ve yüzey renkleri ağırlıklı olarak 10YR 8/4 ve 10YR 7/4 arasında değişen devetüyü/bej tonlardadır. Boya bezeme stili Orta Anadolu ODÇ seramiğine özgü olup tek renkli, mat kahverenginin tonlarında (7.5YR 4/2, 5/2, 6/4) yapılmıştır. Ancak az sayıda örnekte siyah (10YR 2/1) ve gri (5YR 7/1) boyama ile de karşılaşılmaktadır.

Bezeme repertuarında paralel şeritler (Lev. 2/b; Lev. 4/1; Lev. 6/h, 1), façetalar (Lev. 2/h; Lev. 4/c; Lev. 6/i), ikili fistolar (Lev. 2/d, f; Lev. 3/a, b, f, g; Lev. 4/b), iç içe konsantrik daire (Lev. 2/c; Lev. 8/b, c), ağ tarama (Lev. 6/d) ve "X" dikkati çeken başlıca motif türleridir (Lev. 8/e). Özellikle ikili fisto ve façeta türü motiflerin, çanakların sadece dudak üzerlerinin süslenmesinde tercih edildiği görülmektedir. Paralel şeritlerden oluşan çizgisel motifler ise daha çok çanakların dış yüzey süslenmesinde kullanılmıştır (Lev. 4/1)

Höyük'ten ele geçen ODÇ seramiklerinde açık formları çanaklar (Lev. 2-5; Lev. 6/a-b) ve fincan/bardak (Lev. 6/c-d) türü kaplar oluştururken, kapalı formları ise çömlek (Lev. 6/e-1), krater (Lev. 7/a-g) ve pitos türü depolama kapları (Lev. 8/a) oluşturmaktadır.

⁸ Kealhofer/Grave 211:418-442.

⁹ Çömlek ustasının seramik yüzeyinde oluşan pürüzleri gidermek amacıyla, kap hala nemli iken yüzeyini ıslak elle hızlı bir şekilde düzgünleştirilmesi işlemidir. Islak sıvazlama olarak bilinmektedir. Bu seramiklerin yüzey uygulamalarında karşılaşılan en basit yöntemdir Hulthén 1974: 26; Ökse 1999: 26/331; Ökse 2012: 55.

¹⁰ Referanslar için kataloğa bkz.

¹¹ Fischer 1963:Taf. 112; Müller-Karpe 1988: S 10b/9, 10, 12; Dupre 1983: Pl. 16-19; Matsumura 2005: Taf. 5.

¹² Matsumura 2005: Taf. 74/KL94-M58, KL93-M121, KL94-M96, KL90-M54; KL94-M98.

¹³ Dupré 1983: Pl. 44/4, 7, 6.

Gövezli Tepesi ODC dönemi çanakları ağız işlenişleri bakımından kalınlaştırılmış ağızlılar (Lev. 2-3, Lev. 4/a), dışa çekik ağızlılar (Lev. 4/b-1; Lev. 5/a-c), “S” profilli (Lev. 5/d-i) ve kapak yuvalılar (Lev. 6/a-b) olmak üzere 4 gruba ayrılmaktadır. Ancak bunlardan ilk grubu oluşturan kalınlaştırılmış ağızlı çanakların ağız işlenişlerindeki farklılıklarına göre değişik alt tipler de bulunmaktadır. Bu alt tiplerden ilki basit ağız kenarı, hafif içe yuvarlatılarak kalınlaştırılmış, yarı küresel gövdeli çanaklardır (Lev. 2/a-b). Bir örneğinde ağız kenarının dış kısmına mat koyu kahve renkte boya bezeme uygulanmıştır (Lev. 2/b). ODC’nin erken evresine ait olabileceğini düşündüğümüz bu tip çanaklar başta Alişar’ın Post-Hitit tabakası (MÖ I. Bin)¹⁴ olmak üzere Kaman Kalehöyük IIc2-3 (MÖ 900-700)¹⁵ ve Porsuk III (MÖ 8. yüzyıl ortaları)¹⁶ tabakalarından bilinmektedir.

Tek bir örnek ile temsil edilen bir başka alt tipte ise ağız yatay bir şekilde içe çekilerek kalınlaştırılmıştır (Lev. 2/c). Devetüyü bej renkli ve astarlı olan kabın ağız üzeri, kahve renkte iç içe konsantrik daire dizileriyle bezenmiştir. Söz konusu boya bezeme stili ve motif türü, Orta Anadolu Bölgesi ODC seramikleri için karakteristik olup benzer form ve bezeme özelliği gösteren örneklerini Kültepe Karahöyük II. yapı katının eski safha seramiğinde¹⁷ ve yine Porsuk III¹⁸ tabakalarında görmek mümkündür. Bu form tipi her iki yerleşimde MÖ 8.yüzyıla tarihlendirilmektedir. Aynı şekilde dışa yuvarlatılarak kalınlaştırılmış ağız kenarlı çanakların (Lev. 2/d-f) hem boyalı hem de boyasız, benzer form ve mal özelliği taşıyan paralelleri, özellikle Porsuk III¹⁹ tabakasında yaygındır. Ancak Kültepe²⁰ ve Çadır Höyük’ün²¹ ODC’ye tarihlendirilen MÖ 9-8. yüzyıl seramikleri içerisinde de benzer formlar görülmektedir.

Ağız kenarı hafif içe çekilerek dışa eğimli kalınlaştırılmış, yarı küresel gövdeli çanaklar (Lev. 2/g-1; Lev. 3/a-h) höyükten ele geçen en baskın form tipinden biridir. Büyük çoğunluğunda yüzey düzgünleştirilerek (smoothed) bırakılmış, zaman zaman astar ve perdahta uygulanmıştır²². Yine ikili fisto dizisi (Lev. 3/b, f, g) veya bu fistoların içi taralı biçimleri (Lev. 3/a) bu çanaklarda en sık karşılaşılan motif türleridir. H. Bahar’ın Konya çevresinde gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları sırasında da tespit ettiği bu tip çanaklar²³ ODC’de Alişar IV²⁴,

Kültepe Karahöyük II. yapı katı²⁵, Elbistan Karahöyük Post-Hitit tabakası²⁶, Kaman Kalehöyük IIc2-3²⁷, Posuk III²⁸ ve Oymaağaç²⁹ gibi birçok yerleşimde görülmektedir.

Höyükte ele geçen dışa çekik ağız kenarlı çanaklar, yine Orta ve Kuzey Orta Anadolu Demir Çağı için karakteristik olan bir başka form tipidir (Lev. 4/b-1; Lev. 5/a-c). EDC’den GDC’ye kadar Demir Çağı’nın her evresinde üretim görmüş bu tür çanaklar, özellikle ODC başlarıyla artış göstermektedir. Hemen hemen tümü astarlı ve perdahtlıdır. Genellikle yarı küresel gövdeli olup küresel gövdeli yapılmış örnekleri de mevcuttur (Lev. 5/b-c). Ağız üzerlerinin façetalar (Lev. 4/c, g) veya façetalarla birlikte kombine edilmiş ikili fistolarla (Lev. 4/b) süslediği bu tip çanaklarda, kabın dış yüzeyine yapılmış boya bezeme uygulaması da söz konusudur (Lev. 4/i). Bu çanakların gerek boya bezeme üslubu gerekse form ve mal özellikleri açısından birer bir örnekleri özellikle Porsuk’un MÖ 8. yüzyıl ortalarına verilen III tabakasından bilinmektedir. Ayrıca Kaman Kalehöyük, Alişar, Boğazköy Büyükkaya, Çadır Höyük, Niğde Kınık Höyük ve Kültepe gibi yerleşimlerin ODC’ye tarihlendirilen seramikleri içerisinde de benzer formu çanaklar yaygın olarak görülmektedir³⁰.

Demir Çağı’nın sevilen bir başka formu “S” profilli çanaklar Gövezli Tepesi Höyük’te de bulunmuştur (Lev. 5/d-i). Bu tip çanaklar Kaman Kalehöyük’ün EDC tabakasından (IId1-3) itibaren görülmeye başlamasına rağmen³¹, özellikle ODC dönemiyle birlikte yaygınlaştığı bilinmektedir. Gövezli Tepesi örnekleri üzerinde yaptığımız incelemeler form, mal ve bezeme özellikleri açısından ODC karakteri yansıtmakta olup, çok sayıda benzerine Kızılırmak’ın doğusunda Alişar, Boğazköy, Çadır Höyük ve Oymaağaç, güneyinde ise Kaman Kalehöyük, Porsuk, Kültepe ve Kınık Höyük gibi yerleşimlerin ODC tabakalarında rastlanmaktadır³².

Bu dönem içerisinde kapak yuvalı çanaklar az da olsa bulunmaktadır (Lev. 6/a-b). Höyükte boya bezemeli ve boyasız iki farklı örneği bulunmuş bu tip çanaklar ODC’ye özgü olup çok sayıda benzeri Porsuk III tabakasından görülmektedir³³. Ayrıca Oymaağaç ODC tabakası (MÖ

¹⁴ Von der Osten 1937a: Fig. 432/38.

¹⁵ Matsumura 2005: Taf. 109/KL89-M77.

¹⁶ Dupré 1983: Pl. 60/1.

¹⁷ Özgüç 1953: Res. 5.

¹⁸ Dupré 1983:61/26.

¹⁹ Dupré 1983: Pl. 63/27; Pl. 66/48, 50; Pl. 67/70.

²⁰ Özgüç 1971: 14, Fig. 8-9.

²¹ Genz 2001: Fig. 2/4.

²² Her bir seramiğin yüzey, hamur ve katkı türleri için kataloğa bkz.

²³ Bahar 1999: Lev. XL/1-3, 22.

²⁴ Von der Osten 1937a: Fig. 432/32, 47-48.

²⁵ Özgüç 1953: Res. 3.

²⁶ Özgüç/Özgüç 1949: Lev. XXXIV/2.

²⁷ Matsumura 2005: Taf. 113/KL89-M219, KL87-3607, KL87-3608.

²⁸ Dupré 1983: Pl. 64/39, 41, 50.

²⁹ Yılmaz 2015: Lev. 21/1.

³⁰ Bu tip çanakların boyalı ve boyasız benzer örnekleri için katalogdaki karşılaştırmalar kısmına bkz.

³¹ Matsumura 2005: Taf. 75.

³² “S”profil çanakların her bir benzeri için katalogdaki karşılaştırma kısmına bkz.

³³ Dupré 1983: Pl. 75-76.

900-600/550)³⁴ ve M. Omura tarafından Yassıhöyük'te (Kırşehir)³⁵ gerçekleştirilen yüzey araştırmasında benzer formlar ele geçmiştir.

Dönemin açık formları arasında yer alan fincan veya bardak olarak nitelendirilebilecek kaplar sadece iki adettir (Lev. 6/c-d). Bunlardan Lev. 6/c ince, Lev. 6/d ise orta mal özelliği sergilemektedir. Lev. 6/d örneğinde, boyunda dikey zikzak dizileri, gövdede ise ağ taralı panel ve paralel dalga motif arasında nokta dizilerinden oluşan bezeme dikkati çekmektedir. Bezeme mat siyah boya ile yapılmıştır. Matsumura'nın Kaman Kalehöyük IIc2-3 (MÖ 900-700) tabakasına özgü olduğunu belirttiği³⁶ bu tip kaplar sıvı gıdaların tüketiminde kullanılmış olmalıdır. Çok sayıda boyalı ve boyasız paralel örnekleri başta Kaman-Kalehöyük IIc2-3 (MÖ 900-700)³⁷ olmak üzere Porsuk III (MÖ 8.yüzyıl ortaları)³⁸ ve Alishar Post-Hitit tabakasında (MÖ I. Bin)³⁹ görülmektedir.

Gövezli Tepesi kapalı formlarına bakıldığında çömleklerin hem boyunsuz (Lev. 6/e-g) hem de boyunlu (Lev. 6/h-i) tipleri ile karşılaşılmaktadır. Yüzeylerinde fırınlama veya kullanım amacından kaynaklı alacalanma gözlenen boyunsuz çömleklerde, üç farklı ağız tipi ile karşılaşılmaktadır. Bunlardan birincisi içe yatık gövdeli, dışa yuvarlatılarak kalınlaştırılmış ağız kenarlı (Lev. 6/e), ikincisi ise basit dik ağız kenarlı çömleklerdir (Lev. 6/f). Her iki çömlek tipinde yüzey düzgünleştirilmiş (smoothed) ve üzerine yer yer perdah uygulanmıştır. Pişirme kapları olarak işlev gördüğünü düşündüğümüz bu çömleklerin üçüncü tipi ise basit dışa çekik ağız kenarlıdır (Lev. 6/g). Her üç tipin gerek form gerekse mal özellikleri açısından benzerlerini hem Kaman-Kale Höyük IIc2-3⁴⁰ hem de Porsuk III⁴¹ tabakasında görmek mümkündür.

Çömleklerin boyunlu biçimleri sadece iki örnekle temsil edilmektedir (Lev. 6/h-i). Bunlardan Lev. 6/h, dışa çekik ağız kenarlı olup devetüyü bej renkli hamur üzerine gri (5YR 7/1) renkte boyanmıştır. 4 sıra paralel şerit ve bunların hemen altında üçgen olması muhtemel geometrik motiflerle süslenen bu tür çömleklerin gerek form gerekse mal ve bezeme stili açısından çok yakın benzeri Niğde Kınık Höyük'ün EDC sonu-ODÇ başlarına verilen tabaka V (MÖ 11-9)⁴² seramiklerde

görülmektedir. Diğer yandan ağız üzerinin façeta ve boyun kısmının yine ince paralel şeritlerle dekore edildiği Lev. 6/i örneği ise dışa çekilerek kıvrılmış ağız yapısıyla oldukça ilginçtir. Yayınlarda benzer bir örneği bulunamayan bu çömlek türünü tarihlemek oldukça zor olsa da, devetüyü/bej tonlarında hamur ve yüzey rengi, ayrıca mat kahve renkteki (7.5YR 4/2) bezemesi, EDC sonu-ODÇ başlarına ait olabileceğini düşündürmektedir.

Yüzey araştırmasında höyükten toplanan seramikler arasında bu döneme ait krater türü kapalı formlarda bulunmuştur (Lev. 7/a-g). Tümü kapak yuvalı olan bu kraterlerin sadece ikisinde boya bezeme ile karşılaşılmıştır (Lev. 7/c-d). Orta nitelikte mal özelliği yansıtan söz konusu kraterlerin ağız işleniş biçimine göre 7 farklı tipi bulunmaktadır⁴³. Özellikle bunlar içerisinde Lev. 7/d-g, Orta-Kuzey Orta Anadolu ODÇ seramiklerinde en sık karşılaşılan krater form tipleri olup, Boğazköy'den Gordion'a (yıkım tabakası), Alishar'dan Kültepe ve Maşat Höyük'e kadar pek çok yerleşimin ODÇ tabakalarında görülebilmektedir⁴⁴.

Bu döneme verilebilecek pitos türü depolama kapları tek bir parçadan ibarettir (Lev. 8/a). Kaba nitelikli, kuvar, kireç ve taşçık katkılıdır. Dışa yuvarlatılarak çekilmiş ve kalınlaştırılmış ağız kenarlı bu örneğin ağızdan gövdeye geçiş kısmında ince bir kabartma şerit bulunmaktadır. Benzer form ve mal özelliğine sahip paraleli Kınık Höyük EDC sonu-ODÇ başlarına verilen tabaka V (MÖ 11-9.yüzyıl)⁴⁵ ve Kaman Kalehöyük IIc2-3 (MÖ 900-700)⁴⁶ tabakasından bilinmektedir.

Az sayıda ele geçen boya bezemeli, profil vermeyen seramik parçalar ise iç içe konsantrik daireler (Lev. 8/b-c), dalgalı hat (Lev. 8/d) ve "X" motifleri (Lev. 80/e) ile süslenmiştir. Tamamı devetüyü üzerine mat kahve renkte yapılmışlardır. İç içe konsantrik daire bezemeli Lev. 8/b-c'deki seramiklerin çok sayıda benzer örneği Alishar IV'ten⁴⁷ bilinmektedir. Öte yandan Lev. 8/e'nin paralellerini ise Gordion yıkım tabakasında (MÖ 800)⁴⁸ görmek mümkündür.

³⁴ Yılmaz 2015: Lev. 2/1.

³⁵ Omura 2008: Fig. 28/3.

³⁶ Matsumura 2005: 504.

³⁷ Matsumura 2005: Taf. 144.

³⁸ Dupré 1983: Pl. 81/ 154-162.

³⁹ Von der Osten 1937a: Fig. 408/d 701, Fig. 441/5 .

⁴⁰ Matsumura 2005: Taf. 128/KL89-M72, Taf. 129/KL89-M277.

⁴¹ Dupré 1983: Pl. 86/204, 206, 207, 216.

⁴² Ergürer 2016a: Lev. 59/564.

⁴³ Ağız tipleri için Lev. 7'ye bkz.

⁴⁴ Her bir kraterin benzerleri katalogdaki karşılaştırma kısmında yer aldığı için burada tekrar edilmemiştir.

⁴⁵ Ergürer 2016a: Lev. 57/541-544.

⁴⁶ Matsumura 2005: Taf. 124/KL89-M140.

⁴⁷ Von der Osten 1937a: Fig. 464/1, 3.

⁴⁸ Sams 1994: Fig. 24/638.

GEÇ DEMİR ÇAĞ (GDÇ) SERAMİKLERİ

Orta Anadolu Demir Çağı kronolojik dizininde kabaca MÖ 7-4 yüzyıl aralığı Geç Demir Çağ olarak isimlendirilmektedir⁴⁹. Gövezli Tepesi Demir Çağ seramikleri içerisinde bu dönem özelliği taşıyan toplam 73 parça seramik bulunmaktadır. Çoğunluğu astarlı ve perdahlı olan seramikler çark yapımıdır. Kaba mallar (katkı boyutu 2-3mm) az olmakla birlikte ince (0.5 mm) ve orta mallar (1-2 mm) ağırlıktadır. Hamur renkleri devetüyü bejden (10YR 8/4) açık kırmızıya (2.5YR 7/8) çeşitlilik göstermektedir. Kırmızı boya bezemenin hakim olduğu bu dönem seramiklerinde, özellikle GDÇ için karakteristik olduğunu bildiğimiz “Red Banded Wares/ Kırmızı Bandlı Kaplar” yoğunluktadır⁵⁰. Bunların yanı sıra iki (Lev. 9/f; Lev. 13/h; Lev. 14/c; Lev. 16/c-ı) ve çok renkli boyanmış seramikler de bulunmaktadır (Lev. 9/i; Lev. 16/i-j).

Bu dönemde karşılaşılan açık form gruplarından ilkinin sığ çanak veya tabak olarak tanımlanan kaplar oluşturmaktadır (Lev. 9). Höyükte, özellikle GDÇ dönemi ile artış gösterdiği anlaşılan bu kaplarda, 3 farklı ağız işlenişiyle karşılaşılmaktadır. Bunlar basit ağız kenarlı (Lev. 9/a-f), dışa çekik ağız kenarlı (Lev. 9/g-ı) ve içe çekik ağız kenarlı (Lev. 9/i) tabaklardır. Basit ağız kenarlı tabaklar yayvan (Lev. 9/a-b) veya yarı küresel gövdeli (Lev. 9/c-f) olup ağız çapları 16 ile 20 cm arasında değişmektedir. Parlak kırmızı boya bezemenin ağırlıkta olduğu bu tip tabaklarda, kırmızı ve siyahın bir arada kullanıldığı iki renkli boyama da görülmektedir (Lev. 9/f). Sams⁵¹, Anadolu’da iki renkli (bichrome) boyama geleneğinin MÖ 7. yüzyıl sonu 6. yüzyıl başlarına özgü olduğunu düşünmektedir⁵². GDÇ’nin erken evresiyle birlikte kendini göstermeye başlayan bu bezeme stiline, çömlekçi ustası tarafından dönemin sonlarına değin üretildiği anlaşılmaktadır. Bu tabakların tek renk, kırmızı bant motifle dekore edilmiş benzer örnekleri Gordion Geç Akamenid evre (MÖ 4. yüzyıl)⁵³, Kaman Kalehöyük IIa3-5 tabakası (MÖ 580-330)⁵⁴, Akalan⁵⁵ ve Oymağaç’ta⁵⁶ görülebilmektedir. Bununla birlikte iki renkli ince paralel çizgilerle süslenmiş Lev. 9/f’nin, hem form hemde boya bezeme üslubu açısından çok sayıda benzerine Alacahöyük⁵⁷,

Kerkenes⁵⁸, Boğazköy Büyükkale I (MÖ 7-5. yüzyıl)⁵⁹, Kaman Kalehöyük (IIa3-5 MÖ 580-330)⁶⁰, Kınık Höyük (tabaka III MÖ 6-4. yüzyıl)⁶¹ ve Seyitömer GDÇ erken evre (MÖ 7-6. yüzyıl)⁶² seramiklerinde rastlanmaktadır.

Basit ağızlı çanaklar içerisinde bir adet gri seramikte bulunmaktadır (Lev. 9/e). Redüksiyonlu ortamda fırınlanmış bu örneğimiz, ince mal özelliği sergilemektedir. Yüzeyi astarlı ve perdahlıdır. Matsumura bu tür malların Kaman Kalehöyük’te IIa6-IIc1 tabakası (MÖ 600-580) yani ODÇ sonu GDÇ başlarıyla artış gösterdiğini düşünmektedir⁶³. Nitekim Niğde Kınık Höyük’te aynı form ve mal özelliği gösteren seramiklerin yine ODÇ sonu-GDÇ başlarına verilen tabaka IV’te (MÖ 8-6. yüzyıl) ele geçmesi Matsumura’nın görüşünü destekler niteliktedir⁶⁴. Benzer formu gri seramikler başta Gordion YHSS 5 (MÖ 700-550)⁶⁵ olmak üzere, Boğazköy Büyükkale I (MÖ 7-5. yüzyıl)⁶⁶, Alishar V (MÖ I. Binin ikinci yarısı)⁶⁷, Kuşaklı evre VI-VII (600-500)⁶⁸, Pazarlı⁶⁹, Tavium⁷⁰, Seyitömer (MÖ 7-6. yüzyıl)⁷¹, Topaklı⁷², Oymağaç (MÖ 600/550-330)⁷³, Kaman Kalehöyük IIa6-IIc1 (MÖ 600-580) ve IIa3-5 (MÖ 580-330)⁷⁴ tabakalarından bilinmektedir.

Sığ çanak veya tabakların dışa çekik ağız kenarlı örnekleri ise 3 örnekle temsil edilmektedir. Bunlardan Lev. 9/g, dışa hafif çapraz çekik ağızlı, ağız iç ve dış kısmına uygulanan kırmızı band motif ile dikkati çekerken, Lev. 9/h-ı örneğinde ağız dışa düz çekiktir. Özellikle bunlar içerisinde Lev. 9/i, ağız tablası üzerindeki özenli işçiliği ile göze çarpmaktadır. Ağız üzerinde bir delik benzeri boşluk bulunan tabak, çok renkli (polichrome) boyanmıştır. Bezeme açık renkli bir zemin üzerine 10YR 2/1 siyah ve 2.5YR 4/6 kırmızı renk kullanılarak oluşturulmuştur. GDÇ için karakteristik olan bu tip boyalı

⁴⁹ Genz, Geç Demir Çağı’nı başlangıcı olarak MÖ 8.yüzyıl sonu 7. yüzyıl başları önermektedir. Genz 2011: 349.

⁵⁰ Kealhofer/Grave 2011: 421.

⁵¹ Sams 1978: 228.

⁵² Bu konudaki diğer görüşler için bkz: Ergüner 2016b: 132.

⁵³ Toteva 2007: Pl. 2/15.

⁵⁴ Matsumura 2005: Taf. 192/ KL87-3291, Taf. 200/KL87-3326.

⁵⁵ Cummer 1976: 32, Abb.1/8.

⁵⁶ Yılmaz 2015: Lev. 15/1.

⁵⁷ Koşay/Akok 1966: Lev. 75.

⁵⁸ Summers/Karol/Summers 1995: 48, Fig. 4/5.

⁵⁹ Bossert 2000: Taf. 74/857.

⁶⁰ Matsumura 2005: Taf. 201/KL87-3257, KL87-3301.

⁶¹ Ergüner 2016a: Lev. 26/224.

⁶² Çakalgöz 2011: Lev. 9/2, 6, 7.

⁶³ Matsumura 2005: 224.

⁶⁴ Ergüner 2016a: Lev. 1/12.

⁶⁵ Henrickson 1993:133 Fig. 14, 135 Fig. 16/8-9.

⁶⁶ Bossert 2000: Taf. 69/777, Taf. 71/810-814, Taf. 73/837, 840.

⁶⁷ Von der Osten 1937b: Fig. 57/6-7.

⁶⁸ Powroznik 2010: Taf. 16/20, 23, 25, Taf. 17/14, Taf. 20/15-21.

⁶⁹ Koşay 1941: Lev. XV/6230.

⁷⁰ Gerber 2005: Fig. 10.

⁷¹ Çakalgöz 2011: Foto 34/b.

⁷² Polacco 1974: Res. 20.

⁷³ Yılmaz 2015: Levha 4/6.

⁷⁴ Matsumura 2005: Taf. 151/KL87-3131, KL88-1454, Taf. 152/ KL87-3170, KL87-3262, KL88-1276, Taf. 159/KL87-3205 (IIa6-IIc1), Taf. 201/KL86-1271 (IIa3-5).

tabaklara Alaca Höyük⁷⁵, Eskiypar⁷⁶ ve Tavium'da⁷⁷ rastlamak mümkündür. Ayrıca Boğazköy Büyükkale I'de⁷⁸ ağız üzerinde delik benzeri açıklık bulunan ve olasılıkla tutamak işlevi sağlayan, örneğimizle benzer tabaklar da bulunmaktadır.

Yine bir başka gri mal özelliği gösteren sıg çanak/ tabak formu ise içe çekik basit ağız kenarlı ve yuvarlak keskin gövdelidir (Lev. 9/i). Düzgünleştirilmiş yüzeyli ve yer yer sert açık perdahlı bu örnek, memecik biçimli bir tutamağa sahiptir. Bu tabağın birebir paraleli ise Seyitömer'in MÖ 7-5. yüzyıla ait GDÇ seramikleri içerisinde görülebilmektedir⁷⁹.

Gövezli Tepesi'nde GDÇ'ye ait açık formların bir diğer grubunu çanaklar oluşturmaktadır. Çanakların ağız işlenişlerindeki farklılıklara göre 6 tipi bulunmaktadır. Bunlar, basit dik ağız kenarlı (Lev. 10/a-b), kalınlaştırılmış ağızlı (Lev. 10/c-f), dışa çekik ağızlı (Lev. 10/g-h; Lev. 11/a-c), "S" profilli (Lev. 11/d-g), içe çekik ağızlı (Lev. 11/h-k) ve omurgalı biçimlerdir (Lev. 12/a-c). Dik basit ağız kenarlı çanaklar ile (Lev. 10/a-b) içe yuvarlatılarak kalınlaştırılmış ağız kenarlılar (Lev. 10/c-d) aynı hamur rengi ve boya bezeme stiline sahiptir. Astarlı ve perdahlı olan bu çanak tipleri, özellikle Gordion Geç Akamenid evre (MÖ 4. yüzyıl)⁸⁰ ve Kaman Kalehöyük IIa3-5 tabakasında görülmektedir⁸¹.

GDÇ özelliği yansıtan "S" profilli çanaklar, düzgünleştirilmiş yüzeyli olup yuvarlatılmış basit ağızlı (Lev. 11/d) ve inceltirilmiş ağızlı (Lev. 11/e) olmak üzere iki farklı biçimde yapılmıştır. Bu tip çanaklar özellikle Kuşaklı evre VI-VII' de (MÖ 600-500) oldukça yaygındır⁸². Diğer yandan "S" profilli çanaklar arasında "Akhaïmenid Kâseler" olarak adlandırılan, dışa çapraz çekik ağızlı seramikler de yer almaktadır (Lev. 11/f-g). Ağız içi ve dış kısmının kırmızı band motifle süslediği bu çanaklar, Akhaïmenid etkili yerel üretimler olup benzer örneklerini Gordion Geç Akhaïmenid evre⁸³, Seyitömer III. tabaka⁸⁴, Alişar V⁸⁵, Pazarlı⁸⁶, Oluz Höyük

2B mimari tabaka⁸⁷, Ovaören⁸⁸ ve Oymağaç⁸⁹ GDÇ tabakalarında görmek mümkündür.

Bu dönemin formları içerisinde yer alan içe çekik ağız kenarlı çanaklar (Lev. 11/h-k) ince nitelikli olup, Lev. 11/h örneği redüksiyonlu ortamda fırınlanmış gri mal özelliği sergilemektedir. Yüzeyi 10YR 2/1 renkte siyah astarlı ve parlak perdahlı bu çanak küresel gövdelidir. Özellikle GDÇ başlarında Kaman Kalehöyük IIa6-IIc1 tabakasında⁹⁰ karşılaşılan bu tür benzer mal ve form özelliği taşıyan çanaklara, Boğazköy Büyükkale Ib-Ia⁹¹ ve Hüseyinli⁹² gibi yerleşmelerde rastlanmaktadır. Öte yandan oksidasyon ortamda fırınlanmış Lev. 11/i-k' daki örnekler ise Kızılırmak'ın batısında Gordion'dan, doğusunda Boğazköy Kuzeybatı Yamaç, Kuşaklı, Kerkenes, Alaca Höyük, Pazarlı, Ladik/ Köyiçi Tepesi, Asarağaç Kalesi ve Oymağaç gibi çok sayıda yerleşimin GDÇ seramiklerinden bilinmektedir⁹³.

Höyükte GDÇ dönem özelliği gösteren omurgalı çanaklar sayıca azdır. Üç farklı ağız işlenişine sahip çanaklardan Lev. 12/a, dik, yuvarlatılarak kalınlaştırılmış ağızlı, Lev. 12/b dışa açılan düz basit ağızlı, Lev. 12/c ise dışa ve içe düz çekilerek kalınlaştırılmış ağız kenarlıdır. Söz konusu omurgalı çanakların benzer örnekleri Gordion Geç Akamenid evre⁹⁴, Boğazköy Büyükkale I⁹⁵, Çadır Höyük⁹⁶, Kaman Kalehöyük (IIa3-5)⁹⁷ ve Elbistan Karahöyük'te⁹⁸ görülmektedir.

Höyükten ele geçen açık formlu seramikler arasında biri "İonya" (Lev. 16/c) diğeri ise "Bandlı Kâse" (Lev. 16/d) olarak tanınan ithal kaplarda yer almaktadır. İlk kez Rhodos ve Samos'ta üretildikleri düşünülen⁹⁹ İonya Kâseleri Ege, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarındaki Grek koloni kentlerinde MÖ 7. yüzyıl ortalarıyla 6. yüzyıl sonlarında yaygın olarak görülmektedir¹⁰⁰. Kilikya Bölgesi'nde Kelenderis¹⁰¹, Meydancık

⁷⁵ Koşay/Akok 1966: 41.

⁷⁶ Bayburtluoğlu 1979: 179, Res. 25.

⁷⁷ Gerber 2005: Fig. 9 (üst sağ köşe).

⁷⁸ Bossert 2000: Lev. 84/1023, Lev. 85/1025.

⁷⁹ Çakalgöz 2011: Lev. 18/1, 4.

⁸⁰ Toteva 2007: Pl. 15/141, 143, 144.

⁸¹ Matsumura 2005: Taf. 192/KL87-3164.

⁸² Powroznik 2010: Taf. 27/42, 45, Taf. 27/24, 26, Taf. 28/15 .

⁸³ Toteva 2007: Pl. 10/93, 94.

⁸⁴ Çoşkun 2011: Fig. II/13, 15; Çoşkun 2015: Fig. 55.

⁸⁵ Von der Osten 1937b: Fig. 59/4.

⁸⁶ Koşay 1941: Lev. XIV.

⁸⁷ Dönmez/Dönmez 2009: Çiz. 2-3; Dönmez 2013a: Resim 34 a-b, Resim 35 a-c, Resim 36 1-b.

⁸⁸ Şenyurt/Akçay/Kamış 2014: 74, Çiz. 2/13-14 .

⁸⁹ Yılmaz 2015: Lev. 33/2.

⁹⁰ Matsumura 2005: Taf. 151/KL89-M271.

⁹¹ Bossert 2000: Taf. 74/853.

⁹² Summers 1994: 251, Fig. 23.2/10.

⁹³ Söz konusu yerleşimlerdeki benzer örnekleri katalogda bulabilirsiniz. Burada tekrara düşmemek için yenilenmemiştir.

⁹⁴ Toteva 2007: Pl. 1/3.

⁹⁵ Bossert 2000: Taf. 83/997.

⁹⁶ Genz 2001: Fig. 4/3.

⁹⁷ Matsumura 2005: Taf. 151/KL89-M620; Taf. 202/KL87-3505, KL87-3854, KL87-3590.

⁹⁸ Özgüç/Özgüç 1949: Lev. XXXIII/5.

⁹⁹ Karydi 1982: 13.

¹⁰⁰ Furtwängler/Kienast 1989: 81.

¹⁰¹ Arslan 2010: Lev. 51/349-351, 357-358.

Kale¹⁰², Yumuktepe¹⁰³ ve Tarsusu Gözlükule gibi çok sayıda yerleşimde görülebilen İonya Kaseleri'nin¹⁰⁴, Hanfmann Rodos üretimi olduklarını düşünmektedir¹⁰⁵. Öte yandan Doğu Grek üretimi oldukları varsayılan "Bantlı Kâseler"¹⁰⁶ ise MÖ 6. yüzyılda başta Kelenderis ve Yumuktepe¹⁰⁷ gibi Kilikya yerleşimlerinin yanı sıra Kıbrıs¹⁰⁸ ve Sukas'da¹⁰⁹ da görülebilmektedir. Ancak Kelenderis'te bu tip kapların yerel üretildiği sanılmaktadır¹¹⁰. Örneğimizin arındırılmış kil yapısı ve kalitesi Kelenderis üretimi olmadığı Grek ithali olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü Kelenderis üretimi bantlı kâseleri, orta incelikte olup, genelde içerisindeki kireç katkısı fırınlama esnasında yüzeyde çukurluklar oluşturmaktadır. Höyükten ele geçen her iki örnek, GDÇ başlarında Grek Dünyası ile başlayan ticari ilişkilerin varlığını göstermesi açısından son derece önemlidir.

Gövezli Tepesi kapalı formları ise çömlek (Lev. 12/d-1; Lev. 13), krater (Lev. 14-15) ve pitos (Lev. 16/a-b) türü kaplardan oluşmaktadır. Bunlardan Lev. 12/d'deki çömlek formu koyu kırmızı astarlı ve perdahlı olup, dışa açık, basit inceltilmiş ağız kenarlıdır. Von der Osten'in "Çan Biçimli Ağız Kenarlı" olarak isimlendirdiği bu tip çömlekler sadece Alishar'ın MÖ I. Binin ikinci yarısına tarihlendirilen V. tabakasından bilinmektedir¹¹¹. Von der Osten, ağızdan gövdeye bağlanan iki dikey kulpa sahip Alishar örneklerinin, Grek Amforaları etkisinde üretildiklerini düşünmektedir¹¹². Lev. 12/d'nin gerek hamur gerekse form açısından Alishar örnekleri ile olan yakın benzerliği Alishar ithali olma olasılığını güçlendirmektedir.

Çömleklerin dışa çekik (Lev. 12/e-1) veya kıvrık ağız kenarlı (Lev. 13/a-c) biçimleri en çok ele geçenlerdir. Diğer yandan dışa yatay çekilerek kalınlaştırılmış ağız kenarlılar (Lev. 13/d-e) yanında makara kulplu (Lev. 13/h-1) ve omuzlu çömlekler de mevcuttur (Lev. 13/i). Makara kulplu çömleklerin birinde iki renkli boya benzeme dikkati çekmektedir (Lev. 13/h). Tümü gerek form gerekse mal ve boya bezeme özellikleri açısından GDÇ karakteri yansıtmakta olup çok sayıda benzeri Alishar V, Maşat Höyük II. yapı katı (MÖ 600-450), Alaca Höyük, İkiztepe, Boğazköy Büyükkale I ve Kuşaklı gibi yerleşmelerde görülmektedir¹¹³.

Bu döneme ait kraterler, kapak yuvasız (Lev. 14/a-h) ve kapak yuvalı (Lev. 15/a-e) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kapak yuvasız kraterlerde 3 farklı ağız işlenişi göze çarpmaktadır. Bunlar, dışa çekik ağızlılar (Lev. 14/a-b), kalınlaştırılmış ağızlı (Lev. 1/c-g) ve kıvrık ağız kenarlılardır (Lev. 14/h). Dışa çekik ağız kenarlı kraterler (Lev. 14a-b) düzgünleştirilmiş yüzeyli olup benzer örnekleri Maşat I. yapı katı (MÖ 450-330)¹¹⁴, Boğazköy Büyükkale Ib (MÖ 650-600)¹¹⁵, Kuşaklı evre VI-VII (MÖ 600-500)¹¹⁶, Alaca Höyük¹¹⁷ ve Kaman Kalehöyük IIa3-5 (MÖ 580-330)¹¹⁸ tabakasında görülebilmektedir. Kapak yuvasız kraterlerin dışa yuvarlatılarak kalınlaştırılmış ağız biçimine sahip tipleri (Lev. 14/c-g) ağırlıklı olarak astarlı ve perdahlı olup sadece birinde yüzey yalın bırakılmıştır (Lev. 14/g). Lev. 14/c ve d'deki kraterlerin boyun kısmında kırmızı renkte (10R 4/4) boyanmış birbirine paralel uzanan iki sıra paralel şerit motif yer almaktadır. Düzenli bir hat oluşturmayan bu şerit motifler elle boyanmış olmalıdır. Bu tip kraterlerin birinde ise (Lev. 14/e) iki renkli boya bezeme uygulaması ile de karşılaşılmaktadır. Orta Anadolu GDÇ seramiklerinde yaygın olarak karşılaşılan bu boya bezeme stili ve krater formlarının paralelleri Alishar V¹¹⁹, Çadır Höyük¹²⁰, Kuşaklı evre VI-VII¹²¹ ve Kerkenes'ten¹²² bilinmektedir. Kıvrık ağız kenarlı kraterlerin ise (Lev. 14/h) gerek form gerekse hamur özellikleri bakımından benzerlerine yine Alishar V¹²³, Alaca Höyük¹²⁴ ve Niğde Kınık Höyük'te (tabaka III)¹²⁵ rastlamak mümkündür.

Dönemin kapak yuvalı kraterlerine bakıldığında (Lev. 15/a-e), tümünün orta nitelikte, düzgünleştirilmiş (smoothed) yüzeyli ve yer yer perdahlı olduğu görülmektedir. Ağız dışa yuvarlatılarak çift kalınlaştırılmıştır. Sadece bir örnekte ağızın dış kısmında iki sıra yiv bulunmaktadır (Lev. 15/e). Ağız çapları 33 ile 54 cm arasında değişen bu kraterlerin benzerleri Gordion YHSS 5¹²⁶ ve Geç Akamenid evre¹²⁷, Alishar V¹²⁸, Maşat Höyük II. yapı katı (MÖ 600-450)¹²⁹, Kuşaklı¹³⁰ ve Boğazköy Büyükkale Ic (MÖ 7. yüzyıl

¹⁰² Arslan 2010: Lev. 51/352, 353, 356.

¹⁰³ Özyayın 1999: Lev. XII-XIII.

¹⁰⁴ Hanfmann 1963: Fig. 96.

¹⁰⁵ Hanfmann 1956: 167-168.

¹⁰⁶ Bu kapların kökeni MÖ 7. yüzyıl Kuşlu Kaseleri'ne dayandırılmaktadır (Ploug 1973: 40; Coldstream 1981: 19).

¹⁰⁷ Arslan 2010: Lev. 63/470 (Kelenderis); Lev. 62/463 (Yumuktepe)

¹⁰⁸ Gjerstad 1977: Pl. 12/1-8.

¹⁰⁹ Ploug 1973: Pl. 7/133-137.

¹¹⁰ Arslan 2010: 61.

¹¹¹ Von der Osten 1937b: 51, Fig. 47/d1155, Fig. 48/e 876.

¹¹² Von der Osten 1937b: 36.

¹¹³ Her bir çömleğin benzeri için katalogdaki karşılaştırma kısmına bkz.

¹¹⁴ Özgüç 1982: Şek.-Fig. J/25, Fig. M/14.

¹¹⁵ Bossert 2000: Taf. 55/598.

¹¹⁶ Powroznik 2010: Taf. 42/18.

¹¹⁷ Koşay/Akok 1966: Lev. 76.

¹¹⁸ Matsumura 2005: Taf. 210/KL87-3385.

¹¹⁹ Von der Osten 1937b: Fig. 66/11, Fig. 67/1, Fig. 67/7.

¹²⁰ Ross 2010: Fig. 14/a.

¹²¹ Powroznik 2010: Taf. 56/17.

¹²² Summers/Karol/Summers 1995: 50, Fig. 6/6.

¹²³ Von der Osten 1937b: Fig. 67/2.

¹²⁴ Koşay/Akok 1966: Lev. 76 (Sağ en baştaki).

¹²⁵ Ergürer 2016a: Lev. 52/498.

¹²⁶ Henrickson 1994: Fig. 10.8/h.

¹²⁷ Toteva 2007: Pl. 7/66

¹²⁸ Von der Osten 1937b: Fig. 67/1.

¹²⁹ Özgüç 1982: Fig. J/7.

¹³⁰ Powroznik 2010: Taf. 57/2.

ortaları)¹³¹ evresinde görülmektedir.

Bu döneme ait olduğunu düşündüğümüz kapalı formlar içerisinde pitos türü kaplar sadece iki parçadan ibarettir (Lev. 16/a-b). Depolama amaçlı kullanılan bu kaplar içe yatık gövdeli olup dışa yuvarlatılarak kalınlaştırılmış ağız kenarlıdır. Benzer örnekleri Kuşaklı evre VI-VII seramikleri¹³² ve Kaman Kalehöyük IIa3-5¹³³ tabakasından bilinmektedir.

Gövezli Tepesi Höyük'te GDÇ'yi tanımlayıcı boya bezemeli parçalar az sayıda da olsa ele geçmiştir (Lev. 16/e-i). Ağırlıklı olarak kapların gövde kısmına ait bu seramiklerde iki (Lev. 16/e-i) ve beyaz panel üzerine çok renkli boya bezeme dikkati çekmektedir (Lev. 16/i-j). İki renkli boyamada kırmızı ve siyah renk hakimken (Lev. 16/f-i), koyu kahve ve sarımsı kahvenin kullanıldığı da görülmektedir (Lev. 16/e). Çok renkli seramiklerde ise kırmızı, siyah ve gri sevilen renkler arasındadır (Lev. 16/i-j). Bossert'in "Etikettenartigem Dekor (Etiket Biçimli Dekor)"¹³⁴ olarak tanımladığı beyaz panel üzerine çok renkli boyama tekniği, GDÇ'de Orta Anadolu ve Kuzey Orta Anadolu'yu içine alan geniş bir coğrafyada izlenebilmektedir¹³⁵. Söz konusu bezeme tekniğinin dağılımına bakıldığında GDÇ'nin erken evresiyle (MÖ 7. yüzyıl sonu-6. yüzyıl başı) ortaya çıktığı ancak asıl yoğun üretiminin geç evrede (MÖ 6-4.yüzyıl) gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Gövezli Tepesi Demir Çağı seramiklerinin tanıtımı ve kronolojik çerçevesinin anlaşılmasına yönelik yapılan bu çalışmada, höyükte güçlü bir Demir Çağı yerleşiminin var olduğu anlaşılmaktadır. Demir Çağı'nın her bir evresine ait seramikler bulunmasına karşın özellikle ODÇ ve GDÇ seramiklerindeki fazlalık bu dönemlerde höyükteki iskânın daha yoğun olduğunu ortaya koymaktadır. Erken Demir Çağı seramikleri içerisinde el yapımı olanlar tamamen Kızıllırmak yayı içerisinde kalan Boğazköy Büyükkaya EDÇ erken ve geç evre seramikleri ile çark yapımı olanlar ise güneyde Kaman Kalehöyük ve Porsuk'un EDÇ tabakalarıyla bağlantılı olup yaklaşık olarak MÖ 12-9. yüzyıl aralığına tarihlendirilmektedir.

Orta Anadolu genelinde ODÇ ile başlayan seramik kültüründeki değişim Gövezli Tepe'de de

izlenebilmektedir. Tamamı çark yapımı, devetüyü üzerine koyu kahve veya siyah renkte boya bezeme stiline hakim olduğu bu dönemde, Alişar IV etkili seramiklerin yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan karşılaştırmalardan elde edilen veriler bu dönem seramiklerinin MÖ 9-8 yüzyıl aralığına verilmesini mümkün kılmaktadır.

GDÇ ile birlikte seramik kültüründeki değişim kendini boya bezeme stiline göstermiş, ODÇ'nin mat renkleri yerini parlak kırmızı ve siyaha bırakmıştır. Özellikle iki ve beyaz panel üzerine çok renkli boya bezeli seramikler bu dönemle artış göstermiştir. Kızıllırmak yayı içinden Orta Anadolu'nun geneline yayılan bu bezeme üslubu tamamen GDÇ'ye özgü olup MÖ 7-4. yüzyıl aralığında tarihlendirilmektedir. Bununla birlikte höyükten ele geçen iki ithal kâse ise bu dönemde yerleşimin Grek dünyası ile ticari ilişkiler kurduğunun somut verileri olarak görülmelidir.

¹³¹ Bossert 2000: Taf. 21/195.

¹³² Pawroznik 2010: Taf. 29/7.

¹³³ Matsumura 2005: Taf. 204/KL87-3033.

¹³⁴ Bossert 2000: 31.

¹³⁵ Bu boyama stiline görüldüğü yerler için kataloğa Lev. 16/i'ye bkz.

KAYNAKÇA

- ADIBELLİ, I. A. 2016
“2014 Kırşehir Kale Höyük Kazısı”, 37. Kazı Sonuçları Toplantısı-3. Ankara: 45-56.
- AKÇAY, A. 2011
Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında Tabal Ülkesi (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara.
- ARSLAN, N. 2010.
Kilikya Demir Çağı Seramiği. İthal Boyalı Seramikler ve İlişkileri. İstanbul.
- BAHAR, H. 1999.
Demir Çağında Konya ve Çevresi. Konya.
- BAHAR, H. / KOÇAK, Ö. 2004
Eskiçağ Konya Araştırmaları 2. Neolitik Çağ’dan Roma Dönemi Sonuna Kadar. Konya.
- BAYBURTLUOĞLU, İ. 1979.
“Eskiyapar Phryg Çağı”, VIII. Türk Tarih Kongresi, Cilt 1. Ankara: 293-303.
- BİLGİ, Ö. 1999.
“İkiztepe in the Late Iron Age”, *Anatolian Studies* 49: 27-54.
- BOSSERT, E. M. 2000.
Die Keramik Phrygischer Zeit von Boğazköy, Funde aus den Grabungskampagnen 1906, 1907, 1911, 1912, 1931-1939 und 1952- 1960. Berlin.
- COLDSTREAM, J. N. 1981.
“The Geometric and Plain Archaic Import”, *Excavations at Kition IV: The Non-Cypriote Pottery* (Ed. V. Karageorghis). Nicosia: 17-22.
- CUMMER, W. W. 1976
“Iron Age Pottery from Akalan”, *Istanbul Mitteilungen* 26: 31-39.
- ÇAKALGÖZ, S. 2011.
Seyitömer Höyüğü Kazıları Işığında Eskişehir, Afyon, Kütahya Çevresinde Bulunan Frig Keramiği (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir.
- ÇINAROĞLU, A. / ÇELİK, D. 2014
“2013 Yılı Alaca Höyük Kazı Çalışmaları”, 36. Kazı Sonuçları Toplantısı-1. Ankara: 175-190.
- COŞKUN, G. 2011.
“Achaemenid Bowls from Seyitömer Höyük”, *OLBA XIX*: 57-80.
- COŞKUN, G. 2015.
“Akhaemenid Dönem Yerleşimi (III. Tabaka)”, *Seyitömer Höyük I* (Ed. N.Bilgen). İstanbul: 35-60.
- DİNARLI, G. 2013.
Oluz Höyük Demir Çağı Bitkisel Bezemeli Çanak Çömleği (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul.
- DÖNMEZ, Ş. 2002.
“Samsun Asarağaç Kalesi”, *Anadolu Araştırmaları XVI*: 133-144.
- DÖNMEZ, Ş. 2005a.
“Orta Karadeniz Bölgesi’nde Önemli Bir Demir Çağı Yerleşmesi: Lâdik-Köyiçi Tepesi/Ikizarı”, *Anadolu Araştırmaları 18-1*: 65-109.
- DÖNMEZ, Ş. 2005b
“Amasya Province in the Iron Age”, *Anatolian Iron Ages 5. Proceedings of the Fifth Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van, 6-10 August 2001* (Eds. A. Çilingiroğlu / G. Darbyshire). Ankara: 65-74.
- DÖNMEZ Ş. / DÖNMEZ, E. N. 2009.
“Amasya-Oluz Höyük Kazısı 2007 Dönemi Çalışmaları: İlk Sonuçları” *Belleten LXXIII*: 395-421.
- DÖNMEZ, Ş. 2010.
“Oluz Höyük Kazısı Üçüncü Dönem (2009) Çalışmaları Değerlendirmeler ve Sonuçlar” *Colloquium Anatolicum/ Anadolu Sohbetleri IX*, İstanbul, 275-306.
- DÖNMEZ, Ş. 2013a.
“Oluz Höyük: Kuzey-Orta Anadolu’nun Krâli Pers Merkezi”, *Güneş Karadeniz’den Doğar/Lux ex Ponto Euxino, Sümer Atasoy’a Armağan Yazılar/Studies Presented in Honour of Sümer Atasoy* (Ed. Ş. Dönmez). Ankara: 103-140.
- DÖNMEZ, Ş. 2013b.
“Öntarih ve Klasik Dönemlerde Amasya: Güncel

Arkeolojik Bulgular”, TÜBA-AR 16: 21-56.

DÖNMEZ, Ş. 2015.

“Oluz Höyük Kazıları Işığında Kuzey-Orta Anadolu (Pontika Kappadokia) Akhaimenid Varlığına Güncel Bir Bakış”, TÜBA-AR 18: 71-107.

DUPRÉ, S. 1983.

Porsuk I. La Ceramique de L’Age Dur Bronze et de L’Age du Fer. Paris.

DURBİN, G. E.S. 1971.

“Iron Age Pottery from the Provinces of Tokat and Sivas”, Anatolian Studies 21: 99-124.

EMRE, K. 1973.

“Sultanhanı Höyüğünde 1971-1972 Yıllarında Yapılan Kazılar”, Anadolu XV: 87-118.

ERGÜNER, H. 2016a.

Niğde Kınık Höyük Demir Çağı Seramikleri (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum.

ERGÜNER, H. 2016b.

“Kınık Höyük Demir Çağ Boyalılarında Bezeme Geleneği”, OLBA XXIV: 67-170.

FISCHER, F. 1963.

Die Hethitische Keramik Von Boğazköy. Berlin.

FURTWÄNGER A. E. / KIENAST, E. 1989

Der Nordbau im Heraion von Samos. Samos III.

GENZ, H. 2001.

“Iron Age Pottery from Çadır-Höyük”, Anatolica XXVII: 159-170.

GENZ, H. 2003.

“The Early Iron Age in Central Anatolia”, Identifying Changes: The Transition from Bronze Age to Iron Ages in Anatolia an its Neighbouring Regions, Proceedings of the International Workshop (Eds. B.Fischer/H. Genz /E. Jean/K. Köroğlu). İstanbul: 179-192.

GENZ, H. 2004.

Büyükkaya I. Die Keramik der Eisenzeit, Funde Aus den

Grabungs Kampagnen 1993 bis 1998. Mainz.

GENZ, H. 2006.

“Die Eisenzeitliche Besiedlung im Bereich Der Grabungen am Mittleren Büyükkale-Nordwesthang 1998-2000”, Ergebnisse der Grabungen an den Ostteichen und am mittleren Büyükkale- Nordwesthang in den Jahren 1996-2000, Boğazköy-Berichte 8. Mainz am Rhein: 98-158.

GENZ, H. 2011.

“The Iron Age in Central Anatolia”, The Black Sea, Greece, Anatolia and Europe in The First Millennium BC, Colloquia Antiqua 1 (Ed. G. Tsetschladze): 331-368

GERBER, C. 2005.

“Tavium in the First Millennium BC: First Survey Result”, Anatolian Iron Ages 5. Proceedings of the Fifth Anatolian Iron Colloquium Held at Van, 6-10 August 2001 (Eds. A. Çilingiroğlu / G. Darbyshire). Ankara: 85-90.

GJERSTAD, E. 1977

“Pottery from Various Parts of Cyprus”, Greek Geometric And Archaic Pottery Found in Cyprus (Ed. E. Gjerstad): 23-59.

GÜNERİ, S. 1989.

“Orta Anadolu Höyükleri, Karaman-Ereğli Araştırmaları”, Türk Arkeoloji Dergisi XXVIII: 97-144.

HANFMANN, G. M. A. 1956

“On Some Eastern Greek Vases Found at Tarsus”, The Aegean and the Near East Studies Presented to Hetty Goldmann: 167-168.

HANFMANN, G. M. A. 1963.

“The Iron Age Pottery of Tarsus”, Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, Volume III Text-Plates, The Iron Age (Ed. H. Goldman). Princeton.

HASPELS, C. H. E. 1951.

Phrygie Exploration Archeologique La Cite de Midas Ceramique et Trouvailles Diverses, Institut Français D’archeologie De Stamboul Paris.

HENRICKSON, R. C. 1993

“Politics, Economics, and Ceramic Continuity at Gordion

in *The Late Second and First Millennia B.C.*, Social and Cultural Contexts of New Ceramic Technologies, Ceramics and Civilization VI., American Ceramic Society (Ed. W.D. Kingery). Ohio: 89-176.

HENRICKSON, R. C. 1994

“Continuity and Discontinuity in the Ceramic Tradition of Gordion During the Iron Age”, *Anatolian Iron Age 3*, the Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van, 6-12 August 1990 (Eds. A. Çilingiroğlu / D. H. French). Ankara: 95-129.

HULTHÉN, B. 1974.

On Documentation of Pottery. Lund.

KAPLAN, M. / ARIKAN, P. / KALAYCI, Y. / ŞENYURT, S. Y. / AKÇAY, A. / KAMIŞ, Y. 2014

“Inorganic Paint Pigment Analysis in Ovaören Ceramics by Micro XRF Spectrometry”, *International Interdisciplinary Journal of Scientific Research* 1/1: 158-164.

KARYDİ, E.W. 1982

Ostgriechische Keramik. Alt-Ägina II.

KEALHOFER, L. / GRAVE, P. 2011.

“The Iron Age on the Central Anatolian Plateau”, *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*, 10.000-323 B.C.E., (Eds. R. Sharon / McMahon Steadman-Gregory). Oxford: 415-442.

KOHLER, E. L. 1995

The Lesser Phrygian Tumuli Part 1. The Inhumation, The Gordion Excavations (1950-1973) Final Reports. Volume II (Ed. G.K. Sams). Pennsylvania.

KOŞAY, H. Z. 1941.

Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Pazarlı Hafriyat Raporu/Les Fouilles de Pazarlı, Entreprises par la Societe D’histoire Turque. Ankara.

KOŞAY, H. Z. / AKOK, M. 1966.

Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1940-1948’deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor/Ausgrabungen von Alaca Höyük Vorbericht Über Die Forchungen und Entdeckungen von 1940-1948. Ankara.

MANUELLİ, F. 2013.

“Pottery as an Indicator of Changing Interregional

Relations in the Upper Euphrates Valley, the Case of the Late Bronze-Iron Age Assemblages from Arslantepe/Malatya”, *ANES 42. Across The Border: Late Bronze-Iron Age Relations Between Syria and Anatolia*, Proceedings of a Symposium held at the Research Center of Anatolian Studies, Koç University, İstanbul May 31-June 1, 2010 (Ed. K. Aslıhan Yener),. Leuven-Paris-Walpole: 373-391.

MATSUMURA, K. 2005.

Die Eisenzeitliche Keramik in Zentralanatolien aufgrund der Keramik in Kaman-Kalehöyük, (Freie Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi). Berlin.

MAZZONİ, S. / D’AGOSTINO, A. / ORSİ, V. 2010

“Survey of the Archaeological Landscape of Uşaklı/Kuşaklı Höyük (Yozgat)”, *Anatolica XXXVI*: 111-163.

MELLAART, J. 1955.

“Iron Age Pottery from Southern Anatolia”, *Belleten XIX/74*: 115-130.

METİN, M. / AKALIN, M. 1999.

“Ankara Ulus Kazısı Frig Seramiği”, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1998 Yıllığı*. Ankara: 141-161.

MÜLLER-KARPE, A. 1988.

Hethitische Töpferei Der Oberstadt von Hattuşa, Ein Beitrag zur Kenntnis spät-großreichszeitlicher Keramik und Töpferbetriebe unter Zugrundelegung der Grabungsergebnisse von 1978-82 in Boğazköy, Marburger Studien zur Vor-Und Frühgeschichte. Band 10.

OMURA, M. 2008.

“Archaeological Surveys at Yassıhöyük”, *Anatolian Archaeological Studies XVII*: 97-169.

OMURA, M. 2011.

“2009 Yılı Yassıhöyük Kazıları”, *32. Kazı Sonuçları Toplantısı-4*. Ankara: 360-368.

OMURA, M. 2016.

“Yassıhöyük Kazıları 2014”, *37. Kazı Sonuçları Toplantısı-3*. Ankara: 303-304.

ÖKSE, A. T. 1988.

Mitteleisenzeitliche Keramik Zentral-Ostanatoliens: Mit

- dem Schwerpunkt Karakaya-Stauseegebiet am Euphrat. Berlin.
- ÖKSE, A. T. 1999.
Önasya Arkeolojisi Seramik Terimleri. İstanbul.
- ÖKSE, A. T. 2012.
Önasya Arkeolojisinde Çanak Çömlek-Teknik Özellikler, Biçimler-Türkçe, İngilizce, Almanca ve Fransızca Terimler. İstanbul.
- ÖZAYDIN, T. 1999.
Yumuktepe Demir Çağı Çanak-Çömleği (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul.
- ÖZGÜÇ, T. 1953.
"Kultepe (Karahöyük) Hafriyatı 1950", Belleten XVII / 65-68: 251-267.
- ÖZGÜÇ, T. 1971.
Demir Devrinde Kültepe ve Civarı/Kultepe and Its Vicinity in the Iron Age. Ankara.
- ÖZGÜÇ, T. 1982.
Maşat Höyük II. Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi/A Hittite Center Northeast of Boğazköy. Ankara.
- ÖZGÜÇ, T. / ÖZGÜÇ, N. 1949
Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Karahöyük Hafriyatı Raporu 1947. Ankara.
- PLOUG, G. 1973.
The Aegean, Corinthian and Eastern Greek Pottery and Terracottas. Sukas II.
- POLACCO, L. 1974.
"Topaklı-1972 Field Expedition Dig Preliminary Reports", Türk Arkeoloji Dergisi XXI-I: 159-176.
- POLACCO, L. 1976.
"Topaklı-1974 Field Expedition Excavation", Türk Arkeoloji Dergisi XXIII-2: 67-76.
- POLAT, G. 1993.
A Group of Phrygian Pottery from the Archaeological
- Museum of İstanbul/İstanbul Arkeoloji Müzelerinden Bir Grup Frig Seramiği. İstanbul.
- POWROZNİK, K. J. 2010.
Kuşaklı-Sarissa Band 5. Die Eisenzeit in Kuşaklı. Rahden, Westf
- RYE, OWEN S. 1981.
Pottery Technology Principles and Reconstruction. Washington.
- RICE, P. M. 1987.
Pottery Analysis a Sourcebook. Chicago.
- ROSS, J. 2010.
"Çadır Höyük: The Upper South Slope 2006-2009", Anatolica XXXVI: 67-87.
- SAMS, G. K. 1978.
"Schools of Geometric Painting in Early Iron Age Anatolia", The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology. Ankara-İzmir 23-30/IX/1973. Vol. 1. Ankara: 227-236.
- SAMS, G. K. 1994.
The Early Phrygian Pottery, The Gordion Excavations, 1950-1973, Final Reports, Volume IV. Text and Illustrations. Pennsylvania.
- SEVİN, V. / ÖZAYDIN, T. 2004.
"Iron Age Levels", Mersin –Yumuktepe a Reappraisal (Eds. I. Caneva / V. Sevin). İstanbul: 85-101.
- SCHMIDT, E. F. 1929.
"Test Excavations in The City on Kerkernes", The American Journal of Semitic Languages and Literatures 45/4: 221-174.
- SCHMIDT, E. F. 1932.
The Alishar Hüyük Seasons of 1928-1929 Part I. Chicago.
- SCHMIDT, E. F. 1933.
The Alishar Hüyük, Seasons of 1928 and 1929. Part II. Chicago.
- SHEPARD, A. O. 1985
Ceramics for the Archaeologist. Washington.

SUMMERS, G. D. 1994.

“Grey Ware and the Eastern Limits of Phrygia”, *Anatolian Iron Ages 3. The Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van, 6-12 August 1990* (Eds. A. Çilingiroğlu/D.H. French). Ankara: 241-252.

SUMMERS, M. E. F. / KAROL, A. / SUMMERS, G. D. 1995.

“The Regional Survey at Kerkenes Dağ: An Interim Report on the Seasons of 1993 and 1994”, *Anatolian Studies* 45: 43-68.

ŞENYURT, Y. / AKÇAY, A. / KAMIŞ, Y. 2014

“Ovaören 2013 Yılı Kazıları”, 36. Kazı Sonuçları Toplantısı-2. Ankara: 101-120.

TEMİZER, R. 1954.

Kayapınar Höyüğü Buluntuları”, *Belleten* XVIII/71: 317-330.

TİGREL, G. 1979.

“Kocabaş Koleksiyonundaki Karapınar Kaynaklı Frig Vazoları”, VIII. Türk Tarih Kongresi, Cilt 1. Ankara: 557-562.

TOTEVA, G. D. 2007.

Local Cultures of Late Achaemenid Anatolia (Minnesota Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi). Minnesota.

TÜRKER, A. 2014.

“Avanos Arkeolojisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Avanos Sempozyumu Bildirileri 23-25 Ekim 2014* (Ed. Adem Öger). Nevşehir: 111-128.

VON DER OSTEN, H. H. 1937a

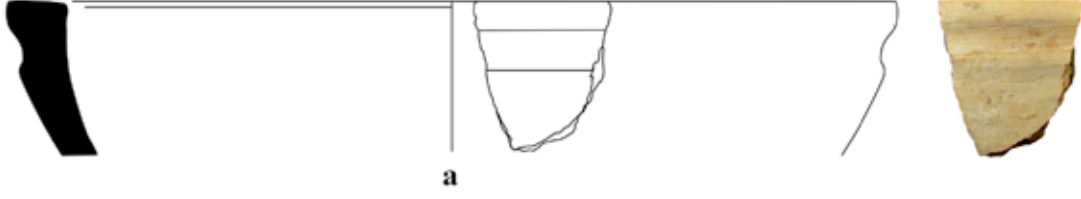
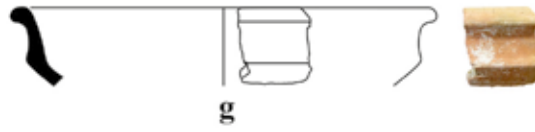
The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32, Part II. Chicago.

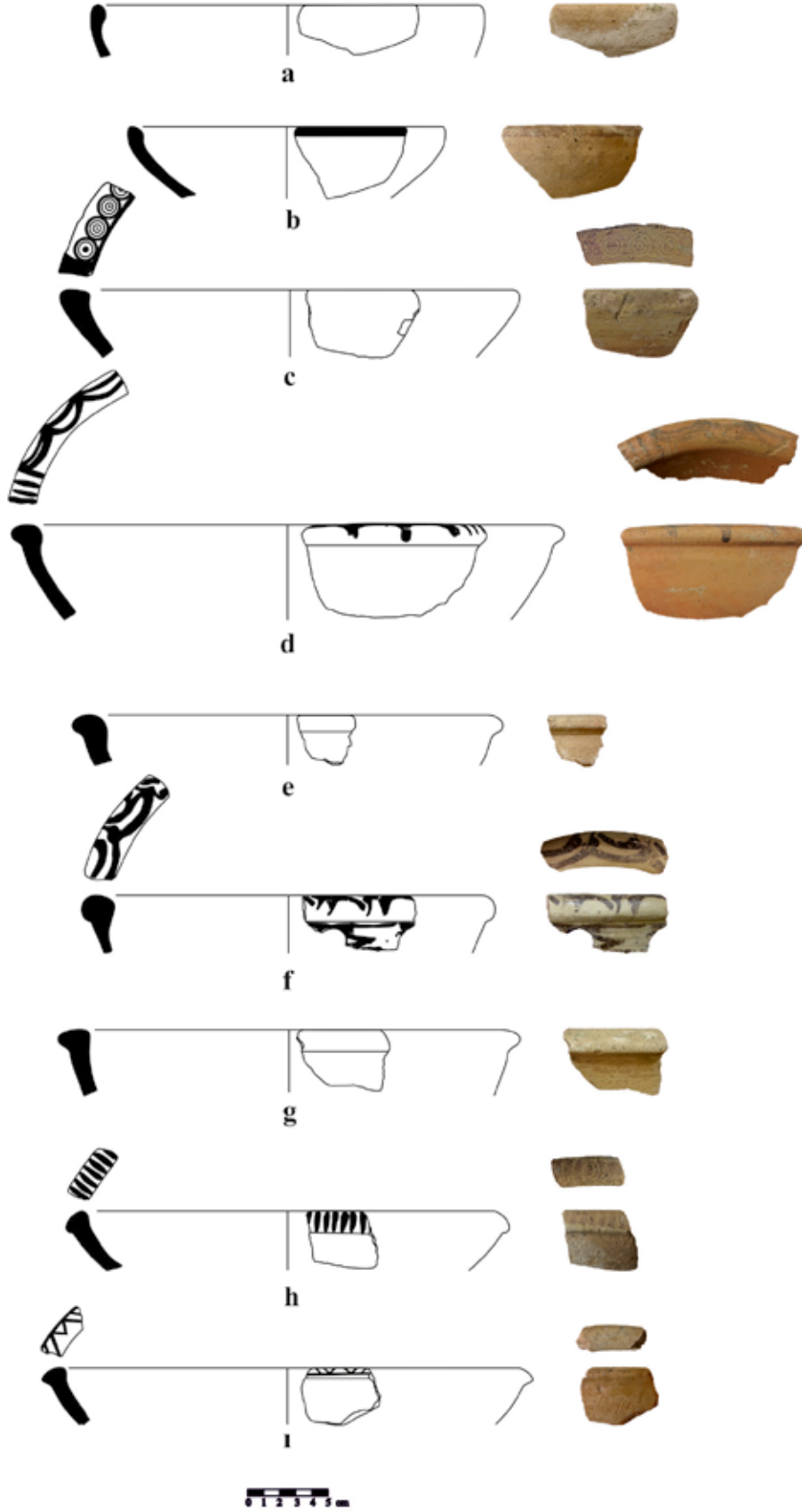
VON DER OSTEN, H. H., 1937b

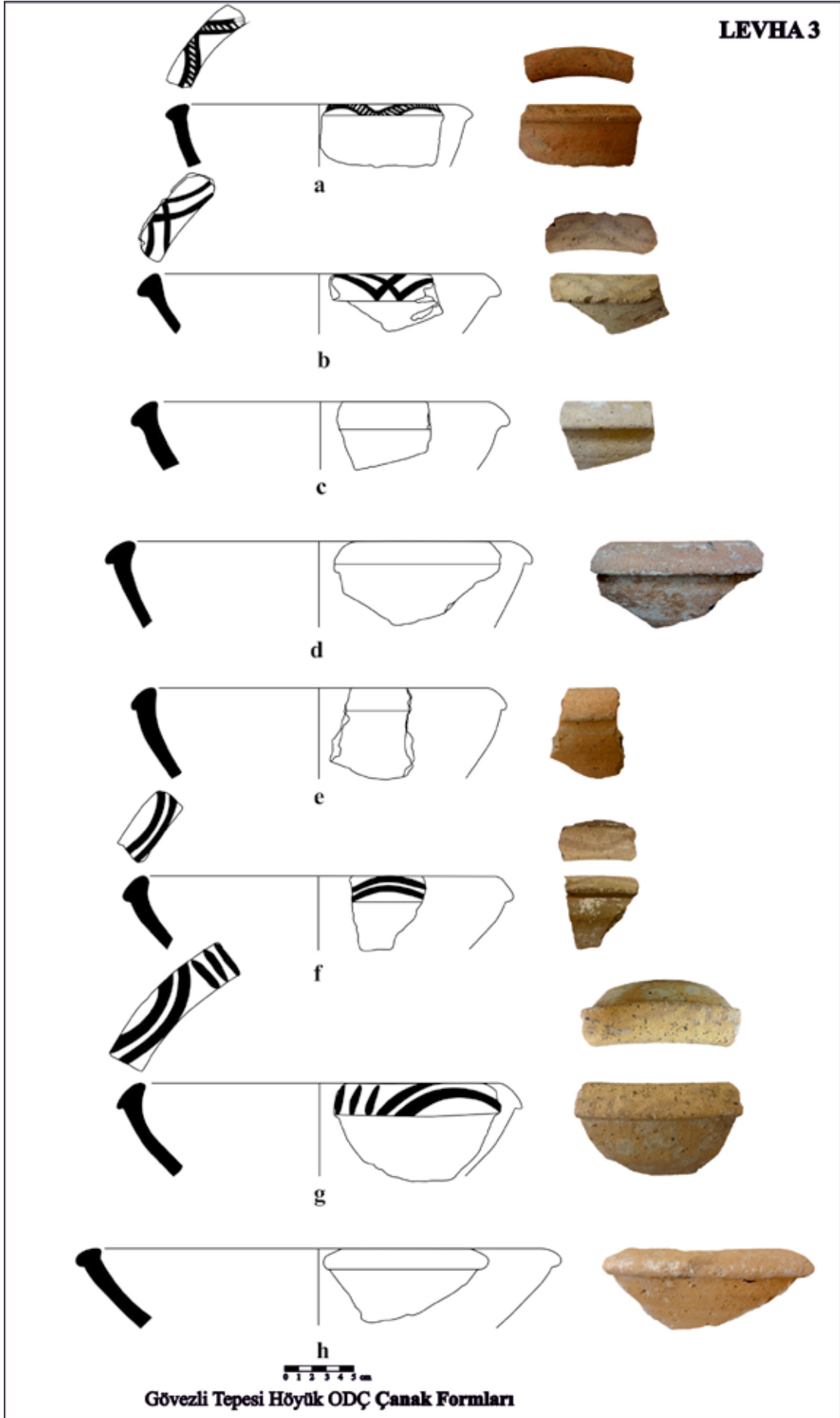
H.H. The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32, Part III. Chicago.

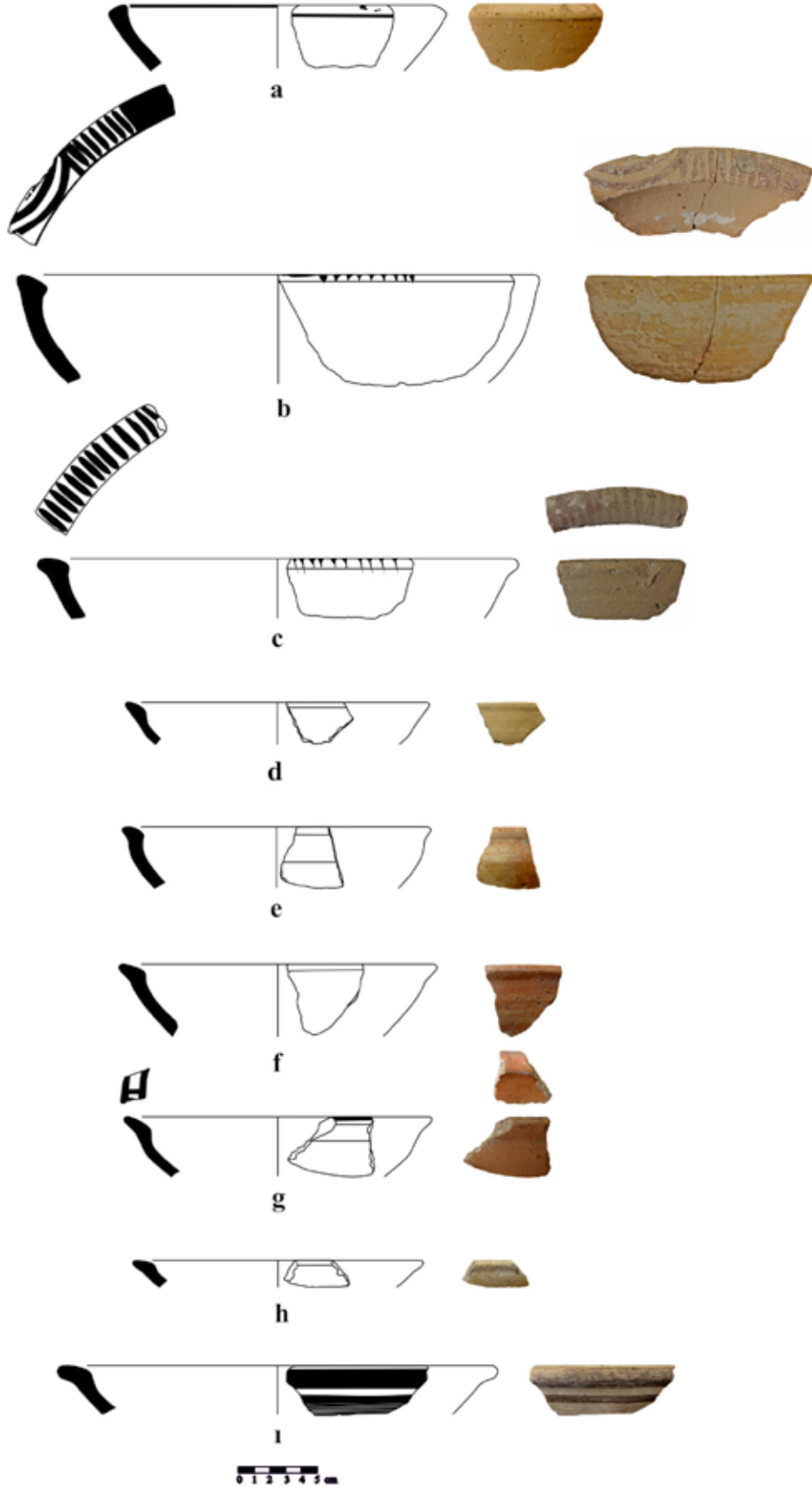
YILMAZ, M. A. 2015

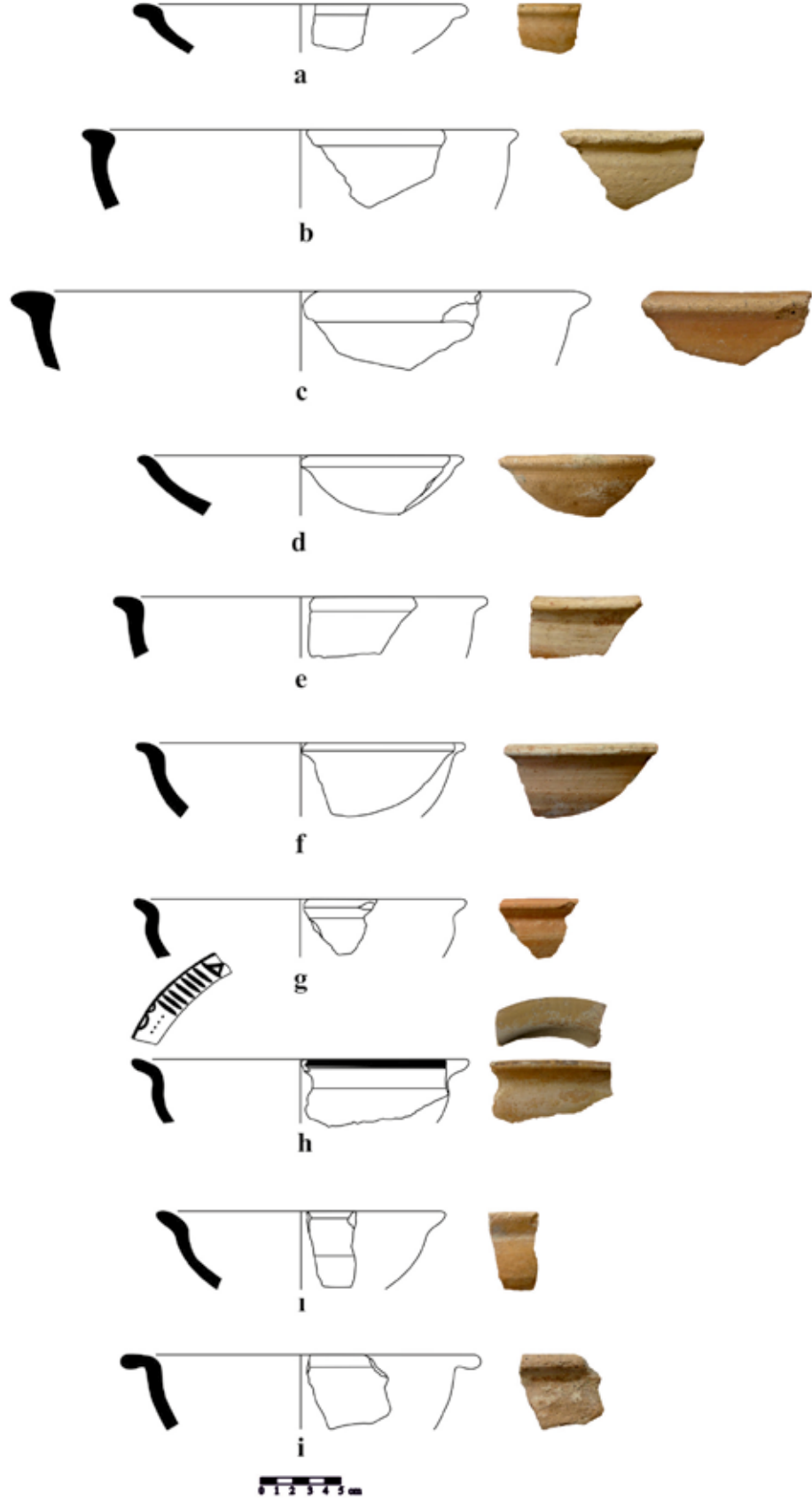
Vezirköprü/Oymaağaç Höyük Demir Çağ Seramikleri (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum.

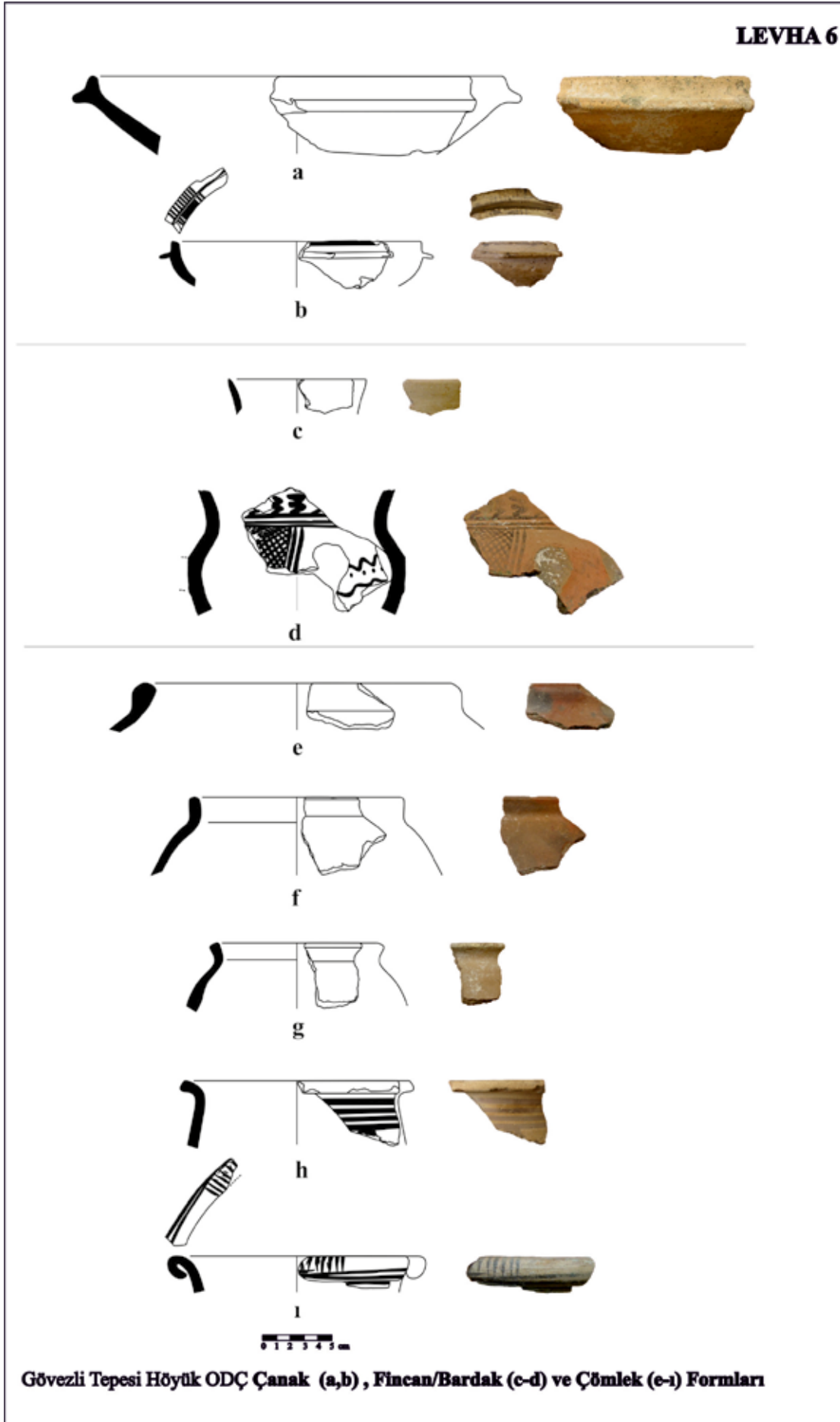
LEVHA 1**Gövezli Tepesi Höyük El Yapımı EDÇ seramikleri****Gövezli Tepesi Höyük Çark Yapımı EDÇ seramikleri**

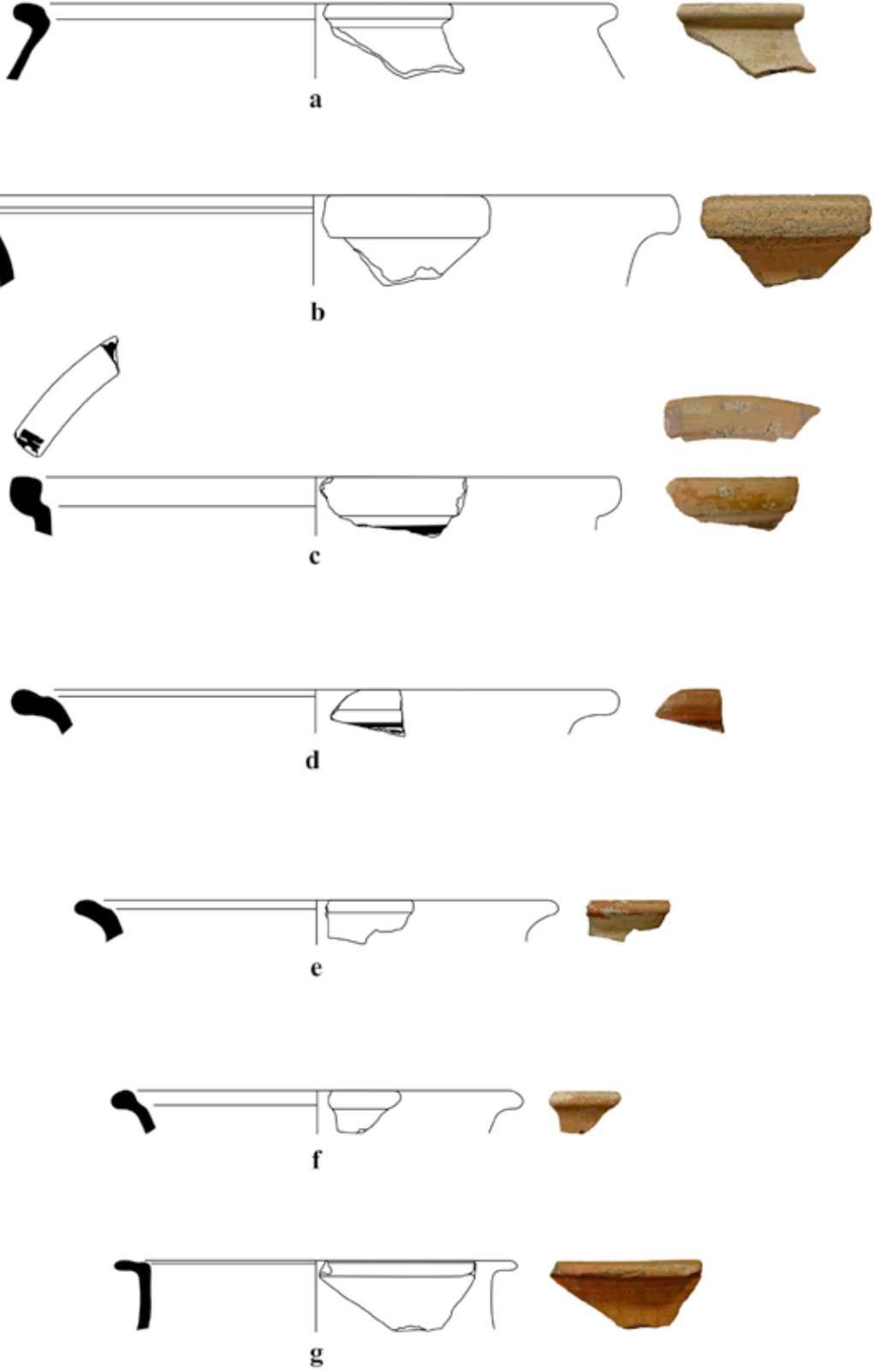
LEVHA 2**Gövezli Tepesi Höyük ODÇ Çanak Formları**

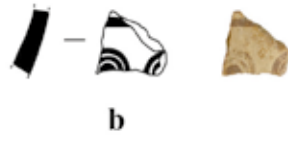
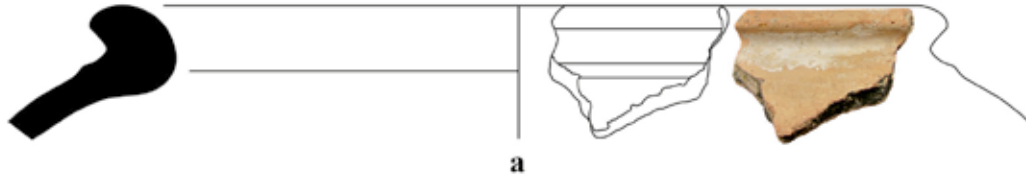
LEVHA 4**Gövezli Tepesi Höyük ODÇ Çanak Formları**

LEVHA 5**Gövezli Tepesi Höyük ODÇ Çanak Formları**

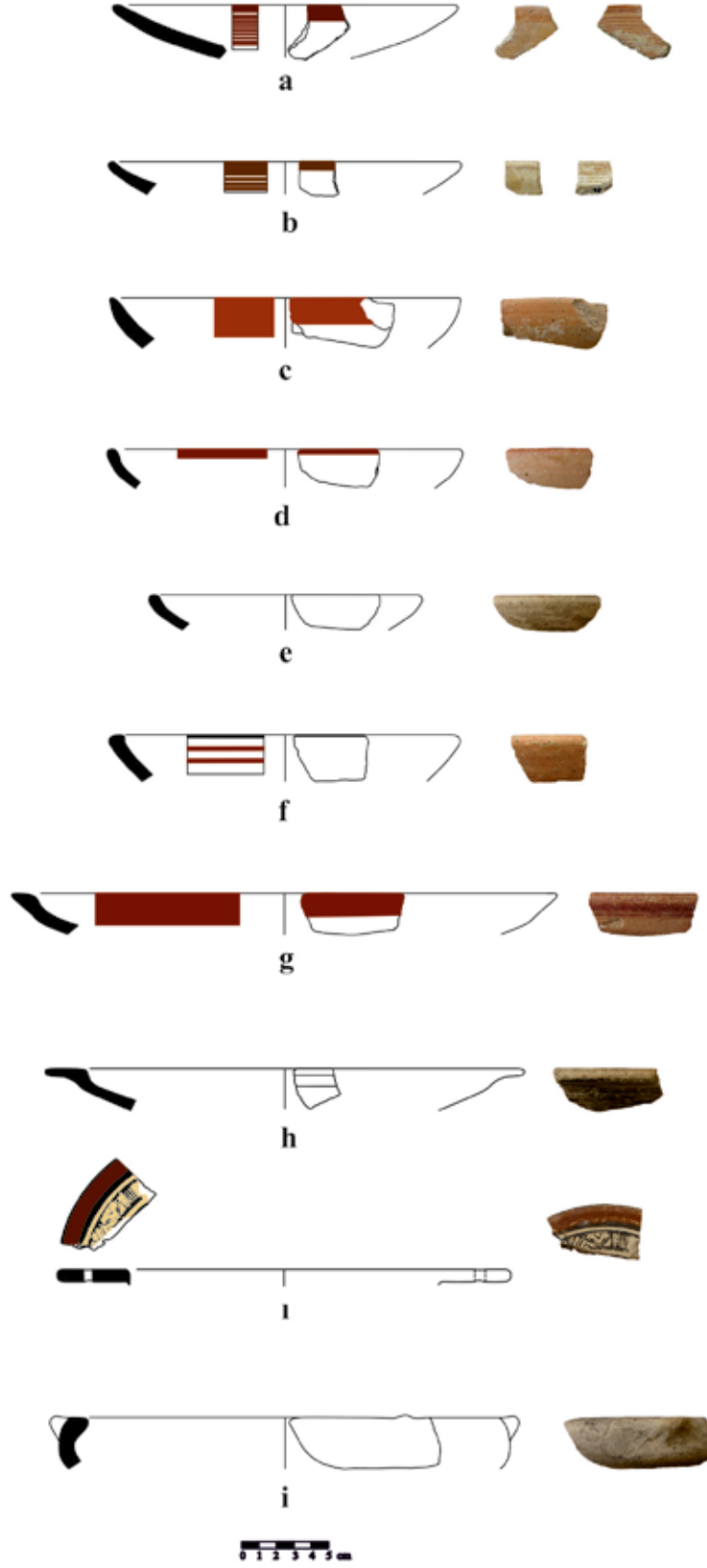
LEVHA 6

LEVHA 7

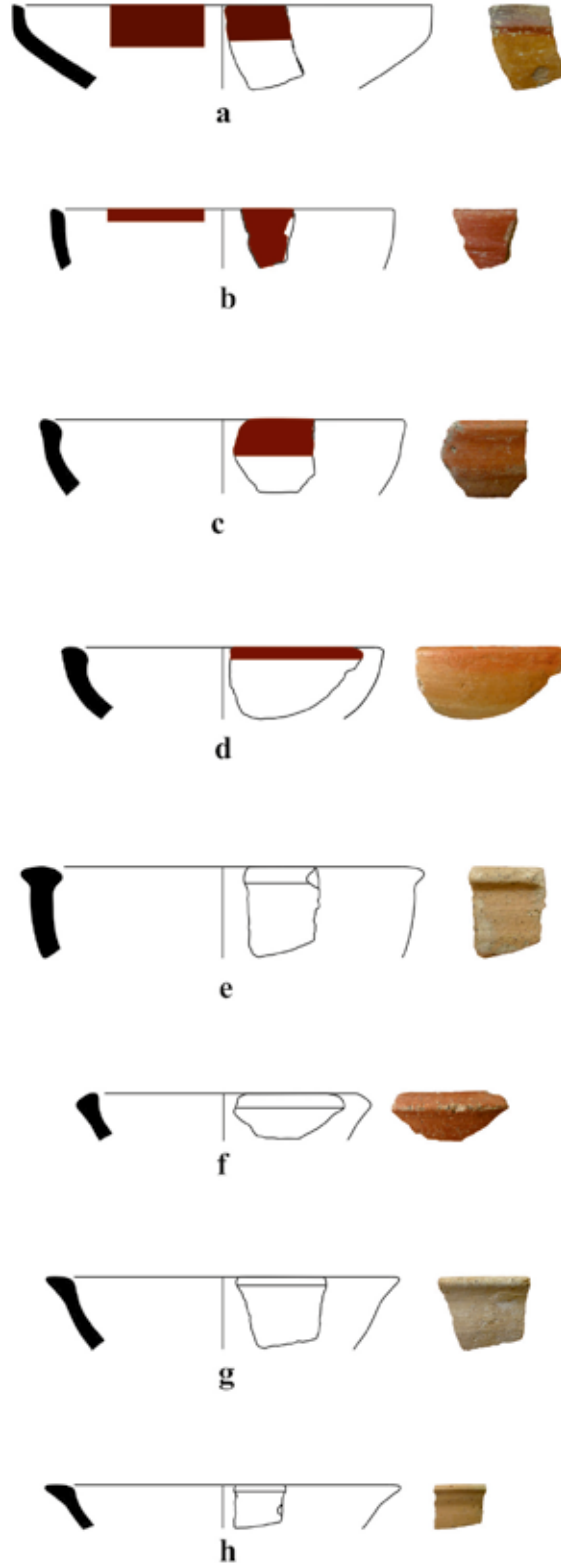
Gövezli Tepesi Höyük ODÇ Krater Formları

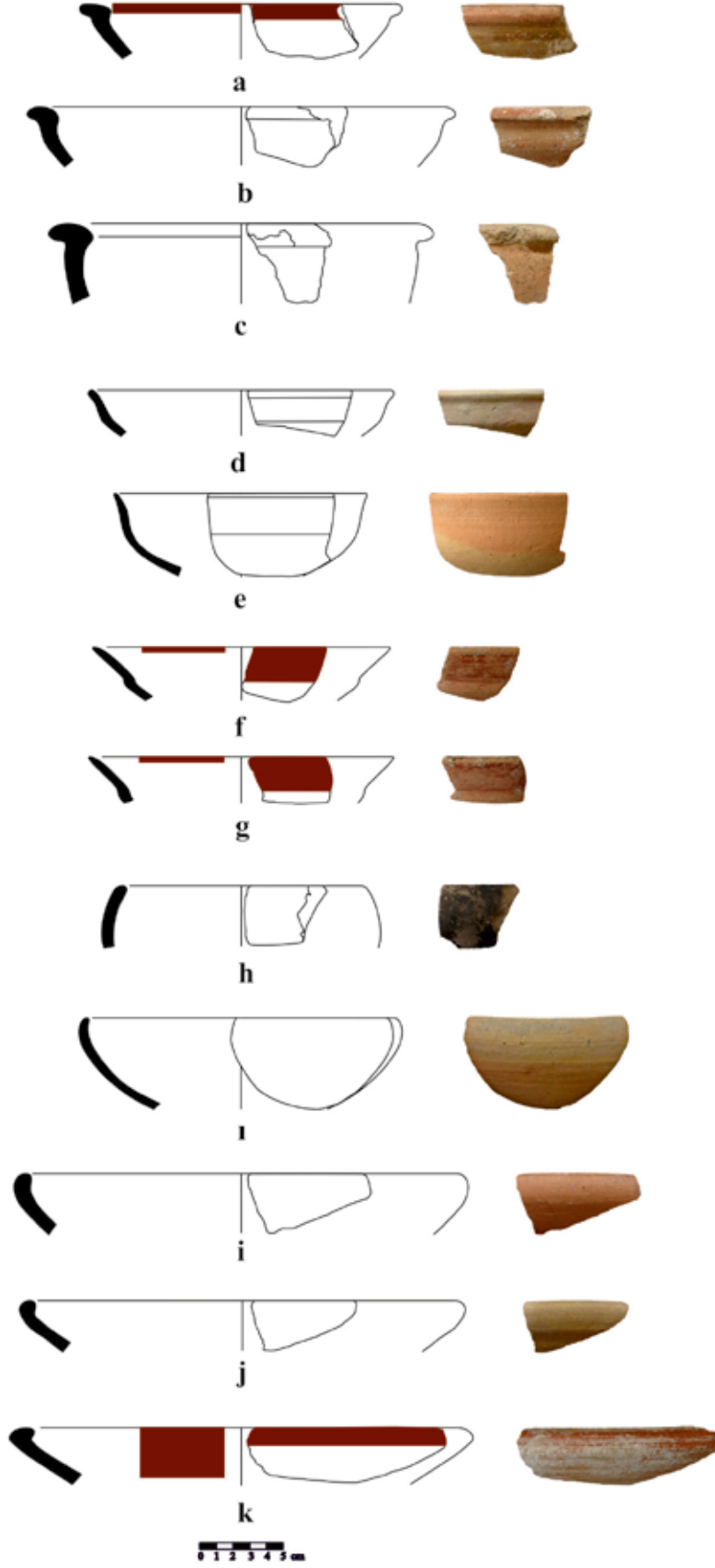
LEVHA 8

Gövezli Tepesi Höyük ODÇ Pitos/Depo Kabı (a) ve Boyalı Seramik Parçalar (b-e)

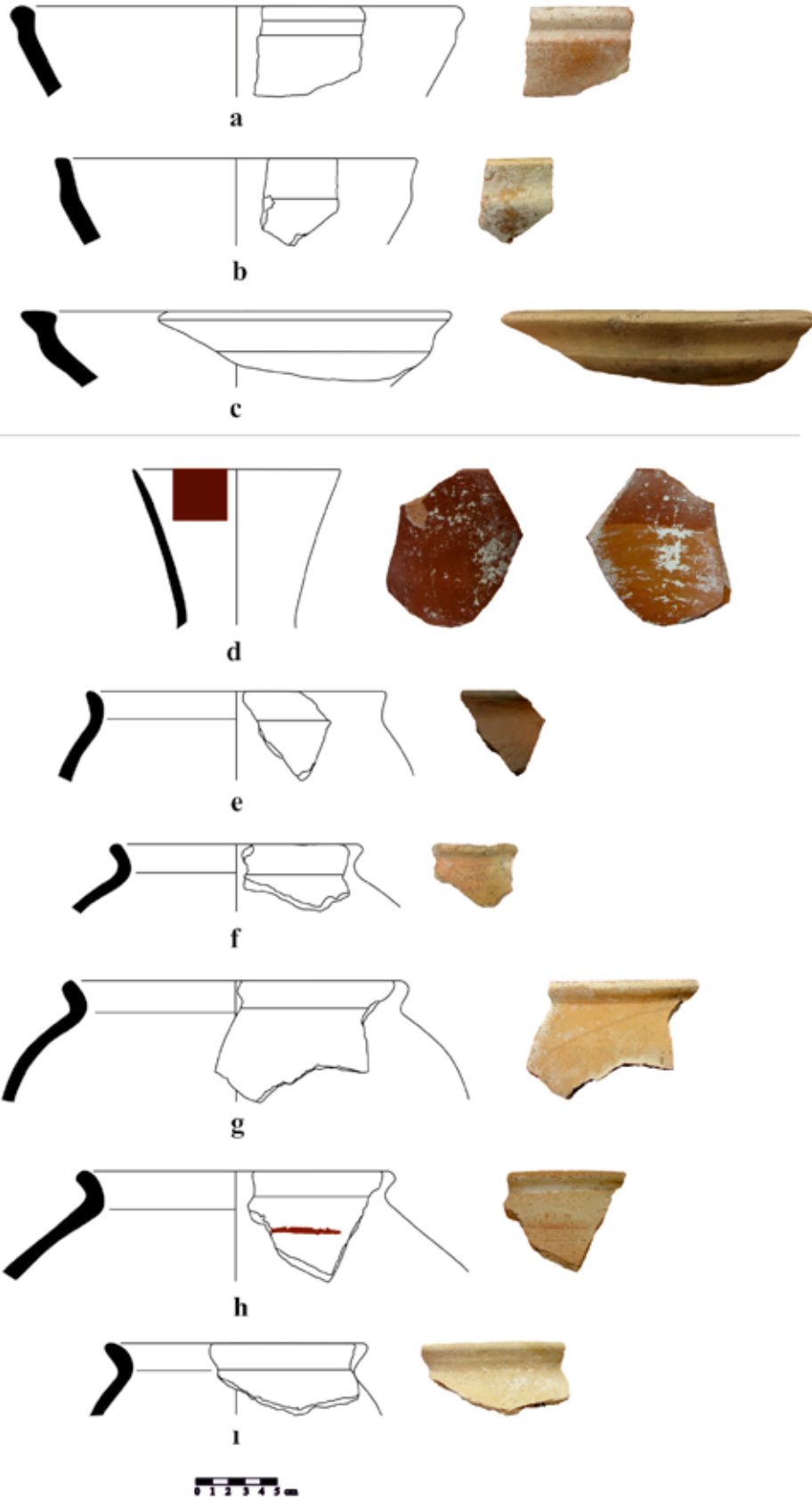
LEVHA 9

Gövezli Tepesi Höyük GDÇ Sığ Çanak/Tabak Formları

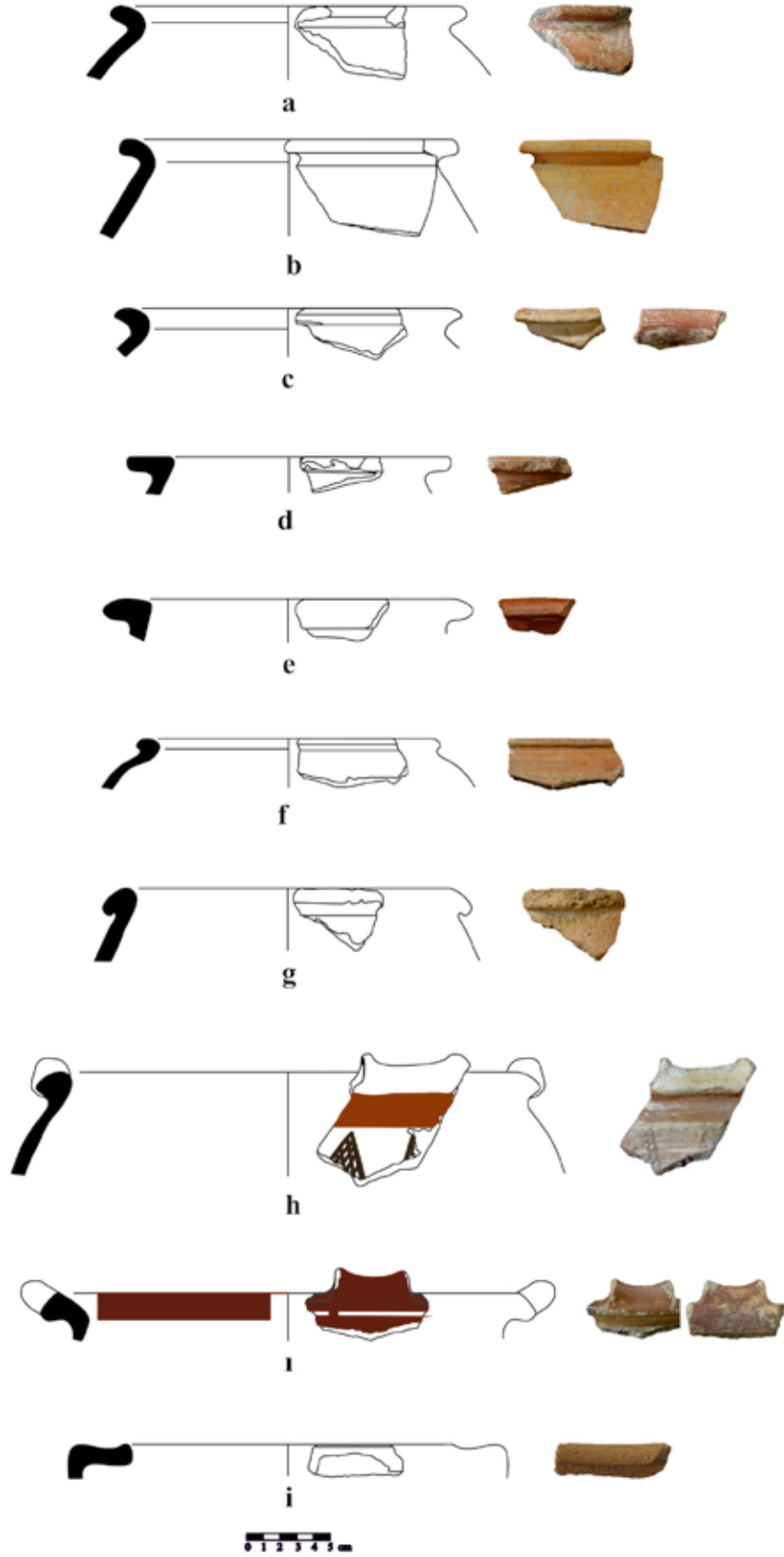
LEVHA 10**Gövezli Tepesi Höyük GDÇ Çanak Formları**

LEVHA 11

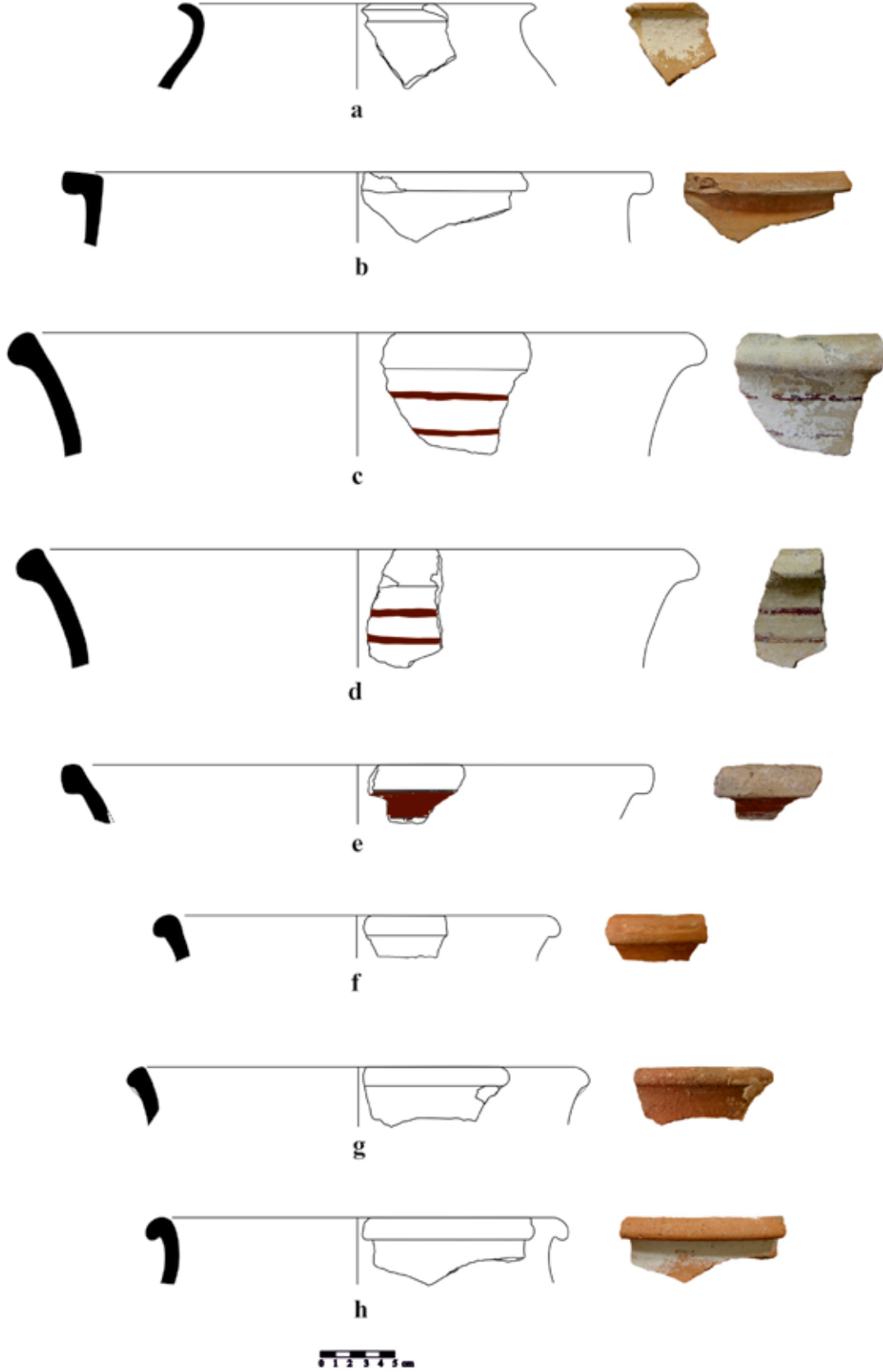
Gövezli Tepesi Höyük GDÇ Çanak Formları

LEVHA 12

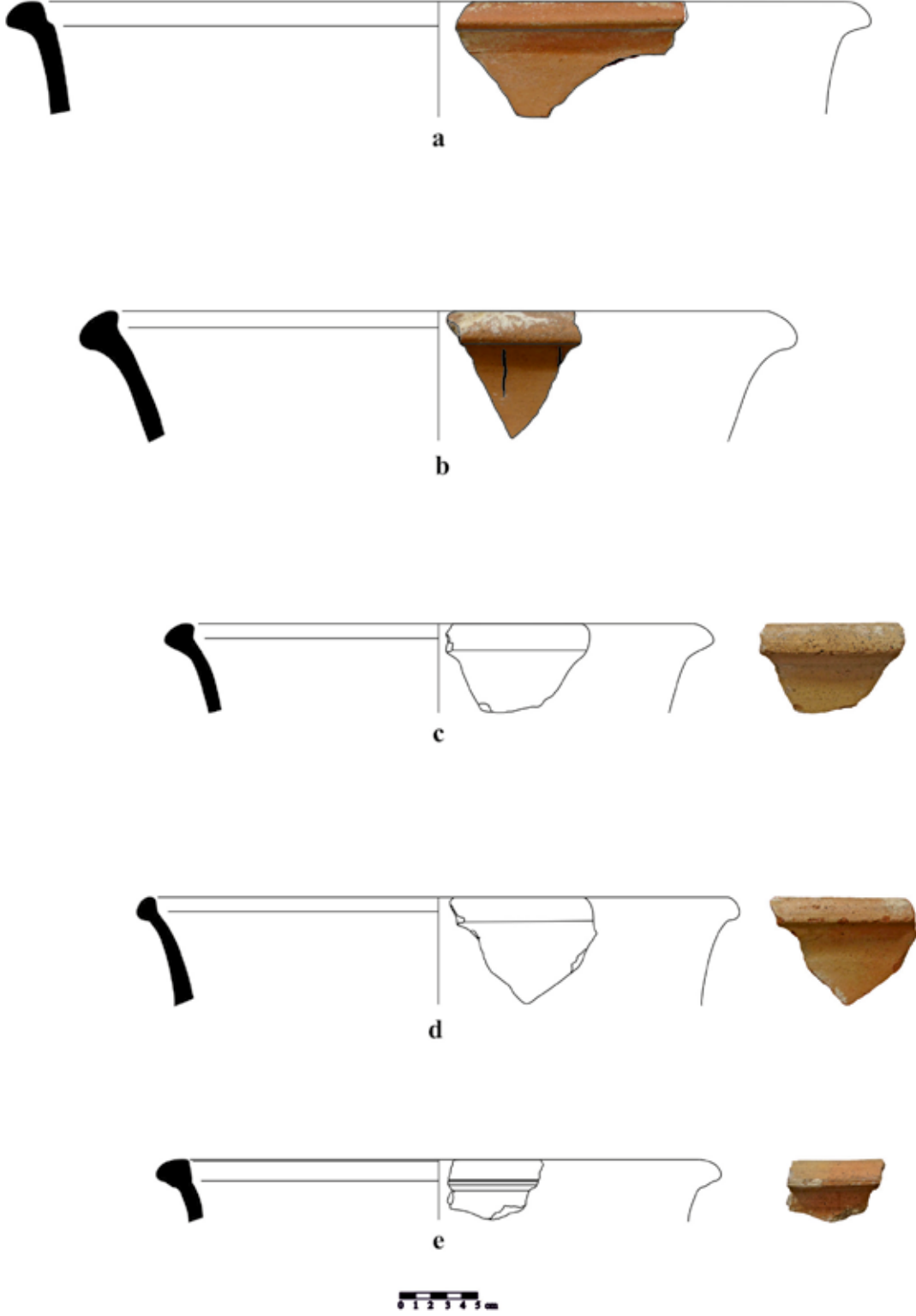
Gövezli Tepesi Höyük GDÇ Omurgalı Çanak (a-c), Çan Ağzılı Çömlek (d) ve Diğer Çömlek Formları (e-i)

LEVHA 13

Gövezli Tepesi Höyük GDÇ Çömlek Formları

LEVHA 14

Gövezli Tepesi Höyük GDC Krater Formları

LEVHA 15**Gövezli Tepesi Höyük GDC Krater Formları**

LEVHA 16

Gövezli Tepesi Höyük GDÇ Pitos/Depo Kütleri (a-b), İthal Kaplar (c-d) ve Boyalı Parçalar (e-j)

TOPADA YAZITINA FARKLI BİR BAKIŞ: GEÇ HİTİT DÖNEMİNDE ORTA ANADOLU'DA GÜÇ DENGELERİ

A DIFFERENT VIEWPOINT FOR TOPADA INSCRIPTION: BALANCE OF POWER IN CENTRAL ANATOLIAN LATE HITTITE PERIOD

Makale Bilgisi

Başvuru: 17 Ekim 2017

Hakem Değerlendirmesi: 23 Ekim 2017

Kabul: 10 Nisan 2018

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.22.006

Article Info

Received: October 17, 2017

Peer Review: October 23, 2017

Accepted: April 10, 2018

DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.22.006

S. Yücel ŞENYURT * - Atakan AKÇAY **

Anahtar Kelimeler: Tabal, Parzuta, Bit-Burutaş, Wasusarma, Geç Hitit Dönemi

Keywords: Tabal, Parzuta, Bit-Burutaş, Wasusarma, Late Hittite Period

ÖZET

Bu çalışmada öncelikle Tabal kralı Wasusarma tarafından yazdırılan, Nevşehir-Acıgöl'deki TOPADA yazıtı için yeni bir tarihlendirme önerisi ve farklı bir tarihsel süreç sunulması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda TOPADA yazıtından elde edilebilen veriler dönemin diğer yazılı kaynakları ve bu dönemle ilişkili arkeolojik araştırmalar ile birlikte değerlendirilmiştir. Daha çok MÖ 8. yüzyılın son otuz yılı ile ilişkili olan bu tarihsel süreç, Kızılırmak Havzası'ndan Toroslar'a kadar uzanan geniş coğrafi bölgede, Asur, Urartu, Muški ve Kimmer gibi siyasi aktörler etrafında şekillenmiştir. Bu çalışmada Tabal coğrafyası içerisindeki bu devamlılıklar ve değişimler üzerine yeni önerilerde de bulunulmuştur.

* Prof.Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 06500, Teknikokullar, Ankara-TÜRKİYE. E-posta: senyurt@gazi.edu.tr

* Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 06500, Teknikokullar, Ankara-TÜRKİYE. E-posta: atakanakcay@gazi.edu.tr

ABSTRACT

In this study, it is aimed to present new suggestions for dating and different historical processes for the inscription of TOPADA in Nevşehir-Acıgöl, dictated by Tabalian king Wasusarma. This study concentrate on evaluations of the informations obtained from the TOPADA inscription on the basis of both other written sources and the recent archaeological results related to this period. The historical process, of mostly the last thirty years of the 8th century BC, was formed around political actors such as Assyrians, Urartians, Muškians and Kimmerians within the geographical region extending from the Kızılırmak basin to the Taurus. This study offers new suggestions for these historical continuities and changes in the geography of Tabal, as well.

KONU VE KAPSAM

Hitit İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilmesi ardından Orta Anadolu coğrafyasında Demir Çağı'nda ortaya çıkan siyasi oluşumlardan birisi de Tabal'dır. Geç Hitit kültürünün önemli temsilcilerinden birisi olan¹ Tabal ile ilişkili tarihsel süreç, Yeni Asur Dönemi yazılı kaynaklarına dayanan bir kronoloji ile MÖ 9-7. yüzyıllar aralığında takip edilebilmektedir². Anadolu'ya ait yazılı kaynaklarda görülmeyen "Tabal Ülkesi, Tabal Kralı, Taballi, Tubal" şeklindeki tanımlamalar yalnızca Asur yazılı kaynakları ile Eski Ahit'teki bazı referanslara³ dayanmaktadır. Bu kapsamda, Tabal isimlendirmesinin⁴ coğrafi temelli bir referansın ötesine geçip geçmediği tartışmalıdır⁵. Bu coğrafi referans, aynı bölge içerisindeki ortak kültür ve maddi üretim unsurları üzerinden bir "Taballi" kimliği ortaya çıkarmasına rağmen, bu isimle tanımlanabilecek bir merkezi devletin var olup olmadığı tartışmalıdır. Dolayısıyla büyük kral unvanlı Tuwatu ve Wasusarma'nın geniş ölçekli Tabal Ülkesi'nin tamamına hâkim olup olmadıkları kesin değildir⁶. Ancak tüm bunların yanı sıra bugünkü Kayseri, Nevşehir, Aksaray, Ereğli, Niğde ve Ulukışla'nın Tabal'ın en geniş ölçekli sınırlarını oluşturduğu genel olarak kabul görmektedir⁷. Söz konusu coğrafya kuzeyde Kızılırmak, güneyde Hilakku ve Kilikya (Que), batıda Muški (Frigya), doğuda Tilgarimmu, Melid ve Urartu ile sınırlanmaktadır. Daha çok "Tabal Grubu"⁸ adı altında toplanabilen yazıtların dağılımı ile belirlenebilen bu sınırlar, Geç Tunç Çağı'nda Hitit Aşağı Ülkesi'nin de önemli bir kısmını oluşturmaktadır⁹.

Tabal Ülkesi için önerilebilecek geniş ölçekli sınırların dışında, Yeni Asur Dönemi metinlerindeki şehir ve kral isimleri çerçevesinde daha daraltılmış hakimiyet alanlarının önerilmesi mümkündür¹⁰. Ancak bu öneriler daha çok MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren III. Tiglat-Pileser dönemi ile başlatılabilecek niteliktedir. II. Sargon döneminde ise "Esas Tabal" olarak tanımlayabileceğimiz, kuzey ve kuzeydoğudaki

Bit-Burutaş¹¹ ile daha güneydeki Tuwana (Tuhana) olmak üzere iki temel bölge öne çıkmaktadır¹². Şinuhtu, İштуanda, Atuna ve Hubişna gibi krallıklar ise daha sıradan bir konuma sahiptir¹³. Esas Tabal bölgesindeki kralların, büyük kral unvanı ile birlikte arkaik karakterli yazı biçimini¹⁴ kullanmaları da diğer krallardan çok daha farklı bir konumda olduklarını yansıtmaktadır.

Büyük kral unvanını kullanan Wasusarma'ya ait Nevşehir-Acıgöl'deki TOPADA yazıtı, Orta Anadolu'da Geç Hitit Dönemi içerisinde yaşanan mücadelelerin en önemli göstergelerinden birisidir. Metnin çözülmesi noktasında halen tam bir fikir birliği bulunmasa da, özellikle Yeni Asur Dönemi kronolojisi ile yapılabilen karşılaştırmalar sayesinde yazıt MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilebilmektedir. İçeriği açısından daha çok Tabal'de yaşanan bir iç problemi konu edindiği düşünülse de¹⁵ bu döneme ait diğer yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler TOPADA yazıtı için daha farklı yorumların da yapılabilmesine olanak sağlamaktadır. Bu çalışmada TOPADA yazıtı için önerilen tarihsel süreç özellikle II. Sargon dönemine ait yazılı kaynakların bu çerçevede değerlendirilmesi ile ortaya konulmuştur. Bu süreç içerisinde Kızılırmak Havzası'ndan Toroslar'a kadar uzanan Orta Anadolu Platosu'nda, Asur, Urartu, Muški ve Kimmer gibi siyasi aktörler etrafında şekillenen Tabal tarihi coğrafyasındaki devamlılıklar ve değişimler ile ilgili bazı önerilerde de bulunulmaya çalışılmıştır.

TABAL'IN BÜYÜK KRALLARI

Tabal'e yönelik bilgiler içeren Yeni Asur Dönemi yazılı kaynakları, Asur'un kendi coğrafyası dışındaki askeri seferlerinin yoğunlaştığı dönemlerde artış göstermektedir. III. Şalmanassar (MÖ 9. yy), III. Tiglat-Pileser ve II. Sargon dönemine (MÖ 8. yy) ait yazılı kaynaklar bu kapsamda çok daha fazla bilgi içermektedir. Dikkat çekici bir diğer husus yerel yazılı kaynakların da, Hartapu Yazıtları¹⁶ dışında, MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmesidir¹⁷.

Tabal coğrafyası içerisinde bazı şehirler/ülkeler ve krallar farklı konumları ile daha fazla öne çıkmaktadır. III. Şalmanassar'a ait metinlerde adı geçen Artulu şehri, Tabal yazıtlarından bilinen Parzuta ülkesi/shēri ve II. Sargon

¹ Orthmann 1971: 372-373; Prayon/Wittke 1994: 38-40; Ünal 2006: 69; Bryce 2012: 79.

² Akçay 2014: 39; Weeden 2017: 721.

³ Eski Ahit, Tekvin 4: 22, 10: 2; Ezekeil 27: 13, 38: 1-3; 39: 1; İşaya 66: 19.

⁴ D'Alfonso 2012: 175-176; Akçay 2014: 37-38; Weeden 2017: 721-723.

⁵ Houwink Ten Cate 1965: 23; Hawkins 2000: 425; Melville 2010: 87.

⁶ Wittke 2004: 183; Akçay 2012: 16.

⁷ Jasink 1995: 128; Melville 2010: 87; Akçay 2014: 37-38.

⁸ Hawkins 2000: 433-531, X1-X52.

⁹ Genz 2007: 137; Hutter 2010: 221; Bryce 2012: 43.

¹⁰ Akçay 2014: 38; Weeden 2017: 721-722.

¹¹ Hawkins 2000: 427; Melville 2010: 87; D'Alfonso 2012: 178-179; Payne 2012: 8.

¹² Weeden 2017: 722.

¹³ Melville 2010: 88.

¹⁴ Hawkins 2000: 555, 561; D'Alfonso 2012.

¹⁵ Melville 2010: 93.

¹⁶ Hawkins 2000: 433-442, X1-X8. Hartapu için önerilen tarihsel kimlikler konusunda bkz. Akçay 2016.

¹⁷ Hawkins 2000: 433-531, X1-X52; Bryce 2012: 43.

dönemi metinlerindeki¹⁸ Bit-Burutaş ülkesi/şehri bunlara örnektir. Yeni Asur Dönemi yazılı kaynaklarında Tabal kralı olarak tanımlanan ilk kişi MÖ 836 yılına tarihlenen¹⁹ metinlerde karşımıza çıkan Tuatti'dir. III. Şalmanassar'ın seferlerinin anlatıldığı bu metinlerde²⁰ Tuatti ve krali şehir Artulu'dan bahsedilmektedir. Söz konusu metinlerdeki seferrotasına göre Melidite'den (Malatya) geçildikten sonra Taballi Tuatti'nin şehirleri üzerine yürünmüştür. Tabal'in diğer kralları bu sefer sonunda Asur'a boyun eğmiş, Tuatti krali şehir Artulu'ya sığınmış, oğlu Kikki ise Asur kralına bağlılığını sunmuştur. Bu seferler sırasında bağlılıklarını sunan diğer Tabal krallarının isimlerine metinlerde yer verilmemiş olup yalnızca sayıları verilmiştir. Söz konusu metinlerde yalnızca Tuatti ile oğlu Kikki'den ve Artulu ismindeki bir krali şehirden bahsedilmesi, Tuatti'nin diğer Tabal kralları arasında ayrıcalıklı bir konumda olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte daha geç dönemlere ait Asur yazılı kaynaklarında bir daha ismine rastlanmayan Tuatti'nin, MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında büyük kral olarak karşımıza çıkan Tuwati'den (Wasusarma'nın babası) farklı bir kral olduğu anlaşılmaktadır²¹. Bu görüş ile ilgili en önemli referans Urartu Kralı I. Arğişti'nin dördüncü hükümdarlık yılına denk gelen²² (MÖ 776) Urartu yazılı kaynaklarından elde edilebilmektedir. Söz konusu metinlerde²³ Urartu kralı Melid'i vergiye bağladıktan sonra "Tuaetehe Boyunun (oğullarının) ülkesine kadar ilerledim" şeklinde bir ifadede bulunmaktadır. Bu ifade Tuatti soyundan gelen kralların Tabal'in kuzeydoğu sınırları içerisinde Kayseri ve civarında halen hakim olduklarını göstermekle birlikte²⁴ MÖ 836 yılında Asur metinlerinde adı geçen Tuatti'nin, Urartu kralı I. Arğişti döneminde hayatta olmadığını da yansıtmaktadır.

Tuatti'nin krali şehri Artulu'nun yeri konusunda Asur kralının sefer rotası en önemli referansı oluşturmaktadır. Seferin Malatya üzerinden gerçekleşmesi sebebiyle Artulu'nun Tabal'in kuzeydoğu sınırları üzerinde, Kayseri civarında olabileceği önerilmiştir²⁵. Söz konusu bölgenin daha geç dönemlerde, II. Sargon zamanındaki

Bit-Burutaş'ı da içerisine alan "Esas Tabal" olması gerektiği de ileri sürülmüştür²⁶. Kayseri ve yakın çevresinde Geç Hitit Dönemi'ne ait arkeolojik verilerin tespit edildiği merkezler Kültepe, Sultanhan²⁷, Yassıdağ²⁸ ve Kululu'dur. Bu merkezler arasında özellikle Kululu²⁹ ve Kültepe³⁰ heykeltıraşlık eserleri ile öne çıkmaktadır. Ancak Artulu şehrinin lokalizasyonu açısından olması gereken en önemli arkeolojik veri MÖ 9. yüzyıla tarihlenmesi gereken savunma sistemleridir. Kayseri ve yakın çevresinde kazılar yoluyla açığa çıkarılmış, bu döneme tarihlenen savunmalı bir kent henüz bulunamamıştır. Söz konusu bölgede MÖ 9. yüzyıla ait herhangi bir yazıt olmaması, bölgedeki yazıtların tamamının MÖ 8. yüzyıldaki yerel beyler tarafından yazdırılmış olması ve bunların hiçbirisinde Artulu şehriden bahsedilmemesi önemli bir problemdir.

Wasusarma'nın babası Tuwati tarafından bizzat yazdırılmış bir yazılı kaynak henüz bilinmemektedir. Ancak oğlu Wasusarma'ya ait yazıtlar dışında, yerel bey Ruwa'nın yaptırdığı KULULU-1 Steli'nde³¹, yerel bey Muwatali'nin yazdırdığı KIRŞEHİR-YASSIHÖYÜK kurşun levhasında³² ve adı bilinmeyen bir yerel bey tarafından yaptırılmış NİĞDE-ÇİFTLİK Steli'nde³³ kralın adı görülmektedir. Bu yazıtlar ve Wasusarma'ya ait yazıtların dağılımı, büyük kralların hakimiyet bölgesinin daha çok Kayseri-Nevşehir-Kırşehir ile Niğde'nin kuzeyindeki bir bölgeyi kapsadığına işaret etmektedir.

BÜYÜK KRAL WASUSARMA

Büyük kral unvanını kullanan Wasusarma'nın ismi Tabal Grubu yazıtları içerisinde beş farklı örnekte karşımıza çıkmaktadır. Bu yazıtlardan TOPADA, SUVASA ve GÖSTESİN Nevşehir'de, KAYSERİ ve SULTANHAN yazıtları ise Kayseri sınırları içerisinde kalmaktadır (Res. 1). SUVASA Yazıtı, Nevşehir'in Gülşehir İlçesi'ne bağlı Ovaören (Göstesin) ve Gökçetoprak (Suvasa) köyleri arasındaki kayalık bir bölgede (Res. 6) bulunmaktadır. Yazıtın çözümlenmesi noktasında devam eden

¹⁸ Wafler 1983: 181.

¹⁹ Grayson 1996: 67, Nr. A.O.102.14, 104b-107a; ARAB, I, 579; Akçay 2014: 39-42, Tablo 1-2.

²⁰ Jasink 1995: 166; Grayson 1996: 79, Nr. A.O.102.16, 162b-172a.

²¹ Henüz kesin filolojik kaynakları olmamakla birlikte burada konu edinilen Tuatti (I.) ve Tuwati (II.) dışında, aynı isimde farklı bir Tuwati'nin olup olmadığı tartışmalıdır (Weeden 2010: 46; D'Alfonso 2012: 176-177, Simon 2017: 202-206). İki kralın aynı isimde olması durumunda, Wasusarma ismini taşıyan kral sayısının da daha fazla olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir. Bu çalışmada konu edinilen büyük kral Wasusarma, III. Tiglat-Pileser'in çağdaşı olan ve MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen Tabal kralıdır.

²² Salvini 2011: 78.

²³ Payne 2006: 151-159.

²⁴ Orthmann 1971: 218; Hawkins 1979:164; Hawkins 1982: 401-402; Salvini 2006: 70; Melville 2010: 90.

²⁵ Landsberger 1948: 18; Aro 1998: 96-97; Bryce 2012: 142.

²⁶ Hawkins 2000: 427; Melville 2010: 89; Akçay 2014: 51.

²⁷ Özgüç 1971: 65-70.

²⁸ Emre 1975: 43-72.

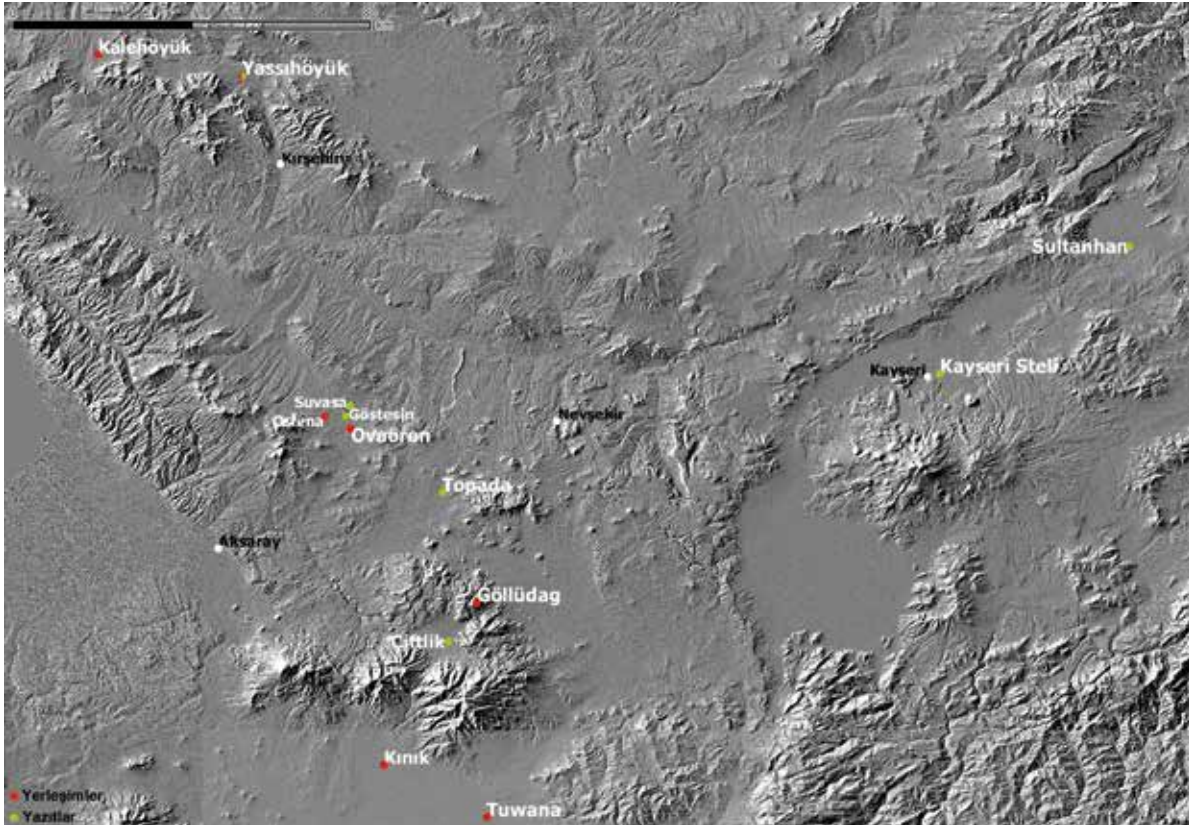
²⁹ Özgüç 1971: 32-64.

³⁰ Özgüç 1971: 1-18; Özgüç 1998: 617.

³¹ Jasink 1995: 131; Aro 1998: 366-367; Hawkins 2000: 442-444, X9.

³² Akdoğan/Hawkins 2009; Akdoğan/Hawkins 2010. Kurşun levhada adı geçen Tuwati'nin hangi Tuwati olması gerektiği noktasında tam bir fikir birliği oluşmamıştır. Ancak yazıt, Tabal'in büyük krallarının hakimiyet alanının Kırşehir bölgesi içerisinde, Kızılırmak nehrinin kuzeyine geçtiğini göstermektedir (Akçay 2012: 29-30, Harita 2; Simon 2017: 203-206).

³³ Prayon/Wittke 1994: 117; Aro 1998: 352-353; Hawkins 2000: 448, X11.

Resim 1: Wasusarma Yazıtları ve Önemli Merkezler / *Wasusarma's Inscriptions and Important Sites*

tartışmalar³⁴ olmakla birlikte, J. D. Hawkins yazıtı MÖ 730 yılı civarına tarihlendirmektedir³⁵. SULTANHAN Steli ise Sarwatiwara isminde bir yerel bey tarafından yaptırılmıştır³⁶. Söz konusu yerel beyin muhtemel yerleşim yeri için Yassıdağ sitadeli önerilmiştir³⁷. MÖ 740-730 yılları arasına tarihlendirilen KAYSERİ Steli³⁸ ise adı bilinmeyen bir yerel bey tarafından kralın onuruna yaptırılmıştır.

Tabal Grubu yazıtlarına yeni katılan örneklerden birisi GÖSTESİN (Ovaören) yazıtıdır. Yazıt³⁹ esasında bir kaya anıtına ait olup, bilinmeyen bir tarihte parçalandıktan sonra Ovaören köyü içerisindeki bir evin duvarlarında mimari malzeme olarak kullanılmıştır. GÖSTESİN yazıtının okuma önerilerini yapan M. Weeden⁴⁰ yazıtın SUVASA ve TOPADA yazıtları ile arkaik yazı karakterinde olduğunu ve Wasusarma isminin okunabildiğini belirtmiştir. Halen kazı çalışmalarının devam ettiği Ovaören-Yassıhöyük (Res. 4) Göstesin'e 2.5, Suvasa'ya ise 3.5 km uzaklığı ile bölgenin en önemli Geç Hitit Dönemi (Tabal) yerleşimidir. Büyük kral Wasusarma'nın

yerel beyleri tarafından yazdırılan yazıtların Kayseri civarında, bizzat kendisi tarafından yazdırılan yazıtların ise Nevşehir'de bulunması, Wasusarma'nın hakimiyet sınırlarını ve bu dönemdeki siyasi mücadele alanını (Res. 1) yansıması açısından son derece önemlidir. Asur yazılı kaynaklarının kronolojik çözümlemesine göre, Wasusarma MÖ 730/729 yılı civarında daha önce Asur'a ödediği vergi/haraçları ödememesi sebebiyle III. Tiglat-Pileser tarafından Tabal tahtından indirilmiş, yerine Hulli isminde birisi çıkarılmıştır⁴¹.

TOPADA YAZITI

Nevşehir-Acıgöl sınırları içerisinde yer alan TOPADA yazıtı (Res. 2) gerek korunmuşluk durumu gerekse zengin içeriği ile bu dönemin en önemli yazılı kaynaklarından birisidir. İlk kez B. Hrozný⁴² tarafından 1935 yılında yayınlanan yazıt⁴³ önceleri Hitit kralı II. Tuthaliya dönemine tarihlendirilmiştir⁴⁴. Daha sonraki yıllarda, Asur yazılı kaynaklarındaki kronolojik

³⁴ Woudhuizen 1994: 210, No.36; Aro 1998: 386-387, A143.

³⁵ Hawkins 2000: 462-463, X13.

³⁶ Payne 2012: 98.

³⁷ Emre 1973: 115.

³⁸ Hawkins 2000: 472-475, X15; Aro 1998: 362-363.

³⁹ Şenyurt 2010: 262-268.

⁴⁰ Weeden 2010: 43, 46.

⁴¹ ARAB, I, 802; Tadmor 1994: 171, 190-191; Jasink 1995: 178; Aro 1998: 312, A13.

⁴² Hrozný 1935a: 488-515.

⁴³ Jasink 1995: 133-134; Aro 1998: 388-390, A146; Hawkins 2000: 451-461, X12.

⁴⁴ Hrozný 1935a: 513.

verilerden de hareketle⁴⁵ yazıt Wasusarma'nın saltanat döneminin sonları için önerilen⁴⁶ MÖ 730 yılı civarına tarihlendirilmiştir.

Bazalt kayaçların yoğun olduğu bir alan içerisindeki yazıtın yüzü, 1.5 km güneyindeki Ağıllı Höyüğü'ne (Karahöyük) döndüktür. Yaklaşık 200 x 270 m boyutlara ve 25 m yüksekliğe sahip Ağıllı'da (Res. 3) yapılan yüzey araştırmalarında, Erken Tunç Çağı'ndan Roma Dönemi'ne kadar dağılım gösteren seramik buluntuları tespit edilmiştir⁴⁷. Höyüğün üst kısmını bütünüyle çevreleyen bazalt surlar halen görülebilmektedir. TOPADA yazıtı ve Ağıllı Höyüğü, Ovaören-Yassıhöyük'ün yaklaşık 25 km doğusundadır. Demir Çağı'nın en önemli dağ kentlerinden birisi olan Göllüdağ ise TOPADA yazıtının yaklaşık 25 km güneydoğusundadır. TOPADA yazıtının söz konusu Demir Çağı merkezlerine olan uzaklığının, metinde anlatılan askeri ve siyasi mücadelelerin kapsamı ve adı geçen ülke/şehirlerin lokalizasyonu açısından önemli bir referans noktası oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, büyük kral Wasusarma'nın elde ettiği zaferin ardından siyasi propaganda amacıyla yazdırdığı TOPADA yazıtının, içerisinde bulunduğu coğrafya ve Orta Anadolu'da bu dönemde yaşanan siyasi değişimler çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

TOPADA yazıtının metinsel içeriğinin çözülmesi noktasında tam bir fikir birliği halen bulunmamaktadır⁴⁸. Ancak yazıtın, büyük kral Wasusarma ve dostlarının karşısında yer alan sekiz düşman kralla yapılan mücadeleleri ve bunun sonucunda elde edilen bir zaferi anlattığı çok açıktır. Bu önemli mücadelenin diğer yerel yazılı kaynaklara ve Asur kaynaklarına yansımamış olması ise son derece dikkat çekicidir. Wasusarma'nın bu mücadelenin başlatıcısı olmaması, sekiz kralın büyük kral Wasusarma'yı hedefe alan bir siyasetin etrafında birleşmesi, büyük kralın dostu olan üç önemli kralın da esasında bu siyasetin karşısında olması diğer dikkat çeken noktalar.

Düşman sekiz kralın büyük krala karşı güçlerini birleştirdikleri ülkenin/şehrin ismi "Parzuta" olarak geçmektedir. "Parzutalılar" şeklinde yapılan tanımlama ise, etrafında düşmanların birleştiği ülkenin/şehrin isminden hareketle, Wasusarma'nın karşısındaki "ittifakı" tanımlamak için kullanılmıştır. Yazıtın son kısımlarında "Ta-x" adında bir ülke/şehrin adının geçtiği ve bu şehrin

mücadeleler içerisinde öne çıktığı da önerilmiştir⁴⁹. Büyük kralın, süvarileri ile birlikte yola çıkarak düşman krallara karşı yürümüş olduğunu belirtmesi, askeri mücadelelerin Wasusarma'nın krali şehrinin etrafında yaşanmadığını göstermektedir. Dolayısıyla büyük kralın muhtemelen daha kuzeyden harekete geçerek Parzuta ülkesi/şehrine doğru ilerlediği⁵⁰ anlaşılmaktadır.

TOPADA yazıtındaki anlatımlara göre mücadeleler üç yıldan daha uzun sürmüştür. Metindeki anlatımlar, zorlu mücadeleler ardından ele geçirilen Parzuta Ülkesi'nin dağlık bir bölgede olduğunu ve şehrinin de son derece güçlü savunma sistemlerine sahip olduğunu yansıtmaktadır. Mücadelenin ilk aşamalarında Wasusarma krali atları ile düşmanlarına karşı harekete geçmiş, sınırlarını oluşturmuş, bir karakol (kale) yaptırmıştır⁵¹. Ardından Parzutalıların süvarileri kralın sınırlarına saldırmış, onlar da dağların üzerinde kendi sınırlarını oluşturmuşlardır. Büyük kral ve düşmanlarının kendileri için belirledikleri hakimiyet alanları üzerinden devam eden ilk çatışmaların ardından Parzutalılar etkisiz hale getirilmiştir. Ancak daha sonra tüm isyancılar bir kez daha büyük kralın sınırlarına saldırmıştır. Metnin son kısımlarında "Ta-x" ülkesi/şehri adında bir yerin geçtiği⁵² düşünen M. Weeden, bu şehre bir nehir geçişi sonrasında ulaşılması gerektiğini ve Wasusarma'ya bağlı süvariler ile piyadelerin bu şehirde birleşmiş olabileceğini önermiştir⁵³. Ancak, TOPADA yazıtındaki anlatımlar Parzuta ve muhtemel Ta-x şehirlerinin coğrafi konumları için çok açık bilgiler sunmamaktadır⁵⁴. Mücadelenin son aşamalarında Parzuta Ülkesi düşmüş, Parzuta'nın şehri yakılarak yıkılmış, zafer tanrıların da yardımıyla büyük kral ile dostlarının olmuştur. Düşman kralların başarısızlığı TOPADA'nın bir zafer anıtı niteliğinde olduğunu ve hakimiyetin büyük kral tarafından tekrar sağlandığını çok açık bir biçimde yansıtmaktadır.

Wasusarma'nın, karşısındaki sekiz düşman kral için "daha önemsiz ve küçük krallar" şeklinde bir tanımlama yapması ve isimlerini özellikle vermemiş olması yürüttüğü propagandanın temel noktalarından birisidir. Büyük kral kendi yanındaki kralları da "dost krallar" şeklinde tanıtmıştır. Yalnızca isimlerini verdiği, herhangi bir şehir veya ülke ismi ile tanımlamadığı bu dost krallar, Warpalawa, Kiyakiya ve Ruwata(s)'tır. Onlar için herhangi bir krallık şehrinin belirtilmemiş olması, bu kralların Wasusarma'nın siyasi hakimiyeti altında olmaları gerektiğine de işaret etmektedir. Çok daha açık

⁴⁵ Gelb 1939: 33; Kalaç 1978: 121; Hawkins/Morpuorgo-Davies 1979: 392; Hawkins 1980: 213-225; Jasink 1995: 133-134; Aro 1998: 388-390, A146; Hawkins 2000: 451-461, X12; Akçay 2012: 270-271, KA44, Lev. 56-57.

⁴⁶ Hawkins 2000: 452.

⁴⁷ Şenyurt 1999: 456, Res. 20.

⁴⁸ Hawkins 2000: 451-461, X12; Woudhuizen 2007: 23-41; Weeden 2010: 46-55; Payne 2012: 54-59.

⁴⁹ Weeden 2010: 46-55; Simon 2017: 204.

⁵⁰ Weeden 2017: 724.

⁵¹ Weeden 2010: 50.

⁵² J. D. Hawkins'in okuma önerilerinde böyle bir şehir ismi geçmemektedir (Hawkins 2000: 451-461; X12).

⁵³ Weeden 2010: 53-55.

⁵⁴ Simon 2017: 204.

bir şekilde yapılabilecek yorum ise, bu kralların büyük kralın otoritesini destekledikleri ve büyük kral karşısında oluşturulan ittifakın içerisinde yer almadıklarıdır.

TOPADA yazıtındaki anlatımlar büyük krala karşı gelen düşmanların kimler olduğunu ve bu ittifakın liderliğini kimin yaptığını aktarmamaktadır. Diğer taraftan dost krallardan Warpalawa'nın Tuwana (Niğde-Kemerhisar), Kiyakiya'nın ise Şinuhtu (Aksaray) kralı olduğu farklı kaynaklardan bilinmektedir⁵⁵. Diğer dost kral Ruwata(s) ise diğer yazılı kaynaklardan bilinen bir kral değildir. Ancak KULULU 1 ve KULULU 4 yazıtlarında görülen⁵⁶, Tuwati'nin (II.) güçlü yerel beyi Ruwa(s) ile isim benzerliği dikkat çekicidir⁵⁷. Bu üç güçlü kralın büyük kralın yanında olması, mücadelenin esasında yerel krallar/beyler arasında yaşanan bir çatışmadan kaynaklanmadığını da göstermektedir. Wasusarma ve dostu kralların Nevşehir, Kayseri, Niğde ve Aksaray'ı içerisine alan geniş bölgedeki (Res. 7) varlıkları göz önüne alındığında, karşılarındaki düşman sekiz kralın bu bölgelerdeki krallar olamayacakları anlaşılmaktadır. Bu aşamada en fazla öne çıkan soru söz konusu sekiz kralın nerelerin kralı oldukları, hangi sebepler veya hangi güçle böyle bir başkaldırı içerisine girdikleridir. Dolayısıyla bu sekiz kralın kendi güçlerinin ötesinde, çok daha farklı bir destek ile böyle bir ittifakın içerisinde yer aldıkları düşünülebilir. Wasusarma ve dostlarının hakimiyet alanları göz önüne alındığında, düşman kralların daha güneyden Karaman ve Ereğli hattından gelebilecek krallar olmaları da mümkündür⁵⁸.

TOPADA YAZITI İÇİN YENİ KRONOLOJİ ÖNERİSİ

TOPADA yazıtının tarihlendirmesi Wasusarma'nın tahttan indirildiği tarih olarak kabul gören MÖ 729 yılının⁵⁹ hemen öncesine yapılmaktadır. Bu kapsamda, TOPADA yazıtında bahsedilen mücadelelerin de daha çok Tabal kralları arasındaki bir iç çatışmayı konu edindiği kabul edilmekte, bu mücadelenin nedenleri ve düşman kralların kimlikleri konusunda detaylı çözümler yapılamamaktadır. Ancak, Asur'un Tabal tahtı için Wasusarma'nın yerine diğer güçlü

krallardan birisini "seçmemiş" olmasından daha ziyade "seçememiş" olması varsayımından hareket etmek TOPADA yazıtında anlatılan mücadelenin esas sebepleri, kronolojisi, Wasusarma'nın akıbeti ve yerine geçirilmeye çalışılan Hulli'nin kimliği noktasındaki sorunsalların açıklanabilmesinde temel bir bakış açısı sağlamaktadır.

Wasusarma'nın ismi en erken III. Tiglat-Pileser döneminde MÖ 738 yılına tarihlendirilen metinlerde haraç alınan krallar arasında görülmektedir⁶⁰. Kralın Tabal tahtından indirilme sebebi de Asur başarılarına karşı kayıtsız kalarak haracını vermemesidir.

Resim 2: Topada Yazıtı / Topada Inscription

Tahttan indirilme aşamasında en dikkat çekici husus, büyük kralın yerine "hiç kimsenin oğlu Hulli" şeklinde tanımlanan birisinin Tabal tahtına geçirilmeye çalışılmasıdır. Böylece III. Tiglat-Pileser'in Wasusarma'yı tahttan indirerek, yerine atadığı Hulli üzerinden bölgede tamamen kendisine bağlı yeni bir hanedanlık kurmaya çalıştığı anlaşılmaktadır⁶¹. Ancak Asur yazılı kaynaklarında Wasusarma ile savaşıldığını, krali şehrinin ele geçirildiğini, sürgün edildiğini veya öldürüldüğünü gösteren herhangi bir anlatıma rastlanmamaktadır. Oysa mağlup edilen kralların sürgün edildiğini veya öldürüldüğünü söylemek Asur'un en güçlü propaganda biçimlerinden birisidir⁶². Böyle bir akıbetin yaşanmış olması durumunda, Asur kralının bu durumu büyük bir propaganda malzemesi olarak kullanmış olması beklenebilir. Bu çerçevede büyük kral ve ona bağlı diğer kralların bu sözde taht değişimini

⁵⁵ Weeden 2010: 50; Akçay 2014: 58, Tablo 2.

⁵⁶ Jasink 1995: 131; Hawkins 2000: 442-444, X9, X10; Payne 2012: 50-51, 87-88.

⁵⁷ Akçay 2012: 16, dipnot 62.

⁵⁸ Bu çerçevede, özellikle Karaman'daki KARADAĞ, KIZILDAĞ ve Aksaray İhlara'daki BURUNKAYA yazıtları ile bilinen bir diğer büyük kral Hartapu'nun soyundan gelmesi muhtemel kralların bu ittifak içerisinde olabilecekleri göz ardı edilmemelidir. TOPADA'da anlatılan savaşın sebepleri her ne olursa olsun, esas hedefin büyük kral Wasusarma olması nedeniyle, farklı soylardan gelen iki büyük kral ailesinin bu mücadele içerisinde karşı karşıya gelmiş olmaları da muhtemeldir.

⁵⁹ ARAB, I, 786; Tadmor 1994: 171; Jasink 1995: 178; Aro 1998: 312, A13.

⁶⁰ ARAB, I, 772; Tadmor 1994: 108-109, 171; Jasink 1995: 176; Aro 1998: 311-312; Salvini 2006: 83.

⁶¹ D'Alfonso 2012: 186.

⁶² Bryce 2012: 75.

Resim 3: Karahöyük (Ağılı) / Karahöyük (Ağılı)

kabul etmeyerek, Tabal tahtına oturtulmaya çalışılan kişi ve ona destek olan krallar ile mücadele içerisine girmiş olabilecekleri düşünülebilir. Büyük kral Wasusarma'nın yanı sıra, Warpalawa'nın (Urballa) da Asur'a ağır vergiler ödemek zorunda kaldığı diğer yazılı kaynaklardan⁶³ bilinmektedir. Dolayısıyla dost kralların büyük kral Wasusarma'ya olan bağlılıklarının ötesinde, Asur'un politik ve ekonomik baskılarına karşı çıkan bir siyaset ile böyle bir değişime karşı çıktıkları önerilebilir.

Asur desteği ile Tabal tahtına oturtulmaya çalışılan Hulli için "hiç kimsenin oğlu" şeklinde yapılan tanımlama, onun krali soydan olmadığını gösteren en önemli referanstır⁶⁴. Hulli'nin Tabal tahtına oturmak için ödediği vergiler/haraçlar ise kendisine verilen Asur desteğinin ağır diyetidir. Metinlerde, Hulli'nin hangi bağlantılar veya siyasi güç ile tercih edildiğinin belirtilmemiş olması onun kimliği konusundaki soruyu yanıtsız bırakırken, Tabal yazıtları içerisinde Hulli tarafından yazdırılmış herhangi bir yazılı kaynağın olmaması da dikkat çekicidir. Zira meşru olmayan yollarla tahtı ele geçirmeye çalışan bir kişinin, tahta çıkmayı başarması durumunda siyasi propaganda için çeşitli anıtlar yaptırmış olması beklenilebilecek bir durumdur. Bu eksiklik, Hulli'nin esasında bu aşamada Tabal tahtına çıkamamış olması ile açıklanabilir.

Hulli'nin kimliğinin çözümü noktasında yapılabilecek yorumlar şimdilik güçlü kanıtlardan uzaktır. Ancak, MÖ 740 dolaylarına tarihlendirilen KULULU-4 STELİ'nde⁶⁵ "Bu steli Ruwas'ın kardeşinin oğlu Huli yaptırdı" şeklindeki ifade dikkat çekicidir⁶⁶. Ruwa(s) daha önce

de belirtildiği üzere II. Tuwati'nin yerel beylerinden birisidir. Steli yaptıran "Huli" ile Tabal tahtı için tercih edilen "Hulli" eğer aynı kişilerse Hulli'nin sıradan birisi olmadığı⁶⁷ düşünülebilir. Böylece Tabal tahtı için güçlü bir yerel beyin yeğeninin tercih edilmiş olabileceği ve onun aracılığıyla Tabal'in denetim altına alınmaya çalışıldığı da önerilebilir. Wasusarma'nın dostu olan üç kralın hakimiyet alanlarına bakıldığında da Asur'un bu sözde taht değişimi sırasında çok fazla seçeneğinin olmadığı anlaşılmaktadır.

III. Tiglat-Pileser dönemi içerisinde MÖ 729 yılına tarihlenen kayıtlar ardından Hulli'nin ismi II. Sargon döneminde MÖ 713 yılına tarihlendirilen metinlerde⁶⁸ oğlu Ambaris ile birlikte tekrar karşımıza çıkmaktadır. Aradan geçen yaklaşık on altı yıllık süre içerisinde Hulli'nin neler yaptığı bilinmemektedir. Ancak II. Sargon tarafından Hulli'nin kraliyet tahtına yeniden oturtulması, Hulli'nin III. Tiglat-Pileser döneminde başarısız olduğunu çok açık bir şekilde yansıtmaktadır. Diğer taraftan, Asur kralının "dağınık durumdaki Bit-Burutaş halkını topladım" şeklindeki ifadeleri, ilk kez II. Sargon döneminde Bit-Burutaş ismi kullanılmış olsa da, bu ülkenin daha önceki dönemlerde de var olduğunu göstermektedir. Hangi sebeplerle dağıldığı bilinmeyen Bit-Burutaş halkının yeni düzenlemeler sonrasında, tekrar Hulli'nin hakimiyeti altında toparlanmış⁶⁹ olması, Bit-Burutaş'ın daha önce Wasusarma'nın hakimiyet sahası içerisinde kaldığını⁷⁰ ve Hulli'nin ikinci kez bu ülkede görevlendirildiğini yansıtmaktadır.

⁶³ ARAB, I, 772, 802; Tadmor 1994: 108-109, 171; Jasink 1995: 176.

⁶⁴ Hawkins 1979: 67; Weeden 2017: 725.

⁶⁵ Hawkins 2000: 445, X10.

⁶⁶ Akçay 2012: 249-250, KA-31.

⁶⁷ Melville 2010: 93.

⁶⁸ ARAB, II, 24.

⁶⁹ Tadmor 1958: 99; Hawkins 1982: 419; Hawkins/Postgate 1988: 37; Weeden 2017: 725.

⁷⁰ D'Alfonso 2012: 179.

Hulli ile ilişkili yazılı kaynaklar arasındaki kronolojik boşluk çok daha detaylı yorumların yapılabilmesine engel olmaktadır. Ancak Hulli'nin Asur'a sürgün edilmiş olabileceği⁷¹ ve bu sürgünün V. Şalmanassar Döneminde (MÖ 726-722) gerçekleştiği daha önce önerilmiştir⁷². Bu kapsamda TOPADA yazıtında bahsedilen olayların, Wasusarma'nın sözde tahttan indirilişi ve Hulli'nin tahta geçirilişi ile başlayan mücadeleler dönemi ile ilişkili olabileceği kanaatindeyiz. Büyük kralın tahttan indirilme girişimi ardından, Parzuta ülkesi/şehri etrafında şekillenen ittifakın Hulli önderliğinde şekillenmiş olduğu düşünülebilir. TOPADA yazıtındaki anlatımlar çerçevesinde, Wasusarma'nın tahtını elinden almaya çalışan gruplara karşı daha önce harekete geçtiği, kendi hakimiyet bölgesi içerisinde yaptığı mücadeleler ile⁷³ büyük krallık tahtını korumak zorunda kalmış olduğu anlaşılmaktadır.

TOPADA yazıtının bu bakış açısı ile değerlendirilmesiyle, en az üç yıl sürmüş olan mücadelelerin MÖ 726/725 yılı dolaylarında sona ermiş olabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu aşamada MÖ 727 yılında III. Tiglat-Pileser'in ölümü ardından V. Şalmanassar döneminde, Asur'un merkezi bölgesinde yaşanan siyasi karışıklıklar ve taht mücadeleleri sebebiyle Tabal'deki Asur otoritesinin zayıfladığı bir dönemin yaşandığı⁷⁴ da bilinmektedir. Hulli'nin III. Tiglat-Pileser'in ölümü ardından Asur desteğini kaybetmesi, Wasusarma ve dostlarının kazandığı zaferde çok önemli bir faktör olmalıdır. Diğer taraftan TOPADA yazıtında, Parzuta etrafındaki ittifakın ve Parzuta halkının dağıtıldığının belirtilmesiyle, II. Sargon'un dağılan Bit-Burutaş halkını toparlaması arasında da bir uyum görülebilmektedir. Bu çerçevede Hulli'nin V. Şalmanassar dönemi içerisinde Asur'a sürülmesi ihtimalinden daha çok, başarısızlığı ardından kaçmış olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. II. Sargon tarafından yeniden tahta çıkarılan Hulli'nin bu ikinci döneminin de uzun süreli olmadığı bilinmektedir. Asur kralı, Hulli'nin oğlu Ambaris'i Tabal tahtına geçirmiş⁷⁵, kızı "Ahad-Abişa" ile evlendirerek Tabal'deki gücünü daha da arttırmaya çalışmıştır. Ancak bu düzenleme de uzun süreli olmamış, Ambaris Urartu ve Muşki kralları ile ittifak arayışına girmesi sebebiyle tüm ailesi ile birlikte Asur'a sürgün edilmiştir. Bu aşamada Bit-Burutaş ülkesine Asur'dan getirilen halklar yerleştirilmiş⁷⁶, Kimmer, Muşki ve Urartu tehdidi karşısında Tabal'de yeni önlemler alınmaya çalışılmıştır.

PARZUTA VE BIT-BURUTAŞ

Parzuta, büyük kral Wasusarma'nın karşısındaki krallarla yaptığı mücadelenin merkezindeki ülke/şehirdir. TOPADA yazıtında "Parzutalıların Ülkesi" şeklinde geçen ifadeler bu ülkenin geniş bir coğrafi bölgeye yayıldığını göstermektedir. Mücadelelerin daha çok dağların üzerindeki sınırlarda ve karakollarda yoğunlaşması ise ülkenin ve özellikle şehrinin dağlık coğrafyası için en önemli referanstır. Wasursama'ya ait SUVASA ve GÖSTESİN yazıtları Acıgöl'deki Ağılı Höyük'ün (Karahöyük) batısında kalan hattın büyük kralın hakimiyet alanı içerisinde kaldığını yansıtmaktadır. Bununla birlikte dost krallardan Kiyakiya'nın Aksaray üzerinden, Warpalawa'nın ise Niğde-Kemerhisar hattından krala destek verdikleri anlaşılmaktadır. Böylece Parzuta Ülkesi ve şehrinin, diğer kralların hakimiyet alanları da göz önüne alındığında, Nevşehir-Acıgöl hattının güneyi, Niğde-Kemerhisar'ın kuzeyi, Aksaray'ın doğusu, Kayseri'nin güneybatısında kalan, daha çok Göllüdağ ve çevresini içeren bir bölge (Res. 7) olabileceği anlaşılmaktadır.

Bit-Burutaş daha önceki dönemlerde adı herhangi bir yazılı kaynaktan bilinmeyen, ilk defa II. Sargon döneminde karşımıza çıkan ve daha çok esas Tabal bölgesinin içerisinde yer aldığı anlaşılan⁷⁷ bir ülkedir. II. Sargon'un Tabal'de yeniden sağladığı siyasi ve askeri denetim ile birlikte karşımıza çıkan Bit-Burutaş'a, dışarıdan getirilen halk topluluklarının yerleştirilmiş olması yaşanan büyük değişimi de yansıtmaktadır. Bu dönemin siyasi aktörleri çevresinde yaşanan politik değişimler sebebiyle Bit-Burutaş'ın sırasıyla, Hulli, Ambaris ve Warpalawa'nın idaresine verildiği yazılı kaynaklar yoluyla bilinmektedir. Parzuta ve Bit-Burutaş'ın temel anlamda aynı yerler olup olmadığı ve Tabal tarihi coğrafyası içerisinde nerede konumlandıkları konusunda ise bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bu kapsamda Parzuta şehri/ülkesinin yeri için J. D. Hawkins TOPADA yazıtının bulunduğu coğrafya içerisinde Ağılı (Karahöyük) ve yakın çevresini (Res. 3) önermiştir⁷⁸. F.

⁷⁷ Weeden 2010: 59; D'Alfonso 2012: 182.

⁷⁸ Parzuta adının okunuşu konusunda tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Kelimenin "-zu-" sesiyle okunmasına katılmayıp "wi" şeklinde bir okuma önerisi (Aro 1998: 110), "-za-" sesi ile okuma önerisi (Payne 2012: 57) de yapılmıştır. TOPADA yazıtının dikkat çekici bir başka özelliği, yazıtta kullanılan işaretlerin arkaik formda olmasıdır. J. D. Hawkins TOPADA yazıtı ile birlikte SUVASA yazıtının da arkaik karakterli olması sebebiyle bu iki yazıtı Wasusarma ve babası Tuwati'nin bilinen diğer yazıtlarından ayrı görmektedir ve bu durum yazı ustasının bir çeşit arkaizm arayışı biçiminde değerlendirilmektedir (Hawkins 2000: 461). GÖSTESİN yazıtı da bu arkaik karakterli yazıtlara daha sonra eklenmiş (Weeden 2010: 43, 46) bir örnektir. J. D. Hawkins, "pa+ra/i-zu(?)=tax" şeklinde okunan ismin, Hitit dönemindeki URUpars(u)hunta/parsuhandu/purushanda ve Eski

⁷¹ Kalaç 1941: Palu 7, 16-18; Hawkins 1979: 163.

⁷² Hawkins 1979: 163; Hawkins 1982: 416.

⁷³ Woudhuizen 2007: 24-25.

⁷⁴ V. Şalmanassar dönemi yazılı kaynakları için bkz. Schramm 1973.

⁷⁵ ARAB, II, 25; Tadmor 1958: 99; Hawkins/Postgate 1988: 37; Weeden 2010: 42.

⁷⁶ ARAB, II, 24, 25; Fuchs 1994: 60-74, 303-307; Frame 1999: 31.

Resim 4: Ovaören-Yassıhöyük / *Ovaören-Yassıhöyük*

C. Woudhuizen⁷⁹ ise “Parwita” şeklinde okuduğu ülke/şehrin Kızılırmak kavsi içerisinde olması gerektiğini öne sürmüştür. K. Strobel⁸⁰ Parzuta’nın Ovaören-Yassıhöyük (Res. 4) olabileceğini önermiştir. M. Weeden ise yaptığı yeni okuma önerileri çerçevesinde, Parzuta ve Ta-x ülkeleri/şehirleri için iki farklı senaryo üzerinden bazı önerilerde bulunmuştur. Buna göre Ta-x ile Parzuta ülkelerinin Kızılırmak Nehri yakınlarında, Wasusarma yazıtlarının olduğu bölge içerisinde olabileceği ve Ovaören-Topada-Göllüdağ arasındaki bölgenin (Res. 1, 7) daha fazla öne çıktığını belirtmiştir⁸¹.

TOPADA yazıtının yukarıda bahsedilen yeni yaklaşım ve tarihsel süreç içerisinde değerlendirilmesiyle, Parzuta ve Bit-Burutaş için farklı önerilerin yapılabilmesi mümkündür. Hulli’nin başarısızlığı ile sonuçlanan mücadelelerin Parzuta Ülkesi ve şehri etrafında gelişim gösterdiği son derece nettir. II. Sargon döneminde yeniden sağlanan hâkimiyetin ise tekrar göreve getirilen Hulli aracılığıyla bu sefer Bit-Burutaş üzerinden kurulmaya çalışılması, farklı dönemlerde ve farklı yazılı kaynaklarda adı geçen bu ülkenin/şehrin temel manada aynı coğrafi bölgeyi ifade etmiş olabileceğini göstermektedir.

II. Sargon döneminde Tabal coğrafyasında yaşanan değişimler üzerinden, Tabal tarihi coğrafyası konusunda daha geniş yorumların yapılması mümkündür. Daha önceki dönemlerde Tabal’daki krallardan haraç/vergi alma şeklindeki ekonomik ve siyasi baskı modeli, II. Sargon ile

çok daha farklı bir boyuta taşınmıştır. Bu dönemde, Urartu, Muşki ve Kimmer tehditleri karşısında bölgede yeni idari düzenlemeler yapılmış, yeni kaleler kurulmuş, mevcut kale ve kentler güçlendirilmiştir. Özellikle II. Sargon’un MÖ 718 yılı dolaylarında, daha önceki dönemlerde Wasusarma’nın müttefiki olarak da görülen Şinuhtu’lu Kiyakiya (Kiakki) üzerine yaptığı sefer Tabal’de bu dönemde yaşanan değişimin ilk örneğidir. Kralın sürülmesi ve şehrin yakılması ardından Şinuhtu’nun kontrolü Atuna’lı Kurti’ye (Tunni Ülkesi’nden Kurti) verilmiştir⁸². Atuna’lı Kurti, Nevşehir-Avanos’da bulunmuş olan BOZCA/BOHÇA STELİ’nde de adı geçen bir kraldır⁸³. Hatta III. Tiglat-Pileser dönemi yazılı kaynaklarında adı geçen Tuna’lı (Atuna’lı) Usshitti’nin Kurti’nin babası olabileceği de önerilmiştir⁸⁴.

Kiyakiya’nın sürülmesiyle birlikte Aksaray ve yakın çevresinin idaresi tamamıyla Asur kontrolüne geçmiştir. Binlerce kişinin Kiyakiya ile birlikte şehirden sürülmüş olması, II. Sargon’un bölgede yeniden tesis etmeye çalıştığı hakimiyet modelini yansıtırken, Aksaray’ın jeopolitik önemini de göstermektedir. Zira Aksaray, Tuz Gölü ve Konya üzerinden Tabal’e ulaşabilecek Muşki (Frig) tehdidi karşısında bir sınır bölgesi konumundadır. Nitekim MÖ 717 yılına tarihlenen metinler⁸⁵ ile daha

Asur dönemindeki purushattum ile benzerliğinin ihtimal dışı olmadığını da belirtmektedir (Hawkins 2000: 455).

⁷⁹ Woudhuizen 2007: 24-25.

⁸⁰ Strobel 2008a: 202.

⁸¹ Weeden 2010: 56-59; Weeden 2017: 724.

⁸² ARAB, II, 7, 55; Kalaç 1941: 982, Palu 4; Jasink 1995: 180, 183.

⁸³ Aro 1998: 348; Payne 2010: 91-100; Weeden 2010: 42; Payne 2012: 96-98.

⁸⁴ Weeden 2010: 41. M. Weeden özellikle Avanos’daki BOHÇA/BOZCA yazıtından hareketle, Avanos-Camihöyük yerleşiminin (Erol/Şenyurt 2011; Akçay 2012: 132-133, 159-162) iki Atuna şehriden birisi olabileceğini düşünmektedir (Weeden 2017: 726-731, dipnot 44).

⁸⁵ ARAB, II, 8; Kalaç 1941: 982, Palu 5; Jasink 1995: 180.

net bir şekilde görmeye başladığımız Muški tehdidi, II. Sargon'un Tabal'deki idari değişimlerinin ve askeri amaçlı imar faaliyetlerinin en temel sebeplerinden birisidir. Bu sebeplerden bir diğeri ise Kimmer istilalarıdır⁸⁶. Bu tehditler ve Urartu etkileri ile Tabal'deki kralların Asur'a karşı sürekli değişen bir siyaset izledikleri diğer yazılı kaynaklardan bilinmektedir.

III. Tiglat-Pileser ve II. Sargon dönemine tarihlenen Asur metinlerinde⁸⁷ ismi "Urballa" olarak geçen Warpalawa, Tuwana merkezli krallığın başındaki kraldır. TOPADA yazıtında Wasusarma'nın dostu olarak görülen Warpalawa'ya ait yazıtların dağılımı Bulgarmağden'den⁸⁸ Niğde'ye kadar uzanan geniş bölgenin onun hakimiyetinde olduğunu göstermektedir⁸⁹. MÖ 709 yılına tarihlendirilen bir tabletteki anlatımlar⁹⁰ ise Warpalawa'nın, II. Sargon dönemindeki konumunu yansıtmaktadır. Bu tabletteki anlatımlara göre Atunalılar ve İштуандалилар Bit-Paruta şehrini Warpalawa'dan alma girişimi içerisindeydi⁹¹. Böylece MÖ 713 yılında Ambaris'in sürülmesi ardından Bit-Burutaş'ın (Paruta/Parzuta)⁹² Tuwana kralı Warpalawa'ya verildiği ve Bit-Burutaş'ın Tuwana'ya yakın olması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

MÖ 718 yılında ağır vergiler karşılığında kendisine Şinuhtu'nun (Aksaray) yönetimi verilen Atuna'lı Kurti'nin hâkimiyet sahasının sınırları da Bit-Burutaş'ın yeri konusunda bazı fikirler vermektedir. Nevşehir-Avanos'daki BOHÇA/BOZCA yazıtı⁹³, Atuna'lı Kurti'nin bu dönemde Aksaray'dan Kızılırmak Nehri'ne kadar uzanan bir bölgede hâkim olduğunu yansıtmaktadır. Atunalılar'ın, Bit-Burutaş'ı tehdit etmesinin arkasındaki gücün esasında Muşkililer'den kaynaklandığı da Asur metinlerinden⁹⁴ bilinmektedir. Metinlere göre Kurti MÖ 713 yılı dolaylarında Warpalawa'nın hakimiyetinde olan Bit-Burutaş'ı alma niyetindedir. Böylece, Bit-Burutaş'ın Kurti'nin hakimiyet alanının daha doğusunda kaldığı da anlaşılmaktadır.

TOPADA yazıtı için önerilen yeni bakış açısı ve kronoloji çerçevesinde, Wasusarma dönemindeki Parzuta ile II. Sargon dönemindeki Bit-Burutaş'ın temel olarak aynı ülkeyi veya coğrafi bölgeyi ifade etmiş olabileceklerini

daha önce de ifade etmiştik. Bu kapsamda, Asur yazılı kaynakları ve yerel yazılı kaynaklar ile destekleyerek öne çıkarttığımız Nevşehir'in güneyi ve Niğde'nin kuzeyindeki coğrafi bölgede üç önemli arkeolojik merkez göze çarpmaktadır. Bu merkezlerden ilki TOPADA yazıtına en yakın konumdaki Ağılı Höyüğü'dür. Diğer iki yerleşim ise kazı çalışmalarının da yapıldığı Göllüdağ ve Ovaören-Yassıhöyük'tür. Bu üç merkezin dışında Wasusarma'ya ait yazıtların da bu coğrafi sınırlar içerisinde yer alması, Parzuta/Bit-Burutaş ülkesinin lokalizasyonu açısından önemlidir.

GÖLLÜDAĞ

Niğde'nin yaklaşık 60 km kuzeyinde, volkanik karakterli dağın üzerindeki Göllüdağ⁹⁵ bölgedeki en önemli Demir Çağı yerleşimlerinden birisidir. Zorlu topoğrafyası ile dışarıdan gelebilecek müdahalelere karşı doğal korunaklı konumu⁹⁶ Göllüdağ'ın en temel karakterini oluşturmaktadır. Yerleşimin etrafı ayrıca 5 km uzunluğunda bir sur ile çevrilidir⁹⁷. Jeofizik çalışmalarında sur üzerinde, doğuda ve batıda iki ana kapının ve farklı alanlarda daha küçük kapıların varlığı da tespit edilmiştir⁹⁸. Yukarı şehir içerisinde, birbirini dik caddeler ile kesen, daha küçük boyutlu sokaklarla ayrılmış yapı adaları yer almaktadır⁹⁹. Bu alan R. O. Arık tarafından "Saray Yapısı" olarak da isimlendirilmiştir. Söz konusu saray, dikdörtgen planlı olup yaklaşık 260 x 110 m boyutlarındadır ve girişi "Bit Hilani" tarzındadır¹⁰⁰. Geniş avluları ve çok sayıda odası bulunan sarayda kalın bir yangın tabakası ile birbirinden ayrılan iki farklı taban seviyesi tespit edilmiştir¹⁰¹. Bazı mekânların duvar yüzlerinde tespit edilen kalın sıvaların da şiddetli bir yangından etkilendiği belirtilmiştir¹⁰². Sarayın güneyindeki, megaron planlı iki yapıda da büyük bir yangınla ayrılan iki mimari evre açığa çıkarılmıştır¹⁰³. Bu sonuçlar Göllüdağ'daki Demir Çağı yerleşimin büyük bir yangın ile ayrılan iki evreye sahip olduğunu göstermektedir.

⁹⁵ 2.142 m yükseklikteki bir krater gölünün etrafındaki dağ kenti ilk kez 1933 yılında tespit edilen kapı aslanları ile tanınmaya başlanmıştır. 1934 yılında R. O. Arık başkanlığındaki bir ekip tarafından gerçekleştirilen tek sezonluk kazı çalışmaları (Arık 1936: 3-19) ardından, 1968 ve 1969 yıllarında B. Tezcan tarafından (Tezcan 1968: 213) iki sezon daha kazılara devam edilebilmiştir. Göllüdağ'daki son çalışmalar 1990'lı yıllarda W. Schirmer (Schirmer 1993; Schirmer 1996; Schirmer 2002) tarafından daha çok topoğrafik ve jeomanyetik araştırmalar şeklinde gerçekleştirilmiştir.

⁹⁶ Tezcan 1968: 213.

⁹⁷ Aro 2010: 260.

⁹⁸ Schirmer 1993: 125.

⁹⁹ Schirmer 1996: 340-343, Res. 1-7; Börker-Klähn 2004: Abb.12-14.

¹⁰⁰ Aro 2010: 262.

¹⁰¹ Tezcan 1968: 214-216.

¹⁰² Arık 1936: 5.

¹⁰³ Tezcan 1992: 5-6, Lev.2.

⁸⁶ Grayson 1991a: 90; Bryce 2012: 44.

⁸⁷ Akçay 2014, 58, Tablo 2.

⁸⁸ Kalaç 1977: 61-66; Jasink 1995: 140-141; Hawkins 2000: 521-525; X45.

⁸⁹ Woudhuizen 2007: 24.

⁹⁰ Hawkins 1982: 420; Saggs 1958: 182-185, Nr. 39.

⁹¹ Parpola 1987: 4-7, Nr.1; Jasink 1995: 181-182.

⁹² H. W. Saggs'ın yaptığı çeviride "Bit-Paruta" yerine yalnızca "Paruta" ifadesi kullanılmıştır (Saggs 1958: 182-187, Nr. 39).

⁹³ Aro 1998: 348; Payne 2010: 91-100; Weeden 2010: 42.

⁹⁴ ARAB, II, 214; Kalaç 1941: 987.

Resim 5: Nevşehir-Karadağ Üzerindeki Sınır Duvarları/ *Border Walls on Nevşehir-Karadağ*

Göllüdağ'da bulunmuş heykeltıraşlık eserleri yerleşim kronolojisi açısından son derece önemlidir. Bu eserlerin en dikkat çekici özellikleri kabaca işlenmiş olmaları ve birçoğunun detaylarının verilmemiş olmasıdır. Özellikle ortostatların, üzerinde kabartma bulunmaması sebebiyle yarım bırakıldıkları önerilmiştir¹⁰⁴. Göllüdağ'ın son mimari evresi için en önemli referansları oluşturan kapı aslanları, R. O. Arık tarafından MÖ 9. yüzyıla tarihlendirilmiştir¹⁰⁵. E. Akurgal¹⁰⁶ ve W. Schirmer¹⁰⁷ ise güçlü Asur etkilerini işaret ederek MÖ 8. yüzyılın sonu ile MÖ 7. yüzyılın başlarını, S. Aro¹⁰⁸ MÖ 700-650 aralığını öne çıkarmıştır. Ancak kapı aslanlarının ikonografik detayları özellikle Sakçagözü kapı aslanı¹⁰⁹ ile son derece benzerdir ve MÖ 8. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmesi daha mümkündür¹¹⁰. Kazılarda bulunmuş seramikler de MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısı ile MÖ 7. yüzyılın başlarına işaret etmektedir¹¹¹.

Bugüne kadar Göllüdağ için kesin bir lokalizasyon önerisi yapılmamış olsa da T. Özgüç, Tuwana krallığına bağlı bir şehir olabileceği yönünde önerilerde bulunmuştur¹¹². W. Schirmer, Göllüdağ'ın özellikle coğrafi konumundan hareketle, Tarhunzas'ın

kült merkezi olabileceğini¹¹³ önermiştir. S. Aro¹¹⁴ ise Warpalawa'nın oğlu Muwaharani veya onun oğlu tarafından kurulup yerleşilememiş bir şehir olabileceğini ifade etmiştir. TOPADA yazıtındaki anlatımlar çerçevesinde, Göllüdağ'ın büyük bir yangın tabakası ile sonlanan erken evresinin Parzuta etrafındaki mücadeleler dönemiyle ilişkili olabileceği önerilebilir. Geç aşamasının ise II. Sargon döneminde yeniden düzenlenen Bit-Burutaş ile ilişkili olması muhtemeldir. Göllüdağ'ın Tabal tarihsel coğrafyası içerisindeki konumu dışında, TOPADA yazıtına olan uzaklığı, doğal korunaklı dağlık yapısı ve güçlü surları Parzuta ülkesi/şehri için yazıtta geçen anlatımlar ile de uyumludur. Bugün yüzeyden dahi gözlemlenebilen kentsel mimarinin, Tabal'ın diğer şehirlerindeki mimari gelenekten tamamen ayrı kalan modeli¹¹⁵ ve heykeltıraşlık eserlerinde görülen güçlü Asur etkileri, II. Sargon dönemi içerisindeki büyük dönüşüm ile ilişkili olmalıdır. Bit-Burutaş bu dönemdeki krallar arasında en önemli çatışma konularından birisi olurken, bu çatışmaların Muški, Kimmer ve Urartu baskıları ile yaşanmış olduğu daha önceki kısımlarda da belirtilmiştir. Bit-Burutaş'a Kuzey Suriye'den getirilen halk topluluklarının yerleştirilmiş¹¹⁶ olması da, II. Sargon dönemindeki Bit-Burutaş'ın önemini bir kez daha göstermektedir.

¹⁰⁴ Tezcan 1992: 4.

¹⁰⁵ Arık 1936: 16.

¹⁰⁶ Akurgal 1961: Abb. 136.

¹⁰⁷ Schirmer 2002: Abb. 22.

¹⁰⁸ Aro 2010: 266-267.

¹⁰⁹ Akurgal 1961: Abb. 135.

¹¹⁰ Akçay 2012: 187, KA14, Lev 13A; 13B1.

¹¹¹ Tezcan 1992: 1.

¹¹² Özgüç 1971: 74, dipnot 130.

¹¹³ Schirmer 2002: 214.

¹¹⁴ Aro 2010: 267.

¹¹⁵ Schirmer 2002; Wittke 2004: 166.

¹¹⁶ D'Alfonso 2012: 183.

OVAÖREN-YASSIHOYÜK

Bölgenin önemli arkeolojik yerleşimlerinden birisi Nevşehir ile Aksaray illerinin sınırları üzerinde yer alan Ovaören-Yassihöyük'tür. Ovaören'in (Res. 6) Tabal tarihi coğrafyası içerisindeki konumu için M. Weeden ve K. Strobel tarafından bazı önerilerin yapıldığı yukarıda da belirtilmişti. SUVASA ve GÖSTESİN yazıtlarına en yakın yerleşim olan Ovaören, TOPADA'nın yaklaşık 25 km kuzeybatısındaki konumu ile Parzuta veya Ta-x şehirleri için öne çıkarılan bir aday olmuştur. Bununla birlikte, tarafımızca 2009 yılında tespit edilen GÖSTESİN yazıtı¹¹⁷, Karadağ üzerindeki sınır duvarları¹¹⁸ (Res.5) ve Avanos-Camihöyük'de¹¹⁹ tespit edilen Orta Demir Çağı yerleşim tabakası Tabal tarihi coğrafyası için diğer referansları oluşturmuştur. Göstesin (Ovaören) Ovası içerisinde (Res. 6) ayrıca, daha geç dönemlere ait Zeus-Strategos kaya kabartması¹²⁰, iki Bizans kilisesi¹²¹, Filiköreni, Akdam, Ovaören ve Ozancık gibi yer altı şehirleri¹²² de bulunmaktadır.

Kızılırmak Nehri'nin yaklaşık 25 km güneyindeki Ovaören, Nevşehir'in batı ve Aksaray'ın kuzeydoğu hattını kontrol altında tutan bir coğrafi konuma sahiptir. 2007 yılından itibaren başkanlığımız altında kazı çalışmalarının yürütüldüğü Yassihöyük ise 475 x 350 m boyutları, yaklaşık 17 hektarı kaplayan alanı¹²³ ile Nevşehir sınırları içerisindeki en büyük höyüktür. Yassihöyük'te¹²⁴ (Res. 4) açığa çıkarılmış olan savunma sistemlerinin Geç Hitit Dönemi'nin sonlarına kadar kullanıldığı tespit edilmiştir. İki kuleli kapı (Res. 8), yaklaşık 1250 m uzunluğundaki taş bedenli sur ve 750 m uzunluğundaki toprak yığma sur, yerleşimin Orta Demir Çağı'ndaki önemini ortaya koymaktadır. Kapıda tespit edilen mimari evreler içerisinde, özellikle kapı açıklıklarının kapatıldığı dönem ise son derece dikkat çekicidir. Bu evrede, kapı kanatları düzensiz bir şekilde, taş örgü ile kaplanmış ve kapı açıklıkları duvar örülmek suretiyle kapatılmıştır (Res. 9). Kapının son kullanım evresinden elde edilen buluntular bu dönemin MÖ 8. yüzyılın sonları ile MÖ 7. yüzyılın başlarına tarihlenebileceğini göstermiştir¹²⁵. Bununla birlikte Yassihöyük'te açığa çıkarılan Geç Tunç Çağı tabakaları ve bu döneme ait sandık duvar tekniğindeki surlar¹²⁶, Ovaören'in Hitit Dönemi'nden

itibaren savunma sistemlerine sahip bölgesel bir merkez olduğunu ortaya koymuştur. Demir Çağı surlarının Geç Tunç Çağı surlarının üzerinde yükselmesi, Geç Hitit Dönemi kapısının Geç Tunç Çağı kapısı ile aynı alanda yer alması¹²⁷ ise Ovaören-Yassihöyük'teki tarihsel devamlılığı yansıtmaktadır.

Ovaören'de Yassihöyük¹²⁸ dışında Topakhöyük¹²⁹ ve Teras Alanı olarak isimlendirilen iki farklı arkeolojik birim daha bulunmaktadır. Yaklaşık 110 m çapında ve 15 m yüksekliğindeki Topak Höyük¹³⁰, Geç Kalkolitik dönemin sonları ile Erken Tunç Çağı'nın başlarından başlayan ve Orta Tunç Çağı'nın erken safhalarına kadar devam eden bir kültür dolgusuna sahiptir¹³¹. Teras Alanı'nda tespit edilen kültür dolguları da Topakhöyük ile uyumlu bir kronolojik gelişim göstermektedir. Bu kapsamda Ovaören'in özellikle Orta Tunç Çağı'nda, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde, bir karum veya wabartuma sahip olabileceği de daha önce önerilmiştir¹³². Ancak şimdiye kadar sürdürülen kazı çalışmalarında, yerleşimin isminin tespit edilebileceği herhangi bir yazılı kaynak ele geçmemiştir. Tüm bunlarla birlikte Ovaören için yapılacak tarihi coğrafya önerilerinde, Erken Tunç Çağı'ndan Roma Dönemi'ne kadar kesintisiz devam eden yerleşim tarihi ile uyumlu öneriler yapılmasının çok daha uygun olacağı anlaşılmaktadır.

Geç Hitit Dönemi'nde, Tabal tarihsel coğrafyası içerisinde Ovaören-Yassihöyük'ün yeri için büyük kral Wasusarma'ya ait GÖSTESİN, SUVASA ve TOPADA yazıtları son derece önemlidir. Ovaören'in güneydoğusundaki Karadağ'da tespit ettiğimiz sınır duvarları da özellikle TOPADA yazıtında bahsedilen mücadeleler döneminde yerleşimin stratejik bir konuma sahip olduğunu yansıtmaktadır. Bu kapsamda Ovaören'in, II. Sargon döneminden önce büyük kral Wasusarma'nın hakimiyet sahası içerisinde kaldığını söylemek mümkündür.

Ovaören'in Kızılırmak kavsine yakın konumu ile özellikle II. Sargon döneminde Muški (Frig) sınırına yakın olması gerektiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Tabal Ülkesi'nin batı ve kuzeybatı sınırlarını tespit edebilme noktasındaki en büyük problem Tabal ile Muški arasındaki ayrım noktalarının kesin olarak tespit edilememesinden kaynaklanmaktadır¹³³. Tuz Gölünün batısında kalan Kulu¹³⁴ ve Haymana üzerinden Gordion'a

¹¹⁷Şenyurt 2010.

¹¹⁸Şenyurt 2010: 263, Res. 9.

¹¹⁹Erol/ Şenyurt 2011; Akçay 2012: 118, 132.

¹²⁰Rossner 1988: 129.

¹²¹Rott 1908: 249-257.

¹²²Şenyurt 2000: 370-371; Bixio/ Calio/ Pascale 2012: 5-31.

¹²³Akçay 2015: 48.

¹²⁴Şenyurt 2010; Akçay 2012: 129-132; Şenyurt/Kamış/Akçay 2014a: 62-67; Şenyurt/Akçay/Kamış 2014b: 101-108; Akçay 2015: 47-48; Şenyurt/Akçay/Kamış 2016: 117-122.

¹²⁵Akçay 2015: 53.

¹²⁶Şenyurt/Akçay/Kamış 2014b: 104-105, Res. 4, 8.

¹²⁷Şenyurt/Akçay/Kamış 2016: 116-122.

¹²⁸Omura 1998: 45, 49-50; Şenyurt 1999: 455.

¹²⁹Omura 1998: 49-50; Şenyurt 1999: 454-455.

¹³⁰Şenyurt/Kamış/Akçay 2014a: 62.

¹³¹Şenyurt/Akçay/Kamış 2016: 111-116.

¹³²Şenyurt 2010: 262.

¹³³Genz 2007: 128.

¹³⁴Kulu yakınlarındaki Çevrekele (Yarışlı) yerleşiminin bir Tabal

Resim 6: Ovaören ve Yakın Çevresi / Ovaören and its Vicinity

kadar uzanan bölgede, Luwi dilinden daha farklı bir dil kullanan ve arkeolojik buluntuları ile daha farklı bir kültür grubunu oluşturan Frig varlığı görülebilmektedir¹³⁵. Bu iki kültürün sınırı konumundaki Konya ve Karaman Ovası'ndaki seramik geleneklerinde görülen benzerlikler dikkat çekicidir. Özellikle Konya'daki Alaaddintepesi'nde bulunmuş seramiklerin¹³⁶ daha çok Frig etkisini yansıtan örnekler olması¹³⁷, bu dönemde bölgedeki kültürel kimliğin Friglere daha yakın olduğunu göstermektedir¹³⁸. Ancak bu sınırların seramik verileri üzerinden kesin hatlar ile çizilmesi mümkün değildir. Zira, Tabal'deki en baskın seramik geleneğini oluşturan Alışar-4 gurubu üretimlerine Frig başkenti Gordion'da¹³⁹ da rastlanmaktadır.

Ovaören-Yassıhöyük'ün II. Sargon dönemine kadar Tabal'ın büyük krallarının hakimiyet alanı içerisinde kaldığı, Kızılırmak'ın kuzeyindeki Kırşehir-Yassıhöyük'ün konumu göz önüne alındığında daha anlaşılabilir bir nitelik kazanmaktadır. Kırşehir-Yassıhöyük'te bulunduğu belirtilen kurşun levhalar¹⁴⁰ bölgenin Tuwati'nin bir yerel

beyi tarafından yönetilmiş olduğunu göstermektedir¹⁴¹. Kızılırmak Nehri'nin hemen kuzey kıyısındaki Nevşehir-KARABURNA'daki yazıt da bölgedeki Taballi unsurların diğer bir göstergesidir¹⁴². Karaburna Kalesi'nin¹⁴³ daha kuzeyinde ise Hacıbektaş'taki Suluca-Karahöyük bulunmaktadır. Suluca-Karahöyük kazılarının yayınlanmış malzemesinin son derece az olması kesin yorumlar yapmayı güçleştirmektedir. Ancak, Suluca-Karahöyük'ün Frig şeklinde adlandırılan Demir Çağı tabakasında¹⁴⁴ ele geçen seramikler içerisinde özellikle Frig gri seramik örneklerine az sayıda rastlandığı ve Alışar-4 stilinde boyalı örneklerin var olduğu¹⁴⁵ da bilinmektedir. Kaman-Kalehöyük'ün ise özellikle MÖ 7. yüzyılda bir Frig yerleşimine sahne olduğu belirtilmektedir¹⁴⁶. Frig üretimi gri mal grubunun yayılım alanı üzerindeki araştırmalar da bu döneme kadar Frig sınırının Kırşehir-Kaman ve Seyfe Gölü'ne kadar uzandığını göstermektedir¹⁴⁷. Özellikle gri Frig seramiğinin yayılımı üzerinden MÖ 8. yüzyıldan daha önceki dönemlerde Frig etkisinin Kızılırmak kavsi içerisinde yoğun olmadığı ve ilişkilerin daha çok kültürel boyutta olduğu da önerilmiştir¹⁴⁸.

Yazılı kaynaklar çerçevesindeki Muşki-Tabal ilişkileri daha çok II. Sargon dönemi kaynaklarından takip edilebilmektedir. MÖ 718 yılına tarihlenen metinlerde

şehri olduğu ve Tabal'ın batı sınırlarının buraya kadar dayandığı yönünde fikirler bulunmaktadır (Strobel 2008b: 455). Ancak Yaraşlı'da yapılan yüzey araştırmaları yerleşimin, Demir Çağı'nda daha çok MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında Frig kültür bölgesi içerisinde olması gerektiğini göstermektedir (Özgüner 2006: 139-144).

¹³⁵ Prayon/Wittke 1994: 38-40; Sagona/Zimansky 2009: 353.

¹³⁶ Akurgal 1955: Abb. 21a, 21b, 22.

¹³⁷ Wittke 2004: 95.

¹³⁸ Sams 1974: 180-181.

¹³⁹ Genz 2007: 133.

¹⁴⁰ Akdoğan/Hawkins 2009: 7-14; Omura 2016: 17, 20, Fig. 8.

¹⁴¹ Simon 2017: 206.

¹⁴² Hawkins 2000: 480-483, X18.

¹⁴³ Şenyurt 2000: 365-366; Akçay 2012: 29, 58, KA21, Lev.25.

¹⁴⁴ Balkan/Sümer 1967: 16-18; Balkan/Sümer 1969: 37.

¹⁴⁵ Summers 1994: 244.

¹⁴⁶ Omura 1998: 353-368; Omura 2016: 17.

¹⁴⁷ Summers 1994: 244.

¹⁴⁸ Sams 1974: 175, 180-181.

Şinuhtulu Kiakki üzerine yapılan seferlerin vergi ödememesi sebebiyle yapıldığı anlatılmaktadır. Ancak, Asur kralının bu aşamada daha çok Muški-Tabal yakınlaşmasını önlemeye çalıştığı anlaşılmaktadır¹⁴⁹. Daha sonraki yıllık metinlerine göre¹⁵⁰, MÖ 715 yılında II. Sargon, Que (Ovalık Kilikya) üzerinde baskı kurarak buradaki kaleleri ele geçiren Muškili Mita üzerine sefere çıkmış, bölgedeki Harrua, Qumasi ve Ushnasis kalelerini geri almıştır. Kilikya'da olması gerektiği düşünülen bu şehirlerden Harrua'nın, Bizans dönemindeki Huria (Hyria) olabileceği ve MÖ 2. Bin yılın önemli liman kentlerinden birisi olan Ura ile aynı yer olduğu yönünde fikirler bulunmaktadır¹⁵¹. Diğer taraftan Ura'nın Silifke civarında olamayacağı, Mersin-Yumuktepe olabileceği de önerilmiştir¹⁵². II. Sargon'un MÖ 709 yılına denk gelen 13. saltanat yılı metni¹⁵³ ise Muškili Mita üzerine sefere çıkan Que valisinin iki önemli kaleyi ele geçirdiğini göstermektedir. Böylece Asur-Muški askeri mücadelelerinin bu dönemde daha çok Tabal'ın batı ve güneybatı sınırlarında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Mücadeleler MÖ 709 yılı dolaylarında Muškili Mita'nın II. Sargon'a bağlılığını sunmasına kadar devam etmiştir¹⁵⁴.

II. Sargon, bu dönemde Mita'nın güneyde Kilikya kaleleri üzerinde kazandığı başarıları ve Urartu'nun doğudaki kazanımları karşısında Tabal'i elinde tutma gayreti içerisindeydi¹⁵⁵. MÖ 713/712 yılı dolaylarına tarihlenen¹⁵⁶ II. Sargon yıllıklarında¹⁵⁷ "Usi, Usian ve Uargin şehirleri, Muški Ülkesi'nin sınırları üzerinde kurdum ve onların kapılarını kapattım, artık hiç kimse dışarı çıkamayacak" şeklindeki ifadeler son derece dikkat çekicidir. Asur kralının "Muški Ülkesi'nin sınırları" şeklindeki ifadesi, genel olarak Tabal'in batı sınırlarının kastedildiğini düşündürmektedir¹⁵⁸. Bu şehirlerin Muški sınırına yakın olmaları dışında nerede olabileceklerine dair herhangi bir bilgi ise metinlerden elde edilememektedir. Ancak, Muškili Mita'ya karşı özellikle Kızılırmak'ın bir sınır oluşturması, bu üç şehrin Kızılırmak Nehri'nin güneyi ile Tuz Gölü arasındaki bölgede, Nevşehir-Aksaray hattı üzerinde olabileceklerini düşündürmektedir. Atuna'lı Kurti'nin Asur kralına karşı Muškiler ile ittifak içerisine girmeye çalıştığını gösteren metinler de bu düşüncüyü desteklemektedir. Bu kapsamda II. Sargon'un aldığı önlemlerle Tabal şehirlerinin Muškiler'e verebileceği

desteği engellemeye çalıştığı, Bit-Burutaş kralı Ambaris'in Asur'a sürülmesi ardından Atunalı Kurti'nin de Asur kralına bağlılığını sunmak zorunda kaldığı anlaşılmaktadır¹⁵⁹.

Asur kralının Usi, Usian ve Uargin şehirlerinden bahsettiği metinler içerisinde "giriş kapılarını kapattım, artık hiç kimse dışarıya çıkamayacak" şeklindeki ifadeleri, Muškiler'e karşı daha çok bölgesel anlamda sınırların oluşturulmuş olabileceğini yansıtmaktadır¹⁶⁰. Ancak bu anlatımların ötesinde, II. Sargon'un yeni "kale şehirler" inşa ederken ne büyüklükte hazırlıklar yapmış olduğu da bilinmemektedir. S. Aro, bu metindeki ifadenin bölgesel nitelikte bir sınır kapaması olabileceği gibi, yerel Demir Çağı yapılarının içerisinde farklı bir duvar tekniği ile kendisini gösteren arkeolojik kanıtlarının da olabileceğini ifade etmiştir¹⁶¹. Bununla birlikte her ne kadar II. Sargon yeni kaleler/şehirler kurduğunu belirtse de, Urartu, Muški ve Kimmer tehditleri karşısında çok kısa süreler içerisinde yeni kaleler kurulmasının mümkün olmadığı da düşünülebilir. Tabal'in mevcut savunmalı şehirlerinin daha müstahkem kaleler haline getirilmiş olması akla daha yatkındır.

II. Sargon metinlerinde adı geçen bu üç şehirden Usian'ın lokalizasyonu hususunda, Itinenarium Antoninum'da geçen istasyonlardan birisi olan antik "Osiena" önemli bir yere sahiptir. "Osiana/Asiana" şeklinde de geçen şehir, bugün Aksaray sınırları içerisinde kalan Ozancık yer altı şehri ve civarına lokalize edilmektedir¹⁶² (Res. 7). Ozancık bölgenin en büyük yer altı şehirlerinden birisi olup, Ovaören (Göstesin) ve Babakonağı (Gelesin) köyü arazisine kadar uzanan sınırlara sahiptir¹⁶³. Osiana ile Usian arasında kurulan ilişki üzerinden, Usian'ın bugünkü Ozancık (Ersele) Höyüğü olabileceği de önerilmiştir¹⁶⁴. Bu öneri esasında M. Forlanini'nin, Hitit dönemindeki Uşşuna ile Osiena'nın aynı yer olması gerektiği yönündeki fikrine dayanmaktadır. Asur Ticaret Kolonileri ve Hitit Dönemi'nden adı bilinen "Waşhaniya/Uşhania"¹⁶⁵ ile "U(i)şş/una (Uşşuna)" arasında bölgesel bir ilişki olması gerektiği, U(i)şş/una (Uşşina/Uşşuna) ile Osiena'nın aynı yerler olabileceği çoğunlukla kabul görmektedir. G. Barjamovic tarafından yapılan çalışmalarda da Waşhaniya/Uşhania'nın, Ovaören-Topakhöyük yakınlarında olabileceği önerilmiştir¹⁶⁶. M. Forlanini'nin bu önerisi içerisinde değerlendirdiği

¹⁴⁹Grayson 1991a: 91; Ünal/Girginer 2007: 183; Weeden 2010: 42.

¹⁵⁰ARAB, II, 16.

¹⁵¹Bahar 2005: 93.

¹⁵²Ünal 2003: 24-35; Ünal/Girginer 2007: 184.

¹⁵³ARAB, II, 42; Kalaç 1941, 985-986, Palu 12, 64-71.

¹⁵⁴ARAB, II, 43; Kalaç 1941, 986, Palu 12, 72-76.

¹⁵⁵Bryce 2012: 42.

¹⁵⁶Hawkins 2000: 284, dipnot 31.

¹⁵⁷ARAB, II, 27; Kalaç 1941, 983-984, Palu 10, 38-43; Fuchs 1994: 324.

¹⁵⁸Aro 1998: 266.

¹⁵⁹ARAB, II, 214; Kalaç 1941: 987; Akçay 2012: 90.

¹⁶⁰Akçay 2012: 85-87.

¹⁶¹Aro 1998: 267.

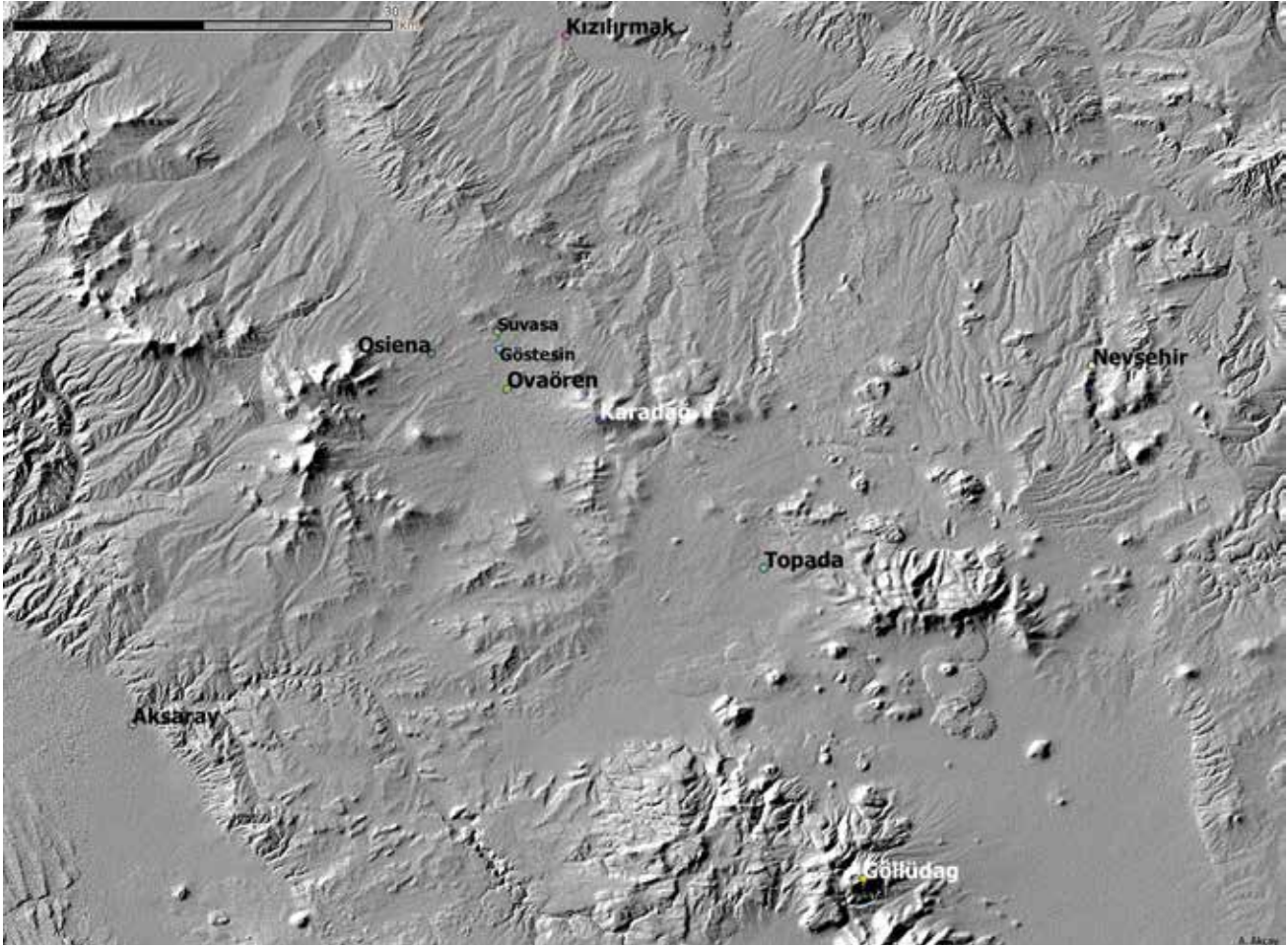
¹⁶²Hild-Restle 1981:251-252; Şenyurt 2000: 370-371.

¹⁶³Bixio/ Calio/ Pacale 2012: 5-31.

¹⁶⁴Börker- Klähn 2004: 180-181.

¹⁶⁵Nashef 1991: 196-197; Forlanini 2008: 58, Map 1; Forlanini 2009: 51; Baryamovic 2011: 326, fn. 1352.

¹⁶⁶Baryamovic 2011: 317, 326, dipnot 1349, Map 16.

Resim 7: Kızılırmak Nehri'nin Güneyi / South of Kızılırmak (Halys) River

diğer bir antik yerleşim olan Kelosin'in¹⁶⁷ de esasında bugünkü Aksaray-Babakonağı (Gelesin) köyü olması son derece önemlidir. Ovaören-Topakhöyük ve Teras Alanı bugün Babakonağı/Gelesin idari sınırları içerisinde yer almaktadır.

Kızılırmak Nehri'nin hemen güneyindeki konumu ile Ovaören, Anadolu tarihi coğrafyası içerisinde tüm dönemler için bir sınır bölgesi niteliği taşımıştır. Ovaören'in içerisinde kaldığı ovanın doğu kesimini kapatan Karadağ üzerinde tespit ettiğimiz sınır duvarları (Res. 5) da Ovaören ve yakın çevresinin özellikle MÖ 8. yüzyılın son otuz yılı içerisindeki sınır bölgesi niteliğini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda Tabal tarihsel süreci içerisinde Ovaören'in, Parzuta merkezli hakimiyet mücadeleleri aşamasında Wasusarma'nın şehirlerinden birisi olduğu değerlendirilmektedir. Daha geç aşamada, II. Sargon tarafından Bit-Burutaş ülkesinde yapılan sınır düzenlemeleri¹⁶⁸ döneminde de Karadağ'daki sınır duvarlarının önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Ovaören-Yassihöyük Geç Hitit Dönemi kent kapısının (Res. 8) son kullanım evresinde taş duvarlar ile kapatılmış olması¹⁶⁹ (Res. 9), II. Sargon'un "şehirlerin kapılarını kapattım" şeklindeki ifadeleri ile örtüşmektedir. Yukarıda sunulan Ovaören ve yakın çevresini ilgilendiren tarihi coğrafya önerileri¹⁷⁰ içerisinde de, özellikle II. Sargon dönemindeki Usian lokalizasyonunun öne çıktığı görülmektedir. Usian için Ozancık (Ersele) Höyüğü şeklinde daha önce yapılan öneri¹⁷¹ ise Ovaören-Yassihöyük kazıları başlamadan önce yapılmış olması sebebiyle zayıf kalmaktadır. Bu kapsamda antik Osiana ve Kelosin için yapılan lokalizasyon önerilerinin¹⁷² doğru olması durumunda, Ovaören'in II. Sargon dönemindeki Usian için güçlü bir aday olduğu ortaya çıkmaktadır¹⁷³.

¹⁶⁹Şenyurt/Akçay/Kamış 2016: 117-118.

¹⁷⁰Ovaören'in Erken Tunç Çağı'ndan Roma Dönemi sonuna kadar devam eden tarihsel devamlılığı ve arkeolojik veriler ile desteklenmiş daha detaylı tarihi coğrafya önerileri bu çalışmanın konusu dışında kalmaktadır. Burada yapılan kısa değerlendirmeler, daha çok Orta Demir Çağı için önerdiğimiz tarihsel coğrafya açısından öne çıkmaktadır.

¹⁷¹Börker- Klähn 2004: 180-181.

¹⁷²Forlanini 2009: 68, Map 1.

¹⁷³Akçay 2012: 86.

¹⁶⁷Forlanini 2009: 52.

¹⁶⁸Aro 1998: 267.

Resim 8: Ovaören Yassıhöyük, Geç Hitit Dönemi Kapısı/ *Ovaören-Yassıhöyük, Late Hittite Gate*

SONUÇ

Yüksek Orta Anadolu Platosunda Geç Hitit kültürünün temsilcisi olan Tabal Ülkesi, daha çok MÖ 9-7. yüzyıllar arasındaki yazılı kaynaklar üzerinden takip edilebilen bir tarihsel sürece sahiptir. Bu sürecin erken aşamaları için kullanılabilecek yazılı kaynaklar daha zayıf olmakla birlikte, özellikle MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşan yazılı kaynaklar arkeolojik veriler ile de desteklenebilmektedir. Tabal kralları arasında, Tuatti (I. Tuwati), II. Tuwati ve Wasusarma'nın daha ayrıcalıklı krallar oldukları ise gerek Asur yazılı kaynakları gerekse yerel yazılı kaynaklar yoluyla önerilebilmektedir. Asur Devleti için Tabal Ülkesi, hammadde kaynakları ve çeşitli ürünlerin haraç veya vergi olarak alındığı bir coğrafi bölge olmanın çok daha ötesinde anlamlar içermektedir. Özellikle III. Tiglat-Pileser döneminde artmaya başlayan Asur baskılarının, II. Sargon döneminde çok daha farklı bir boyut kazanması bu durumun en önemli göstergelerindendir.

Tabal tarihi için en değerli yazılı kaynakların başında Acıgöl'deki TOPADA yazıtı gelmektedir. Nevşehir, Niğde ve Aksaray arasında bir geçiş bölgesi oluşturan Acıgöl'deki yazıt, büyük kral önderliğindeki dost krallar ve karşılarındaki sekiz düşman kralın uzun süreli mücadelesini aktarmaktadır. Bu krallardan Kiyakiya'nın Aksaray, Warpalawa'nın Niğde kralı oldukları diğer kaynaklar yoluyla da daha kesin bir şekilde söylenebilirken, Ruwata(s)'ın Kayseri çevresine hakim

bir yerel bey olduğu düşünülebilir. Wasusarma'ya ait diğer yazılı kaynakların yayılımı ise büyük kralın hakimiyet alanı ve siyasi mücadele bölgesinin Nevşehir ve yakın çevresinde yoğunlaştığını göstermektedir. Bu çerçevede TOPADA yazıtının, mücadelelerin gerçekleştiği ve dost kralların hakimiyet bölgelerinin kesiştiği bir coğrafyada konumlandırıldığı da düşünülmektedir.

MÖ 729 yılı dolaylarına tarihlendirilen Asur metinleri Wasusarma'nın Tabal tahtından indirildiğini ve yerine kimsenin oğlu Hulli'nin oturtulduğunu aktarmaktadır. Ancak Hulli'nin kimliği, muhtemel krallık süreci ve Wasusarma'nın uğradığı akıbet metinlere yansımamıştır. Hulli'nin bu aşamada gerçekten tahta çıkıp çıkmadığı bir soru işareti iken, II. Sargon döneminde MÖ 713 yılında, Asur'dan getirilerek bu sefer Bit-Burutaş adındaki ülkenin hakimiyetinin verilmesi daha farklı soruların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. TOPADA yazıtı için bugüne kadar yapılan tarihlendirme önerileri, Wasusarma'nın Tabal tahtından indirildiği yılların hemen öncesine yapılmaktadır. Ancak sekiz düşman kralın neden ve hangi güç ile büyük krala ve diğer güçlü krallara karşı geldikleri sorusu yanıtız kalmaktadır. Böyle bir başkaldırının, dönemin siyasi aktörleri göz önüne alındığında ancak Asur desteği ile oluşabileceği anlaşılmaktadır. TOPADA yazıtında isimleri dahi verilmemiş olan bu düşman kralların önderliğini, Tabal tahtına Asur desteği ile oturmaya çalışan Hulli'nin yapmış olması muhtemeldir. II. Sargon dönemi metinlerindeki Hulli ile ilişkili bilgilerin bu yeni öneri çerçevesinde değerlendirilmesiyle, Hulli'nin Wasusarma

Resim 9: Ovaören-Yassıhöyük, Geç Hitit kapısı son evre / The Last Phase of Late Hittite Gate

karşısında başarısız olduğu, tahta hiç çıkamadığı ve Asur'a kaçmak zorunda kaldığı sonucuna ulaşılabilir. Önerilen bu tarihsel süreç içerisinde TOPADA yazıtının, Wasusarma'nın MÖ 729 yılında sözde tahttan indirilmesi sonrasındaki dönemlerle ilişkili olduğu ve kazanılan zafer sonrasında, MÖ 726/725 yıllarına tarihlenebileceği de önerilmektedir.

TOPADA yazıtında bahsedilen mücadelelerin Parzuta Ülkesi ve şehri etrafında gerçekleşmiş olması sebebiyle Parzuta'nın Tabal tarihi coğrafyası içerisindeki konumunun belirlenmesi son derece önemlidir. Arkeolojik ve filolojik kaynaklar çerçevesinde, Parzuta'nın yeri konusunda çok kesin veriler bulunmamakla birlikte, TOPADA yazıtı için önerdiğimiz yeni kronoloji ve tarihsel çerçevenin de yardımı ile bazı önerilerin yapılması mümkündür. Parzuta ve geç dönemdeki Bit-Burutaş arasındaki isimsel benzerliğin ötesinde, aynı isimlerin birbirinin yerine kullanıldığı Asur metinleri de bulunmaktadır. II. Sargon döneminde Hulli'nin ikinci kez görevlendirilmesi ve dağınık haldeki halkları toparlanan Bit-Burutaş'ın yönetimini alması, Bit-Burutaş'ın daha erken dönemlerden bilinen Parzuta ülkesi içerisinde olabileceğini düşündürmektedir. Büyük kralın ve dostu olan güçlü kralların hakimiyet alanları göz önüne alındığında Parzuta ülkesi/shehri için, TOPADA yazıtının 25 km güneyindeki Göllüdağ'ı merkezine alan

dağlık bölgenin daha fazla öne çıktığı anlaşılmaktadır. Göllüdağ'daki Geç Hitit kentinin dağ kenti fonksiyonu ve etrafını çevreleyen sur sistemleri ile Parzuta ülkesinin en önemli şehirlerinden birisi olabileceği önerilerimiz arasındadır. II. Sargon döneminde, dağılan Parzuta halkının yeniden toparlanarak Bit-Burutaş adı altında dönüştürüldüğü ve korunaklı dağ kenti Göllüdağ'ın özellikle bu dönemde Muški, Kimmer ve Urartu tehditlerine karşı yeniden düzenlenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

II. Sargon döneminde Tabal'in özellikle Muški ve Kimmer tehdidi ile karşı karşıya kaldığı, Kargamış gibi Geç Hitit krallıkları ve Urartu Krallığı'nın da Asur'a karşı bu güçler ile işbirliği içerisinde girdiği yazılı kaynaklar yoluyla bilinmektedir. Asur kralı bu tehlikeler karşısında Tabal'deki bazı şehirleri yeniden düzenlemiş, bazı şehirlerin surlarını onarmış ve yeni savunmalı şehirler oluşturmuştur. Bu şehirler içerisinde Usi, Usian ve Uargin'in, Muški sınırları üzerinde bulunmaları Tabal'in özellikle batı sınırlarının güçlendirilmeye çalışıldığını göstermektedir. Bu şehirlerden Usian'ın yeri konusunda yapılan önerilerde en fazla öne çıkan yaklaşım ise antik Osiena için yapılan lokalizasyonlar olmuştur. Usian ile MÖ 2. Bin yıldaki Wašhanian Ülkesi ile ilişkili Uššuna'nın aynı yerler olabilecekleri daha önce de önerilmiştir. Bu öneriler çerçevesinde, Usian'ın

yeri için daha önce Aksaray-Ozancık (Ersele) Höyüğü öne çıkarılmıştır. Ancak yaklaşık 80 m çapında ve 15 m yüksekliğindeki Ersele Höyüğü'nde bir savunma sistemi bulunmamaktadır. Aynı ova içerisindeki Ovaören ise Erken Tunç Çağı'nın başlarından başlayarak Roma dönemine kadar devam eden arkeolojik tabakaları ile bölgenin en önemli yerleşimidir. Ovaören'de Topakhöyük ve Teras Alanı'nda, Orta Tunç Çağı'nda güçlü bir yerleşim tabakasının olduğu yapılan kazılar ile ortaya konulmuştur. Ayrıca Ovaören-Yassihöyük'teki yerleşim tarihinin, şimdiye kadarki kazılar neticesinde, Erken Tunç III döneminin sonlarına kadar indiği de tespit edilmiştir. Bu kesimde açığa çıkarılan sandık duvarlı surlar Hitit İmparatorluk döneminin sonlarına kadar kullanılmıştır. Ovaören-Yassihöyük'ün Demir Çağı içerisinde devam eden savunmalı kent kimliği, Geç Hitit döneminin sonlarına kadar devam etmiştir. Bu kapsamda Ovaören-Yassihöyük'ün, II. Sargon metinlerinde adı geçen Usian için güçlü bir aday olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

AKÇAY, A. 2012.

Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında Tabal Ülkesi (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara.

AKÇAY, A. 2014.

“Tabal Ülkesinin Tarihsel Süreci Üzerine Bir Değerlendirme”, Tarih İncelemeleri Dergisi XXIX/1: 37-58.

AKÇAY, A. 2015.

“Ovaören-Yassihöyük'den Bir Yarı İkonik İdol”, Arkeoloji ve Sanat 149: 18-32.

AKÇAY, A. 2016.

“Hartapu: Kimin Kralı?”, Ahmet Ünal Armağanı/ Studies in Honour of Ahmet Ünal (Eds. S. Erkut / Ö. S. Gavaz). İstanbul: 9-23.

AKDOĞAN, R./ HAWKINS, J. D. 2009.

“Kırşehir-Yassihöyük'ten Ele Geçen Luwi Hiyeroglif Yazılı Kurşun Levha”, Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2007-2008 Yıllığı: 7-14.

AKDOĞAN, R./ HAWKINS, J. D. 2010.

“The Kırşehir Letter: A New Hieroglyphic Luwian Text on a Lead Strip”, VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri: 1-16.

AKURGAL, A. 1955.

Phrygische Kunst. Ankara.

AKURGAL, A. 1961.

Die Kunst Der Hethiter. München.

ARAB I

Ancient Records of Assyria and Babylonia, Vol. I, New York. 1926.

ARAB II

Ancient Records of Assyria and Babylonia”, Vol. II, New York. 1927.

ARIK, R.O. 1936.

“Göllüdağ Hafriyatı”, Türk Arkeoloji Dergisi 3: 3-19.

ARO, S. 1998.

Tabal, Zur Geschichte und Materiellen Kultur des Zentralanatolischen Hochplateaus von 1200 bis 600 v. Chr., Helsinki.

ARO, S. 2010.

“Sanat ve Mimari”, Luviler: Anadolu’nun Gizemli Halkı (Ed. C. Melchert), (Çev. B. Baysal / Ç. Çıdamlı). İstanbul: 245-287.

BAHAR, H. 2005.

“Tarhuntaş Araştırmaları 1994-2001”, V. Uluslararası Hititoloji Kongresi, 2-8 Eylül 2002, Çorum: 83-118.

BALKAN, K./ SÜMER, F. 1967.

“1967 Yılı Hacıbektaş (Suluca Karahöyük) Kazısı Ön Raporu”, Türk Arkeoloji Dergisi 16/2: 15-39.

BALKAN, K./ SÜMER, F. 1969.

“1968 Yılı Hacıbektaş Hüyüğü (Suluca Karahöyük) Ön Raporu”, Türk Arkeoloji Dergisi 18/1: 38-49.

BARYAMOVIC, G. 2011.

A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period, CNI Publications 38. Copenhagen.

BIXIO, R./CALIO/V./ PASCALE, A. DE. 2012.

“Cappadocia, An Underground District”, I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu: 5-31.

BÖRKER-KLÄHN, J. 2004.

“Die Leute vom Gölüdağ und im Königreich Tyana”, 60. Yaşında Fahri Işık’a Armağan / Festschrift für Fahri Işık zum 60. Geburtstag (Ed. T. Korkut). İstanbul: 163-200.

BRYCE, T. 2012.

The World of the Neo-Hittite Kingdoms. A Political and Military History. Oxford.

D’ALFONSO, L. 2012.

“Tabal: An Out-Group Definition in the First Millennium B.C.”, Leggo! Studies Presented to Mario Fales on the Occasion of his 65th Birthday (Eds. G.B. Lanfranchi / D.M. Bonacossi / C. Pappi / S. Ponchia). Wiesbaden: 173-193.

EMRE, K. 1973.

“Sultanhanı Höyüğü’nde 1971-1972 Yıllarında Yapılan Kazılar”, Anadolu 15: 87-118.

EMRE, K. 1975.

“Yassıdağ Kazısı 1973”, Anadolu 17: 43-72.

EROL, A. F./ ŞENYURT, S. Y. 2011.

“A Terracotta Mask Of Mithras Found at Camihöyük-Avanos, Cappadocia Providing New Evidence On The Mithraic Cult And Ritual Practices in Anatolia”, TÜBA-AR 14: 87-106.

FORLANINI, M. 2008.

“The Historical Geography of Anatolia and the Transition from the Kârum- Period to the Early Hittite Empire”, Old Assyrian Archives-Studies 3: 57-85.

FORLANINI, M. 2009.

“On the Middle-Kızılırmak, II”, Central-North Anatolia in the Hittite Period: New Perspective in Light of Recent Research (Eds. F. Pecchioli Daddi / G. Torri / C. Conti). Studia Asiana 5: 39-69.

FRAME, G. 1999.

“The Inscription of Sargon II at Tang-i Var”, Orientalia 68/1: 31-57.

FUCHS, A. 1994.

Die Inscriptions Sargons II. Aus Khorsabad. Göttingen.

GELB, I. J. 1939.

Hittite Hieroglyphic Monuments. Oriental Institute Publications 45.

GENZ, H. 2007.

“Kızılırmak Bölgesi’nde Demir Çağı/ The Iron Age in the Kızılırmak Region”, Friglerin Gizemli Uygarlığı/ The Mysterious Civilization of the Phrygians (Eds. H. Sivas / T. Tüfekçi Sivas). İstanbul: 127-140.

GRAYSON, A.K. 1991a.

“Assyria: Tiglat-Pileser III to Sargon II (744-705 B.C.)”, Cambridge Ancient History III/2: 71-102.

GRAYSON, A.K. 1991b.

Assyrian Rulers of Early First Millenium B.C. (1114-859 B.C.), The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods 2. Toronto.

GRAYSON, A.K. 1996.

Assyrian Rulers of Early First Millenium B.C. 3 (858-745 B.C.), The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods 3. Toronto.

- HAWKINS, J. D. 1979.
“Some Historical Problems of the Hieroglyphic Luwian Inscriptions”, *Anatolian Studies* 29: 153-167.
- HAWKINS, J. D. 1980.
“Late Hittite Funerary Monuments”, *Death in Mesopotamia. 24th Rencontre Assyriologique Internationale* (Ed. B. Alster). *Mesopotamia* 8: 123-148.
- HAWKINS, J. D. 1982.
“The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia”, *Cambridge Ancient History*, Vol. 3/1: 372-441.
- HAWKINS, J. D. 2000.
Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions: Inscriptions of the Iron Age, Volume 1 (Untersuchungen Zur Indogermanischen Sprach- Und Kulturwissenschaft, N.F. 8.1). Berlin.
- HAWKINS, J. D./ DAVIES, M. 1978.
“On The Problems of Karatepe: The Hieroglyphic Text”, *Anatolian Studies* 28: 103-119.
- HAWKINS J. D./ POSTGATE, J.N. 1988.
“Tribute from Tabal”, *State Archives of Assyria Bulletin* 11/1: 31-40.
- HILD, F./ RESTLE, M. 1981.
Tabula Imperii Byzantini 2. (Kappadokien, Charsianon, Sebasteia und Lykandos).
- HOUWINK TEN CATE, H. J. 1965.
The Luwian Population Groups of Lycia and Cilicia Aspera During the Hellenistic Period. Leiden.
- HROZNY, B. 1935a.
“L’inscription ‘Hittite’ Hieroglyphique D’Adjigöl (Topada)”, *Archiv Orientalni* VII: 488-515.
- HROZNY, B. 1935b.
“L’inscription ‘Hittite’ Hieroglyphique De Suvasa”, *Archiv Orientalni* VII: 516-522.
- HUTTER, M. 2010.
“Luvi Dininin Nitelikleri”, *Luviler: Anadolu’nun Gizemli Halkı* (Ed. C. Melchert), (Çev. B. Baysal / Ç. Çidamlı). İstanbul: 193-243.
- JASINK, A.M. 1995.
Gli Stati Neo-Ittiti, Analisi Delle Fonti Scritte E Sintesi Storica, *Studia Mediterranea* 10. Pavia.
- KALAÇ, M. 1941.
“M.Ö. 745-620 Yükseliş Çağında Büyük Asur İmparatorluğu’nun Anadolu’ya Yayılışı”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sumeroloji Enstitüsü Neşriyatı*-1: 982-1020.
- KALAÇ, M. 1977.
“Bolkar-Maden Kaya Yazıtı”, *Anadolu Araştırmaları* 4-5: 61-66.
- KALAÇ, M. 1978.
“Ein Stelenbruchstück mit Luwischen Hieroglyphen in Aksaray bei Niğde”, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 92: 117-125.
- LANSBERGER, B. 1948.
Sam’al (I). *Studien zur Entdeckung der Ruinenstätte Karatepe*.
- MELVILLE, S. C. 2010 .
“Kings of Tabal: Politics, Competition, and Conflict in a Contested Periphery”, *Rebellions and Peripheries in the Cuneiform World* (Ed. S. Richardson). *American Oriental Series* 91: 87-109.
- NASHEF, K. 1991.
Die Orts- und Gewässernamen der altassyrischen Zeit (Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes 4). Wiesbaden.
- OMURA, S. 1998.
“1996 Yılı İç Anadolu’da Yürütülen Yüzey Araştırmaları”, *15. Araştırma Sonuçları Toplantısı*-2. Ankara: 41-50.
- OMURA, M. 2016.
“Yassıhöyük Excavations First Five Seasons 2009-2013”, *Anatolian Archaeological Studies* XIX: 11-72.
- ORTHMAN, W. 1971.
Untersuchungen zur späthethitischen Bildkunst. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 8.
- ÖZGÜÇ, T. 1971.
Demir Devrinde Kültepe ve Civarı/Kültepe and Its Vicinity in The Iron Age. Ankara.

ÖZGÜÇ, T. 1998.

“Kululu’da Yeni Bulunmuş Bir Sfenks Başı ve Yazıt Parçası”, *Studies Light on the Top of the Black Hill, Studies Presented to Halet Çambel/ Karatepedeki Işık, Halet Çambel’e Armağan* (Eds. G. Arsebük / M. J. Mellink / W. Schirmer). İstanbul: 615-618.

ÖZGÜNER, N.P. 2006.

Çevre Kale: Applications Of Newly Developed Methods, Technology And Data For Understanding The Iron Age City in Yavaşlı (Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara.

PARPOLA, S. 1987.

The Correspondence of Sargon II, Part I, Letters from Assyria and the West, State Archives of Assyria 1. Helsinki.

PAYNE, M. R. 2006.

Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu. İstanbul.

PAYNE, A. 2010.

Hieroglyphic Luwian. Harrosowitz.

PAYNE, A. 2012.

Iron Age Hieroglyphic Luwian Inscriptions. Atlanta.

PRAYON, F./ WITTKE, A.M. 1994.

Kleinasien vom 12. Bis 6. Hahrhundert Jh.v.Chr. Kartierung und Erläuterung Archäologischer Befunde und Denkmäler. Weisbaden.

ROSSNER, E.P.1988.

Die Hethitischen Felsreliefs in der Türkei, Nördlingen.

ROTT, H. 1908.

Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappodokien und Lykien. Leipzig.

SAGGS, H.W.F. 1958.

“The Nimrud Letters,1952-Part IV”, *Iraq* 20/2: 182-212.

SAGONA, A./ ZIMANSKY, P. 2009.

Ancient Turkey. New York.

SALVINI, M. 2006.

Urartu Tarihi ve Kültürü. İstanbul.

SALVINI, M. 2011.

“Urartu Tarihine Genel Bir Bakış/ An Overview of Urartian History”, *Urartu, Doğuda Değişim/ Transformation in the East* (Eds. K. Köroğlu / E. Konyar). İstanbul: 74-705.

SAMS, G.K.1974.

“The Painted Animals: Anatolian Orientalizing Art”, *Anatolian Studies* 24: 169-196.

SCHIRMER, W. 1993.

“Göllüdağ 1992”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 11: 237-242.

SCHIRMER, W. 1996.

“Göllüdağ 1993-1994”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 13/2: 335-343.

SCHIRMER, W. 2002.

“Stadt, Palast, Tempel: Charakteristika hethitischer Architectur im 2. Und 1. Jahrtausend v. Chr.”, *Die Hethiter und ihr Reich: Das Volk der 100 Götter / Hititler ve Hitit İmparatorluğu: 1000 Tanrılı Halk*, Bonn: 204-217.

SCHRAMM, W. 1973.

Einleitung in die assyrischen Königsinschriften, 2. Teil, 934-722 v.Chr. Or. 1. Erg. Bd. 5,1.

SIMON, Z. 2017.

“The Northern Border of Tabal”, *Hittitology Today: Studies on Hittite and Neo-Hittite Anatolia in Honour of Emmanuel Laroche’s 100th Birthday* (Ed. A. Mouton). İstanbul: 201-211.

STROBEL, K. 2008a.

“The 13th to 11th Centuries BC: Questions of Chronology and History in Central and Western Anatolia”, *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar* (Eds. A. Erkanal / S. Günel / U. Deniz). Ankara: 193-208.

STROBEL, K. 2008b.

“A Hittite Fortress on Çevre Kale, Yavaşlı? Some Notes”, *Muhibbe Darga Armağanı*, (Eds. T. Tarhan / A. Tibet / E. Konya). İstanbul: 451-456.

SUMMERS, G.1994.

“Grey Ware and the Eastern Limits of Phrygia”, *Anatolian Iron Ages* 3: 241-252.

- ŞENYURT, S.Y. 1999.
“Nevşehir İli 1997 Yılı Yüzey Araştırması”, 16. Araştırma Sonuçları Toplantısı-1. Ankara: 451-466.
- ŞENYURT, S.Y. 2000.
“Nevşehir İli 1998 Yılı Yüzey Araştırması”, 17. Araştırma Sonuçları Toplantısı-2. Ankara: 365-380.
- ŞENYURT, S.Y. 2010.
“Ovaören-Göstesin Geç Hitit/ Luwi Hiyeroglif Yazıtı”, Veysel Donbaz’a Sunulan Yazılar, Studies Presented in Honour of Veysel Donbaz (Ed. Ş. Dönmez). İstanbul: 261-268.
- ŞENYURT, S.Y./ KAMIŞ, Y./ AKÇAY, A. 2014a.
“Ovaören 2012 Yılı Kazıları”, 35. Kazı Sonuçları Toplantısı-2. Ankara: 62-80.
- ŞENYURT, S.Y./ AKÇAY, A./ KAMIŞ, Y. 2014b.
“Ovaören 2013 Yılı Kazı Çalışmaları”, 36. Kazı Sonuçları Toplantısı-2. Ankara: 101-120.
- ŞENYURT, S.Y./ AKÇAY, A./ KAMIŞ, Y. 2016.
“Ovaören 2014 Yılı Kazı Çalışmaları”, 37. Kazı Sonuçları Toplantısı-2. Ankara: 111-128.
- TADMOR, H. 1958.
“The Campaigns of Sargon II of Assur”, Journal of Cuneiform Studies 12: 22-100.
- TADMOR, H. 1994.
The Inscriptions of Tiglat-Pileser III King of Assyria. Critical Edition, with Introductions, Translations and Commentary. Jerusalem.
- TEZCAN, B. 1968.
“1968 Göllüdağ Kazısı”, Türk Arkeoloji Dergisi 17/2: 211-235.
- TEZCAN, B. 1992.
“1969 Göllüdağ Kazısı”, Türk Arkeoloji Dergisi 30: 1-30.
- ÜNAL, A. 2003.
“Hititler, Akdeniz ve Liman Kenti Ura”, Olba VII: 13-40.
- ÜNAL, A. 2006.
“Hitit İmparatorluğu’nun Yıkılışından Bizans Dönemi’nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15/3: 67-102.
- ÜNAL, A./ GİRGİNER, K.S. 2007.
Kilikya-Çukurova: İlk Çağlar’dan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya’da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji. İstanbul.
- WAFLE, M. 1983.
“Zu Status und Lage von Tabal”, Orientalia 52: 181-193.
- WEEDEN, M. 2010.
“Tuwati and Wasusarma: Imitating The Behaviour of Assyria”, Iraq 72: 39-61.
- WEEDEN, M. 2017.
“Tabal and the Limits of the Assyrian Imperialism”, At the Dawn of History, Ancient Near Eastern Studies in Honour of J. N. Postgate (Eds. Y. Heffron / A. Stone / M. Worthington). Vol. 2: 721-736.
- WITKE, A. M. 2004.
Musker und Phryger, Ein Beitrag zur Geschichte Anatoliens vom 12. bis zum 7. Jh. v. Chr. Weisbaden.
- WOUDHUIZEN, F. C. 1994.
“On The Dating Of Luwian Great Kings”, Talanta 24-25: 167-219.
- WOUDHUIZEN, F. C. 2007.
“Great King Wasusarma’s Victory Memorial at Topada”, Ancient West and East 6: 23-41.
- YAMADA, S. 2000.
The Construction of the Assyrian Empire A Historical Study of the Inscriptions of Shalmaneser III (859 824 B.C.) Relating to his Campaigns to the West. Leiden.

PEDASA ATHENA KUTSAL ALANI ARKAİK DÖNEM FAYANS ADAK SUNULARI

ARCHAIC FAIENCE VOTIV OFFERINGS FOUND IN THE SANCTUARY OF ATHENA IN PEDASA

Makale Bilgisi

Başvuru: 21 Şubat 2018
Hakem Değerlendirmesi: 05 Mayıs 2018
Kabul: 10 Nisan 2018
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.22.007

Article Info

Received: February 21, 2018
Peer Review: May 05, 2018
Accepted: April 10, 2018
DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.22.007

Hülya BULUT *

Anahtar Kelimeler: Doğu Ege, Pedasa, Athena Kutsal Alanı, Arkaik, Fayans, Mısır Taklidi
Keywords: East Aegean, Pedasa, Athena Sanctuary, Archaic, Faience, Egyptianising

ÖZET

Halikarnassos Yarımadası'ndaki Leleg kentlerinden biri olan Pedasa'da gerçekleştirilen, kazı ve araştırmalarda elde edilen arkeolojik ve epigrafik kanıtlar, yerleşimin şimdilik yegâne kutsal alanının Athena'ya adandığını ortaya koyar. Bu çalışmada değerlendirilen, MÖ 7. ve 6. yüzyıllara ait adak sunuları ve rituel eşyaları arasındaki ithal fayans objeler, kutsal alanın bölgeler arası ve deniz aşırı ilişkilerinin anlaşılmasına katkı sağlar.

MÖ 7. yüzyılın ortalarından, MÖ 6. yüzyıl içlerine kadar güçlü Mısır etkisi altında üretilen ve literatüre "Doğu Yunan" veya "Greko-Mısır" üretimleri olarak geçen belli başlı vazolar, nazarlık ve boncuklar kutsal alanın fayans buluntuları arasındadır. Leopar Benekli Grup içinde yer alan çömelen figürlü çiftli vazolar, Mısır stilinde bezeli pyksis, Yeni Yıl Şişesi, nazarlık ve kolye boncukları benzerleri Ege ve Akdeniz dünyasındaki çağdaş kutsal alan

* Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 48000 Kötekli/Muğla. E-posta: hulyabulut@mu.edu.tr
Pedasa Athena Kutsal Alanı'nda Prof. Dr. Adnan Diler başkanlığında, Dr. Öğr. Üyesi Bekir Özer ile beraber sürdürdüğümüz kazılarda elde edilen buluntuların literatüre kazandırılması onların cömert izin ve katkıları olmasa gerçekleşemezdi. Başta kendileri olmak üzere, kazılarda emeği geçen ekip üyelerine teşekkür ederim. Küçük parçalar halinde korunan buluntuların bir bölümü ile ilgili görüşlerimi netleştirmem konusundaki yardımlarından dolayı Virginia Webb ve Prof. Dr. Günther Höbl'a, literatür araştırmasının gerçekleştirildiği Alman Arkeoloji Enstitüsü Atina Şubesi kütüphanesinden Katharina Brandt ve Christina Zioga'ya, Karya-Mısır ilişkileri üzerine katkılarından dolayı Dr. Alexander Herda'ya ve buluntular arasında yer alan skaraboidin çizimini yapan Arkeolog Ma. Duygu Tüylüoğlu'na ayrıca teşekkür ederim. Son olarak, bu çalışmayı doldurulamaz boşluğunu hayatımda her geçen gün hissettiğim sevgili Babam'a armağan etmek isterim.

ve mezar kontekstlerinde belgelenen sunulardandır. Olasılıkla tapındaki seremonilerde kullanılan kült gereçleri arasında bulunan makara tutamaklı bir grup sığ kase ise, formu ve dağılım şemasıyla buluntular arasında ayrı bir yere sahiptir. Timpone della Motta'dan yayınlanan bir örnek dışında, şimdilik Pedasa Athena, Miletos Zeyinteppe Aphrodite ve Ephesos Artemis Tapınağı buluntuları ile sınırlı olan ve hamur ve sır özellikleriyle diğer Yunan fayanslarından ayrılan bu kaseler, İonya'da henüz yeri bilinmeyen bir üretim merkezinin varlığını bir kez daha gündeme getirmiştir. Buluntu yoğunluğu ve formun olası pişmiş toprak kökeni dolayısıyla üretim merkezi olarak Ephesos'un adı geçmekle birlikte, diğer güçlü aday Miletos olmalıdır.

Sunular arasında yer alan ve yaygın inanışa göre kadın ve çocukları kötülöklere karşı koruyan nazarlıklar, sahiplerinin kişisel inanışlarını yansıtan objelerdir. Bu nazarlıklar, Nil Deltası'nda bir süre yaşayan ve Mısır dini pratiklerinden etkilenen Karyalılar veya onların Mısır kökenli eşleri ya da hizmetkârları tarafından tanrıçaya sunulmuş olmalıdır. Bilindiği gibi, Karyalılar İonyalılar ile birlikte, Psammetikhos I'in (MÖ 664-610) askeri birlikleri içinde yer almışlardı ve Nil Deltası'ndan gelen mezar stelleri, Karca yazıtlar ve taş ustalarına ait işaretler, MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısından MÖ 6. yüzyılın sonlarına kadar Mısır'da yaşayan Kar kökenli bir topluluğun varlığını kanıtlamaktadır.

ABSTRACT

The archaeological and epigraphical evidence obtained from surveys and excavations conducted in Pedasa, one of the Lelegian settlements located in the Halicarnassian Peninsula, revealed that the only sanctuary of the city was dedicated to the goddess Athena for the time being. The faience objects which form one of the remarkable groups among the imported votive offerings and ritual equipment belonging to 7th and 6th centuries BC shed light on the interregional and overseas connections of the sanctuary.

The artefacts consisting of certain vases, amulets and beads are among the so-called "East Greek production" or "Greco Egyptian" and were produced by the middle of the 7th century and throughout the 6th century BC under the strong impacts of the Egyptian art. The double vases with kneeling figure within the Leopard Spot Group, Egyptianising style pyxis, New Year flasks, amulets and disc shaped beads were votive offerings, whose similar examples were documented in the contemporary sanctuaries and grave contexts in the Aegean and Mediterranean world. The shallow bowls with spool lug, most probably were one of the ritual tablewares used for certain ceremonies, are noteworthy by their form and distribution pattern. Apart from the example published from Timpone della Motta in Italy, these bowls have been documented in Athena Sanctuary in Pedasa, Aphrodite Temple in Miletus and Artemis Temple in Ephesus. Their paste and glaze features, different from the other Archaic Greek faience, imply unknown faience production center in Ionia, which has already been affirmed and has not been localized yet. Due to the distribution pattern, Ephesus was mentioned as a possible production center, but Miletus should be considered among the strongest candidates.

The amulets, commonly believed to protect woman and child, represent the personal religious beliefs of the owners. The worshippers who dedicated these amulets were most likely the Carians who lived in the Nile Delta and were influenced by the Egyptian religious practices or their Egyptian originated wives or attendants. As it is well known, Carians together with Ionians served in the Psammetichus I's (664-610 BC) troops in Nile Delta and the grave stelae, Carian inscriptions and masonry markings attested the Carian descending community in Egypt from the second half of the 7th century BC until the late 6th century BC.

GİRİŞ

Halikarnassos Yarımadası'ndaki Leleg kentlerinden biri olan Pedasa'da, başlangıcı 19. yüzyıl sonlarına dayanan kazı ve araştırmalarda elde edilen arkeolojik ve epigrafik kanıtlar, yerleşimin şimdilik yegane kutsal alanının Athena'ya adandığını ortaya koyar¹. Kutsal alan, kentin girişinde, doğuda akropolisi gören bir tepenin güney eteklerinde konumlandırılmıştır. Tapınağa ulaşımı sağlayan ve ilk değerlendirmelere göre MÖ 4. yüzyılda inşa edilen antik yolda gerçekleştirilen sondajlardan ve tapınaktan gelen buluntulara göre alandaki dini aktiviteler Protogeometrik Dönem'e geri gider². MÖ 7. yüzyıla ait yapı temellerinin inşa edildiği çekirdeğin, tapınak ve ilişkili eklerin gelişmesine engel ölçüdeki boyutları, alanın teraslar halinde düzenlenmesini zorunlu kılmıştır. Bu sebeple, biri MÖ 6. yüzyılın ortalarından önce, diğeri Hekatomnidler Dönemi'nde MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısında olmak üzere iki teras duvarı inşa edilmiştir³. Tapınak ve teras inşa dolgularından gelen, MÖ 550 öncesine ait ithal adak sunuları ve rituel eşyaları⁴ arasında dikkate değer bir gruba, bu çalışmada

değerlendirilen fayans objeler oluşturur. Güçlü Mısır etkisi altında üretilen Pedasa fayanslarının çoğunluğu form, hamur ve sır özellikleriyle literatüre "Doğu Yunan" veya "Greko-Mısır" olarak geçen üretimler arasında yer alır.

Mısır ve Yakın Doğu'da üretilen parlak yüzeyli ve renkli bezemeli bu objeler için, modern literatürde kullanılan fayans tanımlaması, aralarında canlı bezeme renkleri dışında bir ilişki bulunmayan 16. yüzyıldaki Faenza üretimlerinden türetilmiştir⁵. Mevcut arkeolojik kanıtlar, silikadan zengin kuartz, natron ve az miktarda kireçten oluşan fayansın⁶, Yakın Doğu'da MÖ 6. binin ikinci yarısında, Mısır'da MÖ 4. binin ilk yarısında ortaya çıktığını gösterir⁷. Keşfedilmesinden bir süre sonra Mısır yaşam kültürüyle özdeşleşen fayans için, hiyerogliflerde "güneş, ay ve yıldızlar gibi parlak ve göz kamaştırıcı" anlamındaki tjehtet⁸ kelimesi kullanılır ve panteonun önemli tanrıçalarından Hathor fayansın koruyucusu olarak kabul edilir⁹. Ege dünyasında MÖ 3. bin yılda başlayan fayans üretimi, Geç Bronz Çağ'da saray ekonomilerinin çöküşüyle birlikte ortadan kalkar¹⁰. Lefkandi, Skyros ve Girit'ten gelen sınırlı sayıda fayans buluntu, Euboialılar'ın MÖ geç 10.-erken 9. yüzyılda doğu ile olan ticari bağlantıları sonucunda ulaşır¹¹. MÖ 8. yüzyılın ortalarından itibaren Yakın Doğu ve Mısır ile olan ticari ilişkilerin artmasıyla birlikte metal, fildişi ve benzeri değerli ürünlerde olduğu gibi doğu kökenli fayanslara olan ilgide de artış gözlenir. MÖ 7. yüzyıl ortalarından MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına kadar olasılıkla Rhodos veya Nil Deltası'ndaki canlı fayans endüstrisinin Mısır ve Yunan geleneğini (ve heykelciklerde kısmen Kıbrıs etkisiyle) harmanladığı üretimleri, Ege ve Akdeniz dünyasının önemli kutsal

¹ Antik kaynaklar: Herodotos I.175; Strabon, XIII, 611. Patoon, W.R., - Myres, J. L. 1886. "Karian Sites and Inscriptions", *Journal of Hellenic Studies* 16 : 216; Bean, G. E.- Cook, J. M.1955. "The Halicarnassus Peninsula", *The Annual of the British School at Athens* 50: 124, dipnot 162, 149; Radt, W. 1970. *Siedlungen und Bauten auf der Halbinsel von Halikarnassos: unter besonderer Berücksichtigung der archaischen Epoche. IstMitt Beiheft* 3. Tübingen: 14, 53, dipnot 73; Diler, A. 2003. "Damlıboğaz/ Hyдай ve Leleg Yarımadası Araştırmaları 2001", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 20.2:15; Diler, A. 2004. "Bodrum Yarımadası Leleg Yerleşimleri, Mylasa/Damalıboğaz ve Çevresi Yüze Araştırması-2002", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 21.2: 145. 2007 yılından itibaren devam eden kazılar için: Özer, B. 2009. "Kutsal Alan Sektörü Çalışmaları", bkz: Diler, A.-Özer, B.-Çakmaklı, Ö. D.- Türkoğlu, S., "Pedasa, 2007", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 30.3: 273-274; Diler, A. 2011. "Pedasa-2008/2009", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 32.4: 328-330; Bulut, H. 2012. "Kutsal Alan: Tapınak Terası", bkz: Diler, A.- Özer, B.- Bulut, H.-Gümüş, Ş., "Pedasa 2010", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 33.4: 171-172; Bulut 2014: 531-533; Özer 2015: 344-347; Bulut 2016: 560-562; Özer 2016: 562-565.

² Özer, B. 2012. "Kutsal Alan: Antik Yol Açma 1 Sondajı", bkz: Diler, A.- Özer, B.- Bulut, H.- Gümüş, Ş., "Pedasa 2010", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 33.4:172-175, Resim 7-8.

³ MÖ 550 öncesine ait Arkaik teras duvarı ve MÖ 4. yüzyıl ikinci yarısında inşa edilen teras duvarı kazıları için Özer 2016: 562-565; teras sondajı tabakalanması için Özer 2017.

⁴ Bulut, H. 2013. "Pedasa'da Bulunan Bir Kemik Heykelcik", *Arkeoloji ve Sanat* 142 (Ocak-Nisan): 125-132; Bulut 2014: 532, dipnot: 3-8, Resim 3a-d; Bulut, H. 2015. "To be a Foreigner in a Sanctuary: Imported Artefacts from the Sanctuary of Athena in Pedasa on the Halicarnassian Peninsula", *Contacts, Migrations and Climate Change* Prague 19-23 of May 2015, *Book of Abstract*: 62; Bulut 2016: 560-562, dipnot 2- 6, Resim 2a-d; Özer, B. 2017. "Pedasa Athena Kutsal Alanı Arkaik Dönem Kıbrıs Mortarları ve Bölgeler Arası Ticari İlişkilerdeki Rolü", *ADALYA* 20: 41-67; Özer, B. 2017. "Kıyı Karia Arkaik Seramiği: Karia Kaseleri ve Denizaşırı Dağılımları", *Arkeoloji ve Sanat*

156 (Eylül-Aralık) 61-76; Özer 2017; Bulut, H. 2018. "Dolphin Ressamı: Horozlu Alabastronlarına Doğu Ege'den Yeni Ekler", *Arkeoloji ve Sanat* 157 (Ocak-Mayıs baskıda).

⁵ Foster 1979: 9; Webb 1978: 1; Webb 2016: 1.

⁶ Fayansın bileşenleri için bakınız başlıca Kaczmarczyk-Hedges 1983; Vandiver 2008: 37-46; Webb 2016: 5-6.

⁷ Bouquillon, A.- Kaczmarczyk, A.- Vandiver, P. B. 2008. "Faience Production in the Near East and The Indus Valley", *Production Technology of Faience and Related Early Vitreous Materials* (Eds. M.S.Tite / A. J. Shortland). Oxford: 93-94; Kaczmarczyk – Vandiver 2008: 57-60.

⁸ Friedman 1998b: 15; Kaczmarczyk – Vandiver 2008: 57; Webb 2016: 2.

⁹ Angenot, V. 2015. "Semiotics and Hermeneutics", *A Companion to Ancient Egyptian Art* (Ed. M. K. Hartwig). Chichester: 114; Robins, G. 2015. "Gender and Sexuality", *A Companion to Ancient Egyptian Art* (Ed. M. K. Hartwig). Chichester:133; Friedman 1998b: 15.

¹⁰ Maniatis, Y. – Panagiotaki, M., - Kaczmarczyk, A. 2008. "Faience Production in the Eastern Mediterranean", *Production Technology of Faience and Related Early Vitreous Materials* (Eds. M.S.Tite / A. J. Shortland). Oxford:111-112; Webb 2016: 3.

¹¹ Hölbl 2007: 450; Webb 2016: 3.

alanları ve mezar kontekstlerinde görülür¹². Arkaik Yunan fayansları, beyaz, yeşilimsi-sarımsı beyaz hamuru, yeşil, mavi veya renksiz sırlarıyla, detaylardaki siyah, kahverengi veya sarı ek renkleriyle Mısır Saite Dönemi (MÖ 664-525) fayanslarının özelliklerini yansıtır.

BULUNTULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Athena Kutsal Alanı'nda ortaya çıkarılan fayans sunular, MÖ 7. yüzyılın ortalarından, MÖ 6. yüzyıl içlerine kadar güçlü Mısır etkisi altında üretilen "Doğu Yunan üretimleri" arasında yer alır. Çömelen figürlü çiftli vazolar, pyksis, aryballos ve Yeni Yıl şişelerine ait parçalarla birlikte nazarlık ve boncuklar, Ege ve Akdeniz dünyasındaki diğer kutsal alan ve mezar kontekstlerinde belgelenen tipik gruplardan bir seçki sunar. Pedasa sunuları, geniş dağılım alanına sahip yaygın örnekler yanında, şimdilik Timpone della Motta'dan yayınlanan bir örnek dışında, sınırlı bir coğrafyada Ephesos ve Miletos'tan bilinen makara tutamaklı sığ kaseler gibi istisnalar da içerir.

"LEOPAR BENEKLİ GRUP": ÖNÜNDE SAKLAMA KABİ TUTAN ÇÖMELEN FİGÜRLÜ VAZOLAR

Athena Kutsal Alanı kazılarından gelen fayans adak sunuları arasında sayısal çoğunluğu, önünde saklama kabı tutan çömelen figürlü, çiftli vazolar oluşturur. Sırtındaki hayvan derisindeki kahverengi beneklerden dolayı "Leopar Benekli Grup"¹³ olarak adlandırılan vazolar, Geç Protokorinth ve Erken Korinth dönemi buluntularıyla tarihlenen kontekstlere göre MÖ 7. yüzyılın ortası ile MÖ 6. yüzyılın başları arasına tarihlenir¹⁴. Grup, figürlerin tür ve betimleri açısından dört ayrı kompozisyona sahiptir¹⁵. Kutsal alandan gelen parçalar "Hathor lüleli" insan figürlü ve maymun figürlü vazolara aittir.

Topukları yukarı kalkık halde ayak parmaklarına basarak çömelen insan figürlü vazolarda, figür bacakları arasına sıkıştırılmış saklama kabını kulplarından tutar. Aynı şekillendirilen ve fayans hamurla birleştirilen figür ve saklama kabı apsidal formlu bir kaide üzerinde yükselir¹⁶.

Sırtındaki benekli post dışında çıplak olan figür, her iki omuz üzerine düşen "Hathor lülesi" olarak tanımlanan uzun saçla sahiptir. Tombul olan yüzde negroid bir ifade hakimdir. Başında Yeni Krallık dönemi rastık tüplerinde popüler olan oluklu palmiye tacı yükselir ki bu aynı zamanda vazunun boynu ve ağzını oluşturur. Figürün cinsiyeti kafa karıştırıcı olmakla birlikte, genelde Hathor lüleli olanları kadın olarak tanımlama eğilimi vardır. Ancak uzun saçlıların bir kısmı yüz ifadesi açısından, Pedasa örneklerinde olduğu gibi, hem kadın hem de erkek yüzüne yakındır. Kaplar biri palmiye tacında, diğeri saklama kabının üzerine aplik edilen kurbağada olmak üzere iki akıtacağa sahiptir. İki akıtacaklı oluşları ve boyutları değerlendirildiğinde parfüm veya kıymetli yağ kabı oldukları veya betimdeki Mısırlı etkilerden dolayı Nil suyu için kullanıldıkları görüşü hakimdir¹⁷. Vazolar yaygın olarak mavimsi yeşil sırlıdır. Figürlerin saç, meme uçları, sarı zeminli hayvan derisindeki beneklerinde, kaide pervazında ve varsa takılarında koyu kahverengi/siyah renk kullanılmıştır.

Ege ve Akdeniz dünyasında özellikle Doğu Ege'de Rhodos ve çevresindeki kutsal alan ve mezarlarda popüler olan grubun üretim merkezi üzerine farklı görüşler mevcuttur. Böhlau, vazoların Fenike etkileri altındaki Yunan üretimleri olduğunu ileri sürerken, kökeni Memphis yakınlarında Fenikeliler'in yerleşik olduğu Turion stratopedon'da arar¹⁸. Jacopi, Kamiros nekropolünden gelen fayansların Mısır-Fenike üretimleri olduğunu ileri sürer¹⁹. Von Bissing üretim merkezi olarak ilk sırada Rhodos'u işaret ederken, Etruria'ya giden malların antrepoşu olan Kartaca'nın aynı zamanda üretim merkezi olabileceğine dikkat çeker²⁰. Rathje, batı kolonilerindeki dağılım oranlarına bakarak Fenike'nin batı kolonisi Kartaca'da veya Rhodos'ta yerleşik Fenikeli ustalar tarafından üretilmiş olduğunu güçlü bir şekilde savunur²¹. Webb ise, Rhodos ve Doğu Ege'de yoğunlaşan buluntulardan, Rhodos veya Nil Deltası'nda Naukratis, Memphis veya Tukh el-Quramus'ta tek bir atölye veya ilişkili atölyeler tarafından üretilmiş olabileceklerini ileri sürer²².

¹² Petrie 1886: 5, 35-38; Webb 1978: 5-6; Boardman 1988: 126-129; Hölbl 2007: 450-460; Kaczmarczyk/Hedges 1983: 270-274; Webb 2016:10.

¹³ Webb 1978: 11; Webb 2016: 26.

¹⁴ Webb 2016: 11, 26, 31.

¹⁵ Kısa saçlı veya uzun Hathor lüleli figürlü; sakallı, kısa saçlı ve favorili erkek figürlü; maymun figürlü; sırtında askıda veya sepette bebek, kucağında keçi veya ceylan taşıyan çömelen kadın figürlü olmak üzere yapılan gruplama için Rathje 1976: 96-97; Webb 1978: 11-13; Webb 2016: 26-41.

¹⁶ Figürün uzuvları ve önünde tuttuğu kap birbirinden ayrı şekillendirilip kurutulduktan sonra fayans hamuruyla bir araya geti-

riliyordu. Birleştirme sırasında, standart üretimlerin bazılarında figürün kulakları unutulabiliyordu (Webb 1978: 12-13, Fig. 7a-e; Webb 2016: 28, 32, Fig. 3; Samos Heraion buluntuları arasındaki kulaksız örnekler için Webb 2016: 32-34, no. 26-45, Pl. 3.5-8; Pl. 4.1-3).

¹⁷ Hölbl 1993: 230-231; Hölbl 2008: 210-211.

¹⁸ Böhlau, J. 1900. "Glasiertes Thongefäß aus Samos", Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien 3: 210-213.

¹⁹ Jacopi 1931: 19, 58-59, no. 21 (12135-12137), Fig. 33. (Macri Langoni, Mezar V); 370, no. 1 (12577), 372, Fig. 418-419 (Khecraci, Mezar CCXIV, amphora çocuk mezarı).

²⁰ von Bissing 1933: 102.

²¹ Rathje 1976: 98-99.

²² Webb 1978: 11; Webb 2016: 10, 26, 30; Webb 2017: 78-79.

Yüzde irksal özellikler gösteren, başında yüksek başlık taşıyan, kısa saçlı veya Hathor lüleli örneklerin, çağdaşı Yunan plastik vazolarıda²³ olmayışı, araştırmacıları haklı olarak kompozisyon kökenini Mısır'da aramaya yöneltir²⁴. Maymun veya Hapi'nin temsil edildiği çömelen veya elinde kap tutan rastık tüpleri Mısır'da 18. Hanedanlık Dönemi'nin başından itibaren görülür²⁵. Kahire Müzesi'nde oval bir kaide üzerinde, sırtında çocuk taşıyan ve önünde kurbağa akıtacaklı kap tutan çömelen kadın formu bir vazo, Leopar Benekli gruptakilerle çok benzerdir²⁶.

Webb, vazunun bir yönüyle Mısır sanatında zenginliği ifade eden palmiye veya lotus tacı giyer halde betimlenen Nil'in taşmasını karakterize eden Hapi'yi²⁷ temsil ettiğini ve kapların mistik değere sahip Nil suyuyla dolu olduğunu önerir²⁸. Figürün önündeki saklama kabının tepesindeki ağzı açık kurbağa da su ve bereket arasındaki bağlantıyı gösterir²⁹. Mısırlılar için kurbağa Nil'in yıllık taşmasıyla ilişkili bereketin sembolüdür. Kurbağa aynı zamanda, bereket tanrıçası ve doğuma yardımcı tanrıçalardan biri olan Heket'i (Heqat/Hekat) temsil eder³⁰. Tanrıçanın betimi, Abydos, Elephantine, Hierakonpolis ve Gaza yakınlarındaki Tell es-Saka'dan gelen adak sunularında³¹ ve Yeni Krallık

dönemi kase ve boncuklarında bereket ve yeniden doğumla ilişkilidir³². Yunan sanatında pek popüler olmasa da kurbağa figürü, kadının yaşam alanındaki süs eşyaları ve kadın tanrıçaların kült alanlarındaki objeler arasında kendine yer bulur³³. Leopar Benekli Grup'taki figürlerin sırtındaki kahverengi benekli hayvan derisi ise yine Mısır'da kadınların cazibelerini, doğum ve günlük yaşamlarını koruyan Bes betimlerinde yaygındır³⁴. Bu vazoların büyük bir kısmı tanrıçaların kutsal alanlarına adanmıştır. Kition'da Astarte, Rhodos'ta Athena Lindia, Kameirias ve Athena Ialysia, Pedasa'da Athena Pedasis, Ephesos'ta Artemis³⁵, Miletos'ta Aphrodite Oikos³⁶, Perakhora³⁷ ve Samos'ta Hera'ya adanmaları vazoların sembolik işlevi ile tanrıçaların doğası arasında bir bağlantıyı işaret eder³⁸. Bereket, yeniden doğum ve doğurganlıkla yakın ilişkili Hathor, Bes, Hapi ve Heket'in sembollerinin bir arada kullanıldığı bu kaplar,

Elephantine VIII. Der Tempel der Satet. Die Funde I. Mainz am Rhein: 75, no. 7.4, 115-116, Pl. 32, no. 170-172, Pl. 35, no. 189 (Elephantine); Pl. 62, no. i (Abydos. Münich Ä 4237), Pl. 61, no. c (Abydos, Brooklyn 57.164.4).

³² Friedman 1998a: 116, 208, no. 70-71 (MÖ 1380-1330); Petrie 1914: 12, Pl.II, no. 18a-o. Kassel Müzesi'nin Mısır koleksiyonunda ağız kenarında ağzı açık iki kurbağa aplığı bulunan fayans kase parçası, Yeni Krallık dönemi (MÖ 1550-1075) "Nunkasesi" olarak bilinen kaselerin geç dönem örneklerindendir (Felgenhauer 1996: 68, 88-90, no. 19).

³³ Kyrene'deki Demeter ve Persephone Kutsal Alanı: Warden 1990: 8-9, Pl. 5, no. 16, 17. Argos Heraion: Waldstein, C. 1905. The Argive Heraeum. Terracotta Figurine, Terracotta Reliefs Vases and Vase Fragments, Bronzes, Engraved Stones, Gems, and Ivories, Coins, Egyptian or Graeco-Egyptian Objects. Boston & New York: 203-204, Pl. 76, no.31; Hölbl 1986: Taf. 64, no. 9. Samos Heraion'un'dan gelen MÖ 600'e tarihlenen bronz aslan başı şeklindeki su oluğunun üzerinde (Walter 1990: 32-33, Abb. 16) ve bereket sembolü kemosun eklentileri arasında da karşımıza çıkar (Walter 1990: 94-96, Abb. 106). Berlin'de bulunan ve Geç Protokorinth döneme tarihlenen pişmiş toprak plastik vazo ise nadir bir örnektir (Böhm 2014: 59-60, 222-223, Abb. 119-122, no. K1. Ayrıca bakınız Amyx 1988: 520-521; Payne 1931: 171-172). Kurbağa Doğu Ege kökenli fayans pyksisin kapağında tutamak olarak kullanılmıştır (Friedman 1998a: 116, 214, no. 86 (MÖ 6. yüzyıl)). Plutarkhos, Korinth tyranı Kypselos'un Korinthliler'in Delphi'deki hazine binasına, kaidesinde su yılanları ve kurbağalar olan bronz palmiye ağacı sunduğunu iletir (De Pythiae Oraculis 12).

³⁴ Webb 1978: 144, no. C1, Pl. II; de Salvia 1991: 238; Friedman 1998a: 103; Webb 2016: 27. Aslan benzeri kulakları, dışarı çıkık dili ve kalın dudakları, kısa burnu ve kırışık kaşlarıyla korkutucu bir yüze sahip olan Bes betimi özellikle yatak, ayna ve kem gözün defedilmesini sağlayan ve güzelliği koruyan kozmetik ve merhemlerin bulunduğu parfüm ve rastık kaplarında kullanılmıştır (Lurker 1994: 33). Antik dönemde Mısır'da, içsel dönüşüm gerçekleştirmek isteyen kişilerin geçişi temsil eden hayvan postu giymesi zorunluydu; çocukların doğumu sırasında Bes'in sırtına aslan, daha sonra göğsüne panter postu alması yeniden doğum inancıyla ilişkiliydi (Lurker 1994: 26-27).

³⁵ Hölbl 1993: 230; Hölbl 2008: 210-211. Hölbl, panter postunun Mısır'da bereket, yeniden canlanma ve doğuşu temsil etmesinden dolayı rahiplerin seramoni kıyafeti olduğunu belirtir.

³⁶ Hölbl 1999: 366-379, Abb. 33-36; Hölbl 2014: 194, dipnot 165.

³⁷ James 1962: 512, Pl. 193, no. D769, 777.

³⁸ Lagorce-Leclant 1976: 244.

²³ MÖ 7. yüzyıl ikinci yarısı ile MÖ 6. yüzyılın başları arasında koku ve yağ kabı işlevinde Korinth ve MÖ. 6. yüzyılla birlikte Rhodos atölyeleri tarafından üretilen insan ve hayvan formu plastik vazolar için bakınız Payne 1931: 170-180; Amyx 1988: 512-533; Böhm 2014.

²⁴ von Bissing 1933: 101-102; Webb 1978: 6; Rathje 1976: 97-98; Webb 2016: 26.

²⁵ Petrie, W.M. F. 1974. Objects of Daily Use Illustrated by the Egyptian Collection in the University College, London. Warminster: 26-27, Pl. XXII, Fig. 4-6. Fakat bu figürlerin palmiye başlıkları yoktur ve önlerinde tuttıkları kaplar silindirik formundadır.

²⁶ Bénédite 1911: 59, Pl. XXIV. no. 3968; Lagorce-Leclant 1976: 226-228, Pl. XXXIX, no. 1-3.

²⁷ Webb 2017: 75-76. Nil'in yıllık taşması, özellikle Elephantine ve Gebel Silsileh'te tapınım gören ve Nil'i temsil eden tanrı Hapi'nin gelişi olarak yorumlanır. Bakınız Lurker 1994: 57; Lexicon der Ägyptologie IV.1982: 485-489, s.v. Nilgott (D. Kurth).

²⁸ Webb 2016: 26.

²⁹ Jacopi 1931: 19; Webb 1978: 24.

³⁰ Heket, kurbağa veya kurbağa başlı tanrıça şeklinde betimlenir: Petrie 1914: 12; Jorgensen, M. 1998. Catalogue. Egypt II (1550-1080 BC). Ny Carlsberg Glyptotek. Copenhagen: 342, no. 145 (Ny Carlsberg Glyptotek no. 1759, 1766); Andrews 1994: 32, 63, Fig. 28, h; Lexicon der Ägyptologie II. 1977: 1123-1124, s.v. Heqet (L. Kákosy); Faltings 2014/2015: 121-124; Töpfer, S. 2014. "The physical activity of parturition in ancient Egypt: textual and epigraphical sources", *Dynamis* 34.2: 319-320 (MÖ 1600 civarına ait Westcar Papyrus'u üzerinde İsis, Nephthys, Meskenet, Heket ve Khnum kralın doğumuna yardım eder).

³¹ Kremler, J. 2016. "The persistence of style: Frog votive figures from Elephantine", *Mitteilungen des deutschen Archäologischen Instituts Abteilung Kairo* 72: 127-134, Fig. 1-10; Faltings 2014/2015: 124-137; Abb.4-44 (güncel literatürle birlikte, 128-130, Abb.14-15, 20-21 ve 23'de kurbağa formunda taş krem/rastık kabı); Petrie, W.M. F.1903. Abydos II. London: 27-28, Pl. X-XI, no. 214, 227, 240, 245 (Abydos) Dreyer, G.1986.

belki de kült rituel kapları olarak üretilmişti. İçindeki sıvı, ister yağ veya parfüm isterse Nil suyu olsun, belli bir dini törende, belki de kadınların doğurganlıklarıyla ilişkili ritüellerde kullanılmış olabilecekleri düşünülebilir.

Athena Kutsal Alanı'ndan gelen buluntular arasında Kat. 1-6'da (Fig. 1) gösterilen parçalar Hathor lüleli grup içinde yer alır. Kat. no. 1'de bulunan örneğin saklama kabı korunmasa da, detayları kahverengi ve sarıyla vurgulanan kurbağa formundaki akıtacağı ele geçmiştir. Kat. 3-6'daki parçaların korunma durumlarından dolayı, kısa saçlı çömelen grup³⁹ ya da sakallı erkek figürlü grupta⁴⁰ yer alıyor olabilecekleri de akılda tutulmalıdır. Kat. 3 dışındakilerin, işleniş kalitesi onların, Webb'in "Standart Grup" vazoları arasında yer almaları gerektiğine işaret eder. Benzer örneklerle karşılaştırma sonucu Pedasa buluntularının MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısı ile erken 6. yüzyıl arasına tarihlendirilmesi yerinde olur⁴¹.

Pedasa buluntuları arasında, yüzey sırtı tamamen aşınmış, diagonal kazıma çizgilerle yapılan tüy detaylandırmasına sahip bacak parçası, MÖ 7. sonları- 6. yüzyıl başları arasındaki maymun figürlü çiftli vazolardan birine aittir (Kat. No. 7, Fig. 1)⁴². Bu grupta, insan figürünün yerini yine başında palmiye başlığı olmak koşuluyla maymun alır⁴³. Formun şekillendirilmesi insan figürlü grupla aynı atölyede üretildiklerine işaret eder⁴⁴. İnsan figürlü örneklerde, figür çömeli pozisyondayken, maymun oturur pozisyondayken ve kap bacakları arasında sıkıştırılmıştır. Uzun gövdeli ve sivri yüzlü olan hayvan bir eliyle saklama kabını kuldandan tutarken diğer eliyle olasılıkla bir yemişi ağzına götürmekle meşguldür⁴⁵. Maymun figürlü bu kapların kökeni önceki grupta olduğu gibi Mısır'a dayanır. Mısır'da en erken Eski Krallık dönemindeki (MÖ 3. Bin) alabaster vazolardan itibaren görülen maymun figürü, çeşitli formlardaki kaplar üzerinde Geç Period'a (MÖ 664-525) kadar kullanılmıştır⁴⁶.

MISIR STİLİNDE KAZIMA BEZEMELİ PYKSİS

MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Ege'de, Mısır sanatının etkisi altındaki fayans endüstrisinin öne çıkan buluntu gruplarından bir diğerini, kazıma bezemeli alçak kabartma figürlü alabastron ve pyksisler oluşturur⁴⁷. Krem, merhem veya parfüm kabı olarak kullanılan bu minyatür vazoların tamamının, az sayıdaki ilişkili atölye veya bir atölye içindeki farklı ustalar tarafından üretilmiş olduğu görüşü hakimdir⁴⁸. Arka fonda bitkiler olduğu halde betimlenen figürler, benzer kompozisyon özelliklerine sahip Geç Period Mısır fayans kapları arasında görülür⁴⁹. Özellikle MÖ 10. ve 9. yüzyılda «Tuna Seramiği» olarak adlandırılan, Nil papyrus bataklıklarındaki hayvan ve insan figürlerinden oluşan alçak kabartma bezemeye sahip vazolar ilk sırayı alır⁵⁰. Form, yine en yakın prototiplerini Mısır taş kapları arasında bulur⁵¹.

Kazıma figürlü Doğu Yunan fayans kapları arasında, en kaliteli olanları pyksislerdir⁵². Pyksislerin MÖ 650/640 civarında başlayan üretimleri yüzyılın sonuna kadar

te 1911: 56-58, Pl. XXIV. no. 18.576; no. 3970 ve 18577; no. 18581. Luxor'da ele geçen, palmyelerin meyveleriyle beraber benzer pozda şekillendirilen fayans (Keimer 1938: 42-43, Taf. 18a) ve kireçtaşı maymun heykelcikleri (Keimer 1938: 42-43, Taf. 19a-b, ki bu örneklerdeki poz grubumuzdaki kaplarla çok yakındır) ve Der el-Medine'den gelen 19.-20. Hanedan Dönemi'ne ait boyalı ostrakalar üzerindeki betimler maymunun erken dönemden itibaren Mısır sanatındaki yerinin kanıtlarından bir-kayını sunar (Keimer 1938: 42-43, Taf. 18b-e).

⁴⁷ Webb 1978: 36; Webb 2016: 17; Webb 2017: 77-78. Aslında kazıma çizgiyle yapılan bezeme üzerinde yaratılan kabartma etkisinden dolayı stil, bu isimle adlandırılmıştır.

⁴⁸ Webb 1978: 36; Webb 2016: 17.

⁴⁹ von Bissing 1941: 56-66; Webb 1978: 37; Webb 2016: 18.

⁵⁰ Bitkiler arasında av ve hayvan sürüsü gütm sahnelerinin tasvir edildiği chalis ve şişelerden oluşan alçak kabartma bu kaplar, Üçüncü Ara Dönem'de (MÖ 1069-664) Aşağı Mısır Vadisi'ndeki Hermopolis Magna'da (Tuna-el Gebel) üretilmişlerdir. (von Bissing, Fr. W. F. 1941. "Die zeitliche Bestimmung der mit Reliefs geschmückten ägyptischen Kelchgefäße", Nachrichten von der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologische-Historische Klasse 7. Göttingen: 119-154, Taf. I-IV; Tait, G.A.D. 1963. "The Egyptian Relief Challice", Journal of Egyptian Archaeology 49: 93-139; Fazzini 1972: 66-67, Fig. 37-38; Webb 1978: 37 ve ilgili güncel literatür için Webb 2016: 18, dip not 117 ve 118).

⁵¹ Formla benzer özelliklere sahip Mısır taş ve kalsit merhem kapları için bakınız von Bissing 1941: 56-57; Webb 1978: 37; Webb 2016: 18. Ayrıca, Üçüncü Ara Dönem'e ait Giza'dan gelen, Brooklyn Müzesi'ndeki çömelen fayans erkek heykelciğinin, sunu pozisyonunda, avuçlarında tuttuğu küresel kapların form benzerliği dikkat çekicidir (Fazzini 1972: 68, Fig. 39).

⁵² Pyksisler dışında, hayvan figürlü ve bitkisel bezemeli frizlere sahip alabastronlar (Webb 1978: 36, 45-51) ve aynı bezeme şemasından beslenen, fakat ikili figürlerle şematik bezeli ovoid aryballoslar veya minyatür sürahilerden oluşan popüler iki grup daha vardır (Webb 1978: 61-71; Webb 2016: 21-24).

³⁹ Webb 1978: 13-14, no.1-4, Pl. I. no. 1; Lagarce-Leclant 1976: 233, Pl. XXX. no. 1-3.

⁴⁰ Blinkenberg 1931: 364, Pl. 58, no. 1333; Gültekin 1968:101-102, 110, Fig.1-3; Webb 1978: 19, Pl. II. no. 89.

⁴¹ Çalışmada değerlendirilen parçaların karşılaştırma örnekleri katalogta verildiği için metin içerisinde tekrarlanmamıştır.

⁴² Karşılaştırma örnekleri için bakınız Kat. No. 7.

⁴³ Rathje 1976:100-106, no. 2, 14-15, 19, 33, 40-42, 50-51; Webb 1978: 12, 20-21, Pl. II. No. 97-113; Webb 2016: 28, 36, no. 57, Pl. 4. 7-8; Webb 2017: 73, Fig. 9.3.

⁴⁴ Webb 2016: 28.

⁴⁵ Mısır'da küçük el sanatları, plastik vazolar ve amuletlerde popüler bir pozdur. Webb 2016: 28,146; Petrie 1914: 43, no. 205b, d, Pl. XXXVII. Keimer'e göre bunlar Thot'un kutsal hayvanı olan maymunu temsil eder ve beslenmenin yanısıra ilaç yapımında da kullanılan palmyelerin (Hyphaene thebaica) meyveleri Yeni Yıl'ı, yenilenmeyi ve sonsuzluğu ifade eder (Keimer 1938: 44-45). Bu nedenle, Yeni Yıl Şişeleri'nin boynunda her iki yanda maymun figürlü aplikler bulunur (Friedman 1998a: 138, 229-230, no. 126).

⁴⁶ Friedman 1998a: 117, 214, no. 88, dip not 129-130; Bénédi-

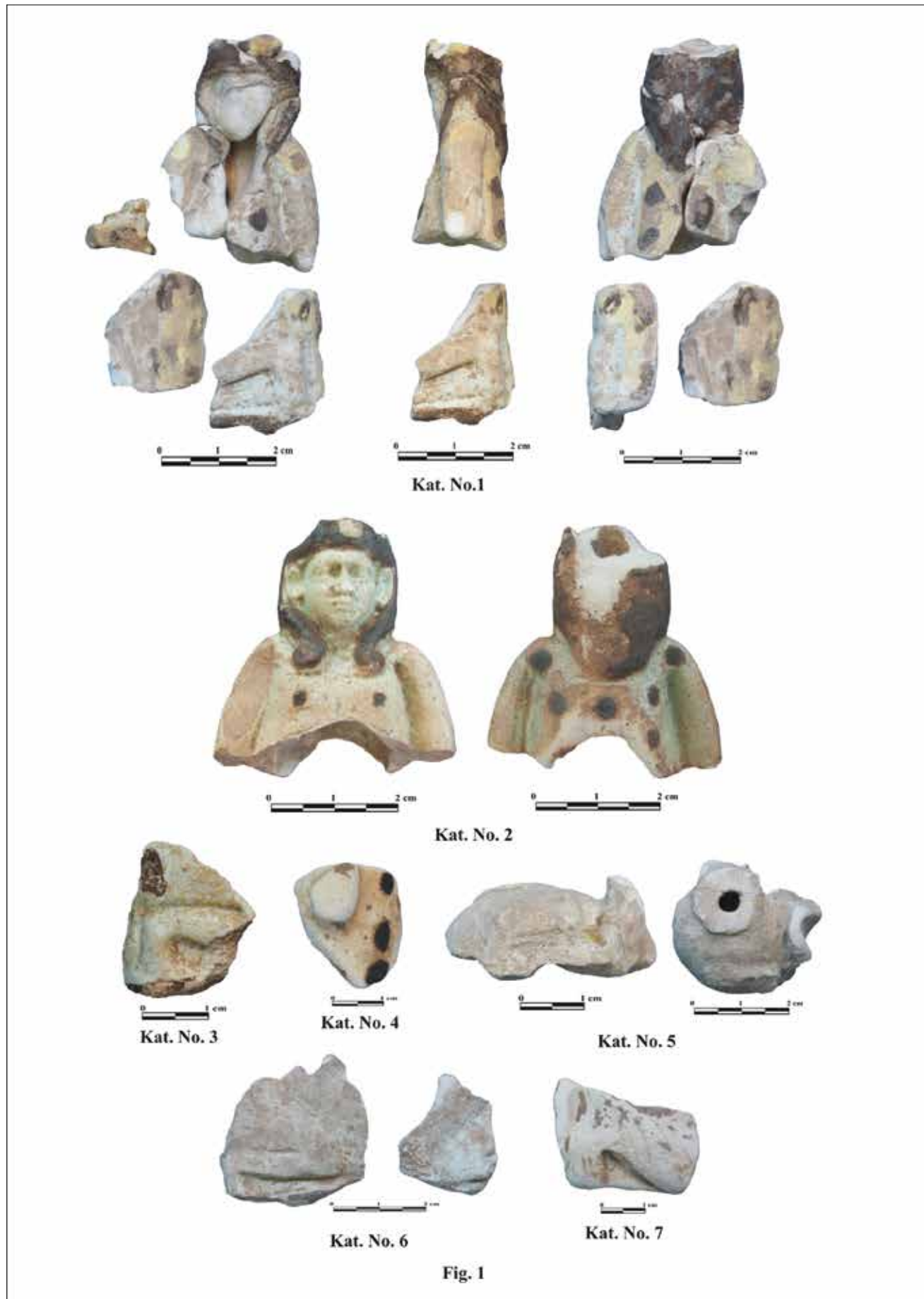

Figure 1. Leopard Benekli Grup: Çömelen Figürlü Çiftli Vazolar / The Leopard Spot Group: Double Vases With Kneeling Figure

devam eder⁵³. Geniş bir dağılıma sahip olan kazıma bezemeli pyksisler, Pedasa, Miletos, Ephesos, Eski İzmir, Samos, Kamiros, Lindos, Ialysos, Perakhora, Sparta, Thera, Siphnos, Girit, Cerveteri ve Gela'da mezar ve kutsal alan hediyeleri arasında karşımıza çıkar⁵⁴. Pyksislerin ortak özelliği, gövde üzerinde arka planda bitkiler olduğu halde hayvanlardan oluşan bezemeye sahip olmalarıdır. Düz ağız kenarlı, küresel gövdeli, küçük halka kaideli olan bu kapların iki frizden oluşan ana bezeme kuşağında, boyun ve dip kısmındaki ikincil bezemede Mısır etkisi kendisini gösterir. Ana tema otçul hayvanlar (sığır, keçi, antilop, ceylan, at, ördek) ve aslanlardan oluşur. Aslanlar, otçul hayvanları bazen ardışık takip ederken, bazen saldırır veya tehdit eder pozdadır. Hayvan dizilerine, bazı örneklerde çoban veya avcı olarak insan figürleri eşlik eder. Bir kısım pyksis üzerinde, sahneyle ilgili gibi durmayan dört nala ilerleyen at veya kanatlı fantastik hayvanlar görülür. Arka fondaki fauna, papyrus çiçekleri, zambak, palmet başlıklı bitkiler, lotus çiçeği, papatya (rozet), mızrak şeklindeki bir çeşit ağaç ve geniş yapraklı çalılardan oluşur⁵⁵. Kompozisyon, detaylara eklenen kahverengi, sarı ve mavi-yeşil ek renklerle canlandırılır. Formun aplike rozet veya figür tutamaklı kapağında ise lotus bezemesi bulunur.

⁵³ Webb 2016: 20.

⁵⁴ Miletos Zeytintepe Aphrodite Kutsal Alanı: Hölbl 1999: 364-365, Abb. 28a-b, 29; Hölbl 2014: 193-194, 198, 209, Abb. 22 (7959)-23 (8581); von Graeve, V. 2013. "Das Aphrodite-Heiligtum von Milet und seine Weihgaben", Heiligtümer: Gestalt und Ritual, Kontinuität und Veränderung. Forschungcluster 4: Sanktuar und Ritual. Heilige Plätze im archäologischen Befund (Eds. I. Gerlach / D. Raue). Rahden/Westf. Leidorf: 17, Abb.20. Eski İzmir Athena Tapınağı: Akurgal 1993: 127, Lev. 136c (ilk sıra soldan birinci. MÖ 600-550). Ephesos Artemis Tapınağı: Hogarth 1908: 208, Pl. XLIV. no.7; Hölbl 2008: 211, 218, Abb. 183a-b (kapak). Samos Heraion: Webb 1978: 40, no.157; 45, no. 185-186; Webb 2016: 20-21, no. 1-3, Fig. 2a-c, Pl. 1. No.1-7; 25, no.17-18, Pl. 2, no.2-3; Kamiros: Jacopi 1932/1933: 108-190, no. 5, Fig. 121, Tav. XIII, no. VI8, 330-331, no.8; Webb 1978: 39-40, no. 151-153, Pl. VI, 155, 41-41, no. 158—159, Pl. VII. Lindos Athena Tapınağı: Blinkenberg 1931: 358, Pl. 57, no. 1307; Webb 1978: 44, no. 181, 45, no. 187. Ialysos: Webb 1978: 39, no. 148, 43, no. 174 (kapak), 44, no. 180, 45, no. 188; Jacopi 1932/1933: 316, 318, no. 37-38, Fig. 60 (kapak), 330, 332-33, no. 7, 10,14 Tav.XIII, VI7,9-10,14. Perakhora: James 1962: 477, 515, no. D899-906; Pl.193. Aegina Apollon Kutsal Alanı: Margreiter, I. 1988. Die Kleinfunde aus dem Apollon-Heiligtum. Alt-Ägina II.3. Mainz am Rhein: 66, Taf. 5, no. 84 (kapak), 88. Sparta Artemis Orthia Kutsal Alanı: Dawkins, R. M.1929. The Sanctuary of Artemis Orthia at Sparta. London: 385-386, Pl. CCVI, no. 14, CCVII, no. 1-3; Thera: Pfuhl 1903: 238, Abb. 81 (Grab 89, no. 109). Siphnos: Brock, J. K.1949. "Excavations in Siphnos", The Annual of the British School at Athens 44: 27, Pl. 10. no. 5. Girit (Arkades): Levi 1927-1929: 317, Fig. 414 (Tomba L), Tav. 2. Cerveteri: von Bissing 1941: 55 vd, Taf. V.1-2, 4-6, Taf. VI, 1. Gela: Orsi, P.1906. "Gela. Scavi del 1900-1905", Monumenti Antichi 17: 206-207, Fig. 163 (kapak).

⁵⁵ Bitki betimleri ve Mısır etkileri için von Bissing 1941: 56, 66-70; Webb 1978: 56-58, Fig. 20.

Pedasa'dan gelen MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen, sarımsı açık yeşil sırlı gövde parçası bezeme özelliklerinden dolayı Webb'in Grup 2 pyksisleri arasında yer alır (Kat. No. 8, Fig. 2)⁵⁶. Parça, boyundan omuza geçişte iki yatay yivlerle birbirinden ayrılan iki bezeme frizine sahiptir. Üst frizde arka planda, mızrak şeklindeki ağaçların önünde sağa koşar durumdaki etçil hayvan, dik kulağı ve burun profiliyle vazoların pek çoğunda görülen aslandan çok köpeğe benzer⁵⁷. Alt frizde korunan mızrak yaprağı şeklindeki ağaçlar, üst frizdekine göre biraz daha sık yerleştirilmiştir.

"YENİ YIL ŞİŞESİ"

Antik Mısır'da yeni yılın başlangıcı, Temmuz'un ortalarında gerçekleşen Nil'in yıllık taşmasıyla eş zamanlıdır⁵⁸. Yıllar arasındaki geçişin toprakların kozmik dengesini tehdit eden tehlikelerle dolu olduğuna inanılır ve uyumlu bir geçiş için çok sayıda rituel düzenlenirdi⁵⁹. "Yeni Yıl Şişesi" olarak adlandırılan, mantar ağızlı, papirus veya lotus formunda kısa boyunlu, kulplarında genellikle tanrı Thot'u temsil eden maymun figürlü aplikler bulunan ve birbirine düz bir şeritle bağlanan iki dışbükey yüzden oluşan matara şeklindeki özel şişeler kutlamalarda kullanılıyordu⁶⁰. Mısır'da Yeni Krallık Dönemi'nden itibaren bilinen şişeler, Demir Çağı'nda da kullanılmaya devam eder⁶¹. Yüzeyi genellikle açık yeşil sırlı, siyah/kahverengi, parlak sarı veya sarımsı yeşil ikincil renklerle canlandırılan ve her iki yüzünde hayvan ve Nil bitkilerinden oluşan kabartma bezemeye sahip olan Doğu Yunan üretimi şişelerin kaliteli erken örneklerinin bezeme düzenlemesi, MÖ geç 7. yüzyıl kontekstlerinden gelen Doğu Yunan alabastron ve pyksislerini hatırlatır⁶². Kazıma bezemeli standart tipteki şişeler ise Saite Dönemi'nin (MÖ 664-525) tipik açık

⁵⁶ Webb, ana bezeme kuşağıyla birlikte boyun ve gövde altındaki ikincil bantlardaki bezemelerine göre pyksisleri üç gruba ayırır. (Webb 1978: 36-45: Grup 1 pyksislerinde (no. 146-155), gövdedeki iki ana bezeme frizine ek olarak, boyunda Mısır etkili geniş yaka benzeri ikincil bezeme bantı ve kaidede rozet yer alır. Grup 2'de ise (no. 156-176; 178-180) boyundaki yaka kalkar ve yerine konsantrik kazıma yivler gelir. Birinci grupta olduğu gibi iki figürlü frize sahiptir, ancak ilk grubun aksine frizler eşit kalınlıktadır. Gövde altında ise rozetin yerini Mısır'daki beyaz lotus çiçeğinin sadeleştirilmiş bir versiyonu alır. Grup 3 (no. 181-188) vazolarında ise tek friz vardır, boyun ve gövde altındaki yardımcı bezeme elemanları her iki grubun sentezi gibidir).

⁵⁷ Webb 1978: 47, no. 191bis (Gulbenkian Müzesi'ndeki alabastron), 54.

⁵⁸ Lexicon der Ägyptologie IV.1982: 466-472, s.v. Neujahr (F. Duma).

⁵⁹ Friedman 1998a: 329.

⁶⁰ Hölbl 1979: 35.

⁶¹ von Bissing 1941: 3-12; Webb 1978, 70-71, no. 256-257 (Kamiros), 258 (Eski İzmir), 259 (Ialysos), Pl. IX; Hölbl 1979: Vol. I, 34-41.

⁶² Webb 2016: 53.

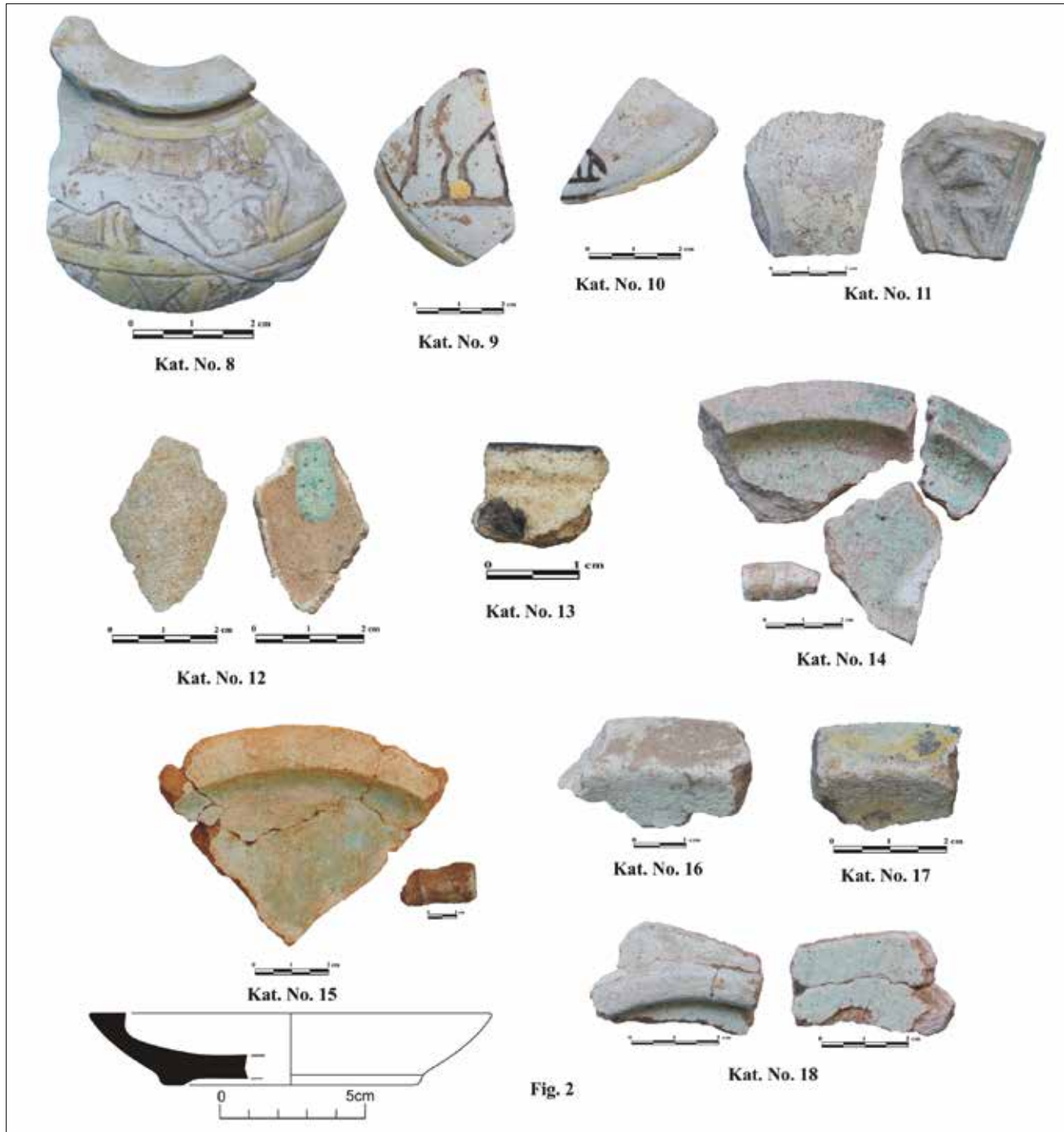

Figure 2. Pyxis, Yeni Yıl Şişeleri, Küresel Arybalos, Alabastron, Sığ Kase ve Makara Tutamaklı Sığ Kaseler / *Pyxis, New Year Flasks, Spherical Aryballos, Alabastron, Shallow Bowl and Shallow Bowls with Spool Lug*

yeşil sırlı üretimleridir. Teknik ve bezeme açısından çok güçlü olmayan bu grup, geç Saite Dönemi firavunlarının kartuşları sayesinde MÖ 6. yüzyılın başlarına tarihlenir⁶³. Kazıma bezemeli şişelerin ilerleyen örneklerinde bezeme, kanatlı tanrıça betimi, kuş, kartal kanatlı skarabe, inek veya aslan gibi tek figüre kadar indirgenir⁶⁴.

Özel rituel kapları olan bu şişeler, Akdeniz'in doğusunda Kıbrıs, Asur; batısında İtalya, Kartaca ve İspanya'ya; Doğu Ege'de Lindos, Kamiros; Batı Anadolu'da Eski İzmir, Ephesos ve Miletos'a kadar geniş bir coğrafyada belgelenirler⁶⁵.

Athena Kutsal Alanı buluntuları arasında MÖ 6. yüzyıl ortalarına tarihlenen "Yeni Yıl" şişelerine ait iki küçük parça ele geçmiştir (Kat. No. 9-10, Fig. 2). Parçalar,

⁶³ Webb 1978: 70-71, 149; Webb 2016: 92-93. Kartuşlar için Hölbl 1979: vol. II, Taf. 5-6; 8-9; 10a-c; 11a; 12b,d;13.

⁶⁴ Webb 1978: 70-71, no. 256-257, Pl. IX; Friedman 1998a: 138, 229-230, no. 127; Hölbl 1999: 362-363, Abb. 25.

⁶⁵ von Bissing 1941: 3- 12; Akurgal 1993: 127, Lev. 136c (ilk sıra en sağdaki); Webb 2016: 93.

standart tipteki Doğu Yunan üretimlerinde görülen kazıma bezemelilerin, tek figürlü geç örnekleri arasında yer alır. Her iki parçanın bezemesindeki kazıma çizgiler koyu kahverengi-siyah firnisle doldurulmuş olup yüzeyde sarı boyanın izleri görülür. Parçalar, Pedasa kazıma bezemeli pyksis parçasıyla benzer hamur ve yüzey özellikleri sergiler. Kat. No. 9'da, şişenin ön yüzünde yatay ince bant üzerinde yerleştirilen sağa doğru ilerleyen bir otçulun (olasılıkla Hathor'un ineği veya boğa) arka bacağı ve kuyruğu ve iki yüzü birleştiren yan kuşağın sınırını belirleyen kazıma çizgiden bir bölüm korunmuştur. British Museum'da bulunan 26. Hanedan Dönemi'ne (MÖ 664-525) ait, her iki yüzünde arka fonda papyrusların eşlik ettiği, sağa doğru ilerleyen Hathor'un ineği bulunan şişe, Pedasa parçası için en yakın karşılaştırma örneğini oluşturur⁶⁶. Kat. No. 10'da ise benzer şekilde merkezi figür, olasılıkla Miletos⁶⁷ Zeyintepe Aphrodite kutsal alanından ve Kamiros⁶⁸ Macri Langoni nekropolündeki bir pithos mezardan gelen şişelerde olduğu gibi kanadı açık kuş veya kartal kanatlı skarabeye ait olmalıdır.

ARYBALLOS, ALABASTRON VE SİĞ KASE

Kil versiyonları, Arkaik ve Klasik dönemin en yaygın yağ kaplarından olan küresel aryballosların MÖ 6. yüzyıla ait fayans versiyonlarından, kutsal alan buluntuları arasında sadece bir parça mevcuttur. Form, küresel gövdeye, geniş dudağa ve sağlam kayış kulba sahiptir. Kil versiyonlarında olduğu gibi bazı örneklerde alçak halka kaideye görülür. Formun tasarım ve üretiminde Korinth ve Doğu Yunan pişmiş toprak aryballoslarının katkısı güçlüdür⁶⁹. Webb, son yayınında MÖ 8. yüzyılda Asur ve Mezopotamya'da görülen cam aryballoslar, yivli veya çapraz taramalı metal kapların da formun tasarımında etken olabileceğini ileri sürer⁷⁰. Yunan dünyasında Doğu Ege, Akdeniz'in doğusundan batı kolonilerine ve Karadeniz'e kadar geniş bir dağılım alanına sahip olmakla birlikte, buluntu yoğunluğu Doğu Ege ve çevresindeki merkezlerde Kıta Yunanistan'a göre daha popüler olduklarını gösterir⁷¹.

⁶⁶ British Museum EA 24651 envanter nolu açık yeşil sırlı Yeni Yıl Şişesi'nin bilgilerine http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_adresinden_ulaşılmasıdır.

⁶⁷ Hölbl 1999: 362-362, Abb. 25.

⁶⁸ Jacopi 1931: 318 (Mezar CLXXVIII), no. 36 (13041), Fig. 353-354.

⁶⁹ Webb ve von Bissing, Payne'nin Korinth aryballosunun kökeninin fayans aryballoslara dayandığı görüşüne karşı çıkar, zira MÖ 6. yüzyılın ilk yarısından önceye tarihlenen kontekstlerden gelen fayans örnekler yoktur (von Bissing 1941: 13-14; Webb 1978: 108 dipnot 3). Küresel aryballos formu Korinth'te Doğu etkileri altında Geç Protokorinth evrede ortaya çıkmasına karşın Erken Korinth Dönemi'nde (MÖ 625-600) yoğun olarak üretilir (Amyx 1988: 441; Payne 1931: 287).

⁷⁰ Webb 2016: 47, dipnot 285.

⁷¹ von Bissing 1941: 12-27; Webb 1978: 108; Webb 2016: 47. Olympia: Kunze, E., Schleif, H. 1939. III. Bericht über die Ausgrabungen in Olympia. Winter 1938/1939. Berlin: 19-20, Fig. 5

Küresel fayans aryballoslar, Mısır etkili Yunan fayans üretiminin ileri safhası olan, Webb'in Phase III ve son safhasında gerçekleşir. Bu evrenin başlangıcı, fayans aryballosların Mısır firavunlarının kartuşlarını taşıyan örnekler ve Geç Korinth I seramiklerinin geldiği mezar grupları sayesinde MÖ 575 ve sonrasına verilir⁷². Küresel aryballosların, MÖ 575-530/525 arasında Nil Delta'sında Memphis veya henüz bilinmeyen bir merkezde üretilmiş oldukları ileri sürülür⁷³. Seride, bronz işçiliğe öykünen ve kompleks bezemeli kaliteli örneklerin yanısıra basit çapraz taramalı üretimler de görülür⁷⁴. Pedasa'dan gelen parça, MÖ 6. yüzyıl ikinci yarısına tarihlenen ve en yaygın ve özensiz tip olarak tanımlanan aryballoslardandır⁷⁵. Bu grupta, kulp ve ağız tablasında kenardaki siyah-kahverengi firnis haricinde bezeme yoktur. Gövdesi Mısır etkileri taşıyan kirpi aryballoslarınkine benzer yapıda çapraz taralıdır⁷⁶ ve omuzda dil/rozetler yerine siyah-kahverengi damlalar yer alır. Kaide bezemesiz veya basit yıldızlarla bezelidir. Pedasa aryballos parçası, ince rafine bir hamura sahip olmakla birlikte, yüzeyde pişme sırasında oluşan ve sır yüzeyine kadar sirayet eden boşluklar gözlenir (Kat. No. 11, Fig. 2). Parçanın iç yüzünde, kabın şekillendirilmesinde kullanılan saman veya kamış sarmalının izleri açıkça görülür⁷⁷. Kabın gövdesini kaplayan sık ve küçük çapraz taralı geniş bant alttan yatay yivle sınırlandırılırken dip kısmında herhangi bir bezeme kullanılmamıştır. Kamiros Macri Langoni nekropolü⁷⁸,

(Stadion'dan). Atina: CVA Kopenhag NM 6: 59-60, no.12 (env. 271), Pl. 80.

⁷² Webb 1978: 108, 114-115, Fig. 25.

⁷³ Webb 1978: 121; Kaczmarczyk-Hedges 1983: 272-274; Webb 2016: 46-47.

⁷⁴ Fayans küresel aryballosları bezeme ve üretim kalitesine göre dört ana gruba ayıran Webb, kaliteli örnekleri kartuşlu olanlarla ilişkilendirip erkene yerleştirirken yaygın olan özensiz bezemeli olanları daha geçe tarihleme ve farklı merkeze verme eğilimindedir (Webb 1978: 108-121).

⁷⁵ Geniş bir coğrafyada, Kamiros, Lindos, Ialysos, Khios, Argos, Heraion, Aegina, Perakhora, Olympia, Istria, Tanagra, Cumae, Cerveteri, Leprignano, Satricum-Conca, Ampurias, Kourion-Episkopi, Nil Deltası ve Memphis'den gelen özensiz bezemeli aryballoslar için bakınız Webb 1978: 119-121, no. 780-818.

⁷⁶ Webb, bezemeyi alttan kuşatan dil/rozetleri meyvenin geliştiği yapraklara benzeterek bu kapların meyve benzeri bir form olarak tasarlanmış olabileceğini tartışır (Webb 1978: 109). Omuzu çeviren dil şeklindeki yapraklar, dip kısmında yaprak benzeri bezeme olan pişmiş toprak nar biçimli örnekler için bakınız CVA Kopenhag Ny Carlsberg Glyptotek I: 160, no. 130 (3298), Pl. 132.

⁷⁷ Kapalı kaplar içi kum dolu bez bir torba veya sıkıca sarılan kamış veya saman tomarları üzerinde şekillendiriliyordu (Webb 1978: 4, Fig. 2; Webb 2016: 6-7).

⁷⁸ Jacopi 1931: 69, no. 1(12197), Fig. 48 (2. Sıra, soldan 2.); 283, no. 1(13181), 287, Fig. 317 (Mezar CLXII, MÖ geç 6. yüzyıl amphora çocuk mezarı); 301, no. 4 (12410), 337, Fig. 337 (Mezar CLXXII, amphora çocuk mezarı).

Lindos⁷⁹, Cerveteri'den⁸⁰ gelen ve Kopenhag Ulusal Müzesi⁸¹, Leipzig⁸², Heidelberg'te⁸³ bulunan aryballoslar, MÖ 550-525 civarına tarihlenen Pedasa örneğine çok yakın benzerler arasındadır.

Kutsal alan buluntuları arasında bulunan alabastron parçası üzerinde herhangi bir bezeme olmamasına rağmen fayans üretiminde kullanılan sırlama tekniklerinden birini göstermesi açısından bu çalışmaya dahil edilmiştir (Kat. No. 12, Fig. 2). Şekillendirildikten sonra bir süre kurumaya bırakılan fayanslarda üç farklı sırlama yöntemi kullanılıyordu⁸⁴. Bunlardan birinde, form sır dolu bir hazneye daldırıldıktan sonra, yüzeyinde parlaklığı veren tuzu kusması için bir süre bekletiliyordu. Pedasa alabastron parçasının iç yüzünde görüldüğü gibi, sıra daldırılan kap ters çevrildiğinde genellikle iç yüzde sır damla şeklinde dudaktan aşağıya doğru akıyordu. Pedasa kutsal alanı sunuları arasındaki, krem rengi hamur ve yüzeyli, kahverengi ek firnisli, iç yüzünde ağız kenarı yatay yivle çevrili küçük parça da olasılıkla ince cidarlı sığ bir kaseye aitti⁸⁵ (Kat. 13, Fig. 2).

MAKARA TUTAMAKLI SIĞ KASELER

Kutsal alan fayansları arasındaki makara tutamaklı sığ kase parçaları, sade mütevazı formlarına karşın yayınlanan karşılaştırma örneğinin az olması, dağılım şeması ve formun olası işlevinden dolayı özel ilgiyi hak eder. Düz ağız kenarlı, kalın cidarlı sığ gövdeli ve sağlam profilli olan kaseler, alçak halka kaide üzerinde yükselir. Form, dış yüzde ağzın hemen altından gövdeye eklenen karşılıklı yerleştirilen olasılıkla dört tane makara tutamağa sahiptir⁸⁶. Kahverengimsi krem- grimsi krem rengi hamurlu, açık yeşil, yeşil ve bir tanesi mavi sırlı olan kaselerin ağız çapı 13.8 ile 16.6 cm arasında değişir (Kat. No. 13-17, Fig. 2). Kat. No. 18'deki (Fig. 2) gövde altı ve kaide parçasının cidar kalınlığının diğerlerine göre ince olması, grup içinde farklı varyasyonların olabileceğini düşündürür.

Benzer fayans kaselerden bugüne kadar fotoğrafıyla birlikte yayınlanan tek örnek Güney İtalya'da Timpone della Motta'daki Athena Kutsal Alanı'ndan gelen MÖ 7. yüzyıl sonuna tarihlenen kasedir⁸⁷. Miletos Zeyintephe Aphrodite Kutsal Alanı'ndan MÖ 7. yüzyıla ait atık depozitinden ve Ephesos Artemis Tapınağı'ndan⁸⁸ gelen örneklerden bahseden Hölbl, kaselerin düz ağız kenarlı ve makara tutamaklı pişmiş toprak Ephesos tabaklarının taklidi olabileceğini ileri sürer⁸⁹. Pişmiş toprak öncülleri yanı sıra makara tutamaklar, metal kaplardan gelen doğrudan veya dolaylı bir esinlenmeye de işaret eder. Zira makara şeklindeki tutamaklar, MÖ 7. ve 6. yüzyıl Phryg metal kaselerinin kulp destekleriyle çok benzerdir⁹⁰. Hölbl, açık gri ve iri taneli hamur yapısı, sarı veya sarımsı yeşil renkli pürüzlü dış yüzeylerinden dolayı Ephesos kaselerini, Rhodos, Naukratis ve gerçek Mısır fayanslarından ayırır ve buradan yola çıkarak Ephesos'ta henüz bilinmeyen bir fayans üretim merkezi olabileceğini ileri sürer⁹¹. Miletos ve Ephesos kaselerine yeni eklenen Pedasa verileriyle birlikte mevcut örneklerin dağılımı, kaselerin üretiminin İonya ve çevresinde yoğunlaştığını açıkça ortaya koyar. Yakın pişmiş toprak versiyonlarının belirgin benzerlikleri ve buluntu yerlerindeki sayısal çoğunluk, kaselerin İonya'da Ephesos veya daha büyük bir olasılıkla Miletos'ta üretilmiş olabileceklerini düşündürür. Bu makalenin yazarı, Ephesos Artemision'dan gelen tabaklardan birini görme fırsatına sahip olduğu için, hem profil hem de hamur ve yüzey renkleriyle Pedasa örnekleriyle aynı atölyenin ürünleri olabileceklerini söyleyebilir. Şu ana kadar yayınlanan veya bilgi sahibi olduğumuz makara

⁷⁹ Blinkenberg 1931: 359, Pl. 57, no. 1311, 1314.

⁸⁰ von Bissing 1941: 12-13, Taf. III. 3.

⁸¹ CVA Kopenhag NM 6: 59-60, no.12 (env. 271), Pl. 80 (Atina'dan geldiği belirtilmiştir).

⁸² CVA Leipzig I: 54, no. 1-2 (4807), Taf. 50.

⁸³ CVA Heidelberg I: 14, no. 2(14), Taf. 4.

⁸⁴ Kinger, W.D. – Vandiver, P. B. 1986. Ceramic Masterpieces. Art, Structure, and Technology. New York: 54-55, Fig. 2.2; Vandiver 2008, 46-48, Fig. 1.

⁸⁵ Parçanın iç yüzündeki kahverengi ek firnis kalıntısı, iç yüzde figürlü bezemenin olduğunu gösterir. Boston Museum of Fine Arts'taki mavi sırlı, iç yüzde boğa ve sığırlardan oluşan hayvan frizli kompozisyona sahip sığ kase, Pedasa'daki parçanın formu için yol gösterici olabilir (Friedman 1998a: 138, 234, no. 138, el-Kurru Tomb K 55).

⁸⁶ Bakınız aşağıda dipnot 87.

⁸⁷ Stoop, M.W. 1974-1976. "Acropoli sulla Motta", Atti e Memorie della Società Magna Grecia N.S. XV-XVII: 152, no. 3, Tav. LXXII. 3, Tav. B; Stoop 1979: 81, no. 9, Pl. III, no. 3-6 (15. 5 cm çapında).

⁸⁸ Miletos kaseleri için Hölbl 1999: 370-371, dipnot 159; Hölbl 2007: 459, dipnot 96. Ephesos Artemision'dan gelen kase parçaları ve ilişkili makara kulplar için Hölbl 1999: 370, dipnot 158; Hölbl 2007: 459. Ayrıca, Hölbl'in bahsettiği parçalara ek olarak, Miletos'tan yayınlanmayı bekleyen dikkate değer sayıda makara kulplu sığ kase olduğu bilgisini paylaştığı için Virginia Webb'e çok teşekkür ederim (25 Ocak 2018 tarihli yazışma).

⁸⁹ Hölbl 1999: 370-371; Hölbl 2007: 459. Ephesos pişmiş toprak tabakları için Kerschner, M.1997. "Ein stratifizierter Opferkomplex des 7. Jh.s. v. Chr. aus dem Artemision von Ephesos", Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien 66: 128, no. 40-41 (MÖ 7. yüzyıl ikinci yarısı/erken 6. yüzyıl), 130, Taf. VI;156, no. 95-97 (MÖ 7. yüzyıl ikinci yarısı/erken 6. yüzyıl), 158, Taf. XIII. Ayrıca daha geniş çaplı ve hafif dışa dönük ağız tablasına sahip makara tutamaklı benzer pişmiş toprak sığ tabaklar için bakınız Delos: Dugas, C.1928. Exploration archéologique de Délos 10. Les vases de l'Héraion. Paris: no. 45, 47, 51,52, Pl. XI; Khios: Boardman 1967: 23, 164, no. 785, Pl. 60 (Athena Tapınağı'nda celladan gelen yazıtlı Khios tabağı MÖ 6. yüzyıl ilk yarısı); Tokra: Boardman 1966: 78, no. 917, Pl. 54 (MÖ 6. yüzyıl).

⁹⁰ Young, R. S.1981. The Gordion Excavations Final Reports I. Three Great Early Tumuli. Pennsylvania: 128-129, no. MM62-67, Pl. 66-67.

⁹¹ Hölbl 1999: 371; Hölbl 2007: 459.

tutamaklı sıg fayans kaselerin kutsal alanlardan gelmesi, üzerinde ayrıca durulması gereken bir husustur. Kaseler olasılıkla kutsal alandaki belirli törenlerde kullanılan özel kaplardı. Bilindiği üzere, İonya'da, Mısır ve Mısır taklidi ürünlerin ithalatı MÖ 8. yüzyılda başlayarak MÖ 6. yüzyıl ortalarına dek sürer⁹². Psammetikhos I dönemi ile birlikte, MÖ 664'ten itibaren güçlü siyasi ilişkilerin de tesis edildiği süreçte, Mısır kökenli bir teknoloji ödünç alınarak en azından belirli bir grup fayansın İonya'da üretilmiş olması sürpriz değildir⁹³. Söz konusu kaseler, benzer profildeki MÖ 7. yüzyıl ikinci yarısı - erken 6. yüzyıla ait Ephesos pişmiş toprak tabaklarıyla bir süre çağdaş üretilmiş olmalıdırlar. Büyük olasılıkla MÖ 7. yüzyıl sonlarında başlayan üretimleri, MÖ 6. yüzyılın ilk yarısı içlerine kadar devam eder.

MISIR MAVİSİ VE TURKUAZ-MAVİ SIRLI GÖVDE PARÇALARI

Kutsal alandan gelen yatay ince yivli gövde parçaları Mısır mavisi olarak adlandırılan üretimler arasındadır (Kat. No. 19, Fig. 3). Mavi hamur, mavi frit veya mavi alaşım olarak da adlandırılan ve teknolojileri fayans ile yan yana gelişen Mısır Mavis'i'nin bileşeni kalsiyum bakır silikattır⁹⁴. Yapısal olarak fayansın aksine yüzeyde ayrı bir sır rengi yoktur. Mısır ve Yakın Doğu'da çok popüler bir malzeme olan Mısır mavisinin pigment olarak ilk ortaya çıkışı MÖ 4. binin sonlarındadır, ancak yaygın kullanımı turkuaz ve lapis lazulinin muadili olarak MÖ erken 3. bine rastlar⁹⁵. Yeni Krallık Dönemi saray atölyelerinde üretilen örnekler, Mısır mavisinin kabul değeri yüksek bir malzeme olduğunu gösterir. Linear B tabletlerindeki ku-wa-no kelimesi, mavi veya koyu mavi camı işaret eder⁹⁶. Bronz Çağı sonunda saray ekonomilerinin çöküşüyle Ege dünyasında ortadan kalkan malzeme, MÖ 11. yüzyılda Lefkandi'deki Mısır mavisi kolye ve boncuklarla Yakın Doğu bağlantılı lüks ithaller arasında tekrar ortaya çıkar. MÖ 8.-6. yüzyılda Mısır, Ege ve Akdeniz dünyasından gelen örneklerin gösterdiği gibi Mısır mavisi, Yeni Yıl şişeleri, alabastron ve benzeri minyatür kaplar, nazarlıklar ve Naukratis üretimi skarabelerde yaygın olarak kullanılır⁹⁷. Açık mavi renkli, kısmen süngerimsi dokuya sahip Pedasa parçalarının küçük olması, dönemi ve formu hakkında

öneri getirilmesini güçleştirir. Fakat, alabastron veya minyatür bir sürahiye ait olmaları akla yatkındır⁹⁸. Kutsal alan buluntuları arasındaki, her iki yüzü turkuaz-mavi sırlı parçanın korunma durumundan dolayı formu hakkında bir hüküm vermek oldukça güçtür. Parça, fayans yüzeyin parlaklığı ve sır kalitesini göstermesi açısından burada yer almıştır (Kat. No. 20, Fig. 3).

NAZARLIKLAR: BOĞA VE DOĞAN FIGÜRİNİ, UDJAT GÖZÜ VE SKARABÖİD

Boğa ve Doğan Figürini

MÖ 8. yüzyıl ortalarından MÖ 6. yüzyıl ortalarına kadar Ege ve Akdeniz'deki deniz aşırı ticari rotalardaki hareketliliği ve kültler arasındaki ilişkileri gösteren, tipolojik ve stilistik olarak kökeni Mısır'a dayanan kalıp yapımı insan ve hayvan figürinleri Yunan kutsal alan ve mezar kontekstlerinden gelen fayans objeler arasında en yaygın grubu oluşturur⁹⁹. Kare veya dikdörtgen kaide üzerine oturan figürinlerin bir kısmının sırtındaki asma delikleri, onların tılsım/nazarlık olarak kullanıldıklarını gösterir. Kullanıcıları tarafından yaşamları boyunca mücevher gibi takılan bu nazarlıklar, korumaya devam etmesi için sahibiyle birlikte mezara bırakılıyordu¹⁰⁰. Genellikle kadın tanrıçaların kutsal alanlarında yoğunlaşmaları, diğer fayans kapların bazılarında olduğu gibi kadın doğurganlığı ve çocukların korunması ve iyi şansa vurgu yapar¹⁰¹. Antik dönemde söz konusu büyü ve tılsım olduğunda, mühür, büyülu çubuklar ve nazarlıklar sınır tanımaz ve özellikle yabancı kökenli olanlar geniş kabul görür¹⁰². Bazen hem Mısır tanrıalarının nazarlıkları hem de Mısır etkisi altında üretilen Yunan fayans figürinleri benzer kontekstlerde ele geçer¹⁰³.

Doğan (Horus), kedi (Bastet), koç (Amun) ve boğa (Apis) figürinleri nazarlık olarak kullanılan askı delikli küçük boyutlu figürinler arasında en yaygın olanlardır¹⁰⁴. MÖ 650 civarı veya biraz öncesindeki bir kaç örnekle birlikte, Yunan üretimi fayans figürinlerin büyük çoğunluğu MÖ 630-550 arasına tarihlenir¹⁰⁵. Athena Kutsal Alanı'ndan gelen MÖ 7. yüzyıl sonu- 6. yüzyıl ortaları arasına tarihlenen boğa ve doğan figürini, Webb'in "Black and White Blob Group" olarak adlandırdığı, Doğu Ege ve Naukratis'te yoğun olarak

⁹² Hölbl 2005; Hölbl 2007; Hölbl 2014.

⁹³ Mısır-Yunan ilişkileri için Boardman 1988: 111-141; Vittmann 2003: 194-235; Hölbl 2007: 447-449.

⁹⁴ Mısır mavisinin kullanım tarihi, yayılımı ve kimyasal özellikleri için Hatton 2008: 147-185; Webb 2016: 83-87.

⁹⁵ Hatton 2008: 147-149; Webb 2016: 85.

⁹⁶ "Cam hamuru" anlamında gelen ve Homeros'ta (İlyada, 11. 629; Odysseia 7. 87) geçen Yunanca kyanos ve öncülü olan ku-wa-no kelimesinin Hitit, Akad ve Sümer yazılı kaynaklarındaki karşılığı için bakınız Foster 1979: 10-21.

⁹⁷ Webb 2016: 85-87.

⁹⁸ Samos Heraion'dan gelen benzer hamur yapısına sahip gövde parçası için Webb 2016: 91, no. 148.

⁹⁹ Kalıp yapım tekniği için bakınız Friedman 1998b: 18, Fig. 4; Webb 2016: 6-7.

¹⁰⁰ Herrmann 2011: 359.

¹⁰¹ Hölbl 2005: 115-116; Hölbl 2014: 189.

¹⁰² de Salvia 1991: 338; Marinatos 2000: 48.

¹⁰³ Webb 1978: 81.

¹⁰⁴ Webb 1978: 92-96.

¹⁰⁵ Webb 1978: 81 (Phase II).

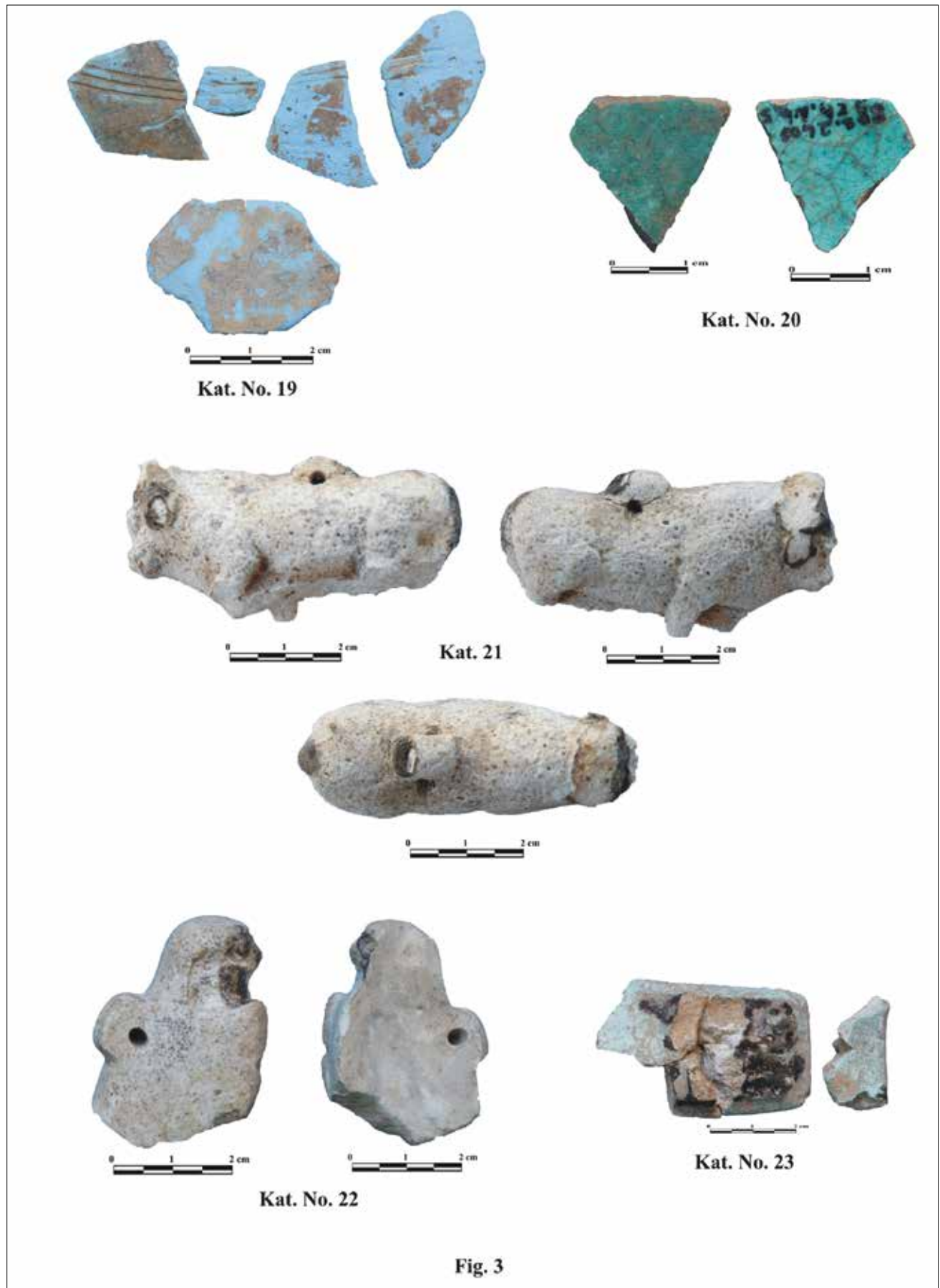

Figure 3. Mısır Mavisi Gövde Parçaları, Boğa (Apis) ve Doğan (Horus) Gövde Parçaları / Egyptian Blue Fragments, Bull (Apis) and Falcon (Horus) Fragments

ele geçen grup içinde yer alır¹⁰⁶. Yüzeyi beyaz sırlı ve bazı detayları siyah-kahverengi sirla verilen bu grup figürinlerin, Nil Deltası'nda Naukratis veya Doğu Yunan'da üretildikleri kabul edilir¹⁰⁷. Mısır'da tanrı Apis'i¹⁰⁸ ve bereketi temsil eden boğa figürininin Pedasa'dan ele geçen örneğinde sadece üst kısmı korunmuştur (Kat. No. 21, Fig. 3). Yürür pozisyonunda ve dikdörtgen bir kaide üzerinde durması gereken boğanın sırtında, yuvarlak formlu asma deliği bulunur. Figür gevşek bir hamur yapısına sahip olup göz çevresi, kuyruk çıkışı ve asma deliği etrafı koyu kahverengi sirla detaylandırılmıştır.

Mısır'da erken dönemlerden itibaren kullanılan önemli krali amblemlerden olan Horus'un doğanı, Yunan kutsal alanlarında belki de en sık görülen nazarlıktır¹⁰⁹. Gökyüzünün kralı olan doğan aynı zamanda tanrıların kralı olan Horus'un sembolüdür¹¹⁰. Ayrıca tanrıçaların sembollerinden olan doğan, sadece Mısır'da ve Yakındoğu'da değil, Sparta'daki Artemis Orthia ve Hera'da olduğu gibi Orientalizan Dönem'de Yunan kadın tanrıçalarından bazılarının da atribütüdür¹¹¹. Pedasa doğan gövde parçası rafine ve sert bir hamur yapısına sahiptir ve gövdeyi saran hamurla aynı renkteki sırt kısmen pütürlü bir dokudadır (Kat. No. 22, Fig. 3). Yırtıcı kuşun gözü, gagası ve boynu koyu kahverengi sirla belirtilmiştir. Milet¹¹² ve Knidos¹¹³ Emecik Apollon Kutsal Alanı'ndan gelen, MÖ 6. yüzyılın ilk çeyreği sonuna tarihlenen en yakın karşılaştırma örneklerindeki gibi sırtında kare şekilli asma deliği vardır¹¹⁴. Buluntular arasındaki açık yeşil sırlı kaide parçası olasılıkla doğan figürünü kaidesine aittir (Kat. No. 23, Fig. 3). Gevşek bir hamur yapısına sahip olan parçada, doğanın pençelerinde koyu kahverengi firnis kullanılmıştır.

Wedjat /Udjat Gözü

Kutsal alan buluntuları arasında bir diğer apotropeik sunu objesi de Wedjat (wd 3.t) /Udjat'ın gözüdür (Kat. No. 24, Fig. 4)¹¹⁵. Kelime anlamı "korumak" olan ve Horus'un gözü olarak da bilinen Wedjat gözü¹¹⁶, Mısır'da

tüm seremonilerde ilk sunulan hediye idi ve takanı koruduğuna inanılırdı¹¹⁷.

Mısır mücevher ikonografisinde önemli bir yere sahip olan Udjat gözü kaş, göz küresi ve gözbebeği, spiral ve göz küresinden aşağıya doğru dikey çıkıntılardan oluşur¹¹⁸. Erken dönemden 26. Hanedan'a kadar Mısır'da devam eden tiplerin etkisi altındaki Udjat gözleri arasında, ajurlu ve Pedasa'daki gibi ajursuz ve kompleks versiyonların yanı sıra plaka şeklinde olanlar da mevcuttur¹¹⁹. Filistin Bölgesi'nde Ashkelon¹²⁰ ve Megiddo'da¹²¹ da yaygın olan bu nazarlıklar, Kuzey Suriye'de Tell Çatal Höyük¹²² ve Al Mina'da¹²³, Kıbrıs¹²⁴, Kartaca¹²⁵, Yunan dünyasında ise yoğun Oriental etkiler altındaki Samos¹²⁶, Kamiros¹²⁷, Khios¹²⁸, Lindos¹²⁹, Delos¹³⁰, Naukratis¹³¹, Miletos¹³² ve Eretria'da¹³³

¹¹⁷Murray 1953: 379; Petrie 1914: 32; Lurker 1994: 67. Genelde sağ ve sol olmak üzere ikili olan kutsal gözler aynı zamanda güneş ve ayı temsil eder.

¹¹⁸Herrmann 2011: 387.

¹¹⁹Petrie 1886: Pl. XXXVII, no. 17; Petrie 1914: Pl. 24-25; Hölbl 1986: Taf. 85-88.

¹²⁰Herrmann 2011: 386-390, Cat.no. 22-27, Fig. 12.6-7.

¹²¹Lamon-Shipton 1939: Pl. 75, no. 1-30. Filistin/İsrail bölgesinden gelen diğer bazı örnekler için bakınız Herrmann, C. 2006: 179-224, no. 278-431.

¹²²Hölbl 2014: 189-190, dip not 117 (MÖ erken 8. yüzyıla ait. The Oriental Institute Museum, env. no. A 48190).

¹²³Hölbl 2017: 46-48, Kat. nr. 17 (büyük olasılıkla 26. Hanedan). Al Mina'dan gelen fayans dışındaki cam, sedef ve deniz kabuğundan yapılan örnekler Udjat gözlerinin Levant'taki önemine ve Mısır ile bağlantıya vurgu yapar (Hölbl 2017: 46-48, Kat. nr. 18-21, Taf. No. 3-6).

¹²⁴Gjerstad et.al. 1935: Pl. VI, no. 13 (Amathus Tomb 2); Pl. LIX, no. 16a (Marion Tomb 50); Karageorghis 1976, 143-156, Pl. XVI no. Kit. 473, 4077, 877, 1040, 1014, 879; Pl. XVII, Kit. 1018, 1115, 1173, 1120, 1538, 441; Pl. XVIII, Kit 708, 554, 1375, 108, 150, 1039; Pl. XIX, Kit. 449,451-455, 458,457, 235.

¹²⁵Hölbl 1986: 142-153; Petrie 1914: 32-34, Pl. XXIV-XXV; Murray 1953: 379, Pl. 34, 8-19; Pl. 35, no. 37, 41-43.

¹²⁶Webb 2016: 71, no. 113, Pl. 11, no.13.

¹²⁷Jacopi 1931: 318-319, no. 43 (13054-13056), Fig. 355; Jacopi 1932/33: 319-320, no. 44 (14629), Fig. 61; Hölbl 2005: 115, 119, Abb. 9 (sağ alt). Ayrıca, Kamiros Kechraki (?) mezarlığında 19. yüzyılda A. Salzmänn- A. Biliotti kazılarında British Museum'a götürülen Udjat Gözü (BM (18). 2-1.104. Webb 1978: 138, Fig.b) ve BM.184,1007.939 (Webb 2016: 71, dipnot 436).

¹²⁸Boardman 1967: 241, no. 580 (Period IV, MÖ 630-600), Pl. 95. Boardman, Khios'ta bulunan fayans amuletlerin Rhodos'taki bir atölyede üretildiğini ileri sürer.

¹²⁹Blinkenberg 1931: 368, no. 1358, 1359, Pl. 59.

¹³⁰Deonna, W. 1938. Le mobilier délien. Délos 18. Paris: 305, no. 770, Pl. LXXXIX.

¹³¹Villing, A. (et. al), British Museum Digital Catalogue (2013-2015), no. 271-362. (www.britishmuseum.org/research/online_research_catalogues/ng/naukratis_greeks_in_egypt.aspx).

¹³²Hölbl 1999: 357, 359, Abb. 19; Hölbl 2007: 458, dipnot 88; Hölbl 2014: 189-190, dipnot 111-113; Ayrıca, Rhodos Arkeoloji Müzesi'ndeki bir örnek için Hölbl 2014: 189-190, dipnot 116.

¹³³Hölbl 2007: 458, dipnot 88; Hölbl 2014: 189-190, dipnot 118 (Eretria Arkeoloji Müzesi Δ1464, Δ 1470).

¹⁰⁶Webb'in gruplaması için bakınız Webb 1978: 81-107.

¹⁰⁷Webb 1978: 81; Webb 2016: 66-67.

¹⁰⁸Bakınız Lurker 1994: 29; Lexicon der Ägyptologie I.1975: 338-350, s.v. Apis (J. Vercoutter).

¹⁰⁹Webb 1978: 94.

¹¹⁰Lurker 1994: 49; 65-66; Lexicon der Ägyptologie III.1980: 14-25, s.v. Horus (W. Schenkel).

¹¹¹Marinatos 2000: 32- 38, Fig. 2.1-10.

¹¹²Hölbl 1999: 359, 361, Abb. 20 (Hölbl, parçanın Naukratis ürettiğini olduğunu belirtir). Miletos'tan gelen diğer örnekler için bakınız Hölbl 1999: 361, dipnot 97; Hölbl 2007: 457, dipnot 87.

¹¹³Berges 2006: 183,Taf. 113, no. 1-3.

¹¹⁴Yakın karşılaştırma örnekleri katalogta verilmiştir. Asma delikli basit doğan figürlerinin geniş bir koleksiyonu için bakınız Webb 1978: 95-96, no. 485-550.

¹¹⁵Lexicon der Ägyptologie VI.1986: 824-826, s.v. Udjatauge (C. Müller- Winkler).

¹¹⁶Andrews 1994: 43-44, Fig. 46; Herrmann 2011: 386; Webb 2016: 71.

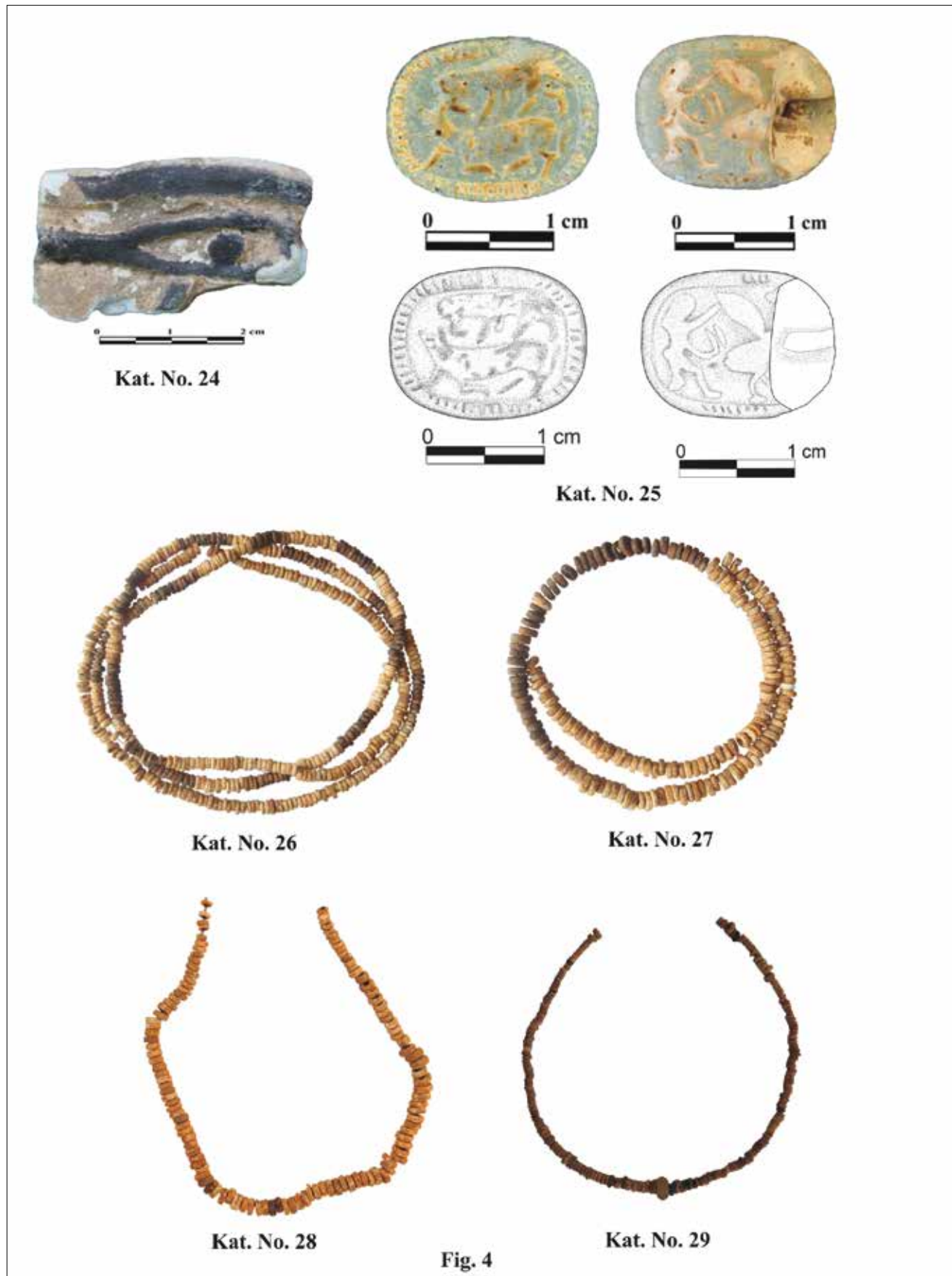

Figure 4. Udjat Gözü, Skaraboid ve Disk Formlu Boncuklar / *Udjat Eye, Scaraboid and Disc Shaped Beads*

belgelenir. Sağ gözü temsil eden Pedasa'daki örneğin, hafif kabartma olarak verilen ve uzatılmış göz konturu, göz bebeği ve kaşın üzerinden siyah sırla geçilmiştir¹³⁴. Sola doğru ilerleyen spiralle sonlanan uzantının, sadece bir bölümü görülebilmektedir. Nazarlık, yanda kaş hizasına denk gelen ip deliğine sahiptir¹³⁵. Benzerlerinden birkaçı Megiddo'dan¹³⁶ gelirken, en yakın karşılaştırma örneği ise Kassel¹³⁷ koleksiyonunda karşımıza çıkar.

Skaraboid

Antik dönemin bir diğer popüler nazarlıkları olan skarebelerin, arka yüzünde kutsal böceğin kendisi ve düz yüzde çeşitli betim ve hieroglifler yer alır. Skaraboid olarak adlandırılan örnekler ise skarabenin biraz değiştirilmiş halidir ve betimlerin yer aldığı düz yüz aynen kalırken, arka yüzdeki böcek yerini çeşitli figürlere bırakır¹³⁸. Naukratis'te Petrie dönemi kazılarında açığa çıkarılan, MÖ 600- 580/70 aralığında aktif olan skarabe atölyesinin geniş bir coğrafyaya dağılan üretimleri arasında, skarabe formunda olup daha büyük boyutlu olan skaraboidler ayrı bir grubu oluşturur¹³⁹.

Kutsal alandan gelen oval formu, ortasında yüzük üzerinde kullanıldığını gösteren deliğe sahip olan skaraboid, yeşilimsi sarı hamurludur ve yüzeyi mavimsi yeşil sırlıdır (Kat. No. 25, Fig. 4). Her iki yüzdeki figürlü sahne, sık ve kısa diagonal çizgilerle taralı bir bantla çevrelenir. Negroid insan başı bulunan yaygın örneklerin aksine, konveks yüzde cüce figürün önündeki iri kuşu kovalaması, düz yüzde ise aslanın ön bacaklarından biri üzerinde diz çöktürdüğü otçula (olasılıkla geyik) arkadan saldırması betimlenmiştir. Skaraboiddeki hayvan mücadele sahnesi, Petrie tarafından bir araya getirilen Orientalizan grup içine yerleştirilir¹⁴⁰ ve hamur yapısı da bu görüşü destekler. Benzer şekilde, aslan-aslan ve daha sıklıkla aslan/panterin keçi, ceylan, boğa veya geyiğe arkadan saldırmasından oluşan mücadele sahneleri sadece fayans örneklerde değil, Doğu esinli sanat rüzgarının hakim olduğu dönemde farklı malzemelerden oyulan skarabelerde de kullanılmıştır¹⁴¹. Hayvan

mücadele temasının benzerleri Perakhora¹⁴², Argos Heraion¹⁴³, Naukratis¹⁴⁴, Al Mina¹⁴⁵ ve Kartaca'dan¹⁴⁶ gelen skarabeler üzerinde bulunur. Örneğimiz, hem hamur yapısı ve firnisi hem de düz yüzdeki tipik hayvan mücadelesiyle Tarquina'daki Monterozzi nekropolünden gelen, MÖ 6. yüzyıla tarihlenen Naukratis üretimi skaraboid ile çok benzerdir¹⁴⁷.

Arka yüzde bulunan cüceye benzer figürün, hayvan gütmeye, kovalama veya avlanması gibi duran sahne ilk bakışta Nil Deltası¹⁴⁸, Perakhora¹⁴⁹ ve Lindos'tan¹⁵⁰ gelen birkaç skarabeyi hatırlatır. Ancak, Pedasa'daki figürün önündeki kanatları açık kuşun iri oluşu, dikkatimizi Geronomachie'ye, Pigmeler ile turna kuşları arasındaki savaşa çeker. İlk olarak Homeros'ta (İlyada, III.1-7) karşımıza çıkan Pigmeler (Pymaioi)¹⁵¹ pek sık görülmesi de Yunan sanatında MÖ 6. yüzyılın ilk yarısından başlayarak kendini gösterir ve geç dönemde Pompei duvar duvar resimlerinde Nil ile ilgili sahnelerin popüler figürleri arasında yer alır¹⁵². Yunan görsel sanatlarında Mısır ile bağlantılar sonucu ortaya çıkan erken Pigme betimlerinin en ünlüleri, Kleitias'ın boyadığı MÖ 570 civarına tarihlenen François Vazosu¹⁵³ ve Cesnola

XXVII.

¹⁴²James 1962: 474, 503-504, Fig. 36, D 540-541 (aslan- ceylan).

¹⁴³Lythgoe, A.M. 1905. "Egyptian, or Graeco-Egyptian Objects from the Argive Heraeum", Terracotta Figurine, Terracotta Reliefs Vases and Vase Fragments, Bronzes, Engraved Stones, Gems, and Ivories, Coins, Egyptian or Graeco-Egyptian Objects. Boston&New York: 371, no. 33, Pl. CXLIII (av köpeği - dağ keçisi).

¹⁴⁴Petrie 1886: Pl. XXXVII, no. 145 (aslan-geyik veya at); Gardner 1888: Pl. XVII, no. 7 (aslan-dağ keçisi).

¹⁴⁵Hölbl 2017: 61-62, Kat. Nr. 40, Taf. 8, no.1 (dağ keçisi- aslan).

¹⁴⁶Vercoutter, J. 1945. Les Objets égyptiens et égyptisants du mobilier funéraire carthaginois. Bibliothèque archéologique et historique 40. Paris:131, Pl. V, no. 149-150.

¹⁴⁷Hölbl 1979: vol. II, 57-58, no. 263, Taf. 77/1a-d. Ayrıca, Tarquina'dan gelen tek yüzü bezemeli bir skarabedeki hayvan mücadelesi için bakınız aynı yayın Taf. 77/2a-d.

¹⁴⁸Gardner 1888: Pl. XVIII, no. 47.

¹⁴⁹James 1962: 474-475, 501-504, Fig. 36, no. D 488; Fig. 38, no. 688, 690-692.

¹⁵⁰Buhl, M. L. 1985. "Eleven Scarabs and One Fragment of Faience Figurine Acquired at Lindos", Acta Archaeologica 56: 197-198, 200, Fig. 1, no. 3 (Erkek figürü ve önünde ceylan).

¹⁵¹Diğer antik kaynaklar için bakınız RE XXIII.1959: 2064-2065, s.v. Pygmaioi; LIMC VII.1.1994: 594-601, s.v. Pygmaioi (V. Dasen). Ayrıca Dasen 1993: 175-178, 183-186.

¹⁵²Steingraber, S. 1999. "Zum ikonografischen und hermeneutischen Wandel von Pymäen-und Speziell Geronomachiedarstellungen in vorhellenistischer Zeit (6.4/3. Jh. V. Chr.)", Mediterranean Archaeology 12:29-41; Meyboom, P.G.P.- Versluys, M.J. 2007. "The Meaning of Dwarfs in Nilotic Scenes", Nile into Tiber. Egypt in the Roman World. Proceedings of the IIIrd International Conference of Isis studies, Faculty of Archaeology, Leiden University, May 11-14 2005 (Eds. L. Bricault, / M. J. Versluys / P.G.P. Meyboom). Leiden & Boston: 170-208.

¹⁵³Beazley 1956: 76, no. 1; Boardman 1988: 150-151.

¹³⁴En yakın benzerler için Petrie 1914: 33, Pl. XXIV, no. 139.l ve Pl. XXV, no. 139.u.

¹³⁵Küçük disk şekilli boncuklar ve çeşitli tiplerdeki amuletlerle birlikte kullanımı için Busz-Gercke 1999: 304, no. 67-7; Hölbl 1986: Taf. 161, 1a-b, 2a-b, 3 (altın).

¹³⁶Lamon-Shipton 1939: 142, no. 14; 144, no. 21; 147, no. 24, Pl. 75.

¹³⁷Busz-Gercke 1999: 303-304, no. 67.

¹³⁸Boardman 1968: 161.

¹³⁹Naukratis'te yerleşimin güneyinde ortaya çıkarılan skarabe atölyesi üretimleri ve kil kalıpları için Petrie 1886: 5, 36-38; Webb 1978: 9; Boardman 1988: 126-129, Fig. 151; güncel tarihleme tartışmaları için Webb 2016: 95-96.

¹⁴⁰Petrie 1886: 36, Pl. XXXVII, no. 138.

¹⁴¹Boardman 1968: 123 (Scheme C), 126-127, no. 384-399, Pl.

Koleksiyonu'nda bulunan çağdaşı Nearkhos¹⁵⁴ imzalı aryballosta görülür. Berlin Antikenmuseum'daki kyliks parçası¹⁵⁵, Louvre Müzesi'ndeki amphora¹⁵⁶ ve Geç Korinth Dönemi'ne ait taşınabilir altar¹⁵⁷ üzerinde, Pedasa skaraboidinde olduğu gibi, Pigmeler ellerindeki sopayla turna kuşlarını kovalar veya saldırırken tasvir edilmiştir. Perakhora'dan gelen, kanatları açık büyük kuşu kovalar/avlar pozda betimlenen erkek figürlü skarabe, Pedasa örneği ile aynı konuyu işler gibidir¹⁵⁸. Ancak, figürün vücut oranlarının cüceden çok, normal boyuttaki bir insana yakın olması Pyme efsanesiyle olan ilişkisi üzerine kesin hüküm vermemizi engeller.

Petrie, Naukratis skarabe atölyesinden gelen pek çok tipte gözlenen Mısırlı olmayan özelliklerden dolayı, haklı olarak onların Yunan vazo ressamlığına yakın ustalar tarafından üretildiğini ileri sürmüştür¹⁵⁹. Naukratis'ten gelen örneklerin yanı sıra Perakhora, Argos Heraion gibi önemli Yunan kutsal alanlardan gelen hayvan mücadelesi betimli fayans skarabeler, 26. Hanedan Dönemi'nden itibaren Mısır'a yerleşen Yunanlar'ın Mısırlı bir objeyi kendi sanat anlayışlarına göre nasıl yorumladıklarını gösterir. Pedasa skaraboidinin üretildiği dönemde Nil Deltası'nda Pigme efsanesi biliniyor olmalıydı ve konu yaygın olmasa da birkaç Yunan vazo ressamı tarafından belki de sipariş üzerine tercih edilmişti. Ünük Pedasa örneğinin, efsaneye birlikte, Naukratis'e ulaşan etkileyici mitolojik sahnelerle sahip siyah figürlü Yunan vazolarından ilham alarak, Nil ile bağlantılı olan bu mitolojik konuyu tercih eden bir ustanın eseri olması muhtemeldir. Eğer, önerildiği gibi Naukratis skarabe atölyesinin üretiminin MÖ 580/70 aralığında sona erdiği kabul edilirse, Pedasa skaraboidinin, atölyenin en erken Pigme betimlerinden birine sahip olan François Vazosu ile çağdaş veya bir süre önceki son dönem üretimleri arasında olma ihtimali açığa çıkar. Hem hamur yapısı hem figür stiliyle Pedasa skaraboidinin, MÖ 6. yüzyıl ilk çeyreği içindeki Naukratis üretimleri arasına yerleştirilmesi isabetli olur.

KOLYE BONCUKLARI

Tapınak terasının güneyindeki inşa faaliyetleri sırasında doldurulan ana kaya boşluklarındaki dolgulardan, bir bölümü MÖ 7. yüzyıl ikinci yarısı ile 6. yüzyıl başlarına tarihlenen Korinth ve İonya seramikleriyle beraber gelen çok sayıda disk şeklinde fayans boncuk ortaya çıkarılmıştır¹⁶⁰ (Kat.

No. 25-28, Fig. 4). Disk şeklindeki basit boncuklar Mısır, Yakındoğu ve Yunan kontekstlerinde erken dönemden itibaren çok yoğun olarak ortaya çıkar. Yaşamı, sağlığı ve yeniden doğumu temsil ettiği için mezarlara fayans boncuk koyma geleneği Mısır'da en erken dönemden itibaren uygulanıyordu¹⁶¹. Fayans boncuklar, Erken Demir Çağı'ndan itibaren Yakındoğu ile bağlantılı hediyelerin geldiği Yunan kontekstlerinde, özellikle mezarlarda belgelenir. Kos¹⁶², Fortetsa¹⁶³, Lefkandi¹⁶⁴ ve Atina'daki¹⁶⁵ mezarlarda bulunan çok sayıda boncuk, kişisel süs eşyaları olmalarının yanı sıra Mısır'da olduğu gibi koruyucu işlevinde mezar sahibine eşlik ediyor olmalıydı. MÖ 7. yüzyılın sonundan itibaren ise, Girit¹⁶⁶, Samos Heraion¹⁶⁷, Kamiros¹⁶⁸, Khios Emporio¹⁶⁹ Liman Kutsal Alanı, Knidos¹⁷⁰ Emecik Apollon Kutsal Alanı, Pedasa Athena Tapınağı, Perakhora'daki Hera Akraia ve Limenia¹⁷¹ Kutsal Alanı ve Tokra'daki¹⁷² depozitlerden gelen çok sayıda örnek yaygın kullanımın kanıtlarından bir bölümünü sunar.

SONUÇ

MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısında, Mısır sanatının güçlü etkileri altında şekillenmeye başlayan Yunan fayans endüstrisinin üretimleri Ege, Akdeniz, Karadeniz'e ve özellikle Doğu Ege'deki merkezlere dağılmıştır. Arkaik Yunan fayansları hem stil hem de hamur yapısıyla Saite Dönemi (MÖ 664-525) fayanslarının özelliklerini yansıtır. Doğu Ege'deki buluntu yoğunluğu onların Rhodos veya Nil Deltası'nda Naukratis veya Memphis'te üretilmiş olduklarını

¹⁶¹ Friedman 1998b:15.

¹⁶² Kos: MÖ erken 9. yüzyıla tarihlenen 10 ve 63 no.lu Protogeometrik mezarlardan gelen fayans kolyeler için (Desborough, V.R.d'A.1972. The Greek Dark Ages. London: 176, Pl. 36 [Tomb 10], 175-176 [Tomb 63]).

¹⁶³ Brock, J. K. 1957. Fortetsa. Early Greek Tombs Near Knossos. BSA Supp. 2. Cambridge: 66, no. 726 (Tomb TFT), Pl. 44.

¹⁶⁴ Higgins, R. A.1979/1980. "Section 10. Jewellery, Seals and Other Finds", Lefkandi I. The Iron Age. The Settlement. The Cemeteries. (Eds. M.R. Popham / L.H.Sackett / P.G.Themelis, P.G). BSA Supp. 11. London: 223-224, Pl. 207b, 216d, 219d, 220e, 221b, 223a, 233b, 234a.

¹⁶⁵ MÖ 850 civarına tarihlenen mezardan gelen boncuklar için Smithson, E. L.1968. "The Tomb of a Rich Athenian Lady, ca. 850 BC", Hesperia 37: 114-115, no. 78a, Pl.33. Atina Kerameikos'taki EG I çocuk mezarından gelenler için Coldstream 2003: 30. Eleusis'te MÖ erken 8. yüzyıla tarihlenen "Isis Grave"den gelenler için Coldstream 2003: 79 f.

¹⁶⁶ Psaroudakis 2012/2013: 108-109, E2 (İda Mağarası); Levi 1927-1929: 476, Tav. XIII (Arkades).

¹⁶⁷ Webb 2016: 79, no. 135-138, Pl. 13, no. 9.

¹⁶⁸ Webb 1978: 139, Fig. b.

¹⁶⁹ Boardman 1967: 240, no. 571 (MÖ 630-600).

¹⁷⁰ Berges 2006: 185, Kat. 810, Taf. 116, no. 5-6.

¹⁷¹ James 1962: 514, no. D 843-862 (D 845-D848. Tapınağın doğusundaki en derin tabakadan Prokorinth ve Korinth seramikleriyle birlikte).

¹⁷² Boardman 1966: 165, no. 93 (Depozit I, Level 9).

¹⁵⁴ Beazley 1956: 83, no. 4, 682.

¹⁵⁵ Dasen 1993: 295, no. 45 (F 1785), Pl. 60, no. 2.

¹⁵⁶ Dasen 1993: 296, no. 47 (F 44), Pl. 61, no. 3.

¹⁵⁷ Amyx 1988: 273, Pl. 124, no.1b (Corinth MF-8953. Korinth Altar Ressamı tarafından boyanan).

¹⁵⁸ James 1962: 475, 511, Pl. 193, D 695.

¹⁵⁹ Petrie 1886: 36.

¹⁶⁰ Bulut 2014: 532, dipnot 3; Bulut 2016: 561, dipnot 4.

düşündürmektedir¹⁷³. Coğrafi ve ticari konumundan dolayı Rhodos'un, ayrıca üretimlerin dağılımında antrepo görevi üstlendiği kabul edilir. MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısından, MÖ 6. yüzyıl içlerine kadar olan dönemde Mısır etkili belli başlı vazolar, nazarlık/koruyucu ve boncuklar Pedasa Athena Kutsal Alanı'nda temsil edilir. Leopard Benekli Grup içindeki çömelen figürlü çiftli vazolar, kazıma bezemeli pyksis, Yeni Yıl Şişesi, nazarlıklar ve kolye boncukları, tanrıçaya adanan ve benzerleri çağdaşı diğer kutsal alan ve mezar kontekstlerinde belgelenen sunulardandır. Olasılıkla tapındaki seremonilerde kullanıldıktan sonra sunulan kült gereçleri arasında yer alan makara tutamaklı bir grup sığ kase, mütevazı formuyla diğer buluntulardan ayrılır. Timpone della Motta'daki Athena kutsal alanından gelen bir örnek dışında, şimdilik dağılımları Pedasa Athena Kutsal Alanı, Miletos Zeyintephe Aphrodite ve Ephesos Artemis Tapınağı buluntuları ile sınırlı olan ve hamur ve sır yapısıyla mevcut üretimlerden ayrılan bu kaseler, İonya'da henüz yeri bilinmeyen bir üretim merkezinin varlığını yeniden gündeme getirmiştir. Buluntu yoğunluğu ve formun olası pısmış toprak kökeni dolayısıyla üretim merkezi olarak Ephesos'un adı geçmekle birlikte, bir diğer güçlü aday Miletos olmalıdır. İonya'da MÖ 8. yüzyılda başlayan Mısır ve Mısır taklidi ürünlerin ithalatı MÖ 6. yüzyıl ortalarına kadar devam eder. Psammetikhos I dönemi ile birlikte, MÖ 664'ten itibaren güçlü siyasi ilişkilerin de tesis edildiği süreçte, Mısır kökenli bu teknoloji ödünç alınarak en azından belirli bir grup fayansın İonya'da üretilmiş olması sürpriz olmasa gerekir.

Bilindiği gibi, Karyalılar İonyalılar ile birlikte, Mısır Deltası'ndaki gücünü hakim kılmak isteyen Psammetikhos I'in (MÖ 664-610) askeri birlikleri içinde paralı asker olarak yer almışlardı. Nil Deltası'nın batısından gelen mezar stelleri, Karca yazıtlar ve taş ustalarına ait işaretler MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısından MÖ 6. yüzyılın sonlarına kadar Mısır'da yaşayan Kar kökenli bir topluluğun varlığını kanıtlar¹⁷⁴. Fayans kaplar dışındaki ünik skaraboid, Udjat gözü, Apis'in boğası ve Horus'un doğanından oluşan, yaygın inanışa göre kadın ve çocukları kötülöklere karşı koruyan nazarlıklar, adayanların kişisel inanışlarını yansıtan objeler arasındadır. Tanrıçaya bu objeleri sunanların, Nil Deltası'nda bir süre yaşayan ve Mısır dini, inanış ve yaşam pratiklerinden etkilenen Karyalılar veya onların beraberinde getirdikleri Mısır kökenli eşleri veya hizmetkarlarının olması muhtemeldir.

KATALOG:

Kat. No. 1. Leopard Benekli Grup. Hathor lüeli, çömelen figürlü çiftli vazo parçaları (3'ü birleşen 6 parça). (Fig. 1) PDS310717.KA.GS.II.11. Üst gövde Korunan Yükseklik: 3.9 cm, Korunan Genişlik: 2.6 cm. Krem rengi hamurlu, çok açık yeşil sırlı. Sır büyük oranda aşınmış. Yüzü ve kulağı kırık. Önde Hathor lülesi, arkada oval bitişe sahip saç, sırt ve göğüs uçlarındaki benekler kahverengi ek renk ile verilmiş. Ele geçmeyen, ancak figürün önünde olması gereken saklama kabının üzerinde yer alan kurbağa şeklindeki akitacak.

Karşılaştırma: Miletos Zeyintephe Aphrodite Tapınağı: Hölbl 1999: 366-369, Abb. 33; Abb. 34a-b; Hölbl 2007: 459, Taf. 58, no.4. Ephesos Artemis Tapınağı: Hogarth 1908: 208, Pl. XLIV. No.3; Bammer, A. 2001. "Kosmologische Aspekte der Artemisionfunde", *Der Kosmos der Artemis von Ephesos*. (Ed. Muss), Wien: 13-14, Abb. 5; Hölbl 1993: 230, Taf. XVIII, no. 1a-b, 2a-b. Eski İzmir Athena Tapınağı: Akurgal 1993: 127, Lev. 136c (İlk sıra, ortadaki. MÖ 600-550). Erythrai Athena Tapınağı: Gültekin 1968: 102, 111, Fig. 4, 6-8 (Webb 1978: 6, no. 27-30). Samos Heraion: Webb 2016: 31-33, Cat. 20-25, Fig. 3a-b, Pl. 3. 1-4, 9-11; Webb 1978: 16, Pl. I. no. 31, 33; Kamiros: Zervos 1920: 87, Fig. 185, 191 (Louvre Museum); Jacopi 1931: 58-59, no. 21 (12135-12137), Fig. 33. (Macri Langoni Mezar V); Jacopi 1931: 370, no. 1 (12577), 372, Fig. 418-419 (Khecraci, Mezar CCXIV, amphora çocuk mezarı); CVA Petit Palais (Fransa): 31, no. 20, 22 (env. 6985), Pl. 14. Lindos Athena Tapınağı: Blinkenberg 1931: 364-365, Pl. 58, no. 1335. Perakhora Hera Akraia-Limonia Kutsal Alanı: James 1962: 512, Pl. 193. D 769 (Webb 1978: 14, no. 5). Despotiko Apollon Kutsal Alanı: Kourayos 2006: 62, Pl. VI.9. Taranto: Lo Porto, F.G. 1978. "Le importazioni della Grecia Dell'est in Puglia", *Les Céramiques de la Grèce de L'est et Leur Diffusion en Occident*. Centre Jean Bérard. Institut Français de Naples, 6-9 Juillet 1976. Paris: 135, Pl. LXVII, Fig. 16 (Webb 1978: 14, Pl. I. No. 9). Syrakusa: Orsi 1918: 584-585, Fig. 174. Cerveteri: von Bissing 1939: 449, Tav. XXXVI, no. 63a-b; von Bissing 1941: 37, Taf. IV.2-3 (Webb 1978: 14, no. 6); Ricci 1955: 338, no. 61 (21136. Tomba 10), Fig. 69; 448, no. 3 (44843. Tomba 53). Tharros: Hölbl 1986: 399, Taf. 3a-c. Sulcis: Hölbl 1986: 399, Taf. 2a-c. Ayrıca CVA Kopenhag NM: 60, no. 14a-b (env. 7365), Pl. 80 (Necropole de Capena).

Kat. No. 2. Leopard Benekli Grup. Hathor lüeli, çömelen figürlü çiftli vazo parçası (Fig. 1). PDS.020813.KA.BT. SI.4A. Korunan Yükseklik: 3.8 cm, Korunan Genişlik: 3.7 cm, Kalınlık: 1.8 cm. Krem rengi hamurlu, yüzeyi açık yeşil sırlı. Yuvarlak yüzlü, kalın dudaklı, geniş burunlu ve abartılı kulaklı. Önde Hathor lülesi ve sırtta oval bitişe sahip saç, göğüs uçları ve sırttaki benekler kahverengi. Özer 2015: 357, Res. 4a.

¹⁷³ Webb 1978: 5-6; Webb, V. 1980. "Phoenician Anthropomorphic Flasks: A Reply", *Levant* 12: 81-89; Webb 2016: 4, 30

¹⁷⁴ Boardman 1988: 135-139; Sheldon L. G. 1992. "Carian Quarry Markings on Elephantine Island", *Kadmos* 31: 43-50; Vittmann 2003: 155-179; Höckmann, U. – Vittman, G. 2005. "Griechische und karische Söldern in Ägypten in archaischer Zeit (7.-6. Jahrhundert v. Chr)" (Kat. 38-42). *Archäologische Zeugnisse*, Ägypten Griechenland Rom. Abwehr und Berührung (Ed. C.P. Bol). Frankfurt am Main: 97-103; 484-490.

Karşılaştırma: bakınız Kat.No. 1

Kat. No. 3. Leopar Benekli Grup. Çömelen figürlü çiftli vazo parçası. (Fig. 1) PDS280716.KA.GSII.18. Korunan Yükseklik: 2.1 cm, Korunan Genişlik: 1.8 cm. Krem rengi hamurlu, açık yeşil sırlı. Sırda çatlamlar mevcut. Çömelen insan figürüne ait bacak ve altından devam eden kaideye ait kahverengi boyalı bölüm. Sırtta koyu kahverengi benekler.

Karşılaştırma: bakınız Kat.No. 1

Kat. No. 4. Leopar Benekli Grup. Çömelen figürlü çiftli vazo parçası (Fig. 1) PDS250809.KA.T.S.13. Korunan Yükseklik: 2.4 cm, Korunan Genişlik: 1.9 cm. Krem rengi hamurlu, sır aşınmış. Yanda kola ait çıkıntı. Sırtta dikey yerleştirilen üç koyu kahverengi benek.

Karşılaştırma: bakınız Kat.No. 1

Kat. No. 5. Çömelen figürlü çiftli vazo parçası (2si birleşen 3 parça) (Fig. 1). PDS310717.KA.GSII.11. Korunan Yükseklik: 1.8 cm, Korunan Genişlik: 3 cm. Krem rengi hamurlu. Yüzey aşınmış. İnsan veya maymun figürlü çiftli vazolardan birine ait olmalı. Figürün önündeki saklama kabının gövdesindeki tutamaklardan biri ve figürün gövdesinden bir bölüm.

Karşılaştırma: bakınız Kat. No. 1.

Kat. No. 6. Çömelen figürlü çiftli vazo gövde parçaları (Birleşmeyen 2 parça) (Fig. 1) a) PDS280717.KA.GSII.10. Korunan Yükseklik: 2.9 cm. Korunan Genişlik: 3.2 cm; b) PDS310717.KA.GSII.11. Korunan Yükseklik: 2.9 cm, Korunan Genişlik: 2.1 cm. Olasılıkla aynı kaba ait iki parça. Krem rengi hamurlu ve çok açık yeşil sırlı. a) Figür altında koyu kahverengi banttan bir bölüm. Çömelen bir figürün sol kalça ve bacağı görülmekte. b)'de ise sağ taraftaki bacadan bir bölüm.

Karşılaştırma: Webb 1978: 13-16, Plate I.1, 9 ve 31; 19, Plate II. 89.

Kat. No. 7. Çömelen maymun figürlü, çiftli vazo gövde parçası. (Fig. 1). PDS240809.KA.T1.S1.21. Korunan Yükseklik: 3 cm, Korunan Genişlik: 2.1 cm. Krem rengi hamurlu, sır aşınmış. Vazo gövdesinde çömelir vaziyette, bacak tüyleri diagonal kazıma çizgilerle belirtilen maymunun sol bacağı ve önündeki saklama kabından bir bölüm.

Karşılaştırma: Eski İzmir Athena Tapınağı: Webb 1978: 21, no. 105; Samos Heraion: Webb 2017: 73, Fig. 9.3; Webb 2016: 36, Cat. 57, Pl. 4. 7-8. Skyros: Sapouna-Sakellarakı, E.1997. Skyros. Atina: 48, Fig. 38. Lindos Athena Tapınağı: Blinkenberg 1931: 363, Pl. 58, no. 1330. Rhodos: Webb 1978: 21, Pl. II.no.112 (Manchester

University Museum). Cerveteri: von Bissing 1939: 448-449, Tav. XXXVI, no. 62a-b; von Bissing 1941: 37, Taf. IV.1(Webb 1978, 20, no. 98); Ricci 1955: 341, no. 97(21172. Tomba 10). Cumae: Webb 1978: 21, Pl. II. No. 107. Thebes: CVA Berlin 4: 33, no. 6-7 (env. 4877), Pl. 169, (Webb 1978: 21, Plate II. 106); Webb 1978: 21, Pl. II. No. 111 (Brooklyn Museum, buluntu yeri belli değil).

Kat. No. 8. Pyxis ağız ve gövde parçası (Fig. 2). PDS230910.KA.TT.GB.G3.49. Ağız Çapı: 6.1 cm; Korunan Yükseklik: 2.5 cm; Korunan Genişlik: 5 cm. Krem rengi hamurlu, sarımsı açık yeşil sırlı. Sır aşınmış, yüzeyde kısmen sarı renk görülmekte. Boyunda ikili yatay kazıma bant ve altındaki frizde, mızrak yaprağı şeklindeki ağaçların önünde sağa doğru koşan köpek. İkinci frizde mızrak yaprağı şeklindeki iki ağaç. İki frizi ikili yatay kazıma bant ayırmakta.

Karşılaştırma: Webb Grup 2'de yer alan örnekler için: Ephesos Artemis Tapınağı: Hogarth 1908: 208, Pl. XLIV. no.7 (Webb 1978: 44, no. 179). Miletos Zeytintepe Aphrodite Tapınağı: Hölbl 2014: 193-194, 198, 209, Abb. 22 (7959)-23(8581). Samos Heraion: Webb 1978: 40-41, no. 157, Fig. 12; Webb 2016: 20, no. 3, Fig. 2a-c, Pl. 1, no. 4-7. Kamiros: Jacopi 1932/1933: 330, no. 7, (14687); 332, no. 9 (14689), no. 10 (14690), Tav. XIII. VI 7, 9-10 (Webb 1978: 42-43, no. 160, 169, 169bis). Lindos Athena Tapınağı: Blinkenberg 1931: 358, Pl. 57, no. 1307 (Webb 1978: 43, no. 170-171). Perakhora: James 1962: 477, 515, no. D899-906, Pl.193. Thera: Pfuhl 1903: 238, Abb. 81 (Grab 89, no. 109); Webb 1978: 44, no. 178.

Kat. No. 9. Yeni Yıl Şişesi gövde parçası (Fig. 2). PDS290716.KA.GSII.21. Korunan Yükseklik: 3.8 cm, Korunan Genişlik: 3.5 cm. Krem rengi hamurlu. Çok açık yeşil sırlı, ancak aşınmış. Yüzeyde kısmen sarı renk görülmekte. Sağa ilerleyen otçul hayvanın arka bacağı ve kuyruğu. Kazıma bezemenin konturları koyu kahverengi. Gövdeden yan kuşağa geçişte yatay yivli.

Karşılaştırma: (http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection) British Museum no. EA 2465.

Kat. No. 10. Yeni Yıl Şişesi gövde parçası (Fig. 2). PDS220716.KA.GSII.16. Korunan Yükseklik: 2.1 cm, Korunan Genişlik: 3.5 cm. Krem rengi hamurlu. Çok açık yeşil sırlı, ancak aşınmış. Kısmen yüzeyde sarı renk görülmekte. Merkezdeki kanatlı figüre ait kanattan bir bölüm. Kazıma bezeme konturları çok koyu kahverengi-siyah renkli. Gövdeden yan kuşağa geçişte yatay yivli.

Karşılaştırma: Kamiros: Jacopi 1931: 318, no. 36 (13041), Fig. 353 (Macri Langoni, Mezar CLXXVIII, kazıma bezemeli pithos mezar). Miletos Zeytintepe Aphrodite Tapınağı: Hölbl 1999: 362-362, Abb. 25.

Kat. No. 11. Küresel aryballos gövde parçası (Fig. 2). PDS280717.KA.GSII.9. Korunan Yükseklik: 2 cm, Korunan Genişlik: 3.1 cm. Açık kahverengimsi krem hamurlu, açık sarı renkli sırlı. Dip kısmına geçişte alttan yatay ince yivle sınırlandırılan gövdede eşkenar dörtgen çapraz taramalar. İç yüzde kabın üzerinde şekillendirildiği kavisli veya samandan sarılan tomarın izleri.

Karşılaştırma: Kamiros: Jacopi 1931: 69, no. 1(12197), Fig. 48 (2. Sıra, soldan 2.); 283, no. 1(13181), 287, Fig. 317 (Mezar CLXII, MÖ geç 6. yüzyıl amphora çocuk mezarı); 301, no. 4 (12410), 337, Fig. 337 (Mezar CLXXII, amphora çocuk mezarı). Lindos Athena Tapınağı: Blinkenberg 1931: 359, Pl. 57, no. 1311, 1314. Samos Heraion: Webb 2016: 48, no. 69, Pl. 8, no.3. Assos: Utili, F. 1999. Die archaische Nekropole von Assos. Asia Minor Studien Band 31. Bonn: 63, 226, Abb. 28, Nr. 506 (Pithos mezardan (K VII GR 3), MÖ 6. yüzyıl ikinci yarısı). Bisenzio (Palazzetta Nekropolü): Martelli Cristofani, M. 1978. "La ceramica greco-orientale in Etruria", Les Céramiques de la Grèce de L'est et Leur Diffusion en Occident. Centre Jean Bérard. Institut Français de Naples, 6-9 Juillet 1976. Paris: 169, dipnot 57, no. 18 (Firenze Museum no. 73354), Pl. LXXIX, Fig. 26. Syrakusa: Orsi 1918: 584, Fig. 173. Cerveteri: von Bissing 1941: 12-13, Taf. III.3; CVA Basel 1, 61, Taf. 19, no. 2 (BS 21.317). Atina: CVA Kopenhag NM: 59-60, no. 12 (env. 271), Pl. 80. CVA Frankfurt am Mainz 1: 15-16, no.2 (VF β232), Taf. 11, no. 2; CVA Heidelberg 1: 14, no. 2(14)-3(15), Taf. 4; CVA Leipzig I: 54, no. 1-2 (4807) , Taf. 50.

Kat. No. 12. Alabastron gövde parçası (Fig. 2). PDS180814.KA.TT.M12.11b.6. Korunan Yükseklik: 3.2 cm, Korunan Genişlik: 2.2 cm. Sarımsı krem rengi hamurlu. Yüzey aşınmış. İç yüzde sırlama sırasında akan yeşil renkli damla.

Kat. No. 13. Kase ağız parçası (Fig. 2). PDS310717.KA.GSII.11. Korunan Yükseklik: 1.1 cm. Çok açık kahverengi-krem hamurlu ve aynı renkte yüzey sırlı. Sır aşınmaya yüz tutmuş. İç yüzde ağızdan gövdeye geçişte yatay yiv. Ağız kenarındaki bant ve iç yüzdeki frizde leke şeklinde korunmuş koyu kahverengi bezemeden bir bölüm.

Kat. No. 14. Makara tutamaklı sığ kase ağız ve gövde parçaları (Birleşmeyen 3 parça) (Fig. 2). PDS180814KA.TT.M12.10a.10, PDS200814.KA.TT.M12.14a.6. Ağız Çapı: 16.6 cm (ağız tablası dahil), Korunan Yükseklik: 2.5 cm. Kahverengimsi krem- açık grimsi krem rengi hamurlu, yeşil sırlı. Düz ağız tablalı, çift boğumlu makara tutamağa sahip. Makaranın dış yüzdeki eklenti izi görülmekte.

Karşılaştırma: Timpone della Motta Athena Kutsal Alanı: Stoop 1979: 81, no. 9, Pl. III, no. 3-6 (Sibari Museum no. 64885, MÖ 7. yüzyıl sonu).

Kat. No. 15. Makara tutamaklı sığ kase ağız ve gövde parçaları (tam profil, birleşen 5 parça) (Fig. 2). PDS240717.KA.TT.M12.d.11. Ağız Çapı: 13.8 cm(ağız tablası dahil), Kaide çapı: 8.2 cm, Korunan Yükseklik: 2.5 cm. Kahverengimsi krem rengi hamurlu, açık yeşil sırlı. Sır büyük oranda dökülmüş. Düz ağız tablalı ve halka kaideli. Aynı kaseye ait makara parçası: PDS17240717.KA.TT.M12.1.8. Uzunluk: 2.8 cm, kalınlık: 0.9 cm.

Karşılaştırma: Bakınız Kat. No. 14.

Kat. No. 16. Sığ kase ağız ve gövde parçası (Fig. 2). PDS200814.KA.TT.M12.14b.14. Ağız Çapı: yaklaşık 15 cm, Korunan Yükseklik: 1.6 cm. Sarımsı krem rengi hamurlu. Açık yeşil sırlı, ancak aşınmış. Düz ağız tablalı. Karşılaştırma: Bakınız Kat. No. 14.

Kat. No. 17. Sığ kase ağız ve gövde parçası (Fig. 2). PDS240809.KA.T1.S1.21. Ağız çapı: yaklaşık 15 cm, Korunan Yükseklik: 1.4 cm. Sarımsı açık kahverengi gözenekli hamurlu, mavi sır büyük oranda aşınmış, ancak yer yer izleri görülmekte.

Karşılaştırma: Bakınız Kat. No.14.

Kat. No. 18. Sığ kase gövde altı ve dip parçası (Birleşen 3 parça) (Fig. 2). PDS290716.KA.GS.II.19. Kaide çapı: 8.4 cm, Korunan Yükseklik: 1.6 cm. Pembemsi krem rengi hamurlu, yüzeyinde açık yeşil sırlı, ancak yüzeyi büyük oranda aşınmış.

Karşılaştırma: Bakınız Kat. No.14.

Kat. No. 19. Mısır Mavisi kaba ait gövde parçaları (5 adet) (Fig. 3). Yatay yivli parçalar: PDS140814.KA.TT.M12.9.1. Korunan Yükseklik: a) 2.5 cm, b) 2.1 cm, c) 1.2 cm, Korunan Genişlik: a) 1.9 cm, b), 1.4 cm, c) 0.8 cm. PDS230810.KA.TT.GB.G3.VIIIc. Korunan Yükseklik: 2.6 cm, Korunan Genişlik: 1.6 cm. Yıvsız gövde parçası: PDS140814.KA.TT.M12.7.9. Korunan Yükseklik: 2.1 cm, Korunan Genişlik: 3 cm.

Kat. No. 20. Kase gövde parçası (Fig. 3). PDS240809.KA.N.d. Korunan Yükseklik: 2,1 cm, Korunan Genişlik: 1.9 cm. Çok açık kahverengimsi krem hamurlu, iç ve dışı koyu mavi-turkuaz sırlı. Sırda çatlamalar mevcut.

Kat. No. 21. Boğa Figürini (Apis) (Fig. 3). PDS180809.KA.A.M8.1.11. Korunan Uzunluk: 5.9 cm, Korunan Genişlik: 2.8 cm. Krem rengi hamurlu. Yüzeyi oldukça aşınmış, ön ve arka bacakları, boynuzu kırık ve eksik. Göz, kuyruk bölümü ve asma deliği etrafında koyu kahverengi boyalı.

Karşılaştırma: Erythrai Athena Tapınağı: Gültekin 1968: 103, 116, Fig. 22 (5376). Kamiros: Jacopi 1931: 312, Fig. 346 (2. sıra, soldan 11.) 318, no. 35 (13040), Fig. 355

(Macri Langoni, Mezar CLXXVIII, kazıma bezemeli pithos mezar); Webb 1978: 93, no. 434, 437 .

Kat. No. 22. Doğan figürini (Horus) (Fig. 3). PDS.31072017.KA.GSII.11. Korunan Yükseklik: 3.9 cm; Korunan Genişlik: 2.8 cm. Asma deliği olan atmacanın yarısı korunmuştur. Krem rengi hamurlu ve sırlı. Sır kısmen parlaklığını kaybetmiştir. Boyun, göz ve gagasında koyu kahverengi benek.

Karşılaştırma: Knidos Apollon Kutsal Alanı: Berges 2006: 183-184, Taf. 112, no. 3, 6; Taf. 113, no. 1-4. Ephesos Artemis Tapınağı: Hogarth 1908: Pl. XLIV. no.11; Vettters, H. 1972. "Ephesos. Vorläufiger Grabungsbericht 1971", AnzWien 109: 92, Pl. 13, no.2; Hölbl 2008: 212, 219, Abb. 186 (MÖ 620-560). Miletos Zeyinteppe Aphrodite Tapınağı: Hölbl 1999: 359, 361, Abb. 20; Hölbl 2014: 188, 206, Abb. 13a-b. Erythrai Athena Tapınağı: Gültekin 1968: 103, 115, Fig. 18-20(4850, 4859, 4862). Lindos Athena Tapınağı: Blinkenberg 1931: 346, Pl. 54-55, no. 1243. Kamiros: Jacopi 1932/1933: 92, 98, Fig. 104 (13832, Mezar XXVII, ca. MÖ 700); 315, no. 4 (14663); 317, Fig. 57, no.IV.30 (akropol). Ialysos: Jacopi, G. 1929. Scavi nella Necropoli di Jalisso 1924-1928. Clara Rhodos 3. Rodi: 24-25, no. 8 (6570), Fig. 6, 8 (Zambico 1924, 123 no.lu Arkaik kremasyon mezar). Samos Heraion: Webb 2016: 170-171, no. 599, 605, 609, Pl. 40, no. 1, 4-, 8. Perakhora: James 1962: 513, Pl.193. D788. Despotiko Apollon Kutsal Alanı: Kourayos 2006: 62, Pl. VI.no.8. Kyrene: Warden 1990: 11-12; Pl. 11, no.35. Tokra: Boardman, J. – Hayes, J. 1973. Excavation at Tocra 1963-1965: The Archaic Deposits II and Later Deposits. London: 80, 85, no. F164, Pl.40 (Deposit II, MÖ geç 7. – erken 6. yüzyıl).

Kat. No. 23. Doğan figürini kaide ve bacak parçaları (4'ü birleşen 5 parça) (Fig. 3). PDS190814.KA.TT.M12.12a.9. Maksimum Genişlik: 2.9 cm, Korunan Uzunluk: 4.6 cm, Kaide kalınlık: 0.8 cm. Kahverengimsi krem rengi hamurlu, açık yeşil sırlı. Figürün ayak bölümü koyu kahverengi.

Karşılaştırma: Knidos Apollon Kutsal Alanı: Berges 2006:183-184, no. 786, 794, 795, Taf. 113, no. 1-3, 5. Samos Heraion: Webb 2016: 169, no. 565, Pl. 39, no.3.

Kat. No. 24. Wedjat/Udjat Gözü. (Fig. 4). PDS170809. KA.T1.S1.10. Korunan Genişlik: 2.1 cm, Korunan Uzunluk: 4.1 cm, Kalınlık: 0.7 cm, ip deliği çapı: 0.2 cm. Krem rengi hamurlu. Kaş, göz konturu, gözbebeği ve gözden aşağıya doğru sarkan spiral koyu kahverengi çizgi ile belirlenmiştir.

Karşılaştırma: Kassel: Busz-Gercke 1999: 303-304, no. 67; Felgenhauer 1996: 167-168, no. 67. Kamiros: Jacopi 1931: 107, no. 14 (12468), Fig. 95 (Macri Langoni, Mezar XXVI). Lindos Athena Tapınağı: Blinkenberg

1931: 367, Pl. 59, no. 1359. Kition: Karageorghis 1976: 156, no. Kit. 1173, Pl. XVII. Megiddo: Lamon-Shipton 1939: 142, no. 14; 144, no. 21; 147, no.24, Pl. 75.

Kat. No.25. Skaraboid (Fig. 4). PDS170713.KA.TI.SI.S3. Uzunluk: 1.6 cm, Yükseklik: 0.6 cm, Genişlik: 1.3 cm. Her iki yüzdeki sahne, içi diagonal taralı bantla çevrelenmekte. Tümsek yüzde elindeki sopa ile büyük kanatlı bir kuşu (turna) kovalayan cüce figür (Pigme). Düz yüzde ise olasılıkla geyiğe arkadan saldıran aslandan oluşan hayvan mücadele sahnesi.

Karşılaştırma: Naukratis: Petrie 1886: Pl. XXXVII, No. 138. Tarquina: Hölbl 1979: vol. II, 57-58, no. 263, Taf. 77/1.

Kat. No. 26. Kolye boncukları (Fig. 4). PDS190814. KA.TT.M12.12a.7. Çap: 0.3-0.5 cm arasında değişen ölçülerde. Krem ve kahverengimsi krem rengi hamurlu.

Karşılaştırma: Knidos Apollon Kutsal Alanı: Berges 2006: 185, Kat. 810, Taf. 116, no. 5-6. Samos Heraion: Webb 2016: 78-79, no. 135-138, Pl. 13, no. 9. Girit: Psaroudakis 2012/2013: 108-109, E2 (İda Mağarası); Levi 1927-1929: 476, Tav. XIII. Kıbrıs: Gjerstad et.al. 1935: pl. XIX, no. 31(Amathus Tomb 14); pl. XXV, no. 50 (Amathus Tomb 21); Pl. CLIX, no. A.21.49, 50.

Kat. No. 27. Kolye boncukları (Fig. 4). PDS180814. KA.TT.M12.11a.9. Çap: 0.3-0.5 cm arasında değişen ölçülerde. Krem ve kahverengimsi krem rengi hamurlu.

Karşılaştırma: Bakınız Kat. No. 26. Kaynakça: Bulut 2016, 561: dipnot: 4 (MÖ 7. yüzyıl ikinci yarısı ile 6. yüzyıl başlarına tarihlenen Korinth ve İonya seramikleriyle birlikte).

Kat. No. 28. Kolye boncukları (Fig. 4). PDS010817. KA.TT.6.4. Krem ve kahverengimsi krem rengi hamurlu.

Karşılaştırma: Bakınız Kat. No. 26

Kat. No. 29. Kolye boncukları (Fig. 4). PDS.180711. KA.TT.M1.5.27. (Fotoğrafta yer alan ortadaki cam boncuk hariç). Krem ve kahverengimsi krem rengi hamurlu.

Karşılaştırma: Bakınız Kat. No. 26. Kaynakça: Bulut 2014: 532, dipnot: 3.

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

AKURGAL, E. 1993.

Eski İzmir I. Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı. Ankara.

AMYX, D.A. 1988.

Corinthian Vase-Painting of the Archaic Period. Vol. I-III. London.

ANDREWS, C. 1994.

Amulets of Ancient Egypt. London.

BEAZLEY, J.D. 1956.

Attic Black-Figure Vase-Painters. Oxford.

BÉNÉDITE, M. G. 1911.

Catalogue Général des Antiquités Égyptiennes du Musée du Caire. Objects de Toilette I. Le Caire.

BERGES, D. 2006.

Berges, D., Knidos. Beiträge zur Geschichte der archaischen Stadt. Mainz am Rhein.

VON BISSING, Fr. W. F. 1933.

“Karthago und seine griechischen und italischen Beziehungen”, Studi Etruschi 7: 83-134.

VON BISSING, Fr. W. F. 1939.

“Materiali Archeologici Orientali ed Egiziani”, Studi Etruschi 13: 447-454.

VON BISSING, Fr. W. F. 1941.

Zeit und Herkunft der in Cerveteri gefundenen Gefäße aus ägyptischer Fayence und glasiertem Ton. Sitzungsberichte der bayerischen Akademie der Wissenschaften. Band II. München.

BLINKENBERG, Chr., 1931.

Lindos. Fouilles de L'Acropole 1902-1914. Le Petit Objects. Lindos I. Berlin.

BOARDMAN, J. / HAYES, J. 1966.

Excavation at Tocra 1963-1965: The Archaic Deposits I. London

BOARDMAN, J. 1967.

Excavations in Khios 1952-1955. Greek Emporio. BSA Supp. 6. London.

BOARDMAN, J. 1968.

Archaic Greek Gems. Schools and Artists in the Sixth and Early Fifth Centuries BC. London.

BOARDMAN, J. 1988.

The Greeks Overseas. Their Early Colonies and Trade. London.

BÖHM, S. 2014.

Korinthische figurenvasen. Düfte, Gaben und Symbole. Regensburg.

BULUT, H. 2014.

“Kutsal Alan Tapınak Terası”, bkz: Diler, A.- Özer, B.- Bulut H.- Gümüş, Ş.- Adıgüzel, G.- Kasar, Ö.- Eryılmaz, N.S.- Çur, M., “Pedasa 2011-2012”, 35. Kazı Sonuçları Toplantısı-3. Ankara: 531-533.

BULUT, H. 2016.

“Athena Kutsal Alanı”, bkz: Diler, A.- Özer, B.- Bulut, H.- Gümüş, Ş.- Oruç, S. Z.- Adıgüzel, G.- Çur, M., “Pedasa 2014”, 37. Kazı Sonuçları Toplantısı-3. Ankara: 560-562.

BUSZ, R.-GERCKE, P. 1999.

Türkis und Azur. Quartzkeramik im Orient und Okzident. Staatliche Museen Kassel. Universität Gesamthochschule Kassel. Wolftrathausen.

COLDSTREAM, J.N. 2003.

Geometric Greece. 900-700 BC. New York.

CVA. Corpus Vasorum Antiquorum

DASEN, V. 1993.

Dwarfs in Ancient Egypt and Greece. Oxford.

FALTINGS, V.D. 2014/2015.

“von Fröschen und Kröten”, Gedenkschrift für Werner Kaiser (Eds. D. Polz / S. J.Seidlmayer). Mitteilungen des deutschen Archäologischen Instituts Abteilung Kairo 70-71: 121-137.

FAZZINI, R.A. 1972.

“Some Egyptian Reliefs in Brooklyn”, Miscellanea Wilbouriana 1: 33-70.

FELGENHAUER, A. 1996.

Ägyptische und ägyptisierende Kunstwerke. Vollständiger Katalog. Staatliche Museen Kassel. Kassel.

- FOSTER, K. P. 1979.
Aegean Faience of the Bronze Age. London.
- FRIEDMAN, F. D. 1998a.
Gifts of the Nile. Ancient Egyptian Faience. London.
- FRIEDMAN, F. D. 1998b.
“Faience: the Brilliance of Eternity”, Gifts of the Nile. Ancient Egyptian Faience (Ed. F.D. Friedman). London: 15-21.
- GARDNER, E.A. 1888.
Naukratis II. London.
- GJERSTAD, E. et.al. 1935.
Gjerstad, E. – Lindros, J.- Sjöqvist, E.-Westholm, A., Finds and Results of the Excavations in Cyprus 1927-1931. The Swedish Cyprus Expedition. SCE 2. Stockholm.
- GÜLTEKİN, H. 1968.
“Erythrae Kazısında Bulunan Fayans Figürinler”, Türk Arkeoloji Dergisi 17/2: 101-116.
- HATTON, G.D. 2008.
“Production of Egyptian Blue and Green Frits”, Production Technology of Faience and Related Early Vitreous Materials (Eds. M.S. Tite / A. J. Shortland). Oxford: 147-185.
- HERRMANN, C. 2011.
“Egyptian Amulets”, Ashkelon 3. The Seventh Century B.C. (Eds. L. E. Stager / D. M. Master / D. Schloen). Eisenbrauns: 359-395.
- HOGARTH, D.G. 1908.
Excavation at Ephesus. The Archaic Artemisia. London.
- HÖLBL, G. 1979.
Beziehungen der ägyptischen Kultur zu Altitalien. Vol. I-II. Leiden.
- HÖLBL, G. 1986.
Ägyptisches Kulturgut im phönikischen und punischen Sardinien I. Leiden.
- HÖLBL, G. 1993.
“Archaische Aegyptiaca aus Ephesus. Vorläufige Beobachtungen zu Neufunden aus dem Artemision”, Die epigraphische und altertumskundliche Erforschung Kleinasiens: Hundert Jahre kleinasiatische Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Akten des Symposiums vom 23. bis 25. Oktober 1990 (Eds. G. Dobesch / G. Rehrenböck). Wien: 227-253.
- HÖLBL, G. 1999.
“Funde aus Milet. VIII. Die Aegyptiaca vom Aphroditetempel auf dem Zeytintepe”, Archäologischer Anzeiger 1999/3: 345-371.
- HÖLBL, G. 2005.
“Ägyptisches Kulturgut in der griechischen Welt im frühen ersten Jahrtausend vor Christus (10.-6. Jahrhundert v. Chr.)”, Ägypten Griechenland Rom. Abwehr und Berührung (Ed. C. P. Bol). Frankfurt am Mainz: 114-132.
- HÖLBL, G. 2007.
“Ionien und Ägypten in archaischer Zeit”, Frühes Ionien. Eine Bestandsaufnahme. Panionian-Symposium Güzelçamlı 26. September-1. Oktober 1999 (et.al. J. Cobet). Milesische Forschungen Band 5. Mainz: 447-460.
- HÖLBL, G. 2008.
“Ägyptisches Kulturgut im archaischen Artemision”, Die Archäologie der ephesischen Artemis. Gestalt und Ritual eines Heiligtums (Ed. U. Muss). Wien: 209-221.
- HÖLBL, G. 2014.
“Ägyptisches Kulturgut in Ionien im 7. Jh. V. Chr.: Der Beitrag Milets zu einem religionshistorischen Phänomen”, Der Beitrag Kleinasiens zur Kultur- und Geistesgeschichte der griechisch –römischen Antike. Akten des Internationalen Kolloquiums Wien, 3.-5. November 2010 (Ed. J. Fischer). Wien: 181-209.
- HÖLBL, G. 2017.
Aegyptiaca aus Al Mina und Tarsos im Verande des nordsyrisch-südostanatolischen Raumes. Österreichische Akademie der Wissenschaften, AF BAND 28. Wien.
- JACOPI, G. 1931.
Scavi nella Necropoli Camiresi 1929-1930. Clara Rhodos 4. Rodi.

- JACOPI, G. 1932/1933.
Esplorazione Archeologica di Camiro II.1. Clara Rhodos 6/7. Rodi.
- JAMES, T.H.G. 1962.
“The Egyptian-Type Objects”, The Sanctuaries of Hera Akraia and Limenia. Pottery, Ivories, Scarabs, and other Objects from the Votive Deposit of Hera Limenia. Perakhora II (Ed. T. J. Dunbabin). Oxford: 461-515.
- KACZMARCZYK, A.- HEDGES, R.E.M.1983.
Ancient Egyptian Faience. An Analytical Survey of Egyptian Faience from Predynastic to Roman Times. Warminster.
- KACZMARCZYK, A.- VANDIVER, P. B. 2008.
“Faience Production in Egypt”, Production Technology of Faience and Related Early Vitreous Materials (Eds. M.S. Tite, / A. J. Shortland), Oxford: 57-92.
- KARAGEORGHIS, V. 1976.
“Amulettes et figurines en pâte de verre et en faïence”, Fouilles de Kition II. Objects Égyptiens et Égyptisants: Scarabées, Amulettes et Figurines en Pâte de verre et en Faïence, Vase Plastique en Faïence. Sits Iet II, 1959-1975. Nicosia:117-164.
- KEIMER, L. 1938.
“Pavian und Düm-Palme”, Mitteilungen des deutschen Instituts für Ägyptische Altertumskunde in Kairo 8: 42-45.
- KOURAYOS, Y. 2006.
“The Archaic Sanctuary of Apollo on the Island Despotiko”, Les Clients de la Céramique Grecque. Actes du Colloque de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres Paris, 30-31 janvier 2004 (Ed. J. de La Genière). Cahiers du Corpus Vasorum Antiquorum No.1. Paris: 59-67.
- LAGARCE-LECLANT, J. 1976.
“Vase Plastique en Faïence KIT 1747: Une Fiole pour eau de Jouvence”, Fouilles de Kition II. Objects Égyptiens et Égyptisants: Scarabées, Amulettes et Figurines en Pâte de verre et en Faïence, Vase Plastique en Faïence. Sits Iet II, 1959-1975 (Ed. V. Karageorghis). Nicosia: 183-289.
- LAMON, R. S.- SHIPTON, G.M. 1939.
Megiddo I. Seasons of 1924-34. Strata I-V. Chicago.
- LEVI, D. 1927-1929
“Arkades. Una Città Cretese All’Alba della Civiltà Ellenica”, Annuario della Scuola archeologica di Atene e delle Missioni italiane in Oriente 10-12: 9-710.
- LURKER, M. 1994.
An Illustrated Dictionary of The Gods and Symbols of Ancient Egypt. London.
- MARINATOS, N. 2000.
The Goddess and the Warrior. The Naked Goddess and Mistress of Animals in Early Greek Religion. London& New York.
- MURRAY, M.A. 1953.
“Faience Amulets”, Lachish III (Tell ed-Duweir). The Iron Age (Ed. O. Tufnell, O.). London.
- ORSI, P. 1918.
“Gli Scavi intorno a L’Athenaion di Siracusa negli anni 1912-1917”, Monumenti Antichi 25: 353-763.
- ÖZER, B. 2015.
“Kutsal Alan Batı Teras Sondajı” bkz: Diler, A., Özer, B., Çur, M., Yaman, A., “Pedasa 2013”, 36. Kazı Sonuçları Toplantısı-3. Ankara: 344-347.
- ÖZER, B. 2016.
“Kutsal Alan Orta Teras Sondajı”, bkz: Diler, A., Özer, B., Bulut, H., Gümüş, Ş., Oruç, S. Z., Adıgüzel, G., Çur, M., “Pedasa 2014”, 37. Kazı Sonuçları Toplantısı-3. Ankara: 562-565.
- ÖZER, B. 2017.
“Orientalizan Style Pottery from Pedasa: Ionian Imports”, Karia Arkhaia, La Carie, des origines à la période pré-hékatomnide, Colloque international, 14-16 novembre 2013, İstanbul (baskıda).
- PAYNE, H. 1931.
Necrocorinthia. A Study of Corinthian Art in the Archaic Period. Oxford.
- PETRIE, W.M. F.1886.
Naukratis I . London.
- PETRIE, W.M. F. 1914.
Amulets. Illustrated by the Egyptian Collection in University College, London. London.

PFUHL, E. 1903.

“Der archaische Friedhof am Stadtberge von Thera”, *Mitteilungen des deutschen Archäologischen Instituts Athenische Abteilung* 28: 1-288.

PSAROUDAKIS, K. 2012/2013.

“The faience finds of the Idean Cave”, *Mitteilungen des deutschen Archäologischen Instituts Athenische Abteilung* 127-128: 91-142.

RATHJE, A. 1976.

“A Group of ‘Phoenician’ Faience Perfume Flasks”, *Levant* 8: 96-106.

RICCI, G. 1955.

“Necropoli della Banditaccia. Zona A «del Recinto»”, *Monumenti Antichi* 42: 201-1048.

DE SALVIA, F. 1991.

“Stages and Aspect of the Egyptian Religious and Magic Influences on Archaic Greece”, *Akten des vierten internationalen Ägyptologen Kongresses München 1985*, Band 4 (Ed. S. Schoske). Hamburg: 335-343.

STOOP, M.W. 1979.

“Note sugli scavi nel santuario di Atene sul Timpone della Motta (Francavilla Marittima-Calabria), 1-2”, *Bulletin Antieke Beschaving* 54: 77-97.

VANDIVER, P. B. 2008.

“Raw Materials and Fabrication Methods Used in the Production of Faience”, *Production Technology of Faience and Related Early Vitreous Materials* (Eds. M.S.Tite/ A.J. Shortland). Oxford: 37-55.

VITTMANN, G. 2003.

Ägypten und die fremden im ersten vorchristlichen Jahrtausend. Mainz am Rhein.

WALTER, H. 1990.

Das griechische Heiligtum. Dargestellt am Heraion von Samos. Stuttgart.

WARDEN, P.G. 1990.

“Part 1. The Small Finds”, *The Extramural Sanctuary of Demeter and Persephone Cyrene, Libya. Final Reports IV* (Ed. D. White). Philadelphia: 1-83.

WEBB, V. 1978.

Archaic Greek Faience, Miniature Scent Bottles and Related Objects from East Greece, 650-500 B.C. Warminster.

WEBB, V. 2016.

Faience Material from the Samos Heraion Excavations. Samos Band 13. Berlin.

WEBB, V. 2017.

“Faience in seventh-century Greece: Egyptianizing ‘bric a brac’ or useful paradigm for relations with Egypt?”, *Interpreting the Seventh Century BC, Tradition and Innovation* (Eds. X. Charalambidou / C. Morgan, C.). Oxford: 71-79.

AMASYA – OLUZ HÖYÜK ATEŞGEDESİ VE ERKEN ZERDÜŞT DİNİ KUTSAL ALANI

AMASYA – OLUZ HÖYÜK ATASHKADAH AND THE EARLY ZOROASTRIAN SANCTUARY

Makale Bilgisi

Başvuru: 21 Şubat 2018

Hakem Değerlendirmesi: 05 Mayıs 2018

Kabul: 10 Nisan 2018

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.22.008

Article Info

Received: February 21, 2018

Peer Review: May 05, 2018

Accepted: April 10, 2018

DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.22.008

Şevket DÖNMEZ *

Anahtar Kelimeler: Amasya, Oluz Höyük, Zerdüşt, Erken Zerdüşt Dini, Ateşgede

Keywords: Amasya, Oluz Höyük, Zoroaster, Early Zoroastrianism, Atashkadah

ÖZET

Oluz Höyük'ün Kızılırmak Havzası Demir Çağı'na katkıları kültürel, tarihsel ve askeri boyutun yanısıra dinsel bir boyut da kazanmaya başlamıştır. 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300) ve 2A Mimari Tabakası'nda (MÖ 300-200) açığa çıkarılan birtakım kalıntılar ile küçük buluntular; bilinmeyenlerin bilinenlerden çok daha fazla olduğu Zerdüşt Dini ile Ateş Kültü'nün erken dönemlerinin anlaşılması noktasında çok önemli bilgiler sunmaktadır. Oluz Höyük'te 2013 dönemi çalışmaları sırasında Kutsal Ateş Çukuru'nun keşfi ile açığa çıkmaya başlayan kalıntıların, 2017 dönemi itibarı ile bir Ateşgede ve Kutsal Alan'a ait olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda Oluz Höyük'te ateşe tapan ya da saygı duyan, Tevhid inancına önem gösteren, tanrı figürlerini önemsemeyen ya da kabul etmeyen bir toplumun varlığını kanıtlanmış bulunmaktadır. MÖ 425-200 yılları arasında Ateşgede, Kutsal Alan ve bunlara ulaşımı sağlayan bir yol (Pers Yolu) inşa ederek inançlarını somutlaştırmış bu insanların Pers kökenli oldukları ve Erken Zerdüşt Dini'nin ilk toplumlarından birini oluşturdukları anlaşılmaktadır. Zerdüşt dininin tarihsel gelişimi incelendiğinde, erken dönemde (MÖ 5. yüzyıl) açık havada yanan ve korunan ateşin, Oluz Höyük'te kurumsallaşmaya başlayan yeni bir

* Prof.Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı. Beyazıt 34453-İstanbul. E-posta: donmezsevket@gmail.com

Bu yazının hazırlanmasına yardım eden Arkeolog Burçin Adısönmez, Arkeolog-Desinatör Fidane Abazoğlu, Desinatör Nurcan Koç (M.A) ve öğrencim Selmin Yüzbaşıoğlu ile Ayanis fotoğraflarını ileten meslektaşım Prof.Dr. Mehmet Işıklı'ya teşekkür ederim.

dinin temel pratiği olduğu gözlenmektedir. Erken ve Orta Akhaimenid dönemlerinde oluşum sürecini yaşamış Erken Zerdüşt Dini'ni oluşturan ritüeller ile pratiklerin Oluz Höyük'te saptanmış olması, Kuzey – Orta Anadolu (Pontika Kappadokia) ve Kappadokia'nın Avesta'nın kutsal coğrafyası içinde değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

ABSTRACT

The contributions of Oluz Höyük to the Iron Age of Halys Basin took a religious turn including its cultural, historical and military properties. The evidence and the small finds uncovered in 2B Architectural Layer (425-300 BC) and 2A Architectural Layer (300-200 BC) presents important data regarding the Early Zoroastrianism and the earlier periods of Cult of Fire, a topic where unknown data far surpasses what is known. The remains started to be uncovered by the discovery of Sacred Fire Pit is understood to belong to a Atashkadah and a Sanctuary with the work of 2017. In this context the presence of a people in Oluz Höyük who worships or reveres fire, believes in the unity in god and does not care or believe in the figurines of deities is proven. It is understood that these people who concretized their beliefs by building a Atashkadah, a Sanctuary and a sacred road (Persian Road) which leads to them between the years of 425-200 BC are Persian in origin and created one of the first communities of the Early Zoroastrianism. When the historical process of the Zoroastrianism has been taken into account, the fire burning and preserved outdoors in the earlier period (5th century BC) seems to be the central practice of the new religion which institutionalized in Oluz Höyük. In Oluz Höyük, the presence of the rituals and the practices which constituted the Early Zoroastrianism in the Early and Middle Achaemenid periods proves that North-Central Anatolia (Pontika Kappadokia) and Kappadokia should be evaluated in the sacred geography of Avesta.

GİRİŞ

Amasya il merkezinin 25 km güneybatısında, Yeşilirmak'ın (Iris) büyük kollarından Çekerek Irmağı'nın (Skylax) 2 km kuzeyinde yer alan Oluz Höyük'te¹ (bkz. Harita 1, Fig.1) 11. yılını tamamlayan sistematik arkeolojik kazılar² sonucunda bugüne değin 10 mimari tabaka açığa çıkarılmıştır. Erken Tunç Çağı'ndan (MÖ 3. Binyılın ortaları) Geç Hellenistik Dönem sonlarına (MÖ 47 yılı, Zela Savaşı) uzanan tabakalaşma sürecinde 2. Mimari Tabaka (MÖ 425-200) Akhaimenid (Pers) bulgularıyla Oluz Höyük, Anadolu Demir Çağı'nın geç dönemleri için çok önemli bir yerleşme durumuna gelmiştir.

Oluz Höyük'ün Kızılırmak Havzası Demir Çağı'na katkıları kültürel, tarihsel ve askeri boyutun yanı sıra dinsel bir boyut da kazanmaya başlamıştır. 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300) ve 2A Mimari Tabakası'nda (MÖ 300-200) açığa çıkarılan birtakım kalıntılar ile küçük buluntular, bilinmeyenlerin bilinenlerden çok daha fazla olduğu Zerdüşt Dini ile Ateş Kültü'nün erken dönemlerinin anlaşılması noktasında çok önemli bilgiler sunmaktadır. Zerdüşt Dini'nin doğduğu topraklar, Zerdüşt'ün yaşadığı zaman ve dinin ortaya çıktığı dönemler bugüne değin tam olarak tanımlanamadığı için Oluz Höyük güncel bulgularının önemi ve değeri eşsizdir. Oluz Höyük arkeolojik buluntularının diğer bir önemi, Zerdüşt Dini'nin oluşma dönemine ait kaynakların Mada/Media (Güney Azerbaycan) ve Hazar Denizi'nin doğusundaki toprakların (Uvarazmi - Horasan) yanı sıra, Kuzey – Orta Anadolu (Pontika Kappadokia) ve Katpatuka/Kappadokia'da da aranması gerektiğine işaret etmesidir (bkz. Harita 2).

Mada/Media (Güney Azerbaycan) ya da Uvarazmi'de (Horasan) ortaya çıktığı ve Anadolu topraklarına MÖ 6. yüzyılın başlarından itibaren Med Krallığı'nın batıya yayılımı ile girdiği düşünülen Zerdüşt Dini'nin kurucusu Zerdüşt'ün nerede ve ne zaman doğduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, MÖ 628 – 551 yılları arasında 77 yıl yaşadığı geleneksel bir görüştür. Hayatı hakkında çok az bilgi bulunan Zerdüşt'ün ismi, eski Pers dilinde “Altın Develer İle / Sarı Deve Sahibi / Deve Sahibi / Deveci” gibi anlamlara geldiği düşünülmektedir. Zerdüşt'ün³

annesi Daughdhova, babası ise Porouchaspa idi. Zerdüşt yirmili yaşlarında İran'dan ayrılmış ve on yıl boyunca gerçeği bulmak için dolaşmıştır. Gerçeği bulana kadar devam eden süreç, Ahura Mazda'nın varlığını hissetmesi ve vahyin gelmeye başlaması ile sonuçlanmıştır. Daha sonra İran'a dönüp öğretilerini anlatmaya ve yaymaya başlayan Zerdüşt, aralarındaki karmaşık ilişkiyi düşünmeden iyi ve kötüyü dinsel temelde ayıran ilk insan olmuştur⁴. Zerdüşt'ün yaymaya başladığı dinde iyiliğin sahibi ve temsilcisi Ahura Mazda⁵, kötülüğün sahibi ise Anghra Mainyu (Ahriman/Ehrimen) idi. Özellikle Sasani Dönemi'nde (MS 224-641) belirmeye başlayan “İkilik” (düalizm) sisteminin erken dönemlerde var olup olmadığı noktasında ciddi şüpheler bulunmaktadır. Arkeolojik bulgular MÖ 6. yüzyılda başlayan Erken Zerdüşt Dini sürecinde İkilik'ten ziyade Tevhid'in (birleme) ön planda olduğu bir inanç sistemine işaret etmektedir. Medler'in işgale başladığı MÖ 6. yüzyıl başlarına değin Anadolu'da kesintisiz bir biçimde farklı inanç sistemleri çerçevesinde güçlü bir paganizm yaşanmıştır. Medler'le birlikte ise, merkezinde Tevhid inancı olan Erken Zerdüşt Dini'nin özellikle Kızılırmak Havzası ve doğusundaki coğrafyada etkili olmaya başladığı anlaşılmaktadır. Heykelin ve sunağın olmadığı, bunların yerini ateşin aldığı, belki ateşin bir kible olarak kullanıldığı yeni bir dinin bulguları Oluz Höyük'te tartışmasız biçimde karşımızda durmaktadır. Dönem olarak Klasik Çağ'ın sonları ile Erken Hellenistik Dönem'e denk gelen 2. Mimari Tabaka (MÖ 425-200) sürecinde eski Yunan'ın pagan dinine ve kültürüne ait tanrı-tanrıça figürlü eserlerin bugüne değin ele geçmemiş olması, Oluz Höyük'te ateşin merkezde olduğu Erken Zerdüşt Dini yaşamında katı bir figür yasağı bulunduğunu göstermektedir.

Günümüz Zerdüşt Dini'nin kutsal kitabı olan Avesta'nın ilk olarak ne zaman kaleme alındığı ve bugün mevcut olan kutsal metinlerin ilk yazılanlara ne kadar benzediği gibi çok derin ve karmaşık sorunlar bulunmaktadır. Arkeolojik bulgular, MÖ 6. yüzyılda İran coğrafyasında beliren Erken Zerdüşt Dini'nin başlangıç dönemlerinde kutsal bir kitaba sahip olmadığına işaret etmektedir. Zerdüşt'ün MÖ 628-551 yılları arasında yaşamış olduğu düşüncesi, ilginç bir şekilde Medler'in MÖ 590'larda Anadolu'ya girişi ve Oluz Höyük'te 2B Mimari Tabakası'nda (MÖ 425-300) açığa çıkmaya başlayan Ateşgede (bkz. Plan 2, Fig.2) ve Kutsal Alan (bkz. Plan 1, Fig.2) ile tarihsel temelde uyumaktadır.

Erken Zerdüşt Dini'nin başlangıç dönemlerini oluşturan MÖ 6 ve 5. yüzyılın ilk yarısında, adını bile bilmediğimiz, buna karşın bugünkü isminden dolayı Avesta olarak

¹ Oluz Höyük için bkz. Dönmez 2010; Dönmez 2011; Dönmez 2012; Dönmez 2013; Dönmez 2017; Dönmez/Naza-Dönmez 2010a; Dönmez/Naza-Dönmez 2010b; Dönmez/Yurtsever-Beyazıt 2013; Dönmez/Yurtsever-Beyazıt 2014.

² Oluz Höyük 2017 Dönemi sistematik arkeolojik kazıları maddi olarak Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'nce (Proje No. 25792, 26133) desteklenmiştir.

³ Zerdüşt, Avesta'da “Zarathustra” olarak geçmektedir. “Zarat” eski İran dilinde altın anlamına gelirken ismin diğer yarısını oluşturan “hustra” ise deve anlamındadır (Sarianidi 2010: 121).

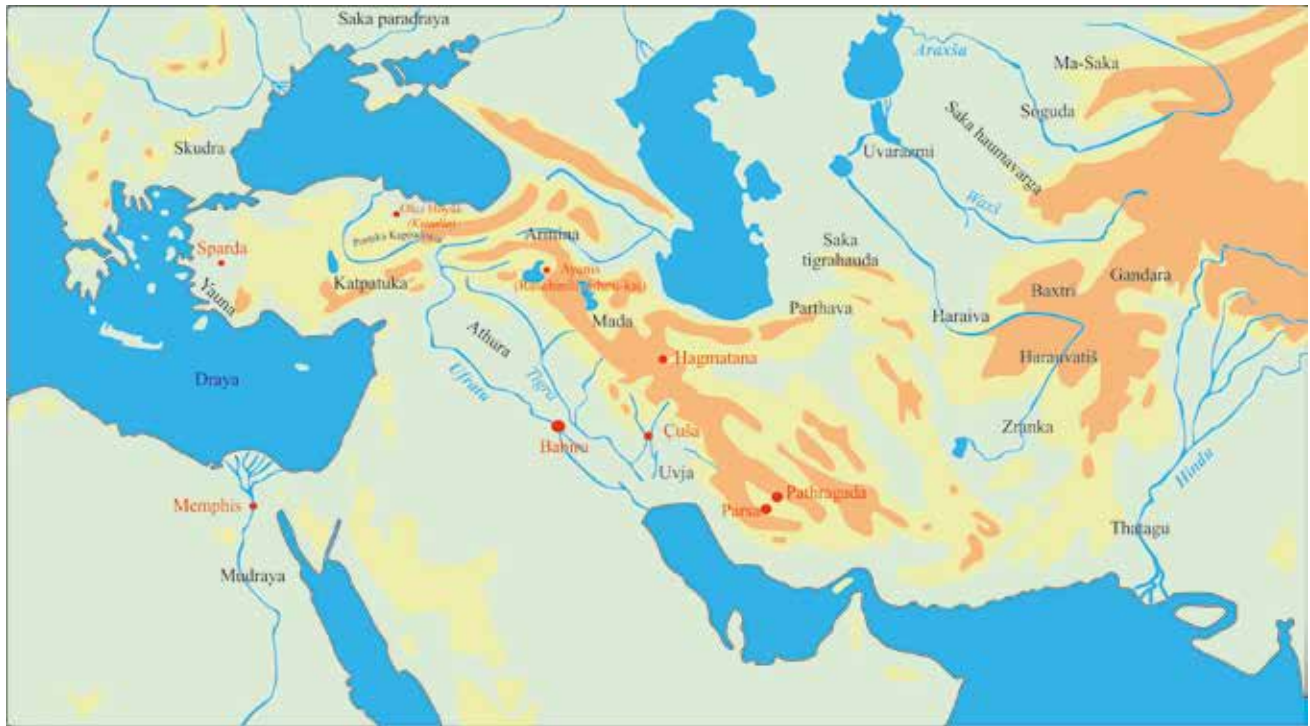
Zerdüşt, Yunancada ise yıldızla tapana anlamına gelen “Zoroaster” olarak bilinmektedir.

⁴ Solmaz 2004: 14.

⁵ de Jong 2010: 85-89.

Harita 1: MÖ 5 ve 4. Yüzyıllarda Oluz Höyük ve Yakın Çevresi / Oluz Höyük and Immediate Vicinity in 5th and 4th Century BC

Harita 2: Geç Demir Çağı'nda Önasya / *The Ancient Near East in Late Iron Age*

Figür 1: Oluz Höyük Genel Görünüm, Güneydoğudan / *Oluz Höyük General View, From Southeast*

Figür 2: Ateşgede ve Erken Zerdüşt Dini Kutsal Alanı, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), Oluz Höyük / *Atashkadah and Early Zoroastrian Sanctuary, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Oluz Höyük*

isimlendirebileceğimiz Zerdüşt'ten miras kalmış kutsal sözlerin kitaplaşma sürecine dair somut bir bulgu bugüne değin saptanamamıştır. Bilinen ya da daha doğru bir söylemle tahmin edilense, Zerdüşt'ün aktardığı kutsal sözlerin Medli Moglar'ca (Maguslar, Magi) ezberlenip, halka sözsel olarak sunulmuş olduğudur. Bu süreç Moglar için bir gelecek ve misyon hazırlamış olmalıdır. Misyonları Zerdüşt Dini'nin yaşatılması olan Moglar'ın, Medler'le birlikte Anadolu'ya ilk defa MÖ 590'larda misyoner olarak girmiş ve sonrasında belki de hiç geri dönmemiş oldukları düşünülebilir.

Tek tanrı – peygamber - vahiy sisteminin Önasya'daki ilk örneği olan Erken Zerdüşt Dini'nin özellikle Erken Akhaimenid Dönemi (MÖ 550-400) Anadolu yayılımında Moglar'ın tek ruhban sınıf olduğu anlaşılmaktadır. Bu süreç Moglar'ın yani Magi ruhban sınıfının kendilerini Zerdüşt Dini'nin sahipleri, temsilcileri ve mirasçıları olarak hissetmelerini sağlamıştır. Durum öyle bir hale gelmişti ki; Mog olmak için ruhban sınıfı içinde doğmak gerekiyordu, yani sonradan ve dışarıdan Mog olmak imkansızdı. Bu süreçte, Zerdüşt Dini'nin kutsal bilgileri babadan oğula geçen bir sistemde ruhban sınıfı dışına sızdırılmayan dogmalar haline gelmiş olmalıdır. Böylece MÖ 6 ve 5. yüzyıllarda Moglar, Erken Zerdüşt Dini'nin tek sözcüleri olmuş ve sözel geleneğin yaşatılmasında hayati bir rol oynamışlardır. Bu bağlamda Ateş Kültü, Haoma Kültü, Kurban Kültü ve Su Kültü gibi pratiklerle oluşmaya başladığı gözlenen Erken Zerdüşt Dini'nin Oluz Höyük'teki varlığı noktasında, MÖ 5. yüzyılda henüz kitabı olmayan

sözel bir dönem yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. Oluz Höyük'te tüm detaylarıyla saptanan pratik ve ritüellerin kısa bir süre içinde kitaplaşma sürecine bir hazırlık dönemi olarak değerlendirilmesi de önemli olacaktır.

Erken Zerdüşt Dini'nin sözel dönemden kitaplaşma dönemine geçmesindeki en büyük sıkıntısını yazısız bir kültürden gelen Moglar oluşturmuş olmalıdır. Med kökenli bir ruhban sınıf olan Moglar'ın mensubu oldukları toplumun yazısız geçmişi, kutsal sözleri uzun süre ezberde tutmalarına yol açmıştır. İran topraklarının köklü uluslarından biri olan Medler, Herodotos gibi tarihsel olayları, şahsiyetleri ve coğrafya öğelerini aktarmış bir gözlemci ve kaydedicinin dikkatini önemli ölçüde çekmiştir. Herodotos'un Med kralları temelindeki aktarımlarının Assur kaynaklarınca da doğrulanması⁶, tarihçinin Anadolu ve yakın çevresi hakkındaki bilgilerinin güvenilirliğini teyit etmektedir. Medler'in askeri, siyasi ve dinsel tarihteki ağırlıklarına karşın, anavatanları olan Kuzeybatı İran'da bile arkeolojik anlamda tanımlanma sorunları içermeleri⁷, yani arkeolojik bulgulardaki Med kimliğinin güçlü olmaması durumu, Anadolu'da bugüne değin neden Medler'le ilgili bariz maddi kültür kalıntılarına ulaşamadığı sorusunu da yanıtlamaktadır. Bu durum biraz da Medler'in kendilerine ait yazıları ve yazılı tarihsel belgelerinin olmayışı ile açıklanabilir. Bu arkeolojik gerçeklikler ışığında Erken Zerdüşt Dini'ne ait ilk kutsal kitabın çok büyük

⁶ Scurlock 1990: 160.

⁷ Muscarella 1987: 109-127; Razmjou 2005: 271-314.

olasılıkla MÖ 4. yüzyılın başlarında kaleme alınmış olduğu anlaşılmaktadır. Zerdüş'te ait hafızalardaki kutsal sözlerin kıdemli Moglar tarafından yazılıp, nüshalarının çoğaltılmış olduğu düşünülebilir. Kaleme alınmaya başlanan ilk Avesta'nın özellikle III. Darius (MÖ 336-330) döneminde 120 bin adet boğa derisine altın suyuyla yazılıp, çoğaltılmış olduğu ve bunların da imparatorluğun siyasi yönetim merkezi Persepolis'te koruma altına alındığı bilinmektedir. Büyük İskender MÖ 330 yılının Ocak ayında Persepolis'i yakarak tahrip etmiş ve bu sırada kutsal metinler de yok olmuştur. İskender'in Persepolis'te yaptığı kıyım kutsal metinlerin yakılması ile sınırlı kalmamıştır. Çok büyük olasılıkla Avesta'yı hıfz etmiş olan Moglar da katledilmiştir. Zaten kaleme alınmış kutsal metinlerden ziyade Avesta'yı hafızalarında bulunduran ruhban sınıfının ortadan kaldırılması Erken Zerdüş Dini'ne çok daha fazla zarar vermiş olmalıdır. Bu durum, Erken Zerdüş Dini'nin orijinal kutsal metinlerinin bir daha geri gelmeyecek şekilde yok edilmiş olduğu anlamına gelmektedir. Sonraki süreçte Parth Krallığı (MS 2-3. yüzyıllar) ve özellikle Sasaniler bu felaketi telafi etmeye çalışmış olsalar da, yok olanların hiçbir zaman tümüyle yerine konulamadığı anlaşılmaktadır. Elde kalan metinlerin toparlanması ve yapılan eklemeler sonucu Zerdüş Dini'nin Sasani Dönemi'nde Tevhid çizgisinden ayrılarak İkilik sistemine doğru evrilmiş olduğu düşünülebilir. Sonradan yazılmış olan günümüz metinlerinin Büyük İskender tarafından ortadan kaldırılan orijinal kutsal kitaptan neleri barındırdığı konusu Zerdüş Dini için asla belirlenemeyecek ve bilinemeyecek bir sorundur.

OLUZ HÖYÜK ATEŞGEDESİ VE ERKEN ZERDÜŞT DİNİ KUTSAL ALANI

Anadolu'da Erken Tunç Çağı⁸ ile Hitit⁹ ve Urartu¹⁰ krallıklarında ateş ile ilgili birtakım dinsel törenlerin yapıldığına dair buluntular olsa da, Zerdüş Dini'nin en önemli ve köklü ritüeli ve pratiğini oluşturan Ateş Kültü¹¹ ile ilgili bulgular, Geç Demir Çağı'nda Katpatuka/Kappadokia ve yakın çevresini işaret etmektedir.

Urartu Kralı II. Rusa (MÖ 685-645) döneminde kurulan Ayanis Kalesi'nde (Rusaşinili Eiduru-kai) keşfedilen Haldi Tapınağı (bkz. Plan 3), Anadolu ile Kuzeybatı İran arasında Ateş Kültü temelinde izlenmeye çalışılan dinsel bağlantılara yeni katkılar yapmaktadır. Tapınağın kuzey cephesinin dibinde bulunmuş olan umbosu aslan başlı protomlu tunç bir kalkan¹² üzerindeki yazıtta geçen ateş ile ilgili ifadeler, bugüne değin Urartu dünyasında ilk defa karşılaşılan bir durumdur; "Efendi Haldi'ye, Argiştı

Figür 3: Haldi Tapınağı'nın Güney Cephesindeki Ocak, Ayanis (Ayanis Kazıları Arşivi) / Oven at the Southern Side of the Haldi Temple, Ayanis (Ayanis Excavations Archive)

Figür 4: Haldi Tapınağı'nın Kuzey Cephesindeki Ocak, Ayanis (Ayanis Kazıları Arşivi) / Oven at the Northern Side of the Haldi Temple, Ayanis (Ayanis Excavations Archive)

oğlu Rusa, bu kalkanı yaptırdı ve yaşamı için adadı; onu Rusa'nın Eiduru Karşısındaki Kenti'ne koydurdu. Haldi'nin yüceliğinin yardımıyla ben Argiştı oğlu Rusa, kudretli kral, yüce kral, ülkelerin kralı, Biainili'nin Kralı, güçlü kral, Tuşpa'nın yöneticisi. Rusa der ki: Her kim bu kalkanı alırsa, kim ki onu atarsa(?), kim sulara .?., kim .?., her kim ateşlerin (ve/veya) toprakların(?) üzerine toprak atarsa, kim ki benim adımları siler ve yerine kendi adını koyarsa, Haldi onu, onun tohumunu ve tohumunun tohumunu güneşin altından yok etsin"¹³. Bu ifadede de anlaşılabileceği üzere yazıtta ateşin söndürülmemesi noktasında ateşe kutsallık yükleyen tanımlamalar bulunmaktadır. Bu duruma ilave olarak, tapınağın kuzey ve güney yüzlerindeki köşelerde yer alan iki ocak¹⁴ (Fig. 3-4), MÖ 670'li yıllarda inşa edildiği düşünülen Haldi Tapınağı ile Kutsal Ateş ya da başka bir deyişle Ateş Kültü arasındaki ilişkiye filolojik bulguların yanısıra arkeolojik

⁸ Kiras 2017: 44-72.

⁹ Taş 2011: 7-18.

¹⁰ Baştürk 2009: 138-142; Baştürk 2012: 310.

¹¹ Kellens 1983: 107-123; Darrow 1988: 417-442.

¹² Çilingiroğlu 2004: Res.7.

¹³ Salvini 2001: 272.

¹⁴ Çilingiroğlu 2004: Res.7-8.

kimlik de kazandırmıştır. Özellikle ateş ile ilgili derin ifadeler taşıyan aslan başlı kalkanın kuzey ocak yakınında bulunması, filolojik ve arkeolojik açıdan dikkat çekicidir. Ayanis'in İran coğrafyasına yakın konumu, MÖ 6. yüzyıldan itibaren Batı İran'da ortaya çıkacak olan Erken Zerdüş Dini ile olan ilişkileri Ateş Kültü temelinde incelememiz için oldukça önemlidir. MÖ 5. yüzyılda inşa edilmiş olduğu düşünülen Pasargadae'deki Zendan-i Süleyman¹⁵ ile Nakş-i Rüstem'deki Kaabe-i Zerdüş'tün¹⁶ plan şeması bakımından Urartu tapınaklarına olan benzerlikleri Ayanis bulguları ile daha da anlamlı bir hale gelmektedir.

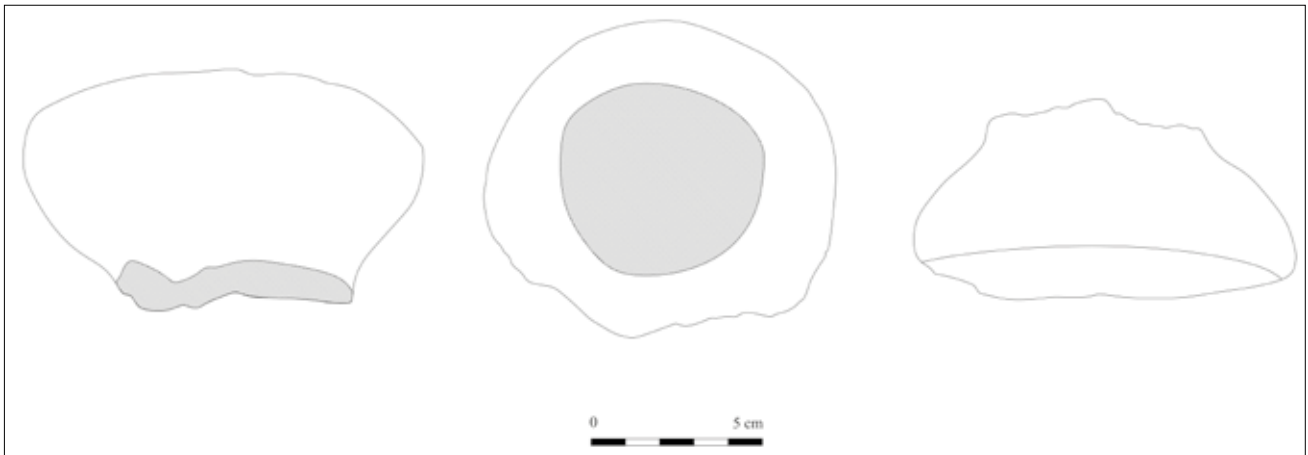
Oluz Höyük'te 2013 dönemi çalışmaları sırasında Kutsal Ateş Çukuru'nun keşfi ile açığa çıkmaya başlayan kalıntıların, 2017 dönemi itibarı ile bir Ateşgede (bkz. Plan 2, Fig.2) ve Kutsal Alan'a (bkz. Plan 1, Fig.2) ait olduğu anlaşılmıştır. Kenarları ateşten kaynaklanan yüksek ısı nedeniyle kızıllaşmış ve yer yer kararmış kaba yonu bir taş sırasıyla çevrelenmiş Kutsal Ateş Çukuru merkezli

Figür 5a: Kandil Kaidesi, Taş, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), Oluz Höyük / Oil Lamp Base, Stone, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Oluz Höyük

olarak devam eden ayrıntılı çalışmalar sonucunda, Kutsal Alan'ın bu aşamada sella, taş platform ve taş döşemeli mekanlardan oluştuğu gözlenmektedir (bkz. Plan 1). Ateşgede ise, kenarları bir sıra taş ile oluşturulmuş 1.60 m çapındaki Kutsal Ateş Çukuru ile bazıları düzgün işlenmiş, çoğunluğu ise kaba yonu taşlarla kullanılarak yapılmış taş döşemeli bir selladan ibarettir (bkz. Plan 2). Kutsal Ateş Çukuru'nun mimarisini oluşturan taşların içinde bulunan taş bir kandil kaidesi (Fig. 5 a-b), Oluz Höyük'te sayıları oldukça fazla olan bu eserlerin Ateş Kültü'nün önemli bir parçası olduğu gözlenmektedir. Öyle anlaşıyor ki, ateşin açıkta yandığı bu kandiller parçalansa da atılmıyor, Ateşgede'nin bir parçası olarak kullanılmaya devam ediliyordu. Kuzeyi ve batısı taş duvarlarla sınırlandırılmış olan Ateşgede'nin kuzeybatı köşesinde yer alan Kutsal Ateş Çukuru ile birlikte tasarlanarak inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ateşgede'nin doğusunda zemini taş döşemeli büyük bir mekan yer almaktadır (bkz. Plan 1, Fig. 2). Ateşgede'nin zeminini oluşturan taş döşemede, Kutsal Ateş Çukuru'nun hemen güneydoğusunda yer alan 0.70 x 0.20 m boyutlarında, kuzey-güney doğrultusundaki dikdörtgen biçimli iri bir taşın özenle işlenerek ve bilinçli olarak olduğu noktaya yerleştirildiği anlaşıldı (bkz. Plan 2, Fig. 2). Söz konusu taşın çok büyük olasılıkla çukurda yanmakta olan ebedi ve kutsal ateşi yönetmek amacıyla rahibin yani Mog'un (Magus) durduğu ve duaları okuduğu yer olması kuvvetle muhtemeldir.

1.60 m çapındaki Kutsal Ateş Çukuru'nun boyutu göz önüne alındığında Ateşgede'nin kapalı bir mekan olmadığı ve çatısının bulunmadığı anlaşılmaktadır. Strabon (MÖ 64 – MS 21), Kappadokia'da Pyraetheia'ların (ateşgedeler) içinde çevresi kapalı ve üstü açık sellalarda ebedi ateşlerin yandığından bahsetmektedir; “.....Kappadokia'da (ki burada adına Pyraetheia adı verilen Magi sekti oldukça

Figür 5b: Kandil Kaidesi, Taş, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), Oluz Höyük / Oil Lamp Base, Stone, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Oluz Höyük

¹⁵ Schmidt 1953: Fig.6B.

¹⁶ Stronach 1967: Pl.XXIV.

geniştir ve ayrıca bu ülkede çok sayıda Pers tanrılarına adanmış tapınak yer alır), kurbanlar kılıç ile verilmez. Bunun yerine bir eşit odun ile döverek kurbanlar sunulur. Burada aynı zamanda Pyraetheia adı verilen açık hava tapınakları yer alır. Bu mekânların merkezinde üzerinde çok miktarda kül bulunan ve Magi'nin kutsal ateşi sürekli olarak yanar durumda tuttuğu bir sunak yer alır. Buraya her gün giren magi bir saat boyunca ilahiler okur. Asalarını ateşin önünde tutar ve başlarına, yanaklarına kadar uzayıp dudaklarını örten keçe başlıklar takarlar. Aynı gelenekler Anaitis ve Omanus tapınaklarında da görülür. Bu tapınakların da kutsal bölümleri bulunur. İnananları kutsal geçit törenlerinde Omanus'un ahşap heykelini taşırlar. Şimdi bunları bizzat gördüğüme göre; diğer başka şeylerle birlikte, takip eden olaylarla birlikte bu tarihçede kaydedilmiştir"; (Geographika, XV, 3, 15). Bu önemli bilgi Oluz Höyük bulgularıyla birlikte, ateşgedelerin Roma Dönemi'ndeki varlıkları kadar, Roma öncesindeki mevcudiyetlerine de ışık tutmaktadır. Oluz Höyük Ateşgedesi, Kappadokia'da Strabon öncesi dönemlerde, özellikle Akhaimenid egemenliğinin yaşanmakta olduğu MÖ 5 ve 4. yüzyıllarda

Figür 6: Kutsal Ateş Çukuru Kazı Çalışmaları, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), Oluz Höyük / Excavation Work on the Sacred Fire Pit, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Oluz Höyük

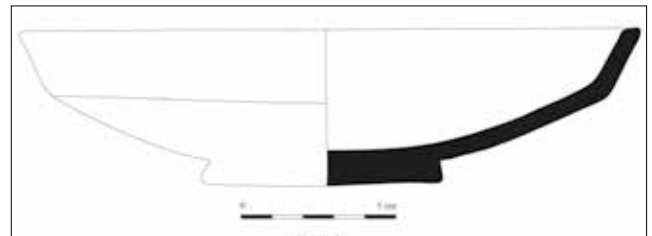
Figür 7: Kutsal Ateş Çukuru Kazı Çalışmaları Sırasında Bulunan Tunç Levha, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), Oluz Höyük / Bronze Plate Found in the Excavation of the Sacred Fire Pit, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Oluz Höyük

ebedi ateşlerin yandığı tapınak ve kutsal alanların olduğuna işaret eden ilk arkeolojik bulgudur. Strabon, değişimler yaşamış olsa da Roma Dönemi'ne kadar devam eden bu geleneğin tanığı ve aktarıcısı olmuştur.

Pers Yolu'nun güney ve güneydoğusunda yer alan Ateşgede ve Kutsal Alan'ın konumu (Fig. 2) oldukça dikkat çekicidir. Ateşgede ve Pers Yolu'nun birbirlerine olan yakınlığı, yolun yerleşmeye giriş işlevinin yanında yerleşme içinden Ateşgede'ye ulaşımında da kutsal bir işlev ve anlam taşıdığını göstermektedir. Ateşgede'nin üstünün açık olması gerektiği hakkındaki düşüncemiz Strabon'un verdiği önemli bilgilerin yanı sıra, ateş alevinin açık havada meydana getirilmesi zorunluluğu ile de örtüşmektedir. Başka bir deyişle ateşle ilgili ayinlerin, ateşin dışarıda yanma zorunluluğu nedeniyle açık havada icra edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ateşe gösterilen saygı adına gerçekleştirilen dinsel törenlere ait eski izlerin Önasya coğrafyasında ne denli nadir olduğu düşünüldüğünde, Ateş Kültü ile ilgili eşsiz bir bulgu olan Oluz Höyük Ateşgedesi ile Kutsal Alanı'nın önemi bir kez daha artmaktadır. Bununla birlikte, MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Ateşgede, özelde Oluz Höyük genelde ise Kuzey – Orta Anadolu ile Kızılırmak Havzası yani Kappadokia Geç Demir Çağı toplumlarının güçlü ateşperest kimlikleri ile gerçekleştirdikleri Ateş Kültü faaliyetlerine ve Erken Zerdüş Dini'nin uygulamalarına işaret etmesi bakımından ayrıca önemlidir. Moglar'ın yönettiği ateş törenleri zamanla ateşgedeler içindeki sunaklarda da yapılmaya başlanmış olmalıdır. Başlangıçta dar ve elit bir kesime hitap eden Erken Zerdüş Dini'nin,

Figür 8a: Tabak, Pt, 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), Oluz Höyük / Plate, Baked Clay, 2A Architectural Layer (300-200 BC), Oluz Höyük

Figür 8b: Tabak, Pt, 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), Oluz Höyük / Plate, Baked Clay, 2A Architectural Layer (300-200 BC), Oluz Höyük

ateş ayinleri ile birlikte yayılım alanı bulduğu ve ibadetler ile ayinlerin halka açık bir hale gelmiş olduğu düşünülebilir.

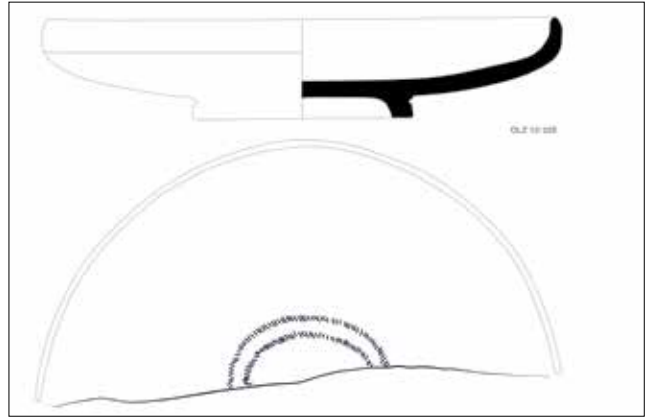
2013 döneminde başlayan Oluz Höyük Ateşgede ve Kutsal Alan kazıları sırasında, söz konusu kalıntıların üstünün tamamen taş ve toprakla kaplanmış olduğu gözlenmiştir. Bu durum Ateşgede ve Kutsal Alan'a ait mimari öğelerin bilinçli olarak yıkılıp, tahrip edilmiş ve sonrasında tekrar kullanılmaması için taşlarla örtülmüş olduğu anlamına gelmektedir. Ateşgede içinde bulunan Kutsal Ateş Çukuru'nun keşfi sırasında da benzer bir durum gözlemlenmiştir. Çukurun içinde yer alan küllerin üzerinde kerpiç blokları (Fig.6), çanak-çömlek parçaları, tunç bir levha (Fig.7) ile iki adet pişmiş toprak tabak saptanmıştı (Fig.8 a-b, Fig.9 a-b). Söz konusu buluntular hiç kuşku yok ki, Kutsal Ateş Çukuru'nun bothros işlevi verilerek bir daha kullanılmaması için kapatılmış olduğuna işaret etmektedir. Ateşgede ve Kutsal Alan'ın 2A Mimari Tabakası sakinleri tarafından MÖ 3. yüzyılın sonlarına doğru tahrip edilmiş ve ortadan kaldırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihlenmemizle ilgili en önemli arkeolojik kanıtlar Kutsal Ateş Çukuru'nun üst seviyelerinde bulunmuş olan tabaklardır (Fig.8 a-b, Fig.9 a-b). Ateşgede ve Kutsal Alan ile aynı kaderi Pers Yolu'nun da yaşamış olduğu gözlenmektedir. Yolu'nun güney kesiminin doğu kanadındaki taşlar sökülerek batı kanadı üzerinde köşeli bir yapı inşa edilmiş ve Pers Yolu'nun işlevine son verilmiştir (Fig.10). MÖ 3. yüzyılın sonlarında gerçekleşmiş olduğunu düşündüğümüz dinsel temelli bu dönüşüm ve reddiye'nin 2A Mimari Tabakası sakinleri tarafından politik gelişmelere koşut olarak yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Büyük İskender'in MÖ 334'de başlayan Asya Seferi'nin Anadolu için en önemli sonucu yaklaşık 220 yıllık Akhaimenid egemenliğinin sona ermiş olmasıdır. Akhaimenid kralı III. Darius'un MÖ 330'da ölmesiyle tüm Pers coğrafyasında olduğu gibi Anadolu'da da siyasi iklim yavaş da olsa değişmeye başlamıştır. Buna koşut olarak dinsel dönüşümler de el değiştiren coğrafyalarda sıkça görülen bir durumdur. Bu bağlamda 250 yıla yaklaşan bir süreçte Oluz Höyük'te yaşamış olan Pers zümresinin sahip olduğu kültür ve dinsel değerlerin yeni politik etkilerle dönüşüme zorlanmış olduğu düşünülebilir. Bu dönüşümün yalnızca bazı değerleri terk etmekle ya da inkarla değil, onu bir daha geri gelmemecesine yok etme düşüncesi taşıdığı arkeolojik olarak Pers Yolu (Fig.10), Ateşgede (bkz. Plan 2, Fig.2) ve Kutsal Alan'da (bkz. Plan 1, Fig.2) saptanmıştır. MÖ 3. yüzyıl sonlarında ortadan kaldırılmış olan Oluz Höyük kutsal mekanlarının temel seviyesinde de olsa günümüze ulaşması ise gerçekten büyük bir şanstır. Tümüyle taş ve toprakla kaplanmış Ateşgede ve Kutsal Alan'ın bulunduğu yere

büyük ve kütsel bir yapı inşa edilmemiş olması, söz konusu kutsal mekanların belli ölçüde de olsa günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Aslında benzer bir dönüşüm ve yıkımın 2B Mimari Tabakası sakinleri tarafından da gerçekleştirilmiş olması arkeolojik bir ironi olarak karşımıza çıkmaktadır. MÖ 450 yıllarında Oluz Höyük'e gelen Pers zümresi yerleşme tasarımlarını ve kutsal yapılarını hayata geçirmek için 3. Mimari Tabaka'nın yapılarını ortadan kaldırmıştır. Bu yapılar içinde yer alan Kubaba Tapınağı da kısmen yıkılmıştır. Yüksek duvarları aşağı indirilerek taşlar sellaya doldurulmuştur. Tapınakta bulunmuş olan üst kısmı noksan taş Kubaba heykelciği, yapıya ve Kubaba kültüne ait ne varsa imha edilmiş olduğuna işaret etmektedir.

Oluz Höyük Ateşgedesi ve Kutsal Alanı henüz tümüyle açığa çıkarılmış değildir. Özellikle A Açması'nın güney bölgelerindeki alanlarda yapılacak genişleme ve derinleşmeler ile Kutsal Alan'ın diğer birimlerine ulaşılmaya çalışılacaktır. Ateşgede ve Kutsal Alan'ın 250 yıla yakın bir süreçte 2B ve 2A mimari tabakaları dönemlerinde ayakta kalmış olmasına karşın, yangın ve depremler nedeniyle zaman zaman ciddi biçimde zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Kutsal Alan'ın içinde 2015 dönemi çalışmaları sırasında açığa çıkarılan bir bothrosta (b.3030) bulunan parçalanmış durumdaki beş adet stroter (Fig.11 a-b, 12 a-b, 13 a-b, 14 a-b, 15 a-b), söz konusu yangın ve depremleri kanıtlayan arkeolojik bulgulardır. Söz konusu stroterler ayrıca, Kutsal Alan'ın henüz kazılmamış alanlarında kapalı mekanlar ya da ahşap dikmelerle taşınan girişler bulunduğuna işaret etmektedir. MÖ 4. yüzyıl özellikleri gösteren stroterlerin 50 cm'ye ulaşan uzunlukları, Oluz Höyük'te bunları taşıyabilecek kadar güçlü çatı sistemleri olan bina ya da yapılar olduğunu göstermektedir. Söz konusu bothrosta stroterler dışında Ateşgede ve Kutsal Alan'a ait ahşap kapılarla ilgili olduğunu düşündüğümüz çok sayıda demir zincir, halka ve aksamın yanısıra bulunan iki adet uzun ve ince tunç alet (Fig. 16 a-b, 17 a-b) oldukça önemlidir. Biri noksan olmasına karşın uzunlukları 30 cm'yi aşan uzun aletlerin Moglar'ın Ateşgede'deki ayinlerinde dua okuyarak ateşi yönetmeleri sırasında kullanmış oldukları düşünülebilir. Metal olmaları nedeniyle ateş içinde kısa sürede elle tutulamayacak kadar ısınacakları düşünüldüğünde, bu aletlerin ahşap saplar monte edilerek kullanılmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Ayin sırasında Ateşgede'de dua okuyan ve yanmakta olan ebedi ateşi yöneten Mog'un durduğu özel taş ile birlikte düşünüldüğünde söz konusu uzun tunç aletlerin Erken Zerdüşt Dini ateş uygulamalarının değişmez bir parçası olduğu anlaşılmaktadır.

Figür 9a: Tabak, Pt, 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), Oluz Höyük / Plate, Baked Clay, 2A Architectural Layer (300-200 BC), Oluz Höyük

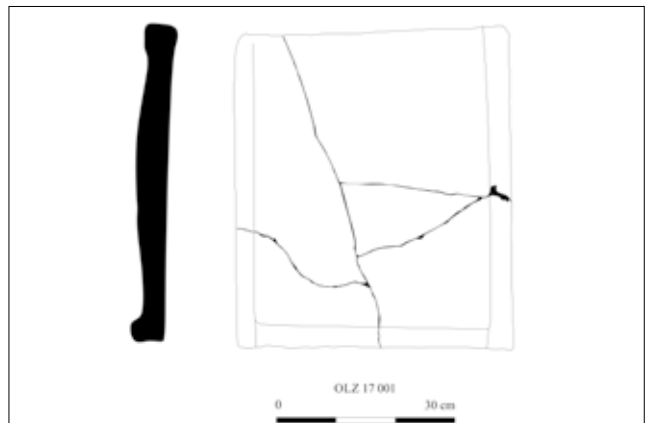
Figür 9b: Tabak, Pt, 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), Oluz Höyük / Plate, Baked Clay, 2A Architectural Layer (300-200 BC), Oluz Höyük

Figür 10: Pers Yolu Kazı Çalışmaları, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), Oluz Höyük / Excavation Work on the Persian Road, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Oluz Höyük

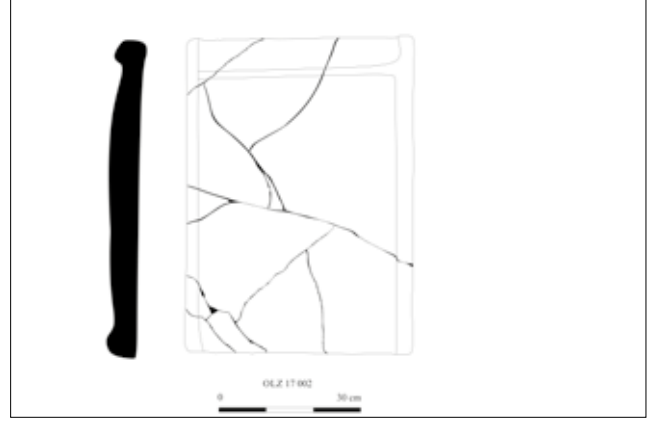
Figür 11a: Stroter, Pt, 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), Oluz Höyük / Stroter; Baked Clay, 2A Architectural Layer (300-200 BC), Oluz Höyük

Figür 11b: Stroter, Pt, 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), Oluz Höyük / Stroter; Baked Clay, 2A Architectural Layer (300-200 BC), Oluz Höyük

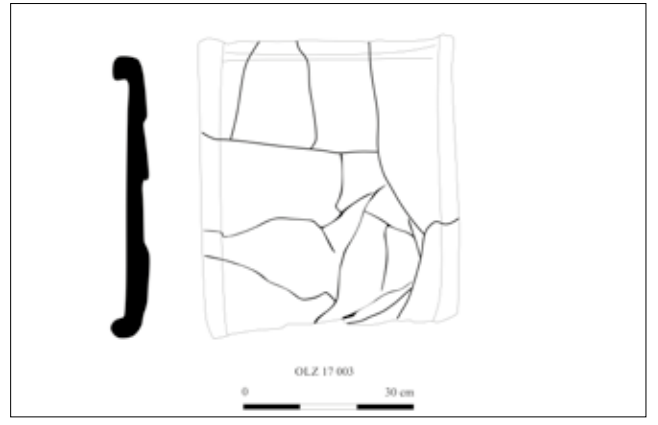
Figür 12a: Stroter, Pt, 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), Oluz Höyük / *Stroter, Baked Clay, 2A Architectural Layer (300-200 BC), Oluz Höyük*

Figür 12b: Stroter, Pt, 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), Oluz Höyük / *Stroter, Baked Clay, 2A Architectural Layer (300-200 BC), Oluz Höyük*

Figür 13a: Stroter, Pt, 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), Oluz Höyük / *Stroter, Baked Clay, 2A Architectural Layer (300-200 BC), Oluz Höyük*

Figür 13b: Stroter, Pt, 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), Oluz Höyük / *Stroter, Baked Clay, 2A Architectural Layer (300-200 BC), Oluz Höyük*

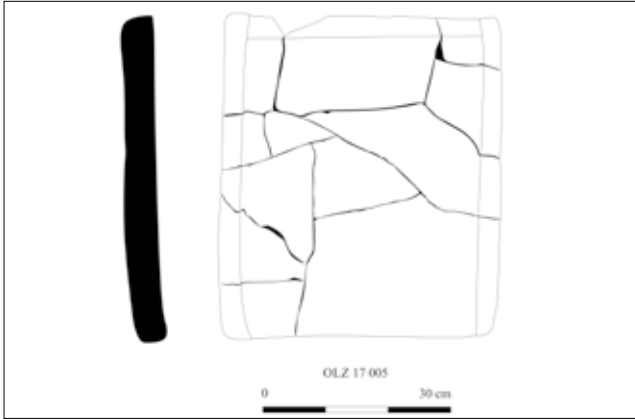
Figür 14a: Stroter, Pt, 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), Oluz Höyük / *Stroter, Baked Clay, 2A Architectural Layer (300-200 BC), Oluz Höyük*

Figür 14b: Stroter, Pt, 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), Oluz Höyük / *Stroter, Baked Clay, 2A Architectural Layer (300-200 BC), Oluz Höyük*

Figür 15a: Stroter, Pt, 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), Oluz Höyük / Stroter; Baked Clay, 2A Architectural Layer (300-200 BC), Oluz Höyük

Figür 15b: Stroter, Pt, 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), Oluz Höyük / Stroter; Baked Clay, 2A Architectural Layer (300-200 BC), Oluz Höyük

Figür 16 a-b: Alet, Tunç, 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), Oluz Höyük / Tool, Bronze, 2A Architectural Layer (300-200 BC), Oluz Höyük

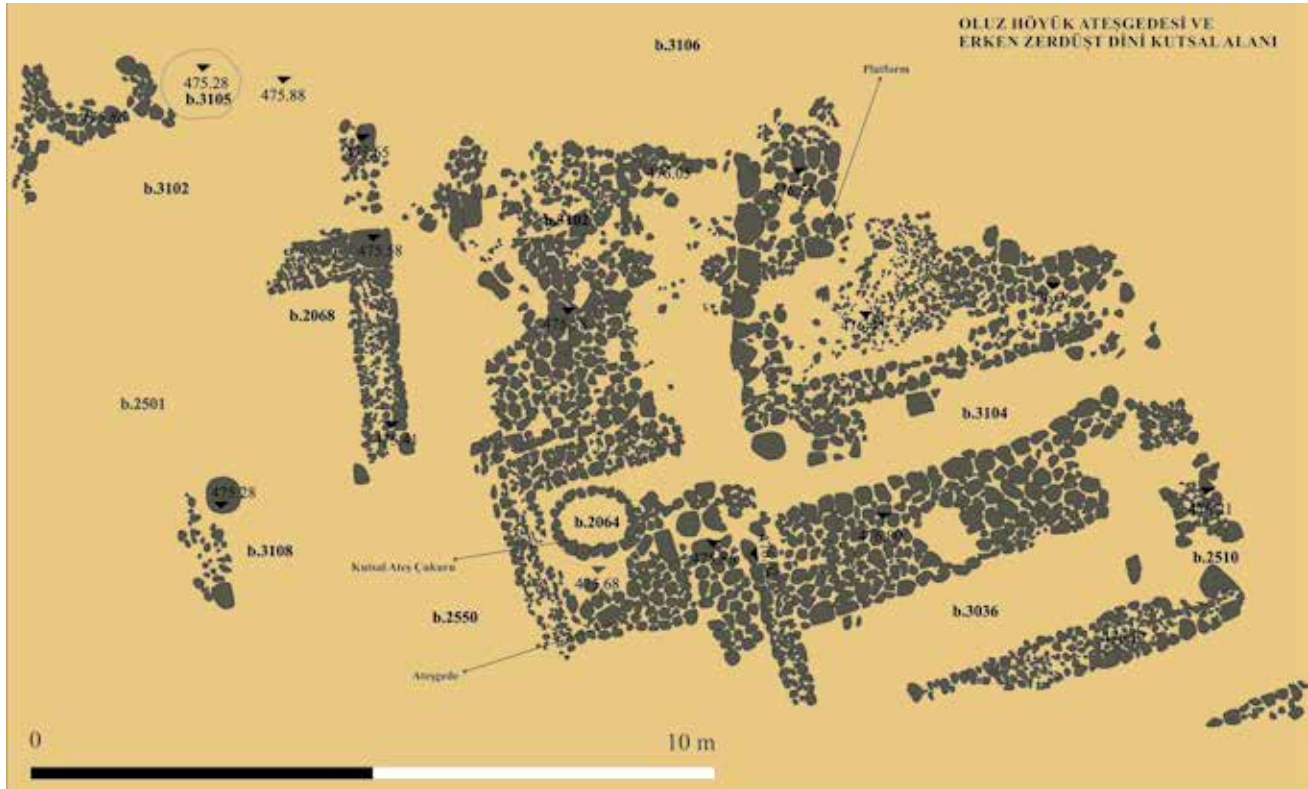
Figür 17 a-b: Alet, Tunç, 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), Oluz Höyük / Tool, Bronze, 2A Architectural Layer (300-200 BC), Oluz Höyük

Figür 16 a-b: Alet, Tunç, 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), Oluz Höyük / Tool, Bronze, 2A Architectural Layer (300-200 BC), Oluz Höyük

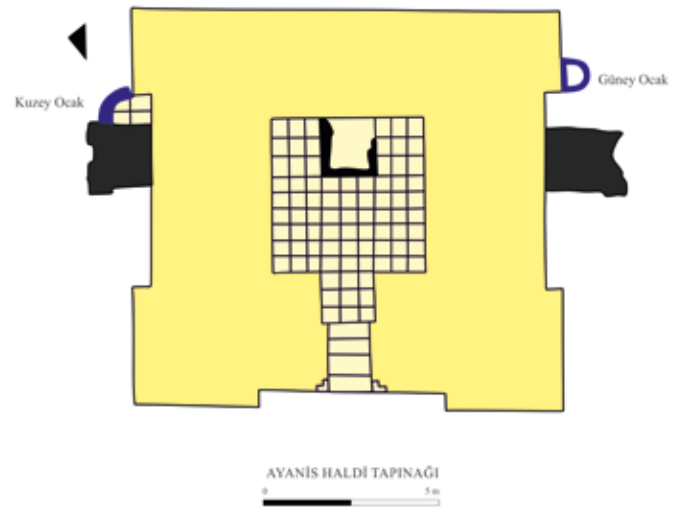
Figür 16 a-b: Alet, Tunç, 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), Oluz Höyük / Tool, Bronze, 2A Architectural Layer (300-200 BC), Oluz Höyük

Plan 1: Ateşgöde ve Erken Zerdüş Dini Kutsal Alanı, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), Oluz Höyük / Atashkadeh and the Early Zoroastrian Sanctuary, 2B Architectural Layer (425-300 BC), Oluz Höyük

Plan 2: Ateşgöde, 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), Oluz Höyük / Atashkadeh, B Architectural Layer (425-300 BC), Oluz Höyük

Plan 3: Haldi Tapınağı, Ayanis / Haldi Temple, Ayanis

SONUÇ

2009 döneminde Pers Yolu'nun keşfi ile başlayan ve 2013 yılında Kutsal Ateş Çukuru'nun bulunmasıyla hızlanan arkeolojik çalışmalar, Oluz Höyük'te ateşe tapan ya da saygı duyan, Tevhid inancına önem gösteren, tanrı figürlerini önemsemeyen ya da kabul etmeyen bir toplumun varlığını kanıtlamış bulunmaktadır. MÖ 425-200 yılları arasında Ateşgede, Kutsal Alan ve bunlara ulaşımı sağlayan bir yol (Pers Yolu) inşa ederek inançlarını somutlaştırmış bu insanların Pers kökenli oldukları ve Erken Zerdüşt Dini'nin ilk toplumlarından birini oluşturdukları anlaşılmaktadır. Zerdüşt Dini'nin tarihsel gelişimi incelendiğinde, erken dönemde (MÖ 5. yüzyıl) açık havada yanan ve korunan ateşin, Oluz Höyük'te kurumsallaşmaya başlayan yeni bir dinin temel pratiği olduğu gözlenmektedir. Erken ve Orta Akhaimenid dönemlerinde oluşum sürecini yaşamış Erken Zerdüşt Dini'ni oluşturan ritüeller ile pratiklerin Oluz Höyük'te saptanmış olması, Kuzey – Orta Anadolu (Pontika Kappadokia) ve Kappadokia'nın Avesta'nın kutsal coğrafyası içinde değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

BAŞTÜRK, M.B. 2009

“Ayanis Tapınağı'ndaki Simgeler Işığında Urartu Kült Uygulamaları Üzerine”, Altan Çilingiroğlu'na Armağan. Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat/Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu. A Life Dedicated to Urartu in the Shores of the Upper Sea (H. Sağlamtimur/E. Abay/Z. Derin/A.Ü. Erdem/A. Batmaz/F. Dedeoğlu/M. Erdalkıran/M.B. Baştürk/E. Konakçı). İstanbul: 133-149.

BAŞTÜRK, M.B. 2012

Doğu Anadolu'da Demir Çağlar İnanç Sistemlerinin Arkeolojik ve Filolojik Veriler Işığında İncelenmesi (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir.

ÇİLİNGİROĞLU, A. 2004

“Silah, Tohum ve Ateş”, 60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan. Anadolu'da Doğdu/Festschrift für Fahri Işık zum 60. Geburtstag (Eds. H. İşkan/G. Işın). İstanbul: 257-267.

DARROW, W.R. 1988

“Keeping the Waters Dry: The Semiotics of Fire and Water in the Zoroastrian ‘Yasna’ ”, Journal of the American Academy of Religion 56/3: 417-442.

de JONG, A. 2010

“The Contribution of the Magi”, Birth of the Persian Empire (Ed. J. Curtis/St J. Simpson). New York: 85-99.

DÖNMEZ, Ş. 2010

“Oluz Höyük 2007 ve 2008 Dönemi Çalışmaları. Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, Amasya-Oluz Höyük. Kaşku Ülkesi'nin Önemli Kenti. 2007 ve 2008 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Ön Sonuçlar/The Principal Site of Kaşku Land. The Preliminary Reports of 2007 and 2008 Seasons General Evaluations and Results (Ed. Ş. Dönmez). Ankara: 59-69.

DÖNMEZ, Ş. 2011

“Oluz Höyük Kazısı Dördüncü Dönem (2010) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, Colloquium Anatolicum X: 103-128.

DÖNMEZ, Ş. 2012

“Oluz Höyük Kazısı Beşinci Dönem (2011) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, Colloquium Anatolicum XI: 151-178.

DÖNMEZ, Ş. 2013

“Oluz Höyük: Kuzey-Orta Anadolu’nun Kralî Pers Merkezi”, Güneş Karadeniz’den Doğar. Sümer Atasoy Armağanı/Lux ex Ponto Euxino. Studies Presented in Honour of Sumer Atasoy (Ed. Ş. Dönmez). Ankara: 103-140.

Dönmez 2017: Ş. Dönmez. Amasya-Oluz Höyük. Kuzey-Orta Anadolu’da Bir Akhaimenid (Pers) Yerleşmesi. 2009-2013 Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Önsonuçlar. Amasya.

DÖNMEZ, Ş/NAZA-DÖNMEZ, E.E. 2010a

“Oluz Höyük 2007 Dönemi Çalışmaları”, Amasya-Oluz Höyük. Kaşku Ülkesi’nin Önemli Kenti. 2007 ve 2008 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Ön Sonuçlar/The Principal Site of Kaşku Land. The Preliminary Reports of 2007 and 2008 Seasons General Evaluations and Results (Ed. Ş. Dönmez). Ankara: 21-31.

DÖNMEZ, Ş/NAZA-DÖNMEZ, E.E. 2010b

“Oluz Höyük 2008 Dönemi Çalışmaları”, Amasya-Oluz Höyük. Kaşku Ülkesi’nin Önemli Kenti. 2007 ve 2008 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Ön Sonuçlar/The Principal Site of Kaşku Land. The Preliminary Reports of 2007 and 2008 Seasons General Evaluations and Results (Ed. Ş. Dönmez). Ankara: 33-57.

DÖNMEZ, Ş/YURTSEVER-BEYAZIT, A. 2013

“Oluz Höyük Kazısı Altıncı Dönem (2012) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, Colloquium Anatolicum XII: 165-192.

DÖNMEZ, Ş/YURTSEVER-BEYAZIT, A. 2014

“Oluz Höyük Kazısı Yedinci Dönem (2013) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, Colloquium Anatolicum XIII: 103-130.

KELLENS, J. 1983

“Der Religion der Achameniden”, Altorientalische Forschung 10: 107-123.

KİRAS, E. 2017

Demir Çağ Anadolu’sunda Ateş Kültü: Antik kaynaklar ve Arkeolojik Bulgular (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul.

MUSCARELLA 1987:

O.W. Muscarella. “Median Art and Medizing Scholarship”, Journal of Near Eastern Studies 46/2: 109-127.

RAZMJOU, S. 2005

“Religion and Burial Customs”, Forgotten Empire. The World of Ancient Persia (Ed. J. Curtis/N. Tallis). London: 150-157.

SALVINI, M. 2001

“Royal Inscriptions on Bronze Artifacts”, Ayanis I. Ten Years’ in Rusahinili Eiduru-kai in 1989-1998 (Eds. A. Çilingiroğlu/M. Salvini). Roma: 271-278.

SARIANIDI, V. 2010

“Near the Sources of the Ancient World Religion –Zoroastrianism”, Long before Zaratushttra. Archaeological Evidences of Protozoroastrianism in Bactria and Margiana. Moscow: 120-161.

SCHMIDT, E.F. 1953

Persepolis I. Structures, Reliefs, Inscriptions. Chicago.

SCURLOCK 1990:

J.A. Scurlock. “ ‘Herodotos’ Median Chronology Again”, Iranica Antiqua XXV (1990). 149-163.

SOLMAZ, Y.S. 2004

Ateş Tapmayanlar. “Zerdüştiler”. İstanbul.

STRONACH, D. 1967

“Urartian and Achaemenian Tower Temples”, Journal of Near Eastern Studies 26: 278-288.

TAŞ, İ. 2011

“Hititçe Çivi Yazılı Belgelere Göre Ocak Kültü ve Ocağın Kutsallığı Üzerine Bazı Gözlemler”, Kubaba 18. Arkeoloji, Sanat Tarihi, Tarih Dergisi: 7-18.

FIRST EVALUATION OF HAOMA CULTURE IN OLUZ HÖYÜK

OLUZ HÖYÜK'TE HAOMA KÜLTÜRÜNÜN İLK DEĞERLENDİRMESİ

Makale Bilgisi

Başvuru: 16 Mart 2018

Hakem Değerlendirmesi: 21 Mart 2018

Kabul: 10 Nisan 2018

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.22.009

Article Info

Received: March 16, 2018

Peer Review: March 21, 2018

Accepted: April 10, 2018

DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.22.009

Mona SABA *

Keywords: Haoma, Zoroastrian, Ritual, Mortar, Ephedra, Peganum Harmala, Oluz Höyük

Anahtar Kelimeler: Haoma, Zerdüştlük, Ayin, Havan, Efedra, Peganum Harmala, Oluz Höyük

ABSTRACT

Oluz Höyük had made us distinguish some evidence regarding Anatolian Iron Age archaeology and ancient history that we haven't noticed until today. With detection of Achaemenid (Persian) elements on 2B and 2A Architectural Layers (425-200 BC) which were alien to the local Anatolian culture, a change of excavation strategy had become necessary. As a result of this changes, the evidence uncovered on the work intensified in 2B and 2A Architectural Layers had proved that the Achaemenid culture that characterized the Oluz Höyük Late Iron Age had serious impact on the Anatolian historical process on the basis of religion, military and archaeo-ethnicity. Due to the various ritual ceremony in ancient Persia and the continuation of these celebrations, it is now helpful to review and compare them with each other to clarify some issues. One of the materials used in the Zoroastrianism ritual ceremony is Haoma. In this article, the study of the use of Haoma is based on the archaeological data obtained from Oluz Höyük and its environment.

* Phd Student, Istanbul University, Faculty of Letters, Protohistory and Near Eastern Archaeology Department. Lecturer, Fine Art Department. E-posta: monasaba1984@yahoo.com

ÖZET

Oluz Höyük'ün Anadolu Demir Çağı arkeolojisi ve antik tarihinde bugüne değin rastlanılmamış birtakım bulguları muhafaza etmekte olduğunu farketmemizi sağlamıştır. 2B ve 2A Mimari Tabakaları'nda (MÖ 425-200) yerel Anadolu kültürüne yabancı Akhaimenid (Pers) öğelerinin saptanması ile kazı stratejisinde değişikliğe gidilmiştir. Bu değişiklik sonucu 2B ve 2A Mimari Tabakaları'nda yoğunlaşan çalışmalarında açığa çıkmaya başlayan bulgular, Oluz Höyük Geç Demir Çağı'nı karakterize eden Akhaimenid kültürünün dinsel, askeri ve arkeoetnisite temelinde Anadolu'nun tarihsel sürecine ciddi etkiler yapmış olduğuna işaret etmeye başlamıştır. Antik İran'da ortaya çıkan dini törenler ve bunların sürekliliği ile ilgili olarak bunları birbiri ile karşılaştırmamız ve gözden geçirmemiz önem taşımaktadır. Zerdüşt Dini törenleri için önem taşıyan materyallerden biri de Haoma'dır. Bu makalede Haoma kullanımı, Oluz Höyük ve çevresinden elde edilmiş arkeolojik bulgular ışığında ele alınmış ve incelenmiştir.

INTRODUCTION

Prophet Zarathushtra, or Zoroaster, preached in ancient Persia around 628-551 BC. He preached the monotheistic religion of the One Supreme God, Ahura Mazda (“Wise Lord”). His message is positive, life affirming, and active-principled. He calls for reason and action. His ethic is based on personal responsibility. Zoroastrianism stresses conscious decisions to choose the righteous path (Asha). A Zoroastrian is taught to lead an industrious, honest and charitable life. The down grading of the gods of earlier generations and their sub ordination to another force, that of ‘Bad Thought’, forms part of a system in which everything that exists is aligned either with the camp of good or with that of evil. These two distinct groups are mutually exclusive and diametrically opposed to one another¹. In the Zoroastrian tradition, prayer and worship of the Almighty God include a special ceremony, as well as various celebrations and various ritual in this religion, in which there are many titles throughout the year. One of the materials used in some Zoroastrian rituals is Haoma.

HAOMA USE IN ANCIENT HEALTH & HEALING

Haoma - Avestan word for the chief of the medicinal plants in Zoroastrian-Aryan healing practice. Soma or Haoma derives from a common proto-Indo-Iranian language that existed before 1000 BC. Soma appears in the Hindu sacred book Rig Veda, and Haoma is used in the Iranian Zoroastrian sacred text called Avesta. As described in both books, Soma/Haoma is a plant, a drink, a God, and an offering to gods. As a plant, its juice is pressed out by a god also named Soma or Haoma to make a drink, which is then offered ritually to all the other gods².

The original Soma cannot have been alcoholic, because there would not have been time for the fermentation of the sap after the pressing; moreover, both the Rigveda and the Avesta contrast the effects of Soma-Haoma with the alcoholic sūrâ. This plant grows in the mountains³.

Nowadays ephedra use as known of Haoma ephedra and ephedra, like family of plants. A book of the Zoroastrian scriptures, the Avesta, which contains the liturgy for the preparation of the ab-zohr/Haoma extract, as well as the Gathas or hymns of Zarathushtra. Yasna (verses in Avesta) means service, prayers and dedications, words of worship. In Zoroastrian ritual, Havan is the mortar in

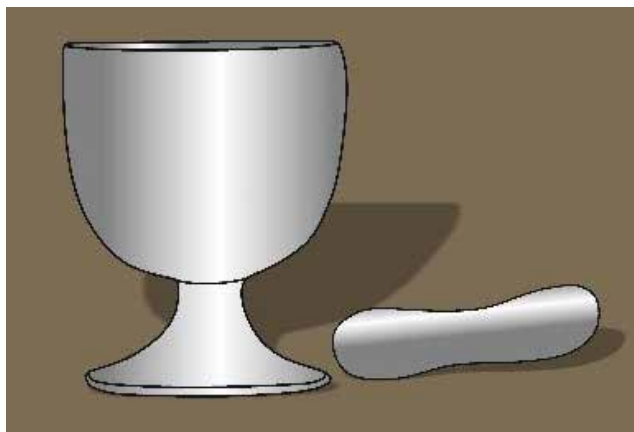

Figure 1: Mortar for Pounding Haoma in Ritual / *Ayinde Haoma Dövmekte Kullanılan Havan*

which the Haoma stalks are pound⁴.

Haoma being a narcotic - something that is entirely bogus. There is no evidence what so ever of Haoma ever being a narcotic. Haoma used in Zoroastrian rituals is made from a small quantity of natural ephedra and pomegranate stems and the entire Haoma system is intended to promote health and vitality only⁵. The ritualistic practice of mixing and pounding together the ephedra and pomegranate twig and leaf to produce an extract preserves the process of synergistically bringing together the beneficial properties of the plants to promote physical health and healing. The ephedra and pomegranate extract is consumed as a mixture. The plants' extracts are not consumed alone or separately. In addition, bringing together plant life, water and animal milk while reciting a manthra, a prayer, promotes spiritual health as well. The Haoma twigs can be paired with different Barsam twigs to produce blends with specific healing and health giving properties. Zoroaster condemns for its stimulating and hallucinogenic qualities (muthrem ahya madahya) (Yasna 48.10). In the Yasnas it is stated that “Karapans break the rules, established for the herdsman’s life” (51.14). “They train people to the evil matters in order to destroy life” (46.11). “With the aid of intoxicating abomination beverage, they intentionally fool people” (48.10).

All this may indicate that during the period of Zoroaster’s activity, the hallucinogenic substances were used. As for the Peganum Harmala it could be theoretically used in a later period, however, for Achaemenid period it is unclear and demands additional proofs.

In ancient times, the Haoma twigs were probably part of the Barsam bundle. In Zoroastrian tradition, Haoma is the chief among the medicinal plants that can be pounded

¹ Hintze Zartoshty 2013:20-21.

² He 2011: 1.

³ Jan 1913: 11.

⁴ Eduljee 2015: 29.

⁵ Sarianidi 2003: 22.

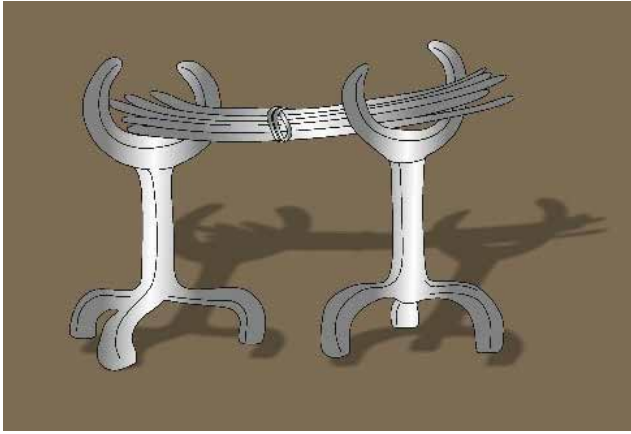

Figure 2: Moon-Shaped Metal Stands for Holding the Barsam (Mah-Ruy) / *Barsam Taşımakta Kullanılan Hilal Biçimli Metal Ayaklar (Mah-Ruy)*

Figure 3: Stone Carving Housed at the Museum for Anatolian Civilizations, Ankara. This Style of Clothing Identifies a Possible Magi Here Depicted Carrying a Barsam Bundle and What may be a Haoma Cup / *Ankara, Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde Bulunan Sunak Üzerindeki Kabartma Giyim Tarzı ile Olasılıkla Bir Magus Olarak Tanımlanan Figür Bir Elinde Barsam Diğer Elinde Haoma Kâsesi Olabilecek Bir Kap ile Betimlenmiş*

Figure 4: Investiture of Sassanid King Ardeshir II (379-383 Ce). Rock Relief at Taq-E Bostan Kermanshah, Iran. The Figure in the Center is Commonly Identified as Ardeshir II. Identification of the Other Two Figures has Spawned an Industry and We will not Contribute to the Speculation. The Image of the Left Figure Including His Clothing has Become a Model for Zoroastrian's Modern Portraits. Our Interest is in the Barsam Bundle Held by This Individual and the Sun-Shine (Khur-Sheed)-Like Emanating from His Head / *Sasni Kralı Ardeshir II'nin (379-383) Tahta Çıkışı. Kaya Kabartması, Taq-E Bostan, Kermanshah, İran. Ortada Yer Alan Figür Genelde Ardeshir II Olarak Adlandırılır. Diğer İki Figürün Kimlikleri Tartışmalıdır. Soldaki Figür, Giysisi ve Görünümü ile Zerdüşt'ün Modern Tasviri Olarak Algılanır. Bizim Bu Figürde İlgimizi Çeken Bir Elinde Tuttuğu Barsam Demeti ve Başından Çıkan Güneş Haleleridir (Khur-Sheed)*

to extract their juice, the strained juice is then consumed in very small quantities. In addition to being the name of the main medicinal plant, Haoma is also the name given to the family of plant-based medicinal and health promoting extracts made from Haoma and other plants.

Zoroastrian priests, the magi, were renowned physicians and healers. The magi's code of setting aside their personal needs in order to attend to a person in need of medical help, made the magi respected throughout the region. The magi frequently carried the Barsam bundle with them, so much so, that the Barsam became the principle identifying symbol not just of the magi, but of the Zoroastrian faith as well. Carrying a bundle of different twigs like Haoma, the juices of which could be combined in different ways to treat a variety of different ailments, was in some ways the equivalent of carrying a modern-day physician's medicine bag⁶.

The original plant has been forgotten as reformation of the religion and the ceremony. It is not in use in ritual after Zoroastrianism it has been replaced by a plant that does not have as strong intoxicating effects⁷. The original plant has been replaced by a plant that belongs to the family Ephedra and its Latin name is *Peganum Harmala*. The plant belongs to a family that consists of a half a dozen plants. This particular plant grows in the northern areas of the east Mediterranean to the northern part of India,

⁶ Söderlind 1898: 16.

⁷ Kotwal 1991: 6.

Figure 5: A Gold Sheet with an Engraved Image of a Man Carrying A Barsam (Perhaps A Magi). Part of the Oxus Treasures British Museum / *Altın Bir Plaka Üzerine Kabartma Tekniğinde Barsam Taşıyan Bir Kişinin (Olasılıkla Magus) Tasviri. Oxus Hazinelei, British Müzesi*

Mongolia and Manchuria. Today Haoma worshippers pick the twigs from the plant and let them dry before the ritual.

If the worshippers originally used a fungus as the main ingredient, it has been replaced with a plant both in the teaching of Zarathustra and today's version of Soma. Ephedra is a plant with a sedative effect for the one who consumes it. Ephedra only grows in the mountainous areas of what today is Iran and the bush does not have any leaves. Since it only grows in that area that means

⁸ flattery, Schwartz, 1989: 38.

Figure 6 : Peganum Harmala⁸.

that the worshippers in all the other parts of the world needs to import the dry twigs in order to be able to use them in their rituals⁹.

The question of the relationship between Haoma and ephedra is further complicated as we learn that narcotic plants or substances are not necessarily related to the Haoma and the cultic rites of Zoroastrians and their predecessors. In the ancient world there are known examples of the use of narcotic drugs for medicinal, therapeutic, and ritualistic practices¹⁰.

BACKGROUND OF HAOMA MITHRA

The God Mithra was Ahura Mazda's greatest competitor, he was a God of the heaven and seems to be connected to the night sky. The stars was his all-seeing eyes and further on he came also came to be associated with the sky of the day and the sun. His name means "covenant" or

⁹ Hinnells 1975:127-128.

¹⁰ Abdullaev 2010: 330.

“interpretation” and he represents the regularity by the law or the legal aspects of the rein function. He was the one who held together all the different social classes in society and was the God of social order. Apart from that Mithra was also the god of war and victory, which also makes him God of destiny. The humans imagined that Mithra travelled in a chariot shafts by white horses. The drinking of the Haoma and the sacrifice of a bull was very important in his cult. The Haoma sacrifice in the Mithras cult seems to the largest extent has taken place in the Persian Empire, even if it also is known from other places¹¹.

THE AVESTA

The Avesta is the holy script that is in use by the followers of Zarathustras today. Today the followers are spread all over the world, the largest group can be found in India, England and Canada. It also exist minority groups in the Caucasus and in the western world, like Sweden. Within the religion Haoma has three meanings; the Haoma ritual and its beverage, the Haoma plant as the base for the beverage and Haoma as a God or a legendary priest¹².

The 72 chapters are recited by the priest during a ceremony called Yasna, when the liquid from the Haoma plant (in the myths the immortality beverage in old Iran) is prepared and drunk by the priest. Among the Yasna texts the most important chapters can be found, the 17 songs (gathas) that is most likely written by Zarathustra. The Haoma anthem can be found in the most important part of the liturgy¹³.

Some researchers think that the base in the Haoma could have been hops since Mithra are depicted drinking Haoma surrounded by hop plants. That depiction can be found on a drinking vessel found in Georgia¹⁴. Haoma and them that can be found in the Avesta. The Avesta is still used today by the followers and worshipers of Zarathustra¹⁵.

EXAMPLES OF USING HAOMA IN ZOROASTRIAN THE FIRST DRINK AFTER BIRTH

Formerly, a mother in child-birth first drank a few drops of the sacred Haoma juice, which was squeezed and consecrated in a fire-temple. The Persian Farziât-nameh of Dastur Darab Pâhlan says, that a new-born child should be made to drink a few drops of this juice. If the consecrated Haoma-juice may not be had, one may

Figure 7: A Page from the Oldest Handwritten Manuscript that Exists to Day of the Avesta. The Text is Rendering Some of the Verses from the Gatha Songs, First in Avestan Script, Then in Middle Persian Translation ind in New Persian Version¹⁶ / *Avesta'nın Günümüze Ulaşabilen En Eski El Yazması Örneğinden Bir Sayfa. Metinde Gatha İlahilerinden Bazı Mısralar, Önce Avesta Metni, Sonra da Orta Farsça ve Yeni Farsça Yer Almaktadır*

pound at home a few Haoma twigs and a few leaves of the pomegranate tree in water with the recital of an Ahunwar and give the juice for the first drink¹⁷.

Communion with a few drops of the sacred Haoma juice. Since the God Haoma still is believed to be an immortal God, the Haoma beverage is given to newborn babies, then it is called white Haoma¹⁸.

BEFORE DEATH

Up to a few years ago, a short time before death, a few drops of the consecrated Haoma juice were poured into the mouth of the dying person. The Haoma plant being an emblem of immortality, its juice is poured to impress an idea that, after all, the soul of a man is immortal. The Haoma plant reminds one of “The Tree of Life” of the Christian scriptures (Genesis, II, 9) in the Garden of Eden. As the Tree of Life is guarded by the Cherubim and the Sidra by 70,000 angels, so the Haoma-i saphid, or the White Haoma, is guarded by 99,999 Fravashis or the guardian spirits. Sometimes, instead of the juice of the Haoma plant, if it was not available at

¹¹ Seltzer 1987: 122-128.

¹² Jensen 1996: 116-124.

¹³ Yasna 9-11.

¹⁴ Gachechiladze Kandelaki, 2004: 67.

¹⁵ Söderlind 1898: 16.

¹⁶ Jensen 1996:116.

¹⁷ Söderlind 1898: 6.

¹⁸ Kotwal 1991: 110.

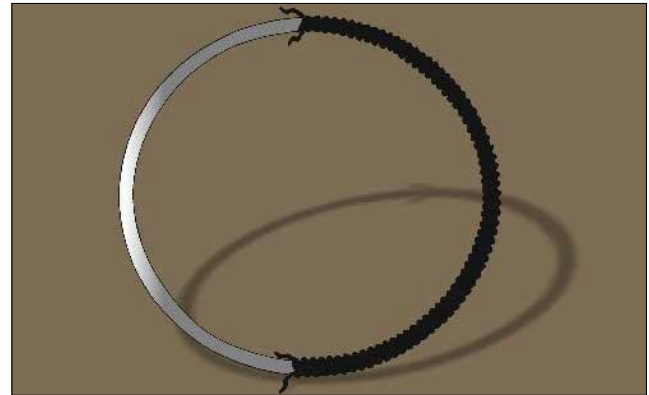
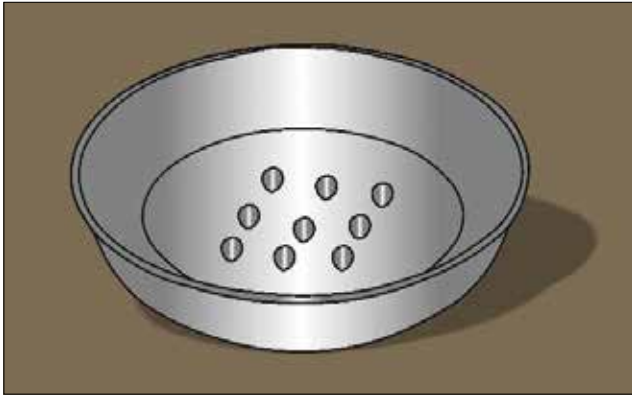

Figure 8: Nine Holes Filter and a Ring Made of Bull's Hair / *Dokuz Delikli Süzgeç ve Öküz Tüyünden Yapılmış Yüzük*

hand, the juice of a few grains of pomegranate, the leaves of which are considered essential in some of the Parsee ceremonies, is dropped into the mouth of the dying person¹⁹.

THE YASNA CEREMONY

The most important of these requisites and though the ceremony of pounding and preparing its juice forms an important part of the Yasna liturgy, we will first describe the other organic requisites, because they are required for the Haoma ceremony and their preparation and purification precede that of the Haoma²⁰.

The ritual that is in use today have its roots from Zarathustra. The ritual is very complex and complicated. It consists of eight different part that are very important for the performance of the ceremony. The different parts are 1; the properties for the liturgy, 2; the rite to make the liturgical instrument pure and holy, 3; the rite for taking milk from a goat, 4; the rite to gather and collect date palm leaves and twigs from pomegranate trees and Haoma, 5; the rite for taking libation offering, 6; the rite to wash and bind the twigs together, 7; the rite to consecrate the twigs and 8; the rite to drink the white Haoma. The Haoma ritual in itself is part of larger ceremony that takes around two hours²¹.

The Haoma is prepared three times during the ritual and the twigs from the Ephedera plant that are in use must be at least 13 months old and without any flaws. The first time the Haoma is prepared is before the ritual starts and it is prepared by the assistant. The assistant sits alone in the sacred and holy area and are pounding three twigs together with water in a mortar along with a piece of a twig from the pomegranate tree.

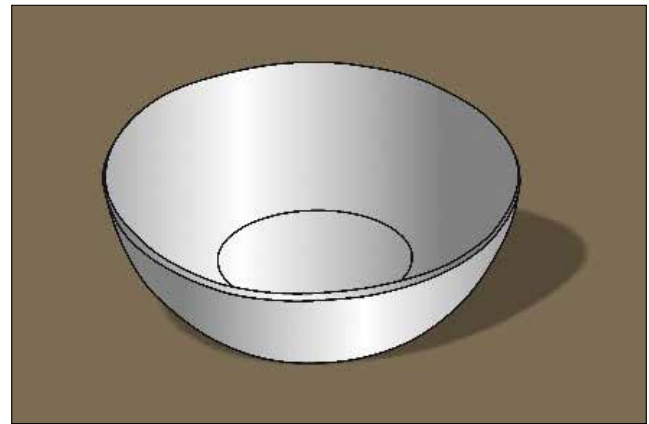

Figure 9: The Haoma Cup / *Haoma Çanağı*

From the crushed twigs he is squishing the juice and press it through a filter with nine holes before the juices passes through a ring made of bull's hair²².

The beverage is immediately strain into the Haoma cup, the same cup the priest later drinks from. What is left of the twigs are thrown on the floor and will later be burned. The ritual burning of the Haoma plant along with incense are believed to be a remnant from the time when meat was burned along with incense. After this is done by the assistant the priest enters the sacred and holy area and start to recite the 72 chapters of the Yasna²³.

During the recitation the priest makes a pause and eats a holy bread and after that he continues with the recitation and drinks the first cup of Haoma. When the recitations starts again after the break the priest starts to prepare the second Haoma. This Haoma is poured into a well after that the ceremony is over. After pressing the twigs that has been blessed with holy water the beverage is

¹⁹ Kotwal 1991:44.

²⁰ Jamshedji Modi 1937: 229.

²¹ Kotwal 1991: 62-72

²² Kotwal 1991: 72-79.

²³ Kotwal 1991: 79-80.

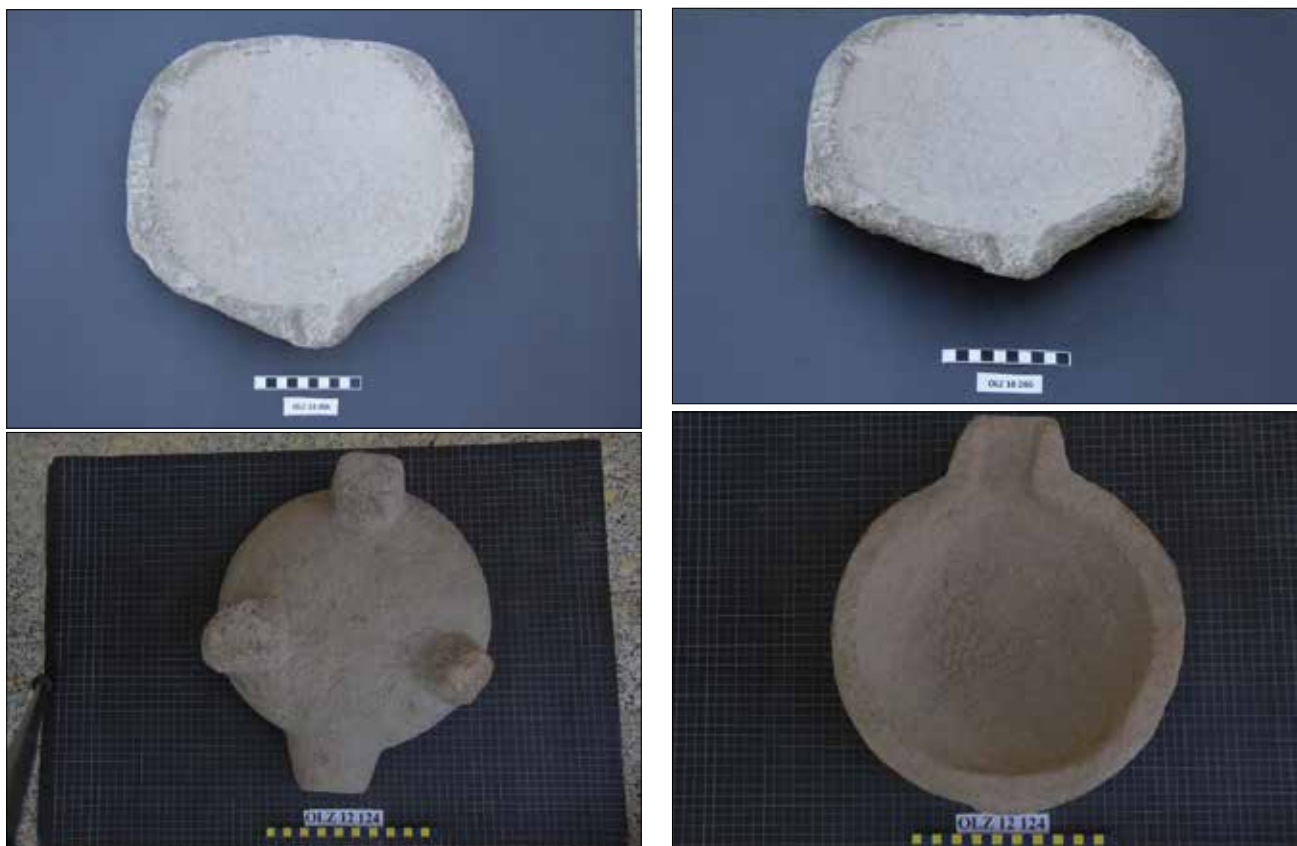

Figure 10: Mortars from 2B Layer (Oluz Höyük) / 2B Tabakasının Havanları

strained through a filter which consists of a metal ring with a grating made by hair from a holy, healthy and not castrated white flawless bull. The Haoma beverage is then drunk by the priest and his assistant. The ritual also consists of a third preparing of the Haoma²⁴. The final cleansing would come in a torrent of metal and fire and all who had lived a pure life would be allowed to enter in the immortal Gods paradise, the white Haoma paradise²⁵.

THE DATA OBTAINED FROM THE OLUZ HÖYÜK RELATED TO THE HAOMA RITUAL

Oluz Höyük with its dimensions of 280x260 meters and its height of 15 meters from the plains level is one of the largest mounds of the region. Undoubtedly, it is not possible to fully archaeologically research a mound with such proportions and multi-cultural stratigraphy including all of the cultures it contains in a span of eleven seasons of excavation. Additionally, a new excavation strategy has been devised in order to enable the maximum data and stratigraphy under the guidelines of excavation goals and strategy. Archaeogeophysics has been utilized extensively since the starting date of the excavation, 2007. With the collective use of the

systems like georadar, geomagnetics and geoelectricity, the monumental architectural evidence dating especially to the 2B Architectural Layer, which is of the Persian (Achaemenid) culture were uncovered and the excavation strategy was changed accordingly. As a result of the excavations Trench A has become the largest trench of the mound (3500 m²). In addition, Trench B, excavated in the step trench technique which was started in 2007, was deepened in 2009 and 2010 seasons in order to correctly understand the stratigraphy of the mound. The listed periods have been uncovered by the excavations implemented with the strategy above.

Oluz Höyük 2nd Architectural Layer resembles Achaemenid (Persian) cultural characteristics in regards to its architecture, pottery and small findings, and its split into two phases, A and B. 2B Architectural Layer (425-300 BC) is architecturally characterized with a stone-pitched monumental road ranging from southwest to northeast in Trench A, the remains of a building complex to the north of it which we think either as a small palace or a mansion which's entrance was uncovered²⁶.

From this layer, which relates to the Achaemenid period, many data derived from the Zoroastrian tradition,

²⁴ Kotwal 1991: 79-85.

²⁵ Hinnells 1975:127-128.

²⁶ Dönmez 2017: 290-292.

especially the use of Haoma on the occasion of this ceremony. As argued above in the ritual pounding Haoma is the first step. In trench A (sub trench J/K 13) and also in architecture layer 2B it has found mortar that directly relates to this article discussion.

These are not the only data that shows being Zoroastrian ritual in this settlement in this period, but Due to the large amount of data and the breadth of this issue, so it will covers these examples in present article, just by these data.

HAOMA AT OLUZ HÖYÜK

As argued above the original plant has been forgotten as reformation of the religion and the ceremony. It is not in use in ritual after Zarathustra and has been replaced by a plant that does not have as strong intoxicating effects. the original plant has been replaced by a plant that belongs to the family Ephedra and its Latin name is Peganum Harmala. What is considered in this article is Peganum Harmala. It can be said that the whole surface of the hill is covered with Peganum Harmala plant.

Figure 11: The Peganum Harmalas on the Surface of Oluz Höyük / Oluz Höyük'te Bulunan Peganum Harmala Çalıları

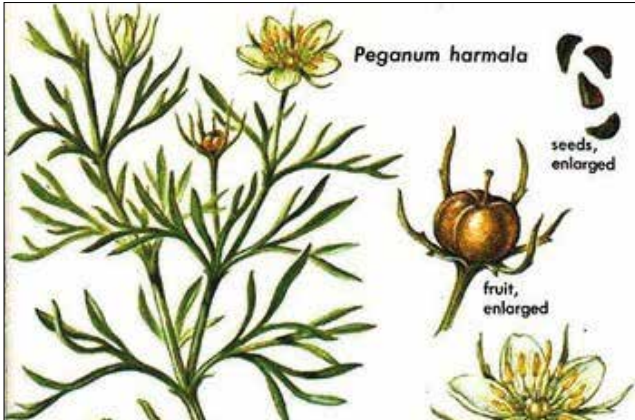

Figure 12: Peganum Harmala Flowers, After Drying and its Seeds / Peganum Harmala Çiçekleri, Kuruduktan Sonrası ve Tohumları

This plant has 70 types of healing properties that have been used from the past to the present day. *Peganum harmala* belongs to Asian Origin and grows in the Middle East and in part of South mainly in India and Pakistan, is a plant of the family *Nitrariaceae*²⁷.

Figure 13: Dried Capsules of *Peganum Harmala* Use as Protector in Turkey / *Nazardan Korunmak Amaçlı Kullanılan Peganum Harmala'nın Kurutulmuş Tohum Kovanları, Türkiye*

Plants extracts have been used since the dawn of civilization by mankind. The use of ethnobotanical preparations for various reasons, justified or not, is still continued by various cultures all around the world. Considering structural and biological diversity of terrestrial plants, they offer a unique renewable resource for the discovery of potential new drugs and modern medicine has developed a rational strategy for drug discovery which involves the study of plants and plant materials based on their ethnobotanical usage²⁸. In Turkey, dried capsules from this plant are strung and hung in homes or vehicles to protect against “the evil eye”²⁹.

In Iran and Afghanistan, as well as some countries in the Middle East, including Azerbaijan, Syria, Iraq,

and Jordan, dried capsules mixed with other ingredients are placed onto red hot charcoal, where they explode with little popping noises in a way similar to American popcorn. When they burst a fragrant smoke is released. This smoke is wafted around the head of those afflicted by or exposed to the gaze of strangers while a specific prayer is recited. This tradition is still followed by members of many religions, including Christians, Muslims, and some Jews³⁰.

CONCLUSION

The Zoroastrian sacred text is the Avesta (“Book of the Law”), a fragmentary collection of sacred writings. Compiled over many centuries, the Avesta was not completed until Persia’s Sassanid dynasty. In Zoroastrian tradition, Haoma is the chief among the medicinal plants that can be pounded to extract their juice. The strained juice is then consumed in very small quantities. In addition to being the name of the main medicinal plant, Haoma is also the name given to the family of plant-based medicinal and health promoting extracts made from Haoma and other plants. The ritualistic practice of mixing and pounding together the ephedra and pomegranate twig and leaf to produce an extract preserves the process of synergistically bringing together the beneficial properties of the plants to promote physical health and healing. The ephedra and pomegranate extract is consumed as a mixture. The plants’ extracts are not consumed alone or separately. In addition, bringing together plant life, water and animal milk while reciting a mantras, a prayer, promotes spiritual health as well. After Zarathustra it has been replaced by a plant that does not have as strong intoxicating effects. The original plant has been replaced by a plant that belongs to the family *Ephedra* and its Latin name is *Peganum Harmala*. The plant belongs to a family that consists of a half a dozen plants.

The chief ceremony, the Yasna, essentially a sacrifice of Haoma, is celebrated before the sacred fire with recitation of large parts of the Avesta. Due to the important of Haoma in the ritual and ceremonies, using this material in any settlement has a big role to provide the zoroastrism and its religion at that area. With all these correspondences, it would therefore like to propose that these data on Oluz Höyük and the existing of *Peganum Harmala* on the hill and all its environment, also planting pomegranate and the availability of these materials it proves that this site has been settled by the Zoroastrian people at Achaemenid period.

²⁷ Miraj 2016:163.

²⁸ Mahmoudian 2002: 4.

²⁹ Omidshah 2012: 583.

³⁰ Van der Torn 1995: 730.

BIBLIOGRAPHY

- ABDULLAEV, K. 2010.
“Sacred Plants and the Cultic Beverage Haoma”,
Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East, Duke University Press 30/3: 329-340.
- Avesta, Zoroastrian religious book.
- DÖNMEZ, Ş. 2017.
Amasya –Oluz Höyük Kuzey - Orta Anadolu’da Bir Akhaimenid (Pers) Yerleşmesi. 2009 – 2013 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Öneriler. Oluz Höyük Kazı Sonuçları Serisi 2. Amasya.
- EDULJEE, K. E. 2015.
Nutrition Were Ancient Zoroastrians & Aryans Vegetarian? West Vancouver.
- FLATTERY, D. 1989.
Haoma and Harmaline. Berkley.
- GACHECHILADZE, L. / KANDELAKI, T. 2004.
The Vine, Wine and the Georgians. Tbilisi.
- HE, Z. 2011.
“Is Shuma the Chinese Analog of Soma / Haoma?”, A Study of Early Contacts between Indo-Iranians and Chinese by William Paterson University, Sino-Platonic Papers. 216:1-39.
- HEIM, R. 1963.
Les Champignons Toxiques et Hallucinogènes. Paris.
- HINNELLS, J. R. 1975.
Persian Mythology. London.
- HINTZE ZARTOSHTY, A. 2013.
Change and Continuity in the Zoroastrian Tradition an Inaugural Lecture. London.
- JAN, E.M. 1913.
“The Soma-Haoma Problem: Introductory Overview and Observations on the Discussion”, Harvard University Electronic Journal of Vedic Studies 9/1: 1-47.
- JENSEN, T. 1995.
Religions History: Rituals, Mythology, Iconography. Nora. Denmark.
- JENSEN, T. 1996.
Personified by the Plant and The Beverage. Stockholm University. Nederland.
- JIVANJI JAMSHEDJI, M. 1937.
The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees. Ed: Jehangir. B, Karani’s Sons Book-Sellers. India.
- JIVANJI JAMSHEDJI, M. 1911.
“Haoma in Avesta”, the Anthropological Society of Bombay. The British India Press: 225-243.
- KOTWAL, F. 1991.
A Persian Offering: the Yasna. Zoroastrian High Liturgy. Paris.
- MAHMOUDIAN, M. / JALILPOUR, H. 2002.
“Toxicity of Peganum Harmala: Review and A Case Report”, Razi Institute for Drug Research (M.M.), Department of Pathology (H.J), Tehran, Iran. 1/1, 1-4.
- MIRAJ, S. 2016.
“A Review Study of Therapeutic Effects of Peganum Harmala”, Scholars Research Library, Der Pharmacia Lettre 8/13: 161-166.
- OMIDSALAR, M. 2012.
“Esfand: A Common Weed found in Persia, Central Asia, and the Adjacent Areas”, Encyclopedia Iranica 8/6: 580-584.
- SARIANIDI, V. 2003.
“Margiana and Soma-Haoma”, Journal of Vedic Studies (EJVS) 9: 15-47.
- SELTZER, R. 1987.
Religions of Antiquity. New York.
- SÖDERBLOM, N. 1908.
Främmande religionsurkunder. Stockholm.
- SÖDERLIND, U. 1989.
Haoma - A Religious Intoxicating Beverage. Books of The East, American Edition.

STOPHLET FLATTERY,D. / SCHWARTZ, M. 1989.

“Haoma and Harmaline”, Historical and Geographical Availability of Harmel, Near Eastern Studies, University of California Press 21: 67-95

VAN DER TORN, K. 1995.

Dictionary of Deities and Demons in the Bible. Haoma. New York.

KENTRİTES'TEN TELEBOAS'A DÖNÜŞ YOLU: ANABASİS

RETURN ROUTE FROM KENTRITES TO TELEBOAS:ANABASIS

Makale Bilgisi

Başvuru: 05 Mart 2018

Hakem Değerlendirmesi: 05 Mart 2018

Kabul: 10 Nisan 2018

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.22.010

Article Info

Received: March 05, 2018

Peer Review: March 05, 2018

Accepted: April 10, 2018

DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.22.010

Erdal POLAT *

Anahtar Kelimeler: Anabasis, Doğu Anadolu, Ksenophon, Tarihi Coğrafya

Keywords: Anabasis, Eastern Anatolia, Xenophon, Historical Geography

ÖZET

Bu çalışmada MÖ 5. yüzyılın sonlarında Hellen paralı askerlerinin tarihi geri dönüş hareketine komuta ve aynı zamanda tanıklık eden Ksenophon'un kayıtları yeniden değerlendirilmektedir. Söz konusu bu kayıtlar, ordunun dönüş yolunda birer günce niteliği taşımaktadır. Ordunun, anavatanları olan kıta Yunanistan'a ulaşmak için çıktığı bu yolculuk sırasında, kayda geçen bilgiler bölgenin MÖ 401 yılındaki genel durumuna, Doğu Anadolu Bölgesine ait topoğrafik tarif ve adlandırmalara, burada yaşayan halk gruplarına ilişkin ayrıntılara da kaynaklık etmektedir. Bu nedenle bölgenin tarihsel coğrafyası kapsamındaki yer adları, yaşayan halklar, güzergah üzerindeki iskan tipleri birincil elden antik kaynaktaki tarifler kapsamında çalışmamızda temel bir dayanak oluşturmuştur. Bunun yanı sıra ordunun yürüyüş sırasında izlemiş olduğu güzergah ile ilgili olarak araştırmacıların bölgenin topoğrafyasına dayalı olarak ileri sürdükleri farklı görüş ve önerileri bulunmaktadır. Bu çalışmada mevcut değerlendirmelere de atıf yapılarak Kentrites ile Teleboas Nehirleri arasındaki dönüş güzergahı olasılığı coğrafi ve arkeolojik açıdan yeni tespit ve bulgular ışığında tekrar ele alınmıştır.

* Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Doktora Öğrencisi. E-posta: epolat_@hotmail.com
Bu makale Doç.Dr. Hatice KALKAN danışmanlığında yapılmış Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir. (Polat 2014)

ABSTRACT

In this study, the records by Xenophon, who commanded and at the same time witnessed the historic return of Hellen mercenaries in the late 5th century BC are reassessed. These records are a kind of diary about the return route of the army. The information recorded during this journey to reach the continent of Greece, the motherland, forms a basis for the general situation of the region in 401 BC, the topographical descriptions and nomenclatures about the Eastern Anatolian Region and details about people groups living there. For this reason, the place names within historical geography of the region, inhabitants, and settlement types on the route constitute a fundamental basis for our work within the scope of the ancient sources from the primary source. In addition, there are different views and suggestions that researchers have put forward based on the topography of the region in relation to the route that the army was pursuing during the march. In this study, also referring to current studies, the possibility of the return route between Kentrites and the Teleboas Rivers is discussed in the geographical and archaeological aspects in the light of the new findings.

MÖ 5.yüzyılın sonlarında gerçekleşen ve Hellen paralı askerlerinin badireli yurtlarına dönüş maceraları, Karadeniz kıyısındaki Teikhes dağının aşılması ve ordunun “Thalassa thalassa” çılgınları eşliğinde tarihe geçmiştir. Bilmedikleri bir coğrafyada ilerleyen ve bu dönüş yolu üzerindeki savaşçı halklarla karşılaşan Hellen askerlerinin, vermiş olduğu mücadeleye ayrıca geçiş güzergâhı üzerindeki alanların zorlu iklim koşullarında eklenmişti. Bu zorlu dönüş, aslında Akhaimenid/Pers idaresinin kendi içindeki iktidar mücadelesinin yol açtığı bir dizi olayın sonucuna dayanmaktaydı.

Pers İmparatoru II. Darius'un (MÖ 423-404) ölümünden sonra tahta geçen II. Artakserkses (MÖ 404-358), satrap olan kardeşi Kyros'un yanında bulunan Tissaphernes'in kendisine verdiği bilgiyle kardeşini aleyhinde planlar yapmakla suçladı ve Kyros'u öldürmek amacıyla tutuklattı. Annesinin ısrarları üzerine serbest bırakılan ve tekrar satrap olan Kyros, yaşamış olduğu bu tehlike ve aşağılanmadan ötürü ağabeyi Artakserkses'e bağlılığından vazgeçerek krallığı ele geçirme planları kurmaya başladı. Bunun için Kyros, ilk iş olarak büyük bir gizlilikle Peloponnesos ve Kherrhonesos'ta ordularını topladı. Kyros, sefere başlamanın zamanı geldiğine kanaat getirince Pisidialıları tamamen topraklardan sürme bahanesiyle Barbar ve Hellen kuvvetlerini bir araya getirdi. Ancak Suriye yakınlarında Kunaksa'da yapılan savaşta Kyros'un ölümünden sonra bu paralı askerlerden oluşan Onbinler ana yurtları olan kıta Yunanistan'a geri dönmeye karar verdiler.

İşte bu dönüş serüveni sefere bir asker olarak katılan daha sonra ordunun başında bulunan komutanlardan biri şeklinde görev alan Ksenophon'un Anabasis adlı eserinde ayrıntıları ile bir tür günce titizliği ile kayıtlara geçmiştir. Yazar dönüş yolu üzerinde kat ettikleri yerlerde karşılaştıklarını aktarırken aynı zamanda coğrafi tanım ve tariflerle yürüyüş güzergâhına dair çok önemli bilgilere de kaynaklık etmiştir.

MÖ 5. yy. sonlarında gerçekleşen (MÖ 401-400) ve “Onbinlerin Dönüşü” Anabasis adlı kitaba konu olan bu tarihi olayın Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşanan sürecine yönelik çeşitli araştırma ve güzergâh önerileri mevcut olmakla birlikte halen ordunun hangi yolu takip ettiği büsbütün aydınlatılamamıştır. Bu konudaki en önemli dayanak yine Ksenophon'un kayıtlarından gelmektedir. Kaynakta anlatımlar askeri stratejiler üzerine yoğunlaşırken aynı zamanda topoğrafyaya ait önemli ipuçlarının sağlanması açısından olarak sağlamaktadır.

Savaş sonrası Kyros'un ölümünün ardından Büyük Kral dan kaçan Onbinler bilmedikleri coğrafyalarda yurtlarına

dönmek üzere ilerlemeye başladılar. Yazar Ksenophon'un da komutanlık yaptığı birliklerin, günümüz siyasi sınırları dikkate alındığında Anadolu topraklarına girişleri Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içerisinde yer alan Euphrates (Fırat Neri) ve Tigris (Dicle Nehri) Nehirlerinin bulunduğu bir lokasyonda kabul edilmektedir. Nehrin her iki yakasında bazı yerlerde ovalık alanların olması, hafif eğimli yükselen vadilerin bulunması ve kuzeye doğru ilerledikçe kanyon benzeri derinlikte ayrılan bir yapının olması, olasılıkla yürüyüşü kuzeybatıya doğru yönlendirmiştir. Ayrıca tesadüf sonucu bulunan bir miğfer söz konusu bölgeyi incelememizi gerektirmektedir.

Ksenophon komutasında ilerleyen “Hellen Ordusu”nun günümüzde olasılıkla Botan Vadisi'nde Çat Tepe ile başlayan ve Türbe Höyük'ün de içerisinde bulunduğu vadide konaklayarak, Armenia Bölgesi'ne geçmiş olabileme ihtimalleri bulunmaktadır. 18. yy. sonlarına doğru Dicle Nehri'nin akış istikametinde Musul'a doğru bir filika kancasına takılan ve Birliklerin geçiş güzergâhı için önem arz eden bir “Boiotia Tipi” bir miğfer bulunmuştur (Res.1)¹. Botan ve Dicle'nin kesiştiği akış yerinde, Filika kancasına takılan bu bronz başlık nehrinden çıkarılmıştır². Bu başlıkla birliklerin geçiş güzergâhı yeri tam olarak açıklanamasa da nehrin akış istikameti olan Dicle'nin kuzeyinden doğuya doğru devam eden bir alan olasılık dâhilindedir. Boiotia tipi miğfer, Ksenophon döneminde Yunan ordularında ve piyadelerinde oldukça yaygın kullanılıyordu. Kyros'un kardeşiyle savaşmadan önce ve savaş esnasında Hellen Birlikleri

Resim 1: Boiotia Tipi Miğfer / Boiotia Type Helmet.

¹ 1854 yılının haziran ayında bir Kelek'le Dicle'nin akış istikametinde Musul'a giden İngiliz R.B. Oakley of Oswaldkirk'in refakatçisi, Botan ve Dicle'nin kesiştiği akış yerinde, bugün Oxford'da Ashmolean Müzesinde bulunan bir bronz başlık bulur. Filika kancasına takılan bu başlık nehrinden çıkarılmıştır. Başlıktaki hasar açıkça görülmektedir. Burada bronz bir başlığın bu denli tesadüfi bulunuş şekline biraz tereddütle bakmak gerektiği görüşündeyiz. Arkeoloji ile ilgili bir ekibin Filikasına takılan bir “Boiotia Miğferi” nin güzergâh önerilerinde kesin bir kanıt olarak gösterilmesi pek olanaklı görülmemekle birlikte değerlendirilmeye alınmıştır.

² Schachner/Sağlamtimur 2008:411-413.

Ksenophon tarafından tasvir edilmiştir. Buna göre Kilikia Kraliçesinin geçişi sırasında bütün Hellenler bronz miğferleri, kırmızı tunikleri, baldırlıkları ve üzerlerine kapamadan taşıdıkları kalkanlarıyla betimlenir (Anabasis I.2.17). Ayrıca Kyros'un yakın arkadaşlarından Boiotialı Proksenos'un da Kyros'un topladığı orduda yer alması bunu destekler niteliktedir (Anabasis I.1.11). Boiotia tipi miğferin burada bulunmuş olması "Onbinler" in buradan geçme olasılığını güçlendirmektedir.

Ksenophon'un bölgeyle ilgili yapmış olduğu topoğrafik tasvirleri detaylı şekilde değerlendirildiğinde Kentrites Nehri'nin bugünkü Botan Nehri olabileme ihtimali genel olarak kabul görmektedir³. Nehir, yazarında ifade ettiği gibi iki plethron genişliğinde ve Kardukh Dağlarına 6-7 stadion⁴ uzaklıkta bulunmaktaydı. Bu tarif ışığındaki modern yerleştirmeye göre; Doğruyol, Kuran ve Kapılı dağlarının arasında bulunan bir vadiye işaret edilmektedir. Burası aynı zamanda Euphrates Nehri'nden doğuya doğru, Tigris'in kolu olan Kentrites'in uzandığı kesimdir (Res.2).

Araştırmacı Sağlamtimur-Schachner (2005: 94-95), Ordunun Şeyh Ömer Dağı'nın Kentrites Vadisini doğudan kapadığı için ordunun iki güzergâhı kullanabileceğini belirtir. Buna göre; Ordu'nun güneydeki Bağgöze-Ormanardı ya da kuzeyde Eruh'u kullanmış olma olasılığından söz edilebilir (Res.3).

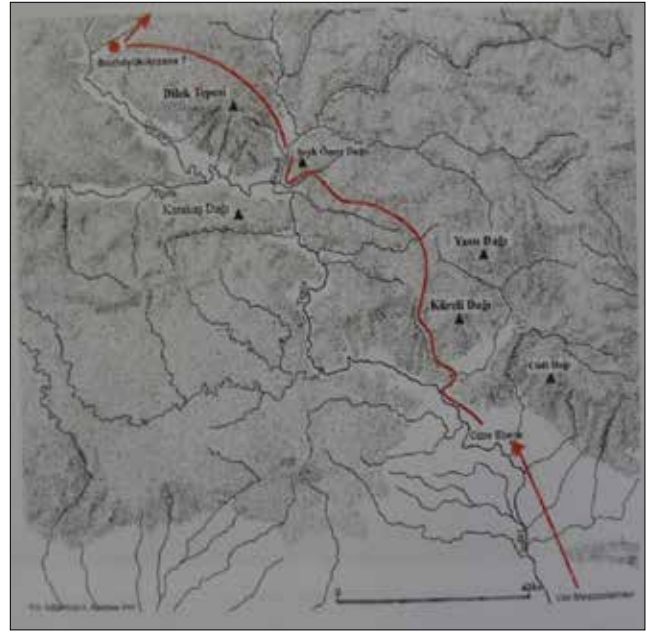
Anabasis'teki topoğrafik tarifler doğrultusunda google earth görüntüleri üzerinde tarafımızca yapılan incelemeler sonucunda bugünkü modern yerleştirmelere göre; Bağgöze-Fındıklı karayolu üzerinde bulunan ve Kardukhların yaşadığı alanda, Çat Tepe yerleşimin 1 km

Resim 2: Kentrites Nehri'ne 6-7 Stadion Uzaklıkta Olan Kardukh Dağları / Kardukh Mountains 6-7 Stadion Away from Kentrites River. (Ksenophon, IV.3.1.)

³ Sağlamtimur/Schachner 2005: 93-97.

⁴ 600 Yunan ayağı. 177.6 m.

Resim 3: H.Sağlamtimur-A.Schachner Güzergah Önerisi (Sağlamtimur/Schachner 2005:Abb:2) / Possible Route.

güneydoğusunda kalan Yazlıca Köyü ve vadi içerisinde kuzeydoğuya ilerlendiğinde Yığınlı Köyü, Eğlence Köyü ve Sağlarca Köyü yerleşimleriyle karşılaşmaktadır. Bu yerleşim yerleri düz ovadaki konumlarıyla dikkat çekmektedirler (Res.4).

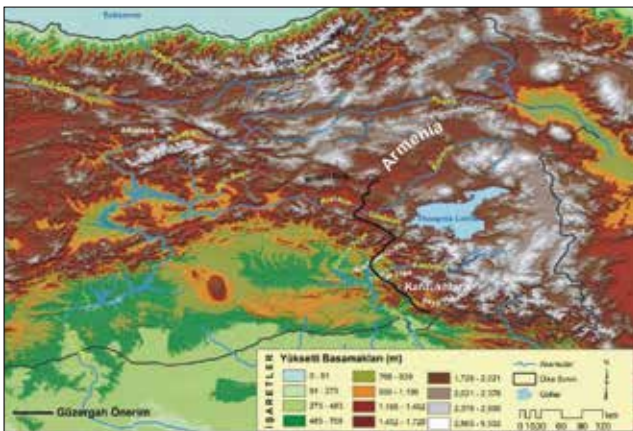
Resim 4: Yığınlı, Eğlence ve Sağlarca Köyleri / Yığınlı, Eğlence and Sağlarca Villages.

Yapmış olduğumuz coğrafi incelemeler sonucunda söz konusu yerleşim yerlerinin etrafının dağlarla çevrili olduğu ve nehir yatağının keskin kavisler çizerek genişliğinin azaldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra nehrin keskin kavis çizdiği birkaç yer daha tespit edilmiştir. Coğrafi şartlar göz önüne alınarak gerçekleştirilen yürüyüşle ilgili olası merkezler tespit edilmiştir. Yazarın anlatımı doğrultusunda birliklerin, nehri geçebilmek için nehrin daha sığ ve kayalıkların kendilerini koruyabileceği bir geçidine doğru ilerlemiş olduklarını biliyoruz. Birliklerin nehri soluna aldığını ve nehir boyunca 4 stadionluk yaklaşık 1 km kadar yürüdüğü anlatılmaktadır. Bu söylem doğrultusunda günümüzdeki

alandaki Eğlence Köyü ve Sağlarca Mezrasının kuzeydoğusuna bakmamız gerekmektedir. Bu alanda nehir yatağı genişliğini kaybetmiş hem de kayalık alanlar nehrin yakınında konumlanmıştır. Bu yürüyüş sonunda suyun içerisine kadar uzanan kayalıkların olduğu bölgeden nehrin karşısına geçme olasılıkları oldukça güçlüdür (Res.5, Harita 2). Ayrıca Ksenophon, “birliklerin” Kentrites Nehri’ni aştıktan ve bir süre Armenia Bölgesi’nde ilerledikten sonra iklim şartlarından bahsetmektedir. Yoğun bir kar yağışının “ordu”yu nasıl olumsuz etkilediğinden ve orduda yaşanan kayıplar anlatılmaktadır. Ksenophon’un Kentrites’i geçtikten sonra Armenia Bölgesi’nde bu durumdan bahsetmiş olması “birliklerin” yürüyüşü sonbahardan kışa geçiş döneminde gerçekleştirdiğini göstermektedir. Nitekim, bölgede yüksek kesimlerde bulunan karın ilkbaharda eridiği ve bu dönemde nehir yataklarının genişleyerek debilerinin arttığı düşünüldüğünde Onbinler’in Kentrites Nehri’ni, sonbahardan kışa geçiş mevsiminde daha kolay aştıkları söylenebilir.

Resim 5: Muhtemel Geçit ve Kayalıklar / Possible Passages and Rocks.

Harita 1: Doğu Anadolu Bölgesi Muhtemel Güzergâhı / Possible Eastern Anatolia Region Route

Nehrin öbür yakasına geçmenin kaçınılmaz olduğunu aktaran yazar, bu kesimin Armenia Bölgesi olduğunu, birlikler ve kendileri için buradan yapılacak geçişin taşıdığı önemi vurgular. Bu alanda, köyleri dağların vadilerinde ve oyuklarındaki savaşçı bir halk olan Kardukhlar ve nehrin diğer tarafında Armenia Bölgesi satrabı Orontes’e bağlı süvariler ve kayalıklar üzerine dizilmiş piyadeler yürüyüşün bu kez coğrafi değil, askeri engelleriydi.

Birlikler, nehri aşarak Armenia Bölgesi’ne geçmişlerdi. Nehrin, Kardukh ve Armenler, her iki taraf için sınır olması bu alanda ve yakınlarında çok fazla yerleşim yeri olmadığını göstermektedir (Anabasis IV.4.2)⁵. Armenia Bölgesi, Kardukhlar’ın yaşam alanına nazaran daha ovalık ve yer yer yassı tepelerden oluşan ve iki dağ arasında kalan vadilerden oluşmaktaydı (Anabasis IV.4.7)⁶. Armenia Bölgesi’nin coğrafi yapısı dikkate alındığında yürüyüşün bu vadilik alanlarda gerçekleşebilme ihtimali vardır. Ksenophon, nehri geçtikten sonra Teleboas Nehri’ne kadar olan süreçte bölgenin sadece coğrafik yapısından bahsetmektedir. Bu bağlamda Ordu bir topluluğun yürürken dikkate alacağı hususları önemseyerek yürüyüşüne devam etmiştir. Ksenophon ordunun bölge içerisinde 5 fersah⁷ kadar ilerlediğini ve bölgenin “yer yer yassı tepelerden” oluştuğunu aktarmaktadır. Bu bilgiler ışığında topoğrafya okuması yaptığımızda Ordu nun bölgede daha düz bir alan olan ve insan gücünün daha az harcanabileceği bir alanda yürüyüşlerini gerçekleştirmesi beklenir. Yazarın söylemi dikkate alınarak incelendiğinde Kentrites Nehri’nden 5 fersah kadar uzaklaşan Ordu’nun, yaklaşık olarak 25 km’lik bir mesafe kat ettiği ve bu alanın da Kurtalan Ovası olma ihtimali oldukça güçlüdür (bkz.Res.6).

⁵ Bu konuyla ilgili çalışan ve güzergâh önerisinde bulunan bir diğer araştırmacı Claudia Sagona’dır. Sagona’nın önerdiği güzergâh, bizim belirtmiş olduğumuz güzergâhın daha kuzeyinde yer almaktadır. Sagona’ya göre; Ksenophon nehirleri karıştırmış ve nehir kollarının farklı nehirler olduğunu sanmıştır. Araştırmacı; Ordunun Palandökenin güney tepeliklerini aşarak ilerlediğini belirtmiştir. Onbinler Van Gölü’nün kuzeyinde kalan Ksenophon’un Phasis diye aktardığı nehrin aslında Kentrites Nehri olduğunu belirtir. Kentrites Nehri’ (Aras Nehri) ni soluna alarak ilerleyen birliklerin Çobandede geçidine doğru ilerlediğini buradan batıya doğru ilerleyerek Pasinler’in doğusunda yer alan Erzincan/Altıntepe yerleşimin yakınına kadar vardıklarından bahseder. Ve bu ilerleyişe göre birliklerin Teleboas’a ulaştığını ve bu nehrinde Erzincan/Karasu Nehri olduğunu söylemektedir (Sagona 2004: 299-331), (bkz. Harita 3) εἰς δὲ ἦν ἀφίκοντο κόμην μεγάλην τε ἦν καὶ βασιλεῖον εἶχε τῷ σατράπῃ καὶ ἐπὶ ταῖς πλείσταις οἰκίαις τύρσοις ἐπὶ ἡσάν.

⁶ ἐντεῦθεν δ’ ἐπορεύθησαν σταθμούς τρεῖς διὰ πεδίου παρασάγγας πεντεκαίδεκα·καὶ Τίρῃ βαζος παρηκολούθει ἔχων τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν ἀπέχων ὡς δέκα σταδίου·καὶ ἀφίκοντο εἰς βασιλῆα καὶ κόμης περίε πολλὰς πολλῶν τῶν ἐπιτηδείων μεστάς.

⁷ 5328 m.

Resim 6: Kurtalan Ovası / Kurtalan Plain

Orduya komuta eden ve yürüyüş esnasında karşılaşmış oldukları bir çok şeyi adeta bir “savaş muhabiri” gibi bizlere aktaran yazar aynı zamanda ulaştıkları yerleşim yerlerinden de bahsetmektedir. Yazar, konakladıkları yerlerde bulunan mekanlardan ve mekanların fiziki özelliklerinden bahsetmiştir. Ordunun varmış olduğu ve yazar tarafından da anlatılan

“geniş alana yayılan, içerisinde satraba ait sarayın bulunduğu ve evlerin damlarında kulelerin yükseldiği” ifadesi Kurtalan Ovası’nın batısına bakmamızı gerektirmektedir. Ovanın batı kısmında yer alan Garzan Nehri (Yanarsu), nehrin etrafındaki köyler ve nehrin kuzeyinde yer alan Arzana Antik Şehrinin bu kesimde bulunması bu ifade doğrultusunda önem arz etmektedir (Res.7/1).

Tigris Nehri’nin (Dicle) kaynağını geride bırakana dek 2 stathmos⁸ yol aldıklarını aktaran yazar oradan da Teleboas Nehri’ne kadar 3 stathmos yürüdüklerini, güzel

Resim 7-1: Garzan (Yanarsu) Nehri, Erzen Harabeleri ve Meydan / Garzan (Yanarsu) River, Erzen Ruins and Meydan

Resim 7-2: Garzan (Yanarsu) Nehri-Meydan / Garzan (Yanarsu) River and Meydan

ve büyük olmayan etrafında ise bir çok köyün bulunduğu Teleboas Nehri’ne ulaştıklarını anlatmaktadır. Kurtalan Ovası’nın batısında yer alan Garzan Nehri olasılıkla Tigris’in kaynağı olarak görülmektedir. Bu kaynaktan 2 stathmos yaklaşık olarak 50 km kadar yürüten birlikler Van Gölü’nün güney batısından Kozluk-Mutki ilçelerine oradan da 3 stathmos yaklaşık olarak 75 km lik bir yürüyüşle Teleboas Nehri’ne varmış olmalıdırlar (Res.7/2). Yazar tarafından “Teleboas” olarak ifade edilen nehrin bize göre Muş-Karasu olabilme ihtimali olduğu gibi, Muş-Murat Suyu olabilme olasılığı da bulunmaktadır. Kaynağını Ağrı’nın Diyadin İlçesi’nden alan Murat Nehri, daha sonra Muş-Karasu’yu da içine alarak Euphrates’e (Fırat) dökülür. Uzun bir yol kat eden nehirden birlikler’in geçmeme ihtimali düşüktür. Karasu’yu içine alan Muş-Murat Suyu’nun ve Karasu’nun “etrafında bir çok köy vardı ve güzel bir nehirdi” ifadesiyle farklı nehirler olarak yorumlanması gayet doğaldır (Res.8).

Resim 8: Meydan-Murat Nehri / Meydan-Murat River

Birlik, Teleboas Nehri’ni aştıktan sonra bölge yazar tarafından yapılan bazı tasvirlerle anlatılmaktadır. Nehir aşıldıktan sonra yazar ilk olarak “kuru üzüm ve hoş kokulu

⁸ 1 günlük yürüyüş mesafesi. Yaklaşık 50 km. 50 km ordu yürüyüşü düşünüldüğünde bu en fazla 25-30 km olabilir. Bilinmeyen bir coğrafyada bir savaş sonrası büyük bir toplulukla; iklim

şartlarına, coğrafi koşullara, hastalıklara ve açığa karşı verilen bir mücadele olduğu kabul edilirse 2 stathmos yani 50 km lik yürüyüş gerçeği yansıtmıyor da olabilir.

yıllanmış şaraplar” dan bahsetmektedir. Nehre varmadan bir çok üzüm bağının bulunduğu köyler bilinmektedir. Yazarın nehir geçildikten sonra bu konuya değinmesi Muş-Murat Suyu aşıldıktan sonraki köyleri incelememizi gerektirmektedir. Günümüzde çok azı faal durumda olan üzüm bağları yürüyüşün yapıldığı dönemde önemli bir geçim kaynağıdır. Teleboas geçildikten sonra takribi 75-80 km’lik bir yürüyüşle bahsedilen köylere ulaşılmıştır. Yazar daha sonra bölge içerisinde olan ve farklı bir mimari tarz olarak gördüğü bölgede yer alan “ev” mimarisinden bahseder (Anabasis IV.5.25)⁹ Köydeki evlerin yer altında olduğunu, girişinin kuyu ağzına benzediğini ve eve girişin yukarıdan yani dam olarak bilinen yerden olduğunu belirtir. Evin içerisinde yük hayvanları için kazılmış yolların, insanların da aşağı inmek için merdiven kullandığı belirtilmektedir. Bunun yanı sıra “fokurdayan bir sıcak su kaynağı”¹⁰ nın da yazar tarafından aktarılmış olması bölgenin tasviri için önemlidir (IV.5.15). Yazarın

Resim 9-1: Yazarın Bahsettiği Ev Mimarisi (Pektaş 2009: Res.6) / *The House Architecture that the Author Mentions*

⁹ αἱ δ' οἰκίαι ἦσαν κατάγειοι, τὸ μὲν στόμα ὥσπερ φρέατος, κάτω δ' εὐρεῖται: αἰδὲ εἰσοδοὶ τοῖς μὲν ὑποζυγίοις ὄρυκται, οἱ δὲ ἄνθρωποι κατέβαινον ἐπὶ κλίμακος. ἐν δὲ ταῖς οἰκίαις ἦσαν αἶγες, οἶες, βόες, ὄρνιθες, καὶ τὰ ἔκγονα τούτων: τὰ δὲ κτήνη πάντα χιλῶ ἐνδὸν ἐτρέφοντο.

¹⁰ διὰ τὸ ἐκλελοιπέναι αὐτόθι τὴν χιόνα εἰκαζον τετηκέναι.

Resim 9-2: Yazarın Bahsettiği Ev Mimarisi (Pektaş 2009: Res.6) / *The House Architecture that the Author Mentions*

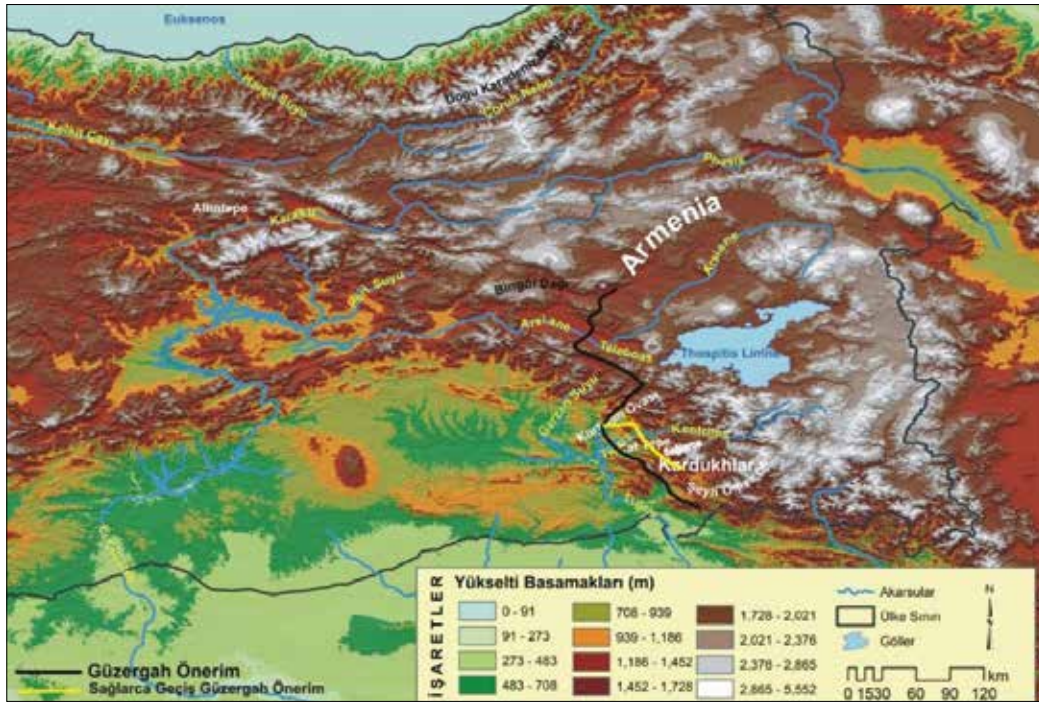
Resim 10: Yazarın Bahsettiği Ev Mimarisi (Yakar 2007: Res.142) / *The House Architecture that the Author Mentions*

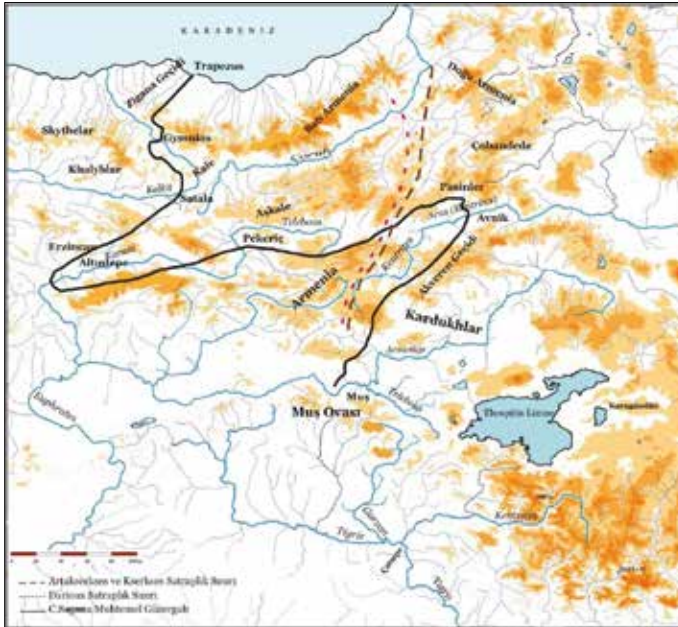
Resim 11: Doğu Anadolu Bölgesi 20. yüzyıl Başlarına Ait Bir Yer Altı Konutu. (Dönmez 2016: Fig.21) / *An Underground House from the Early 20th Century Eastern Anatolia Region*

bu söylemleri ışığında bu alanlar modern yerleştirmelere göre; Van Gölü'nün batı tarafında kalan Muş Düzlükleri olabilme ihtimali vardır. Muş-Varto'nun batısında bulunan Bingöl ilinin doğusu dikkatli bir şekilde incelenmelidir. Ayrıca Jak Yakar¹¹ Muş taraflarında bir çok Ermeni ailenin yaşadığını ve yazar Ksenophon'un anlatmış olduğu

¹¹ Yakar 2007: 353-354

Harita 2: Doğu Anadolu Bölgesi Sağlarca Muhtemel Güzergâhı / Possible Sağlarca Village of Eastern Anatolia Region Route.

Harita 3: Claudia Sagona'nın Muhtemel Güzergâhı. (C.Sagona 2004: Har.7 (Harita Üzerinde Yeniden Düzenleme Yapılmıştır.) / Possible Route Claudia Sagona's

mimariye uygun bir çok ev yapısının bulunduğu dair bilgiler aktarırken (Res.9/1-2, 10), bu konuyla ilgili olarak Şevket Dönmez de¹², bizlere bölgedeki Ermeni nüfustan ve yer altı konutlarından bahsetmektedir (Res.11). Dönmez'e göre; bölgede yaşanan otorite boşluğundan kaynaklanan güvenlik kaygısıyla halkın yüksek yerleri tercih etmesinin dışında yer altını da tercih ettiğini

belirtilir¹³. Yer altı konutlarının bir mağaraya benzediği ve penceresi olmadığını bu yer altı konutlarının bir köşesinin çiftlik hayvanlarına ayrıldığını ve ayrıca erzakların depolandığı bir odayla ocağın bulunduğu bir ana oda varlığından bahsetmektedir¹⁴.

Tüm bu tarif ve tespitlerin yanında ordunun ilerleyişi, dönemin koşulları ve coğrafya düşünüldüğünde, şüphesiz ki su ve besin kaynaklarının yer aldığı bir rotada gerçekleşmiş olmalıdır. Ayrıca konaklama, tedavi, dinlenme ve güvenlik gibi ihtiyaçların rahatça karşılanabileceği bir güzergahın askerler için önemi açıktır. Bizim değerlendirmelerimiz sırasında benzer uygun koşulların izlenmiş olduğu ortaya çıkmaktadır. Dönemin iskan alanlarındaki, besin kaynakları ve konaklama olanakları, coğrafyanın el verdiği ölçüde geri dönüşteki ordu açısından izlenebilir bir rotayda belirlemiş görülmektedir. Burada, Karadeniz'de Teikhes Dağı'nda sonlanan tarihi rotanın bir bölümüne dair yaptığımız değerlendirme, sıralanan etkenleri de göz önüne alarak, günümüzün görüntüleme olanaklarından yine ve yeniden yararlanmayı da amaçlayan bir denemedir (Harita 1).

¹² Dönmez 2016:107

¹³ Hatice Kalkan'a göre; bu tür bir mimari, söz konusu dönem için daha zorlu kış koşullarından korunma amaçlıdır. Bölgede Urartu Devleti'nin yıkılmasının hemen ardından yüksek kesimlere çekilen bölge insanının, MÖ 5. yy. sonunda Pers idaresi altında yaşamlarına geri döndükleri tabakalı kazılarında anlaşılmaktadır (Kalkan 2011: 48-52).

¹⁴ Dönmez 2016: 31-33

ANTİK KAYNAK

Ksenophon Anabasis Onbinlerin Dönüşü (Çev. O. Yarlığaş). İstanbul. 2011.

KAYNAKÇA

DÖNMEZ, Ş. 2016.

Anadolu ve Ermeniler Kızılırmak Havzası Demir Çağı Toplumunun Doğu Anadolu Yaylası'na Büyük Göçü. İstanbul.

KALKAN, H. 2011.

“Doğu Anadolu’da Geç Demir Çağ: Sorunlar ve Gözlemler”, Olba XIX: 47-56.

POLAT, E. 2014.

Onbinlerin Dönüş Yolunda Tarihi Coğrafya ve Arkeoloji (Van Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van.

SAGONA, C. 2004.

“Did Xenophon Take the Aras High Road? Observations on the Historical Geography of North-East Anatolia”, Ancient Near Eastern Studies Supplement 14. Paris: 299-331.

SAĞLAMTİMUR, H./SCHACHNER, A. 2005.

“Anabasis-Marsch der Zehntausend Der lange Heimweg des Griechenheeres durch Südostanatolien aus archaologisch-topographischer Sicht”, Antike Welt Heft 3. Mainz: 93-97.

SCHACHNER, A./SAĞLAMTİMUR, H. 2008.

“Xenophon Überquerung des Kentrites-ein archaologischer Nachtrag”, İstanbuler Mitteilungen 58: 411-416.

YAKAR, J. 2007.

Anadolu’nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı (Çev. Selen Hırçın Riegel). İstanbul.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a1999.01.0201>
(28.12.2017)

KYME'DE URNE OLARAK KULLANILMIŞ DIONYSOS - SILENUS KABARTMALI BRONZ HYDRIA

DIONYSOS-SILENUS ANAGLYPHIC BRONZE HYDRIA USED AS AN URN IN CYME

Makale Bilgisi

Başvuru: 16 Mayıs 2017

Hakem Değerlendirmesi: 14 Haziran 2017

Kabul: 10 Nisan 2018

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.22.011

Article Info

Received: May 16, 2017

Peer Review: June 14, 2017

Accepted: April 10, 2018

DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.22.011

Özden ÜRKMEZ *

Anahtar Kelimeler: Aiolis, Kyme, Mezar, Urne, Bronz Hydria, Klasik Dönem

Keywords: Aiolis, Cyme, Tomb, Urn, Bronze Hydria, Classical Period

ÖZET

Kyme'nin doğu nekropolislerinden biri olan Samurlu 879'da, 2012 yılında yapılan kurtarma kazıları sonucunda ortaya çıkarılan mezarlardan biri de M.71 olmuştur. Çalışma konusu mezar, taş bloklardan dizayn edilmiş kare bir sanduka içine, bronz bir hydria'nın yerleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Urne kabı olarak kullanılmış olan hydrianın içinde, yakılmış bireye ait kalıntılara rastlanmıştır. Sanduka içinde, hydrianın yanında bulunan altın diadem, mezar sahibi için yakılmadan önce gerçekleştirilen bir ritüelin göstergesi olmuştur. Urne-Sanduka olarak isimlendirdiğimiz bu mezar tipinin Ege kültür çevresinde MÖ 5 ve 4. yüzyıllarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Klasik Dönem'e ait bu mezar tipinin, dönemin diğer mezar tipleri ile karşılaştırıldığında oldukça lüks olduğu söylenebilir. İtalya'dan Karadeniz'e çok geniş bir coğrafyaya yayıldığı anlaşılan bronz hydrialar, Anadolu'da çok fazla bulunmamıştır. Kyme Bronz Hydriası, bunlar arasında son bulunan örnektir. Diğer merkezlerden gelen örneklerle de bakıldığında, Kyme Bronz Hydriası'nın asıl işlevi olan su kabı olarak değil, hemcinsleri gibi kül kabı (urne) olarak üretildiği anlaşılar. Sandukanın içindeki bronz hydria, özellikle üzerine applike edilmiş Dionysos-Silenus kabartması ile bir sanat eseri niteliğindedir. Bu figürler üzerinde yapılan stilistik inceleme ve diğer arkeolojik materyallerle yapılan çeşitli karşılaştırmalar, Kyme Bronz Hydriası'nın MÖ 360-350 yıllarına tarihlenmesine olanak vermiştir. Ayrıca, hydria üzerindeki Dionysos-Silenus kabartmasının ikonografik olarak verdiği mesaj, Hellen öteki Dünya inancıyla da uyum içerisindedir. İlk bulunduğu korozyondan ötürü harap bir görüntüde olan Geç Klasik Dönem'e ait bronz hydria, restorasyon ve konservasyon çalışmaları sonucunda, İzmir Arkeoloji Müzesi vitrininde sergilenmeye başlanmıştır.

* Dr.Öğr.Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kahramanmaraş/TÜRKİYE.
E-posta: ozdenurkmez@gmail.com

ABSTRACT

M. 71 was one of the graves revealed in the rescue excavations conducted in 2012 at Samurlu 879, one of the eastern necropoleis of Cyme. This tomb was built by placement of a bronze hydria into a square cist designed with stone blocks. Inside the hydria, which was used as an urn, remains of a burned individual were found. In the stone cist, the golden diadem found next to the hydria was an indicator of the ritual performed before the burning of the dead. It is known that this type of burial called Urn-Cist was used in the Aegean cultural environment during the 5th and 4th centuries BC. It could be argued that this type of grave from the Classical Period was quite luxurious compared to other grave types of the period. The bronze hydrias, which were known to have spread in a large geographical area from Italy to the Black Sea, was not found in large amounts in Anatolia. The Cyme Bronze Hydria is the last one found. The examples found in other centers demonstrated that Cyme Bronze Hydria was not produced as a water container, which is its original function, but as an urn (cinerarium) like those of the same kind. The bronze hydria in the Cist is a work of art with the Dionysus-Silenus embossed on it. As a result of stylistic examination of these figures and various comparisons conducted with other archaeological material, Cyme Bronze Hydria was dated to 360-350 BC. Furthermore, the iconographic message of the Dionysus-Silenus on the on hydria is in harmony with the Hellenic belief of the nether world. The Late Classical Period bronze hydria, which was in ruins due to corrosion when it was first found, is now on exhibit in İzmir Archeology Museum after restoration and conservation work.

Aiolis Bölgesi'nin en önemli kentlerinin başında gelen Kyme'de, yıllardır sürdürülen kurtarma kazılarında biri de 2012 yılında gerçekleştirilen Samurlu 879 Kazısı olmuştur¹ (Res. 1). Kyme'nin doğu nekropolislerinden biri olan Samurlu 879'da yapılan kazılar sonucunda, çeşitli tipte 88 adet mezar ortaya çıkartılmıştır. En erken olarak MÖ 4. yüzyılın ortalarından itibaren gömülerin yapılmaya başlandığı ve asıl olarak Hellenistik Dönem boyunca kullanılan nekropolisin en önemli mezarı, M.71'dir² (Res. 2). Onun bu kadar özel olmasının sebebi, şu ana kadar Kyme nekropolislerinde açılan binlerce mezar arasında tip olarak tek mezar olması, Samurlu 879 Nekropolisi'nin en erken mezarı olması ve aslında komplike bir mezar olan M.71'de urne kabı olarak kullanılan bronz hydrianın sanatsal çekiciliğidir. Çalışmanın amacı, üzerinde Dionysos ve Silenus kabartması olan bronz hydriayı stilistik açıdan incelemekle beraber, ait olduğu mezarın kremasyon ve urne mezar geleneği içindeki yerini de saptamaktır.

URNE-SANDUKA MEZAR: M.71

M.71, nekropoliste kremasyon uygulamasının görüldüğü iki mezardan biridir³. Mezar, 90 x 90 cm genişliğinde ve en az yarım metre derinliğinde bir gömü çukurunun dört adet kalın kireç taşı blokla çevrenmesi, kremasyona uğramış bireyin kül ve kemiklerinin konulduğu bronz hydria urnesinin bu sanduka içine dikine yerleştirilmesi, sandukanın üzerinin iki adet dikdörtgen kireçtaşı blok ile kapatılması, bu kapakların kurşun kenetlerle birbirine kilitlenmesi ve en sonunda çukurun toprakla doldurulması ile oluşturulmuştur (Res. 3-4). Sanduka içine bronz hydria ile birlikte konulan tek mezar hediyesi altın bir diademdir. Urne sandukalarının benzerliği ve mezarların oluşturulma biçimi açısından, Kuzey Yunanistan'daki iki merkez Kyme ile yakınlık gösterir. Bunlardan Bulgaristan'ın Nessebar kentinde bulunan Mesembria Nekropolisi'nde 2010 yılında ortaya çıkarılan ve MÖ 4. yüzyıla tarihlenen bronz hydria urnesinin içine

Resim 1: Günümüz İzmir Aliğa sınırları içinde yer alan Kyme'nin doğu nekropolislerinden Samurlu 879'un konumu / *The position of Samurlu 879 from the eastern necropoleis of Kyme located in today's İzmir Aliğa borders.*

yerleştirildiği sanduka, M.71 ile aynıdır⁴. Bunun gibi, Ainos'ta 2011 yılında bulunan ve Başaran tarafından MÖ 5. yüzyıla tarihlenen bronz hydria urnesinin sandukası da benzer biçimde oluşturulmuştur⁵. M.71, özellikle dış sandukasının oluşturulma biçimi açısından, Ephesos'ta MÖ 5. yüzyılın son çeyreğine tarihlenmiş başka bir urne-sanduka mezarla da benzeşmektedir. İçine urne kabı olarak pışmış toprak pelikenin konulduğu mezar sandukasının farkı, taş plakalardan değil düz kiremitlerden (stroter) bir kutu gibi örülmüş olmasıdır. Üzeri ise urne yerleştirildikten sonra yine düz bir taş plaka ile kapatılmıştır⁶. Bu kısıtlı örnekler ışığında, urne-sanduka mezar tiplerinin MÖ 5 ve 4. yüzyıllara ait bir ölü gömme geleneği olduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim daha önce ve sonrasına ait bu tip mezarlara ait izler henüz yoktur.

M.71: RITÜEL VE GELENEK

Ephesos mezarının kalıntıları üzerinde yapılan antropolojik incelemeler, mezar sahibinin 30 yaşını geçmemiş bir kadın olması gerektiğini ortaya koymuştur. Mezar içinde tespit edilen az miktarda eriyik altın kalıntısı

¹ Kyme'de İtalyan ekibinin uzun yıllardan beri 1. derece sit alanında yaptığı kazılar dışında, İzmir Müze Müdürlüğü tarafından 1980 yılından günümüze kadar, çoğu nekropolis 3. derece sit alanlarındaki kurtarma kazıları için bk. Uçankuş 1980: 139-149; Ünlü/Özsaygı 2007: 13-24; İren 2008a: 613-638; Çırak/Kaya 2011: 217-232; Korkmaz/Gürman 2012: 71-96; Konak-Tarakçı/Selçuk 2012: 185-198. İzmir Müzesi'nin 2012 yılında Kyme'nin doğu nekropolislerinde yaptığı kurtarma kazılarının kısa raporları için bk. Atıcı/Karakas 2013: 185-198.

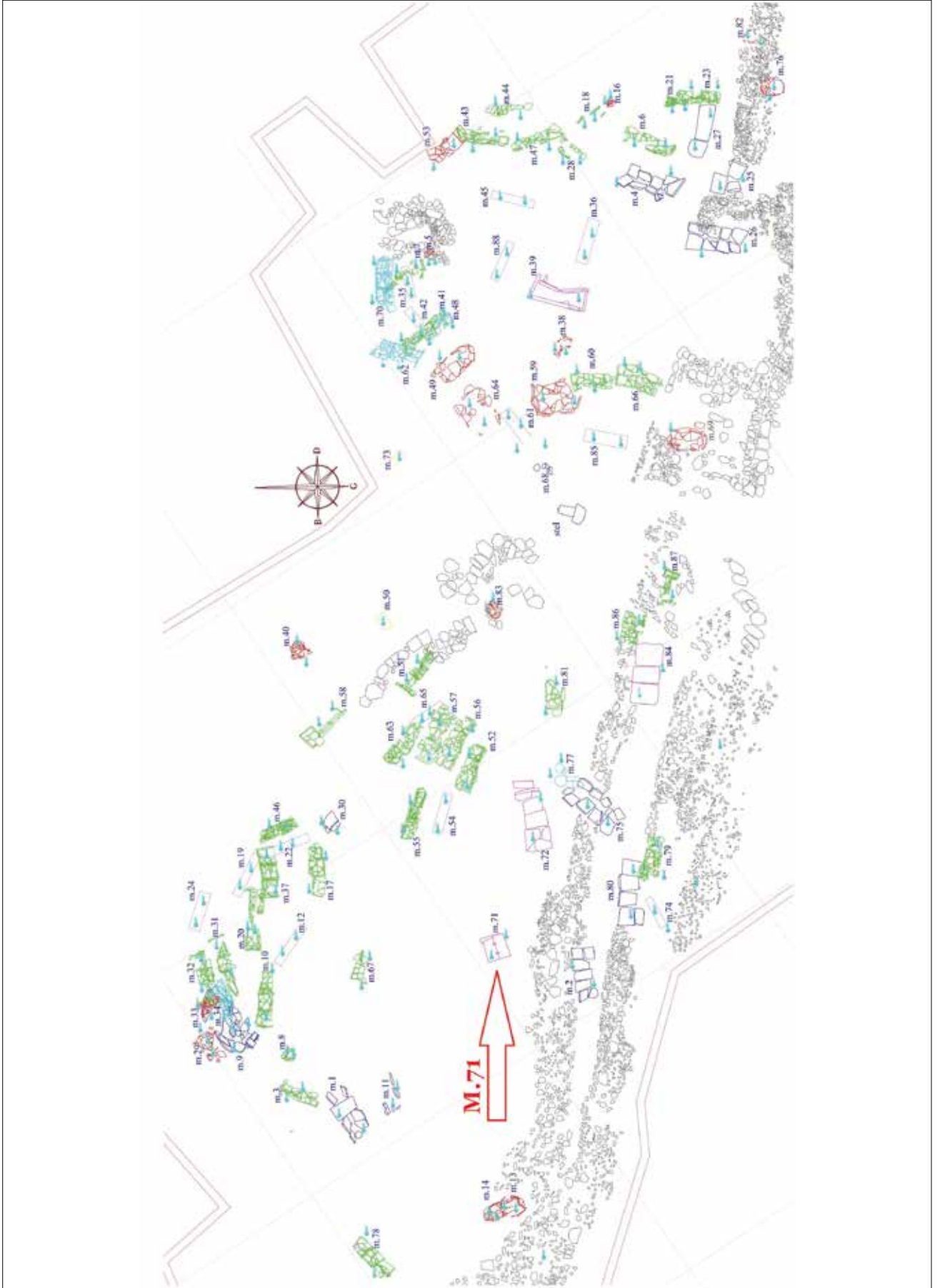
² Samurlu 879 Nekropolisi 2016 yılında yayınlanmış olup, söz konusu M.71 ve bronz hydria hakkında çok kısa bir değerlendirme yapılmıştır. bkz. Ürkmez 2016: 158-161, Fig. 2, dn. 6.

³ Diğer örnek ise, bireyin nekropolis dışında yakıldıktan sonra, arta kalan kül ve kemiklerinin hediyeleri ile birlikte açılan gömü çukuruna doldurulduğu MÖ 2. yüzyılın ortalarına tarihlenen M.73'tür. Bk. Ürkmez 2016: 161, Fig.3.

⁴ Atıcı/Karakas 2013: 237; <http://www.novinite.com/articles/119986/Bulgarian+Archaeologists+Unearth+Ancient+Artifact+in+Nessebar>

⁵ Başaran/Kurap 2013: 376, Res.11; <http://www.ttk.gov.tr/templates/resimler/File/Kazilar/2012/15-Enez.pdf>

⁶ Evren/İçten 1998a: 91; Evren/İçten 1998b: 47-48, Res.17.

Resim 2: Samurlu 879 Nekropolisi'nin Çizimi ve Urne-Sanduka M.71'in Nekropolis İçindeki Yeri. (Çizim: Seray Akın-Ürkmez) / Drawing of the Samurlu 879 Necropolis and the Place of the Urn-Cist M.71 in the necropolis. (Drawing: Seray Akın-Ürkmez)

Resim 3a: M.71 Sandukası: Kapalı Hali / Cist M.71: Off State.

Resim 3b: M.71 Sandukası: İzmir Arkeoloji Müzesi Bahçesinde Tekrar Birleştirilmesi / Cist M.71: Re-Unification at the Garden of İzmir Archaeology Museum.

Resim 4: M.71 Sandukası: Açık Hali ve İçinde Urne Kabı Olarak Kullanılmış Bronz Hydria / Cist M.71: Open State and the Bronze Hydria Used as the Urn in it.

da, bireyle birlikte yakılmış bir ziynet eşyasının varlığını düşündürmüştür. Bu bakımdan, Kyme M.71 mezarında bulunan altın diadem, Ephesos mezarındaki altın kalıntılarına da açıklık getirebilir. İnce bir işçiliğe sahip bitkisel bezemeli altın diademin uç kısımlarında, başa tutturmak için ip delikleri açılmıştır (Res. 5). Bu hediye aynı zamanda, kremasyon ve gömüden önce cenazenin prothesis aşamasındaki bir ritüelin de göstergesidir. Bu ritüel sırasında, ölü inhumasyon tarzda gömülecekmiş gibi hazırlanmış ve bu hazırlık aşamasında altın diademle taçlandırılmış olabilir. Diadem yakılma esnasından önce çıkartılmış, gömü esnasında ise tekrar mezar sahibine hediye olarak iade edilmiş olmalıdır.

Ölen bireylerin yakılması ya da yakıldıktan sonra onlardan geriye kalanların gömülmesi anlamına gelen kremasyon'un Anadolu'daki ilk izlerine, bu günkü Gaziantep sınırları içinde yer alan İslahiye Ovası'nda MÖ 2400-2300 yıllarında rastlanmaktadır. Bu gelenek Anadolu'da MÖ 2. binyılda yayılmaya başlamış ve extramural nekropolislerde inhumasyon gömülerle birlikte kullanılmaya devam etmiştir⁷. Eski çağlardaki kremasyon geleneği ile ilgili temel olarak iki farklı görüş vardır. Bunlardan ilkinde göre, kremasyon bulaşıcı hastalıkların önlenmesi amacıyla gerçekleştirilmektedir⁸. Diğer görüş ise, ateşin vücudun bir an önce yok edilmesindeki en kuvvetli araç olduğu ve bu yolla ölen bireylere ait ruhların en kısa zamanda öteki dünyaya geçebildiği inancını temel almaktadır⁹. Eski Çağ toplumlarındaki birçok kültürün nekropolislerinde görülen urne ve ostotheke gibi özel mezar kapları, bu geleneğin sadece hijyenik kaygılarla açıklanamayacağı ve toplumların öteki dünya inançları ile mutlaka sıkı bir bağlantısı olması gerektiğini ortaya koymaktadır. M.71 ve ona ait bronz hydria urnesine de bu açıdan bakılması gerekir.

İçine öldükten sonra yakılmış bireylerden arta kalanların konulduğu kaplar olan urneler, içlerine inhumasyon tarzda yakılmadan bebek ve çocuk cesetlerinin konulduğu çömlek mezarlardan farklıdır. Örneğin, Troia VI yerleşmesine ait Orta Tunç Çağı'nın extramural nekropolisinde, urne ve çömlek mezarlar beraber görülmektedir¹⁰. Troia yakınlarındaki

⁷ Seeher 1993: 9-15.

⁸ Buluç 1993: 83-95.

⁹ Musgrave 1990: 271-307.

¹⁰ Nekropoliste bulunan on dokuz mezardan on üçü urne, altısı çömlek mezardır. Urne kabı olarak kullanılan formlar, kraterler başta olmak üzere, pithoslar, iki üç kulplu amphora benzeri kaplar ve üzengi kulplu kaplardır. Yapılan antropolojik incelemelerde, urnelere erişkin erkek ve kadınlarla birlikte çocuklara ait yanmış kemiklerin de konulduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, birden fazla bireyin konulduğu urne kaplarıyla da karşılaşmıştır. Örneğin bunlardan bazılarında, yanmış bireylere ait kalıntılarla birlikte bebeklere ait yanmamış kemikler de bulunmuştur. Bu durum, Troia VI

Resim 5: Sanduka İçinden Gelen Altın Diadem / *The Golden Diadem From The Cist*.

Beşiktepe Nekropolisi, kremasyon geleneğinin Geç Tunç Çağı'nda da devam ettiğini göstermektedir. Nekropoliste yanmış bireylere ait kemikler ya direkt olarak toprağa gömülmüşler ya da urne kabı olarak kullanılmış pithoslara yerleştirilmişlerdir¹¹. Bu urnelerden birinde yanmış bireye ait kemiklerle birlikte erimiş metal parçalarının ve kısa bronz bir kılıcın ele geçmesi, kremasyonun sadece bir yakma işlemi olmadığına, aynı zamanda bir ritüel niteliği taşıdığına da işaret etmektedir. Troia dışında, Geç Tunç Çağı'nda urne mezar geleneğinin görüldüğü bir başka merkez de Panaztepe'dir¹². Panaztepe, geleneğin Aiolis'teki ilk izlerini taşıması bakımından önemlidir. Bölgenin daha sonra en büyük kenti konumuna gelecek Kyme'de Protogeometrik Dönem'de urne kapları olarak kraterlerin kullanılmaya başlandığı görülür¹³. Bu dönemden itibaren kremasyon uygulaması ile beraber urne kullanımının da artık Batı Anadolu'nun diğer merkezlerine yayılmaya başladığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Pitane'de bulunmuş olan boyundan kulplu bir amphoranın, Attika'daki benzerlerinin Protogeometrik Dönem'de erkekler için kullanılan urne kapları olduğuna değinilmiştir¹⁴. Özellikle Samos, Protogeometrik Dönem'den itibaren Batı Anadolu'da bu geleneğin en güçlü biçimde uygulandığı merkezlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁵. Melia, Ionia'da geleneğin uygulandığı önemli başka bir merkezdir¹⁶.

Kültürü'nün ölü gömme geleneklerinde bebek yakmanın olmadığını da göstermiştir. Bk. Blegen/Caskey/Rawson 1953: 371, 376; Akyurt 1998: 9-10.

¹¹ Akyurt 1998: 17-18.

¹² Erkanal 1987: 256.

¹³ İren 2008b: 31, Fig. 2.3, no:1, Fig. 2.5, no:1. Tenedos, Geometrik Dönem'in sonlarında urne geleneğinin Anadolu'nun kuzey batısında çeşitlendiğini gösteren bir merkez olması açısından önemlidir. Yerleşimin nekropolisinde sınırlı sayıda kullanılan urne kapları olarak karşımıza, pithos, dinos, krater ve amphora çıkmaktadır. Bk. Özkan 1993: 213, 216; Arslan/Sevinç 2003, 228, Abb. 6-12.

¹⁴ İren 2008b: 32, Fig. 2.3, no:6, Fig. 2.5, no:4.

¹⁵ Urne geleneği söz konusu olduğunda, Geometrik Dönem için özellikle Samos ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde kremasyon geleneğinin Samos'ta oldukça baskın olduğu, hatta yetişkin bireyler için inhumasyonun önüne geçtiği görülür. Adada bireylerin ilk önce ocaklarda (krematoryum) giydirilmiş bir biçimde yakıldığı, bu yakılma esnasında yeme içme ile ilgili ritüeller gerçekleştirildiği, sonrasında ise küllerin urne kaplarına yerleştirilerek gömüldüğü tespit edilmiştir. Bk. Viglakis/Sofianou 2004: 191, Res. 4-5. Hatta Geometrik Samos'ta, bu geleneğin güçlülüğü, kül kabı olarak kullanılan ve en erken örneklerden olan ostothek mezarlarda da kendini göstermektedir. Bk. Viglakis/Sofianou 2004: 193, Res. 11-12.

¹⁶ Melia'da (Kuşadası/Dilek Yarımadası) bu dönemde kaya oyuk-

Geometrik Dönem sonuna kadar tüm Batı Anadolu'da genel olarak kremasyon geleneği güçlü bir biçimde görülürken, kremasyonun bir alt uygulaması olan urne geleneğinin sınırlı bir biçimde görüldüğü söylenebilir. Fakat, Arkaik Dönem'de bu geleneğin tüm Batı Anadolu'ya güçlü bir biçimde yerleştiği anlaşılmaktadır.

Assos¹⁷, Antandros¹⁸, Pitane¹⁹, Phokaia²⁰ ve Khios²¹ nekropolislerinde bu dönemde kullanılan urne kapları: amphora, hydria, khytra, dinos, oinochoe ve diğer yonca ağızlı testilerdir. Batı Anadolu'nun Klasik Dönem nekropolislerine bakıldığında, urne geleneğinin daha önceki dönemlere nazaran azaldığı, fakat urne olarak kullanılan kapların daha özel formlara dönüştüğü

larına yerleştirilmiş pithoslara kremasyona uğrayan bireylerin kalıntılarının konduğu söylenmektedir. Ayrıca, urne olarak kullanıldığı söylenen bu pithosların çok benzerlerinin Karia'daki Asırlık'ta da bulunduğu belirtilmektedir. Bk. Kleiner/Hommel/Müller-Wiener 1967: 164.

¹⁷ Assos Nekropolisi'nde, bu dönemde kremasyon uygulamasının yoğun bir biçimde yapıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre, merkezi bir yerde yakılan bireylere ait kalıntıların ya doğrudan toprakta açılan çukurlara gömüldüğü, ya da urne kaplarına konulduktan sonra gömüldüğü anlaşılmıştır. Nekropolis'te tespit edilen urne kaplarının büyük bir kısmı amphoralardır. Bunların yanında daha az sayıdaki hydria, khytra ve yonca ağızlı testilere de rastlanmıştır. Bk. Gebauer 1992: 68-69; Utili 1999: 114; Arslan 2008: 51, 54, Res. 9. Ayrıca, bu urnelerden bazılarının oldukça küçük oluşu ve içlerindeki az miktardaki yanmış kemik, kremasyon sonrasında bireylere ait tüm küllerin toplanmadığı, arta kalanlardan bir kısmının sembolik olarak bu küçük kapların içlerine yerleştirildiği yorumuna sebep olmuştur. Bk. Utili 1999: 114. Assos'ta ele geçen çok sayıdaki urne mezarın önemi, bu mezarların yerlerini göstermek için üstlerine dikilen mezar stelleri ile de pekişmektedir. Bazıları antropomorfik olan bu basit steller, andezitten yontulmuştur. Bk. Stupperich 1996: 54, Abb. 7; 1996b, Taf. 12, no.5.

¹⁸ Antandros Nekropolisi'nde Arkaik Dönem'a ait MÖ 7 ve 6. yüzyıl tabakalarında çok sayıda urne mezar ortaya çıkartılmıştır. Bunların çoğu amphora olmakla birlikte, dinos, khytra ve oinochoe gibi formlar da urne kabı olarak kullanılmıştır. Bk. Yağız 2012: 123-125, Res. 81-82.

¹⁹ Pitane'nin Arkaik Dönem nekropolisinde özellikle pithosların urne kabı olarak kullanıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda, ölümlerin nekropolis içinde yakıldığı ve sonrasında küllerinin bu pithoslar içine konularak gömüldüğü tespit edilmiştir. Çoğunlukla ağız kısımlarının bir taşla kapatıldığı pithosların bazılarının üzerinde, minik tümülüsleri andıran toprak yığınlarının olduğu gözlemlenmiştir. Bu küçük tepeliklerin üzerinde, zamanında heykel ya da stel olması gerektiğine de değinilmiştir. Bk. Akurgal 1960a: 5, Şek. 1-2; Akurgal 1960b: 713; Akurgal 1967: 42; Mellink 1961: 51. Nekropoliste görülen bir diğer urne çeşidi ise amphoradır. Bu amphoralar arasında özellikle oriantalizan tarzda olanlarının benzer örneklerine Kyme'de de rastlanmıştır. Bk. İren 2008a: 614-618, Fig. 3-5.

²⁰ Phokaia'da bu dönemde az sayıda kullanılmış urneler, günlük kullanım kapları ve amhoralardan oluşmaktadır. Bk. Özyiğit 2003: 337.

²¹ Khios'ta önemli sayıda urne olarak kullanılmış pithos ve pithoidamphora, bu geleneğin adada MÖ 6. yüzyılın başından itibaren oturduğunu göstermiştir. Bk. Cook 1953: 24; Lemos 1997: 78, 80, Fig.7-9.

görülebilmektedir. Aslında bu noktada, Klasik Dönem mezarlarının Arkaik ve Hellenistik dönemlere nazaran daha az sayıda olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Bu durum, Pers işgali ile bağlantılı olarak dönemin siyasi yapısı ile ilgili bir nüfus azalmasıyla açıklanabilir. Bu dönemde genel olarak kremasyon geleneğinden de bir kopuş söz konusudur. Batı Anadolu'da bir önceki döneme göre urne geleneğini kaybetmeden devam ettirmiş tek yer olarak karşımıza Antandros çıkmaktadır. Kentin nekropolisinde ele geçen urne kapları, pimiş topraktan yapılmış pelike ve amphoralar ile birlikte bronzdan yapılmış bir kazan ve hydriadır²². Klasik Dönem'de Assos'ta²³ urne mezar geleneği tek bir amphora ile temsil edilirken, Ephesos'ta yine bu döneme ait tek bir urne olmasına karşın, kullanılan pelikenin kare şeklinde özenle yapılmış bir sandukanın içinde yer alması, artık bu geleneğin sıradan olmaktan çıkıp Klasik Dönem'de özelleştiğinin bir göstergesi olmalıdır²⁴. Teos'ta da bu döneme ait yine tek bir urne örneği olmasına karşın, kap dönemin sanat eserleri içine sokulabilecek bronz bir hydriadır²⁵.

Aiolis bölgesinin başkenti konumunda olan Kyme'nin en erken mezar buluntuları Protogeometrik Dönem'e tarihlidir. Birçok yerleşimin tersine, buradaki ölü gömme geleneğinin en erken safhasında karşımıza inhumasyon değil kremasyon çıkmaktadır. Hatta kremasyon kendini urne mezar geleneğiyle gösterir. Mezar hakkında kısıtlı bilgiler olması ile birlikte, urne olarak kullanılan kap Protogeometrik Dönem'e ait gri bir kraterdir. İren'in tespitlerine göre bu krater tipi, Güney Aiolis'te Tunç Çağı'nın sonundan Erken Demir Çağı'na kadar devam eden bir formdur. Ayrıca buna benzer tek renkli gri kapların bu dönemde urne olarak kullanıldığını söyler²⁶. Kyme'nin Aytemiz Fabrikası Nekropolisinde urne geleneğinin Arkaik Dönem'de artarak devam ettiği görülebilmektedir. Yanık tabakalardan yola çıkarak nekropolis içinde gerçekleştirildiği anlaşılan kremasyon işleminden sonra, küller ve kemikler urne kaplarına konulmuş, kaplar açılan sığ çukurların içine etraflarındaki destek taşları ile birlikte dikine yerleştirilmiştir. Sonrasında ise bu çukurların üzerinin küçük tepecikler oluşturacak biçimde toprakla örtüldüğü söylenmiştir. Urne kapları olarak kullanılan amphoraların bir kısmı oriantalizan tarzda bezenmiştir. Diğerlerinin ise gri ve yerel üretim örnekler olduğu söylenmiştir. Urne kabı olarak kullanılan bu amphoraların MÖ 7 ve

6. yüzyıllarda kullanıldığına değinilir. İren, ayrıca tüm bu urne kaplarından yola çıkarak Kyme'de kremasyon geleneğinin Protogeometrik Dönem'den başlayıp MÖ 6. yüzyılın sonuna kadar devam ettiğini söylemektedir²⁷. Kyme'nin İDÇ Liman Nekropolisine Arkaik Dönem'de urne geleneğinin kentteki önemini gösteren başka bir alandır. Nekropoliste urne olarak amphoralar ve stamnoslar kullanılmıştır. Bunlardan özellikle amphoralar, oriantalizan tarzda bezemeli olup, Aytemiz Nekropolisindeki örneklerle benzerlik göstermektedir. Ayrıca tüm urnelerin ağızları taş plakalarla kapatılmış olup, benzer bir biçimde açılan çukurlara dikine yerleştirilmişlerdir²⁸. Klasik Dönem'e gelindiğinde ve Kyme'nin tüm nekropolislerine bakıldığında, urne geleneğinin yok olduğu gibi bir izlenim gözlenir. Fakat Samurlu 879 Nekropolisinde ortaya çıkarılan urne olarak kullanılmış bronz hydria dikkate alındığında, bu geleneğin gittikçe azalmasına karşın, diğer merkezlerde de olduğu gibi özelleştiği ve lüksleştiği bellidir.

HYDRIA: İŞLEV VE MEZAR

Su kabı anlamına gelen hydria "HYΔPIA", Yunanca'daki su "HYΔOP" kelimesinden türetilmiştir. Genellikle büyük boyutlu olan (40-50cm.) bu ovoid gövdeli kaplar, ikisi yatay biri dikey olmak üzere üç kulpludur²⁹. Grit-Minos'un Protopalatial Dönemi'nde ilk prototipleri görülen kap tipinin formlar olarak oturmuş pimiş toprak en erken örnekleri Orchomenos'taki bir mezarda bulunmuş olup Erken Hellas III (2200-2000) Dönemi'ne aittir³⁰. Batı Anadolu'da hydria formlarının mezar olarak kullanıldığı en erken merkezlerin başında Klazomenai gelmektedir. Kentin çeşitli nekropolislerinde görülen bu mezarlar Protogeometrik Dönem kaplarıdır³¹. Assos, hydria urnelerin ilk defa MÖ 7. yüzyıldan itibaren görüldüğü merkezlerden biridir³². Antandros Nekropolisinde ise Arkaik Dönem'de kullanılan hydraların hiç birisi urne olmayıp, tümü bebek ve çocuk

²² Yalman 1993: 456-461, Res. 18, 21-22; Yağız: 284-287, Res. 205-206. Özellikle bu urne kaplarının içinde yer alan kırmızı figürlü pelike ve çok özenli bir işçiliğe sahip bronz hydria, Klasik Dönem'de sayısal olarak bu geleneğin azalmasına karşın, lüksleştiğinin bir işaretleridir.

²³ Buruldağ 2009: 78, Lev.54, Res. 1-2.

²⁴ Evren/İçten 1998a: 91, Res. 17.

²⁵ Çırak/Kaya 2007: 3, Res.8-9.

²⁶ İren 2008b: 31, Fig. 2.3, no.1; Fig. 2.5, no.2.

²⁷ İren 2008a: 614-617, 623, Fig. 41-43; Küçükgüney/Altun 2009: 58, Res. 4A-e, 4A-g.

²⁸ Küçükgüney/Altun 2009: Res. 4Ad-g. Kyme'nin söz konusu nekropolisleri dışında, İzmir Arkeoloji Müzesi tarafından gerçekleştirilen Ege Gübre, Batıçim ve Habaş gibi nekropolis kazılarında da Arkaik Dönem'e ait yayınlanmamış birçok urnenin varlığı bilinmektedir.

²⁹ Sowder 2009: 1.

³⁰ Higgins 1997: 68, Fig. 72.

³¹ Bunlardan HBT sektöründe tespit edilen on bir çömlek mezardan yalnızca biri hydriadır. Diğer çömleklerde de olduğu gibi, hydria mezara da bir bebek gömüsü yapılmış. Bk. Ersoy/Cevizoglu/Güngör/Hasdağlı/Ulusoy 2009: 237-238, Res.6. Klazomenai'e bağlı Limantepe'de bir çökme sırasında kırılarak ortaya çıkan ve mezar olarak kabul edilen 50cm boyundaki hydrianın, bir bebek için kullanılan çömlek mezar mı, yoksa kremasyon küllerinin konulduğu bir urne kabı mı olduğu belli değildir. Bk. Erkanal 2000: 253, Res.2; Aytaçlar 2004: Fig. 6.1.

³² Gebauer 1992: 68-69, Taf.17; Arslan 2008: 54, Res.9.

mezarı olarak kullanılmışlardır³³. Klasik Dönem’de pişmiş toprak hydria urnelerinde bir azalma görülse de, örneğin Ainos’ta bulunan ve üzerindeki kırmızı figürlü sahnelerle karşımıza lüks urne kapları olarak çıkan iki adet hydria, bu geleneğin devam ettiğini göstermektedir³⁴. Bununla beraber Miletos’ta Erken Hellenistik Dönem’de urne olarak kullanılan Hadra hydriaları Anadolu’da hydria urne geleneğinin son temsilcileri olarak karşımıza çıkmaktadır³⁵.

Anadolu’da Klasik Dönem’de pişmiş topraktan yapılmış hydria mezar ya da hydria urne geleneği ortadan kalkmış gibiyken, birden bire yerlerini bronz hydria urnelerine bırakmış görünmektedirler. Bu yeni tip mezarların daha erken dönemlerdeki pişmiş toprak benzerlerinden farkı, sanat eseri niteliğinde oldukça lüks mezar kapları olması ve nekropolislerde sadece yetişkinler için urne kapları olarak kullanılmalarıdır. Batı Anadolu’da 90’lı yılların başında, Antandros müze kurtarma kazılarında ortaya çıkarılan bronz hydria urnesi, bir lahtin içinde ele geçmiştir³⁶. Bunun dışında aynı dönemde ortaya çıkartılan bronz bir kazan, bronz urne geleneğinin yalnızca hydria formlarına özgü olmadığını gösterir³⁷. Antandros’takine benzer bir biçimde, Atina’nın Kerameikos Nekropolisi’nde, lahit içinde bulunan bronz urne kazan MÖ 5. yüzyıla tarihlenmektedir. Hatta bronz kazan içindeki ipek kumaşa sarılmış kül ve kemik kalıntılarının, ünlü Atinalı komutan Alkibiades’e ait olabileceği bile düşünülmüştür³⁸. Bir Trak yerleşimi olarak kabul edilen Ainos, bronz hydria urnelerinin görüldüğü en önemli merkezlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ainos nekropolisinde 2011 yılında bulunmuş olan son örnekle birlikte, buradaki bronz hydria urne mezarlarının sayısı beş olmuştur. Mezarların çoğu için ortak ve önemli olan bir özellik, urne kabı olarak kullanılan bronz hydriaların, yuvarlak biçimde oyulan ve sonrasında kurşun kenetlerle tutturulan iki blok taşın ortasındaki yuvalara oturturulmuş olmasıdır³⁹. Başaran, Terazi Nekropolisi’nde bulunan bu son hydrianın, Ainos’un diğer nekropolisi olan Çakıllık’ta bulunan bir başka benzer hydria gibi MÖ 5. yüzyıla ait olduğundan

bahseder⁴⁰. Bununla birlikte, Çakıllık Nekropolisi’nde bulunan ve Edirne Müzesi’nde 2878 envanter numarası ile sergilenen Bronz hydrianın Geç Klasik, Erken Hellenistik Dönem’e ait olduğu da söylenmiştir⁴¹. Teos, Batı Anadolu’da Antandros ve Ainos’tan sonra bu tip bronz hydriaların görüldüğü başka bir merkezdir. Teos yakınlarındaki Sığacık’ta, 2005 yılında birbirine paralel iki duvar arasına yerleştirilmiş olarak bulunan bronz hydrianın içinde yanmış kemiklerin bulunması, onun urne kabı olarak kullanıldığını göstermiştir⁴². Örneğin Apollonia’da (Bursa) bulunmuş ve MÖ 4. yüzyılın sonuna tarihlenmiş Eros-Psyche kabartmalı başka bir bronz hydria, bu kapların sadece Ege kıyılarına değil daha iç bölgelere de yayıldığını gösterir⁴³. Batı Anadolu’da aynı amaçla urne olarak kullanılmış ve en son olarak bulunmuş örnek ise Kyme Hydriası’dır⁴⁴.

KYME BRONZ HYDRIASI: TANIM VE TEKNİK

Samurlu 879 Nekropolisi mezarlarından biri olan M.71 (taş sanduka) açıldığında, karşılaşılan manzara ayakta insitu olarak duran bronz bir hydriaydı. Bu insitu durumla birlikte, hydriaya sonradan apliance edilen kulplar, rozetler ve Dionysos-Silenus kabartmasının zamanla gövde üzerinden kurtularak sandukanın zeminine düştüğü anlaşılmaktadır (Resim 6-7). Bronz kap İzmir Müzesi’nde geçirdiği restorasyon sonrasında,

⁴⁰ Başaran’ın bu yorumları için bk. <http://www.ttk.gov.tr/templates/resimler/File/Kazilar/2012/15-Enez.pdf> ; <http://www.obarsiv.com/pdf/saitbasaran.pdf>. Söz konusu bu Ainos hydrialarının hiç birisinin yayını henüz yapılmamıştır.

⁴¹ Yıldırım/Karakaş 2006: 15.

⁴² Çırak/Kaya 2007: 3, Res.9. Bu dönemde urne kabı olarak kullanılan ve bronzdan yapılan yegane formlar hydrialar değildir. Bu formun dışında urne kabı olarak bronz amphoraların da kullanıldığı görülmektedir. MÖ 4. yüzyıla tarihlenmiş Parion örneği için bk. Kasapoğlu 2012:165-170, Res.214-215.

⁴³ Devambaz 1937: 57, Lev. 15-18. İstanbul Arkeoloji Müzesi 5310.

⁴⁴ Bronz hydriaların Arkaik Dönem’den Hellenistik Dönem içlerine kadar kullanılan örnekleri İtalya’dan Karadeniz kıyılarına kadar çok geniş bir coğrafyada görülür. Fakat bunların ana buluntu merkezlerinin Kıta Yunanistan olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu kıyılarından ise Klasik Dönem’de görülmeye başlanmış ve Geç Klasik Dönem’de yaygınlaşmışlardır. Bk. Sowder 2009: Appendix 1A-1.21. Bu hydriaların sayısını, buluntuların bir çoğunun kulp gibi uzuvlardan ibaret olması nedeniyle tam olarak söylemek mümkün değildir. Fakat, Kyme Hydriası’nın da içine dahil edilebileceği sadece kabartma figürlere sahip MÖ 4. yüzyıl grubunun sayısı 100 civarındadır. Bk. Sowder 2009: 466-67. Anadolu kıyılarından ve nadiren içlerinden gelen tüm dönemlere ait bronz hydria sayısı ise 20’den fazladır. Yukarıda bahsi geçenler dışında, çoğu Geç Klasik Dönem’e tarihlenmiş bu hydriaların buluntu yerleri: Geç Arkaik/Erken Klasik Dönem’de Sinope; Klasik Dönem’de Milas, Mudanya, Notion, Teos, Smyrna; Geç Klasik Dönem’de Amisos, Apollonia (Bursa), Ephesos, Kyme, Kyzikos, Mylasa, Notion (Kolophon), Smyrna, Tire; Hellenistik Dönem’de Lerduge (Samsun) ve Smyrna’dır. Bk. Sowder 2009: Appendix 1.14; 1.16; 1.17; 1.19; 1.20.

³³ Açılan çukurlara etrafları taşlarla desteklenerek yerleştirilen hydriaların ağız kısımları yassı taşlarla kapatılmıştır. Ayrıca nekropoliste bulunan on hydrianın gömüleri üzerinde yapılan antropolojik çalışmalar, gömülen bebeklerin en büyüğünün 6 aylık olduğunu göstermiştir. Bk. Yağız: 130, Res.88.

³⁴ Başaran/Kurap 2013: 376, Res.13.

³⁵ Buna paralel olarak zaten Miletos’ta genel olarak kremasyon geleneğinin MÖ 3. yüzyılın ortalarında tamamen yok olduğu ve yeniden bir gelenek olarak ortaya çıkışının MÖ 1. yüzyılda Roma Çağı ile birlikte olduğu belirtilmiştir. Bk. Forbeck 2005: 57, Abb. 4.

³⁶ Yalman 1993: 461, Şek.10-11.

³⁷ Yalman 1993: 451, Res.21-22.

³⁸ Knigge 1991: 109-110, Fig. 105-106.

³⁹ Başaran 2005: 121, Res.9; Başaran 2006: 411-412, Res.6; Başaran/Kurap 2013: 376, Res.11.

Resim 6: Sanduka Mezar Tabanına Gövdeden Kurtularak Düşen Bronz Hydria Parçaları / *The Pieces of Bronze Hydria Falling from the Body to the Cist Floor.*

Resim 7: Restorasyon Sonrası Bronz Hydriaya Ait Aplike Parçalar / *Applied Pieces of Bronze Hydria After Restoration*

yapıldığı ilk güne yakın bir görünüm kazanabildi ve İzmir Müzesi'nin özel vitrininde sergilenmeye başlandı (Res.8)⁴⁵. 49 cm yüksekliğe sahip kabın iki yatay kulp arasındaki genişliği 34 cm'dir. Dışa dönük ve oldukça geniş bir biçimde dizayn edilmiş ağız ve süslü dudaklar, uzun içe dönük profilili boyun, geniş ve keskin profilili

Resim 8: Bronz Hydrianın Koruma Altına Alınarak Mezardan Alınışı / *Protecting the Extraction of the Bronze Hydria from the Grave*

omuzlar, kaideye doğru daralan armudi iri gövde ve süslü kaide, hydrianın genel form özellikleridir (Res. 9a-b). Hydrianın süslü iki yatay kulp gövdenin üst kısmına tam bir simetri ile yerleştirilmiştir. Büyük ve süslü dikey kulp ise, boynun en üst kısmıyla kabın omuz kısmına applike edilmiştir. Kabı bir sanat eserine dönüştüren nokta ise, bu dikey kulpun hemen altında yer alan ve gövdeyi kısmen kaplayan, 15 cm yüksekliğe ve 10 cm genişliğe sahip Dionysos-Silenus çifti kabartmasıdır (Res. 10).

Resim 9a: Bronz Hydrianın Cepheden Görünüşü / *The Frontal View of the Bronze Hydria*

⁴⁵ Restoratör Sinem Akamca, müzeye taşınırken zarar görmemesi için hydria üzerinde başarılı bir müdahale gerçekleştirmiştir.

Resim 9b: Bronz Hydria'nın Çapraz Açıdan Görünüşü / *Crosswise View of the Bronze Hydria*

Resim 10: Hydria Üzerindeki Dionysos-Silenus Kabartması / *Dionysos-Silenus Relief on Hydria*

Bilinen en eski endüstriyel metal alaşım olan bronz, doğal bir maden olmayıp bakır ve kalayın çok yüksek sıcaklıklarda birlikte eritilmesi ve karıştırılması ile elde edilmektedir. Bu teknolojinin bir ürünü olan hydria gibi bronz kaplar için birden fazla yapım teknik söz konusudur. Bunlardan ilki ve en eskisi dövme/çekiçleme yöntemidir. Buna göre metal levhalar dövülerek kapların gövdeleri oluşturulmaktadır. Bu kapların Ege/Akdeniz bölgesindeki erken örnekleri özellikle Grit-Minos'un Protopalatial Dönemi'nden (MÖ 2600-2000) itibaren görülebilmektedir. Dövme tekniğiyle yapılan bu bakır ve bronz kapların içinde en eski hydria prototipleri de yer almaktadır⁴⁶. Richter, Kyme Bronz Hydriası'nın Metropolitan Müzesi'ndeki çok benzerleri üzerinde yaptığı kısa teknik değerlendirmesini Picart'ın teorisine dayandırır. Buna göre erken dönemlerde olduğu gibi, MÖ 4. yüzyıla ait bu bronz hydriaların gövdeleri de bronz levhaların dövülerek şekillendirilmesi ile oluşturulmaktadır. Daha sonra, kulp, dudak, kaide gibi kabartma kısımlar bu gövde üzerine lehimlenerek eklenmiştir. Hatta bu teoriyle ilgili olarak gövde bölümlerinin çok ince olmasından dolayı çoğu zaman toprak altında eriyip yok olduklarından, bunun aksine döküm tekniğiyle yapılmış olan içi dolu bronz kulp ve diğer aplike parçaların çok daha iyi korunabildiğinden

bahsedilir⁴⁷. Fakat bizim Kyme Bronz Hydriası üzerinde yaptığımız gözlemler, gövde üzerinde hiçbir dövme/çekiçleme izinin olmadığıdır⁴⁸. Metal kap gövdeleri için, dövme tekniğinin Kalkolitik Dönem'e kadar gitmesine karşın, kalıp/döküm tekniğinin kullanılmaya başlanması MÖ 5. yüzyıldan itibaren başlamış ve 4. yüzyılda sıklaşmıştır. Bununla birlikte, kaide, ağız ve kulp gibi parçaların döküm/kalıp tekniğiyle yapıldıktan sonra çeşitli yöntemlerle sıcakken gövde üzerine aplike edilmesi, kalıp yapımı bronz figürinlerin de ilk kez görülmeye başlandığı MÖ 6. yüzyılın başlarından itibaren olmuştur⁴⁹. Döküm tekniğindeki⁵⁰ ilk aşama kabın ana gövdesinin oluşturulmasıdır. Bu ilk aşamada eriyik bronz alaşım kil ya da ahşap kalıpların arasına dökülmektedir. İkinci aşama, kalıptan çıkarılan gövde yüzeyinin bir torna vasıtası ile perdahlanmasıdır. Amaç, gövde yüzeyinin tam olarak düzeltilmesi ve parlatılmasıdır. Bu çarkta torna işleminin izleri, kap yüzeyindeki çok ince yatay çizgilerdir. Kyme Hydriası üzerindeki çark izleri, kendini minimum düzeyde belli etse de, yüzeydeki korozyondan dolayı bunu tam olarak tespit etmek mümkün olmamıştır. Yine de perdahlanma sonucunda oluşan parlaklık,

⁴⁷ Richter 1946: 361-362, 367.

⁴⁸ İzmir Arkeoloji Müzesi restoratörü Buket Aladağ'ın gözlemleri.

⁴⁹ Hill 1947: 249, 251.

⁵⁰ Hill 1947: 251; Raven-Hart 1958: 87-91.

⁴⁶ Clarke 2012: 12-14, Fig.1-5.

gövdenin birçok bölümünde kendini göstermektedir. Neredeyse tüm hydrialar için geçerli olan, gövdeye lehimlenerek aplat edilen kulp gibi diğer parçaların zamanla gövdeden ayrılarak düşmesi Kyme hydriası için de geçerli olmuştur⁵¹. Buna karşın gövdesi, diğer merkezlerde bulunan birçok örneğin tersine, üzerindeki çeşitli yıpranmalar ve incelemelere karşın korunarak günümüze kadar gelmeyi başarmıştır⁵².

İKONOĞRAFİK DEĞERLENDİRME

Kyme Bronz Hydriası, beraberinde bulunan altın diadem, kremasyon külleri ve üzerindeki Dionysos-Silenus çifti kabartmasıyla güçlü mesajlar vermektedir. Richter, Metropolitan Müzesi'nde korunan bir hydria üzerine yaptığı çalışmada, mezarın içinden altın takıların geldiğinden bahseder. Aynı zamanda bu tipteki tüm hydriaların içinden kremasyon küllerinin çıkmasının, onların aslında mezar kabı olarak üretilmiş olduğunu gösterdiğini söylemektedir. Yani, asıl işlevleri olan su taşımak için üretilmemişlerdir. Ona göre, hydriaların üzerinde betimlenen kabartmalar Yunan'lıların öteki dünya inancına işaret eder. Bunlardan Dionysos ve Ariadne, Boreas ve Oreithya, Eros ve Psyche çiftleri, ölümden çok aşkın, birlikteliğin ve evliliğin birer sembolüdür. Metropolitan Hydriası üzerinde betimlenen Eros ve Kore çiftini, öte dünya inancı ile birlikte ölen kişinin kadın olması ile ilgili görmüştür. Dionysos ve Satyr⁵³ çifti ise, ona göre sanki bir akşam yemeği partisinin betimlenmesidir⁵⁴. Dönem hydriaları üzerinde görülen çiftler, karakter özelliklerine göre, ikonografik açıdan ayrı ayrı çözümlenebilirler. Kyme Hydriası üzerinde görülen Dionysos-Silenus/yaşlı Satyr çiftinin bu anlamda çözümlenmesi de, onların karakter özelliklerinin belirlenmesi ve khthonik unsurlarla yorumlanmasından geçer.

Dionysos'un khthonik kimliği, onun Mısır tanrılarında Osiris ile özdeşleştirilmesiyle ilgili olmalıdır⁵⁵. İki tanrının da ölü kültü ile ilgili güçlü ortak noktaları bulunmaktadır. Osiris'in Mısır mitolojisinde ölümü yenerek, bu konuda ona inananlara doğru yolu göstermesi, zamanla ölümlerin koruyucusu ve hakimi olarak öteki dünyanın kralı olmasını sağlamıştır. Bu özellikleriyle Osiris, ölüme karşı kazanılmış zaferin ve sonsuz yaşamın ilk temsilcisidir⁵⁶.

Ayrıca Mısır'lılar asma yetiştirmenin ve şarabın Osiris tarafından bulunduğu inanmaktadırlar. Osiris de Dionysos ile benzer bir biçimde, tüm Dünya'yı gezerek bu tanrısal nimeti insanlara tanıtmış, üzüm yetiştirmenin mümkün olmadığı yerlerde ise arpadan bira yapmayı öğretmiştir⁵⁷. Odysseia'nın satırlarında, Odysseus'un Akhilleus'un yanmış kemiklerini şarap ve yağla yıkayıp Dionysos'un sağrağına yerleştirmesi⁵⁸, Burkert tarafından Dionysos'un güçlü khthonik kimliğinin bir kanıtı olarak görülmüştür⁵⁹. Bununla birlikte, Dionysos'a adanmış Anthesteria bayramlarının son gününün ölümlere adanması ve bu günde gerçekleştirilen öte dünya ve ruhlar ile ilgili zengin ritüeller de⁶⁰, Dionysos'un ölü kültü ile ilgili güçlü bağlantısını ortaya koyar. Dionysos'un annesi Semele ve Prosimno ile ilgili mitosunda Hades'e inmesi de, onun öteki dünya ile ilişkileri konusundaki başka bir veridir. Bu mitosta khthonik bir tanrı olarak karşımıza çıkan Dionysos, phallos'u yeniden doğuşun bir simgesi olarak karşımıza çıkarır⁶¹.

Dionysos'un doğayla ve bitkilerle olan ilişkisi de, aslında onun khthonik kimliğinin bir parçasıdır. Bu özelliğiyle çeşitli meyvelerin yaratıcısı olan Dionysos'a ağaçları ve meyveleri koruyan ve büyüten tanrı olarak tapınılmaktadır. Tanrının bu kültü ile bağıntılı olarak her ilk baharda yeniden doğuşu ve sarmaşıklı thyrsosların onun ve tebaasının bir sembolü olması⁶² aslında Dionysos Khthonios ve Antheus'un⁶³ birleştirilmesi sonucunda olmalıdır. Kyme Hydriası üzerindeki Silenus/satyrin taşıdığı thyrsos da bu açıdan khthonik bir anlam ifade ediyor gibidir. Hellen sanatındaki Dionysos-Satyr betimlemelerinin sürekli olarak üzüm salkımı, şarap, sarhoşluk, özgürlük ve eğlenceyi vurgulaması, bu açıdan Dionysos'un khthonik kimliğiyle çelişkili değildir. Bu çiftin herhangi bir antikite üzerindeki nekropolojik yansıması, aslında ölen kişi için hayal ya da umut edilen öteki dünya ile ilgili olmalıdır. Ayrıca, hydria üzerindeki Dionysos'un genç ve çıplak betimlenmesi, dönemin modası ile ilgili olmakla birlikte, umut edilen yeniden doğuş ve ebedi gençlik duyguları ile de uyum içerisindedir. Kyme hydriası üzerindeki bu çift ile hydrianın içindeki küllerin sahibi arasındaki bağlantı ve ikonografik çıkarım: Öldükten sonra özel bir seremoni ile yakılan ve külleri yine kendisi için özel olarak dizayn edilen mezarına yerleştirilen bireyin, öteki dünyada Dionysos'un koruması altında eğlenceli yeni bir yaşama kavuşacağı umudunun yansıması olmalıdır.

⁵¹ Bu durumla ilgili olarak, örneğin Corinth'teki hydriaların da içinde olduğu bir çok bronz kabın gövdelerinin korunmamasına karşın döküm eklentilerinin ele geçtiği örnekler için bk. Pemberton 1981: 101-111, Pl. 29-32.

⁵² Şu anda İzmir Arkeoloji Müzesi üst kat vitrininde sergilenen hydrianın konservasyonunu Buket Aladağ gerçekleştirmiştir.

⁵³ Richter'in bahsettiği figür genç olduğundan satyr olarak değerlendirilmiştir.

⁵⁴ Richter 1946: 366-67, Fig. 17.

⁵⁵ Herodotos. II. 42-49.

⁵⁶ Budge 2001: 45-76.

⁵⁷ Watterson 2003: 57-58.

⁵⁸ Homeros. Odysseia. XXIV. 71-76.

⁵⁹ Burkert 1999: 45.

⁶⁰ Eliade 2003: 440-441.

⁶¹ Dietrichs 1993: 44.

⁶² Frazer 1991: 312.

⁶³ Dionysos'un Antheus (çiçekli Dionysos) ismi için bk. Graves 2004: 789.

STİL VE TARİH

Kanonik tipte bronzdan yapılmış en erken hydria örnekleri Corinth'de yaklaşık olarak MÖ 600 yıllarına tarihlenmiştir⁶⁴. Bronz hydriaların özellikle applike kulplarının bronz heykelcikler gibi dizayn edildiği gösterişli örnekler ise kendini MÖ 6. yüzyılın sonlarından itibaren gösterir. Bunlar arasında özellikle Güney İtalya'dan gelenler ilgi çekicidir⁶⁵. MÖ 6. yüzyılda moda haline gelen bu tiplerin MÖ 5. yüzyılda da kullanılmaya devam ettikleri görülmektedir. Bunlar arasındaki nadide örneklerden biri üzerindeki kadın büstü şeklindeki kulp, Richter tarafından Zeus Olympia Tapınağı'ndaki heykeltraşlık eserleri ile çok benzeleştirilerek, MÖ 470-450 yıllarına tarihlenmiştir. Dikey kulpun üst kısmını oluşturan kadın büstü, kollarını açmış bir vaziyette hydrianın ağız kısmından 10cm. kadar yükselmektedir⁶⁶. MÖ 5. yüzyılın sonlarından itibaren ise applike kabartmalar artık dikey kulpların alt kısımları ile birleşik olarak gövdenin üst kısmına yerleştirilmektedir. Bu örneklerden bir tanesinde, Artemis figürü bir geyikle birlikte kalp formu bir yaprağın içinde dikey kulpun altında ve ona bitişik bir biçimde betimlenmiştir⁶⁷. MÖ 4. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, dikey kulp altındaki kabartma figürlerinin büyüyerek gövdenin üst kısmını kısmen kapladığı görülmektedir. Ayrıca, bu dönemdeki kabartmalar çoğunlukla çift figürlerden oluşmaktadır. Kyme Bronz Hydriasını da genel olarak bu grubun içine sokabileceğimiz MÖ 4. yüzyıl hydriaları, bir Metropolitan Museum örneği üzerinden Richter tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir⁶⁸.

Richter'in bu değerlendirmelerine geçmeden önce, Kyme Hydriasını pişmiş topraktan yapılmış hemcinsleriyle karşılaştırmak yerinde olacaktır. Bunun sebebi, kırmızı figür tekniğiyle boyanmış bu hydriaların tarihlerinin çok daha net olmasıdır. Kyme Hydriası, form olarak MÖ 400 civarlarına tarihli Medias⁶⁹ ressamının boyadığı hydriaya boynu ve keskin omuz profiliyle yakınlık gösterir. Buna rağmen, daha armudi gövdesi ile ondan biraz daha farklı olduğunu da belli eder. Kerc grubu içinde değerlendirilen MÖ 4. yüzyılın üçüncü çeyreğine ait bir Attika Hydriası⁷⁰ ise omuz profili açısından Kyme Hydriası'na daha yakındır. Daha sonraki dönemlere ait Attika örnekleri⁷¹ ise Kyme Hydriası'ndan form olarak kesinlikle çok farklıdır. Bununla birlikte, MÖ 360-330 aralığında

çalışmış Whiteface ressamının İtalya Hydriası⁷² ile Kyme Hydriası gövde formları açısından çok benzerdir. Pişmiş toprak örneklerle yapılan bu formlar arası karşılaştırmalar sonucunda, Kyme Hydriası'nı genel olarak MÖ 4. yüzyılın üçüncü çeyreğine yerleştirmek mümkündür.

Richter'in üzerinde ayrıntılı olarak durduğu Eretria'da bulunmuş Bronz Metropolitan Hydriası⁷³ yüksek boyun, geniş ve süslü ağız, uzun gövde, keskin kavimsi kulpları ve "S" kıvrımlı süslü kaidesi ile Kyme Hydriası'na genel form özellikleri açısından çok benzemektedir. İki hydrianın da ağız kısımları İon kymationu şeklinde yumurta-ok dizisine sahiptir. Yan kulpların etrafı, gövdeye applike oldukları bölümlerde, açık palmetlerle zenginleştirilmiş sıralı yaprak kabartmalarına sahiptir. Ayrıca tipleri farklı olsa da, iki kabın da dikey kulplarının gövdeyle birleştiği yerlerde akantus yaprakları betimlenmiştir. Kapların kaide kısmını Lesbos kymationuna benzer, üç yapraklı palmet ve stilize edilmiş yaprak sırası çevirmektedir (Res. 11). İki kabın da ağız, kulp ve kaide kısımları gövdeye sonradan lehimlenerek applike edilmiştir. Bunlardan ağız, kaide ve dikey kulplar tek parça kabartma döküm iken, yatay kulplar bir disk ve bir tutamak olmak üzere ikişer parçadan meydana getirilmişlerdir. Bununla birlikte bitkisel kabartmalı bölümlerdeki yaprakların damarları ve birleşim yerleri ile ağız kısmındaki yumurta-ok dizisinde süs amaçlı olarak savat ve gümüş kakma işlemi gerçekleştirilmiştir⁷⁴ (Res.12). Tüm bu özellikleri ile, iki bronz hydria neredeyse aynı atölyeden çıkmış gibidir. Aralarındaki tek fark ise dikey kulplar altında betimlenen kabartma figürlerdir.

Metropolitan Hydriası'nda dikey kulp altına yerleştirilmiş kabartmada, kanatlı ve çıplak bir eros sağ eliyle saçlarıyla oynarken, sol eliyle tuttuğu aynada kendini seyretmektedir. Yanında ise ondan daha küçük boyutta betimlenmiş adorant pozisyonunda bir kore tasvir edilmiştir⁷⁵. Özellikle bu kabartma çiftten erosun duruş pozisyonu ön plana çıkmaktadır. Erosun sol bacağını çapraz bir biçimde sağ bacağının önüne atma pozisyonu MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısında bir modadır. Richter, Sauroktonos, Eros, Hermes ve Capitoline Satyri eserleri üzerinden yola çıkarak, bu pozun Praxiteles ile ünlü olduğunu ve MÖ 340-320 yıllarında onun kreaksiyonunun karakteristik bir özelliği olarak ortaya çıktığını söylemektedir⁷⁶. Aslına bakılırsa,

⁶⁴ Stibbe 1992: 2, 6.

⁶⁵ Richter 1967: 119, Fig. 298, 299.

⁶⁶ Richter 1967: 201, Fig. 304.

⁶⁷ Richter 1937: 532-538, Fig. 1-4; Richter 1967: 201, 204, Fig. 307.

⁶⁸ Richter 1946: 361-367, Pl. XXII-XXVIII.

⁶⁹ Boardman 2010: 146, Fig. 287.

⁷⁰ Boardman 2010: 191, Fig. 377.

⁷¹ Boardman 2010: Fig. 383, 386, 415, 428.

⁷² Trendall 1989: 164, Fig. 296.

⁷³ Richter 1946: 361-362, Pl. XXII, Fig. 1-2.

⁷⁴ İzmir Arkeoloji Müzesi restorasyon laboratuvarında yapılan gözlemler ve restorasyon raporu. Restoratör Buket Aladağ.

⁷⁵ Richter 1946: Pl. XXIII, Fig. 3.

⁷⁶ Richter erosun duruş pozisyonu ve korenin elbisesinin stil özelliklerinden yola çıkarak, bu çiftin MÖ 4. yüzyıldan daha erkene ait olmaması gerektiğini söyler. bkz. Richter 1946: 362. Daha

Resim 11: Hydria'nın Süslü Kaidesinden Ayrıntı / *Detail from Hydria's Fancy Base*

Resim 12: Hydria'nın Savat ve Gümüş Kakmalı Süslü Ağız / *Niello and Silver Inlaid Ornamented Mouth of the Hydria*

örneğin MÖ 330 yıllarına tarihli Skopas'ın Pothos'unda görüldüğü üzere⁷⁷ bu duruşun genel olarak bir dönem modası olduğu da söylenebilir. Bu duruş pozisyonu MÖ 4. yüzyılda sadece serbest heykeller üzerinde moda değildir. Hem nekropolis buluntuları olmaları hem de üzerlerinde çift figürlerin bulunması, dönemin bazı mezar stellerinin söz konusu bronz hydrialarla karşılaştırılmalarını daha sağlıklı kılar. Hatta bunların arasına adak stelleri de konulabilir. Örneğin bir Asklepios-Hygieia adak kabartması⁷⁸ üzerindeki Hygieia'nın duruşu, bu pozisyonun en azından MÖ 360 yıllarından itibaren kullanılmaya başlandığını göstermektedir. Ayrıca, yine aynı tarihlere ait olan Sidon Ağlayan Kadınlar Lahdi⁷⁹ üzerindeki bazı kadın figürleri de benzer pozisyonda betimlenmiştir. Dönemin Attika mezar stelleri üzerindeki çift figürler ise bu duruş pozisyonunun MÖ 380-360 yıllarında kullanılmaya başladıktan sonra MÖ 330 yıllarına gelindiğinde tam bir moda haline geldiğini göstermektedir⁸⁰. Aslında bu pozun ilk izleri Anadolu'da MÖ 480 yıllarından itibaren kısmen görülmektedir. Sardeis'te bulunan anthemionlu bir mezar steli üzerinde profilden betimlenmiş yaşlı erkek figürü⁸¹ sol ayağını sağ ayağının dışına atmıştır. Fakat onun profilden alçak bir kabartma olarak yontulması, serbest heykeller ve

cepheden yüksek kabartma olarak yontulmuş figürlerde görülen bu MÖ 4. yüzyıl modası ile heykeltraşlık açısından çok ta bağlantılı olmadığını gösterir. Bu poz Hellenistik Dönem'de bir moda olmaktan çıkmasına karşın, özellikle Batı Anadolu ve yakın adalarda MÖ II. yüzyıla kadar kullanılmıştır⁸².

MÖ 4. yüzyıl bronz hydrialarında dikey kulplar altında görülen kabartmalar tek başlarına çeşitli pozlardaki eroslar dışında, çoğunlukla çift figürlerden oluşmaktadır. Bunlar: Eros ve Psyche, Dionysos ve Ariadne, Dionysos ve Satyr, Boreas ve Oreithyia gibi gruplardır⁸³. Kyme Bronz Hydriası üzerinde bunlardan Dionysos ve Silenus/yaşlı Satyr⁸⁴ çifti betimlenmiştir⁸⁵ (Res. 10). Yan yana cepheden betimlenmiş çift, ayaklarındaki botlar haricinde tamamen çıplaktır. Figürlerin bitişik omuzlarından öne ve sınırlı olarak kollarından aşağıya doğru kıvrılarak sarkan pelerin (khlamys), figürlerin çıplaklığını etkilemez. Figürler kollarını birbirlerinin omzuna atmış bir biçimde son derece samimi bir pozda betimlenmiştir. Sağdaki figür/Dionysos sakalsız yüzü ve kısa saçları ile genç bir görünümündedir. Soldaki figür/Silenus ise kısa saçları, uzun sakalları, gür ve uzun bıyıkları ile daha farklı bir tiptedir. Dionysos havada olan sağ elinde tuttuğu asimetrik bir nesneye, sağa çevirdiği yüzüyle derin derin bakar vaziyettedir. Yada onu yemek üzere eliyle ağzına doğru götürmektedir. Soldaki sakallı figür ise karşıya doğru daha boş fakat heyecanlı bir bakış atmaktadır. Aslında onun yüzündeki bu hafif heyecanlı ifadeyi yaratan şey ağzının hafifçe açık olarak tasvir edilmiş olmasıdır. Figürün sol koluyla taşıdığı thyrsos onun bir satyr olduğunu ortaya koymaktadır. Çift figürün duruş pozisyonlarında bir derinlik söz konusudur. Buna göre Dionysos dizinden kıvrıldığı sol bacağına daha önde olacak biçimde satyrin iki bacağının ortasına doğru atmıştır. Bundan dolayı genç figürün sol bacağı ile yaşlı satyrin sağ bacağı çapraz bir biçimde arka arkaya betimlenmiştir. Dionysos'un

⁸² Tralles Genci için bk. Smith 2013: Fig.51; Rhodos ve Samos mezar stellerindeki figürler için bk. Pfuhl/Möbius 1977: no.136, 138.

⁸³ Richter 1946: Pl. XXIV-XXVIII, Fig. 4-24. Richter özellikle bu kaplar üzerindeki Boreas'ın Atina Prensesi Oreithyia'yı taşıma sahnesinin Attika orijinli olduğundan ve Agora'daki bir çok parçadan yola çıkarak bu 4. yüzyıl hydrialarının ana üretim merkezinin Attika olabileceğine değinir. Bununla beraber diğer bölgelerin de üretim merkezi olabileceğini yadsımaz. Bk. Richter 1946: 366.

⁸⁴ Silenus, sakallı ve yaşlı satyrlere verilen genel bir isim olmakla beraber, Dionysos'u büyüten tek bir Satyr olarak ta görülmektedir. Makalede bu yaratık için kullanılan Silenus tabiri, onun yaşlı görüntüsü ile ilgilidir. Bununla birlikte, karşılaştırmalar nedeniyle makalenin bazı yerlerinde Satyr olarak ta geçmektedir. Satyr, Silenus, Pan, Marsyas tabirleri ve heykel sanatındaki betimlemeleri için daha ayrıntılı olarak bk. Smith 2013: 132-135.

⁸⁵ MÖ 4. yüzyıl bronz hydriaları üzerinde betimlenen Dionysos-Satyr çiftleri için bk. Richter 1946: Fig. 17-18.

sonraki bir dönemde ise aynı figürler için MÖ 350 tarihini uygun görmüştür. bkz. Richter 1967: 204.

⁷⁷ Boardman 1995: Fig.34.

⁷⁸ Boardman 1995: Fig.137.

⁷⁹ Boardman 1995: Fig. 227.

⁸⁰ Boardman 1995: Fig. 124, 127-128.

⁸¹ Pfuhl/Möbius 1977: no.12.

genel olarak duruş pozisyonuna bakıldığında, özellikle kalçadan itibaren vücut kısmının belden kıvrılmasından dolayı cepheden tam bir “S” kıvrımına sahiptir. Bununla birlikte, başı da hafifçe eğik olarak vücutla kontrast yaratacak biçimde sağa döndürülmüştür. Bu duruş pozisyonu Hellen heykeltıraşlık sanatında tam olarak MÖ 4. yüzyılda oluşmuştur. MÖ 390 civarına tarihlenen Naukydes’in yonttuğu Hermes⁸⁶ ile Dionysos’un duruş pozisyonları çok benzerken, Dionysos’un biraz daha hareketli ve esnek olduğu görülür. MÖ 350 civarına tarihli Andros Hermes⁸⁷ ise hem söz konusu “S” kıvrımı hem de sağ omuzun sol omuza göre daha düşük verilmesi ile Dionysos’a daha yakındır.

Stil ve tarihlleme açısından hydria üzerindeki Silenus’un yüz tipi de oldukça karakteristiktir (Res. 13). İri bir yüz, açık gözler, kısa, basık ve kalın bir burun, karışık ve yoğun sakallar ve bu sakallarla karışmış gür ve çok uzun bıyıklar, MÖ 4. yüzyılın başlarında Silenus ile birlikte Sokrates⁸⁸ tipleri için de kullanılmış ve MÖ 360’tan sonra Lysippos tarafından da kullanılmaya devam edilmiştir⁸⁹. Hatta ağzın hafifçe açık olması dahi genel olarak MÖ 390-350 yılları arasına tarihlenen bu Sokrates tipleri ile Kyme Silenus’u için ortak⁹⁰. Bununla beraber, Kyme Silenus’unun erken 4. yüzyıl örneğine çok daha yakın olduğu söylenebilir. Heykeltıraşlık örnekleri ile yapılan bu stilistik karşılaştırma ile, Kyme Hydriası üzerindeki çift figürü genel olarak MÖ 390-350 yılları arasına tarihlenebilir. Fakat, Richter’in incelediği tüm 4. yüzyıl hydriaları yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmiştir. Bu hydriaların hepsi form açısından Kyme Hydriası ile birlikte neredeyse aynı elden çıkmış gibi benzerdir. Özellikle Richter’in Metropolitan Hydriası üzerindeki eros ve kore çiftinin üzerinde yaptığı stilistik incelemeler onu en erken olarak MÖ 350 civarına tarihlemesine neden olmuştur. Buna karşın Richter, tarihlmede esas aldığı erosun duruş pozisyonunu sadece Praxiteles’e bağlar. Oysa bacakların çapraz bir biçimde üst üste atıldığı bu pozisyon yukarıda değindiğimiz gibi MÖ 380 yıllarına kadar gitmektedir. Öyleyse, Richter’in tipik 4. yüzyıl bronz hydrialar için verdiği tarihi MÖ 380 yılına kadar çekmek mümkündür. Bizim Kyme Hydriası üzerinde yaptığımız stilistik değerlendirme de bunu göstermektedir. Yine de özellikle Dionysos’un duruş

Resim 13: Dionysos ve Silenus’un Yüz Kısımları / *The Faces of Dionysos and Silenus*

pozisyonunun MÖ 4. yüzyılın ortasındaki eserlere daha yakın olduğunu söylemek gerekmektedir.

Kyme Hydriası üzerinde betimlenen Dionysos-Silenus çiftinin tarihlenmesinde, plastik sanatlarla yapılan karşılaştırmalar dışında resim sanatından da yararlanılabilir. Bu karşılaştırmalarda söz konusu olan şey stil kritiği yapmak değil, dönem modasını takip etmektir. Bu konuda hydria üzerindeki çift figürün ayaklarına giydiği botlar önemlidir (Res. 14). Dionysos’un ayağındaki botlar, Silenus’unkilere göre daha uzun ve ön tarafında yoğun olarak ayak kısmına kadar çapraz bağlanmış iplere sahiptir. Silenus’un botları ise daha kısa ve sadedir. Bu özelliğiyle Dionysos’unkilere daha farklı olarak çözümlenip bağlanmadan direkt ayağa giyilen cinstendir. Kırmızı figürlü vazolar üzerinde, sadece pelerinli çıplak eril figürlerin ayaklarına bot giyme modası daha erkene dayansa da, Dionysos’un botlarına en yakın örnekler MÖ 400 civarından daha erken değildir⁹¹. MÖ 380-370 civarlarında çalıştığı düşünülen Brooklyn-Budapest Ressamı’nın vazolarında pelerinli, çıplak Dionysos ve Satyr figürlerine giydirdiği botlar ise, aynı Kyme Satyri’nkileriyle benzer bir biçimde kısa ve sadedir⁹². MÖ 350-340 yıllarında çalıştığı düşünülen Lycurgus Ressamı’nın çizdiği botlar ise özellikle üst boğum kısmındaki halka şeklinde kabartmayla Dionysos’unkilere en benzer olanlarıdır⁹³. MÖ 350-320 yılları arasında çalışan Asteas Ressamı’nın figürlerinin ayaklarına çizdiği birçok bot Dionysos’unkilere benzese de, bunlar her zaman biraz daha süslü, çoğunlukla boğumu şişkin olmayan tiplerdir⁹⁴. Ayrıca çok sayıda bot çizmesine karşın bunların hiç biri Silenus’un ayaklarındakiler gibi daha kısa ve sade tipler değildir. Hem Dionysos, hem de Silenus’un botları birlikte ele alındığında, onları bu MÖ 4. yüzyıl modasında 370-340 yılları arasına yerleştirmek mümkündür.

⁸⁶ Boardman 1995: Fig. 32.

⁸⁷ Boardman 1995: Fig. 78.

⁸⁸ Bu konuyla ilgili, Platon’un Şölen diyalogunda Sokrates espirili bir dille Platon tarafından bir Silenus’a benzetilir (Şölen, 215): “...görünüş bakımından bu Silenlerin tıpkısıdır Sokrates. Yalan mı?...”. Uzun konuşmanın tamamı ve çevirisi için bk. Erhat 1997: 271-72.

⁸⁹ Boardman 1995: Fig. 93-94.

⁹⁰ Bu Silenus tipli Sokrates heykellerinin Geç 4. yüzyıl örnekleri de olmasına karşın, yüz ifadeleri bakımından daha farklıdır. Bk. Smith 2013: Fig. 25.

⁹¹ Sisyphus Ressamı’nın kraterine bk. Trendall 1989: 24, Fig. 37.

⁹² Trendall 1989: 58-60, Fig. 85-86.

⁹³ Trendall 1989: 80-81, Fig. 148, 151.

⁹⁴ Trendall 1989: 199-200, 203-204, Fig. 359-61, 382.

Resim 14: Dionysos ve Silenus'un Botları / *Dionysus and Silenus' Boots*

Kyme Hydriasi üzerindeki Dionysos-Silenus çiftinin çok benzer örnekleri Nessebar ve Elis'te bulunan bronz hydrialar üzerinde de görülmektedir⁹⁵. Hatta bunlardan antik Mesembria yakınlarındaki Nessebar'da bulunan Louvre Hydriasi⁹⁶ üzerindeki çift ile Kyme Hydriasi üzerindeki çift neredeyse aynı kalıptan çıkmış kadar birbirlerine benzemektedirler. Fakat özellikle kumaş kıvrımlarındaki çok küçük farklı ayrıntılar ve satyrlerin taşıdığı thyrsoslardaki bazı küçük farklılıklar bunun böyle olmadığını göstermektedir. Kyme, Louvre, ve Elis bronz hydriaları üzerinde çok benzer biçimde betimlenen bu Dionysos-Silenus kompozisyonu, hem kırmızı figürlü vazolar hem de Praxiteles'in eserleriyle karşılaştırılarak Geç Klasik Dönem'e ait edilmiş ve kompozisyon için en uygun tarih olarak MÖ 4. yüzyılın ortaları düşünülmüştür⁹⁷. Tüm bu stilistik karşılaştırmalar sonucunda, bizim Dionysos-Silenus çifti ve dolayısıyla Kyme Hydriasi için önerdiğimiz tarih MÖ 360-350 civarlarıdır.

TEŞEKKÜRLER

Başta, makale konusu olan bronz hydria üzerinde çalışmama izin veren İzmir Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'ne V. müdür Nermin Arıtar ve müdür yardımcısı Ayla Ünlü nezdinde teşekkür ederim. Bronz eserler sorumlusu Cengiz Aslantaş'a, hydrianın müze vitrininden çalışılmak üzere çıkarılması konusunda yaptığı yardımlar için teşekkürler. 2012 yılında Nekropolis kazısını İzmir Arkeoloji Müzesi adına yürüten ve bize sayısız yardımda bulunan, arkeologlar Mahir Atıcı ve Günay Karakaş'a teşekkürler. Nekropolis kazısında aylarca emek veren ve başarılı bir sezon geçirmemize oldukça önemli katkılar sağlayan, çalışma arkadaşlarım Sanat Tarihçi Seray Akın Ürkmez'e, Arkeolog Hacer Topuz ve Serkan Zazaoglu'na teşekkürler. Hydriaya yerinde ilk müdahaleyi yapan restoratör Sinem Akamca

ve hydrianın mezar içinde korozyona uğramış, uzuvları kopmuş bir biçimde bulunmasına karşın, üzerinde müze vitrininde sergilenmesini sağlayacak kadar başarılı bir konservasyon uygulayan, restoratör Buket Aladağ'a teşekkürler. Son olarak hydria üzerindeki çalışmalarda ve araştırmalarda çeşitli katkıları olmasına karşın, yeteri kadar katkısı olmadığı düşüncesiyle makalede yazar olarak adının geçmesini etik olarak doğru bulmayan, müze arkeologlarından Günay Karakaş'a tekrar teşekkür etmeyi borç bilirim.

⁹⁵ Sowder 2009: 267-268, Cat. 20.54; 55; 56.

⁹⁶ Paris, Louvre MNE 1191, Br 4997. Sowder 2009: 267, Cat. 20.55.

⁹⁷ Sowder 2009: 267, 269.

KAYNAKÇA

AKURGAL, E. 1960a.

“Çandarlı Pitane Kazısı”, *Türk Arkeoloji Dergisi* X/1: 5-6.

AKURGAL, E. 1960b.

“Ergili ve Çandarlı (Pitane) Kazıları”, *Belleten* XXIV/96: 712-713.

AKURGAL, E. 1967.

“Çandarlı Kazılar”, VI. Türk Tarih Kongresi. Ankara: 41-42.

AKYURT, İ.M. 1998.

M.Ö. 2. Binde Anadolu’da Ölü Gömme Adetleri. Ankara.

ARSLAN, N. 2008.

“2006 Yılı Assos Kazı Çalışmaları”, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 8: 49-58.

ARSLAN, N./SEVİNÇ, N. 2003.

“Die eisenzeitlichen Gräber von Tenedos”, *Istanbul Mitteilungen* 53: 223-250.

ATICI, M./KARAKAŞ, G. 2013.

“Kyme Doğu Nekropolü (İzmir İli, Aliğa İlçesi, Samurlu Köyü, 877 ve 879 Parsel)”, 22. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu. Adana: 229-242.

AYTAÇLAR, N. 2004.

“The Early Iron Age at Klazomenai”, *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony, Proceedings of the International Symposium held at the Archaeological Museum of Abdera*. Abdera: 17-42.

BAŞARAN, S. 2005.

“Enez (Ainos) 2003 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları”, 26. Kazı Sonuçları Toplantısı-2. Konya: 115-128.

BAŞARAN, S. 2006.

“Enez (Ainos) 2004 Yılı Kazı, Onarım ve Koruma Çalışmaları”, 27. Kazı Sonuçları Toplantısı-2. Antalya: 409-420.

BAŞARAN, S./KURAP, G. 2013.

“Enez (Ainos) 2011 Yılı Arkeoloji Kazısı”, 34. Kazı Sonuçları Toplantısı-2. Çorum: 375-391.

BLEGEN, C.W./CASKEY, J./RAWSON, M. 1953

Troy III. The Sixth Settlement. Princetone.

BOARDMAN, J. 1995.

Greek Sculpture. The Late Classical Period and Sculpture in Colonies and Overseas. London.

BOARDMAN, J. 2010

Athenian Red Figure Vases, The Classical Period. New York.

BUDGE, E.A.W. 2001.

Mısır’da Ölüm Sonrası Fikri (Çev. R. Ekiz). İzmir.

BULUÇ, S. 1993.

“Anadolu’da Kremasyon-Ölü Yakma Geleneği”, 1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları. Ankara: 83-101.

BURKERT, W. 1999.

İlkçağ Gizem Tapıları (Çev. S. Şener). Ankara.

BURULDAĞ, E. 2009.

Assos Batı Nekropolü Ölü Gömme Gelenekleri. M.Ö. 7.-M.Ö.1. Yüzyıl (Çanakkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale.

CLARKE, C. F. 2012.

“Minoan Metal Vessel Manufacturing: Techniques and Technology”, *Chronika* 2: 11-21.

COOK, J.M. 1953.

“Archaeology in Greece 1952”, *The Journal of Hellenic Studies* 73: 108-130.

ÇIRAK, N./KAYA, S. 2007.

“İzmir Seferihisar İlçesi, 3021 Ada, 4 Parseldeki Sondaj Kazısı Çalışmaları”, 15. Müze Kazıları ve Kurtarma Sempozyumu. Alanya: 1-12.

ÇIRAK, N./KAYA, S. 2011.

“2009 İDÇ Nekropolü Kurtarma Kazısı”, 19. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu. Ordu: 217-232.

DEVAMBEZ, P. 1937.

Grands Bronzes du Musée de Stamboul. Paris.

- DIETRICH, A. 1993.
Erotik in der Kunst Griechenlands. Mainz.
- ELIADE, M. 2003.
Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 1 (Çev. A. Berkay). Ankara.
- ERKANAL, A. 1987.
"Panaztepe Kazısının 1985 Yılı Sonuçları", VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı-1. Ankara: 253-261.
- ERKANAL, H. 2000.
"1998 Liman Tepe Kazıları", XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı-1. Ankara: 251-262.
- ERHAT, A. 1997.
Mitoloji Sözlüğü. İstanbul.
- ERSOY, Y./CEVİZOĞLU, H./GÜNGÖR, Ü./HASDAĞLI, İ./ULUSOY, P. 2009.
"2007 Yılı Klazomenai Kazısı", XXX. Kazı Sonuçları Toplantısı-3. Ankara: 233-254.
- EVREN, A./İÇTEN, C. 1998a.
"Selçuk-Efes 3447 Parsel Kurtarma Kazısı", VIII. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu. Ankara: 85-110.
- EVREN, A./İÇTEN, C. 1998b.
"Selçuk-Efes 3447 Parsel Kurtarma Kazısı", Birinci Uluslararası Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu. İzmir: 41-50.
- FRAZER, J. 1991.
Altın Dal 1 (Çev. M. Doğan). Ankara.
- FORBECK, E. 2005.
"Die Nekropolen von Milet, Grabtypologie und Bestattungsbräuche von vorarchaischer bis römischer Zeit", Güneybatı Anadolu'da Mezar Tipleri ve Ölü Kültü/Grabtypen und Totenkult im Südwestlichen Kleinasien, Uluslararası Kolokyum/Internationales Kolloquium. Lykia VI. (Eds. H. İşkan/F. Işık). Antalya: 55-64.
- GEBAUER, J. 1992.
"Die Archaische Geglättete Graue Keramik", Ausgrabungen in Assos 1990 (Eds. Ü. Serdaroğlu/R. Stupperich). Asia Minor Studien 5: 65-91.
- GRAVES, R. 2004.
Yunan Mitleri (Çev. U. Akpur). İstanbul.
- HIGGINS, R. 1997.
Minoan and Mycenaean Art. London.
- HILL, D. K. 1947.
"The Technique of Greek Metal Vases and Its Bearing on Vase Forms in Metal and Pottery", American Journal of Archaeology 51/3: 248-256.
- İREN, K. 2008a.
"The Necropolis of Kyme Unveiled: Some Observations on the New Finds", Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı- Eurgetes-Festschrift für Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu zum 65. Geburtstag-II (Eds. İ. Delemen/S. Çokay-Kepçe/A. Özdzibay/Ö. Turak). İstanbul: 613-638.
- İREN, K. 2008b.
"Dark Age Pottery From Southern Aeolis", A New Dawn for the Dark Age? Shifting Paradigms in Mediterranean Iron Age Chronology. Proceedings of the XV World Congress. BAR International Series 1871 (Eds. D. Brandherm/M. Trachsel). Oxford: 29-43.
- KASAPOĞLU, H. 2012.
"Metal Eserler", Antik Troas'ın Parlayan Kenti Parion. 1997-2009 Yılları Yüzey Araştırmaları, Kazı ve Restorasyon Çalışmaları (Ed. C. Başaran). İstanbul: 165-170.
- KLEINER, G./HOMMEL, P./MÜLLER-WIENER, W. 1967.
Panionion und Melie. Berlin.
- KNIGGE, U. 1991.
The Athenian Kerameikos, History-Monuments-Excavation. Athens.
- KONAK-TARAKÇI, S./SELÇUK, T. 2012.
"Batı Liman 1205 Parsel Kurtarma Kazısı 2011", 21. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu. Marmaris:185-198.
- KORKMAZ, E./GÜRMAN, B. 2012.
"İzmir İli, Aliağa İlçesi, Bozköy Biçerova Mevkii Kyme Antik Kenti Doğusu Sur Dışı Yapıları ve Doğu Nekropolü Kurtarma Kazısı", 20. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu. Bodrum: 71-96.

- KÜÇÜKGÜNEY, Z./ALTUN, P.T. 2009.
“İDÇ Liman Kurtarma Kazısı (İzmir İli, Aliağa İlçesi, Çakmaklı Köyü, Kendirci Mevkii 613 ve 68 Parsellere Ait)”, XVII. Müze Kazıları ve Kurtarma Sempozyumu. Side: 53-74.
- LEMOS, A.A. 1997.
“Rizari. A Cemetery in Chios Town”, Greek Offerings. Essays on Greek Art in Honour of John Boardman. Oxbow Monograph 89 (Ed. Olga Palagia). Oxford: 73–85.
- MELLINK, M.J. 1961.
“Archaeology in Asia Minor”, American Journal of Archaeology 65/1: 37-52.
- MUSGRAVE, J. 1990.
“Dust and Damn’d Oblivion: A Study of Cremation in Ancient Greece”, The Annual of the British School at Athens 85: 271-299.
- ÖZKAN, T. 1993.
Tenedos Arkaik ve Klasik Nekropolü (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir.
- ÖZYİĞİT, Ö. 2003.
“2000–2001 Yılları Phokaia Kazı Çalışmaları”, XXIV. Kazı Sonuçları Toplantısı-2. Ankara: 333-351.
- PEMBERTON, E.G. 1981.
“The Attribution of Corinthian Bronzes”, Hesperia 50/2: 101-111.
- PFUHL, E./MÖBIUS, H. 1977.
Die Ostgriechischen Grabrelief. Text und Tafel-I. Mainz.
- RAVEN-HART, R. 1958.
“The Casting-Technique of Certain Greek Bronzes”, The Journal of Hellenic Studies 78: 87-91.
- RICHTER, G.M.A. 1937.
“A Greek Bronze Hydria in the Metropolitan Museum”, American Journal of Archaeology 41/4: 532-538.
- RICHTER, G.M.A. 1946.
“A Fourth-Century Bronze Hydria in New York”, American Journal of Archaeology 50/3: 361-367.
- RICHTER, G.M.A. 1967.
A Handbook of Greek Art. London.
- SEEHER, J. 1993.
“Tarih Öncesi Çağlarda Ölüm ve Gömü”, Arkeoloji ve Sanat 59: 9-15.
- SMITH, R.R.R. 2013.
Hellenistik Heykel (Çev. A. Yoltar-Yıldırım). İstanbul.
- SOWDER, A. A. 2009.
Greek Bronze Hydriai (Emory Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atlanta.
- STIBBE, C. M. 1992.
“Archaic Bronze Hydriai”, Bulletin antieke beschaving. Annual Papers on Classical Archaeology 67: 1-62.
- STUPPERICH, R. 1996a.
“Grabungen in der Nekropole von Assos 1989–1994”, Thetis. Mannheimer Beiträge zur Klassischen Archäologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns 3: 49-70.
- STUPPERICH, R. 1996b.
“Vierter Vorbericht über die Grabung in der Westtor-Nekropole von Assos im Sommer 1992”, Ausgrabungen in Assos 1992 (Eds. Ü. Serdaroglu/R. Stupperich). Asia Minor Studien 21: 1-31.
- TRENDALL, A. D. 1989.
Red Figure Vases of South Italy and Sicily. New York.
- UÇANKUŞ, H.T. 1980.
”Kyme Kurtarma Kazısı Ön Raporu (1979)”, II. Kazı Sonuçları Toplantısı. Ankara: 139-149.
- UTILI, F. 1999.
Die Archaisch Nekropole Von Assos. Asia Minor Studien 31. Bonn.
- ÜNLÜ, A./ÖZSAYGI, M. 2007.
“İzmir İli, Aliağa İlçesi, Gümrük Binası Sondaj Kazısı”, XV. Müze Kazıları ve Kurtarma Sempozyumu. Alanya:13-24.
- ÜRKMEZ, Ö. 2016.
“Aiolis Kymesi’nden Samurlu 879 Nekropolisi”, Colloquium Anatolicum 15: 156-187.

VIGLAKI-SOFIANOU, M. 2004.

“Γεωμετρική νεκρόπολη αρχαίας Σάμου”, ΤΟ ΑΙΓΑΙΟ ΣΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΣΙΔΗΡΟΥ. Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου (Eds. Ν. ΧΡ.ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ/Α. ΓΙΑΝΝΙΚΟΥΡΗ). Ρόδος: 189-196.

WATTERSON, B. 2003.

The Gods of Ancient Egypt. London.

YAĞIZ, K. 2012.

Kuzeybatı Anadolu’da MÖ 1.Bin’de Ölü Gömme Gelenekleri (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir.

YALMAN, B. 1993.

Antandros Nekropolisi Kurtarma Kazısı”, III. Müze Kurtarma Kazıları Semineri. Efes: 449-487.

YILDIRIM, Ş./KARAKAŞ, G. 2006.

Museum and Sites. Edirne Müzeleri ve Ören Yerleri. İstanbul.

ANTİK CAM FIRINLARI VE ANADOLU ÖRNEKLERİ

ANCIENT GLASS FURNACES AND ANATOLIAN EXAMPLES

Makale Bilgisi

Başvuru: 25 Haziran 2017

Hakem Değerlendirmesi: 18 Temmuz 2017

Kabul: 10 Nisan 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.22.012

Article Info

Received: June 25, 2017

Peer Review: July 18, 2017

Accepted: April 10, 2018

DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.22.012

Emre TAŞTEMÜR *

Anahtar Kelimeler: Cam Fırınları, Cam Üretimi, Batı Anadolu, Cam Kaplar, Üretim Artıkları

Keywords: Glass Furnaces, Glass Productions Glass Production, West Anatolian, Glass Vessels, Production Chunks

ÖZET

Cama istenilen şekli vermek için camın eriyik halde olması ve uzun süreler gerekli ısıyı muhafaza etmesi gerekmektedir. İşte bu gereksinimlerden dolayı cam ustaları günümüze kadar pek değişmeyen formlarda cam fırınları oluşturmuşlardır. En erken cam fırını Türkiye sınırları içerisinde yer alan Hatay ili Alalah Tel-Açana Höyüğü kazılarında (MÖ 15 - 14. yüzyıl) saptanmakta, bundan yüzyıl sonra ise Mısır'da Tel Amarna'da üretime ait kalıntılar bulunmaktadır. Anadolu topraklarında Arkaik ve Klasik dönemler boyunca başlayan cam üretimi Roma ve Bizans Dönemlerinde ise zirveye ulaşmıştır. Çalışmada Ephesos, Allianoi, Metropolis, Tralleis, Tarsus, Nysa, Antiochia Ad Cragum, Sardis, Troia, Kaunos, Aphrodisias, Labraunda, Sagalassos, Side, Ayasuluk Tepesi (St. Jean Kilisesi Kazısı), Elaiussa Sebaste, Arykanda, Side, Laodikeia, Hierapolis, Constantinopolis kentlerinin birkaçında in situ cam fırınları ile fırın kalıntısı olmamasına rağmen pota, külçe parçaları ile cam cürufalarının ele geçmesinden dolayı üretimin olduğu düşünülen kentler ele alınmıştır.

* Dr., Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Uşak, E-posta: emre.tastemur@usak.edu.tr

ABSTRACT

Glass must be molten in order to give the desired shape to glass, and the required heat must be maintained for a long period of time. Glassworkers seem to have not changed their pioneering designs of furnaces throughout the long period of time. The earliest glass furnace has been found at the Aana (Alalah) Mound in Hatay, Turkey (15th - 14th centuries BC), and a century after this, remnants of glass production has been found in Tel Amarna, Egypt. The glass production, which has a long tradition in Anatolia, continued during the Archaic and Classical periods, and reached to its peak during the Roman and Byzantine periods. In this study, the in-situ glass furnaces in some of the sites in Western Anatolia such as Ephesos, Allianoi, Metropolis, Tralleis, Tarsus, Nysa, Antiochia Ad Cragum will be presented. In addition to these, some of the sites which do not have evidence of furnaces but evidence for some kind of glass production (crucible, chunks, slag etc.) such as Sardis, Troia, Kaunos, Aphrodisias, Labraunda, Sagalassos, Side, Ayasuluk Hill (Basilica of St. Jean Excavations), Elaiussa Sebaste, Arykanda, Laodicea and Hierapolis will be discussed.

Geç Tunç Çağları'ndan itibaren cam üretiminin olduğu bilinen Türkiye sınırları içerisindeki Alalah kazılarında gün ışığına çıkarılan ve MÖ erken 14. yüzyıla tarihlenen cam işliği kazıyı gerçekleştirenler tarafından¹ Mısır-Tel Amarna'daki işlikten birkaç on yıl daha erkene tarihlendirilmektedir². Alalah'da cam işliğinin dışında cam üretiminin diğer bir göstergesi apsidal yapının kenarında bulunan fırındır. Fırının etrafında cam, fayans parçaları, boncuk, kap parçaları ile kuşkusuz üretime dair kanıt niteliğindeki pota parçası bulunmuştur³. Alalah ile aynı dönemlere tarihlenen, dönemin denizası ticaretinde camın ithalatının yapıldığının göstergesi olan, Uluburun Batığı'nın rotasının Ege adaları olduğu düşünüldüğünde burada cam işleyen atölye/atölyelerin olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Ancak şu ana kadar Anadolu'nun güney komşusu Alalah haricinde bu dönemler için gün yüzüne çıkarılmış bir fırına ait buluntu ele geçmemiştir⁴. Bununla birlikte Kuzey Batı Ege Bölgesi'nde yer alan Beşik Yassitepe Burnu, Geç Tunç Çağı Mezarlığı'nda MÖ 1360-1320 civarlarına tarihlenen mezarda işlenmemiş cam külçelerinin ortaya çıkarılması Batı Anadolu'nun kuzey kesiminde de üretimle ilişkili arkeolojik kanıtları gözler önüne sermektedir⁵. Aynı dönemlerde, İç Anadolu bölgesinde ise bir Hitit yerleşimi olan Boğazköy'de cam yapım tariflerinin bulunduğu tabletler ele geçmiştir⁶. Boğazköy'de bulunan tarifler Hititlerin cam üretimi yaptıklarının en önemli kanıtıdır⁷. Bunun dışında Hitit yerleşimlerinden biri olan Niğde-Büklükale'de gerçekleştirilen kazılarda iç kalıp teknikli kap, kazıyı yapanlar tarafından, Alalah'ta ortaya çıkarılan ve şu ana kadar Anadolu'da ele geçen en erken kap olarak nitelendirilen kaptan daha erkene tarihlendirilmektedir⁸. Eski Hitit Dönemi'ne, MÖ 17. yüzyıla tarihlenen, Çavlım Nekropolü buluntuları üzerine araştırma yapan Dr. Tek burada ele geçen boncuklarla aynı renk ve formlarda benzerlerinin Anadolu'da pek çok merkezde ele geçmesinden dolayı Orta Anadolu'da birden fazla üretim olduğunu belirtmektedir⁹.

Cam fırınları ile ilgili en önemli kanıtlarımızı Mezopotamya tabletlerindeki bilgiler oluşturmaktadır. Bu tabletlerde anlatılanlara göre "bit küri" olarak isimlendirilen cam atölyelerinde üç tip fırından bahsedilmektedir. Bunlardan ilki "kûri sâ abni" isimli potalı fritleme fırınları, ikincisi "kûri ša siknat ênâtpel-ša" isimli zeminde gözleri olan döküm fırınları ve sonuncusu ise "Kûri ša takkani" denilen bitmiş formların

yerleştirildiği tavlama fırınlarıdır. Tabletlerde cam potasının, "taptuzakatu" temiz olması gerektiğinden bahsedilmiş ayrıca "mutirru" olarak geçen kancanın potadaki eriyik haldeki camı karıştırma işleminde kullanıldığı anlaşılmaktadır¹⁰.

Assur kralı Asurbanibal'ın saray kütüphanesinde bulunan tabletlerde yeşilimsi cam yapmak için verilen tariflerde fırınların soğukluk kısımlarının özelliklerinden de bahsetmektedir:

Eğer yeşilimsi renkte (zaqindurü renkli) cam üretmek istiyorsan oldukça ince on mina immanaklu taşıyı (kuvars) dövmelisin. 15 mina naga bitkisinin kökü ve 1 2/3 mina beyaz bitki karıştırmalısın. Bu karışımın hepsini dört kapısı olan ve ateşe açılan soğuk fırına koyacaksın ve bu karışımı kapıların aralarına yerleştireceksin. Güzel ve dumansız ateşin altın sarısı gibi parıldayana kadar bekle sonra fırınlanmış tuğlanın üstüne karışımı dök işte buna "zuku camı" denir...¹¹.

Ayrıca bir cam fırınının yapım aşamasında uygulanması gereken ritüellerden, fırında hangi türde yakacak olarak ağaçların kullanılmasına dair bilgiler de içermektedir:

"Kilden cam fırını yapmak için öncelikle uğurlu bir ayda uygun bir günü seçin böylece fırını kurmaya başlayabilirsiniz. Fırını bitirir bitirmez Kubu idolünü oraya koyun. Dışarıdan biri ya da yabancı atölyeye girmemeli, kirli bir kişi İdolün önünden bile geçmemeli. Düzenli bir şekilde Kubu İdolünün önünde libasyon yapmalısın. Cam üretimine karar verdiğin zaman İdolün önünde koyun kurban etmelisin, tütsü alevine ardıç tütsüsü eklemelisin, bal ve erimiş yağdan içki sunmalısın. Bundan sonra fırını yakabilirsin ve camı potaya koyabilirsin. Fırın için kullanacağın odun kabuğu soyulmuş ve kalın kavak ağacı olmalı; budaksız, deri şeritlerle birbirine bağlanmış ve abu (temmuz / ağustos) ayında kesilmiş olmalı. Ancak bu odun fırına konulmalı...¹²

Yine bu tabletlerde çok detaylı olmasa da üç tip fırından bahsedilmektedir. İlki, dört açıklığı olan "Kuru Fırını"; olasılıkla ön eritme için kullanılan fırındır. Buradaki "açıklıklar" sözü metinde "gözler" anlamında kullanılmıştır. Ön eritmesi yapılacak malzeme bu açıklıkların arasına yerleştirilmekteydi. Kuru fırınları birazda olsa Roma Fırınlarını andırır biçimde "alt kısım" ya da "ateş kısım" olarak adlandırılan ana bölümden ateş yakıldığında buradan üst bölümlere kadar ısı ulaşmaktaydı. Diğer Kuru Fırını, ise ilkinden farkı

¹ Dardeniz 2016: 152-153.

² Shortland 2000: 129-134.

³ Dardeniz 2016: 152-153.

⁴ Taştür 2017: 72, 73.

⁵ Becks 2002: 90, 206.

⁶ Erten 2002: 319-329.

⁷ Oppenheim/Brill/Barag/Saldern 1970: 67-68.

⁸ Matsumara 2015.

⁹ Tek 2005: 110.

¹⁰ Newton/Davison 1989: 105-107.

¹¹ Oppenheim 1970: 32-35.

¹² Oppenheim/Brill/Barag/Saldern 1970: 32-35.

cam yapımı için kullanılan bölümün üstünün kapak ile kapatılmasıdır. Ancak tabletlerde ısının bu bölümden yükseldiğini gösteren herhangi bir kanıt yoktur. Üçüncü tip fırın, Atunu Fırını'dır. Bu fırında bir haftanın üzerinde ergitme yapılabilmekteydi¹³.

Mallowan, Nimrud'da yapmış olduğu saray kazılarında 47 numaralı olarak adlandırdığı mekanın güney tarafında bir cam atölyesi olduğunu notlarına eklemiştir. Cam atölyesi olduğu kanısını ise mekanda ele geçen cam yapım aletleri, külçe parçaları ve fırın izleri olarak açıklamıştır¹⁴.

MÖ 2. binin ikinci yarısından itibaren ise Mısır-Tell Amarna önemli üretim merkezi ilk defa Petrie'nin yapmış olduğu çalışmalarda bilmekteyiz. Petrie, cam fırını olarak düşündüğü yapının çizimlerini yapmış ve bunu bilim dünyasına tanıtmıştır (Fig.1)¹⁵. Mısır'da üretimin olduğunu diğer bir kanıtı ise Uluburun Batığı'nda bulunan cam külçeler üzerinde yapılan analizlerdir¹⁶. Tell Amarna'da ortaya çıkarılan cam fırının çevresinde külçe kalıpları ile birlikte cam hamuru ele geçmiştir¹⁷. Yine bu alanda birbirine bitişik birden fazla mekanla karşılaşmıştır. Uzmanlar bu yapıların cam yapımcılarının ve cam işleyenlerin çalıştıkları farklı mekanlar olduklarını belirtmişlerdir¹⁸. Ayrıca Tell Amarna'da fırın kalıntısının içerisinde bulunan 1.78 cm çapında ve 1.27 cm. yüksekliğindeki silindirik potalar üretimin boyutlarını göstermesi açısından oldukça önemlidir (Fig.2)¹⁹. Tunç Çağı'nın sonlarında yaşanan kitlesel göç hareketleri ile birlikte yaşanan karanlık dönemlerde cam da tüm sanat eserlerinde olduğu bir duraklama dönemine girmiş ve MÖ 8. yüzyıla kadar boncuk ve küçük objelerin dışında üretim yapılmamıştır²⁰. MÖ 8. yüzyıldan itibaren ise Assur ve Fenikelilerin başını çektiği bir üretim ile

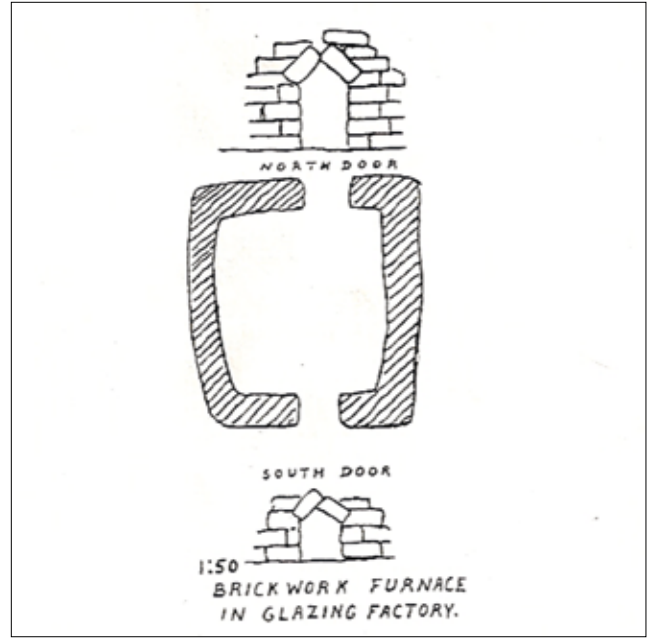

Figure 1: Tell-el Amarna'da Bulunmuş Olan Pişmiş Toprak Tuğla Fırının Petrie Tarafından Yapılan Çizimleri MÖ 1370 (Newton/Davison 1989: 108). / *Petrie's Drawings of the Terracotta Brick Kiln in Tell-el Amarna - 1370 BC*

karşılaşmaktayız²¹. Arkaik Dönem'lerden itibaren Batı Anadolu'da üretim yapıldığının en önemli kanıtı ise Sardeis'te sur duvarlarının dışına yapılmış olan cam atölyesidir. Atölyenin son üretim tarihi Perslerin kenti işgal ettiği MÖ 547-42 yılları arasındadır²². Anadolu'nun dışında ise MÖ 4. yüzyılın sonu ile erken 3. yüzyıl arasında Rhodos'ta aktif olarak cam üretimi yapıldığı kanıtlanmıştır²³.

Arkaik ve Klasik Dönemlerde, iç kalıp tekniğinden daha zahmetli ve masraflı olan kalıba dokum renksiz cam kaselerin üretiminin yerlerinden birisinin Anadolu olabileceği düşünüldüğünde iç kalıp teknikli kaplarında, henüz bu dönemler için üretime dair bir kanıt bulunmasa da Anadolu'da üretilmiş olma olasılığını göz ardı etmemek gerekir²⁴. Hellenistik Dönem'de Myrina Nekropolü, Pitane-Candarlı'da çok sayıda iç kalıp teknikli cam kapların ele geçmesi bu bölgelerde ya da yakınlarında atölyelerin olabileceğini desteklemektedir²⁵.

¹³ Charleston 1978: 9-10.

¹⁴ Burada ele geçen kırmızı renkli cam objeleri üzerinde 1981 yılında British Museum Research Laboratory'de yapılan radiokarbon tarihlendirmesinde külçenin MÖ 425 (artı, eksi 50 yıl aralığı ile) yıllarına ait olduğu anlaşılmıştır.

¹⁵ Newton/Davison, 108; Daha sonraki yıllarda yapılan kazılarda aynı alanda cam cürufaları ele geçse de Petrie'nin yaptığı çizimlerdeki fırın kalıntısına rastlanmamıştır. Nicholson 1995: 11-16.

¹⁶ Son yıllarda yapılan araştırmalarda Uluburun Batığı'nda bulunan üç adet koyu mavi cam ile turkuaz renkli cam külçelerinde yapılan analizler sonucunda bunların Mısır'daki camlarla aynı kimyasal yapıda olduğu anlaşılmıştır. Mısır'da Tell Amarna'nın dışında biraz daha geç bir döneme tarihlenen Quantir'deki cam atölyesidir. Shortland 2007: 261-262.

¹⁷ Shortland 2000: 261; Tell Amarna'da geç bronz çağlarına tarihlenen çok sayıda yarı işlenmiş camlarla yapılan analizlerde bunların içeriğinde camı opaklaştırmak için antimon ağırlıklı katkının kullanıldığı anlaşılmıştır. Smirniou/Rehren 2011: 58-80.

¹⁸ Shortland 2000: 261.

¹⁹ Newton/Davison 1989: 108.

²⁰ Taştemür 2017: 74.

²¹ Grose 1989: 73,74.

²² Greenewalt 1987: 44.

²³ Rhodos Hellenistik dönem camları ile yapılan kimyasal diğer bölgelerden farklı olarak analizlerde quartz ve mineral natronlarla yapılmış temel bileşimi kireç, silisyum ve sodadan oluşan camlarda düşük magnezyum ve potasyum görülmektedir. Rehren/Spencer/Triantafyllidis 2003: 39-41.

²⁴ Grose ise renksizleştirilmiş cam kaplarla ilgili olarak Akdeniz'in iç kısımları, Yunan ve Makedonya ticari çemberinde rastlanmakta olduğunu ancak bunların Perslerin başkentinde mi yoksa Yunan birliklerinden birinde mi üretildiğinin kesin olmadığını belirtmektedir. Grose 1989: 81.

²⁵ Taştemür 2016: 170-195.

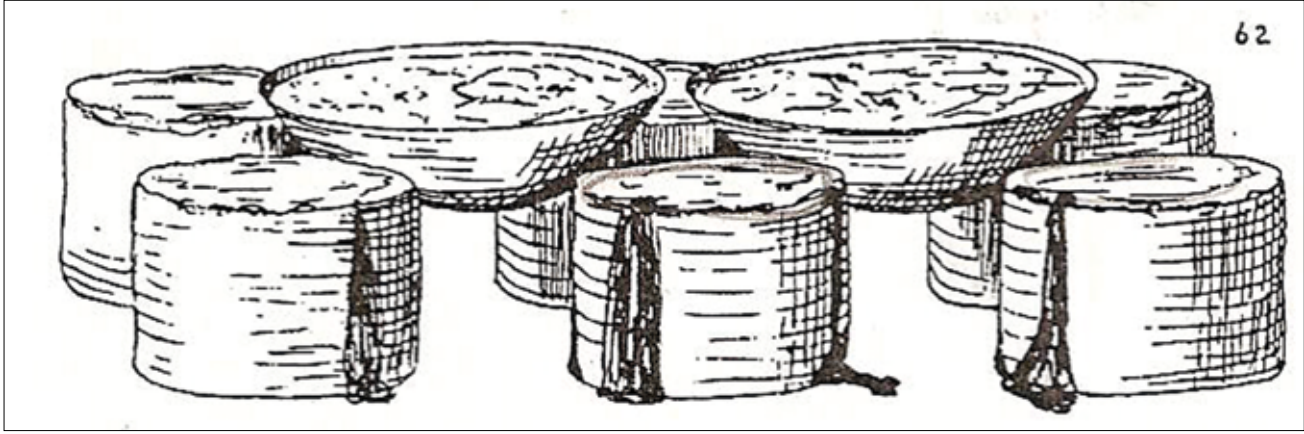

Figure 2: Flinders Petrie'nin Çizimi, 1894 (Newton/Davison 1989: 108). / *Flinders Petrie's Drawing, (1894)*

Geçmişten gelen deneyim ve ustalığın birleştiği dönem olarak cam tarihinde yerini alan Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise cam, serbest üfleme tekniğinin keşfi ile birlikte oldukça ucuzlamış ve herkesin ulaşabileceği bir madde haline gelmiştir. Cama olan bu taleplerden dolayı da cam ustaları sabit atölyelerin dışında talep karşısında geçici atölyeler kurup üretimlerini gezici olarak yapmaya başlamışlardır. Ancak buradaki önemli bir ayrım Roma İmparatorluk Dönemi ile birlikte yoğun miktarlarda kırık camların bulunduğu her alanın bir üretim merkezi olmayacağıdır. Çünkü bu dönemle birlikte artık cam kırıkları da ticari bir unsur olarak geri dönüşüm ağındaki yerini almış ve kırıkları toplayıp atölyelere satan ticari bir kesim oluşmuştur²⁶. Arkeolojik kanıtlardan anladığımız kadarıyla bu dönem yapılan cam fırınları genellikle yuvarlak ya da oval planlı, küçük ölçekli, alt kısımda ateşlik, üst kısmında ise soğutma bölümü olan genellikle iki katlı, potalı fırınlardır²⁷. Geç Roma Dönemi'nde bazı fırınlarda dairesel formlu potalar dörtgen forma dönüşmüşlerdir²⁸. Roma cam fırınları ile en önemli görsel kanıtlar kandil üzerindeki kabartmalardan gelmektedir (Fig.3)²⁹. Slovenya'da bulunmuş olan bir kandil üzerinde ortada cam fırını, hemen yanında cam üfleyen usta ve fırının diğer yanında cam ustasına yardımcı olan bir asistan bulunmaktadır. Fırın iki bölümden oluşmaktadır; alttaki bölüm ateşlik kısmıdır ve buranın açıklık kısmının

Figure 3: Slovenya'da Mezar Buluntusu Cam Fırını Betimlemeli Kandil (Lazar 2006: 230, Fig.2, 3a). / *An Oil Lamp Describing a Glass Furnace Found in Grave in Slovenia.*

ağızı dörtgen şeklinde yapılmıştır. Üst kısmında ise daha geniş yarıküresel bir formda açıklık bulunmaktadır. Açıklığın içinde ise "Ters V" şeklinde görülen betimleme ise olasılıkla fırındaki ateşin ısınını muhafaza etmek ve cam ustasını ateşten korumak amacıyla yerleştirilmiş bir kapak paravanı olduğu düşünülmektedir. MS 1. yüzyıla tarihlenen bu kandil olasılıkla kendinden biraz önce yapılmış olan bir cam fırını tasvir etmesi açısından oldukça önemlidir³⁰.

Anadolu topraklarında ele geçen cam üretimiyle ilişkili fırın kalıntıları, epigrafik belgeler, üretim artıkları ve tipolojik analogilere baktığımızda kırk dört yerleşim merkezinde Geç Tunç Çağları'ndan Osmanlı Dönemi'ne kadar cam üretim izlerini görmekteyiz (Fig. 4). Aslında, Roma Dönemi ile birlikte Anadolu'da çoğu yerel atölyenin kendi yerleşimlerinin ihtiyaçlarını karşılamakta olduğunu ve ancak lüks kapların ya da içindeki maddeye ihtiyaç olduğunda o maddeyi taşıyan cam kabın ithal edildiğini söylemek de mümkündür³¹.

²⁶ Allen 1999: 12-14.

²⁷ Tunus-Kartaca'da bulunan Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen pişmiş toprak kandil parçasının discuss kısmındaki kabartmada iki katlı cam fırını ve cam fırının önünde cam üfleyen usta betimlenmiştir. Caron/Lavoie 1997: 197; Ayrıca Hırvatistan-Spatalo Museum'nda sergilenen bir kandille (Newton/Davison 1989: 109) İtalya-Museo Archeologico Nazionale di Ferrara'daki sergilenen diğer kandil MS 1. yüzyıla tarihlenen ve üzerinde kabartma olarak iki katlı cam fırını bulunmaktadır (Lazar 2005: 229, 230)

²⁸ Allen 1999: 14.

²⁹ Cam fırınlarının olduğu betimlemelere sahip olan ve en iyi korunmuş olan Slovenya'daki kandilin dışında Hırvatistan-Asseria yerleşimi ile İtalya-Ferrara çevresinden de iki kandil daha yer almaktadır. Lazar 2005: 229-230.

³⁰ Lazar 2006: 229-230, Fig.2, Fig.3a.

³¹ Höpken/Çakmaklı 2015: 9.

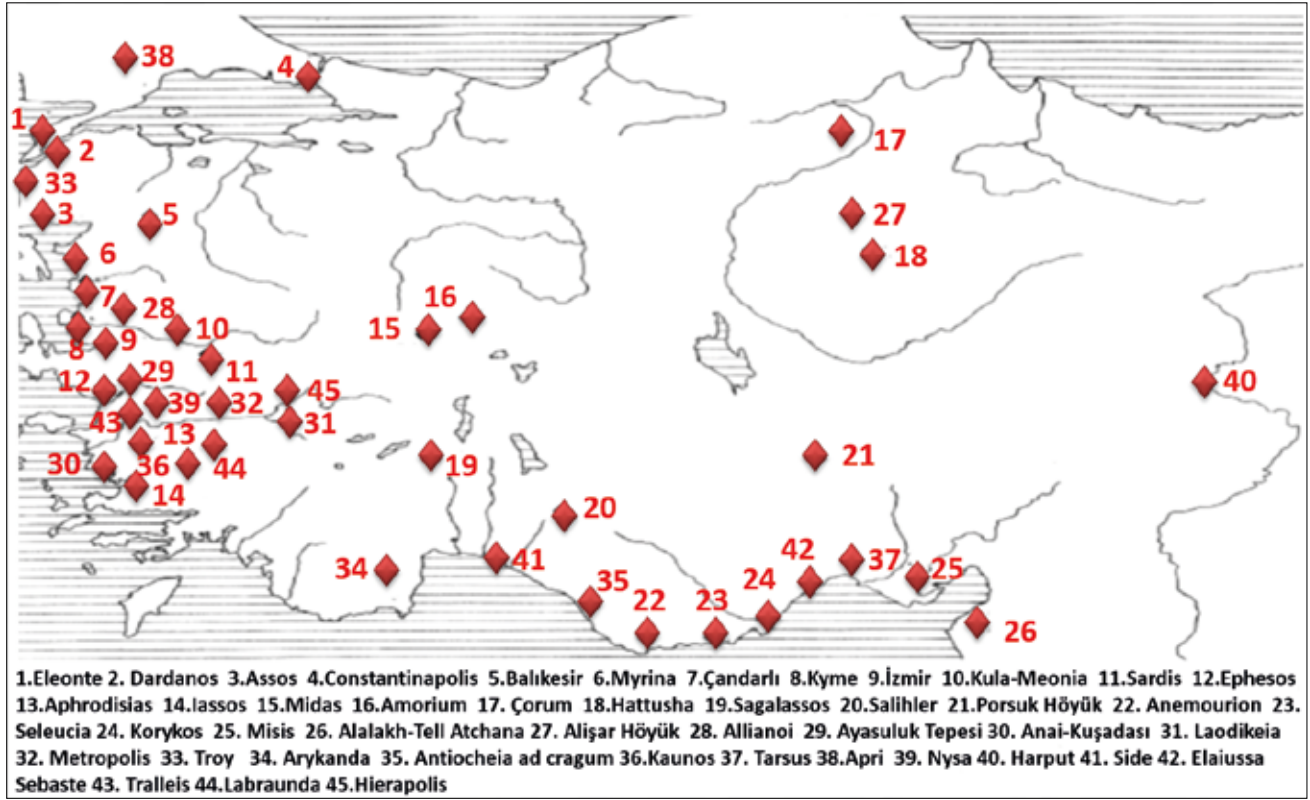

Figure 4: Cam Üretim İzlerine Rastlanan Yerleşimleri Gösteren Harita (Fırınlr, Epigrafik, Üretim kalıntıları ve Tipoloji) (E. Taştēmür tarafından hazırlanmıştır). / Map Showing Settlements Found in Glass Production Traces (Furnaces, Epigraphy, Production Remnant and Typology), (Prepared by E. Taştēmür).

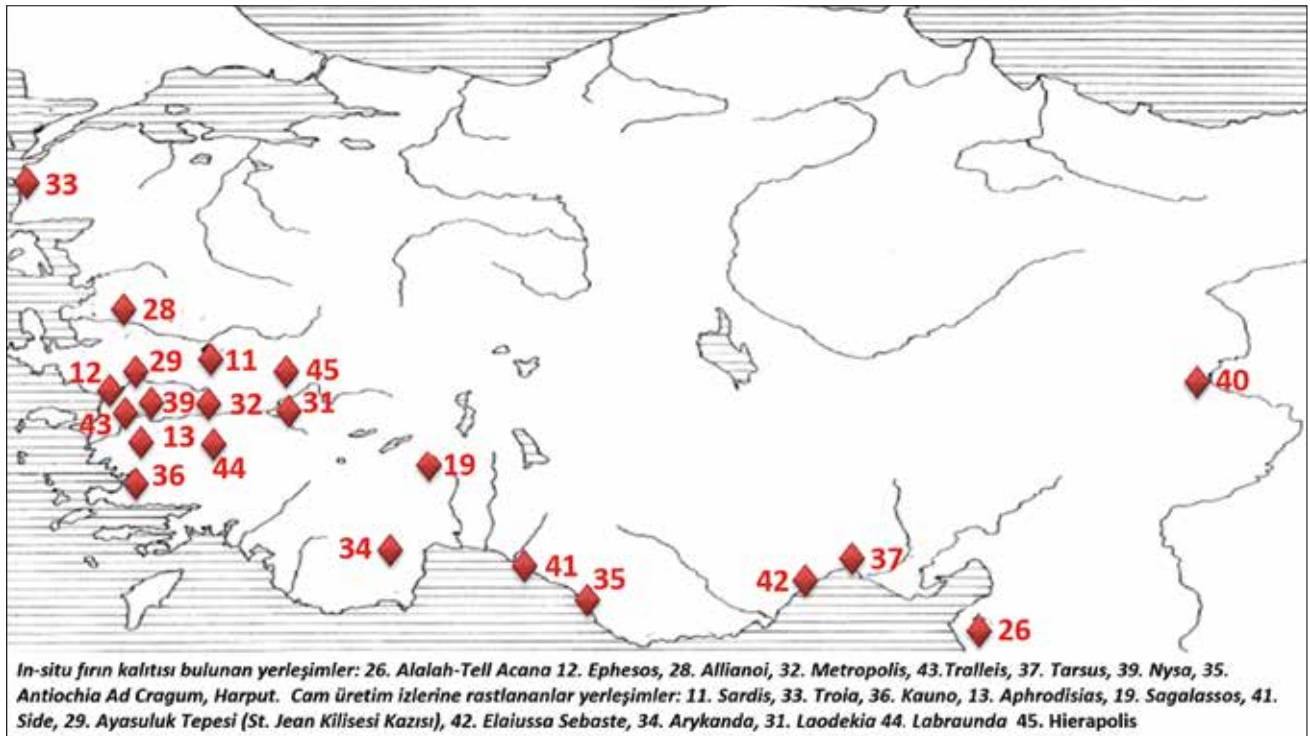

Figure 5: Fırın ve Cam Üretim Kalıntılarına Rastlanan Yerleşimleri Gösteren Harita (E. Taştēmür tarafından hazırlanmıştır). / Map Showing that Settlements Encountered Remnant of the Furnace and Glass Production (Prepared by E. Taştēmür).

Makalenin konusunu oluşturan Anadolu topraklarında cam üretimine ilişkin veriler iki başlık altında toplanmıştır. Bunlardan ilki, in-situ fırın kalıntısı bulunan yerleşimler: olan Alliano, Ephesos, Metropolis, Nysa, Tralleis, Tarsus, Antiochia ad Kragum ve Harput'tur. Cam üretim izlerine rastlanan yerleşimler ise Troia, Ayasuluk Tepesi (St. Jean Kilisesi Kazısı), Sardis, Laodikeia, Aphrodisias, Kaunos, Arykanda, Labraunda, Sagalassos, Side, Elaiussa Sebaste, Hierapolis ve Constantinopolis'dir (Fig. 5).

IN-SITU FIRIN KALINTISI BULUNAN YERLEŞİMLER³²

Alliano

İzmir-Bergama ilçesinin 18 km kuzeydoğusunda, Paşa Ilıcası Mevkii'nde yer alan Alliano ören yerinde 1998 yılında baraj yapımı için başlayan kurtarma kazıları 2006'da sona ermiştir³³. Alliano'da Propylon'un güneybatısında, karşılıklı dört kenarlı 50 cm genişliğinde iç haznesi olan yan boşlukları ise 25 cm olan bir fırın ortaya çıkarılmıştır. Kazıyı gerçekleştirenler doğu-batı yönünde 90 cm devam eden fırının temelini harçla kaplanmış olduğunu duvarlarının ise pişmiş toprak tuğla ile aralarında toprak ve saman karışımından yapılmış harç olduğu belirtmişlerdir. Buluntular ışığında fırının Bizans Dönemi'nde kullanıldığı düşünülmektedir³⁴. Fırının çevresinde bulunan çok sayıda cam cürufarından dolayı bir cam fırını olabileceği düşünülmüştür (Fig. 6)³⁵. Diğer taraftan Alliano'de Geç Antik Çağ'a ait bir kısmı tamamen tahrip olmuş 15 adet seramik fırını bulunmuş bu seramik fırınlarından bazılarının içlerinde çok sayıda seramik cürufunun yanı sıra cam cürufu da ele geçmiştir. Bu durum bazı fırınların ortak olarak kullanılıp kullanılmadığı sorusunu akla getirmektedir. Seramik fırınları olarak adlandırılan fırınların genel yapısını ortalarında küçük dere taşları ve toprak harçtan oluşan çatıyı desteklemek için yapılan dikmeler oluşturmaktadır. Taban döşemeleri ise tuğla ve sıkıştırılmış topraktır³⁶. Kazıyı gerçekleştirenler dokuz kazı sezonu boyunca binlerce cam parçasının bulunduğu Alliano'de Bizans Dönemi'ne ait birden fazla mekanda üretim yapılmış olabileceğini düşünmektedirler³⁷.

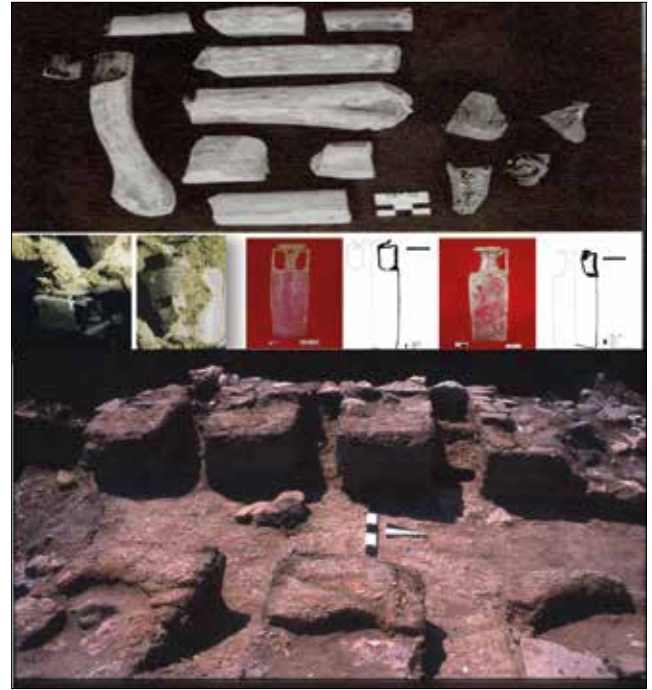

Figure 6: Alliano Cam Fırın Kalıntısı ve Cam Cürufaları (Yaraş 2009: 111-112, Fig. 1, 3; Yaraş 2002: 383, Fig. 5). / Alliano Glass Furnace Remnant and Glass Slag

Ephesos³⁸

Arkaik Dönemlerden başlayarak Akdeniz Havzasının en zengin kentlerinden biri olan Ephesos, Augustus Dönemi ve sonrasında da önemli bir ticaret merkezi olarak önemini korumuştur. Bizans Dönemi'nde eski parlak günleri kadar olmasa da Hristiyanlar için önemli bir kent olarak varlığını sürdürmüştür³⁹. 2000 yılında yapılan Ephesos kazılarında Tetragonos Agora'sının batısındaki mekan dizisinin ortasında "J" olarak adlandırılan alanda bir cam fırın kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Burada ele geçen ve MS 6. ve 7. yüzyıllara tarihlendirilen sikkelerden dolayı cam fırınının bu tarihlerde aktif olarak çalıştığı düşünülmektedir⁴⁰. Olasılıkla bu cam fırını MS 5. yüzyılın başlarında Tetragonos Agora'sındaki yenilemeden başlayarak kullanılmış ve MS 612 yılındaki depreme kadar da üretime devam etmiştir⁴¹. Cam fırını 70 cm eninde 90 cm boyunda oval formudur. Kilden yapılmış olan yan duvarlarının bir bölümü korunmuştur, üzerinde yüksek sıcaklıktan dolayı yanık izleri görülmektedir

³² In-situ fırın kalıntıları Anadolu'nun batı bölümlerinde; kuzey yerleşimlerinden başlayarak güneye, Anadolu'nun güney bölümlerinde ise batıdan doğuya doğru sıralanmıştır.

³³ Yaraş 1999: 35-37.

³⁴ Yaraş 2002: 377.

³⁵ Yaraş 2010: 111-112, Doç. Dr. Ahmet Yaraş ve Doç. Dr. Daniş Baykan ile yapılan görüşmelerde burada yoğun miktarda cam cürufaları ile cam kap parçalarının ele geçmesinden dolayı cam fırının olduğunun kesinliğinden bahsedilmiştir. Ancak ham cam üretiminin varlığına ilişkin bir kanıt ileri sürülmemiştir.

³⁶ Yaraş 2003:404-410, 140.

³⁷ Yaraş 2010: 111-112.

³⁸ Dr. Peter Scherrer ve Dr. Barbara Cruzda-Ruth'a yayınlanmamış fotoğrafları ve konuyla ilgili gerekli bilgileri gönderdikleri için teşekkürlerimi sunarım.

³⁹ Zabran/Ladstaetter 2012: 75-76.

⁴⁰ Fırın çevresindeki yoğun miktarda bulunan ayaklı cam kaplar ile cam ağırlıklardan dolayı cam fırınında bu kapların üretiminin yapıldığı düşünülmüştür: Wefers, Mangartz 2011: 213-228; Krinzinger 2001: 129.

⁴¹ Czurd-Ruth 2005: 158-161.

(Fig. 7)⁴². Bu fırının çevresinde ele geçen cam külçe parçaları ile Yamaç Ev 1'deki buluntuların içerikleri karşılaştırıldığında bunların kimyasal yapılarının farklı olduğu anlaşılmıştır. Olasılıkla Yamaç Ev 1'de bulunan camlar Ephesos içerisindeki başka bir atölyede üretilmiş olmalıdırlar⁴³. Bu bilgilerin dışında devam eden bir doktora tezi olmasına rağmen paylaşımda bulunan Viyana Üniversitesi'nden Luise Schintlmeister'in aktardığı bilgilere göre "Halls of Verulanus" alanında da cüruf, üretim artığı cam külçe parçaları bulunmuş ancak henüz fırına ait izler bulunamamıştır.

Figure 7: Ephesos Fırın Kalıntısı ve Cam Külçe Parçaları (Czurda Ruth 2005: 160, Fig.1; Dr. Peter Scherrer ve Dr. Barbara Czurda arşivinden). / *Ephesos Furnace Remnants and Glass Ingot Pieces* (Czurda Ruth 2005: 160, Fig.1; from archive Dr. Peter Scherrer ve Dr. Barbara Czurda).

Metropolis

Metropolis, İzmir - Torbalı ilçesinde, kutsal Galleion Dağı'nın eteklerinde, İzmir'e 40 km Ephesos'a ise 30 km. uzaklıkta konumlanmıştır. Burada yaşatılan Ana Tanrıça inancın yazıtlara aktarılmasına dayanılarak kentin isminin Metropolis olduğu düşünülmektedir⁴⁴. Metropolis antik kentinde 1994 yılında tiyatrodaki yapılan çalışmalarda A-6 ve B-6 plankarelerinde kazılar yapılmıştır. Tiyatro duvarına bağlı doğu-batı uzantılı, tuğla ve harçtan yapılmış ince uzun bir duvar bulunmuş ve bu duvarın olduğu alanda bulunan çok sayıda cam cürufu ve cam parçaları ele geçmiştir (Fig. 8). Bu alanda ortaya çıkarılan Geç Roma Dönemi sikkelerinden dolayı olasılıkla cam atölyesinin de bu dönemlere ait olduğu düşünülmektedir⁴⁵.

Metropolis kentinde fırına ait izler bulunmasa da ikinci bir cam atölyesinin olabileceği mekan Gymnasium yapısının bulunduğu alanda düşünülmektedir. 1998 yılında Gymnasium'un C olarak adlandırılan mekandaki kazı çalışmalarda çok miktarda cam, seramik ve kurşun parçaları bulunmuş ayrıca cam cürufalarının da bu alanda ele geçmesinden dolayı mekanın işlevini yitirdikten sonra yakınlardaki bir cam atölyesinin üretim artıklarının buraya atıldığı düşünülmektedir (Fig. 9)⁴⁶. Bu makale yazılırken basına yansıyan haberlerde Roma hamamının Erken Bizans Dönemi'nde işlevini yitirdikten sonra ateşlik bölümünün cam fırını olarak kullanıldığı ve atölyenin kiliseye olan yakınlığından dolayı da kilisenin kontrolü altında olduğu ve kilisenin ihtiyaçlarını karşılamak için işletildiği kazıyı yapanlar tarafından aktarılmıştır⁴⁷. Belki de Gymnasium C olarak adlandırılan alandaki cam cürufaları da bu atölyeden gelmiş olabilirler.

Figure 8: Metropolis Tiyatrosu'ndaki Fırın Kalıntısı ve Cam Buluntular (Meriç/Ersay 1995: 43, Res. 5; Tezel 1994: 22, Lev. 20, Res. 1-9). / *Furnace Remains and Glass Finds at the Metropolis Theater*.

Nysa

Nysa Karia Bölgesi'nin önemli kentleri arasında yer almaktadır⁴⁸. Bölgenin ve Menderes Nehri'nin kuzeyinde, Aydın (Messogis) Dağları'nın güneyindeki korunaklı yamaçta bulunmaktadır. Antik dönemde yoğun

⁴² Fırının yakınlarda külçe parçaları, camla birleşmiş durumda demir çubuk bulunmuştur: Scherrer/Trinkl 2006: 149-169.

⁴³ Uhler 2006: 1-6; Yamaç Evler cam buluntularının detayları için bkz. Czurda-Ruth 1989: 129-140.

⁴⁴ Ayberk 2004: 3.

⁴⁵ Meriç/Ersay 1995: 38; Tezel 1994: 22, Lev. 20, Res. 1-9; Gençler 2000: 263; Tek 2005: 117, dipnot.75.

⁴⁶ Meriç/Öz/Ekin 1999: 228.

⁴⁷ <http://testsite.kultur.gov.tr/TR,171077/metropolis39te-cam-uretim-firini-bulundu.html>

⁴⁸ Örneğin Karia Bölgesi cam üretimine dair fırın dışı arkeolojik verilerin yoğun olduğu Anadolu Antik Bölgelerinden biridir. Örneğin Labraunda kutsal alanı üzerindeki tipolojik çalışmalar burada Roma döneminin erken evreleri itibarıyla cam üretiminin söz konusu olabileceğini kanıtlamaktadır: Çakmaklı 2016: 22.

Figure 9: Metropolis Gymnasiumda Fırın Olduğu Düşünülen Alan ve Cam Cüruflar (Akkuş 2011: 109-112, no. 5-15). / *Area is Thought to be the Furnace and Glass Slag in Gymnasium of Metropolis.*

Figure 10: Nysa Fırın Kalıntısı (İdil/Kadioğlu 2009: 517, Res. 4-5). / *Nysa Furnace Remnant.*

Figure 11: Tralleis 1 Numaralı Dükkanındaki Fırın Kalıntısı (Yaylalı 2008: 38, Res. 9). / *Tralleis Furnace Remnant in Store Number 1.*

olarak kullanılan önemli bir ana yol, Anadolu'nun iç bölgelerinden gelerek Nysa'dan geçmekte ve buradan Karia ve İonia Bölgeleri'nin diğer kentlerine ulaşmaktadır.

Bu nedenle kent önemli ulaşım ve ticaret yolları üzerinde yer almaktadır⁴⁹. Nysa'da Agora'nın kuzey portikosunda 3 numaralı dükkan olarak adlandırılan mekanda yapılan kazı çalışmalarında yoğun miktarda pencere camı parçaları, kap parçaları, cüruf ve cam çekirdeği, sağlam pota açığa çıkarılmıştır⁵⁰. Ayrıca dükkanın kuzeydoğu köşesinde 1.36 x 77 cm ölçülerinde cam fırın kalıntıları ve işlenmemiş cam parçasının olması bu dükkanın cam üretim atölyesi olduğunu göstermektedir (Fig. 10). Burada bulunan MS 4. ve 5. yüzyıla tarihlenen seramik buluntudan dolayı cam fırını da olasılıkla bu tarihe verilmektedir. Bunun dışında fırının olduğu bölümde yoğun kül izleri ve cam parçalarının da bulunduğu belirtilmiştir⁵¹.

Tralleis

Tralleis, Aydın ilinin kuzey kısmında Messogis günümüzdeki adıyla Kestane Dağları'nın güneyinde kimi antik yazarlar tarafından Karia bölgesinde⁵², kimileri tarafından ise Lydia Bölgesi'nde yer almaktadır⁵³. 2006-2007 kazı sezonunda Gymnasiumun kuzeyinde, duvara bitişik olarak yapılmış mekanda Geç Roma-Erken Bizans dönemine ait işlik ve dükkanlar gün ışığına çıkarılmıştır. Dükkanların doğu tarafındaki ilk dükkanın güneydoğu köşesinde 1.83 cm çapında dairesel formu, tuğla örgüsü ile yapılmış cam fırını kalıntıları bulunmuştur. Fırının batı tarafında ise tabandan yarım metre yükseklikte taban tuğlaları ile döşenmiş 1.95 x 2.40 cm ölçülerinde bir düzlem bulunmaktadır. Kazıyı gerçekleştirenler tarafından bu düzgün alan cam hamurunun şekillendirildiği ve cam kapların soğutulduğu alan olarak yorumlanmıştır (Fig. 11)⁵⁴.

Ayrıca 2 numaralı dükkan olarak adlandırılan alanda üretim için hazırlanmış şeffaf (morumsu ve sarımsı tonlarda) cam çubuklar ele geçmiştir. Cam çubukların uç kısmı sivriltilmiş ve çokgen şeklindedir. Boyutları ise değişkenlik göstermektedir. Bununla birlikte aynı dükkanda fırına ait izler bulunmasa da cam cüruflarının ve çubuklarının ortaya çıkarılması bu alanda da cam üretimi ile ilişkili bir yapı olduğunu göstermektedir⁵⁵.

⁴⁹ <http://www.dtcf.ankara.edu.tr/nysa-antik-kenti/>

⁵⁰ İdil/Kadioğlu/Beckmann/Özbil-Serin/Tamsü-Polat 2009: 502.

⁵¹ İdil/Kadioğlu 2008: 502-515; İdil/Kadioğlu/Beckmann/Özbil-Serin/Tamsü-Polat 2008: 273.

⁵² Ksenophon III. 12. 19.

⁵³ Strabon XII. 8. 15.

⁵⁴ Yaylalı 2008: 24-26.

⁵⁵ Yaylalı 2008: 24-26.

Merkezdeki çeşmenin hemen batısında 7 numaralı dükkan olarak adlandırılan mekanın güneybatı köşesinde yarım daire formu cam fırını bulunmuştur. Tuğla örgülü fırının 33 cm. yüksekliğinde bir kısmı korunmuştur. Fırının içerisinde bulunan tabana dikilmiş künk kazıyı gerçekleştirenler tarafından fırının baca kısmı olarak nitelendirilmiştir. Fırının hemen doğusunda devşirme malzemeler kullanılarak oluşturulmuş bir tezgâh yer almaktadır. Fırında ısıtılan camlar olasılıkla bu tezgâh üzerinde şekillendirilmekteydiler (Fig. 12)⁵⁶.

Figure 12: Tralleis 7 Numaralı Dükkan'daki Fırın Kalıntısı (Kavaz 2011: 94-97, Res. 29-36). / *Tralleis Furnace Remnant in Store Number 7.*

Tarsos

Prehistorik devirlerden itibaren önemli bir merkez olan Tarsos, Roma yönetimi sırasında da önemini devam ettirerek uzun yıllar boyunca Kilikya bölgesinin başkentliğini yapmıştır⁵⁷. Tarsos'ta "Altın Geçme" olarak da bilinen Roma Hamamı'na ait kalıntılar, şehrin hemen merkezinde yer almaktadır. Yapının inşa tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, Tarsos Donuktaş Tapınağı'nda olduğu gibi, opus caementicium tekniğinde yapılmıştır. Tarsos Roma Hamamı'nda 2004 ve 2006 yılında yapılan çalışmalar ile iki adet cam fırını açığa çıkarılmıştır. İlk fırın kalıntısı hamamın kuzeybatısında 0.44 m çapında tahrip olmuş durumda ortaya çıkarılmıştır (Fig. 13a). Aynı tabaka da ayrıca cam külçeleri, cürufırları ve kırık parçaları ele geçmiştir. İlk fırının doğusunda dairesel formu 0.85 m çapında ikinci fırın kalıntısı bulunmuştur (Fig. 13b). Cam fırınlarının bulunduğu tabakada bulunan seramik ve kandil gibi tarihlendirici kriterlerden dolayı MS 9. ve 10. yüzyıldan itibaren bu fırınların üretime başladığını ve MS 15. yüzyıla kadar devam ettiği anlaşılmaktadır⁵⁸.

Figure 13a: Tarsos'daki Fırın Kalıntısı (Fig. 13a: Adıbelli 2013: 100, Res. 5; Fig.13b: Adıbelli 2007: 38, Res. 3). / *Furnace Remnant in Tarsus.*

Figure 13b: Tarsos'daki Fırın Kalıntısı (Fig. 13a: Adıbelli 2013: 100, Res. 5; Fig.13b: Adıbelli 2007: 38, Res. 3). / *Furnace Remnant in Tarsus.*

Antiochia Ad Kragum

Antiochia Ad Kragum, Batı Dağlık Kilikya olarak adlandırılan Türkiye'nin güney kıyısında yer alan bir kenttir⁵⁹. Kentte 2013 yılında yapılan çalışmalarda palaestranın güney duvarının ortalarında yaklaşık olarak 3 m çapında Roma Dönemi palaestrasının güney duvarını ve mozaik döşemenin bir bölümünü tahrip ederek oluşturulmuş cam fırını bulunmuştur. Ayrıca palaestranın çevresinde cam cürufırlarına ve ikinci kullanıma ilişkin cam parçalarına rastlanmıştır. Fırının kuzey ve batıdan iki girişinin olduğu ve bunlardan ilk olarak kuzeydekinin daha sonra ise batıdakinin yapıldığı belirtilmiştir (Fig. 14). Bu fırın Geç Roma Erken Bizans Dönemi'nde faal olarak çalıştığı tahmin edilmektedir⁶⁰.

⁵⁶ Yaylalı 2008: 24-26.

⁵⁷ Adıbelli 2006: 6.

⁵⁸ Adıbelli 2007: 25-40; Adıbelli 2013: 93-100.

⁵⁹ Staggs 2014: 2.

⁶⁰ Hoff/Can/Townsend/Erdoğan/Howe 2014: 581-595.

Figure 14: Antiochia Ad Kragum'daki Fırın Kalıntısı (Hoff/Can/Townsend/Erdoğan/Howe 2014: 593, Fig. 12). / *Furnace Remnant From Antiochia Ad Cragum.*

bulunan fırının 10 cm kalınlığında kilden yapılmış duvarları bulunmaktadır (Fig.15a). Fırının kalıntılarından güneybatı kısmında olduğu anlaşılan açıklık bölümünün ise çok az kısmı korunmuştur. Fırının iç bölümü harçla oluşturulmuş üzerinde ise yoğun miktarda kül gelmiştir. Fırının temellerinden oval yapıda forma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Tahrip olan fırının çevresinde ise pota parçaları ile açık mavi renkte cam külçesi parçaları ile yoğun miktarda farklı formlarda ve süslemelerde cam bilezik parçaları da ortaya çıkarılmıştır⁶⁵. İkinci cam fırını olarak tanımlanan yapı kalıntısı ise 1. bölge olarak adlandırılan ve Artuklu Sarayı'nın işlevini yitirmesinden sonra üzerine kurulan birçok işliğin yer aldığı Kuzey ortak mekanında ortaya çıkarılmıştır. Tandır formunda olan bu cam fırını oldukça ender bir buluntu olmasının yanı sıra Anadolu'da şu ana kadar bulunmuş tek örnektir. Tandırın yakınlarında in-situ olarak bilezik ve boncuk yapımında

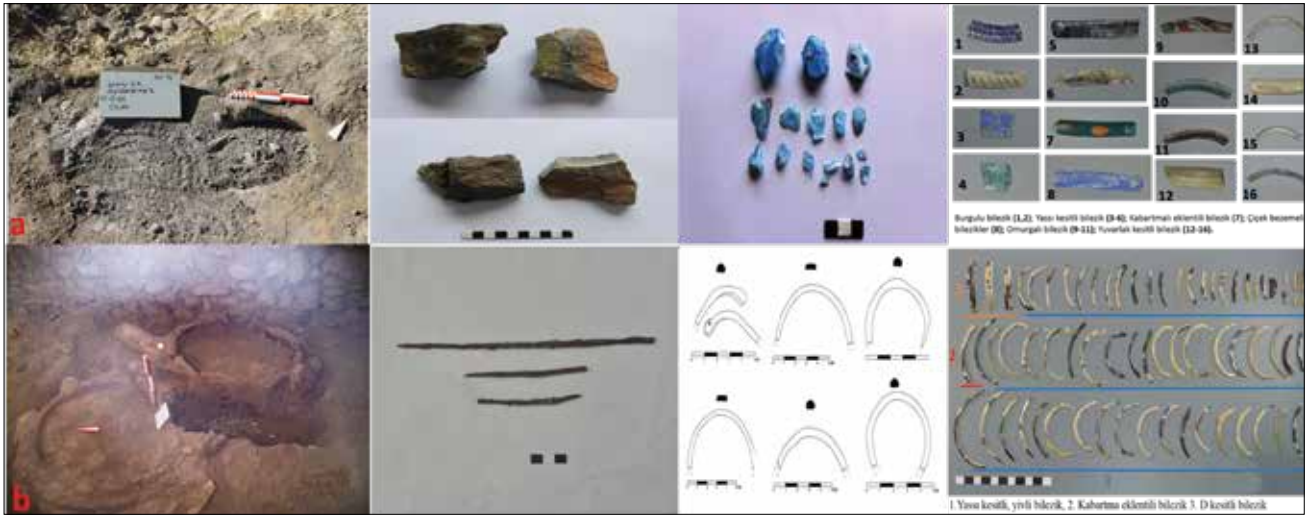

Figure 15: Harput Kale İçi Kazısı Arşivinden. / *From Harput Inner Castle Excavation Archive.*

Harput

Harput, doğu ile batı arasındaki konumundan dolayı önemli bir geçiş noktasıdır. Paleolitik Dönemlerden itibaren yerleşim gören Harput, sırasıyla Hititler'in yaklaşık MÖ 1100'lerden itibaren Assurların daha sonra ise Urartu ve Pers yönetimi altında kalmıştır⁶¹. 2005-2009 yıllarında yapılan kazılarda 900'e yakın cam bilezik parçası iç kale kazılarında bulunmuştur⁶². 2014 yılına kadar ara verilen kazılarda tekrar iç kale kazılmaya başlanmış⁶³ ve 2016 yılında iki farklı alanda cam bilezik fırınları bulunmuştur⁶⁴. Cam fırınlarının ilki 2009 yılındaki Urartu su sarnıcının havalandırma deliğinin hemen yakınlarında bulunmuştur. Yaklaşık olarak 30 cm genişliğinde, 40 cm uzunluğunda oval formu 11 cm korunmuş yüksekliği

kullanılan 20 cm ve 11, 10 cm uzunluklarında demir aletlerle birlikte 73 adet üretim artığı bilezik parçasının ele geçmesi buranın bir cam atölyesi olarak kullanıldığını bizlere düşündürmektedir (Fig.15b)⁶⁶. Cam fırınlarının olası tarihini irdelediğimizde; Harput'un Osmanlı'nın egemenliği altına girdiği 1515 yılından, Reşid Mehmed Paşa'nın vali olarak atandığı 1834 yılında yukarı şehir olarak adlandırılan iç kalede yaşam devam etmiştir. Bu tarihten sonra ise "Mezre" denilen aşağı ovaya taşınması ve Harput Kale'sindeki üretim tamamen olmasa bile büyük oranda kesintiye uğramıştır⁶⁷. Kale içinde karşılaşılan cam fırın yapıları Osmanlı Dönemi'ndeki ticari hareketliliğin bir yansıması olarak yukarıda geçen tarih aralığında aktif olarak çalışmış olmalıdır.

⁶¹ Sevin/Arslan/Sevin/Kalsen 2011: 5-6; Danık 2001, 5-25.

⁶² Sevin/Arslan/Sevin/Kalsen 2011: 199-204.

⁶³ Aytaç 2017, 191-210.

⁶⁴ Taştēmür/Aytaç 2017: 69-89.

⁶⁵ Bu bilezik parçalarının arasında cam külçe ile aynı renkte olan cam bilezik parçası da mevcuttur. Cam külçesi, bilezik ve kapların kimyasal analizlerinin yapılması planlanmaktadır.

⁶⁶ Taştēmür/Aytaç 2017.

⁶⁷ Danık 2001: 15.

CAM ÜRETİM İZLERİNE RASTLANAN YERLEŞİMLER

Troia

Troas Bölgesi'ne adını veren Troia kenti, genel olarak, doğuda Mysia, batı ve güneyde Ege Denizi, kuzeyde Hellespontos ve Propontis arasında kalan çok önemli bir konumdadır⁶⁸. Bu jeopolitik konumundan dolayı dillere destan bir savaş geçirmiş olan Troas bölgesindeki en erken cam buluntu Beşik Yassitepe Burnu, Geç Tunç Çağları'na ait bir mezarda açığa çıkarılan cam külçesidir⁶⁹. Olasılıkla bu külçe bir üretimi gösterse de bununla ilişkili herhangi bir fırın ya da cam üretim izine rastlanmamıştır. Ancak Geç Roma Dönemi tabakalarında yapılan kazılarda, Troia aşağı şehirde, H 17 alanında cam atölyesi olarak kullanıldığı anlaşılan yapı bulunmuştur⁷⁰. Atölyenin olduğu yapıda cam fırını saptanmamış olmasına rağmen ele geçen çok sayıda yanık tuğlanın bir fırına ait olabileceği düşünülmektedir (Fig. 16)⁷¹. Bunların dışında cam üretilen bir yapının kalıntıları ile kireç izleri, cam toprakları, çok sayıda cam

Figure 16: Troia Fırın Kalıntısının Bulunduğu Alan (Rose 2013: 267, no. 11.22). / *The Area of the Furnace Remnant in Troia.*

kırığı, üretim artıkları hatta bir köşeye süpürülmüş hatalı ürünler bulunmuştur. Bu tür buluntular burada bir cam üretimi olduğuna işaret etmektedir⁷². Cam atölyesinin MS 4. yüzyılda aktif olduğu ele geçen II. Constantius (MS 337-361) sikkesinden anlaşılmaktadır. Troia'da Bouleuterion'un yıkılmasına neden olan MS 5. yüzyıl ortalarındaki depremde cam atölyesinin bulunduğu yapının da tahrip olduğu anlaşılmıştır. Bu depremle atölyenin üretiminin sona erdiği düşünülmüşse de aynı yapıdan ele geçen MS 6. yüzyıla ait sikkeler nedeniyle 6. yüzyıla kadar az da olsa üretimin devam etmiş olma olasılığı yüksektir⁷³.

⁶⁸ Sevin 2001: 58.

⁶⁹ Becks 2002: 90, 206.

⁷⁰ Korfmann 1991: 430, Res.13.

⁷¹ Rose 1992: 55-56.

⁷² Rose 2013: 267, no. 11.22.

⁷³ Rose 1992: 55-56.

Ayasuluk Tepesi (St. Jean Kilisesi)⁷⁴

Ayasuluk Tepesi, İzmir'in yaklaşık olarak 75 km. güneyindeki Selçuk ilçesi sınırlarında yer almaktadır. Burada MS 6. yüzyılda Ephesos'un önemini yitirmesinden sonra İmparator Iustinianus tarafından yaptırılan Aziz Ioannes Basilikası yer almaktadır. 2012 yılında Ayasuluk Tepesinde yapılan çalışmalarda cam üretiminin varlığına ilişkin farklı renklerde camların eritildiği potalar, yarı işlenmiş kaplar ve cürufalar ele geçmiştir. Potalardaki camların renklerine bakıldığında siyah, lacivert, mor, yeşil, açık mavi renkli cam bileziklerin üretildiği düşünülmektedir. Ancak cam fırınlarında sadece bileziklerin değil kapların da üretimi olduğu düşünülebilir. Üretim alanının kilise yanında ya da surların hemen dışında olduğu düşünülmektedir⁷⁵. Buradaki cam atölyesi ile ilgili çalışmalar yayın aşamasında olup kısa bir zaman aralığında yayınlanacağı belirtilmiştir.

Sardeis

Lydia devletinin görkemli başkenti Sardeis'te erken ve geç dönem olmak üzere iki üretim evresi görülmektedir. Bunlardan ilki Batı Anadolu'da şu ana kadar Arkaik dönemler için bilinen tek cam üretim atölyesidir. Atölyenin yıkım tabakasından anlaşıldığı kadarıyla son üretim tarihi MÖ 547-42 tarihleri arasında kentin Persler tarafından alınması ile sonuçlanmış olmalıdır. Atölye, sur duvarının hemen yanında ev yapılarına bitişik bir odada yer almaktadır (Fig. 17). Cam atölyesi için ilginç bir detay ise bulunduğu alanın üretim alanı değil yaşam merkezlerinin içinde olmasıdır. Pers hakimiyetinden önceki Lydia Tümülslerinde ele geçen aplike cam eserler olasılıkla Sardeis cam atölyesinde üretilmiş olmalıdır. Üretim kanıtı olarak bu alanda demir testere, maşa ve yaklaşık 4 kg. dan daha fazla cam hamuru (sarı ve opak kırmızı renkte) bulunmuştur⁷⁶. Cam külçeleri üzerinde yapılan arkeometrik çalışmalarda MÖ 1. bin yılda opak cam üretimi için gerekli olan ve camın çok yüksek ısılarla gerek olmadan daha kolay fizyona girmesi için içeriğine kurşun oksit koymuşlardır. Ancak Sardeis'teki opak camın içeriğinde çok az kurşun oksit olması yapısının bilinen cam üretim yerlerinden farklı olduğunu göstermektedir. Bu durum da burada bir üretimin olabileceği düşüncesini güçlendirmektedir⁷⁷. Atölyede bitirilmiş olarak iki

⁷⁴ Ayasuluk Tepesi, Ephesos territoryu içerisinde olmasına rağmen burada *in-situ* cam fırınları bulunmadığından dolayı ikinci bölüm olan cam izlerine rastlanan yerleşimlerde anlatılmıştır.

⁷⁵ Fındık 2013: 37-41.

⁷⁶ Greenewalt 1987: 44.

⁷⁷ Brill/Cahill 1998: 20-25.

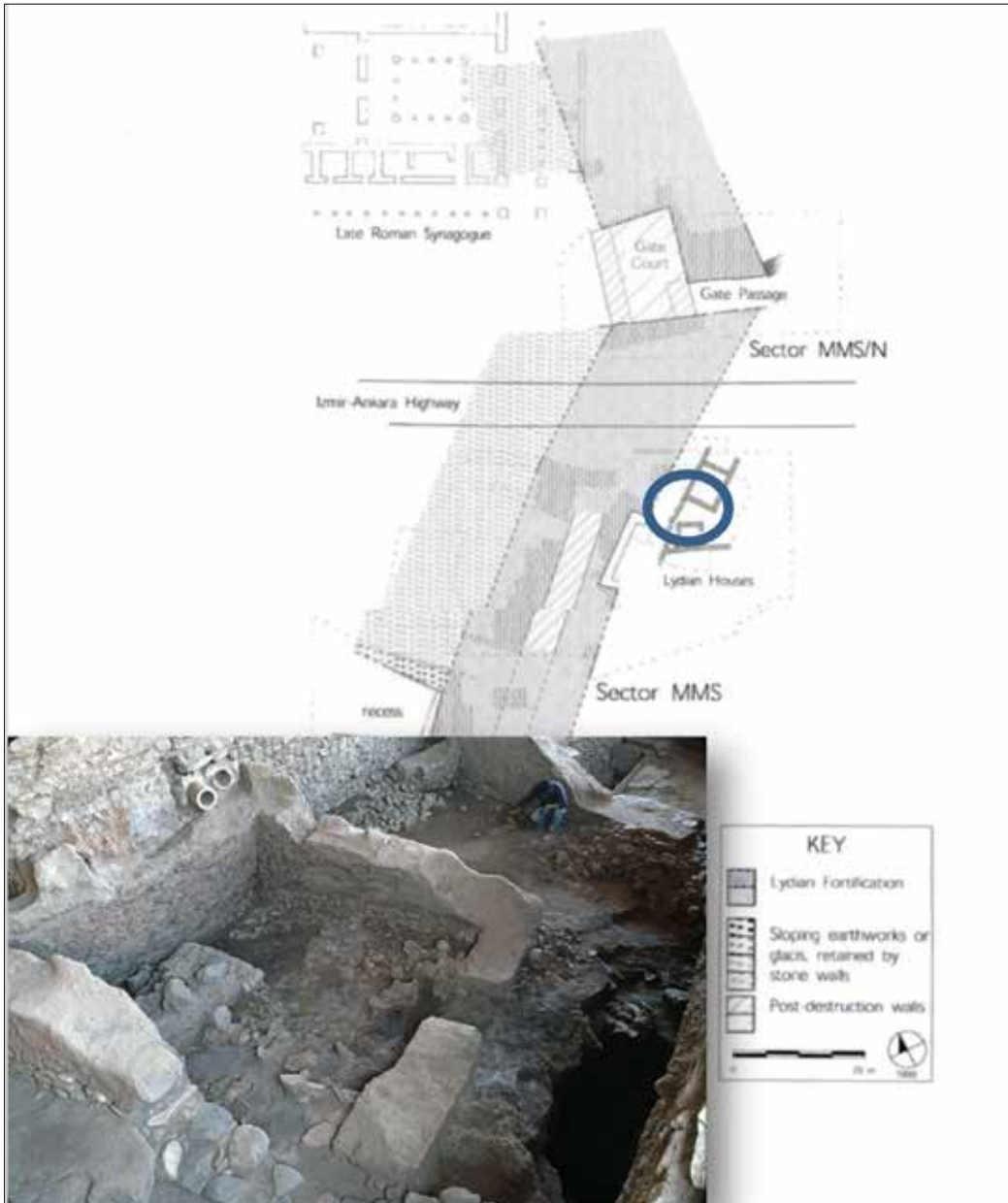

Figure 17: Sardis Arkaik Cam Atölyesinin Olduğu Alan (Dusinberre 2003: 54-56, Fig. 15; Greenewalt Greenewalt/Cahill/Dedeoğlu/Herrmann 1990: 154, Fig. 17). / *The Area of the Archaic Glass Workshop in Sardis.*

adet armudi formu boncuk da ele geçmiştir. Boncuk üzerinde farklı renklerde (sarı, yeşil, beyaz) dikey dilimler halinde dekor yapılmıştır. Ayrıca içinden geçen iplik de günümüze kadar sağlam korunmuş olarak ele geçmiştir (Fig. 18)⁷⁸ Sardis'te ikinci cam üretim evresi ise Bizans Dönemi'nde yaşanmıştır. Sardis'te hamam-gymnasium kompleksinin güney kenarı boyunca uzanan Bizans dükkanlarının içinde E 12-E 13 olarak adlandırılan dükkanlarda ele geçen buluntular sonucunda, cam kapların ve pencere camlarının satılmakta olduğu anlaşılmıştır. MS 400-616 yılları arasına tarihlenen eserlerin yanında cam

atıkları ve cam eritme potaları ve fırın parçalarının ele geçmesi Sardis'te geç antik çağda birden çok üretim atölyesinin varlığını ortaya koymuştur (Fig. 19)⁷⁹. Bununla birlikte Saldern, Sardis'te Erken Bizans camlarının altı atölyede üretilmiş olduğundan bahsetmektedir. Bunlardan dört tanesinin oldukça faal olarak çalıştığını diğer iki tanesinin ise daha nadir olarak üretim yaptığını savunmaktadır. Ayrıca bu atölyelerde çok sayıda farklı renklerde ve formlarda üretim yapıldığını da düşünmektedir⁸⁰.

⁷⁸ Greenewalt/Cahill/Dedeoğlu/Herrmann 1990: 154; Dusinberre 2003: 54-56, Fig. 15.

⁷⁹ von Saldern 1980: 36.

⁸⁰ von Saldern 1980: 36.

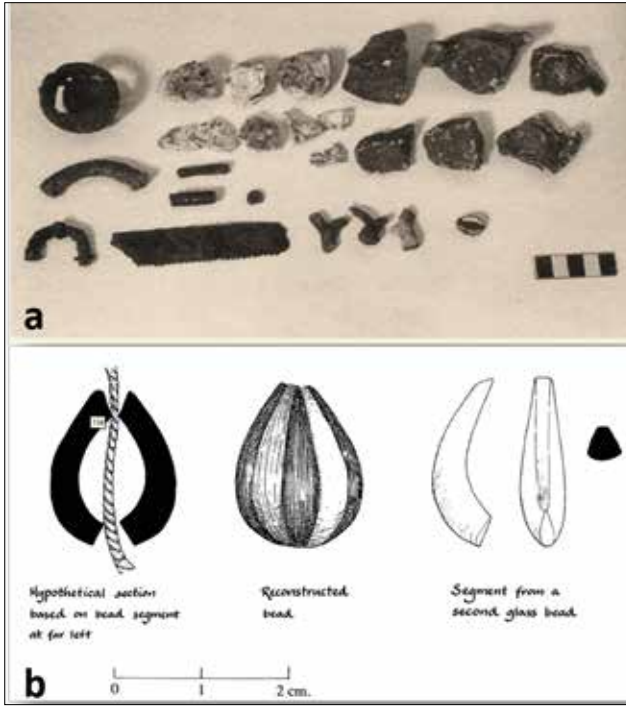

Figure 18: Sardeis Cam Atölyesinden Ele Geçen Buluntular (Greenewalt Greenewalt/Cahill/Dedeoğlu/Herrmann 1990: 154-155, Fig. 17, 19). / *Finds from Sardeis Glass Workshop.*

Cam Yüzük Taşı Atölyesi

Cam yüzük taşı atölyesi Sardeis tiyatrosunun güneybatı civarlarında “Derviş Tepe” olarak adlandırılan alanda ortaya çıkarılmıştır. Burada Manisa Müzesi tarafından yapılan yüzey araştırmasında 17 adet cam yüzük taşından oluşan eser grubu ile karşılaşmıştır. Yüzük taşlarının çoğunun üzerinde kalıba baskıdan kaynaklı çapaklanma izleri görülmekte ve yüzük taşları perdelamadan bırakılmışlardır. Ayrıca yine aynı alanda üç adet cam külçesi kalıba basılmamış halde bulunmuş yakınlarında ise fırın parçası ve pota parçaları ele geçirilmiştir (Fig. 20). Yüzük taşlarının renkleri şeffaf ve yeşilimsi tonlarda şeffaftır. Çapları 0.7 ile 1 cm arasında, kalınlıkları ise 0.25 cm civarlarındadır. Yüzük taşları üzerinde bulunan ve teşhis edilebilen figürlerde, Tykhe, Hermes, Apollon, Poseidon, Priapos, Athena ve Nike tasvirleri bulunmaktadır. Bunlardan Tykhe, Hermes, Apollon, Athena ve Nike figürleri, Lydia Bölgesi şehir sikkeleri üzerinde bulunanlarla hemen hemen aynıdır. Bu tip Tykhe figürlerine İmparatorluk sikkelerinden ziyade, şehir sikkeleri üzerinde rastlanması, bölgesel bir özellik gibi görünür. Yüzük taşlarının bulunduğu alanda birçok kırık cam parçaları ele geçmiştir. Bu parçalar geri dönüşüm için kullanılmamışsa belki de aynı fırında cam yüzük taşı ile birlikte cam kapların da üretiminin olabileceğini düşündürmektedir (Fig. 20)⁸¹.

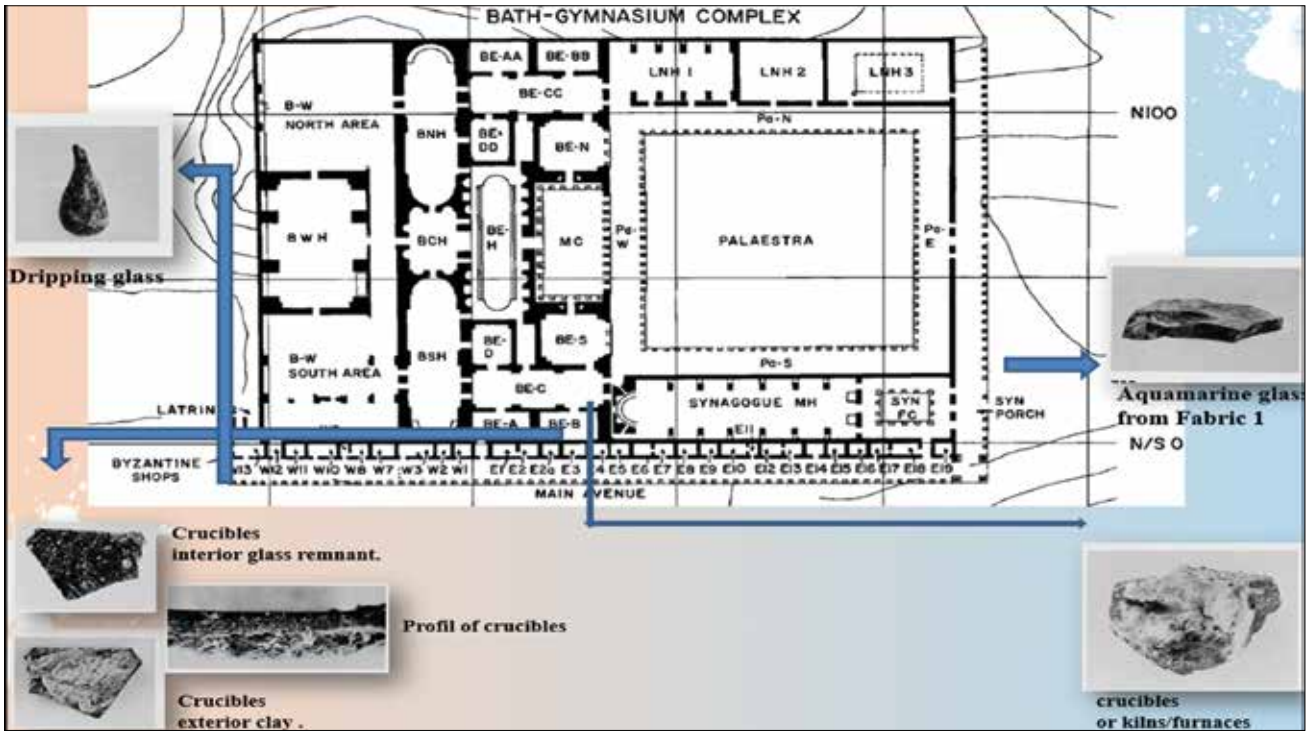

Figure 19: Sardeis Bizans Dönemi Cam Üretimine Ait İzler (Von Saldern 1980: Plan IV, Pl. 17, 714-733). / *Traces of Byzantine Glass Production in Sardeis.*

⁸¹ Önder 1994: 123-127.

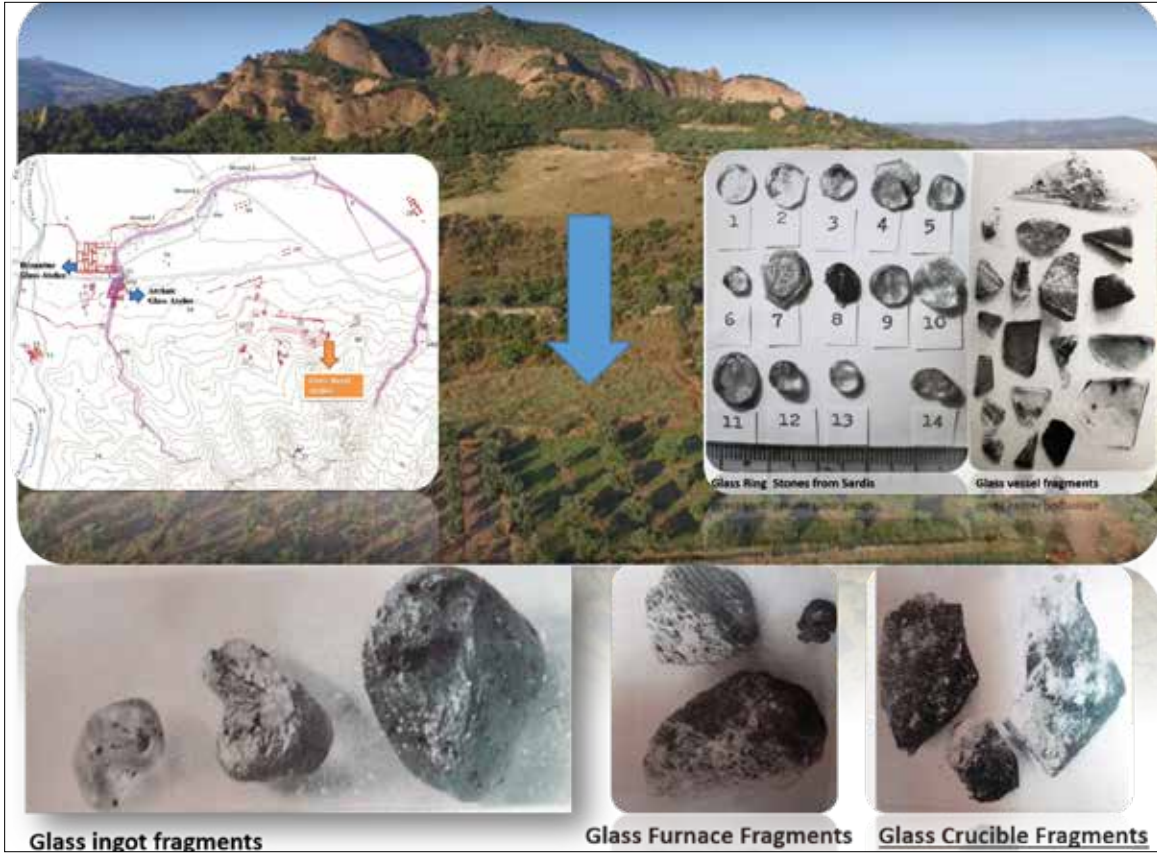

Figure 20: Sardeis Cam Yüzük Taşı Atölyesinin Bulunduğu Alan (Önder 1994: Lev. XIV-XVI, Res. 2-22). / The Area of the Glass Ringstone Workshop in Sardeis.

Laodikeia

Antik dönemde Frigya Bölgesi'nin batısında yer alan Laodikeia, bu konumuyla antik coğrafyada Karia, Pisidia ve Lidya bölgelerinin kesişme noktasında yer alır. Kent coğrafi konumu gereği, Güneybatı ve Batı Anadolu ile İç Batı Anadolu'yu birbirine bağlayan ana yol güzergâhlarının üzerindedir⁸². Laodikeia antik kentinde 2006 yılında, Mozaikli Güney Roma Villası olarak adlandırılan alandaki çalışmalarda villanın hemen hemen her yerinde bulunan cam cüruflarından yola çıkılarak, villanın bazı bölümlerinin cam atölyesi olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir (Fig. 21). Güney Roma Villası'nda ele geçirilen sikkeler, villanın MS 3. yüzyılda yapıldığını ve yoğun olarak MS 4.yy. da kullanım gördüğünü ortaya koymuştur. Villa, MS 4. yüzyılın ikinci yarısı ile 5.yy.ın ilk çeyreğinde kesintisiz olarak iskân edilmiştir. Villanın, hemen hemen her yerinde bulunan yoğun miktardaki cam cürufları, bazı bölümlerinin cam atölyesi olarak kullanıldığını düşündürmektedir⁸³. 2007 kazılarında ise villanın içindeki hamam bölümünün güneydoğu duvarında üç adet cam fırını tespit edilmiştir. Cam fırınlarının temel bölümleri için hypostiller

kullanılmıştır⁸⁴. Bu fırınlar olasılıkla villa çevresindeki cam cüruflarını açıklamada yardımcı olmaktadır ancak cam fırın kalıntıları ile ilgili herhangi bir görsel paylaşılmamıştır.

Aphrodisias

Kuzeybatısı Lydia, kuzeydoğusu ise Frygia'nın sınırları içerisinde olan Aphrodisias Karia kentlerinden birisidir⁸⁵. Aphrodisias'ta 1991 yılında yapılan kazılarda MS 3. yüzyıla tarihlenen gırtlantı bir lahittin ön yüzündeki tabula ansata betimlemesinin ayaklarının arasında bir cam fırını ve iki tarafında çalışmakta olan usta belirtilmiştir. Bu betimleme önceleri metal ustaları olarak betimlense de ilk defa Tek tarafından cam ustalarının olabileceği belirtilmiştir (Fig. 22)⁸⁶. Bu betimleme kentte cam yapımının olası olduğunu göstermesinin yanında Roma dönemi cam fırınları hakkında da bilgi vermektedir. İki katlı bir cam fırının yanında biri camı üfler pozisyonunda diğeri ise elinde bir

⁸⁴ Şimşek 2008: 423.

⁸⁵ Erım 1995: 10.

⁸⁶ Tek 2005: 117, dipnot 72; Çakmaklı 2012: 32; Çakmaklı 2014: 131-136; Fig. 1-2.

⁸² Şimşek 1999: 2-9.

⁸³ Şimşek 2007: 109.

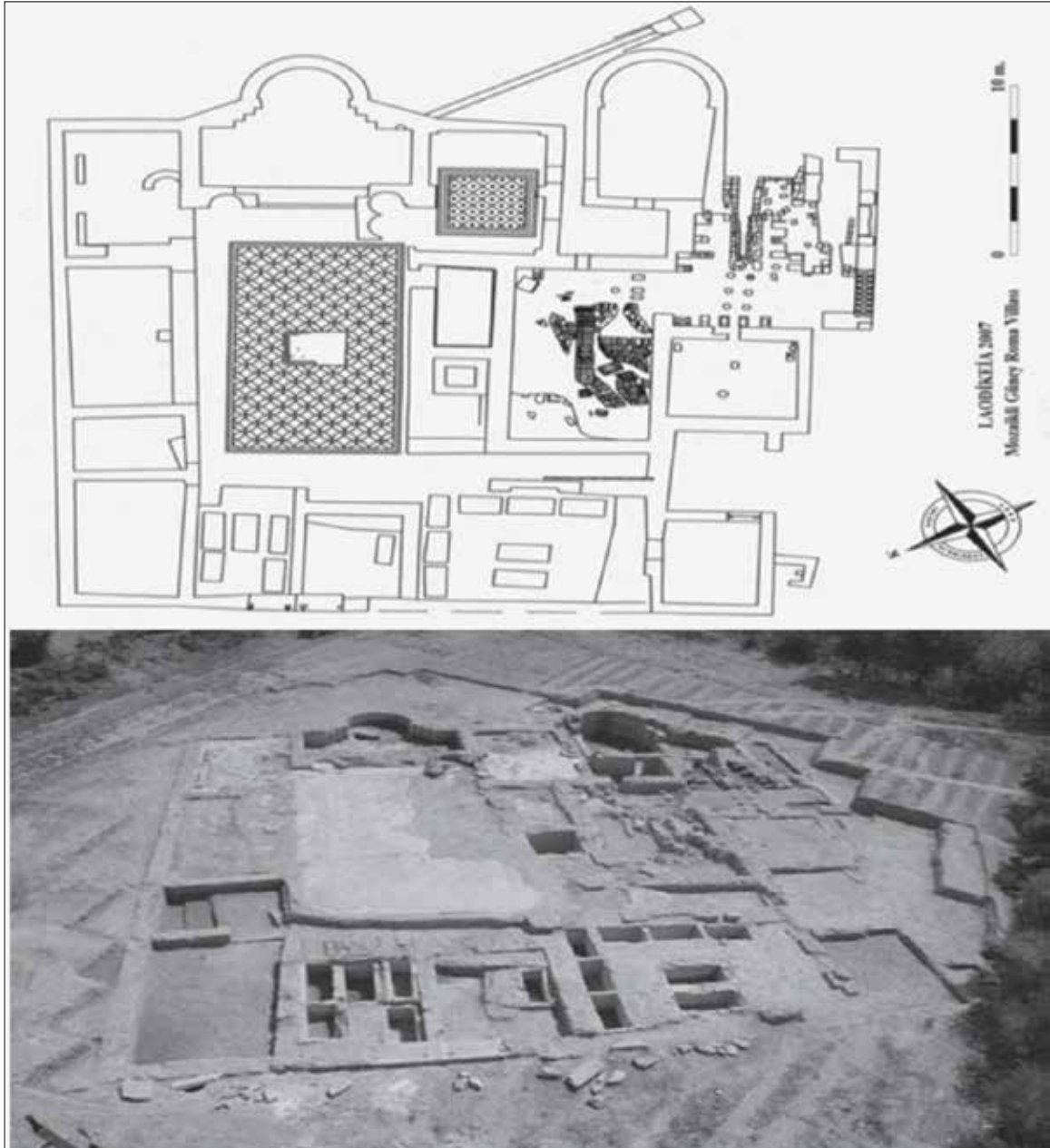

Figure 21: Laodikeia Mozaikli Güney Roma Villasında Cam Atölyesi Olabilecek Alan (Şimşek 2008: 433-434, Res. 10-11). / The Area will be Glass Workshop in Mosaic with Southern Roman Village in Laodikeia.

aletle fırına doğru uzanmış şekilde betimlenmiştir. Bu tasvirin bir benzerini Roma Dönemi'ne tarihlendirilen kandil üzerinde de görmekteyiz⁸⁷. Ayrıca Geç Roma Dönemi'nde cam sanatı ile ilgili en önemli yazılı belge olan Diocletianus'un fiyat listesi Aphrodisias'daki Tiberius Porticosu'nda bulunmuştur. Mermer levhalara yazılmış olan fiyat listesi, cam malzeme ile ilgili bölümü korunmuş tek arkeolojik veridir. Listede Judea ve İskenderiye camı ve cam kabı ile birinci ve ikinci kalitedeki pencere camları için ağırlıklarına göre fiyatlar belirtilmiştir⁸⁸. Bunların dışında Aphrodisias'ta cam üretimine dair en

önemli kanıt Hadrian hamamı çevresindeki üretim artıkları ve cüruflarının bulunmuş olmasıdır. Olasılıkla bu durum hamamın işlevini yitirmesinden sonra külhan bölümünün cam ocağı olarak kullanılmış olabileceğini göstermektedir⁸⁹.

Kaunos

Karia'nın önemli kentlerinden olan Kaunos'ta arkeolojik veriler MÖ 10. yüzyılda yerleşim izlerini gösterse de kent adını MÖ 4. yüzyıldan itibaren

⁸⁷ Lazar 2005: 230, Fig. 2.

⁸⁸ Erim/Reynolds 1973: 103-109; Tek 2005: 116.

⁸⁹ Olcay 1998: 150.

Figure 22: Aphrodisias'daki Gırlantlı Lahitin Ön Yüzündeki Tabula Ansatada Cam Fırını ve İki Tarafında Çalışmakta Olan Cam Ustaları Betimi (Çakmaklı 2012: 140, Fig. 2). / Glass Furnace and the Description of Glass Masters Working on Both Sides at Tabula Ansata on the Front Side of the Girland with Sarcophagus in Aphrodisias.

duyurmuştur⁹⁰. Kentte MÖ 6. yüzyıldan MS 7. yüzyıla kadar olan dönemde çeşitli formlarda cam buluntularına rastlanmaktadır⁹¹. Erken dönem eserleri arasında en önemlileri B-40 olarak adlandırılan kaya mezarında bulunmuş olan Akhaemenid dönemine ait ender bulunan iki kase parçasıdır⁹². Kaunos'da şu ana kadar cam fırınına ait kalıntılar bulunmamasına rağmen binlerce cam parçasının ele geçmesi ve üretim artıkları ile "mısır mavisi" olarak adlandırılan camlarda renklendirici olarak kullanılan maddeye benzer bir parça ele geçmiştir⁹³. Ancak bu parçanın henüz analizleri yapılmadığından ve cam fırınına ait kalıntıların ele geçmemesinden dolayı cam üretimine dair kesinlik kazandıracak delillerimiz şimdilik eksik kalmaktadır.

Arykanda

Arykanda, Likya'nın kuzey-doğu köşesinde bugünkü adıyla Elmalı ovasında yer almaktadır. Bulunduğu konum itibarıyla ticari ve kültürel bakımdan çevresindeki dört bölgenin özelliklerini yansıtmaktadır⁹⁴. Arykanda'da henüz cam fırını kalıntılarına rastlanılamamıştır. Öte yandan kent bugün, tespit edilmiş olan üretim artıkları vasıtasıyla bir Geç Roma dönemi üretim merkezi olarak kabul edilmektedir. Arykanda'da cam fırını kalıntıları bulunmasa da üretime ait izler oldukça fazladır. Geri dönüşüm için kullanılmak üzere bir mekanda istiflenmiş pencere camları, ham külçe parçaları, üretim artıkları bulunmuştur. Kentin kazısı yapılan çeşitli yerlerinde de ham külçe parçaları, hatalı üretim ürünler cam parçalarına rastlanmıştır. Kentin birçok alanında görülen üretime dair kalıntılar MS 350-430'lara tarihlenen tabakalardan gelmektedir. Bununla birlikte kap formları ve süsleme repertuarlarındaki farklılıklardan dolayı cam eserlerin bazılarının ithal edildiği bazılarının ise gezici ustalar tarafından üretildiği düşünülmektedir. Üretim için geri dönüşümlü camların dışında hammaddenin Antiokhia üzerinden külçeler halinde Suriye-Filistin bölgesinden getirildiği düşünülmektedir. Arykanda'da üretilen cam formları arasında pencere camları, siyah opak renkli bilezikler, yüzük ve boncuklardan oluşan takılar yer almaktadır. Kap repertuarı arasında ise Arykanda'ya özgü, koyu yeşil renkli, dışa dönük ağızlı ve cam ipliği dekorlu

⁹⁰ Ögün/Işık/Diler/Özer/Schmaltz/ Marek/Doyran 2002: 1-28.

⁹¹ Çakmaklı 2014: 135.

⁹² Bilindiği gibi Kaunos Akhaemenid stilde cam yapıtlarının ele geçtiği Anadolu merkezlerinden birisidir. Akhaemenid tarzı yansıtan somut kültürel mirasın Karia Bölgesinden ele geçtiği ve Kaunos'un da bu merkezler içerisinde başı çektiği düşünülürse, Kaunos cam üretiminin bu döneme kadar uzandığı da tartışmaya açılabılır. Bununla birlikte Kaunos'da kontekst buluntu olarak, Akhaemenid dönemlerden Roma dönemlerine kadar farklı formlarda cam eserler ele geçmiştir. Erken dönem eserlerinin bulunmasında Pers satraplık merkezi olduğu düşünülse de Roma dönemlerinde de çok sayıda cam eserin ele geçmesi kentte yüzyıllar boyu cam üretiminin yapılmış olabileceğini akla getirmektedir. Taştemür 2013: 96-97.

⁹³ Çakmaklı 2014: 135.

⁹⁴ Bayburtoğlu 1982: 413; Bayburtoğlu 1986: 93-99; Bayburtoğlu 2003: 72-76.

kase ile aynı renkte oldukça kalın, içi dolu ve kısa ayaklı cam kandil formu yerel üretimler arasındadır. Renk ve cam kalınlığı açısından daha sade kase, tabak ve şişe formlarında bazı kapların da yerel üretimlere ait olması mümkündür (Fig. 23)⁹⁵.

Labraunda

Milas'ın 13 km kuzeydoğusunda yer alan ve Karia Bölgesinin en görkemli, en iyi korunmuş alanlarından olan Zeus Labraundos Kutsal alanı, Karia tarihini aydınlatmada anahtar konumdadır⁹⁶. Alana ait Su Kompleksi kazılarında henüz arkeometrik çalışmalar tamamlanmamış olmakla birlikte ilk gözlemler neticesinde cam üretimi ile bağlantılı olması gerektiği belirlenen iki adet cam külçe parçası ve bir adet cam üretim artığı tespit edilmiştir. Alan içerisinde yapılan tipolojik çalışma çıktıları da yine üretimin varlığını güçlendirir niteliktedir⁹⁷.

Sagalassos

Pisidia bölgesine başkentlik yapmış olan Sagalassos Burdur-Ağlasun ilçesinin 7 km kuzeyinde yer almaktadır. Kentte 2006 yılında yapılan kazı çalışmalarında Hellenistik çeşmenin kuzey ve güney doğrultusunda bir evin içerisinde cam üretimi ile ilgili materyaller; pişmiş toprak çubuk parçası, hatalı üretim artıkları, külçe parçaları ele geçmiştir. Tabakada yer alan ve tarihlendirilebilen seramik gruplarından dolayı MS 3. yüzyılın ikinci yarısı bu cam üretim artıkları için güvenilir bir tarih olarak verilmektedir (Fig. 24)⁹⁸. Burada cam ile çevrili olarak ele geçen seramik çubuk oldukça ilginç bir buluntudur. İşlevi tam olarak anlaşılmasa da cam üretimlerinde seramik kullanımını göstermesi açısından oldukça önemli bir kanıttır⁹⁹. Diğer bir heyecan verici buluntu ise Yukarı Agora'nın kuzey-doğu kapısının yakınlarındaki Erken Bizans dükkanlarının içinde ortaya çıkarılan cam külçeleridir. Aynı tabakada ele geçen seramik buluntular nedeniyle MS erken 7. yüzyıl ile 6. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir. Yanık alan sebebiyle külçelerin renkleri tam olarak anlaşılamamış ancak belirlenen iki farklı renkten bir tanesinde morumsu tonlarda şeffaf kullanılmıştır¹⁰⁰. Sagalassos' da şu ana kadar yapılan kazı çalışmalarında fırına ait kalıntılar ortaya çıkarılmasa da çeşitli dönemlere ait cam üretim izlerinin bulunması burada yüzyıllar boyu üretimin devam ettiğini göstermektedir¹⁰¹.

⁹⁵ Tek 2008: 153-168; Bilgiç 2005: 89-217.

⁹⁶ Çakmaklı 2016: 15.

⁹⁷ Çakmaklı 2017: 86.

⁹⁸ Veerle/Degryse/Waelkens 2007b: 193-200.

⁹⁹ Veerle/Degryse/Waelkens 2007b: 193-200.

¹⁰⁰ Veerle/Degryse/Waelkens 2007a: 39-46.

¹⁰¹ Veerle/Degryse/Waelkens 2007b: 198.

Side

Side kentinde cam üretimine ilişkin tespit edilen veriler tiyatro dükkanları ve önlerinde MS 5. yüzyıl boyunca aktif olarak çalışmış cam atölyelerinin varlığını göstermektedir. Üretime dair veriler arasında külçe kırıkları, potalar ve fırın kalıntıları bulunmaktadır. Ancak Side'de yapılan üretim özel kaplardan çok daha sade ve günlük kullanıma yönelik bir repertuarı içermektedir. Üretilen formlar arasında en çok şişe, kadeh, kandil gibi günlük kullanım kapları görülmektedir¹⁰². 2010 yılında yapılan çalışmalarda da bir önceki yıl olduğu gibi tiyatro ve çevresinde Geç Roma - Erken Bizans Dönemi cam üretimine dair izler bulunmuştur. Dionysos Tapınağı'nın hemen dışında olasılıkla cam fırınına ait olan kalıntılar incelendiğinde tüm kazı yapılan alanlarda cam külçeler, cam atıklar, hatalı üretimler ve fırın parçalarının ele geçtiği tespit edilmiştir. Side antik tiyatrosu çevresinin, kazıyı gerçekleştirenler tarafından özellikle Geç Roma Dönemi'nde birden fazla cam atölyesinin çalışma yaptığı bir mahalle olarak kullanıldığı düşünülmektedir¹⁰³.

Elaiussa Sebaste

Elaiussa Sebaste kentinde fırın bulunmamış olsa da MS 6. ve 7. yüzyıllara ait bulgular kentte üretimin yapılmış olduğunu göstermektedir. Liman Hamamı'nın güney bölümündeki bir katmanda cam üretimine ilişkin artık parçalar bulunmuştur. Burada noble ucuna konulan cam parçası ile sivri uçlu kanallı penseye ait izler bulunan cam parçası, üretim artıkları ile cam külçe parçaları ele geçmiştir (Fig. 25). Arkeolojik veriler ile arkeometrik verileri karşılaştırmak ve kentte cam üretimine dair izleri somut kaynaklara dayandırmak amacıyla ham cam ve üretim artıkları ile ele geçen camlar üzerinde analizler yapılmıştır¹⁰⁴. Bu analizlerin sonucunda çeşitli formda kandiller ile birlikte pencere camı ve kadehlerin yerel olarak üretildikleri anlaşılmıştır¹⁰⁵.

¹⁰² Alanyalı 2013a: 129,130.

¹⁰³ Alanyalı 2013b: 460.

¹⁰⁴ Analizlerde ikisi pencere camı olmak üzere 10 cam örneği, 5 cam tessera, 8 ham cam örneği ve tanımlanamayan 4 örnek olmak üzere toplam 27 örnek incelenmiştir. Araştırmada XRF yöntemi kullanılmış ve cam ve ham camların soda-kireç camı olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte Na₂O (Sodyum oksit) miktarı beklenen düzeyden daha az, CaO (Kalsiyum oksit) miktarı ise beklenenden daha fazla miktarda olduğu anlaşılmıştır. Cam üretiminde bitki külünün kullanılmadığı görülmüştür. Cama renk veren bileşenler arasında demir, bakır, mangan, kobalt ve nikel yer almaktadır. Akyol/Gençler-Güray/Kadioğlu/Demirci 2009: 20-21.

¹⁰⁵ Gençler 2009: 131-144.

Figure 23: Arykanda Üretim Artıkları, Külçe Parçaları (Tek 2008: 168, Res. 21-41). / *Arykanda Production Waste, Ingot Pieces.*

Figure 24: Sagalassos Cam Üretim Artıkları (<http://interactive.archaeology.org/Sagalassos/Field04/glass1.html>). / *Sagalassos Glass Production Remnant.*

Figure 25: Elaiussa Sebaste Üretim Artıkları, Külçe Parçaları (Gençler 2009: 131, 134, Res. 85, 87- 88). / *Elaiussa Sebaste Production Remnants, Ingot Pieces.*

Hierapolis

Hellenistik Dönem’de kurulmuş olan kentler arasında yer alan Hierapolis, Phrygia Bölgesi sınırları içerisinde Lykos vadisinde bulunmaktadır¹⁰⁶. Kentin cam eserlerini çalışan Dr. Gençler, buluntuların dönemlerine göre Hierapolis camlarını üç gruba ayırmıştır. Sırasıyla ilk dönem cam eserler Roma Dönemi, İkinci Dönem cam eseler MS 5-7. yüzyıl, Üçüncü Dönem ise MS 8-11. yüzyıllar arasındadır. 1999 yılında Hierapolis’te Tritonlu Nymphaion kazılarında dolgu topraktan çıkarılan cam cürufları kentte üretime ilişkin önemli veriler sunmaktadır¹⁰⁷.

Konstantinopolis

Konstantinopolis’de Geç Roma İmparatorluk Dönemi’nde İmparator Constantinus tarafından MS 337’de cam yapımcılarını ve cam işleyenleri muaf tutması, II. Theodosius zamanında da cam ustalarının vergi vermemesi cam üretiminin olduğunu gösteren yazılı kaynaklardır¹⁰⁸. Saraçhane kazılarında ise MS 5. yüzyıl ile 13. yüzyıla tarihlenen cam buluntular ele geçmiş, bunlar arasında erken döneme tarihlenen eserlerin teknik ve tipolojik açıdan sınıflandırılması

yapıldığında iki farklı atölyenin varlığına ilişkin bilgiler elde edilmiştir¹⁰⁹. Osmanlı Döneminde ise Evliya Çelebi İstanbul’daki camcı esnafının sayısını ve bunların rengârenk camlar ürettiğinden bahsederken üretim yerlerinden söz etmemiştir¹¹⁰. Ancak İstanbul’da üretim yapıldığının en büyük kanıtı ise Sirkeci’den Ayasofya’ya çıkarken yol üzerinde bulunan camcı atölyesinde çıkan ve etrafa yayılan bu yangının anlatıldığı metindir¹¹¹. Ayrıca İstanbul’a MS 15. yüzyılda Venedik’ten cam ithal edildiği de bilinmektedir¹¹². İstanbul’daki MS 16. yüzyıl cam üretimi ile ilgili Süleymaniye Camii ve İmaret-i İnşaat Defterleri’nde camcılarının sayısı, isimleri, fiyatları, formları ve renkleri hakkında detaylı bilgiler yer almaktadır¹¹³.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu derlemede Anadolu topraklarında harita da gösterilen kırk beş üretim merkezinden sadece yirmi tanesi detaylı olarak anlatılmıştır. Bunların dışında cam üretimine dair izler taşıyan birkaç önemli merkeze de değinecek olursak: Bunlardan ilki Niğde ilinde yer alan Alishar Höyük’tür. Alishar Höyük’te MS 1. yüzyıldan 6. yüzyıla

¹⁰⁶ D’Andria 2001: 97; D’Andria 2003.

¹⁰⁷ Gençler 2000: 265-267.

¹⁰⁸ Klein /Lloyd 1989: 2.

¹⁰⁹ Hayes 1992: 400,401.

¹¹⁰ Dankoff/Kahraman/Dağlı 2006: 253, 309, 339.

¹¹¹ Henderson/Mundell 1995: 346.

¹¹² Rogers 1983: 240.

¹¹³ Özkul-Fındık 2007: 164-165.

Tablo: Cam Fırınlarnın Dönem, Form Ve Yapı Maddesi Olarak Sınıflandırılması. / *Classification of Glass Furnaces as Period, Form and Structure Material.*

Kent	Dönem	Form	Yapı Maddesi
Ephesos	Geç Roma-Erken Bizans	Oval	Kil
Metropolis	Erken Bizans	Hamam ateşlik bölümü	Tuğla
Harput	Osmanlı Dönemi	Oval	Kil
Harput	Osmanlı Dönemi	Dairesel	Kil
Nysa	Erken Bizans	Dörtgen	Kil
Tralleis	Geç Roma-Erken Bizans	Dairesel	Tuğla
Tralleis	Geç Roma-Erken Bizans	Yarım-daire	Tuğla
Tarsus	Bizans - Osmanlı Dönemi	Dairesel	Kil
Tarsus	Bizans - Osmanlı Dönemi	Dairesel	Taş
Antiochia Ad Cragum	Geç Roma-Erken Bizans	Oval	Kil

kadar tarihlenen bilezikler, boncuklar ve kaplara ait parçalar ele geçmiştir. Burada üretimin yapıldığına dair en önemli kanıt ise cam renklendirmede kullanılan metal oksitler ve cam üretim artıklarıdır¹¹⁴. Ayrıca Niğde-Porsuk Höyük'te de cam üretim kalıntılarının ele geçtiği bilinmektedir¹¹⁵. Afyon ili sınırlarında bulunan Amorium'da da cam üretiminde dair izleri görmek mümkündür. Bunlar arasında cam tessera üretiminin yapılmış olduğunu kentin aşağısındaki MS 9. ve 10. yüzyıla tarihlenen kilise yapısındaki yenilenmiş mozaik tesseralardan anlaşılmaktadır. Mozaik üretimi için gerekli olan büyük miktarlardaki camları dışarıdan getirmenin kolay olmadığından dolayı üretimin burada olmuş olabileceği düşünülmektedir. Lightfoot, olasılıkla gezici cam ustaları tarafından bu tarzda işlerin yapılabileceğine ancak hammadde anlamında nereden temin edildiğinin kesinlik kazanmadığını vurgulamaktadır¹¹⁶. Kilikia kentlerinden biri olan Anemurium'da odeon yakınlarında Erken Bizans Dönemleri'ne tarihlenen iki adet cam fırını açığa çıkarılmıştır. Fırınlarn bir tanesinde cam cürufları ile birlikte cam artıkları ele geçmiştir. Stern, Anemurium'un diğer alanlarında özellikle palaestranın bir bölümünde de cam cüruflarının bulunduğunu belirtmektedir¹¹⁷. Anazarbus'da ise cam üretimine ilişkin verileri Stern'den öğrenmekteyiz. 1980 yılında kente yapmış olduğu ziyarette işlenmemiş mavimsi-yeşil renkte cam parçaları görmüştür. Ancak bunlar herhangi bir kontekste ya da tabakaya ait olmadığından kesin bir tarih yapamasa da kentin Roma ve Bizans dönemlerine tarihlendirilmesinden dolayı olasılıkla bu dönemler için bir üretimin varlığından bahsetmektedir¹¹⁸. Ayrıca epikrafik kalıntılar arasında Seleukia ad Kalykadnum (Mersin-Silifke) ve Korykos (Mersin-Kız kalesi) da ele geçen mezar taşıtlarındaki yazıtlardan (hyelourgos ve

hyelourgeion) cam ustası ve cam atölyesi kelimelerinin kullanılmasından dolayı burada bir üretimin varlığının olduğunu belirtmektedir¹¹⁹.

In-situ fırın kalıntılarını incelediğimizde Ephesos, Metropolis, Nysa, Tralleis ve Antiochia ad Cragum'daki buluntular Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmektedir. Form açısından baktığımızda oval, dairesel, yarım-daire, dörtgen planlı fırın yapılarıyla karşılaşmışır. Yapım malzemesi olarak ise kil, tuğla, taş kullanılmışır. Tarsus ve Harput'ta Bizans Dönemi ve Osmanlı Dönemi fırları ile karşılaşmış form olarak Harput ve Tarsus'daki fırlarn oval ve dairesel olarak yapıldıklarını, yapım malzemesi olarak da kil ve taş kullanıldıkları görülmüştür. Olasılıkla iki katlı olan bu fırlarn sadece alt kısımlarındaki ateşlik bölümünün kalıntıları ele geçmiştir. Bu nedenle üst bölümleri ile ilgili yorum yapmak imkansızdır. Fırınlarda kullanılan yapı malzemesi tablodan da anlaşıldığı gibi olasılıkla Geç Roma Dönemi'nden sonra tuğla ve taş örgüyle yapılan fırlarla karşılaşmaktayız (Bkz. Tablo). Bu fırlarn ne yazık ki potalarının yapıları ya da kullandıkları yakıtları bilemesek de Mısır'da cümbez, palmiye, çam ağacını¹²⁰, Mezopotamya'da kalın kavak ağacı kullanıldığını¹²¹ yazıtlardan ve yapılan araştırmalardan öğrenmekteyiz. Olasılıkla cam üretiminin gerçekleştiği yerleşime yakın bölgede yetişen ağaçlardan daha fazla ısıveren ve ısıyı muhafaza edenlerin yakıt olarak kullanıldığı söylenebilir. Aksi halde malzemeyi ithal etmek çok daha masraflı ve zaman açısından oldukça vakit alacak bir eylem olacaktır.

Sonuç olarak cam atölyeleri Roma İmparatorluk Dönemi ve Geç Antik Çağ'da erken dönemlere göre daha fazla karşılaştığımız buluntular arasındadır. Ancak

¹¹⁴Osten 1937: 340-344; Lightfoot 1989: dipnot. 15-16; Tek 2005: 117, dipnot 67.

¹¹⁵Lightfoot 1989, dipnot. 15-16; Tek 2005: 117, dipnot 76.

¹¹⁶Lightfoot 2005: 181.

¹¹⁷Stern 1985: 44; Tek 2005: dipnot 67.

¹¹⁸Stern 1989: 122, n. 10; Tek 2005: dipnot 69.

¹¹⁹Stern 1989: 121-122, Keil/Wilhelm 1931: nos. 10 (Silifke), 549B, 591-598B (Korykos); Lightfoot 1989: 14, dipnot 15-16; Tek 2005: 117, dipnot 74-78.

¹²⁰Jackson/Nicholson/Gneisinger 1998: 18.

¹²¹Oppenheim/Brill/Barag/Saldern 1970: 32-35.

Anadolu'daki birçok kazıda cam üretimine dair izlerin bulunmasına rağmen fırınların çok nadir ele geçmesi cam çalışmalarının ve bu bağlamda cam üretim aşamalarının bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte her cam fırınının altı ay kadar ömrü olması¹²² ve daha sonra tekrar yapılması gerekliliği ve gezici ustaların¹²³ olması cam fırınlarının az sayıda ele geçmesine neden olmaktadır. Diğer taraftan camın geri dönüşebilen bir malzeme olması, hatalı üretim ya da imalat artıklarının bir şekilde yeniden eritilerek değerlendirilmesinden dolayı üretime dair izler korunamamaktadır¹²⁴. Bu durum, arkeolojik alanlarda cam üretimine ilişkin ipuçlarının kaybolmasının başlıca nedeni olarak görülmektedir. Bazı yerleşimlerde özellikle Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'nde Roma hamamlarının işlevini yitirmesinden sonra cam üretimine dair buluntuların ele geçtiği görülmektedir. Olasılıkla bu dönemlerde hamamın bir bölümünü fırın olarak kullanmışlardır. (Metropolis, Tarsus, Elaiussa Sebaste, Laodikeia). Diğer taraftan ise yine Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen dükkanların içlerinde üretim yapılmış olması buraların hem cam üretimi hem de cam satışı olarak kullanıldığını göstermektedir (Sardeis, Tralleis, Nysa, Sagalassos, Side).

Arkeolojik bir materyal olarak en az seramik kadar tarihlendirme kriteri olsa da cam buluntulara gösterilen ilgisizliğin bir yansıması olarak cam fırınları kazılarda bulunsa bile işlevinin anlaşılamamasından dolayı yeterli belgeleme de yapılamamaktadır. Bu durumun bir kanıtı olarak ise makalenin içeriğinde de değinildiği gibi birçok yerleşimde fırınların varlığından bahsedilmesine rağmen fırınla ilgili tek bir fotoğraf ya da çizimin bulunmamasıdır. Özellikle Anadolu'da yapılan kazılarda ekip üyesi olarak cam uzmanlarının sayısının artması cam fırınlarına ait verilerin keşfinde önemli bir dönüm noktası olacaktır.

¹²²Roman Glassmaker projesinin kuruculardan olan ve yıllardır birçok ülkede Roma Dönemi cam teknolojisiyle üretim yapan Mark Taylor'dan alınan bilgiler doğrultusunda değerlendirilmiştir.

¹²³Lightfoot 2005: 173-181.

¹²⁴Ayrıca cam parçalarını toplayanların olması ve bunların bir endüstri kolu gibi alım satım yapımları da cam üretimine ait ipuçlarını yok etmektedir. Serçe Limanı Batığı'nda olduğu gibi geminin yük ambarında üç ton cam külçe ile birlikte 1 ton civarında kırık cam parçasının ele geçmesi anlatılan durumun ispatı olmalıdır. Bass 1984: 64-69.

KAYNAKLAR

ADIBELLİ, İ.A. 2006.

Tarsus Geç Roma Seramiği (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.), Ankara.

ADIBELLİ, İ.A. 2007.

"Tarsus Roma Hamamı Kazısı", 15. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu. Ankara: 25-40.

ADIBELLİ, İ.A. 2013.

"Tarsus Roma Hamamı Cam Fırınları", Kaunos-Kbid Toplantıları 2: Anadolu Cam Çalışmaları Sempozyumu 17-20 Haziran 2010 (Ed. Ç. Gençler Güray). Ankara: 93-100.

AKKUŞ, E. 2011.

Metropolis Hamam ve Latrinasında Bulunmuş Camlar (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir.

AKYOL, A.A. / GÜRAY, Ç.G./KADIOĞLU, Y.K./ DEMİRCİ, Ş. 2009.

"Elaiussa-Sebaste Cam Örnekleri Arkeometrik Çalışmaları", 24. Arkeometri Sonuçları Toplantısı. Ankara: 13-28.

ALANYALI, H. S. 2011.

"Side 2010", 33. Kazı Sonuçları Toplantısı. Cilt 2. Ankara: 521-544.

ALANYALI, H. S. 2013a.

"Side 2011-2012 Yılı Çalışmaları-Archaeological Work at Side in 2011 and 2012", ANMED 11: 121-133.

ALANYALI, H. S. 2013b.

"2012 Yılı Side Çalışmaları", 35. Kazı Sonuçları Sempozyumu, Cilt 1, Ankara: 451-470.

ALLEN, D. 1999.

Roman Glass In Britain, Great Britain.

AYBERK, S. 2004.

Metropolis (İonia), Hellenistik Ve Roma Devri Heykeltıraşlık Eserleri (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara.

BASS, G. F. 1984.

“The Nature of the Serçe Limanı Glass”, *Journal of Glass Studies* 26: 64-69.

BAYBURTOĞLU, C. 1982.

“Das soziale und wirtschaftliche Leben in Arykanda”, *Palast und Hütte* (Eds. D. Papenfuß / V. M. Strocka), Mainz: 413-419.

BAYBURTOĞLU, C. 1986.

“1985 Arykanda Kazısı Raporu”, 8. Kazı Sonuçları Toplantısı - 2, Ankara: 93-99.

BAYBURTOĞLU, C. 2003.

Arykanda Yüksek Kayalığın Yanındaki Yer. İstanbul.

BECKS, R. 2002.

Yüksek Troia Kültürü: Troia VI/VIII Troya: Efsane İle Gerçek Arası Bir Kente Yolculuk. İstanbul: 84-93.

BİLGİÇ, H. 2005.

Arykanda’da Bulunan Geç Roma Dönemi Cam Kaplarından Örnekler (Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir.

BRIAN, R. 1992.

“The 1991 Post-Bronze Age Excavations at Troy”, *Studia Troica* 2: 43-60.

BRIAN, R. 2013.

The Archaeology of Greek and Roman Troy. Pennsylvania.

BRILL, R. H./CAHILL, N. D. 1998.

“A Red Opaque Glass from Sardis and Some Thoughts on Red Opaques in General”, *Journal of Glass Studies* 30: 16-27.

CARON, B.- LAVOÏE, C. 1997.

“Un Fragment de Lampe Représentant un Four Verrier”, *Journal of Glass Studies* 39: 197-198.

CZURDA RUTH, B. 1989.

“Zu den Römischen Glasern auf den Hanghäusern von Ephesus”, *Kölner Jahrbuch für Vor und Frühgeschichte* 22, Seite 2: 129-140.

CZURDA RUTH, B. 2005.

“Glas aus Ephesos: Hanghaus 1 und eine Werkstatt des 6. Jahrhunderts n.Chr. auf der Agora”, *Annales de l’Association Internationale pour l’Histoire du Verre*, V. 16, London: 158-161.

ÇAKMAKLI, Ö. D. 2012.

Karia Bölgesi Roma Dönemi Cam Kap Tipolojisi (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara.

ÇAKMAKLI, Ö. D. 2014.

“Roman and Byzantine Glass Workshop in Caria / Karia Bölgesi Roma ve Bizans Dönemi Cam Atölyeleri”, *Anadolu/Anatolia* 40: 131-141.

ÇAKMAKLI, Ö. D. 2016.

“Labraunda’nın Yeni Bilmecesi: Su Kompleksi Kazıları–2013-2015 Kazı Sezonu Değerlendirmesi”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 5/3: 15-25.

ÇAKMAKLI, Ö. D. 2017.

“Zeus Labraundos Kutsal Alanı Su Kompleksi Kazıları Cam Buluntuları”, *Seleucia* 7: 77-94.

CHARLESTON, R. J. 1978.

“Glass Furnaces Through The Ages”, *Journal of Glass Studies* 20: 9-33.

DANKOFF, R./KAHRAMAN, S./DAĞLI, Y. 2006.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi. 1.Kitap. İstanbul.

DANIK, E. 2001.

Ortaçağ’da Harput. Ankara.

D’ANDRIA, F. 2001.

“Hierapolis of Phrygia: Its Evolution in Hellenistic and Roman Times”, *Urbanism in Western Asia Minor. New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos* (Ed. D. Parrish). Portsmouth: 97-115.

D’ANDRIA, F. 2003.

Hierapolis of Phrygia (Pamukkale): An Archaeological Guide. İstanbul.

DARDENİZ, G. 2016.

“Cam Üretmek ve/veya Cam İşlemek: Anadolu’da Geç Tunç Çağı Verilerinin Bilimsel ve Arkeolojik Olarak Gözden Geçirilmesi”, 31. Arkeometri Sonuçları Toplantısı. Cilt.1. Ankara: 147-158.

- DUSINBERRE, E. R. M. 2003.
Aspects of Empire in Achaemenid Sardis. Cambridge.
- ERİM, T. K. 1995.
Aphrodisias. İstanbul.
- ERİM, K.T./REYNOLDS, J.M. 1973.
“The Aphrodisias Copy of Diocletian’s Edict on Maximum Prices”, *Journal of Roman Studies* 63: 99-110.
- ERTEN, E. 2002.
“Glass in Hittites”, V. International Congress of Hittitology. Çorum: 319-329.
- FINDIK, E. F. 2013.
“2012 yılı Efes, Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazıları Depo Çalışmalarından İlk Gözlemler, Yeni Bir Keşif: Ayasuluk’ta Cam Atölyesi”, *Selevcia Ad Calycadnum* 2013/3: 37-41.
- GENÇLER, Ç. 2000.
“Hieropolis Camları”, *Lykos Vadisi Türk Arastırmaları-Ricerche Archeologiche Turche Nella Valle Del Lykos*. Ankara: 217-288.
- GENÇLER, G. Ç. 2009.
Elaiussa Sebaste Antik Yerleşimi Cam Buluntuları (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara.
- GREENEWALT, C. H. 1987.
“Sardis: Archaeological Research in 1986”, 9. Kazı Sonuçları Toplantısı-2. Ankara: 41-58.
- GREENEWALT, C. H., CAHILL, N. D., DEDEOĞLU, H., HERRMANN, P. 1990.
“The Sardis Campaign of 1986”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research. Supplementary Studies No.26, Preliminary Reports of ASOR-Sponsored Excavations*. 1983-87: 137-177.
- GROSE, D. F. 1989.
The Toledo Museum of Art. Early Ancient Glass. New York.
- HAYES, J. W. 1992.
Excavations Saraçhane in İstanbul. Vol. II. Princeton.
- HENDERSON, J./MUNDELL M. M. 1995.
“Glass at Medieval Constantinople, Preliminary Scientific Evidence”, *Constantinople and its Hinterland*, (Eds. C. Mango/G. Dagron with the assistance of Geoffrey Greatrex). Cambridge.
- HÖPKEN, C./ÇAKMAKLI, Ö. 2015.
Fragile Splendour: Glass in the Medusa Collection in Gaziantep-Narin Pırılı: Gaziantep Medusa Cam Koleksiyonu. Bonn.
- HOFF, M./CAN, B./TOWNSEND, R./ERDOĞMUŞ, E./HOWE, T. 2014.
“The Antiochia Ad Cragum Archaeological Research Project: 2014 Season”, 37. Kazı Sonuçları Toplantısı-3. Erzurum: 581-594.
- İDİL, V./KADIOĞLU, M., 2008.
“2007 Yılı Nysa Kazı ve Restorasyon Çalışmaları”, 30. Kazı Sonuçları Toplantısı-3. Ankara: 502-515.
- İDİL, V./KADIOĞLU, M./BECKMANN, M./ÖZBİL-SERİN, C./TAMSÜ-POLAT, R. 2009.
“2008 Yılı Nysa Kazı ve Restorasyon Çalışmaları”, 31. Kazı Sonuçları Toplantısı-2. Ankara: 502-515.
- JACKSON, C.M./PAUL T.NICHOLSON / GNEISINGER, W. 1998.
“Tell-el Amarna: An Intergrated Approach”, *Journal of Glass Studies* 40: 11-23.
- KAVAZ, B. 2011.
Tralleis Cam Fırınlığının Geleneksel Cam Fırınları İle Karşılaştırılması (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum.
- KEIL, J./WILHELM, A. 1931.
“Denkmäler aus dem Rauhen Kilikien”, *Monumenta Asiae Minoris Antiquae*-3. Manchester: 44-89.
- KLEIN, D./LLOYD, W. 1989.
The History of Glass. New York.
- KORFMANN, M. 1991.
“Troia Çalışmaları 1989-1990”, 13. Kazı Sonuçları Toplantısı-1. Ankara: 423-447.

KRINZINGER, F. 2001.

Das Hanghaus 2 von Ephesos. Studien zu Baugeschichte und Chronologie, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien.

KSENOPHON

Hellenica. Eng. Trans. by CL. Bronwnson&Todd, I-III. London (1961).

LAZAR, I. 2005.

“An Oil Lamp Depicting a Roman Glass Furnace - A New Find from Slovenia”, In Instrumentum 22. Slovenia: 17-19.

LAZAR, I. 2006.

“An Oil Lamp from Slovenia Depicting a Roman Glass Furnace”, Vjesnik APD. Split: 227-235.

LIGHTFOOT, C. S. 1989.

Afyon Müzesi Cam Eserler Koleksiyonu. A Catalog of Glass Vessels in Afyon Museum. BAR International Series 530. Oxford.

LIGHTFOOT, C. S. 2005.

Glass Finds at Amorium, Dumbarton Oaks Papers, Vol. 59: 173-181.

MATSUMARA, K. 2015.

“Analysis of Glass Artifacts Found in 16th Century BC Layer from Büklükale, Turkey. The Oldest Glass Vessel in the Near East”, 20e Congres de l’Association Internationale Pour l’Histoire du Verre, Fribourg-Swiss. (Presentation abstract).

MERİÇ, R./ERSOY, A. 1995.

“1994 Yılı Metropolis Kazı Çalışmaları”, 17. Kazı Sonuçları Toplantısı-2. Ankara: 37-46.

MERİÇ, R./ÖZ, A. K./EKİN, A. 1999.

“Metropolis 1998 Yılı Kazı Raporu”, 21. Kazı Sonuçları Toplantısı-2. Ankara: 227-236.

NEWTON, R./DAVISON S. 1989.

Conservation of Glass. Great Britain.

NICHOLSON, P. T. 1995.

“Glassmaking and Glassworking at Amarna: Some New Work”, Journal of Glass Studies 37: 11-19.

ÖĞÜN, B./IŞIK, C./DİLER, A./ÖZER, O./SCHMALTZ, B./ MAREK, C./DOYRAN, M. 2002.

Kaunos. Kbid. 35 Yılın Araştırma Sonuçları (1966-2001). İzmir.

OLCAY, Y. 1998.

“Cam Sanatı Tarihi İçinde Bizans Döneminin Yeri”, Anadolu Sanat 8: 145-166.

OPPENHEIM, A. L./BRILL, R. H./BARAG, D./VON SALTERN, A. 1970.

Glass and Glassmaking in Ancient Mesopotamia. New York.

OSTEN, VON DER, H. 1937.

The Alişar Höyük Seasons of 1930-1932. Part II. Chicago.

ÖNDER, M. 1994.

“Sardeis’te Bir Yüzüktaşı Atölyesi”, Arkeoloji Dergisi II: 123-127.

ÖZKUL-FINDIK, N. 2007.

Son Dönem Osmanlı Cam İmalatı Sektörünün Oluşumu ve Avrupa Etkisi. Dini Araştırmalar. Cilt 10: 163-189.

REHREN, T./SPENCER, L./TRANTAFYLLIDIS, P. 2003.

“The Primary Production of Glass at Hellenistic Rhodes”, Annales du 16e Congrès de l’Association Internationale pour l’Histoire du Verre, London: 39-44.

ROGERS, M. 1983.

“Glass in Ottoman Turkey”, İstanbuler Mitteilungen 33: 239-267.

ROSE, C. B. 1992.

“The 1991 Post-Bronze Age Excavations at Troy”, Studia Troica 2: 43-60.

ROSE, C. B. 2013.

The Archaeology of Greek and Roman Troy. Pennsylvania.

SCHERRER, P./TRINKL, E. 2006.

Die Tetragonos Agora in Ephesos: Grabungsergebnisse von archaischer bis in byzantinische Zeit: ein Überblick: Befunde und Funde klassischer Zeit. Wien: 149-169.

- SEVİN, V. 2001.
Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası. Ankara.
- SEVİN, V./ARSLAN-SEVİN, N./KALSEN, H. 2011.
"Harput İç Kale Osmanlı Mahalle Kazısı 2008 yılı Çalışmaları", 31. Kazı Sonuçları Toplantısı-1. Ankara: 373-392.
- SHORTLAND, A. J. 2000.
"The Number, Extent and Distribution of the Vitreous Materials Workshops at Amarna", Oxford Journal of Archaeology 19/2: 115-134.
- STAGGS, H. J. 2014.
Roman Baths at Antiochia Ad Cragum: A Preliminary Evaluation of Bath Architecture as Social Signals in the Ancient Mediterranean World (Nebraska Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nebraska.
- ŞİMŞEK, C. 1999.
"Antik Dönemde Çürüksu (Lycos) Vadisi'nde Kültürel ve Ekonomik Yaşam", Arkeoloji ve Sanat Dergisi 92: 2-9.
- ŞİMŞEK, C. 2007.
"2006 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazıları", 29. Kazı Sonuçları Toplantısı-3. Ankara: 99-102.
- ŞİMŞEK, C. 2008.
"2007 yılı Laodikeia Antik Kenti Kazıları", 30. Kazı Sonuçları Toplantısı-2. Ankara: 409-436.
- SMİRNIÖU, M./REHREN, T. 2011.
Direct Evidence of Primary Glass Production in Late Bronze Age Amarna, Egypt. Archaeometry 53/1: 58-8.
- STERN, E. M. 1985.
"Ancient and Medieval Glass from the Necropolis Church at Anemurium", Annales de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre. Liege: 35-64.
- STERN, E. M. 1989.
"The Production of Glass Vessels in Roman Cilicia", Kölner Jahrbuch für Frühgeschichte 22: 122-128.
- STRABON
Geographika (The Geography of Strabo). With an Eng. Trans. by H.L. Jones I-VIII. London (1917).
- TAŞTEMÜR, E. 2013.
M.Ö. 7.Yüzyıldan 4. Yüzyıla Cam Kaseler (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul.
- TAŞTEMÜR, E. 2016.
"İç Kalıp Teknikli Cam Eserler ve Çanakkale Müzesi Örnekleri", Colloquium Anatolicum 15: 170-195.
- TAŞTEMÜR, E. 2017.
"Arkeolojik Veriler Işığında Camın Tarihsel Süreci", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 7/13: 67-91.
- TAŞTEMÜR, E. 2017.
"Harput İç Kale Kazısı Cam Fırınlara Ait İlk Gözlemler", Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 41: 69-89.
- TEK, A. T. 2005.
"Antik Dönemde Anadolu'da Cam Üretimi", Seres 5. Eskişehir: 108-123.
- TEK, A. T. 2008.
"Arykanda'da Bulunan Antik Cam Eserlere Genel Bir Bakış", Seres 7: 153-168.
- TEZEL, Y. 1994.
Metropolis Kazılarında Ele Geçen Cam Eserler (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Lisans Tezi). İzmir.
- UHLİR, K./MELCHER, M./CZURDA-RUTH, B./KRİNZINGER, F. 2006.
"Scientific Investigations on Ancient Glasses from Hanghaus I in Ephesos/Turkey using SEM/EDX and μ -XRF", Proceedings of 36th International Symposium on Archaeometry. Quebec: 1-6.
- VEERLE, L./DEGRYSE, P./WAELEKENS, M. 2007a.
"Evidence for Anatolian Glassworking in Antiquity: The Case of Sagalassos (Southwestern Turkey)", Journal of Glass Studies 49: 39-46.
- VEERLE, L./DEGRYSE, P./WAELEKENS, M. 2007b.
"A Ceramic Tool for the Glass-Blower", Oxford Journal of Archaeology 26/2: 193-200.

VON SALDERN, A. 1980.

Ancient and Byzantine Glass from Sardis. Cambridge.

WEFERS, S./MANGARTZ, F. 2011.

“Ephesos Bizans Dönemi Atölyeleri”, Bizans Döneminde Ephesos (Eds. Falko Daim / Sabine Ladstätter). İstanbul: 213-228.

YARAŞ, A. 1999.

“Bergama’da İkinci Antik Sağlık Merkezi: Allianoı”, Yapı Aylık Kültür Sanat ve Mimarlık Dergisi 217: 35-37.

YARAŞ, A. 2002.

“2001 Yılı Allianoı Kazısı”, 24. Kazı Sonuçları Toplantısı-2. Ankara: 373-384.

YARAŞ, A. 2003.

“Allianoı Geç Antik Çağ Seramik Fırınları”, III. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler Kitabı. International Eskişehir Terra Cotta Symposium Proceedings Book. Eskişehir: 404-410.

YARAŞ, A. 2010.

“Late Antique Glass from Allianoı (Aiolis)”, Late Antique / Early Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean. Colloquia Anatolica et Aegaea - Acta congressus communis omnium gentium Smyrnae II. İzmir: 111-112.

YAYLALI, A. 2008.

“2007 yılı Tralleis Antik Kenti Kazı Çalışmaları”, 30. Kazı Sonuçları Toplantısı-3. Ankara: 17-40.

ZABRANA, L./LADSTAETTER, S. 2012.

“Efes. İmparatorların Kenti”, Aktüel Arkeoloji. Sayı:28. İstanbul: 73-93.

İnternet Kaynakları

URL 1 <http://testsite.kultur.gov.tr/TR,171077/metropolis39te-cam-uretim-firini-bulundu.html>

URL 2 <http://www.dtcf.ankara.edu.tr/nysa-antik-kenti/>

NIKAIA'DAN YENİ YAZITLAR VII

NEW INSCRIPTIONS FROM NIKAI A VII

Makale Bilgisi

Başvuru: 15 Mayıs 2018
Hakem Değerlendirmesi: 15 Mayıs 2018
Kabul: 10 Nisan 2018
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.22.013

Article Info

Received: May 15, 2018
Peer Review: May 15, 2018
Accepted: April 10, 2018
DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.22.013

Hüseyin Sami ÖZTÜRK * - Ezgi DEMİRHAN ÖZTÜRK **

Haralambos NİKOLAYİDİS * - Adem GÜNDÜZ ******

Anahtar Kelimeler: Bithynia, Nikaia, Yazıt, Anthroponymos, Zeus, Adak

Keywords: Bithynia, Nicaea, Inscription, Anthroponym, Zeus, Votive

ÖZET

Makalede Nikaia antik kentinin teritoryumunda bulunan 8 yeni yazıtı tanıtılmaktadır: 1) Yerel bir kült derneğinin Zeus Patrikos'a adanmış, 2) Sosybios'un adı bilinmeyen bir tanrıya adanmış, 3) Iulius'un beslemelerinin mezarı, 4) Arkesialos'un kardeşi ve eşinin mezarı, 5) Arkesialos'un ve Theokrate'nin babaları ile annesi Asklepiodote'nin mezarı, 6) Philoteos ile eşinin mezarı, 7) Diokles ile eşi Rufina'nın mezarı, 8) Platon'un mezarı. Roma İmparatorluk Çağı'na tarihlenen bu yazıtlar, Bilecik bölgesinden toplanmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
E-posta: hsoztrk@yahoo.com

** MA., Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
E-posta: ezgiecedemirhan@gmail.com

*** Arş. Gör. Doktorant, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bilecik.
E-posta: haralambos.nikolayidis@bilecik.edu.tr

**** Arkeolog, İstanbul. E-posta: a.gunduz@msn.com

ABSTRACT

This paper introduces a compilation of 8 unpublished inscriptions found in the territory of the Nicaea: 1) A votive offering of a local cult associations to Zeus Patricus, 2) A votive offering of Sosybios to the unknown God, 3) The grave of Iulius' feedings, 4) The grave of Arcesilaos' brother and his wife, 5) The grave of Arcesilaos and Theocrate's father and their mother Asclepiodote, 6) The grave of Philoteos and his wife, 7) The grave of Diocles and his wife Rufina, 8) The grave of Plato. The inscriptions dating to Roman Imperial Period were gathered from Bilecik region.

Nikaia antik kentinin doğu ve güney-doğusundaki egemenlik alanında 2010 yılında Dr. Hüseyin Sami Öztürk tarafından bir epigrafik-tarihi, coğrafi yüzey araştırması başlatılmıştır¹. Bu çalışmanın bir sonucu olarak her yıl yeni birçok yayımlanmamış yazıt kayıt altına alınmakta ve Nikaia kentinin teritoryumu konusundaki bilgilerimiz de her geçen yıl artmaktadır. Şimdiye kadar tespit edilen yazıtların büyük çoğunluğunu mezar yazıtları oluşturmaktadır.

Bu makalede başta Nikaia olmak üzere Küçük Asya tarihi hakkındaki bilgilerimizin artmasına olanak sağlayacak 2'si adak 6'sı mezar yazıtı olmak üzere 8 adet yazıt bilim dünyasına tanıtılmaktadır. Aşağıda ise adak yazıtları ile dört ve beş numaralı mezar yazıtlarında göze çarpan önemli hususlara değinilmiştir:

Bölgede çiftçiliğin yaygın ve Zeus'un da ekinlerin koruyucusu olması nedeniyle Zeus birçok epitheton ile tapınım görmekteydi. Bu epitheton'lardan biri bölgede ve Anadolu'da çok az rastlanan syngenikos'tur. Bu anlamda bir numaralı yazıt oldukça önemlidir ve bu yazıtta bireysel yapılan adaklardan ziyade toplu bir şekilde adak yapıldığı göze çarpmaktadır. Bu durum yazıtın bulunduğu bölgede yerel bir kült derneğinin olduğunu düşündürmektedir. İkinci adak yazıtımızda ise tanrının adının olması gereken yer maalesef kısmen tahrip olduğu için, adağın hangi tanrıya yapıldığı şimdilik bilinmemektedir. Söz konusu adak yazıtını önemli kılan noktalardan bir diğeri de "halkın savunucusu" yani bir anlamda "avukat" olarak adlandırabileceğimiz memuriyet adının geçmesi ve bu türden örneklerin elimizde az bulunmasıdır. Dördüncü ve beşinci numaralı yazıtlar Arkesilaos'un hem evlat edinildiği aileye hem de gerçek ailesine yaptırmış olduğu anıtsal mezar yapısına aittir. Yazıttan görüleceği üzere, mezarı yaptıran Arkesilaos'un oldukça büyük bir araziye sahip olduğunu öğrenmekteyiz. Ayrıca her iki yazıtta, bölgede çok az rastlanan mezar cezası formülü de yer almaktadır.

¹ Sakarya ve Bilecik illerinde çalışma lisansı veren Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü - Kazı ve Araştırmalar Dairesi Başkanlığı ve kurum çalışanlarına; bu proje için finans desteği sağlayan Marmara Üniversitesi BAPKO'ya (Proje no. SOS-A-070617-0393); yardımlarından ötürü Bilecik ili Osmaneli ilçesi Belediye Başkanı Münür ŞAHİN'e; Osmaneli Belediyesi Kültür İşleri Başkanı Remzi ÖNER'e; dostane ilişkilerinden ötürü TC Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi Abdurrahman AKTAŞ'a (Bilecik Arkeoloji Müzesi); yazıtlara ulaşmamız sağlayan Bilecik ili Osmaneli ilçesi Selçik köyü sakinlerinden Hamit KARADAĞ ile Osmaneli Belediyesi Kültür İşleri'nde görevli olan Süleyman ÇAKAR ve Yasin AKÇAY'a teşekkür ederiz.

CEMAATİN ZEUS PATRIKOS'UNA ADAK

Beyaz renkli kireçtaşından yapılmış, altı ve üstü profilli mezar steli. Üst profilinden yüksek bir başlığa sahip olduğu anlaşılan stelin ön, sağ ve sol kısımları düzlenmiş; arka kısmı ise kaba bırakılmıştır. Stelin başlık kısmı ile kaidesinin sol tarafı tamamen; stelde yazıt olan gövdenin sağ tarafı ile kaidenin sağ tarafı kısmen kırılmıştır. Kaidenin ortasında zıvana deliği görülmektedir. Düzlenmiş gövde kısmında, başlığın altından itibaren 19 satırlık yazıt okunmaktadır. Gövde üzerinde bulunan yazıtın sağ tarafında yer alan harflerin bir kısmı ile sol alt köşesinde bulunan son üç satırın ilk harfleri okunamaz durumdadır. Stel üzerinde başka herhangi bir motif yoktur.

Söz konusu yazıt ilk olarak 2013 yılında tarafımdan 188 envanter numarası ile kaydedilmiştir. Ancak yazıt o zamanlar toprağa gömülü olduğundan, tam olarak okumak mümkün olmamıştır. Bu nedenle 2016 yılında yazıtı tekrar kontrol etmek için Soğucakpınar Köyü'ne ikinci kez gidilmiş ve altının eski yerinden taşındığı görülmüştür. 2013 yılından sonra, altar defneciler tarafından bir gece çalınmak istenmiş; ancak durumu köy sakinleri fark edince çıkarıldığı yerde defneciler tarafından bırakılmıştır. Akabinde, köylüler altarı daha güvenli olacağı düşüncesiyle köy meydanına, daha sağlam bir şekilde dikmişlerdir. 2016 yılı ziyaretimizde altarı yerinde bulduk ve yazıtını daha iyi okuyabilme şansına sahip olduk. Bu yeni okumayla birlikte yazıtta bazı değişiklikler yapılmış ve altar 331 envanter numarası ile yeniden kaydedilmiştir.

Buluntu Yeri : Bilecik İli, Osmaneli İlçesi, Soğucakpınar Köyü, Kaşıkçı Mahallesi, köy meydanı.

Ölçüler : Y: 79 cm; G: 51 cm; D: 45 cm; HY: 1.5-3.2 cm

Env. No. : 188 = 331

Kayıt : H. S. Öztürk (Env. no. 228 [2013 yılı]); H. S. Öztürk (Env. no. 322 [2016 yılı])

Foto : H. S. Öztürk

Kalıp : H. S. Öztürk – E. Demirhan-Öztürk

Tarih : M.s. II. yüzyıl

Δὺ Πατρικῶ τοῦ Σὺ[ν]γε-

νικοῦ ὧν καὶ τὸ τέμ[ενος]

ἔστιν νν Ἑρακλειδ[ου]

4 Δεινομάχου ν Δη[μοφί-

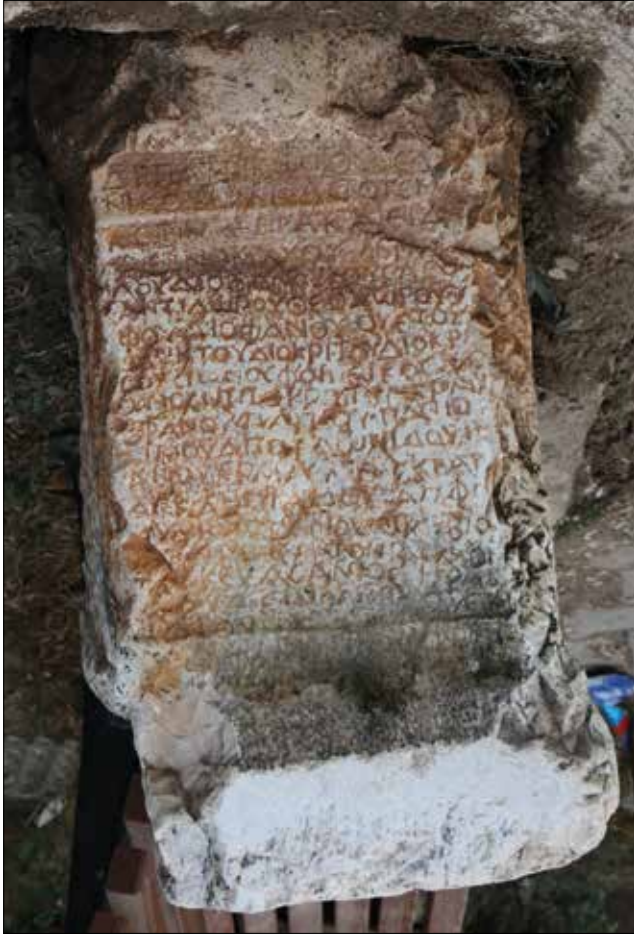
λου, Διοφάνου Σουσας Ο.[

Ἀντιδώρου Θεοδώρου [Πού-]

φου Διοφάνους Ἰου[λίου]

8 Σάνκτου Διοκρίτου Διοκρίτ[ου]

- Σουσίωνος Φοινεικοῦ ν Κα[λλί-]
 ωνος Ἱπποκράτου • Παπίου [
 ιμου Ἀπολλωνίδου Ἰο[υλι-]
 12 ανοῦ Ἑρμαγόρου Κρατ[έρου?]
 Ἀσκληπιάδου Ἀφρο[υ]
 Μηνοφάνου Σωσυβίου
 [2] τὸν βωμὸν [κα-]
 16 τασκευάσαντος Ἡρακλ[εῖ-]
 δου Δεινομάχου ἐκ τοῦ
 ιδίου.

Resim 1a

Çeviri:

Cemaatin Zeus Patrikos'a birbiriyle akraba ve bu temenos'un (sahipleri olan aşağıdaki kişiler adakta bulundular):

Deinomakhos oğlu Herakleides

Diophanes oğlu Demophilos

O--- oğlu Sousas

Theodoros oğlu Antidoros

Diophanes oğlu Rufus

Resim 1b

Sanctus oğlu Iulius

Diokritos oğlu Diokritos

Phoineikos oğlu Sousion

Hippokrates oğlu Kallion

[Alk?]imos oğlu Papias

Hermagoras oğlu Iulianus

Asklepiades oğlu Krateros(?)

Menophanes oğlu Aphous.

---- oğlu Sosybios.

Deinomakhos oğlu Herakleides kendi kesesinden bu sunağı yaptırdı.

1 vd. Συγγενικός epitheton'unun tam olarak neyi ifade ettiği bilinmemekle birlikte, yerel nitelikte kullanılmış olmalıdır. Syngenikos'la ilişkili olan syngeneia

(συγγένεια) kelimesi ise akrabalığı, yani bir soya veya bir aileye ait olma anlamına gelmektedir². Bu kelime diğer bir yandan tanrılar ile ilişkisi de ifade etmektedir.

Aile ve kamusal ibadet, Roma Dönemi Lydia ve Phrygia⁴ bölgelerinde önem arz etmekteydi; tanrı ve tanrıçalar çoğu kez aile veya topluluğunun atalarıyla ilişkilendirilmekteydi (patrioi, patrikoi, papooi, syngenikoi gibi)⁵. Bölgede tartışmasız var olan Phrygia etkisi, ayrıca Lydia'da bulunan bir diğer yazıttaki⁶ Artemis ile ilişkili syngenikos epitheton'u kültün bölgeler arası kapsamına dair bir fikir vermektedir. Son olarak toplu adaklardaki Zeus Syngenikos'un aynı zamanda Patrikios sıfatıyla beraber kullanıldığının, ayrıca "sağlık ve kurtuluş adına" da altar dikildiğinin altını çizmek gerekmektedir (bu konuda bk. SEG XLIV 1070).

Bizim tespit ettiğimiz bu syngenikos adak yazıtının benzer örnekleri Bilecik İli'nin Osmaneli İlçesi Soğucakpınar Köyü⁷, Gölpazarı İlçesi Keskin Köyü⁸, Söğüt İlçesi Katlıç Köyü⁹ ile Sakarya İli Taraklı İlçesi Akçapınar Köyü'nden¹⁰ bilinmektedir. Söz konusu adaklarda syngenikos'un Apollon ve Zeus ile bağlantılı olduğu ve en erken kullanımının M.s. 140/141 yılı olduğu görülmektedir. Burada her iki tanrıya adanan adak stelleri, ailelerin özel yaşamında geleneksel olarak özen gösterdikleri bir kült kapsamında olmaları gerekmektedir¹¹. Ayrıca bireysel adaklar¹² olduğu kadar toplu adakların¹³ varlığından da örnekler doğrultusunda söz edilebilmektedir. Böylelikle belirli aileler dışında kamusal bir kült özelliği de ortaya çıkmaktadır.

Şimdiye kadar Bilecik dâhilinde tespit edilen ve literatüre kazandırılan adak stellerinden yola çıkarak söz konusu epitheton'un tanrı ile insan arasında daha yakın ve dolaysız bir bağ kurma çabası içinde şekillenmiş olabileceği fikri pek de uzak bir kanı olmasa gerekir.

5 Σουσαç adının Nikaia'da geçtiği görüldüğü yerler için bk. Öztürk – Demirhan 2016, 169 vd., no. 3. Bu ismin

² Liddell/Scott 1996¹⁰: 1659; Frei 1993: 125.

³ McDonald 2015: 39.

⁴ Phrygia'daki Dorylaion kentinde bulunmuş bir adak yazıt için bk. Frei 1993: 124–126; 128 = SEG XLIV 1070.

⁵ Frei 1993: 124; Riel 2003: 79.

⁶ TAM V,1 449.

⁷ Env. no. 228; 322.

⁸ INikaia 1035.

⁹ INikaia 1034. Katlıç Köyü bugün Söğüt'ün Geçitli Köyü olarak adlandırılmaktadır.

¹⁰ INikaia 1130. Akçapınar Köyü daha önceleri Gölpazarı'na ait iken, daha sonra Taraklı İlçesi'ne bağlanmıştır.

¹¹ INikaia 256.

¹² INikaia 1034; 1035; 1130.

¹³ Env. no. 228; 322; SEG XLIV 1070.

Küçük Asya'da görüldüğü yerler için bk. LGPN VA s.v. "Σουσαç"; Küçük Asya dışında görüldüğü yerler için ise bk. Dana 2014: 340 vd., s.v. "Susas, [Susa], Σουσαç".

Yerel bir isim olan Sousas hk. ayrıca bk. Özlem-Aytaçlar 2010, 524 dn. 103; 526. Bu adın bir diğer formu ise Σουσοç / Σουσου'dur. Bk. Zgusta 1964: § 1463-1; 6; Dana 2014: 341, s.v. "Σουσοç (bith.)".

9 Σουσίον adı Nikaia'dan ilk kez belgelenmekte olup; komşu kent olan Nikomedia'nın egemenlik alanındaki günümüz İhsaniye'sinden bilinmektedir (TAM IV,1 17). Sousion Bithynia dışında Thrakia ve Moesia'dan bilinmektedir (Bk. Dana 2014: 341, s.v. "Σουσίον (gr.)".

14 Σωσύβιος = Σωσίβιος adı Nikaia'dan ve Bithynia Bölgesi'nden bilinmektedir. Ancak burada harf değişimi görülmektedir. Benzer harf değişimi aşağıda yer alan 2 numaralı yazıtta da görülmektedir. Ayrıca bu adın Sicilya'dan Σωσύβιος biçimi de bilinmektedir (SEG LI 1458).

Yazıttan anlaşıldığı üzere, adakta bulunan kişiler, şimdiki köyün olduğu civarda bir yerde yerleşim yerinde oturuyor olmalıdır. Zira bölgede tarafımdan yapılan yüzey araştırması sırasında yayımlanmamış çok sayıda yazıt ve de arkeolojik materyaller tespit edilmiştir. Bu da şimdiki köyün olduğu topraklarda, antik dönemde büyük bir yerleşim olduğunu düşündürmektedir. Üstelik Soğucakpınar Köyü bugün de Osmaneli İlçesi'nin en büyük köylerinden biri olma özelliğine sahiptir.

ADI BİLİNMEYEN BİR TANRIYA ADAK

Beyaz renkli kireçtaşından yapılmış, üstü profilli mezar steli. Stelin kaidesi tamamen; başlık kısmı ise büyük ölçüde tahrip olmuştur. Bütün yüzeyleri düzlenmiş olan stelde; biri 4, diğeri görülebilen 7 satır olmak üzere iki tarafında da yazıt vardır. 4 satırdan oluşan yazıt, ilk satırın ilk harfleri kırık olup gövde üstünde yer alırken; görülebilen 7 satırlık yazıt ise stelin başlık kısmından başlamaktadır. 7 satırlık yazıtın sağ üst köşesiyle sol üst köşesi okunamaz durumdadır. Başlık kısmına ait 6 harf korunagelmıştır. 4 satırlık yazıt nispeten daha iyi durumda olup ilk 2 satırın başlangıcında, ilk 3 satırın bitiminde ufak kırıklar mevcuttur. Her iki yazıt da birbirine paralel olarak gövde üstünde sonlandırılmıştır. Stel, üst profilinden anlaşıldığı kadarıyla yüksek bir başlığa sahiptir. Stelin yazıtsız olan yüzeyinin başlık kısmında palmet akrotere ait motif görülmektedir. Yazıtsız olan iki yüzey boş bırakılmıştır.

Söz konusu yazıt ilk olarak 2014 yılında tarafımdan 228 envanter numarası ile kaydedilmiştir. Yazıt o zamanlar yıkılan bir köy evinin köşesinde kısmen toprağa gömülüydü. 2016 yılında Sarıyazı Köyü'ne ikinci kez gidilmiş ve altının arkasında ikinci bir yazıt olduğu görülmüştür. 2016 yılı ziyaretimizde altarı yerinde bulduk ve yeni yazıtı da okuma şansına sahip olduk. Bu yeni okumayla yazıtta değişiklikler yapılmış ve altın 322 envanter numarası ile yeniden kaydedilmiştir.

Buluntu Yeri : Bilecik İli, Osmaneli İlçesi, Sarıyazı Köyü, Akif Er'in evinin temelinde kullanılmıştır.

Ölçüler : Y: 72 cm; G: 42 cm; D: 43 cm; HY: 1,9-2,2 cm

Env. No. : 228 = 322

Kayıt : H. S. Öztürk (Env. no. 228 [2014 yılı]);
H. S. Öztürk – A. Gündüz (Env. no. 322 [2016 yılı]).

Foto : H. S. Öztürk

Kalıp : A. Gündüz

Tarih : M.s. 212'den sonra

Resim 2a

Resim 2b

Resim 2c

A

B

[ρηανο[

[εζεφ τὸν ἀνδρι[άντα]

[σ]ὺν τῷ βωμῷ ἀνέστησ[α]

4 [Σ]ωσύβιος Σωσυβίου Αὐρ(ηλίου) [Επ-]

ειγένους ὑπὲρ ἑαυτοῦ

κὲ τῆς συνβίου Τιτ-

θας

8 [κ]αὶ ἰδίων τέκνων κὲ

εὐκαρπίας τῆς κόμης

vacat

ἐγδικοῦντος Γηρίου

Τιμοθέου.

Çeviri:

Epigenes torunu Sosybios oğlu Sosybios bu heykeli sunağıyla birlikte, kendisi, eşi Titha, çocukları ve köyün iyi ürünleri için (Tanrı) ---ezeos/ezeas'a, Timotheos oğlu Gerias'ın avukatlığı (zamanında) dikti.

A1 v.d. Yazıtın bir tanrıya adandığı yazıtın içeriğinden ve ikinci satırdaki dativus halinden anlaşılmaktadır. Ancak hangi tanrıya adandığına ilişkin bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte bölgedeki çiftçilerin tanrısı olması ve bu vesileyle bölgede yoğun bir şekilde tapınım görmesinden ötürü, adağın Zeus'a yapılmış olabileceği düşünülebilir. İkinci satırda sonu $\lambda\epsilon\zeta\epsilon\omega$ ile biten kelime, bölgedeki bir toponymos'dan türeyen ve Zeus'u(?) niteleyen bir isim olabilir.

A5 v.d. Bithynia Bölgesi'nde oldukça sık görülen $\tau\iota\tau\theta\alpha$ ya da $\tau\iota\theta\alpha$ ismi Zgusta 1964: § 1567-5 göre, Hellenice $\tau\iota\tau\theta\eta$ yani "sütnine" kelimesinden gelmektedir. Bu adın Nikaia'da görüldüğü örneklerin topluca yayınlandığı yer için bk. Öztürk - Pilevneli 2012: 190 vd., no. 2. Ayrıca Son yıllarda Marek – Adak 2016: 18 vd., no. 24'te Mudurnu'dan yayımlanan bir yazıtta da geçmektedir.

Bu adın Bithynia'daki örnekleri için ayrıca bk. LGPN VA s.v. " $\tau\iota\tau\theta\alpha/\tau\iota\theta\alpha$ ". $\tau\iota\tau\theta\alpha/\tau\iota\theta\alpha$ adının hem Bithynia hem de Akdeniz Dünyası'ndaki bilinen örnekleri için ise bk. Dana 2014: 370 vdd., s.v. " $\tau\iota\tau\theta\alpha, \tau\iota\tau\theta\alpha, \tau\iota\theta\alpha, \tau\iota\theta\eta, \Theta\iota\theta\alpha, \tau\iota\theta\alpha$ (f.) (bith.)".

B10 Nikaia'dan daha önce 5 kez belgelenen¹⁴ $\epsilon\gamma\delta\iota\kappa\omicron\nu$ unvanı¹⁵, INikaia 702'nin açıklamasına göre, kent yönetimine ya da dernek yönetimine ilişkin bir memuriyettir. Bununla birlikte INikaia'nın editörü açıklamasında, bu yerel memuriyetin "kent yönetimi çerçevesinde" olduğudur¹⁶. Bilinen üç yazıtta geçen $\epsilon\gamma\delta\iota\kappa\omicron\nu$ diğer bir deyişle defensor civitatis (= halk savunucusu) onurlandırılmaktadır. Bizim yazıtımızda geçen $\epsilon\gamma\delta\iota\kappa\omicron\nu$, yazıtın tarihlendirilmesinde eponymos memur olarak kullanılmıştır. Nikaia'dan daha önce iki yazıtta da bu şekilde kullanıldığını bilmekteyiz¹⁷.

Bu memuriyet Apameia'dan bir¹⁸, Klaudiupolis'ten bir¹⁹, Nikomedia'dan iki²⁰, Kios'tan iki²¹ ve Prusias ad Hypium'dan üç²² yazıttan da bilinmektedir.

B10 $\Gamma\eta\rho\acute{\iota}\alpha\varsigma$ adı Nikaia'dan ilk kez belgelenmekte olup; daha önce Nikomedia'dan bilinmektedir (bk. LGPN VA s.v. " $\Gamma\eta\rho\acute{\iota}\alpha\varsigma$ "). Bu isim için ayrıca bk. Bk. Dana 2014: 187, s.v. " $\Gamma\eta\rho\acute{\iota}\alpha\varsigma$ (bith.)".

¹⁴ INikaia 61–62 (Bursa İli İznik İlçesi); 702; 726 (Bursa İli Orhangazi İlçesi); 1202 (Bilecik İli Gölpaşarı İlçesi).

¹⁵ Bu görevin işlevi hk. bk. Robert 1928: 410 vd.

¹⁶ Bu konuda ayrıca bk. IKios 78.

¹⁷ INikaia 61–62.

¹⁸ IApameia und Pylai 31.

¹⁹ IKlaudiupolis 45.

²⁰ TAM IV,1 17–18.

²¹ IKios 3; 7.

²² IPr(o)usias 2–3; 6.

IULIUS'UN BESLEMELERİNİN MEZARI

Kırmızı renkli kireçtaşından yapılmış, üçgen alınlıklı mezar steli. Oldukça iyi durumda olan stelin sağ, sol ve arka kısmı kaba bırakılmıştır. Stelin başlık kısmı üçgen alınlıktan oluşmaktadır. Alınlığın sağ ve sol akroterlerinde küçük kırıklar mevcuttur. Üçgen alınlığın tepesinde ve her iki yanında palmet akroterler görülmektedir. Alınlığın ortasında yuvarlak bir patera betimlenmiştir. Patera betiminin altında, sağ ve sol akroterlerin arasında 1 satır yazıt görülmektedir. Stelin gövde kısmı kalın kuşaklarla birisi daha büyük iki alana bölünmüştür. Üstteki küçük alanda iyi durumda 8 satır yazıt bulunmaktadır. Alttaki büyük alan boş bırakılmıştır.

Buluntu Yeri : Bilecik İli, Gölpaşarı İlçesi, Üyük Köyü, Sezai Kasımlar'ın evinin önünde bulunmaktadır. Stel, Yeniceköy ile Karaağaç Köyü arasında bulunan Karaçam Mevkii'nden getirilmiştir.

Ölçüler : Y: 162 cm; G: 77 cm; D: 41 cm; HY: 2–3,8 cm

Env. No. : 191

Kayıt : H. S. Öztürk

Foto : H. S. Öztürk

Kalıp : H. S. Öztürk – E. Demirhan-Öztürk

Tarih : M.s. II. yüzyıl

Ἰούλιος Πουφείνου ἀγέστη-
σεν τῇ στήλῃ τῶν προμοίρων τε-
λευτησάντων ἰδίων θρεπτῶν Χρυ-
σάνθου ζήσαντος ἔτη • λε´ και Ασ-
κληπιόδοτης τῆς συνδούλης αὐ-
τοῦ ζησάσης ἔτη • κδ´ • και Ἰσιάδος
τῆς θυγατρὸς αὐτῆς ζησάσης ἔτη •
8 ε´ • και Ἑλπίδιας ζησάσης ἔτη • δ´
μνήμης χάριν.

Çeviri:

Rufinus oğlu Iulius, vakitsizce ölmüş olan kendi beslemeleri 35 yıl yaşamış Khrysantos'un, 24 yıl yaşamış olan O'nun eşi Asklepiodote'nin, (Asklepiodote'nin) kızı 5 yıl yaşamış Isias'ın ve 4 yıl yaşamış Elpidia'nın stelinin yaptırdı. Anıları hoş olsun!

6 Ἰσιάζ adı Nikaia'dan ikinci kez belgelenmektedir (INikaia 1450). Bu adın hem Bithynia hem de Küçükasya'da görüldüğü örnekler için bk. LGPN VA/VB s.v. " $\text{Ἰσιάζ}/\text{Ἰσία}$ ".

Resim 3a

Resim 3b

Yazıtta görüleceği üzere, bir besleme ile onun eşi ve çocuklarının vakitsizce ölmelerinden duyulan üzüntü anlatılmaktadır. Söz konusu yazıttan aile fertlerinin aynı anda öldükleri anlaşılmaktadır. Ölüm nedenlerine ilişkin herhangi bir bilgi yer almamakla birlikte; bir salgın hastalık, kaza veya deprem sonucu ölmüş oldukları düşünülebilir.

ARKESILAOS'UN KARDEŞİNİN VE EŞİNİN MEZARI

Mermerden yapılmış büyük boyutlu bir mezar stelinin sol tarafına ait arşitrav parçası. Sağ tarafı tamamen, sol ve alt tarafı kısmen kırılmış olan arşitravin arkası kaba bırakılmıştır. Arşitravin ön kısmında, en üst fascia'sında 3, ortadaki fascia'sında 2 olmak üzere yatay şekilde yazılmış 5 satır yazıt bulunmaktadır. Arşitravin en alt fasciası kırıldığı için burada yazıt olup olmadığı görülememektedir. Arşitrav üzerinde başka herhangi bir motif bulunmamaktadır.

Yazıtın bulunduğu alanda birçok başka yazıtlı stel daha bulunmuştur²³. Olasılıkla bu mezar anıtına yakın bir alanda nekropolis yer almaktadır.

Buluntu Yeri : Bilecik İli, Osmaneli İlçesi, Kızılöz Köyü, Recep Bulut'un zeytinliğinde.

Ölçüler : Y: 181 m; G: 72 cm; D: 91 cm; HY: 4.2–8.3 cm

Env. No. : 267

Kayıt : H. S. Öztürk

Foto : E. Demirhan-Öztürk

Kalıp : H. S. Öztürk – E. Demirhan-Öztürk

Tarih : M.s. II. yüzyıl

Ἀρκεσίλαος Πασικράτου γεροῦ[σιαστῆς]
ἀδελφῶ τὸ μνη ν μῖον κατεσκευάσσε ζήσαντι
ἔτη μα' • ἐπὶ τῷ μὴ εἰαυτῷ σὺν τῇ γ[υναικί]
4 [ἐ]ν τῇ χώρᾳ κὲ ταῖς ἀνπέλοις κ[ἐ] τῷ κή-
<π>φ μεγάλῳ τῷ πρὸς τῇ φάραγγι.

Resim 4a

²³ Bu yazıtlardan iki tanesi tarafımızdan yayımlanmıştır ve diğerleri de yayıma hazırlanmaktadır. Yayımlanmış yazıtlar için bk. Öztürk – Demirhan 2016: 169 vd., no. 3; 171 vd., no. 6.

Resim 4b

Çeviri:

Pasikrates oğlu (evlatlığı) gerusiastes Arkesilaos, bu mezarı 51 yıl yaşamış olan kardeşine yaptırdı. Eşiyle beraber kendim (dışında başka hiçbir kimse) bu arazide, asma bahçelerinde ve vadideki büyük bahçeye (gömülmeye izinli değildir).

1 γερουσιαστής unvanı Nikaia kırsalındaki birçok yazıttan öğrenilmektedir. Nikaia kırsalında bu konu ilişkin yazıtların bir araya toplandığı yayın bilgisi için bk. Öztürk – Demirhan 2016: 175. Ayrıca bk. aşağıda 6 numaralı yazıt!

3 ἐπὶ τῷ μῆ: Bu formül bölgedeki pek az mezar yazıtında geçmektedir. Bunlardan biri de aşağıdaki 5 numaralı yazıtta yer almaktadır.

4 ἐν ... ταῖς ἀνέλοις ifadesiyle “üzüm bağlarında” ifade edilmek istenmiştir. Günümüzde Kızılöz Köyü’nde her ne kadar üzüm bağları olmasa da, yazıtın bulunduğu mevkiinin adının “Bağlar” olması oldukça enteresandır. Bölgenin ılıman iklimi üzüm yetiştirmeye oldukça müsaittir. Görüleceği üzere antikçağdan beri farklı dillerde, “üzüm bağları” adlandırması devam etmektedir.

5 φάραγγι kelimesi Hellence’deki φάραγξ ile bağlantılı olup “dağ yamacındaki uçurum” ve “derin vadi” anlamlarını taşımaktadır²⁴. Bilecik’te epigrafik malzeme aracılığıyla ilk kez bu şekilde topografyaya yönelik bilgi belgelenmektedir. Anadolu’dan benzer bir kullanım Priene’den bilinmektedir (IPriene 162–163).

Bu ve aşağıdaki 5 numaralı yazıt yan yana keşfedilmiştir. Her iki yazıt da büyük bir mezar anıtına ait olmalıdırlar. Yazıtlardaki ifadelerden, her

iki mezar anıtındaki kişilerin aynı ve akraba oldukları anlaşılmaktadır. Bu yazıtta adı geçen Ἀρκεσίλαος, diğer yazıtta Arkhestratos’un φύσις yani “O’ndan olma” oğlu olduğunu zikretmektedir. Bu durumda burada baba adı olarak görülen Pasikrates’in Arkesilaos’u evlat edindiği anlaşılmaktadır.

Yazıtın 4. ve 5. satırındaki “...bu arazide, asma bahçelerinde ve vadideki büyük bahçede ...” ifadelerinden anlaşılabileceği üzere, Arkesilaos oldukça büyük bir araziye sahiptir. Günümüz coğrafyasıyla da karşılaştırıldığında, yazıtın bulunduğu yerin 2,5-3 km kadar ötesinde bir vadi yer almaktadır. Bu durumda Arkesilaos’un arazisi olasılıkla buraya kadar ulaşıyordu. Bu da adı bilinmeyen antik bir yerleşimin gerusiastes’i Arkesilaos’un zenginliğinin nereden geldiğinin açık bir kanıtıdır. Bu bağlar ve bahçeler de belki, kendisini evlat edinen Pasikrates’ten O’na miras olarak kalmıştır.

ADI BİLİNMEYEN BİR BABA VE ASKLEPIODOTE’NİN MEZARI

Beyaz renkli kireçtaştan yapılmış büyük boyutlu bir mezar steline ait arşitrav parçası. Büyük oranda tahrip olan arşitrav parçasının sadece fascia kısmı kalmıştır. Üstü ve sol tarafı tamamen; sağ alt köşesi ise kısmen kırılmıştır. Fascia’lar üzerinde yer alan yazıt doğa şartlarından dolayı aşınmıştır. En üst fascia’da 3, orta fascia’da 2, en alt fascia’da 1 olmak üzere 6 satırlık yazıt okunabilmektedir. Arşitrav üzerinde başka herhangi bir motif bulunmamaktadır.

Buluntu Yeri	: Bilecik İli, Osmaneli İlçesi, Kızılöz Köyü, Recep Bulut’un zeytinliğinin yan tarafı.
Ölçüler	: Y: 133 m; G: 73 cm; D: 106 m; HY: 5–5.2 cm
Env. No.	: 268
Kayıt	: H. S. Öztürk
Foto	: E. Demirhan-Öztürk
Kalıp	: H. S. Öztürk – E. Demirhan-Öztürk
Tarih	: M.s. II. yüzyıl

Φύ ν σει δὲ Ἀρκεσίλαος καὶ Θε[ο]-
κ[ρ]άτη Ἀρχε<σ>στράτου τῷ ἐα[υτῶν πατ]-
ρὶ ζήσαντι ἔτη ν οα’ καὶ Ἀσκλ[ηπιοδό]-
τη Ἀττάλου τῇ ἐαυτῶν μητ[ρὶ]
ζήσασα ἔτ[η] ν . . ν τὸ μνημ[εῖον].
κατασκεύασαν ἐπὶ τ[ῷ μῆ ---].

²⁴ Liddell – Scott 1996¹⁰: 1916.

Resim 5a

Resim 5b

Çeviri:

Arkhestratos'un oğlu Arkesilaos ve (Arkhestratos'un) kızı Theokrate bu mezarı 71 yıl yaşayan babaları ile ... yıl yaşayan anneleri, Attalos kızı Asklepiodote'ye yaptırdı. (Başka hiç kimse) gömülemez!

Bu yazıtı 4 numaralı yazıt ile karşılaştırsak, Arkesilaos'un kız kardeşi olarak Theokrate ile annesi Asklepiodote, O'nun öz ailesinin bireyleri olmalıdır. Arkesilaos annesine bir mezar anıtı yaptırarak, gerçek ailesiyle bağını hiçbir zaman koparmamış görünmektedir.

Bu yazıtta dikkat çeken bir husus daha vardır ki burada kız kardeşinin adını zikrederken, 4 numaralı yazıtta "erkek kardeşi"nin adından bahsetmemesidir.

PHILOTHEOS İLE EŞİNİN MEZARI

Beyaz renkli kireçtaşından yapılmış bir mezar stelinin üst parçası. Üst kısmı tamamen kırılmış olan eser, kare prizması şeklinde bir bloktan oluşmaktadır. Sağ ve sol kısmı düzlenmiş; arka kısmı ise kaba bırakılmıştır. Ön kısmın sağ alt köşesi ile bloğun sağ kısmının sağ alt köşesinde küçük kırıklar vardır. Taşın altında simetrik

açılmış 4 adet kenet deliği vardır. Kenet deliklerinin ortasında 25 cm çapında bir sütun deliği görülmektedir.

Buluntu Yeri : Bilecik İli, Osmaneli İlçesi, Düzmeşe Köyü, Selam Çeşme Mevkii.

Ölçüler : Y: 106 cm; G: 92 cm; D: 114 cm; HY: 3.3–1.3 cm

Env. No. : 299

Kayıt : E. Demirhan-Öztürk – H. Nikolayidis

Foto : E. Demirhan-Öztürk

Kalıp : –

Tarih : M.s. II. yüzyıl

[Φι]λόθεος Γηρίου γερουσιαστής

[τὸ μνημεῖ]ον κατεσκεύασεν ἑαυτῷ ζῶν

[καὶ τῇ ἑαυτοῦ γυναικὶ Ἀ]ριστενέτῃ ἔτη vacat ν' χαῖρε.

Resim 6a

Resim 6b

Çeviri:

Gerias oğlu gerusiastes Philotheos bu mezarı hayattayken kendisine ve 50 yıl yaşayan eşi Aristenete'ye yaptırdı. Hoşçakalın!

1 Γηρίας adı bu yazıtla birlikte üçüncü kez belgelenmektedir. Konu hk. detaylı bilgi için bk. yukarıda 2 numaralı yazıt!

1 γερουσιαστής unvanı hk. bk. yukarıda 4 numaralı yazıt!

3 Ἀριστένης adına Nikaia'dan ve Bithynia'dan ilk kez rastlanmaktadır. Bu isim bölgede sıkça rastlanılan eril formdaki Ἀριστένης adının, dişil formudur. Bu da Ἀριστένης- ile başlayan adın hem eril hem de dişil formlarının oldukça sevilerek kullanıldığını gösteriyor olmalıdır.

Yazıt, Nikaia'dan gelen ve Leukai'a (= Osmaneli) oradan da Anadolu içlerine giden Roma yollarının önemli bir kavşak noktasında ele geçmiştir. Antik ve daha geç dönemlerde geçiş noktasında bulunan bu yerde, önemli bir yerleşim merkezi olmalıydı. Bu alan hala önemli bir ulaşım noktasında olduğu için de yoğun bir yerleşim görmektedir. Bu nedenle, mezar yazıtında gerusiastes unvanının geçmesi, antik dönemde buradaki yerleşimin önemli bir yer olduğuna işarettir.

Beyaz renkli kireçtaşıdan yapılmış bir mezar stelinin sol tarafına ait arşitrav parçası. Sağ ve alt tarafı tamamen kırılmış olan arşitravin arka kısmı kaba bırakılmıştır. Arşitravin ön kısmında, en üst fascia'sında 2, diğer fascia'larında 1'er olmak üzere yatay şekilde yazılmış 4 satır yazıt bulunmaktadır. Arşitrav üzerinde başka herhangi bir motif bulunmamaktadır.

DİOKLES İLE EŞİNİN MEZARI

Buluntu Yeri : Bilecik İli, Osmaneli İlçesi, Ağlan Köyü'nde Ali Zengin'in bahçesinde. Yazıt, Ali Zengin'e ait köy sınırları içindeki Çömlekçi Pınarı Mevkii'nden getirilmiş.

Ölçüler : Y: 45 cm; G: 40 cm; D: 40 cm; HY: 2.8–5.4 cm

Env. No. : 233

Kayıt : H. S. Öztürk

Foto : H. S. Öztürk

Kalıp : –

Tarih : M.s. II. yüzyıl

Διοκλῆ[ς - - - - - ἑαυτῷ

καὶ τῇ ἑαυτοῦ γυναικὶ

Ρουφίνῃ

4 [μνήμ]ης ἔ[νεκεν.

Çeviri:

Filanca oğlu Diokles (bu mezarı kendisine) ve eşi filanca kızı Rufina'ya anısından ötürü (yaptırdı).

Resim 7a

PLATON'UN MEZARI

Beyaz renkli kireçtaşıdan yapılmış, üçgen alınlıklı mezar steli. Genel olarak iyi durumda olan stelin sağ, solu ve arka kısmı kaba bırakılmıştır. Alınlığın ortası boş olup; sağ akroteri tamamen; orta akroteri ise kısmen kırılmıştır. Gövde kısmında 7 satırdan oluşan yazıt görülmektedir. Stel üzerinde başka herhangi bir motif yoktur.

Buluntu Yeri : Bilecik İli, Osmaneli İlçesi, Ağlan Köyü Mehmet Perk'in ahırında. Köy sınırları içindeki Paşabağlar Mevkii'nde bulunmuştur. Yazıtı Necdet Perk ile Özcan Uysal sayesinde ulaşılmıştır.

Ölçüler : Y: 57 cm; G: 42 cm; D: 14 cm; HY: 1.4–2.2 cm.

Env. No. : 234

Kayıt : H. S. Öztürk

Foto : H. S. Öztürk

Kalıp : –

Tarih : M.s. 212'den sonra

Αὐρηλία Μαρτί-

α τῷ γλυκυτά-

τῳ ἀνδρὶ Πλά-

4 τῶνι ζήσαντι

ἔτη ν' ἀμέμπτως

τὸ μνημῖον κατεσ-

κεύασα ν χαῖρε.

Çeviri:

Aurelia Marcia bu mezarı 50 yıl güzel bir şekilde yaşamış olan eşi Platon'a yaptırdı. Hoşçakalın!

1 Πλάτων adı Nikaia'dan ilk kez belgelenmektedir. Bu adın Küçük Asya'da görüldüğü yerler için ayrıca bk. LGPN VA/VB s.v. "Πλάτων".

Resim 8a

Resim 8b

BİBLİYOGRAFYA

DANA, D. 2014.

Onomasticon Thracicum (Onom Thrac): répertoire des noms indigènes de Thrace, Macédoine Orientale, Mésies, Dacie et Bithynie. Athènes.

FREI, P. 1993.

"Epigraphische-Topographische Forschungen in Eskişehir 1992", 11. Araştırma Sonuçları Toplantısı. Ankara: 123–128.

IAPAMEIA UND PYLAI.

Th. Corsten (Hrsg.), Die Inschriften von Apameia (Bithynien) und Pylai. Bonn (IGSK 32).

IGSK.

Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien.

IKLAUDIUPOLIS.

F. Becker-Bertau (Hrsg.), Die Inschriften von Klaudiupolis. Bonn (IGSK 31).

INIKAIA.

S. Şahin (Hrsg.), Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia), I-II 1/2. Bonn (IGSK 9-10 1/2).

IPR(O)USIAS.

W. Ameling (Hrsg.), Die Inschriften von Prusias ad Hypium. Bonn (IGSK 27).

IPRIENE.

F. H. Von Gaertringen (Hrsg.), Inschriften von Priene, Berlin 1906.

LGPN VA.

A Lexicon of Greek Personal Names, Volume VA: Coastal Asia Minor: Pontos to Ionia (Ed. Th. Corsten). Oxford.

LGPN VB.

Associates Editor Th. Corsten, A Lexicon of Greek Personal Names, Volume VB: Coastal Asia Minor: Caria to Cilicia (Eds. J. -S. Balzat / R. W. V. Catling / É. Chiricat / F. Marchand). Oxford.

LIDDELL, H.G./SCOTT, R. 1996¹⁰.
English Lexicon. Oxford.

MAREK, CH./ADAK, M. 2016.
Epigraphische Forschungen in Bithynien, Paphlagonien,
Galatien und Pontos. İstanbul.

MASON, H.J. 1974.
Mason, Greek Terms for Roman Institutions: A Lexicon
and Analysis. Toronto.

MCDONALD, P.L. 2015.
The Iconography of the Images in the Magical Papyri.
Sydney (Macquarie Üniversitesi Yayınlanmamış
Yüksek Lisans Tezi).

ÖZLEM-AYTAÇLAR, P. 2010.
“An Onomastic Survey of the Indigenous Population of
North-Western Asia Minor”, *Onomatologos: Studies in
Greek Personal Names Presented to Elaine Matthews*
(Eds. R. W. V. Catling/F. Marchand). Exeter: 506–524.

ÖZTÜRK, H.S. / DEMİRHAN, E. 2016.
“Nikaia’dan Yeni Yazıtlar VI”, *PHASELIS II*: 167–177.

ÖZTÜRK, H.S./PİLEVNELİ, C. 2012.
“Nikaia’dan Yeni Yazıtlar III”, *Akdeniz İnsani Bilimler
Dergisi III.3*: 187–201.

RICL, M. 2003.
“Society and Economy of Rural Sanctuaries in Roman
Lydia and Phrygia”, *Epigraphica Anatolica 35*: 77–101.

ROBERT, L. 1928.
“Études épigraphiques: Première série”, *Bulletin de
correspondance hellenique 52*: 407–425.

SEG.
Supplementum Epigraphicum Graecum.

TAM IV,1.
Tituli Asiae Minoris, IV: Tituli Bithyniae Linguis
Graeca et Latina Conscripti, Fasciculus 1: Paeninsula
Bithynica praeter Calchedonem: Nicomedia et ager
Nicomedensis cum septentrionali meridianoque litore
sinus Astaceni et cum lacu Sumonensi, enarravit F. C.
Dörner, adiuvante M.-B. Von Stritzky. Vindobanae.

TAM V,1.
Tituli Asiae Minoris, IV: Tituli Lydiae: Linguis Graeca et
Latina Conscripti, Fasciculus 1: Regio septentrionalis ad
orientem vergens. Schedis ab Iosepho Keil, elaborates
usus, enarravit P. Hermann. Vindobanae.

ZGUSTA, L. 1964.
Kleinasiatische Personennamen. Prag.

TÜBA-AR GENEL YAZIM KURALLARI

TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yıllık olarak yayımlanan uluslararası süreli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar (Türkiye Bilimler Akademisi –TÜBA) Akademi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI

TÜBA-AR dergisi ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmadan arkeoloji ve arkeoloji ile bağlantılı tüm alanlarda yapılan yeni araştırma, yorum, değerlendirme ve yöntemleri kapsamaktadır. Dergi arkeoloji alanında yeni yapılan çalışmalara yer vermenin yanı sıra, bir bilim akademisi yayın organı olarak arkeoloji ile bağlantılı olmak koşulu ile kültürel miras yönetimi, koruma, doğa, fen ve diğer sosyal bilim alanları ile ilgili tüm uzmanlık alanlarında yeni yorum, yaklaşım, analizlere açıktır; bu alanlarda bir forum oluşturma işlevini de yüklenmiştir.

Kazı ve yüzey araştırmaları da dahil olmak üzere yeni yorum ve açılım getirmeyen, yalnızca malzeme tanıtımı içeren, kazı ön rapor niteliğindeki yazılar dergi kapsamının dışındadır. Ancak, kültür tarihi açısından önemli bir yenilik getiren, özgün buluntular “haber” olarak dergiye kabul edilebilir.

YAYIN İLKELERİ

Dergide basılmak için verilen yazılar Türkçe, İngilizce, Almanca ya da Fransızca olabilir; Türkçe yazılara İngilizce, diğer dillerde yazılmış olanlara da Türkçe ve İngilizce bir özet eklenmesi gerekmektedir. Resim alt yazıları, biri Türkçe olmak üzere mutlaka çift dilde yazılmalıdır. Anahtar sözcükler ve özetler ise, İngilizce ve Türkçe olan yazılarda Türkçe ve İngilizce olarak çift dilde, diğer dillerde yazılan makalelerde makale dilinin yanı sıra Türkçe ve İngilizce olarak üç dilde verilmelidir.

Yazarlar dergiye gönderdikleri makalenin özgün olduğunu, başka bir dilde dahi olsa makalenin daha önce yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

TÜBA-AR hakemli bir yayındır. Gelen yazıların önkabulü üzerine yayın kurulu görüş bildirir ve hakem önerir. Her yazı en az iki hakeme gönderilir. Hakemlerin önerileri, eleştiri ve düzeltmeleri yazara hakem adı gizlenerek yollanır; yazarlar hakem görüşüne uymayı kabul etmek yükümlülüğündedir. Yazarların, gerekçe göstererek görüşlerinde ısrarcı olmaları durumunda yayın kurulu yeni bir değerlendirme yapar.

Hakem görüşleri doğrultusunda yayın kurulu tarafından basılabilir kararı verilen yazılar, yazı düzeni, yazım kuralları, kaynakça, görsel malzeme ile yazının ilişkilendirilmesi gibi konular da dahil olmak üzere gözden geçirildikten sonra, önemli bir aksaklık bulunmaz ise son gözden geçirme yayın koordinatörü tarafından yapılır.

YAZIM KURALLARI

Makaleler: Makale metni bilgisayar ortamında yazılmalıdır. Başlık iki kademeli kullanılabilir ve ikinci satıra yazılan başlık ‘alt başlık’ olarak değerlendirilir. Sayfa sayısı için belirli bir sınır bulunmamakla beraber üst sınır 50000 vuruş olarak kabul edilmektedir. Makaleler iki aşamalı olarak teslim edilmelidir; ilk olarak hakeme gönderilecek şekilde tek dosyada metin, kaynakça, düşük çözünürlükte görseller ve resim alt yazıları, ikinci aşamada, makalenin kabulünden sonra ise ayrı dosyalar halinde olmak üzere metin, kaynakça, yüksek çözünürlükte görseller ve resim alt yazıları olarak teslim edilmelidir. Metin, ‘microsoft word’ kelime işlem programında yazılmalıdır. Metin içindeki birinci derece başlıklar büyük harf bold, ikinci derece başlıklar büyük harf normal, üçüncü derece başlıklar sözcük ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harf bold, dördüncü kademe başlıklar sözcük ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harf ve italik yazılmalıdır.

Örnek yazılım:
INTRODUCTION
CULTURAL STAGES
North-Central Anatolia
İkiztepe

Metin içinde geçen yabancı sözcük ve terimler, örneğin ‘in situ’ italik olarak yazılmalıdır. Metin içinde Milattan Önce, Milattan Sonra gibi çok alışlagelmiş kısaltmalar dışında kısaltma kullanılmamalı ve açık yazılmalıdır. Ancak metinde çok sık geçen adlamalar, ilk olarak açık yazılıp yanında kısaltması parantez içinde belirtildikten sonra kısaltma olarak kullanılmaya devam edilebilir; örneğin Maden Tetkik Arama (MTA). Geçerli bazı kısaltmalar:

Milattan Önce’nin kısaltması: MÖ ve tarihten önce; örneğin MÖ 475

Milattan Sonra’nın kısaltması: MS ve tarihten önce; örneğin MS 456

Günümüzden önce: GÖ

Uyarlanmış (kalibre) tarihler: cal. M.Ö.; örneğin cal. MÖ 475

Belirli bazı dönem adları kısaltılabilir; örneğin Erken Tunç Çağı, ETÇ; Geç Demir Çağı, GDC

Bölge adlarının ilk harfleri büyük yazılmalı; örneğin İç Anadolu, Orta Amerika, Güneydoğu Anadolu, Orta Asya, Yakın Doğu gibi. Aynı şekilde yer, coğrafya ve kurum adlarının da ilk harfleri büyük yazılır; örneğin Avrupa, Akdeniz Bölgesi, Barbaros Bulvarı, Kızılırmak, Fırat Nehri, İstanbul Üniversitesi, Türk Tarih Kurumu gibi.

Görseller: Resimler dijital olmalıdır. Görsellerin yüksek çözünürlükte ve imaj boyutunun büyük olması gerekmektedir. Genelde 20 sayfalık bir metin için 6-8 resim sayfasına girecek şekilde tercihen 15 resim üst sınırdır. Yazı hangi dilde olursa olsun resim alt yazıları biri Türkçe olmak üzere mutlaka çift dilde yazılmalıdır. Görsellerde ve metin içi göndermelerinde tek bir numaralandırma uygulanmalıdır. Fotoğraf, resim, Çiz. hepsi Res.1,2,3... / Fig. 1,2,3... olarak sıralanmalı ve metnin sonunda verilmelidir. Tablo-çizelgeler, görsellerden ayrı olarak Çizelge 1,2,3... / Table 1,2,3... olarak numaralandırılmalı ve metin sonunda verilmelidir.

Her türlü görsel malzemenin sayfa mizanpajında rahat kullanılabilmesi için, yatay ya da dikey A4 normun oranlarına uygun olması gerekmektedir.

Yazara/yazarlara ait olmayan görsellerin kaynağı belirtilmeli, yayım için telif hakkı anlaşması gerektiren googleeearth gibi görseller kullanılmamalıdır.

Dipnotlar: Dipnotlar aşağıdaki örneklerdeki gibi olmalıdır;
Özgüç 1978, Garstang/Gurney 1959; Forlanini 2007: 151.

Kaynakçada verilen tüm kaynaklara metinde gönderme yapılmalıdır.

Kaynakça yazım kuralları aşağıdaki gibidir:

Makale:
ALKIM, U.B. 1979.
“İkiztepe Kazısı 1978 Çalışmaları”, Belleten XLIII/72: 890-892.

Kitap Bölümü:
HAMSHIRE, J.D. 1987.
“Data Sources in Historical Geography”, Historical Geography: Progress and Prospect (Ed. M. Pacione). London: 46-69.

Kitap:
HAZENBOS, J. 2003.
The Organisation of the Anatolian Local Cults During the 13th Century B.C. Leiden.

BRYER, A/WINFIELD, D. 1985.
Byzantine Monuments and Topography of Pontus. Washington.

PUBLICATION RULES

TÜBA-AR (Turkish Academy of Sciences, Journal of Archaeology) is an international periodical that is published annually by Turkish Academy of Sciences. The Editorial Board appointed by the TUBA Academy Council makes the decisions as to the publication policy, extent and content of the journal (Turkish Academy of Sciences - TÜBA).

SCOPE OF THE JOURNAL

The journal TÜBA-AR principally involves new research, comment, evaluation and methods conducted in the field of archaeology and in archaeology-related fields without any periodic and geographic area restriction. The journal includes newly conducted studies in the field of archaeology, but as a science academy house organ, it is also open to new comments, approaches and analyses in the areas of expertise like cultural heritage management, protection, nature, science and other fields of social science as long as these areas are related to the archaeology.

Excavational working paper-like reports which only offer a material advertisement or lack of new comments and initiatives about excavation and surface research lie beyond the scope of the journal. However, unique findings that break new ground in terms of cultural history can be accepted to the journal as “news.”

EDITORIAL PRINCIPLES

The manuscripts may be in Turkish, English, German or French; for Turkish manuscripts an English summary must be added and for the manuscripts that are written in other languages, both a Turkish and an English summary must be provided. The official subtitles must certainly be written in two different languages, one of which is to be Turkish. The keywords and summaries for English and Turkish manuscripts must be offered in Turkish and English; the manuscripts written in other languages must be provided in Turkish and English, as well, apart from the source language of the manuscripts.

The authors are assumed to acknowledge that the manuscripts they write for the journal are authentic and have never been published previously even in another language or have not been submitted for publication elsewhere.

TÜBA-AR is a refereed journal. The editorial board expresses an opinion about the preliminary acceptance of the manuscripts and hand it over to the referees. The manuscripts are referred to at least two referees. The suggestions, criticism and corrections made by the referees are redirected to the authors provided that the referees' names remain anonymous; the authors are obliged to take referees' consult. In case the authors are insistent upon their own manuscripts, the editorial board re-evaluates them.

In accordance with the referees' opinions, the manuscripts cleared for publication by the editorial board are reviewed for their format, spelling rules, references and visual materials; the final assessment is conducted by the editorial coordinator provided there is no crucial defect.

SPELLING RULES

Articles: The articles should be prepared in computer environment. Titles up two lines are allowed; the first line as the 'Title' and the second line as the 'Sub-Title.' Although there is no exact limit on the length of the articles, the average length should not exceed 50000 characters. The articles should be delivered in two phases: first, in a single file, with references and low-resolution illustrations and image subtitles, then in the second phase, once they are cleared for publication, they should be presented in separate files with the text itself, references, high-resolution illustrations and image subtitles. The texts should be prepared in a Microsoft Word processing format. The titles in the texts should be written in bold capitals, the subtitles in capitals, third degree titles in bold, in lower case except for the first letter of the words, and the fourth degree titles in italics, in lower case except for the first letter of the words.

Example:

INTRODUCTION

CULTURAL STAGES

North-Central Anatolia

Ikiztepe

Foreign words and terms found in the texts like “in situ” should be written in italics. Except for the conventional abbreviations like “Before Christ” and “Anno Domini” the abbreviations should not be used and the term should be written in full length. However, frequently-used expressions should first be written in full length with the abbreviations in parentheses, then the abbreviated forms can be used for the rest of the text; for example, General Directorate of Mineral Research and Exploration (MTA). Valid abbreviations:

Abbreviated form of Before Christ: BC and the date, e.g. 475 BC

Abbreviated form of Anno Domini: AD and the date, e.g. AD 456

Before present: BP

Calibrated dates: cal. BC; e.g. cal. 475 BC

Certain period names can be abbreviated; for example, Early Bronze Age, EBA; Late Iron Age (LIA)

The first letter of region names should be in capitals; for example, Central Anatolia, Central America, South-east Anatolia, Central Asia, Near East, etc. Similarly, the first letter of place names, geographic and institutional names is in capitals; e.g. Europe, Mediterranean Region, Barbaros Bulvarı, Kızılırmak, Euphrates, Istanbul University, Turkish Historical Society, etc.

Illustrations: The visuals should be in digital format. They should be in high-resolution and the image size should be large. The maximum image number should be 15 in the way that 6-8 images should be selected for print for a 20-page text. No matter what the language of the text is, one of the image subtitles should definitely be in two different languages, one of which is to be Turkish. All the illustrations and intra-textual references should be numbered in the same format. Pictures, images, drawings, etc. should be numbered as Pic.1,2,3..... /Fig. 1,2,3... and given at the end of the text. Apart from the illustrations, tables-charts should be numbered as Chart 1,2,3.../Table 1,2,3.... and given at the end of the text.

Every kind of illustrations, whether in horizontal or vertical form, should be suitable for A4 format sizes in order to be used comfortably in the page lay-out.

All the illustrations that may or may not belong to the author should be credited and the ones that require a copyright agreement like googleearth should not be used.

Footnotes: The footnotes should be given as in the examples:

Özgüç 1978, Garstang/Gurney 1959; Forlanini 2007: 151

All the resources presented in the references should make a reference within the text.

Rules for Reference List:

Article:

ALKIM, U.B. 1979.

“İkiztepe Kazısı 1978 Çalışmaları”, Belleten XLIII/72: 890-892.

Book Section:

HAMSHIRE, J.D. 1987.

“Data Sources in Historical Geography”, Historical Geography: Progress and Prospect (Ed. M. Pacione). London: 46-69.

Book:

HAZENBOS, J. 2003.

The Organisation of the Anatolian Local Cults During the 13th Century B.C. Leiden.

BRYER, A/WINFIELD, D. 1985.

Byzantine Monuments and Topography of Pontus. Washington.

